AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 27, Sayı: 2, Haziran–2025

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences

Volume: 27, Issue: 2, June–2025

Afyon Kocatepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 2, Haziran-2025

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences
Volume:27, Issue:2, June-2025

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Sahibi / *Owner*
Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Baş Editör/ *Editor in Chief*
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ

Editör / *Editor*
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE

Yardımcı Editör / *Assistant Editor*
Ömer ACAR

Alan Editörleri / *Field Editors*

Coğrafya
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR
Doç. Dr. Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat
Prof. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ
Prof. Dr. Celal DEMİR

Eğitim
Prof. Dr. Gürbüz OCAK
Doç. Dr. Mehmet KOÇYİĞİT

Felsefe
Doç. Dr. Murat KELİKLİ
Doç. Dr. Mustafa KAYA

Halkla İlişkiler-İletişim
Doç. Dr. Ümit DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN

İktisadi ve İdari Bilimler
Prof. Dr. Yusuf KARACA
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

İlahiyat
Prof. Dr. İrfan GÖRKAŞ
Doç. Dr. Eyüp KURT

Psikoloji
Doç. Dr. Pınar DURSUN KARSLI
Doç. Dr. Timuçin AKTAN

Sanat-Tasarım
Doç. Dr. Şerife Ebru OKUYUCU
Prof. Dr. Çağhan ADAR

Sosyoloji
Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK
Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU

Tarih
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN
Doç. Dr. Selim KAYA

Turizm
Prof. Dr. Elbeyi PELİT
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK

Dil Editörleri / *Language Editors*
Doç. Dr. Osman USLU (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ (Türkçe)

Yayın Kurulu / *Editorial Board*

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ceylan Gazi UÇKUN	Kocaeli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida	ABD
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Jacek JAWORSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Prof. Dr. Evren GÜÇER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ayhan URAL	Gazi Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Koray KASAPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yusuf DEMİR	Selçuk Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mario BARA	Catholic University of Croatia	Hırvatistan
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Salim DANIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

∗ Yayın Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / *Advisory Board*

Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Cihan ÇOBANOĞLU	University of South Florida	ABD
Prof. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Mehmet Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Prof. Dr. Oğuz TÜRKAY	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Abdullah SELVİTOPU	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cihat ATAR	Sakarya Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ÖZCAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Mehmet ALTIN	University of Central Florida	ABD
Doç. Dr. Mutlu KAYA	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Yasin KELEŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyn BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere
Dr. Narıngül MARGAZİYEVA	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan
Dr. Ulanbek ALİMOV	Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi	Kırgızistan

∗ Danışma Kurulu listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- ***ACARINDEX***
- ***CITEFACTOR*** *(Academic Scientific Journals)*
- ***DRJI*** *(Directory of Research Journals Indexing)*
- ***EBSCO*** *(SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List)*
- ***EBSCO Essentials***
- ***EBSCOHOST*** *(SocINDEX with Full Text - Database Coverage List)*
- ***EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX*** *(ESJI)*
- ***GOOGLE SCHOLAR***
- ***İDEALONLINE***
- ***INTERNATIONAL CITATION INDEX***
- ***MLA*** *(Modern Language Association)*
- ***RESEARCHBIB*** *(Academic Resource Index)*
- ***ROOT INDEXING*** *(Journal Abstacting and Indexing Service)*
- ***SCIENTIFIC INDEXING SERVICES*** *(SIS)*
- ***SOBİAD*** *(Sosyal Bilimler Atıf Dizini)*
- ***TEİ*** *(Türk Eğitim İndeksi)*
- ***TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN***

Dergi Yazışma Adresi/*Journal Correspondence Address*:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi

ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil - http://www.sbd.aku.edu.tr

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / *Reviewers of This Issue**

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad *Title-Name-Surname*	Kurum *Institution*
1.	Prof. Dr. Ahmet Erhan Şekerci	İstanbul Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ahmet Kemal Bayram	Marmara Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Cenay Babaoğlu	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Durmuş Ümmet	Marmara Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Hilmi Rafet Yüncü	Anadolu Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Süleyman Dönmez	Akdeniz Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Murat Koçyiğit	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Murat Atan	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mustafa Şahin	Trabzon Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Mustafa Sandıkcı	Afyon Kocatepe Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Nurettin Gülmez	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Recep Yıldız	Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Zihniye Okray	Lefke Avrupa Üniversitesi
14.	Doç. Dr. Abdullah Mert	Uşak Üniversitesi
15.	Doç. Dr. Abdulmuttalip Pilatin	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
16.	Doç. Dr. Alparslan Özmen	Afyon Kocatepe Üniversitesi
17.	Doç. Dr. Ayhan Babaroğlu	Hitit Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Burcu Durmaz	Süleyman Demirel Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Bulut Dülek	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Cumhur Şahin	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Çiğdem Yavuz Güler	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Doğan Aydoğan	Karabük Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Emre Ev Çimen	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
24.	Doç. Dr. Emine Şener	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Elif Sezgin	Mudanya Üniversitesi

26.	Doç. Dr. Hasan Hüseyin Güneş	Bartın Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Mete Kazaz	Selçuk Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Mehmet Ali Karaman	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Mehmet Sedat İpar	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Mustafa Evren Berk	Necmettin Erbakan Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Müzehher Yamaç	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
32.	Doç. Dr. Turhan Moç	Iğdır Üniversitesi
33.	Doç. Dr. Saadet Sağtaş Tutkunca	Çağ Üniversitesi
34.	Doç. Dr. Sibel Akova	Yalova Üniversitesi
35.	Doç. Dr. Zeki Karataş	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
36.	Doç. Dr. Yasin Taşpınar	Karabük Üniversitesi
37.	Doç. Dr. Yunus Emre Tekinsoy	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
38.	Dr. Öğr. Üyesi Ayşen Balkaya Çetin	Anadolu Üniversitesi
39.	Dr. Öğretim Görevlisi. Ali Okumuş	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
40.	Dr. Öğr. Üyesi Arzu Şeker	Batman Üniversitesi
41.	Dr. Öğr. Üyesi Fatih Bal	Sakarya Üniversitesi
42.	Dr. Öğr. Üyesi Ferdi Çiftçioğlu	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
43.	Dr. Öğr. Üyesi Habibe Polat	Turgut Özal Üniversitesi
44.	Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sadık Tatlı	Beykent Üniversitesi
45.	Dr. Öğr. Üyesi Hanifi Karaçınar	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
46.	Dr. Öğr. Üyesi İsmail Asoğlu	Harran Üniversitesi
47.	Dr. Öğr. Üyesi İpek Aydın	Dokuz Eylül Üniversitesi
48.	Dr. Öğr. Üyesi Özge Demirkale	İstanbul Aydın Üniversitesi
49.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ertürk Geçici	Afyon Kocatepe Üniversitesi
50.	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Caner Ilgaroğlu	Ege Üniversitesi
51.	Dr. Öğr. Üyesi Ozan Aytepe	Dumlupınar Üniversitesi

52.	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Yıldırım	Haliç Üniversitesi
53.	Dr. Öğr. Üyesi Pakize Yıgıt	İstanbul Medipol Üniversitesi
54.	Dr. Çağlar Öngel	Bir kuruma bağlı değildir

∗ Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

İçindekiler / *Contents*				
Makale Sıra No	**Makale Başlığı** ***Paper Title***	**Yazar(lar)** ***Author(s)***	**Makale Türü** ***Paper Type***	**Sayfa** ***Page***
Eğitim/ *Education*				
1	Matematik Öğretmen Adaylarının Matematiksel İspata Yönelik Görüşleri ve Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik İnançları/*Pre-Service Mathematics Teachers' Conceptions Regarding Mathematical Proof and Mathematical Reasoning Self-Efficacy Beliefs*	İrem Gizem ACAR/Doç. Dr. Gülcan ÖZTÜRK/Prof. Dr. Filiz Tuba DIKKARTIN	Araştırma Research	416-430
2	Ortaokul Matematik Ders Kitaplarında Yer Alan Sanat İçeriklerinin İncelenmesi/*Investigation of Art Contents in Middle School Mathematics Textbooks*	Havva KARAKAYA/Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ertürk GEÇİCİ	Araştırma Research	431-451
3	Aday Çocuk Gelişimcilerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ile Akademik Öz-Yeterlikleri Arasındaki ilişki/*The Relationship Between Critical Thinking Dispositions and Academic Self-Efficacy of Prospective Child Developers*	Öğr. Gör. Davut AÇAR/Dr. Öğr. Üyesi. Yusuf DİLBİLİR	Araştırma Research	452-472
Felsefe/ *Philosophy*				
4	Tarihselcilik Perspektifleri Bakımından Karl Popper ve Jean-François Lyortard-Karşılaştırmalı Bir Analiz-/*Karl Popper and Jean-François Lyortard in terms of Historicism Perspectives -A Comparative Analysis-*	Mehmet Fatih TEKİN	Araştırma *Research*	473-486
İktisadi ve İdari Bilimler / *Economics and Administrative Sciences*				
5	Covid-19 Pandemisinde İstatistik Bölgelerdeki Sağlık Hizmetinin Çok Boyutlu Ölçekleme ve TOPSIS Yöntemlerine Göre Değerlendirilmesi/*Evaluation of Health Care in Statistical Regions According to Multidimensional Scaling and TOPSIS Methods in the Covid-19 Pandemic*	Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE	Araştırma *Research*	487-502
6	Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde E-Devlet Üzerine Yazılan Çalışmaların Bibliyometrik Analiz ile	Dr.Öğr.Üyesi. Senem DEMİRKIRAN	Araştırma *Research*	503-517

	Karşılaştırılması/*Comparison Of Studies On E-Government Between Türkiye And The European Union States Using Bibliometric Analysis*			
7	Nostalji Eğiliminin Tüketici Temelli Marka Değeri Üzerine Etkisi: Eti Markası Örneği/*The Effect of Nostalgia Proneness on Consumer Based Brand Equity: The Case Of Eti Brand*	Öğr. Gör. Dr. Selen BİLGİNER HALEFOĞLU/Öğr. Gör. Dr. Doğan KORKMAZ/Öğr. Gör. Dr. Aylin TALU	Araştırma *Research*	518-538
8	Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Kariyer Kararlılığı ve Öz Yeterliliklerinin Kariyer Kaygısı Üzerine Etkisi/*The Effect of Career Determination and Self Efficacy of Graduate Students on Career Anxiety*	Doktora Öğrencisi Funda ÖZTÜRK/Prof. Dr. Hüseyin ÇİÇEK	Araştırma Research	539-552
9	Çalışanların Presenteizm (İş Var Olmama) Davranışı ile İş Performansları Arasındaki İlişkide Tekno-Stres Düzeylerinin Aracı Rolü: Bir Kamu Kurumu Örneği/*The Intermediate Role of Techno-Stress Levels in The Relationship Between Employee Presenteism (Job Labor) Behavior and Work Performance: A Public Institution Example*	Dr. Öğr. Üyesi Sinan TARSUSLU	Araştırma *Research*	553-574
10	Müşteri Deneyiminde Üçüncü Alan: Fijital Deneyim/*The Third Space in Customer Experience: Phygital Experience*	Dr. Öğr. Üyesi Canan ARMAĞAN/Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARMAĞAN	Derleme Review	575-598
11	Exploring the Causal Relationship Between Crypto Assets and Bist100: An Empirical Investigation/*Kripto Varlıklar ve Bist100 Arasındaki Nedensel İlişkinin Keşfedilmesi: Ampirik Bir Araştırma*	Öğr. Gör. Dr. Kezban HİTAY SARP	Araştırma *Research*	599-609
12	Hastane Bilgi Yönetim Sistemi Teknolojilerinin Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği/*Determining the Factors Affecting the Adoption of Hospital Information Management System Technologies: A Public Hospital Example*	Doç. Dr. Serkan DEMİRDÖĞEN	Araştırma *Research*	610-630
13	İnsan Kaynakları Süreçlerine İlişkin Örgütsel Adalet Algısı ve Çalışan Memnuniyeti/*Perception of Organizational Justice Regarding Human Resource Processes and Employee Satisfaction*	Dr. Öğr. Üyesi Büşra YİĞİTOL/ Prof. Dr. Özlem BALABAN	Araştırma *Research*	631-644

14	Lojistikte Dijital Dönüşüm ve Çevik İş Süreçleri Yaklaşımı/ *Digital Transformation and Agile Business Process Approach in Logistics*	Doç. Dr. Samet GÜRSEV	Araştırma Research	645-657
15	Kültür ve Sinizm Araştırmaları İncelemesi/*Culture and Cynicism Studies Review*	Doç. Dr. İbrahim DURMUŞ	Araştırma *Research*	658-674
İletişim- Halka İlişkiler/ *Communication- Public Relations*				
16	Filmlerde Görsel Efektlerin Anlatımsal Kullanımları: Her Şey Her Yerde Aynı Anda (2022) /*The Narrative Uses of Visual Effects in Films: Everything Everywhere All at Once (2022)*	Dr. Hale SATICI	Araştırma *Research*	675-687
Psikoloji/ *Psychology*				
17	Evli Çiftlerde Cinsel Doyum ve Affediciliğin Evlilik Uyumu Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi/ *Investigation of the Predictive Effect of Sexual Satisfaction and Forgiveness on Marital Adjustment in Married Couples*	Dr. Safiye YILMAZ DİNÇ	Araştırma Research	688-700
18	Differentiation of Self and Peter Pan Syndrome In Men of Emerging Adulthood: The Mediating Role of Interpersonal Competence/*Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Erkeklerde Benlik Farklılaşması ve Peter Pan Sendromu: Kişilerarası Yetkinliğin Aracı Rolü*	Doç. Dr. Banu YILDIZ	Araştırma *Research*	701-712
19	Investigation of the Relationship Between Borderline Personality Features and Metacognition and State-Trait Anxiety in a Non-Clinic Sample/*Klinik Olmayan Örneklemde Borderline Kişilik Özellikleri ile Üstbiliş ve Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*	Doç. Dr. Haydeh FARAJİ/ Ecem TÜRKAN VARDAR	Araştırma Research	713-726
Sosyoloji/ Sociology				
20	Singer'ın Faydacı Hayvan Hakları Kuramının Eleştirisi: Türcülük Eleştirisinden Tür İçi Hiyerarşi İnşasına/*Criticism Of Singer's Utilitarian Animal Rights Theory: From Criticism Of Species To The Construction Of Intra-Species Hierarchy*	Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU	Araştırma *Research*	727-738
Sosyal Hizmet/ Social Work				
21	Üniversite Öğrencilerinde Instagram Bağımlılığının Sıkılma Algısı ile	Dr. Öğr. Üyesi Beyza YILMAZ	Araştırma *Research*	739-755

	İlişkisinde Öz-Kontrolün Aracılık Rolü/ *The Mediating Role of Self-Control in the Relationship Between Instagram Addiction and the Perception of Boredom in University Students*			
Tarih/ History				
22	Ağrı İsyanlarında İran'ın Rolü (1926-1930) /*Iran's Role in the Ararat Rebellions (1926-1930)*	Arş. Gör. Dr. Kamuran KARABALIK	Araştırma *Research*	756-769
23	Osmanlı Askeri Basınında Rusya-Japonya Savaşı: Modern Savaşın Tecrübesi ve Askeri Eğitim Üzerine Yansımalar/ *The Russian-Japanese War in the Ottoman Military Press: Reflections on the Experience of Modern Warfare and Military Education*	Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZASLAN	Araştırma Research	770-788
24	İskoçyalı Seyyah Charles MacFarlane'in Gözünden Batı Anadolu ve Trakya'da Eşkıyalık ve Asayiş Sorunu/ *The Banditry and Public Security Issues in Western Anatolia and Thrace through the Perspectives of Scottish Traveler Charles MacFarlane*	Oğuzhan KARADENİZ/ Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Araştırma Research	789-803
Turizm/ Tourism				
25	UNESCO Gastronomi Şehri Afyonkarahisar Yöresel Yemeklerinin Besin Ögesi İçeriğinin Değerlendirilmesi/ Nutritional Analysis of Regional Dishes of Afyonkarahisar, UNESCO City of Gastronomy	Arş. Gör. Başak CAN/Dr. Öğr. Üyesi Esra Tansu SARIYER/Afra Nur GÖREN	Araştırma Research	804-822

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Mayıs/May 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Eylül/September 2023

Matematik Öğretmen Adaylarının Matematiksel İspata Yönelik Görüşleri ve Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik İnançları

Pre-Service Mathematics Teachers' Conceptions Regarding Mathematical Proof and Mathematical Reasoning Self-Efficacy Beliefs

İrem Gizem ACAR[1], Doç. Dr. Gülcan ÖZTÜRK[2], Prof. Dr. Filiz Tuba DIKKARTIN ÖVEZ[3]

Öz

Bu çalışmada matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarını belirlemek ve aralarında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışma keşfedici korelasyonel model kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu Türkiye'nin batısındaki bir üniversitede uygun örnekleme yöntemi ile belirlenen ilköğretim matematik öğretmenliği ve ortaöğretim matematik öğretmenliği programlarında öğrenim gören 455 matematik öğretmen adayı oluşturmuştur. Çalışmanın verileri; kişisel bilgi formu, "matematiksel ispata yönelik görüş ölçeği" ve "matematiksel muhakeme öz yeterlik ölçeği" kullanılarak çevrim içi form aracılığı ile toplanmıştır. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inanç puanlarının öğrenim görülen sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Ayrıca matematiksel ispata yönelik görüş puanları ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inanç puanlarının orta düzeyde anlamlı olarak ilişkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: matematiksel ispata yönelik görüş, matematiksel muhakeme öz yeterlik inancı, matematik öğretmen adayı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aimed to determine pre-service mathematics teachers' conceptions regarding mathematical proof and mathematical reasoning self-efficacy beliefs and to reveal whether there is a relationship between them. The study was conducted using an exploratory correlational model. The study group consisted of 455 pre-service mathematics teachers studying in elementary mathematics teacher education and secondary mathematics teacher education programs at a university in western Turkey. The data of the study were collected through an online form including a personal information form, "Conception Scale for Mathematical Proof" and "Mathematical Reasoning Self-efficacy Scale". As a result of the study, it was found that there was a statistically significant difference in pre-service teachers' mathematical reasoning self-efficacy scores according to the grade level and gender variables. In addition, it was seen that scores on the Conception Scale for Mathematical Proof and scores on Mathematical Reasoning Self-efficacy Scale were significantly related at a moderate level.

Keywords: conception regarding mathematical proof, mathematical reasoning self-efficacy belief, pre-service mathematics teacher

Paper Type: Research

[1]MEB, Çatak Yatılı Bölge Ortaokulu, i.gizemacr@gmail.com
[2]Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, ozturkg@balikesir.edu.tr
[3]Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, f.tubadikkartin@gmail.com

Atıf için (*to cite*): Acar, İ. G., Öztürk, G., & Dikkartın Övez, F. T. (2025). Matematik Öğretmen Adaylarının Matematiksel İspata Yönelik Görüşleri ve Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik İnançları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 416-430

Giriş

Matematiğin kalbi (Dreyfus, 2000) olarak tasvir edilen matematiksel ispat, matematiğin temel süreçlerinden biridir ve kaynağını Euclid'in "Elementler" adlı kitabının oluşturduğu düşünülmektedir (Moralı ve diğerleri, 2006). İspatın temel amacının, ifadelerin doğruluğunu göstermek olduğu ağırlıklı olarak kabul görse de bunun yanında farklı işlevleri de bulunmaktadır (Ko, 2010). Örneğin doğruluğu gösterilen durumların neden doğru olduğunun ortaya konması açısından önemlidir (Altıparmak ve Öziş, 2005). Ayrıca her sınıf düzeyinde matematik eğitiminin temel bir bileşeni olması gerektiği ifade edilen ispatın (Hanna, 2000) matematik eğitimi açısından önemli bir işlevinin de matematiksel muhakeme becerisinin gelişimine katkı sağlamak olduğu ifade edilebilir.

Her sınıf seviyesindeki ve her yaş grubundaki öğrencilerin öğretim süreçlerinde yer verilmeye başlanması ile ispata verilen önem giderek artmaktadır (Stylianides ve diğerleri, 2007). Ayrıca Türkiye'de 2005 yılında gerçekleştirilen öğretim programlarındaki değişim ile benimsenen yapılandırmacı yaklaşım, öğretim süreçlerine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Belirtilen anlayışa göre öğrenciler, sahip oldukları bilgiler arasında yapacakları ilişkilendirmeler ile bilgiyi kendileri yapılandırmalıdır (Danişman, 2019). Böylece öğrencilerin ezberlemek yerine kavramları anlamlandırmaları beklenen bir beceri haline gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında, matematiğin kavranmasında ispatın etkili olduğu düşünülmektedir (Konur ve Keskin, 2022). Çünkü matematiksel ispat sürecinde ilgili kavramların irdelenmesi, uygun olan ilişkilerin kurulması ve böylece yeni bilgilerin oluşturulması söz konusudur (Sevgi ve Kartalcı, 2021). Ayrıca bu süreçte matematiksel muhakeme becerisinin önemi de yadsınamaz durumdadır.

Muhakeme, düşünme eyleminin gerçekleştirilmesi sürecinin ileri safhalarında meydana gelen bir beceri olarak görülmektedir (Umay, 2003) ve "*sonuçlardan, yargılardan, gerçeklerden ya da önermelerden bir sonuç çıkarma işlemi"* olarak tanımlanmaktadır (Altıparmak ve Öziş, 2005). Başka bir deyişle bir durumu tüm yönleriyle ele alarak mantıklı bir sonuca ulaşma becerisi olarak kabul görmektedir (Umay, 2003) Ayrıca muhakemenin bir beceri olduğu ifade edilmektedir. Çevrenin dolayısıyla eğitim kurumlarının muhakeme becerisinin gelişimi açısından etkili olduğu belirtilmektedir (Altıparmak ve Öziş, 2005). Bu açıdan bakıldığında matematiksel muhakemenin matematiğin ana kavramlardan biri olarak kabul edildiği (Umay 2003) ve matematiksel muhakeme yeteneğinin de verilen eğitim ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. İspat kapsamında muhakeme becerisini geliştirmek için ilkokul düzeyinde tanıma ve sınıflama, ortaokul düzeyinde genelleme, varsayım oluşturma ve varsayımları değerlendirme etkinliklerinin gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir (Altıparmak ve Öziş, 2005).

Öğretmenlerin ispata ilişkin sahip oldukları algı ve deneyimler önemlidir (Moralı ve diğerleri, 2006). Ders öğretmeninin ispata hâkim olmayışı öğrencilerin matematiksel ispat süreçlerinde başarısız olmaları ile sonuçlanabilir (Güler ve Dikici, 2012). Dolayısıyla öğrencilerin matematiksel ispat süreçlerini anlayıp deneyimleyebilmeleri için öncelikle matematik öğretmenlerinin matematiksel ispata yönelik gerekli bilgi, beceri ve deneyime sahip olmaları gerekmektedir (Ko, 2010). Matematik öğretmen adaylarının aldığı eğitimler düşünüldüğünde matematiksel ispat yapma becerisine sahip olmaları beklenen bir durumdur (Moralı ve diğerleri, 2006). Buna karşılık, alanyazında yer alan araştırmalarda matematik öğretmenlerinin öğretim süreçlerinde matematiksel ispat yöntemi kullanımı ve anlamı açısından ispata bakış açıları incelendiğinde, çoğu öğretmen için doğrulamaya yarayan bir araç anlamına geldiği (Hemmi ve diğerleri, 2011; Yılmaz-Akkurt ve Yıldırım, 2021) ve öğretmen adayları tarafından ise sadece öğrenim hayatlarının ileri dönemlerinde üst düzey matematik öğrenmek isteyen öğrencilerle yapılması gerektiği düşünülen bir uğraş olarak görüldüğü (Varghese, 2009) sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmen adaylarının ispatın matematik açısından önemini bilmedikleri belirlenmiştir (Gökkurt ve Soylu, 2012; Moralı ve diğerleri, 2006).

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin incelendiği çalışmalarda ele alınan değişkenler cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi olarak karşımıza çıkmaktadır (Altıntaş ve İlgün, 2020; Doruk ve Güler, 2014; Moralı ve diğerleri, 2006; Sevgi ve Kartalcı, 2021). Yapılan çalışmalarda öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının sınıf düzeyine göre değiştiği (Yavuz Mumcu, 2019), matematiksel ispata yönelik ne olumlu ne de olumsuz (kararsız) görüşlerinin olduğu (Altıntaş ve İlgün, 2020; Doruk ve Güler, 2014; Moralı ve diğerleri, 2006; Sevgi ve Kartalcı, 2021) sonuçları dikkat çekmektedir. Ayrıca öğretmen adaylarının ispatı zor bir uğraş olarak gördükleri (Cansız Aktaş ve Aktaş, 2013), basit düzey ispatlarda bile zorlandıkları (Şahin, 2016), bunun yanında matematiksel ispat sürecini başlatma ve sürdürme konusunda sorun yaşadıkları (Yeşilyurt Çetin ve Dikici, 2020) da ulaşılan sonuçlar arasındadır. Buradan hareketle matematiksel ispat kavramının matematik öğretmen adayları açısından anlaşılmadığı yorumu yapılabilir. Öğretmenlerin matematiksel ispat yapma becerilerinin derslerinde matematiksel ispata yer verme sıklığını etkileyen bir unsur olduğu düşünüldüğünde (Moralı ve diğerleri, 2006) ispatın öğretim süreçlerindeki rolünü anlamayan ve matematiksel ispat yapma ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmayan öğretmenlerin, matematiksel ispata yönelik çalışmalarının sınırlı kalması muhtemeldir.

Bilişsel değişkenlerin yanında duyuşsal değişkenlerin ve kişilerin benliklerine olan inançlarının da matematiksel ispat süreçleri üzerinde etkili olduğu belirtilmektedir (Doruk ve diğerleri, 2015; Furinghetti ve Morselli, 2009). Öğretmenlerin sahip olduğu öz yeterlik inancının öğretim süreçlerinde etkili olduğu görülmüştür (Akbayır ve Akça, 2021). Dolayısıyla duyuşsal bir özellik olan matematiksel muhakeme öz yeterlik inancının da öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerini etkileyebileceği düşünülebilir. Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin belirlenmesi, sorunları ortaya çıkarma ve sorunlara çözüm bulma sürecinin ilk basamağını oluşturduğu ifade edildiğinden (Moralı ve diğerleri, 2006), öğrencilerin matematiksel ispata yönelik becerilerini ve düşüncelerini yapılandırmada aktif rol alacak olan öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin nasıl olduğunu belirlemenin önemli olduğu ifade edilebilir. Buna göre matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarını belirlemenin önemli olabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle bu çalışmanın yapılmasına karar verilmiştir. Daha önce yapılan çalışmalar doğrultusunda -belirlenen cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenlerinin matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Gerçekleştirilen bu çalışma matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispat süreçlerine etki edecek bileşenlerin belirlenmesi ve matematiksel ispata yönelik görüşlerinin nedenlerinin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir.

Belirtilen problem durumuna yönelik olarak çalışmada matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarını belirlemek ve bunlar arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır:

- Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ve matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları nasıldır?
- Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, katılımcılar, veri toplama araçları, verilerin analizi ve etik hususlar başlıklarına yer verilmiştir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışma keşfedici korelasyonel model benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Keşfedici korelasyonel model değişkenler arasında var olan ilişkileri ortaya çıkarmak ve hangi düzeyde olduğunu belirlemek amacı ile kullanılmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Bu doğrultuda çalışmanın bağımlı değişkenlerini "öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri" ve "öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları" oluşturmaktadır. Bağımlı değişkenler üzerinde etkisi araştırılan cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenleri ise bağımsız değişkenler olarak kabul edilmektedir.

2.2. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını Türkiye'nin batısındaki bir üniversitenin ilköğretim matematik öğretmenliği (İMÖ) ve ortaöğretim matematik öğretmenliği (OMÖ) programlarında 2021-2022 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören 331 kadın 124 erkek olmak üzere toplam 455 öğretmen adayı oluşturmuştur. Çalışmaya katılan öğretmen adayları uygun örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Uygun örnekleme; para, iş gücü ve zaman yönünden araştırmacıların yaşayacağı kayıpların önüne geçilmesini hedeflemektedir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Araştırmacılar tarafından ulaşılabilir olması sebebiyle örneklemin belirlenmesi sırasında belirtilen örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma grubunda yer alan katılımcıların bağımsız değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Bağımsız Değişkenlere Göre Dağılımı

		Cinsiyet			
		Kadın	Erkek	Toplam	
		N	N	N	%
Öğrenim görülen program türü	İMÖ	278	94	372	81,75
	OMÖ	53	30	83	18,24
Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1. sınıf	75	28	103	22,63
	2. sınıf	79	31	110	24,17
	3. sınıf	68	30	98	21,53
	4. sınıf	109	35	144	31,64
Toplam		331	124	455	100,00

Not. N: kişi sayısı, İMÖ: İlköğretim matematik öğretmenliği, OMÖ: Ortaöğretim matematik öğretmenliği

Tablo 1'de görüldüğü üzere çalışmaya katılan öğretmen adaylarının 372'sinin (%81,75) İMÖ programında ve 83'ünün (%18,24) ise OMÖ programında öğrenim görmektedir. Bunun yanında katılımcıların 75'i 1. sınıf (%22,63), 79'u 2. sınıf, (%24,17), 68'i 3. sınıf (%21,53) ve 109'u 4. sınıf (%31,64) düzeyinde öğrenim görmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Katılımcıların matematiksel ispata yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla "Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği (MİYGÖ)" (Doruk ve Güler, 2014), matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarını belirlemek amacıyla "Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği (MMÖYÖ)" (Yavuz Mumcu, 2019) kullanılmıştır. Ölçeklerden elde edilen veriler ile aralarındaki ilişkilerin incelendiği bağımsız değişkenlere ilişkin kişisel bilgileri (cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi) ve ölçeklere ilişkin maddeleri içerecek şekilde oluşturulan elektronik form çalışmaya katılan öğretmen adaylarıyla çevrim içi olarak paylaşılarak veriler toplanmıştır.

MİYGÖ maddelerine katılımcılar katılma durumlarını beşli likert yapıda; (1) hiç katılmıyorum, (2) katılmıyorum, (3) kararsızım, (4) katılıyorum ve (5) tamamen katılıyorum olarak belirtmektedirler ve ölçek 31 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte olumsuz maddeler de yer almaktadır. Olumsuz maddeler ters çevrilerek puanlanmıştır. Ölçekten en düşük 31 puan, en yüksek 155 puan elde edilmektedir. MİYGÖ "Gereklilik"," Fayda", "Özgüven", "Problem çözme", "Anlam" olmak üzere beş faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçeğin Gereklilik ve Özgüven faktörleri sekiz, Fayda faktörü yedi, Problem Çözme faktörü beş ve Anlam faktörü üç maddeden oluşmaktadır. Ölçek toplam puanı ölçekteki madde sayısına bölünerek bulunan MİYGÖ puanları; 1,00-1,80 aralığında ise "hiç katılmıyorum", 1,81-2,6 aralığında ise "katılmıyorum", 2,61-3,40 aralığında ise "kararsızım", 3,41-4,20 aralığında ise "katılıyorum" ve 4,21-5,00 aralığında ise "tamamen katılıyorum" olarak yorumlanmaktadır. Ölçek puanları 1'e yaklaştıkça öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlere katılım düzeylerinin düşük, 5'e yaklaştıkça katılım düzeylerinin yüksek olduğu kabul edilmiştir. Doruk ve Güler (2014) tarafından yapılan çalışmada Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı 0,93 olarak bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen verilerle ise Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı 0,94 olarak hesaplanmıştır.

MMÖYÖ maddelerine katılımcılar katılma durumlarını beşli likert yapıda; (1) hiçbir zaman, (2) nadiren, (3) bazen, (4) çoğu zaman ve (5) her zaman olarak belirtmektedirler ve ölçek 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte olumsuz maddeler yer almaktadır. Olumsuz maddelerin yanıtları için puanlama ters çevrilmiştir. Ölçekten en düşük 21 puan, en yüksek 105 puan elde edilmektedir. MMÖYÖ "Akıl yürütme-İlişkilendirme (AY-İ)", "Genelleme-Soyutlama-Modelleme (GSM)", "Yaratıcı düşünme (YD)" ve "Geliştirme (G)" olmak üzere dört faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçeğin GSM ve AY-İ faktörlerinde yedi, G faktöründe üç, YD faktöründe ise dört soru bulunmaktadır. Ölçek toplam puanı ölçekteki madde sayısına bölünerek bulunan MMÖYÖ puanları; 1,00-1,80 aralığında ise "hiçbir zaman", 1,81-2,6 aralığında ise "nadiren", 2,61-3,40 aralığında ise "bazen", 3,41-4,20 aralığında ise "çoğu zaman" ve 4,21-5,00 aralığında ise "her zaman" olarak yorumlanmaktadır. Ölçek puanları 1'e yaklaştıkça öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının düşük, 5'e yaklaştıkça yüksek olduğu kabul edilmektedir. Ölçeğin Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı Yavuz Mumcu (2019) tarafından yapılan çalışmada 0,88 olarak bulunmuştur. Bu çalışmadan elde edilen verilerle Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı 0,91 olarak belirlenmiştir. Ölçekler için hesaplanan güvenirlik katsayısı değerlerinin %70 ve üstü olması veri toplama araçlarının güvenilir olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Büyüköztürk, 2020). Dolayısıyla kullanılan veri toplama araçlarının güvenilir olduğu yorumu yapılabilir.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışma verileri istatiksel analiz paket programı (SPSS Statistics 24) ile analiz edilmiştir. MİYGÖ ve MMÖYÖ puanlarının dağılımını ifade etmek amacıyla frekans, yüzde gibi betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Ölçek puanlarının bağımsız değişkenlere göre normal dağılıma sahip olma durumunu belirlemek için çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. MİYGÖ ve MMÖYÖ puanlarının çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. MİYGÖ ve MMÖYÖ Puanlarının Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Ölçekler	Değişkenler		Çarpıklık	Basıklık
MİYGÖ	-	-	-0,231	0,004
	Cinsiyet	Kadın	-0.210	0,096
		Erkek	-0,292	-0,162
	Öğrenim görülen program türü	İMÖ	-0,129	0,056
		OMÖ	-0,263	-0,313
	Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1. sınıf	-0,357	-0,041
		2. sınıf	-0,275	-0,524
		3. sınıf	-0,251	0,390

		4. sınıf	-0,110	-0,070
MMÖYÖ	-	-	0,141	0,421
	Cinsiyet	Kadın	0,066	0,483
		Erkek	0,057	0,078
	Öğrenim görülen program türü	İMÖ	0,097	0,460
		OMÖ	0,330	,293
	Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1. sınıf	0,045	-0,361
		2. sınıf	0,159	0,908
		3. sınıf	-0,263	0,553
		4. sınıf	0,322	0,360

Not. MİYGÖ: Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği, MMÖYÖ: Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği, İMÖ: İlköğretim matematik öğretmenliği, OMÖ: Ortaöğretim matematik öğretmenliği

-1,5 ile +1,5 arasında bulunan çarpıklık ve basıklık değerleri, normalliğin sağlandığı şeklinde yorumlanmaktadır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Tablo 2'de görüldüğü üzere bu değerler -1,5 ile +1,5 aralığındadır. Dolayısıyla ölçek puanlarının normal dağılıma sahip olduğu yani normallik varsayımının sağlandığı söylenebilir. Buna göre MİYGÖ ve MMÖYÖ puanlarının cinsiyet ve öğrenim görülen program türü değişkenlerine göre farklılaşma durumunu incelemek için ilişkisiz örneklemlerde t testi, öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenine göre farklılaşma durumunu incelemek için ilişkisiz örneklemlerde tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. MİYGÖ ve MMÖYÖ puanları arasında ilişki bulunma durumunu incelenmek için Pearson korelasyon katsayısından faydalanılmıştır.

2.5. Etik hususlar

Veri toplama aşamasından önce Balıkesir Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri etik kuruluna başvurulmuş ve çalışmanın yapılmasının etik açıdan uygun olduğunu belirten 03.12.2021 tarihli E-19928322-302.08.01-92150 sayılı etik kurul onayı alınmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın ilk araştırma sorusu "Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ve matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları nasıldır?" şeklindedir. Bu kapsamda MİYGÖ ve MMÖYÖ puanlarının betimsel istatistikleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. MİYGÖ ve MMÖYÖ Puanlarının Betimsel İstatistikleri

Ölçekler	N	Minimum	Maksimum	x̄	S
MİYGÖ	455	1,65	4,77	3,44	,551
MMÖYÖ	455	2,48	5,00	3,73	,423

Not. MİYGÖ: Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği, MMÖYÖ: Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği, x̄: ortalama, S: Standart sapma.

Tablo 3'te MİYGÖ puanlarının ortalamasının x̄=3,44, MMÖYÖ puanlarının ortalamasının x̄=3,73 olduğu görülmektedir. Belirtilen değerler verilerin analizi bölümünde ifade edilen ölçekleme aralıklara göre değerlendirildiğinde MİYGÖ puanlarının ortalamasının "katılıyorum", MMÖYÖ puanlarının ortalamasının ise "çoğu zaman" ifadesine karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Buradan hareketle öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inanç puanlarının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Ayrıca katılımcıların matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının matematiksel ispata yönelik görüşlerine kıyasla daha yüksek olduğu ifade edilebilir.

MİYGÖ'de yer alan maddelere katılımcıların verdikleri yanıtlar incelendiğinde "İspatın matematiksel bir ifadenin doğruluğunu gösterme olduğunu düşünüyorum." (x̄=3,99 "katılıyorum") ve "İspatın problem çözme becerisini geliştirdiğini düşünüyorum." (x̄=3,97 "katılıyorum") maddelerine ait puan ortalamalarının ölçeğin diğer maddelerine kıyasla daha

yüksek; "İspat yaparken ispata nasıl başlamam gerektiğine karar vermekte zorlanıyorum." ($\bar{x}$=2,64 "kararsızım") ve "Daha önceden görmediğim bir ispatı yapabileceğimi düşünüyorum." ($\bar{x}$=2,73 "kararsızım") maddelerine ait puan ortalamalarının ise diğer maddelere kıyasla düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durumda en yüksek ortalamaya sahip olan maddelere bakıldığında öğretmen adaylarının ispatı bir doğruluğu gösterme yöntemi olarak algıladıkları ve problem çözme becerilerini geliştirmede olumlu etkisi olduğunu düşündükleri anlaşılabilir. Ortalaması en düşük olan maddelere bakıldığında ise öğretmen adaylarının ispata nasıl başlayacakları konusunda sıkıntı çektikleri, ilk defa karşılaştıkları bir duruma yönelik ispatı gerçekleştiremeyecekleri yönünde düşünceye sahip oldukları yorumu yapılabilir.

Öğretmen adaylarının MMÖYÖ'de yer alan maddelere verdikleri yanıtlar incelendiğinde "Kar/zarar hesabı yapmakta zorlanırım." ($\bar{x}$=4,03 "nadiren") ve "Matematiksel bir durumda var olanlar ile varılmak istenenler arasındaki ilişkileri doğru biçimde oluşturabilirim." ($\bar{x}$=3,94 "çoğu zaman") maddelerine ait puan ortalamalarının ölçeğin diğer maddelerine kıyasla yüksek; "Matematiksel nesnelerin işlevlerini alışılagelmişin dışında kullanabilirim." ($\bar{x}$=3,26 "bazen") ve "Matematiksel süreçlerde yer alan aşamaların, parçaların bütün içindeki anlamlarını, katkılarını ortaya çıkarmakta (durumu analiz etmede) zorlanırım." ($\bar{x}$=3,31 "bazen") maddelerine ait puan ortalamalarının ise diğer maddelere kıyasla düşük olduğu belirlenmiştir. Buradan hareketle öğretmen adaylarının verilenler ile istenenler arasındaki ilişkiyi kurabildiği ancak parça bütün arasındaki ilişkiyi görmekte zorlandıkları yorumu yapılabilir. Ayrıca yeni bir durum söz konusu olduğunda nesnelerin işlevini anlamlandırmakta ve uygulamakta zorlandıkları da ifade edilebilir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu "Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmakta mıdır? şeklindedir. MİYGÖ ve MMÖYÖ puanlarının cinsiyet ve öğrenim görülen program türü değişkenlerine göre farklılaşma durumunu incelemek amacıyla ilişkisiz örneklemlerde t-testi yapılmıştır. T-testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. MİYGÖ ve MMÖYÖ Puanlarının İlişkisiz Örneklemlerde T-Testi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler		N	$\bar{x}$	S	sd	t	p	η^2
MİYGÖ	Cinsiyet	Kadın	331	3,43	0,541	453	0,410	,682	-
		Erkek	124	3,45	0,577				
	Öğrenim görülen program türü	İMÖ	372	3,43	0,528	453	0,074	,941	-
		OMÖ	83	3,44	0,647				
MMÖYÖ	Cinsiyet	Kadın	331	3,69	0,393	453	2,574	**,011**	**0,018**
		Erkek	124	3,82	0,484				
	Öğrenim görülen program türü	İMÖ	372	3,72	0,421	453	0,583	,560	-
		OMÖ	83	3,75	0,430				

Not. MİYGÖ: Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği, MMÖYÖ: Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği, İMÖ: İlköğretim matematik öğretmenliği, OMÖ: Ortaöğretim matematik öğretmenliği, $\bar{x}$: ortalama, S: Standart sapma, sd: serbestlik derecesi.

Tablo 4'te erkeklerin MİYGÖ ve MMÖYÖ puan ortalamalarının, kadınlarınkinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu farklılığın anlamlılığı için yapıla ilişkisiz örneklemlerde t-testi sonucuna göre MİYGÖ puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermezken [t(453)=0,410; p>,05], MMÖYÖ puanları anlamlı farklılık [t(453)=2,574; p<,05] göstermiştir. Yapılan t testi sonucunda anlamlı fark bulunan gruplardaki kişi sayıları ve t değeri (t=2,574) kullanılarak Cohen'in d değeri de hesaplanmıştır (d=0,271) (Lenhard ve Lenhard, 2016). Bulunan d değerinin 0,2'den büyük olmasının küçük etki (small effect) büyüklüğü olarak yorumlandığı belirtilmiştir (Cohen, 1988; Lenhard ve Lenhard, 2016). Hesaplanan eta kare (η^2) ve Cohen'in d değerlerine göre cinsiyetin matematiksel muhakeme öz yeterliği üzerine düşük düzeyde etkisinin olduğu yorumu yapılabilir. Ayrıca MİYGÖ ve MMÖYÖ puan ortalamaları katılımcıların öğrenim

gördükleri program türüne göre incelendiğinde, OMÖ programında öğrenim gören katılımcıların puan ortalamalarının İMÖ programında öğrenim görenlere göre yüksek olduğu görülmüştür. Belirtilen farklılığın anlamlılığını belirlemek için yapılan t-testine göre MİYGÖ [t(453)=0,074; p>,05] ve MMÖYÖ [t(453)=0,583; p>,05] için anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

MİYGÖ ve MMÖYÖ puanlarının öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenine göre dağılımları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. MİYGÖ ve MMÖYÖ Puanlarının Öğrenim Görülen Sınıf Düzeyine göre Dağılımları

Ölçekler	Değişkenler		N	$\bar{x}$	S
MİYGÖ	Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1	103	3,445	0,056
		2	110	3,389	0,048
		3	98	3,361	0,059
		4	144	3,527	0,046
		Toplam	455	3,439	0,551
MMÖYÖ	Öğrenim görülen sınıf düzeyi	1	103	3,624	0,434
		2	110	3,703	0,375
		3	98	3,711	0,398
		4	144	3,852	0,443
		Toplam	455	3,734	0,423

Not. MİYGÖ: Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği, MMÖYÖ: Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği, $\bar{x}$: ortalama, S: Standart sapma.

Öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenine göre puan ortalamalarında farklılıklar olduğu Tablo 5'te görülebilir. Gözlenen bu farklılıkların istatistiksel olarak anlamlılığı ilişkisiz örneklemlerde ANOVA kullanılarak incelenmiştir. Yapılan ANOVA testinin sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. MİYGÖ ve MMÖYÖ Puanlarının Öğrenim Görülen Sınıf Düzeyine göre ANOVA Sonuçları

Ölçekler		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	η^2	Anlamlı fark
MİYGÖ	Gruplar arası	1,989	3	0,663	2,197	,088	-	-
	Gruplar içi	136,051	451	0,302				
	Toplam	138,039	454					
MMÖYÖ	Gruplar arası	3,402	3	1,134	6,565	,000	0,068	A-D, B-D
	Gruplar içi	77,900	451	0,173				
	Toplam	81,302	454					

Not. MİYGÖ: Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği, MMÖYÖ: Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği, , sd: serbestlik derecesi, A: 1. sınıf, B: 2. sınıf, C: 3. sınıf, D: 4. sınıf

Tablo 6'da görüldüğü üzere öğrenim görülen sınıf düzeyine göre MİYGÖ puan ortalamalarının anlamlı farklılık göstermediği [F(3,451)=2,197; p>,05], MMÖYÖ puan ortalamalarının anlamlı farklılık gösterdiği [F(3,451)=6,565; p<,05] belirlenmiştir. Anlamlı fark bulunan puanlar için yapılan Scheffe post hoc testi sonucunda 4. sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların MMÖYÖ puan ortalamalarının 1. sınıf ve 2. sınıf düzeyinde öğrenim gören katılımcıların ortalamalarından anlamlı olarak farklılaştığı bulunmuştur. Grup ortalamalarının en yüksek ($\bar{x}$=3,852) ve en düşük ($\bar{x}$=3,624) değerleri ile tüm grubun standart sapması (S=0,423) kullanılarak Cohen'in d değeri de hesaplanmıştır (d=0,539) (Lenhard ve Lenhard, 2016). Bulunan d değerinin 0,5'ten büyük olmasının orta etki (intermediate effect) büyüklüğü olarak yorumlandığı belirtilmiştir (Cohen, 1988; Lenhard ve Lenhard, 2016). Hesaplanan eta kare (η^2) ve Cohen'in d değerlerine göre öğrenim görülen sınıf düzeyinin matematiksel muhakeme öz yeterliği üzerine orta düzeyde etkisinin olduğu yorumu yapılabilir.

Çalışmanın son araştırma sorusu "Matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" şeklindedir. Bu soruyu yanıtlamak için MİYGÖ ile MMÖYÖ puanları arasındaki Pearson korelasyon katsayısı incelenmiştir. MİYGÖ ile MMÖYÖ puanları arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. MİYGÖ ile MMÖYÖ Puanları Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	N	p	r	r^2
MİYGÖ-MMÖYÖ puanları	455	,000	0,489	0,239

Not. MİYGÖ: Matematiksel İspata Yönelik Görüş Ölçeği, MMÖYÖ: Matematiksel Muhakeme Öz Yeterlik Ölçeği

Pearson korelasyon analizine göre MİYGÖ ile MMÖYÖ puanları arasında orta düzey pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu görülmüştür (r=0,489; p<,05). Determinasyon katsayısı (r^2=0,239) dikkate alındığında matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerindeki değişimin %24'ünün matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarından kaynaklandığı ya da matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarındaki değişimin %24'ünün matematiksel ispata yönelik görüşlerinden kaynaklı olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2020). Korelasyon katsayısı (r=0,489) kullanılarak Cohen'in d değeri de (d=1,1212) hesaplanmıştır (Lenhard ve Lenhard, 2016). Hesaplanan d değerinin 0,8'den büyük olmasının büyük etki (large effect) büyüklüğü olarak yorumlandığı belirtilmiştir (Cohen, 1988; Lenhard ve Lenhard, 2016). Hesaplanan determinasyon katsayısı (r^2) ve Cohen'in d değerlerine göre MİYGÖ puanlarının MMÖYÖ puanları üzerinde veya MMÖYÖ puanlarının MİYGÖ puanları üzerinde yüksek düzeyde etkisinin olduğu yorumu yapılabilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Çalışmada öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin olumlu olduğu belirlenmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu sonucun daha önce yapılan çalışmaların sonuçları ile örtüştüğü görülmektedir (Doruk ve Kaplan, 2013; Doruk ve Güler, 2014; Güler, 2013; İskenderoğlu, 2010; Karakuş ve Dikici, 2017). Güner'in (2012) çalışmasında ise aksi bir sonuca ulaşıldığı, öğretmen adaylarının ispata ilişkin görüşlerinin olumsuz olduğu belirtilmektedir. Ayrıca matematiksel ispata yönelik belirgin bir görüşe sahip olmadıkları yönünde sonuç belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Doruk, 2015; Gökkurt ve Soylu, 2012; Güler ve diğerleri, 2012; Moralı ve diğerleri, 2006). Öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının yüksek olduğu da çalışmanın sonuçları arasında yer almaktadır. Alanyazın incelendiğinde öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarını incelemeyi amaçlayan çalışmaların az oluşu dikkat çekmektedir. Yavuz Mumcu (2019) tarafından yapılan çalışmanın bu yönde gerçekleştirilen bir çalışma olduğu söylenebilir. Bu çalışmaya katılan öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inanç puanlarının yüksek olduğu sonucunun aksine Yavuz Mumcu'un (2019) çalışmasında ortalama altında kaldığı belirtilmiştir. Matematiksel düşünme, yaşam tarzı ve öğrenim düzeyleriyle ilişkilendirilmektedir (Alkan ve Güzel, 2005). Dolayısıyla matematiksel muhakeme öz yeterlik inancına ilişkin ulaşılan sonuçlardaki bu farklılık öğretmen adaylarının sahip oldukları ön bilgi, bilgi düzeyi ve geçirilen yaşantı gibi etmenlerden kaynaklanmış olabilir. İspat sürecinde çeşitli bileşenlere (tanım, teorem, aksiyom, matematiksel ispat yöntemleri, ön bilgi, kurallar, formüller, verilenler-istenenler ve özellikler) ihtiyaç duyulmaktadır (İskenderoğlu, 2010). Çalışmada öğretmen adaylarının bu bileşenlerden biri olan verilenler-istenenler arasındaki ilişkileri uygun şekilde analiz edebildikleri düşüncesine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ancak parçanın bütün içerisindeki anlamını belirleme konusunda ve nesnelerin alışılagelmişin dışında kullanıldığı durumlarda zaman zaman sorun yaşadıkları da elde edilen sonuçlardandır. Oysaki öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inanç puanlarının yüksek olduğu sonucu karşısında bu beklenen bir durum olarak görülmemektedir. Buradan hareketle öğretmen adaylarının daha önce çeşitli yerlerde elde

etmiş oldukları deneyimlere hatırlama ve kullanma anlamında öncelik verdikleri ya da kendi becerilerine ilişkin algılarının gerçek ile tutarlı olmadığı düşünülmektedir.

Çalışma grubunda bulunan öğretmen adayları tarafından matematiksel ispat, bir doğruluk gösterme-kanıtlama yöntemi olarak kabul edilmektedir. Doruk ve Kaplan'ın (2013) çalışmasında bu sonuç ile paralel olarak öğretmen adayları için ispatın ifadelerin doğruluğunu gösterme, açıklama ve yeni sonuçlara ulaşma anlamına geldiği belirlenmiştir. Başka çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Bayazit, 2009; Güler, 2013). Ayrıca çeşitli çalışmalarda bu sonuçtan farklı olarak öğretmen adaylarının ispatı kavramlar arasındaki ilişkileri aramak, genelleme yapmak, mantık kurmak, kalıcılık, ezberden kurtulma, gereksiz vb. şeklinde anlamlandırdıkları belirlenmiştir (Güler, 2013; Miral, 2013). Buradan hareketle öğretmen adaylarının ispatın anlamına yönelik ortak bir görüşe sahip olmadığı bunun yerine ispata farklı anlamlar yükledikleri anlaşılmaktadır. Belirtilen durumun ifadelerin doğruluğunu göstermenin yanında ispatın farklı işlevlere de sahip olmasından kaynaklandığı yorumu yapılabilir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç ise öğretmen adaylarının ispatın problem çözme becerisine katkı sağladığı ve geliştirdiği görüşüne sahip oldukları yönündedir. İspatın bir problem çözme aktivitesi olarak nitelendirilebileceği (Shipley, 1999) düşünüldüğünde öğretmen adaylarının matematiksel ispat ile problem çözme arasındaki ilişkiyi kavradıkları ve bu konudaki farkındalığa sahip olduğu ifade edilebilir. Ancak bu sonuçtan farklı olarak Doruk ve Güler'in (2014) çalışmasında öğretmen adaylarının problem çözme ile matematiksel ispat yapma arasındaki ilişkiyi anlamlandıramadıkları belirtilmektedir. Bunun yanında matematiksel ispat yapma becerisinin kendilerine hiçbir fayda sağlamadığını düşünen öğretmen adaylarının da olduğu alanyazında bulunan sonuçlar arasındadır (Doruk ve Kaplan, 2013).

Matematiksel muhakeme becerisi gelişmediği takdirde matematik prosedürel bir uğraş haline gelmektedir (Ross, 1998). Bu da öğrencilerin, tanım, teorem ve kurallar arasındaki ilişkileri görmeksizin matematiksel ispata yönelik ezberci bir bakış açısına sahip olmalarına neden olmaktadır. Çalışma sonucunda öğretmen adaylarının daha önce gördükleri ve aşina oldukları ispatlar haricinde yeni bir ispatı tek başına yapamayacakları düşüncesi içerisinde olduğu belirlenmiştir. Bu bakımdan ilk defa karşılaştıkları yeni bir ispata ilişkin tanım, teorem, matematiksel bilgi ve matematiksel ispat yönteminin belirlenerek ispatın geçekleştirilmesi sürecinde zorlandıkları söylenebilir. Bu sonuçlar Doruk ve Güler (2014), Güner (2012) ile Karakuş ve Dikici (2017) tarafından gerçekleştirilen çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Sonuç olarak bu durumun öğretmen adayları tarafından gerçekleştirilen ispatların ezberden ibaret olduğuna işaret ettiği ifade edilebilir. Ayrıca benzer şekilde öğretmen adaylarının daha önce gördükleri ispatları hatırlamaya çalışarak taklitçi bir tutum sergiledikleri görülmüştür (Basturk, 2010; Birinci, 2010; Tuncer, 2014). Bunun yanında öğretmen adaylarının ispatı ezberden ibaret olarak gördükleri ve ezbere başvurdukları belirlenmiştir (Anapa ve Şamkar, 2010; Doruk ve Kaplan, 2013; Güler, 2013). Bu durum Öçal ve Güler'in (2010) çalışmasında ulaşılan sonuç ile benzer şekilde, ispatın matematik ve matematik öğretimindeki yeri açısından öneminin öğretmen adayları tarafından kavranamadığı şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca matematiksel kavramlar ile ispata ilişkin ön bilgi eksikliği, matematiksel ispata yönelik yeterli deneyime sahip olmama, sınıf geçmeye dayalı sınav kaygısı ve matematiksel dilin kavranamaması gibi unsurlar da bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Alanyazında, katılımcıların matematiksel ispata yönelik görüşleri ve matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarını konu alan çalışmaların değişkenlerini cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenleri oluşturmaktadır (Altıntaş ve İlgün, 2020; Doruk ve Güler, 2014; Moralı ve diğerleri, 2006; Sevgi ve Kartalcı, 2021; Yavuz Mumcu, 2019). Bu doğrultuda öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları; cinsiyet, öğrenim görülen program türü ve sınıf düzeyi değişkenleri bakımından incelenmiş olup matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının öğrenim görülen sınıf düzeyi ve cinsiyet değişkenleri bakımından anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Buna göre dördüncü sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının diğer sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaştığı

görülmüştür. Yavuz Mumcu'nun (2019) çalışmasında ise öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının öğrenim görülen sınıf düzeyi arttıkça düşüş gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre erkeklerin matematiksel muhakeme öz yeterlik inanç puanlarının ortalamaları, kadınlara kıyasla daha yüksektir. Dolayısıyla cinsiyet değişkenindeki anlamlı farklılığın erkekler lehine olduğu söylenebilir. Fakat kesin bir karara varmak için daha büyük örneklemde çalışma tekrar yapılabilir.

Öğrenim görülen program türü değişkenine göre puan ortalamaları incelendiğinde ortaöğretim matematik öğretmeni adaylarının ortalamalarının çok küçük bir fark ile ilköğretim matematik öğretmeni adaylarından yüksek olduğu belirlenmiştir. Ortaöğretim matematik öğretmen adaylarının alan derslerinin ilkokul matematik öğretmen adaylarının alan derslerine kıyasla daha ayrıntılı olan içeriği ve sayıca fazla olması durumu dikkate alındığında matematiksel ispata yönelik görüşlerinin daha olumlu olması beklenen bir durumdur. Ancak öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri, öğrenim görülen program türü değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Buna ek olarak çalışmanın diğer bağımsız değişkenleri olan cinsiyet ve öğrenim görülen sınıf düzeyi değişkenlerine göre de anlamlı farklılık göstermemiştir. Bu sonuç Turğut ve diğerlerinin (2013) çalışmasında ulaşılan öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin öğrenim görülen program türüne ve cinsiyete göre farklılaşmadığı sonucu ile örtüşmektedir. Güner'in (2012) çalışmasında ise öğretmen adaylarının görüşlerinin öğrenim görülen sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı ancak ortaöğretim matematik öğretmeni adaylarının görüşlerinin ilköğretim matematik öğretmeni adaylarının görüşlerine göre daha olumsuz olduğu belirlenmiştir. Bu durum ortaöğretim matematik öğretmen adaylarının zor ve farklı matematiksel ispat çeşitleri ile daha fazla etkileşim içinde olduğundan süreçte zorlandıkları ve bunun da sonuç olarak olumsuz düşünceler geliştirmelerine neden olduğu şeklinde açıklanmıştır (Güner, 2012). Ayrıca dördüncü sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri diğer sınıf düzeylerine kıyasla daha olumludur. Dört sene boyunca çeşitli derslerde gerçekleştirilen matematiksel kavramlara ilişkin matematiksel ispatlardan dolayı ispata ve ispat yapmaya aşinalık kazanmış olmalarının bu duruma sebep olduğu düşünülebilir. Doruk ve Güler'in (2014) çalışmasında ise belirtilen sonucun aksine üçüncü sınıfa devam eden öğretmen adaylarının birinci ve ikinci sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarına göre daha olumsuz görüşe sahip oldukları belirtilmiştir. Ayrıca Güner'in (2012) çalışmasında birinci sınıfta öğrenim gören öğretmen adayları ile son sınıfta öğrenim gören öğretmen adaylarının görüşlerinin birbirlerine yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bireylerin sahip olduğu inanışların matematiksel ispat sürecini doğrudan etkileyen unsurlar arasında olduğu belirtilmektedir (Gökkurt ve diğerleri, 2017). Doruk ve diğerlerinin (2015) çalışmasından elde edilen sonuca göre öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiğe yönelik öz yeterlik algıları pozitif yönlü olarak ilişkilidir ve matematiğe yönelik öz yeterlik algıları matematiksel ispata yönelik görüşlerinin yordayıcısıdır. Bu çalışmada da öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları arasında herhangi bir ilişki olup olmama durumu araştırılmıştır. Sonuç olarak Doruk ve diğerlerinin (2015) çalışmasının sonucu ile benzer şekilde değişkenler arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişki olduğu sonucu elde edilmiştir. Buradan hareketle öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarına yönelik sahip oldukları algının matematiksel ispat süreçlerine yansıyacağı ve doğru orantılı olarak matematiksel ispata yönelik görüşlerinin de değişiklik göstereceği söylenebilir. Bu da matematiksel muhakeme öz yeterliliği yüksek olan öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin de olumlu olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Doruk ve diğerlerinin (2015) çalışmasında matematik öğretmen adaylarının matematiğe yönelik öz yeterlik inançları ile matematiksel ispata yönelik görüşlerinin, bu çalışmada ise matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançlarının ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Anlaşılacağı üzere

sadece bilişsel olmamakla birlikte duyuşsal değişkenlerin de matematiksel ispata yönelik görüşler üzerinde etkisi olduğu elde edilen sonuçlar arasındadır. Alanyazında bu anlamda etkisi olabilecek farklı duyuşsal değişkenlerin incelenmesi açısından boşluk olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara, matematiksel ispata yönelik görüşler üzerinde etkisi olabilecek farklı duyuşsal değişkenlerin olup olmadığını incelemeleri önerilebilir. Ayrıca çalışmanın belirtilen sonucuyla ilişkili olarak öğretmen adaylarının sahip oldukları bilgi, beceri ve inanışları, öğretmenlik mesleğine adım attıklarında öğrenme ve öğretme süreçlerine yansıtacağı düşünüldüğünde mesleğe başlamadan önce matematiksel ispata yönelik bilişsel ve duyuşsal anlamda hazırlanmalarının önemi anlaşılmaktadır. Bu anlamda lisans eğitimi kapsamında sadece matematiksel ispat yapmaya odaklanmak yerine matematiksel ispat süreçlerinde önemli bir yere sahip olan matematiksel muhakeme becerisini geliştirmek için çalışmalar yapılması önerilebilir. Ayrıca öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik olumsuz görüşlerini gidererek kendilerine güvenmelerini sağlamak amacıyla çalışmalara yer verilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Matematiksel ispat ve muhakeme birbirini tamamlayan iki unsur olmakla beraber bireyler, matematiksel ispat sürecinde yürüttükleri muhakeme ile çeşitli stratejiler geliştirirler. Bu süreçte muhakeme işe koşulmadığı takdirde uygun stratejiler de geliştirilemeyecek ve dolayısıyla matematiksel ispat süreçleri ezbere bir mantık ile yürütülecektir (Altıparmak ve Öziş, 2005). Bu açıdan bakıldığında çalışma katılımcılarının matematiksel ispata yönelik görüşleri ile matematiksel muhakeme öz yeterlik inançları arasında bulunan ilişkinin sadece matematik öğretmen adayları için değil matematiksel ispat ile uğraşan tüm bireyler için önemli ve araştırılması gerekli bir konu olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla da bu çalışma çeşitli eğitim düzeylerinde öğrenim gören katılımcılar ile tekrarlanabilir.

Kaynaklar

Akbayır, K. ve Akça, A.(2021) Matematik öğretiminde öğretmen yeterliliklerinin bazı özellikler açısından incelenmesi: Betimsel bir analiz. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(1), 194-218. doi: 10.33711/yyuefd.859581

Alkan, H. ve Güzel, E. B. (2005). Öğretmen adaylarında matematiksel düşünmenin gelişimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(3), 221-236.

Altıntaş, E. ve İlgün, Ş. (2020). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşlerinin belirlenmesi: Kars örneklemi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 28*(3), 1573-1582. doi: 10.24106/kefdergi.706125

Altıparmak, K. ve Öziş, T. (2005). Matematiksel ispat ve matematiksel muhakemenin gelişimi üzerine bir inceleme. *Ege Eğitim Dergisi, 6*(1), 25-37.

Anapa, P. ve Şamkar, H. (2010). Investigation of undergraduate students' perceptions of mathematical proof. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 2*(2), 2700-2706. doi: 10.1016/j.sbspro.2010.03.399

Basturk, S. (2010). First-year secondary school mathematics students' conceptions of mathematical proofs and proving. *Educational Studies, 36*(3), 283-298. doi: 10.1080/03055690903424964

Bayazit, N. (2009). Prospective mathematics teachers' use of mathematical definitions in doing proof (Unpublished doctoral dissertation). Florida State University, Florida.

Birinci, K. S. (2010). *Matematik öğretmen adaylarının ispatlama performanslarının süreç-nesne ilişkisi açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Büyüköztürk, Ş. (2020). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni, SPSS uygulamaları ve yorum* (28. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (22. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Cansız Aktaş, M. ve Aktaş, D. Y. (2013). Matematik bölümü öğrencilerinin ispat yapma ile ilgili algılarının metaforlar yoluyla belirlenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences, 5*(3), 704-718.

Danişman, Ş. (2019). Matematik öğretimi ve öğretim yöntemleri. H. Hacıömeroğlu ve K. Tarım (Ed.), *Matematik öğretiminin temelleri: Ortaokul* içinde (s. 1-26). Ankara: Anı Yayıncılık.

Doruk, M. ve Güler, G. (2014). İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının matematiksel ispata yönelik görüşleri. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3,* 71-93.

Doruk, M. ve Kaplan, A. (2013). Prospective primary mathematics teachers' views about mathematical proof. *Journal of Research in Education and Teaching, 2*(1), 241-252.

Doruk, M., Özdemir, F. ve Kaplan, A. (2015). Matematik öğretmeni adaylarının matematiksel ispat yapmaya yönelik görüşleri ile matematiğe karşı öz-yeterlik algıları arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 23*(2), 861-874.

Dreyfus, T. (2000). Some views on proofs by teachers and mathematicians. In *Proceedings of the 2nd Mediterranean conference on mathematics education* (Vol. 1, pp. 11-25). 7-9 January, 2000 (Nicosia, Cyprus: The University of Cyprus).

Furinghetti, F. ve Morselli, F. (2009). Every unsuccessful problem solver is unsuccessful in his or her own way: affective and cognitive factors in proving. *Educational Studies in Mathematics, 70*(1), 71-90. doi: 10.1007/s10649-008-9134-4

Gökkurt, B. ve Soylu, Y. (2012). Üniversite öğrencilerinin matematiksel ispat yapmaya yönelik görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 1*(4), 56-64.

Gökkurt, B., Deniz, D., Akgün, L. ve Soylu, Y. (2017). Matematik alanında ispat yapma süreci üzerine yapılmış bazı araştırmalardan bir derleme. *Başkent University Journal of Education, 1*(1), 55-63.

Güler, G. (2013). *Matematik öğretmeni adaylarının cebir öğrenme alanındaki ispat süreçlerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Güler, G. ve Dikici, R. (2012). Ortaöğretim matematik öğretmeni adaylarının matematiksel ispat hakkındaki görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 20*(2), 571-590.

Güler, G., Özdemir, E. ve Dikici, R. (2012). Öğretmen adaylarının matematiksel tümevarım yoluyla ispat becerileri ve matematiksel ispat hakkındaki görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi. 20*(1), 219-236.

Güner, P. (2012). *Matematik öğretmen adaylarının ispat yapma süreçlerinde DNR tabanlı öğretime göre anlama ve düşünme yollarının incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Hanna, G. (2000). A critical examination of three factors in the decline of proof. *Interchange 31*(1), 21-33. doi: 10.1023/A:1007630729662

Hemmi, K., Lepik, M. ve Viholainen, A. (2011). Upper secondary school teachers' views of proof and proving – An explorative cross-cultural study. In K. Kislenko (Ed.), *Current state of research on mathematical beliefs XIV: Proceedings of the MAVI-16 Conference* (pp. 137-156). June 26–29, 2011 (Tallinn, Estonia: Tallinn University of Applied Sciences).

İskenderoğlu, T. (2010). *İlköğretim matematik öğretmeni adaylarının kanıtlamayla ilgili görüşleri ve kullandıkları kanıt şemaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

Karakuş, D. ve Dikici, R. (2017). Ortaöğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin matematiksel ispat yöntemleri hakkındaki görüşleri. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi, 13*, 194-206.

Ko, Y. Y. (2010). Mathematics teachers' conceptions of proof: implications for educational research. *International Journal of Science and Mathematics Education, 8*, 1109-1129. doi: 10.1007/s10763-010-9235-2

Konur, K. ve Keskin, B. (2022). Matematik öğretmenlerinin ispat kavramına ilişkin görüşleri. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 7*(2), 342-353.

Miral, D. (2013). *Ortaöğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin matematiksel ispat yöntemleri hakkındaki görüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Moralı, S., Uğurel, İ., Türnüklü, E. ve Yeşildere, S. (2006). Matematik öğretmen adaylarının ispat yapmaya yönelik görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, *14*(1), 147-160.

Öçal, M. F. ve Güler, G. (2010). Pre-service mathematics teachers' views about proof by using concept maps. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *9*, 318-323. doi: 10.1016/j.sbspro.2010.12.157

Ross, K. A. (1998). Doing and proving: The place of algorithms and proofs in school mathematics. *The American Mathematical Monthly, 105*(3), 252-255. doi: 10.1080/00029890.1998.12004875

Sevgi, S. ve Kartalcı, S. (2021). Üniversite öğrencilerinin matematiksel ispata yönelik görüşleri ile kavramsal-işlemsel yaklaşımlarının incelenmesi. *Başkent University Journal of Education, 8*(1), 275-291.

Shipley, A. J. (1999). *An investigation of college students ' understanding of proof construction when doing mathematical analysis proofs* (Unpublished doctoral dissertation). American University, Washington.

Stylianides, G. J., Stylianides, A. J. ve Philippou, G. N. (2007). Preservice teachers' knowledge of proof by mathematical induction. *Journal of Mathematics Teacher Education, 10*(3), 145–166. doi: 10.1007/s10857-007-9034-z

Şahin, B. (2016). Matematik öğretmen adaylarının bölünebilme ispatlarını yapma süreçlerinin incelenmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 11*(2), 366-378.

Tuncer, G. (2014). *Matematik bölümü öğrencilerinin ispat algıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Turğut, M., Yenilmez, K. ve Uygan, C. (2013). Ortaokul ve lise matematik öğretmeni adaylarının ispat yapmaya yönelik görüşleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*, 227-252. doi: 10.14520/adyusbd.532

Umay, A. (2003). Matematiksel muhakeme yeteneği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *24*, 234-243.

Varghese, T. (2009). Secondary-level student teachers' conceptions of mathematical proof. *Issues in the Undergraduate Mathematics Preparation of School Teachers*, *1*, 1-14.

Yavuz Mumcu, H. (2019). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiksel muhakeme öz-yeterlik inançlarının incelenmesi: Bir ölçek geliştirme ve uygulama çalışması. *Ahi Evran*

Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, *20*(3), 1239-1280. doi: 10.29299/kefad.2019.20.03.007

Yeşilyurt Çetin, A. ve Dikici, R. (2020). Examination of pre-service mathematics teachers' ability to make algebraic proof. *Online Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, *1*(1), 75-85.

Yılmaz Akkurt, Y. ve Yıldırım, S. (2021). Ortaokul matematik öğretmen adaylarının ispat kavramlarının fenomenografik bir incelemesi. *Necatibey Faculty of Education Electronic Journal of Science & Mathematics Education*, *15*(1), 118-143. doi: 10.17522/balikesirnef.939068

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Balıkesir Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Etik Kurulu

Tarih: 03.12.2021

No: E-19928322-302.08.01-92150

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 35

3. yazar katkı oranı : % 15

Bu çalışma herhangi bir kurumdan maddi destek almamıştır.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Eylül/September-2023

Ortaokul Matematik Ders Kitaplarında Yer Alan Sanat İçeriklerinin İncelenmesi*

Investigation of Art Contents in Middle School Mathematics Textbooks

Havva KARAKAYA[1], Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ertürk GEÇİCİ[2]

Öz

Bu araştırmanın amacı ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerini incelemektir. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup veriler doküman analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarına ait ortaokul matematik ders kitaplarının tamamı incelenmiştir. Bu bağlamda 6. ve 8. sınıf düzeylerinde 2'şer tane ders kitabı, 5. ve 7. sınıf düzeylerinde ise 1'er tane ders kitabı olmak üzere toplam 6 kitabın analizi yapılmıştır. Analiz aşamasında sanat türlerine ilişkin sınıflandırma yapılırken edebiyat, müzik, resim, yapı-mimari, süsleme, mozaik, tiyatro, sinema, origami, kirigami ve el sanatları kategorileri kullanılmıştır. İncelenen ders kitaplarındaki sanat içeriklerinin sınıf seviyesine ve öğrenme alanlarına göre dağılımını belirlemek için güncel öğretim programında belirtilen öğrenme alanları ve alt öğrenme alanları dikkate alınmıştır. Kitapta yer aldığı bölümlere ilişkin sınıflandırmada ise konuya giriş, örnek, etkinlik ve konu sonu kategorileri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda toplam 77 adet sanat içeriği tespit edilmiştir. Ders kitaplarında en fazla yapı/mimari (f=22) en az ise tiyatro (f=1) sanatına yer verildiği görülmüştür. Bu içeriklerin, konuya giriş (f=22), örnek (f=13), etkinlik (f=11) ve konu sonu (f=26) şeklinde dağıldığı bulunmuştur. Sanat içeriklerinin çoğunlukla "Sayılar ve İşlemler" ile "Geometri ve Ölçme" öğrenme alanlarında olduğu da ortaya konmuştur. Buna ilaveten sınıf düzeyi arttıkça genel olarak ders kitaplarındaki sanat içeriklerinin sayısında azalma olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matematik eğitimi, ders kitabı, matematik ve sanat

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study aims to investigate the art contents in middle school mathematics textbooks. The qualitative research method was used in the study and the data were analyzed by document analysis. In this context, a total of 6 books were analyzed, 2 textbooks each for 6th and 8th-grade levels and 1 textbook each for 5th and 7th-grade levels. In the analysis phase, the categories of literature, music, painting, building-architecture, ornamentation, mosaic, theater, cinema, origami, kirigami, and handicrafts were used to classify the types of art. To determine the distribution of art contents the learning areas and sub-learning areas specified in the current curriculum were taken into consideration. The categories of introduction, example, activity, and end-of-topic were used to classify the chapters in the book. As a result of the research, it was determined that there were a total of 77 art contents in the textbooks. It was seen that the arts of building/architecture (f=22) were included the most and theater (f=1) the least. It was also found that the art contents were distributed as introduction (f=22), example (f=13), task (f=11), and end-of-topic (f=26). It was also revealed that the art contents were mostly in the learning areas of "Numbers and Operations" and "Geometry and Measurement".

Keywords: Mathematics education, textbook, mathematics and art

Paper Type: Research

*Bu çalışma ikinci yazar danışmanlığında birinci yazar tarafından yürütülen TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2022 yılı 1. dönem kapsamında tamamlanan projeden üretilmiştir.

[1]Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, havvakrky.hk@gmail.com.

[2]Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, erturkgecici@gmail.com.

Atıf için (*to cite*): Karakaya, H. ve Geçici, M. E. (2025). Ortaokul Matematik Ders Kitaplarında Yer Alan Sanat İçeriklerinin İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2) 431-451.

Giriş

Matematik, insanlığın doğayı anlamaya ve anlamlandırmaya ilişkin ilgi ve merakı doğrultusunda günlük ihtiyaçlarını karşılamak istemesi üzerine ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2020). Bu nedenle matematiğin insan deneyimleri ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Matematiğin gerçek hayatla olan bu ilişkisinin matematik öğretimine de yansıması önem arz etmektedir. Fakat pek çok öğrenci için matematik, anlamsız kurallardan oluşan kâğıt üzerindeki işaret ve sembolleri ifade etmekte ve günlük hayatla bağdaştırılamamaktadır (İncikabı, Kepceoğlu ve Küçükoğlu, 2019). Duru ve İşleyen'e (2005) göre sembol ve kurallar, matematiğin bir parçasıdır fakat matematik sadece bunlardan ibaret değildir. Öğrencilere bir dersten daha fazlası olduğunu fark ettirmek için matematiğin farklı yönlerinin de gösterilebileceği belirtilmektedir (Duru ve İşleyen, 2005). Bunun için son zamanlarla sıkça duyulan ve pek çok araştırmanın da temelinde bulunan disiplinler arası yaklaşımlardan faydalanmanın uygun olabileceği düşünülmektedir. Nitekim Uğurel, Tuncer ve Toprak (2013) da birçok kimse tarafından zor ve sıkıcı olarak nitelendirilen matematiğin öğrenilmesinde disiplinler arası anlayışa gereksinim olduğunu vurgulamışlardır. Bunun yanı sıra günümüz anlayışında da matematiğin geleceğin ihtiyaçlarını karşılayacak bireyleri yetiştirmede tek başına yeterli olamayacağı belirtilmektedir (Hıdıroğlu, 2023).

Disiplinler arası yaklaşımlardan biri olan ve bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik gibi disiplinlerin bütünleşik olarak kullanımının vurgulandığı STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics) eğitimi, kaliteli öğrenmeyi sağlayarak hem öğrenilenlerin günlük hayatla ilişkilendirilmesini hem de öğrencilerin çok yönlü gelişimini desteklemektedir (Kükey, Kükey ve Tutak, 2019). Bu yaklaşımda bahsedilen disiplinlerin yanına sanat da eklenerek ilgili yaklaşım STEM+A(rt) olarak anılmaya başlamıştır. Sanatın önemi, Milli Eğitim Bakanlığı Matematik Dersi Öğretim Programının amaçları arasında yer alan "Matematiğin sanat ve estetikle ilişkisini fark edebilecektir" maddesinde de vurgulanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018). Bununla birlikte matematik ve sanat kavramlarını ilişkilendirmek kolay olmayabilmektedir. Fakat her iki disiplinin de ortaya çıkış noktası insanın olup bitenleri öğrenme merakı ve doğayı anlama çabası olup her ikisi de doğanın soyutlamasını içermektedir (İpek ve Özmüş, 2014). Bu durum matematik ve sanat kavramlarının birbirine çok da uzak olmadığını ortaya koymaktadır. Nasıl ki tablolarda kullanılan renklerde bir bütünlük, kulağa hoş gelen bir şarkının ritminde ve sözlerinde bir ahenk varsa matematikteki işlemlerde, problemin çözümünde ve teoremin ispatında da bir uyum ve bütünlük bulunmaktadır (Duru ve İşleyen, 2005). Matematik eğitiminde de bahsedilen bu uyum ve bütünlük, öğrencilere fark ettirilebilirse onların matematiğe ilişkin olumsuz tutumlarının değiştirilmesi kolaylaşacak ve öğrencilerin matematiği gerçek hayatla ilişkilendirmelerine olanak sağlanmış olacaktır. Ayrıca pek çok alanda faydalı, özgün ve yaratıcı fikirler ortaya koyabilen, düşünen, üreten ve duyarlı bireyler yetiştirmeyi amaçlayan sanatın, matematiğin kavramsal ve işlemsel süreçlerinde vurgulanması oldukça önemlidir (Baş, 2020). Çünkü süreçte matematiğin sanattaki yansımalarına değinilmesi, matematikte de güzelliğin ve estetiğin olduğunu gösterecek ve böylece matematik eğitiminin kalitesini artıracaktır (Duru ve İşleyen, 2005).

Matematik ve sanatın ilişkilendirilmesi ile birlikte yapılan matematik öğretiminin, öğrencilerin matematik anlayışının gelişmesine de katkı sağlayacağı ifade edilmektedir (Mutlubaş, 2021). Bu bağlamda öğrenci, matematiğin yaşamdaki izlerini fark edebilecek, olaylara sistemli ve tutarlı düşünceler ile yaklaşabilecektir. Matematik anlayışı gelişen öğrenciler, sadece matematikte değil günlük hayatta da pek çok yerde estetik ve güzelliği görebileceklerdir. Çünkü matematik; müzik, resim ve mimari gibi farklı sanat dallarındaki uygulamaları ile sanatla iç içe bir disiplindir (Esi, 2017). Bu noktada sanat ile matematiğin birbirini tamamlar nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Burada önemli bilim insanı Galileo'nun şu sözü akla gelmektedir: "…Evren matematik diliyle yazılmıştır; harfleri üçgenler, daireler ve diğer geometrik biçimlerdir. Bunlar olmadan tek sözcüğü bile anlaşılamaz; bunlarsız ancak karanlık bir labirentte dolanılır." (Hıdıroğlu, 2018). Galileo'nun bu sözleriyle de matematiksel dilin evrenin anlaşılması noktasında

büyük önem taşıdığı görülmektedir. Ayrıca matematiğin, evrendeki birçok şeyin açıklanması noktasında gerekliliği ve insanlar için ortak bir dil olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Koçak, İşler ve Paşalı-Atmaca, 2009). Bu nedenle matematiğin insan yaşamını düzenleyen, insan ilişkilerini kolaylaştıran bir disiplin olduğu açıktır. Günlük yaşamda karşılaşılan problemlere bu disiplinin anlayışıyla bakmak demek, olaylara farklı açılardan yaklaşmak, farklı çözüm yolları geliştirmek demektir. Bu durum hem matematiksel akıl yürütmenin hem de sanatın temelini oluşturmaktadır (Cereci, 2012).

Literatür incelendiğinde matematik ve sanat bağlamında bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Duru ve İşleyen (2005) çalışmalarında matematiğin çeşitli sanat dallarına yansımalarına yönelik birçok örneğin olduğunu göstermişlerdir. Bir başka çalışmada Atasay ve Erdoğan (2017) mandala desenlerinin incelenmesi üzerine kurulu yansıma ve dönme simetrisi konularına yönelik hazırlanan ders planının, yedinci sınıf düzeyindeki öğrencilere uygulama sürecini gözlemlemiştir. Bu çalışma ile mandala desenlerinin kullanılmasının öğrencilerin, yansıma ve dönme simetrileri konusunu öğrenmelerinde olumlu etkileri olduğu ortaya konmuştur. Yıldızhan (2019), çeşitli sanat temalı matematik etkinlikleri ile gerçekleştirilen matematik öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin matematik başarısına ve sanata yönelik tutumuna etkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda sanat ile zenginleştirilmiş matematik öğretimi alan öğrencilerin matematik başarı puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Kuş (2019), geometri yönünden zengin sanat çalışmaları yapılan matematik-sanat stüdyosu ortamında öğrencilerin görsel-uzamsal düşünme süreçlerini incelemiştir. Araştırma, stüdyo düşünmesine dayanan bu matematik-sanat atölye ortamının, öğrencilerin farklı görsel-uzamsal düşünme süreçlerini ortaya çıkarma potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir. Yılmaz (2022) çalışmasında, 4. sınıf düzeyi için örüntü, simetri, geometrik şekiller ve cisimler konularının sanat eserleri aracılığıyla işlenmesi üzerine tasarlanan bir öğretim deneyine yer vermiştir. Çalışma sonucunda sanat temelli işlenen bu derslerde öğrencilerin zorlanmadığı görülmüş olup öğrencilerin matematik dersine bakış açısının değiştiği belirtilmiştir. Topan ve Bozkuş (2021) çalışmalarında, Türk mimari eserlerinde yer alan geometrik desenlerin geometri öğretiminde kullanılabilirliğine ilişkin öğretmen görüşlerini incelemişlerdir. Çalışma kapsamında geometrik desenlerin genellikle çokgenler ile dönüşüm geometrisi konularında kullanılabileceğinin ifade edildiğine yer verilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin ifadeleri doğrultusunda geometri ve sanatın ilişkili olduğu, öğrencilerin de bu ilişkiyi görebilmesi için süreçte mimari eserlerdeki geometrik desenleri kullanılabileceği belirtilmiştir.

Yapılan bu çalışmaların yanı sıra Baş (2020), sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-5-6-7) yer verilen sanat kavramını ve sanat içeriklerini incelemiştir. Çalışmada incelenen ders kitaplarında genel olarak sanat içerikli konulara fazla yer verilmediği, az sayıda yer alan sanat içerikli konuların ise yüzeysel olarak anlatıldığını ifade etmiştir. Bulut, Boz ve Yavuz (2016), geçmişte ve günümüzde okullarda okutulmuş veya okutulmakta olan bazı matematik ders kitaplarının görsel estetik anlayışlarını incelemişlerdir. Araştırmacılar, 2009 yılı ilköğretim matematik dersi öğretim programına göre yazılmış kitaplarda görsel estetik anlayışa doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olabilecek bazı unsurlara rastlamışlardır. Özellikle dönüşüm geometrisi, örüntüler, fraktal, katı cisimler, sayılar ve üçgenler konularında bu unsurların olduğunu ve bu konuların işlenişlerinde doğadan, resim ve çini sanatlarından, tarihi ve günümüz mimarilerinden örnekler bulunduğunu vurgulamışlardır. Öğrenme-öğretme sürecinde en ulaşılabilir kaynak olan ve öğrenci-öğretmen etkileşimini geliştiren ders kitaplarının kullanımı önemlidir. Çünkü yapacağı uygulamaların çeşitliliğini artırmasında, yöntem ve strateji belirlemesinde ders kitapları öğretmene yardımcı araçlardır (İncikabı vd., 2019). Öğrencilerin ise matematik ve sanat ilişkisine dair kolaylıkla bilgi edinebileceği kaynaklardan biri olabilir. Bu nedenle ders kitaplarındaki matematik ve sanat bağlamlarının öğretmenler ve öğrenciler için önem taşıdığı söylenebilir.

Ders kitaplarını incelemeye ilişkin çalışmaların daha çok matematik tarihini konu edindiği görülmüştür (İncikabı vd., 2019; Mersin ve Durmuş, 2018). Bunların yanı sıra matematik ders kitaplarının farklı bağlamlar açısından da incelendiği de görülmektedir. Örneğin Mutlubaş

(2021) çalışmasında, beşinci sınıf matematik ders kitaplarındaki temsilleri öğretim programındaki kök değerler bağlamında incelemiştir. Bu bağlamda incelediği iki ders kitabındaki öne çıkan kök değerleri tespit etmiş ve matematiğin kök değerlerin öğretimi için uygun bir zemine sahip olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde Kılcan (2020), çalışmasında ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan kök değerleri incelemiştir. İncelenen ders kitaplarının değerler eğitimi açısından kullanılabilecek düzeyde materyaller olduğu tespit edilmiş fakat tespit edilen kök değerlerin kitaplarda dengeli bir şekilde dağılmadığı ortaya konulmuştur. Tuluk ve Dağdelen (2021), çalışmalarında 5. sınıf matematik ders kitabında geometri ve ölçme alanında kullanılan görsel unsurları incelemişlerdir. Bu çalışmada görsel unsurlar, fotoğraflar, illüstrasyonlar ve grafiksel temsiller olarak sınıflandırılmış olup doğruluk, bağlantısallık, açıklık ve bağlamsallık yönlerinden ele alınmıştır. Kılıç (2006), çalışmasında ilköğretim ders kitaplarındaki resimlemelerin çocuğun görsel sanat eğitimine katkılarını incelemiştir. Bu çalışmada ders kitaplarındaki resimlemelerin çocukların zihinsel ve duyuşsal gelişimi açısından önemli olduğu vurgulanmış, ilkokul birinci ve ikinci kademelerde de öğrenme hızını artırdığı ifade edilmiştir. Bingölbali ve Özdiner (2022), ilkokul ve ortaokul matematik ders kitaplarındaki etkinlikleri gerçek hayatla ilişkilendirme bağlamında incelemişlerdir. Çalışmada gerçek hayatla ilişkili olduğu tespit edilen etkinliklerin çoğunlukla uygulamalı gösterim formatında olduğu görülmüştür. Ayrıca bunların da ölçme, tartma ve kesme gibi rutin uygulamaları içermesi nedeniyle bu etkinliklerdeki gerçek hayat ilişkilendirmelerinin yüzeysel olduğu ifade edilmiştir.

Görüldüğü üzere matematik ders kitaplarındaki sanat bağlamlarının incelenmesi üzerine sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu doğrultuda güncel öğretim programına göre hazırlanmış matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin incelenmesinin özgün bir değeri olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle mevcut araştırmada ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırmada, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılında okutulması için onayladığı (MEB, 2021) 5., 6., 7. ve 8. sınıf Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarına ait ortaokul matematik ders kitapları incelenmiş olup aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin sınıf düzeylerine göre dağılımları nasıldır?
- Matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin kitaplarda yer alan bölümlere göre dağılımları nasıldır?
- Matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin öğrenme alanlarına göre dağılımları nasıldır?

2. Yöntem

Araştırmada, matematik ders kitaplarında yer alan sanat bağlamlarının detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlandığından nitel araştırma yaklaşımı tercih edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Verilerin toplanması amacıyla doküman analizi yapılmış ve bu noktada toplanan verilerin bütüncül bir biçimde ortaya konulması hedeflenmiştir. Sak, Şahin-Sak, Öneren-Şendil ve Nas (2021), literatürden hareketle doküman analizinin aşamalarını veri toplama protokolü, kodlama, veri analizi ve raporlama olarak belirtmektedirler. Bu süreçte ortaokul matematik ders kitaplarına ulaşma, ders kitaplarındaki sanat içeriklerini kodlama, kodlanan verileri analiz etme ve yorumlama adımları izlenmiştir.

2.1. Veri Kaynağı

Bu araştırma bağlamında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ortaokul matematik ders kitapları incelenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınlarının her sınıf düzeyinde en az bir kitabının olması ve özel yayınevleri tarafından yayımlanan bazı kitaplara erişime ilişkin zorluklar nedeniyle bu ders kitaplarının incelenmesine karar verilmiştir. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 2022-2023 Eğitim-Öğretim yılında okutulması için onayladığı (MEB, 2021) 5., 6., 7. ve 8. sınıf Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarına ait ortaokul matematik ders kitapları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada incelenen ders kitaplarına yönelik bilgiler

Sınıf	Kitap Sayısı	Yazarlar
5	1	Cırıtcı vd. (2018)
6	2	Bektaş vd. (2018) – Çağlayan vd. (2018)
7	1	Keskin-Oğan ve Öztürk (2019)
8	2	Böge ve Akıllı (2018) – Çetin vd. (2019)

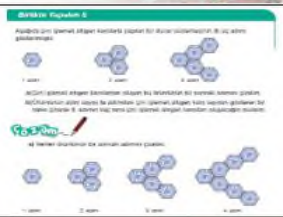
Tablo 1'de görüldüğü gibi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan toplam 6 farklı ders kitabı bulunmaktadır. 6. ve 8. sınıf düzeylerinde 2'şer tane ders kitabı bulunurken, 5. ve 7. sınıf düzeylerinde 1'er tane ders kitabı vardır. Araştırmada bu 6 kitabın analizi yapılmıştır.

2.2. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Her seviyedeki kitap için hazırlanan forma, sanat bağlamı bulundurduğu tespit edilen içeriğin görseli ile birlikte sayfa numarası, kitapta yer aldığı bölüm, öğrenme alanı, alt öğrenme alanı ve bulundurduğu sanat türü ayrı ayrı kaydedilmiştir. Analiz aşamasında sanat türlerine ilişkin sınıflandırma yapılırken edebiyat, müzik, resim, yapı-mimari, süsleme, mozaik, tiyatro, sinema, origami, kirigami ve el sanatları kategorileri kullanılmıştır. Bu kategoriler belirlenirken öncelikle sanat dalları araştırılmıştır. Ev-Çimen (2023) sanat dallarına yönelik çeşitli sınıflandırmaların yapıldığını ve en kabul gören sınıflandırmanın edebiyat, resim, müzik, tiyatro, sinema, mimari ve heykel olmak üzere yedi tür olduğunu belirtmiştir. Bunların yanında tespit edilen çini, minyatür ve dokumacılık sanatları da el sanatları başlığı altında kodlanmıştır. El sanatları genel olarak el emeği ile üretilen ve estetik kaygısı içeren ürünler (Ev-Çimen, 2023) olduğu için bahsedilen sanatların da bu kategoriye alınmasına karar verilmiştir. Bu sanat türlerinden bazıları genellikle süsleme sanatının alt dalları olarak ele alınmaktadır (İpek ve Özmüş, 2014). Ancak Geleneksel Türk El Sanatlarına vurgu yapan içeriklerin ortaya çıkarılması amacıyla bu şekilde bir sınıflandırma yapılmıştır. Dolayıyla bu iki kategorinin ayrımı yapılırken kodlanacak içerikte bahsedilen el sanatlarının ön planda olup olmamasına dikkat edilmiştir. Bir başka süsleme sanatı olan mozaik sanatı ise Geleneksel Türk El Sanatlarına dâhil olamayacağı için ayrı bir kategori olarak değerlendirilmiştir. Bunların yanı sıra Japon kâğıt katlama sanatları olan origami ve kirigami ile ilgili birçok matematiksel içerik olduğu için bu sanat dalları da farklı sanat kategorileri olarak düşünülmüştür.

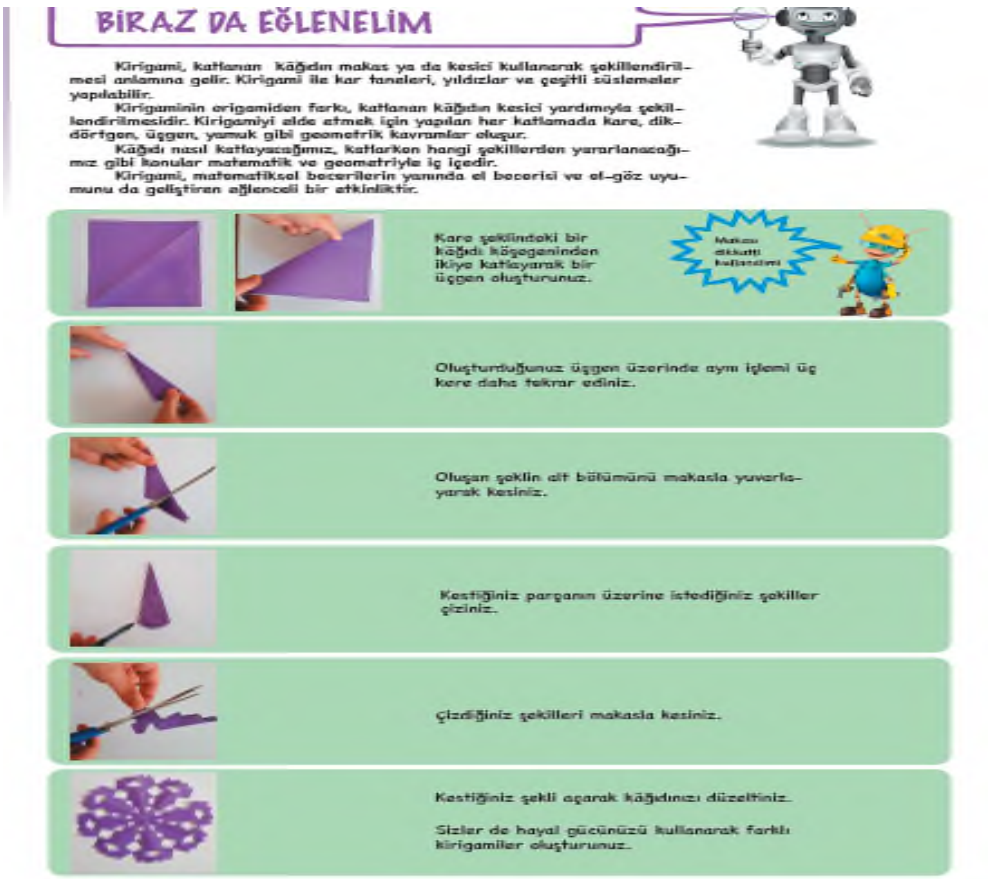
İncelenen ders kitaplarındaki sanat içeriklerinin sınıf seviyesine ve öğrenme alanlarına göre dağılımını belirlemek için güncel öğretim programında belirtilen öğrenme alanları ve alt öğrenme alanları dikkate alınmıştır. Son olarak sanat içeriğinin kitapta yer aldığı bölümlere ilişkin sınıflandırması yapılırken konuya giriş, örnek, etkinlik ve konu sonu kategorileri kullanılmıştır. Bu aşamada tespit edilen sanat içeriğinin, konunun hangi aşamasında ve hangi başlık altında yer aldığı dikkate alınmıştır. Fakat incelenen kitapların bazılarında kullanılan başlıklar farklılık göstermektedir. Örneğin kitaplarda yer alan çözümlü sorular, 5. sınıf (Cırıtcı vd., 2018) ve 8. sınıf (Böge ve Akıllı, 2018) kitaplarında "Birlikte Yapalım" başlığı altında, 7. sınıf (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019) kitabında ise "Birlikte Çözelim" başlığı altında yerilmiştir. 6. sınıf (Çağlayan vd., 2018) kitabında "Birlikte Öğrenelim" başlığı altında, 6. sınıf (Bektaş vd., 2018) ve 8. sınıf (Çetin vd., 2019) kitaplarında ise "Örnek" başlığı altında çözümlü sorulara yer verilmiştir. Bunların yanında öğrencilerin uygulama yapmalarına yönelik içeriklere bazı kitaplarda "Yap Yaşa Öğren", bazı kitaplarda "Bunu Deneyelim", bazı kitaplarda ise "Etkinlik" başlıkları altında yer verilmiştir. Bu tür farklılıklardan dolayı benzer içerikleri aynı başlık altında toplama ihtiyacı oluşmuştur. Bu nedenle kitaplarda çözümlü örneklerin bulunduğu kısımlar çalışmamızda "Örnek" koduyla, uygulama yaptırmaya yönelik içerikler "Etkinlik" koduyla ele alınmıştır. Şekil 1'de oluşturulan kodlama formuna ilişkin bir ekran görüntüsü verilmiştir.

Şekil 1. Örnek kodlama

Ders Kitabı	Sanat Türü	Kitapta Yer Aldığı Bölüm	Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	Örnek	Sayfa No
5.Sınıf Matematik (MEB)	El Sanatları	Konuya Giriş	**M.5.1. SAYILAR VE İŞLEMLER**	**M.5.1.1. Doğal Sayılar**		22
	El Sanatları	Örnek	**M.5.1. SAYILAR VE İŞLEMLER**	**M.5.1.1. Doğal Sayılar**		27
	Tiyatro	Konuya Giriş	**M.5.1. SAYILAR VE İŞLEMLER**	**M.5.1.2. Doğal Sayılarla İşlemler**		58

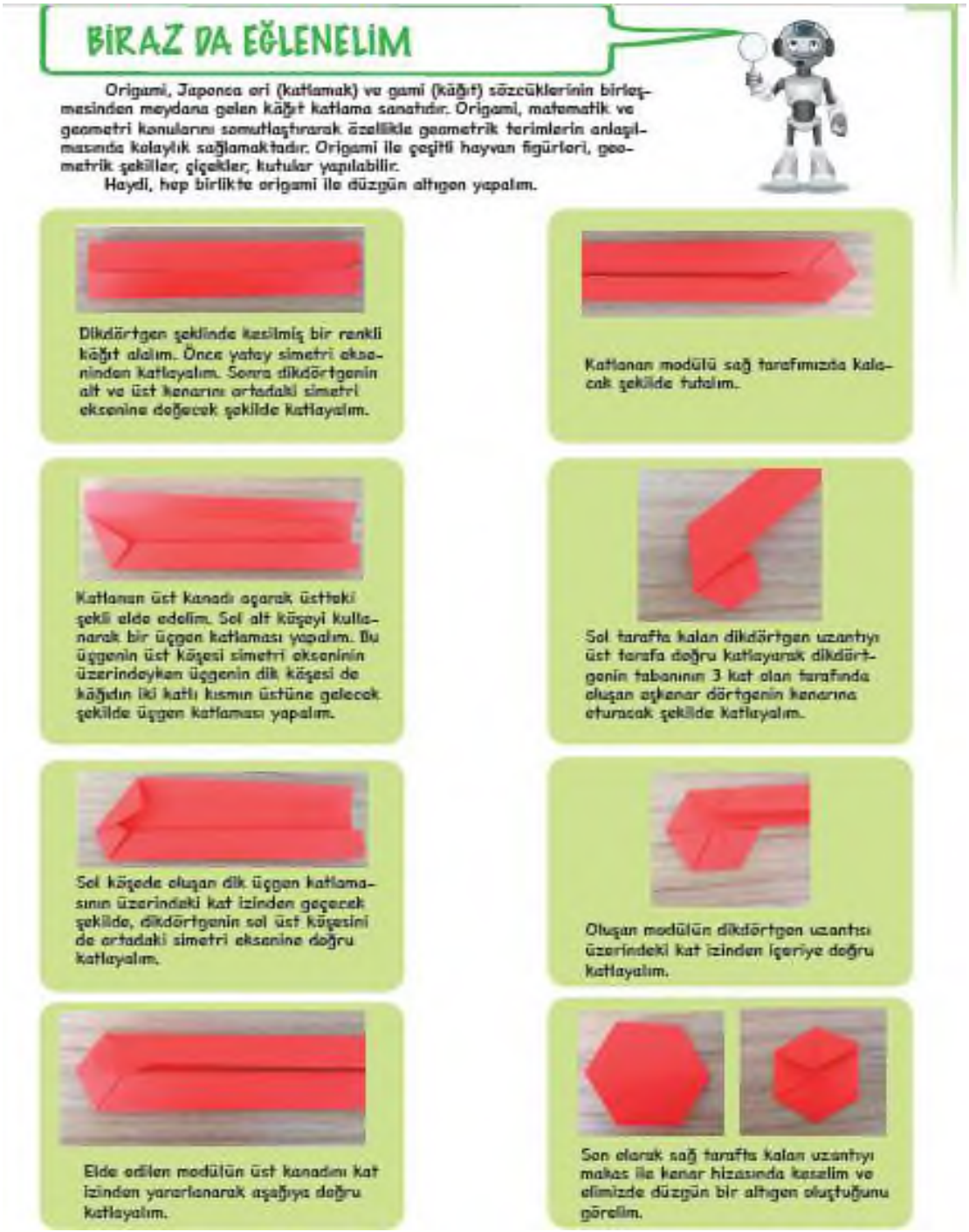
Şekil 1'de görüldüğü gibi tespit edilen sanat içerikleri görselleri ile birlikte incelenen her bir kitap için 5 kategoride ayrı ayrı ele alınmıştır. Ders kitaplarında tespit edilen sanat içeriklerinden bazıları, kitapta yer aldığı konu kapsamındaki alt öğrenme alanıyla ilişkisiz olmasından dolayı kodlamaya dâhil edilmemiştir. Bu şekilde kodlamaya dâhil edilmeyen 2 tane içerik bulunmaktadır. Bu 2 içerik, sanat içeriklerinin öğrenme ve alt öğrenme alanlarına göre dağılımı açısından değerlendirilememiştir. Sınıf düzeyleri ve kitapta yer aldıkları bölümler açısından uygun olan kodlama yapılmıştır. Şekil 2'de kodlamaya dâhil edilmeyen sanat içeriklerinden biri verilmiştir.

Şekil 2. Kodlamaya dâhil edilmeyen bir örnek (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019, s. 186)

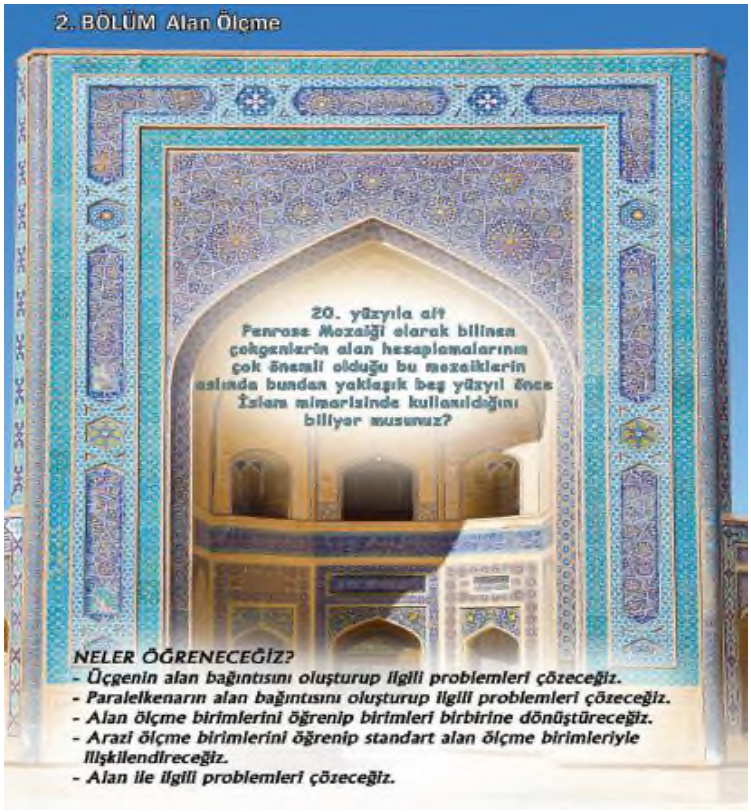
Şekil 2'de 7. sınıf kitabının konu sonu kısmında, "Biraz da Eğlenelim" başlığı altında yer alan bir kirigami sanatı bağlamı gösterilmiştir. Burada öncesinde kirigami sanatı ile ilgili kısa bir bilgi verilmiş olup kirigami sanatının, origamiden farkına değinilmiştir. Sonrasında yönergeleri görseller ile desteklenmiş bir kirigami etkinliğine yer verilmiştir. Bu etkinliğin konunun dışında, öğrencilerin el becerilerini geliştirmek ve eğlenmelerini sağlamak amacıyla konulduğu düşünülmektedir. Çünkü yüzdeler konusu sonunda verilmiş olsa da konuyla bir ilişkisi kurulamamıştır. Bununla birlikte geometri ve ölçme öğrenme alanında birçok konu ile ilişki kurulabilir nitelikte olduğundan dolayı kodlamaya dâhil edilmemiştir. Şekil 3'te kodlamaya dâhil edilmeyen bir başka örneğe daha yer verilmiştir.

Şekil 3. Kodlamaya dâhil edilmeyen bir örnek (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019, s. 253)

Şekil 3'te 7. sınıf kitabının konu sonu kısmında, "Biraz da Eğlenelim" başlığı altında yer alan bir origami sanatı bağlamı gösterilmiştir. Burada origami sanatına ilişkin kısa bir bilgi verilmiş, ardından origami ile düzgün altıgen yapma aşamaları verilmiştir. Bu aşamaların açıklayıcı olması ve görsellerle desteklenmiş olması öğrencilerin takip etmesini kolaylaştıracaktır. Bu etkinlik, kitapta çember ve daire konusu sonunda bulunuyor olsa da bu konuya yönelik olmadığı, daha çok çokgenler konusu ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bundan dolayı bu etkinlik kodlamaya dâhil edilmemiştir. Şekil 4'te kodlamaya dâhil edilen bir örnek gösterilmiştir.

Şekil 4. Kodlamaya dâhil edilen bir örnek (Bektaş vd., 2018, s. 275)

Şekil 4'te 6. sınıf alan ölçme konusunun giriş kısmında yer alan mozaik sanatı bağlamı gösterilmiştir. Burada tüm sayfayı kaplayan örnek görseli üzerinde bir mozaik sanatı türü olan Penrose Mozaiği hakkında bilgi verilmiştir. Bu aşamada bilinen çokgenlerin alan hesaplamalarının önemli olduğu vurgulanarak konu ile ilişki kurulduğundan kodlamaya dâhil edilmiştir. Yine kodlamaya dâhil edilen bir başka örnek Şekil 5'te sunulmuştur.

Şekil 5. Kodlamaya dâhil edilen bir örnek (Çetin vd., 2018, s. 258)

Şekil 5'te 8. sınıf dönüşüm geometrisi konusuna giriş kısmında yer alan bir çini sanatı bağlamı gösterilmiştir. Burada çini sanatının tarihine ve kullanım alanlarına yönelik kısa bir bilgi verilmiştir. Yan tarafında ise çini sanatına ait bir motif verilmiştir. Öğrencilerden verilen motifteki öteleme ve yansımaları bulmaları istenerek konu ile ilişki kurulduğundan kodlamaya dâhil edilmiştir.

Araştırma sürecinde ders kitaplarındaki sanat bağlamları betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). İlk aşamada araştırmacılar, belirlenen ders kitaplarını bağımsız olarak incelemişler ve elde ettikleri veriler doğrultusunda kendi sınıflandırmalarını yapmışlardır. Akabinde araştırmacılar bir araya gelerek belirledikleri kategorileri ve örnekleri karşılaştırmışlardır. Bu aşamada görüş birliği ve görüş ayrılığı olan örnekler üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Ortaya çıkan farklı kodlar için araştırmacılar arasında uzlaşma sağlanıncaya kadar tartışmaya devam edilmiştir. Bu aşamada veriler, araştırma problemlerine göre analiz edilmiş olup frekans tabloları ile sunulmuştur. Verilerin analizi sonrasında araştırma güvenirliğini sağlamak için Miles ve Huberman (1994) tarafından önerilen güvenirlik formülü kullanılmıştır. İncelenen ders kitaplarına yönelik kodlayıcılar arası güvenirlik %86 olarak bulunmuştur.

3. Bulgular

Bu bölümde, incelenen ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin sınıf düzeylerine, kitaplardaki konumlarına ve öğrenme alanlarına göre dağılımlarının sunulduğu tablolara ve açıklamalara yer verilmiştir. Bununla birlikte ortaya çıkan bazı durumlara yönelik ders kitaplarından örnek kesitler sunulmuştur. Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin sanat türleri açısından sınıf düzeylerine göre nasıl değiştiğine yönelik bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin sınıf düzeylerine göre dağılımı

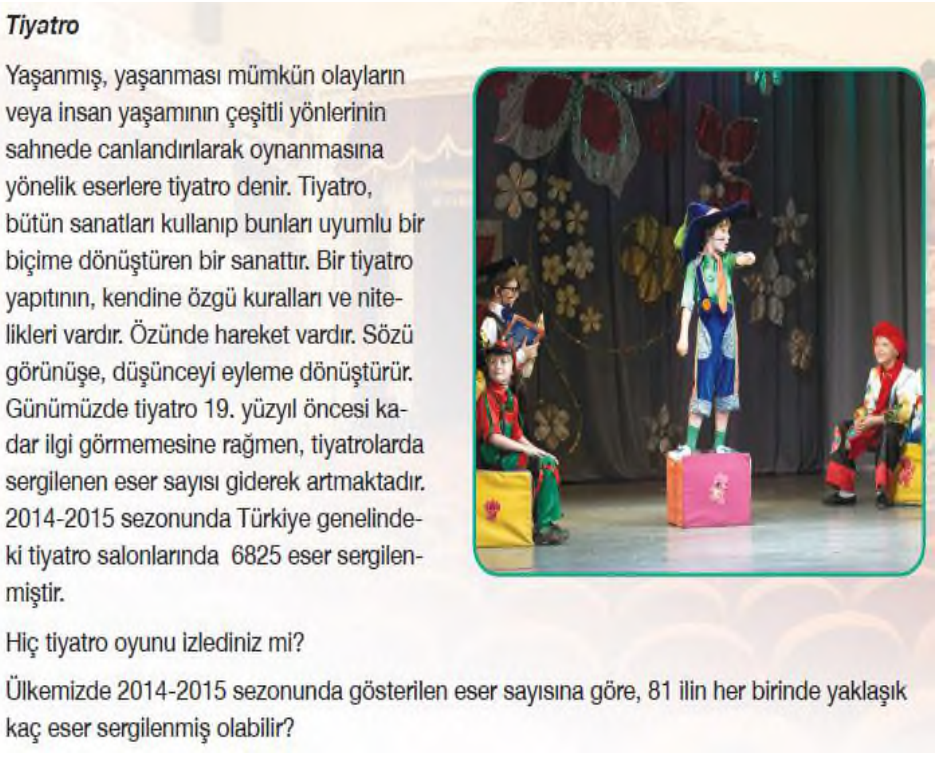
Kategoriler	5. Sınıf	6. Sınıf		7. Sınıf	8. Sınıf		Toplam
	Cırıtcı vd. (2018)	Bektaş vd. (2018)	Çağlayan vd. (2018)	Keskin-Oğan ve Öztürk (2019)	Böge ve Akıllı (2018)	Çetin vd. (2019)	
Edebiyat	1	1	-	1	-	1	4
El Sanatları	2	3	-	-	-	1	6
Mozaik	-	2	-	-	-	-	2
Müzik	1	-	2	-	1	1	5
Origami	4	3	2	3	1	2	15
Kirigami	2	-	-	1	-	-	3
Resim	2	3	-	2	2	-	9
Sinema	1	1	-	-	-	-	2
Süsleme	-	1	-	1	5	1	8
Tiyatro	1	-	-	-	-	-	1
Yapı/Mimari	5	2	2	4	3	6	22
Toplam	19	16	6	12	12	12	77

Ders kitaplarında yer alan sanat türlerinin sınıf düzeylerine göre dağılımlarının verildiği Tablo 2'de, ders kitaplarındaki incelemeler sonrasında belirlenen 11 sanat türünden toplamda 77 adet sanat içeriğinin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan en fazla yapı/mimari (f=22) sanatına, en az tiyatro (f=1) sanatına yer verildiği görülmüştür. Ayrıca sınıf düzeyi arttıkça bazı kitaplar hariç genel olarak ders kitaplarındaki sanat içeriklerinin sayısında azalma olduğu dikkat çekmektedir. 7. ve 8. sınıf ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin ise aynı sayıda olduğu bulunmuştur. Bunun yanında tiyatro (f=1), sinema (f=2), mozaik (f=2) gibi bazı sanat türlerine çok az sayıda yer verildiği görülmüştür. Tiyatro sanatı bağlamına sadece 5. sınıf ders kitabında (Cırıtcı vd., 2018), mozaik sanatı bağlamına ise sadece 6. sınıf ders kitabında (Bektaş vd., 2018) yer

verilmiştir. Bazı ders kitaplarında (Bektaş vd., 2018; Cırıtcı vd., 2018) yer alan sanat türlerinin hem sayısının hem de çeşitliliğinin diğerlerine göre daha fazla olduğu bulunmuştur. Çağlayan vd. (2018) tarafından hazırlanan ders kitabında ise sanat içeriklerinin çok sınırlı kaldığı ortaya çıkmıştır.

5. sınıf ders kitabında (Cırıtcı vd., 2018) tespit edilen 19 adet sanat içeriğinde en fazla yapı/mimari (f=5) sanatına yer verilmiş olup mozaik ve süsleme sanatına hiç yer verilmemiştir. 6. sınıf ders kitabında (Bektaş vd., 2018) tespit edilen 16 adet sanat içeriğinde en fazla el sanatları (f=3), origami (f=3) ve resim sanatlarına (f=3) yer verilmiş olup kirigami, müzik ve tiyatro sanatlarına hiç yer verilmemiştir. Diğer 6. sınıf ders kitabında (Çağlayan vd., 2018) ise müzik (f=2), origami (f=2), yapı/mimari (f=2) olmak üzere sadece 6 adet sanat içeriği tespit edilmiştir. 7. sınıf ders kitabında (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019) tespit edilen 12 adet sanat içeriğinde en fazla yapı/mimari (f=4) sanatına yer verilmiş olup el sanatları, mozaik, müzik, sinema ve tiyatro sanatlarına hiç yer verilmemiştir. 8. sınıf ders kitabında (Böge ve Akıllı, 2018) belirlenen 12 sanat içeriğinde en fazla süsleme (f=5) sanatına yer verilmiş olup edebiyat, el sanatları, kirigami, mozaik, sinema ve tiyatro sanatlarına yer verilmemiştir. Diğer 8. sınıf ders kitabında (Çetin vd., 2019) bulunan 12 adet sanat içeriğinde ise en fazla yapı/mimari (f=6) sanatına yer verilmiş olup kirigami, mozaik, resim, sinema ve tiyatro sanatlarına hiç yer verilmemiştir. Sanat türleri arasında, en az bulunduğu tespit edilen tiyatro sanatına ait içerik Şekil 6'da verilmiştir.

Şekil 6. Tiyatro sanatı bağlamı (Cırıtcı vd., 2018, s. 58)

Tiyatro

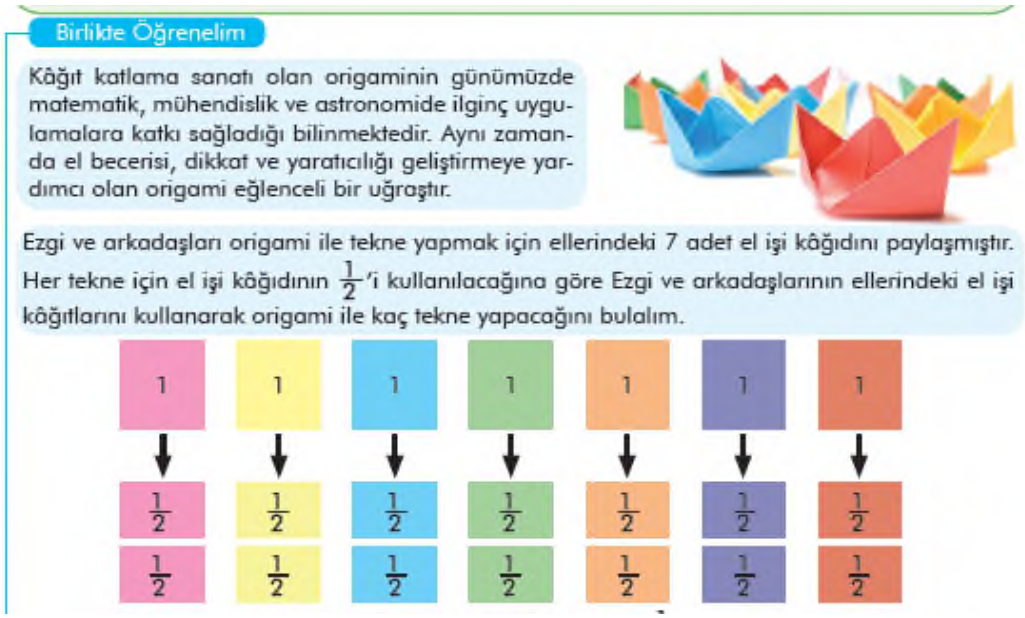
Yaşanmış, yaşanması mümkün olayların veya insan yaşamının çeşitli yönlerinin sahnede canlandırılarak oynanmasına yönelik eserlere tiyatro denir. Tiyatro, bütün sanatları kullanıp bunları uyumlu bir biçime dönüştüren bir sanattır. Bir tiyatro yapıtının, kendine özgü kuralları ve nitelikleri vardır. Özünde hareket vardır. Sözü görünüşe, düşünceyi eyleme dönüştürür. Günümüzde tiyatro 19. yüzyıl öncesi kadar ilgi görmemesine rağmen, tiyatrolarda sergilenen eser sayısı giderek artmaktadır. 2014-2015 sezonunda Türkiye genelindeki tiyatro salonlarında 6825 eser sergilenmiştir.

Hiç tiyatro oyunu izlediniz mi?

Ülkemizde 2014-2015 sezonunda gösterilen eser sayısına göre, 81 ilin her birinde yaklaşık kaç eser sergilenmiş olabilir?

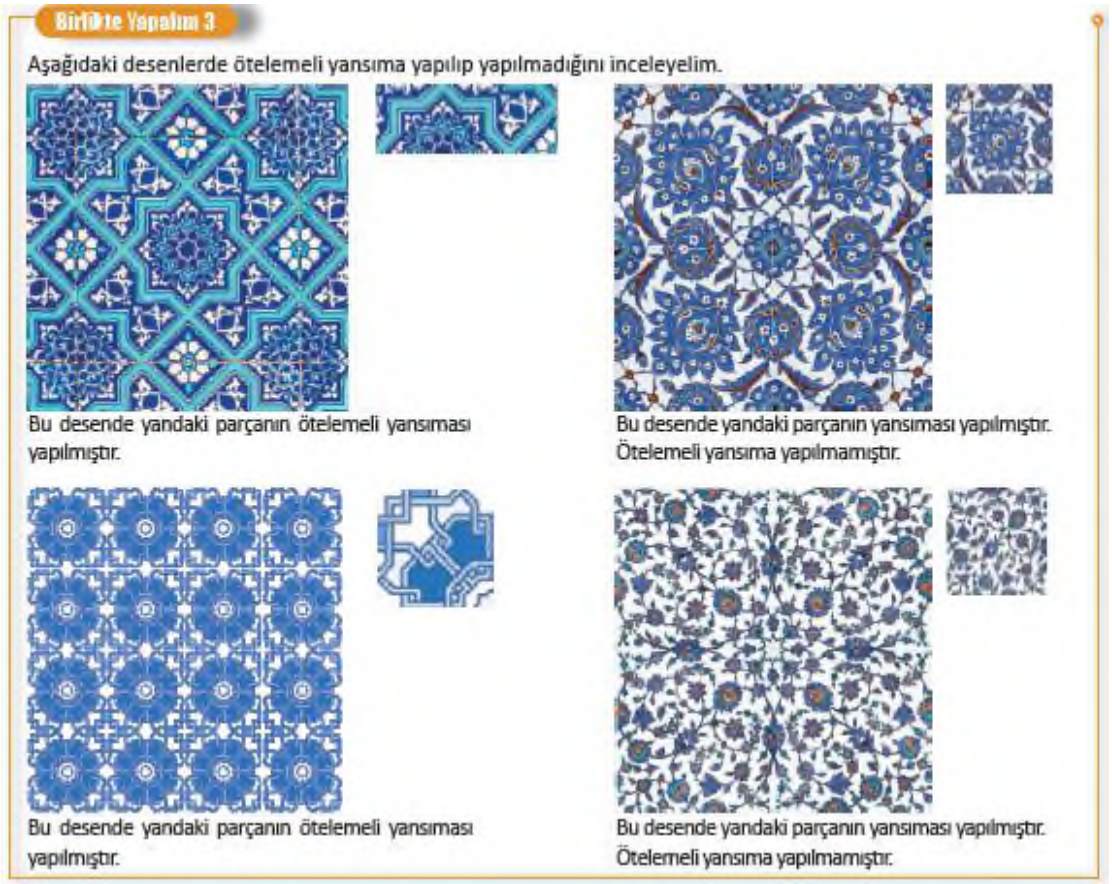
Şekil 6'da sunulan içerik doğal sayılarla bölme işlemi bağlamında ele alınmış olup konuya girişte verilmiştir. İçerikte ilk başta tiyatro hakkında bilgi verilmiş, ardından öğrencilerin bu sanat hakkındaki yaşantıları sorgulanmış ve son olarak içerik, tahmin ve yorum gerektiren bir problem haline getirilmiştir. Şekil 7'de ise ders kitaplarında en sık karşılaşılan sanat türlerinden biri olan origami ile ilgili bir örnek bulunmaktadır.

Şekil 7. Origami sanatı bağlamı (Çağlayan vd., s. 75)

Şekil 7 incelendiğinde origami hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra origami ile ilgili bir problem durumunun sunulduğu görülmektedir. Kesirlerle bölme işlemine girişte verilen bu içerikte, bahsedilen sanat dalının ve kullanılan görselin öğrencilerin ilgisini çekeceği düşünülmüş olabilir. 8. sınıf ders kitaplarında sıkça karşılaşılan süsleme sanatı ile ilgili bir görsel Şekil 8'de sunulmuştur.

Şekil 8. Süsleme sanatı bağlamı (Böge ve Akıllı, 2018, s. 192)

Şekil 8'de sunulan içeriğin dönüşüm geometrisi alt öğrenme alanında ele alındığı görülmektedir. Konu ortalarında örnek olarak verilen görseller hakkında detaylı bilgi yer almadığı için içeriğin süsleme sanatı olarak değerlendirilmesi uygun görülmüştür. Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin kitaplardaki konumlarının nasıl dağıldığına yönelik bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin kitaptaki konumlarına göre dağılımı

Kategoriler	5. Sınıf	6. Sınıf		7. Sınıf	8. Sınıf		Toplam
	Cırıtcı vd. (2018)	Bektaş vd. (2018)	Çağlayan vd. (2018)	Keskin-Oğan ve Öztürk (2019)	Böge ve Akıllı (2018)	Çetin vd. (2019)	
Konuya Giriş	6	4	2	4	4	7	27
Örnek	4	1	1	3	2	2	13
Etkinlik	6	2	-	1	-	2	11
Konu Sonu	3	9	3	4	6	1	26
Toplam	19	16	6	12	12	12	77

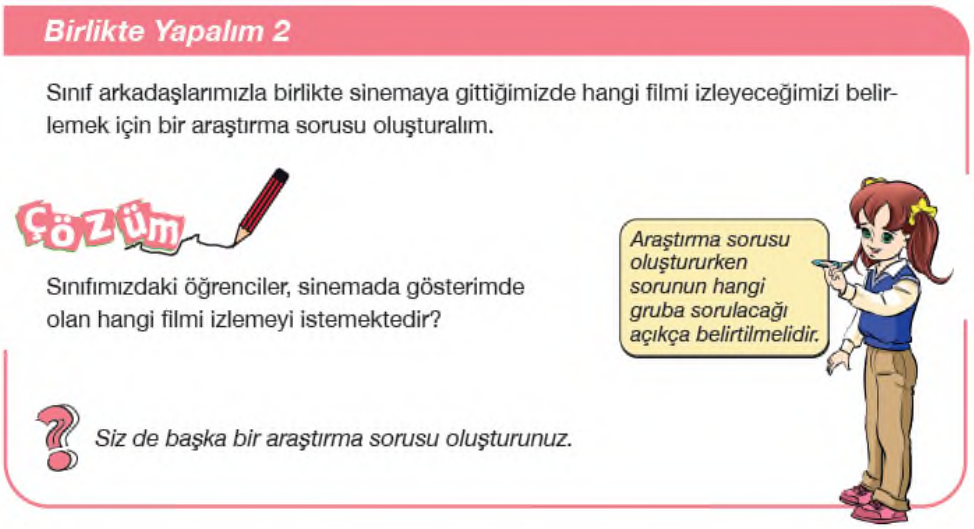
Ders kitaplarında tespit edilen sanat içeriklerinin kitaptaki konumları; konuya giriş, örnek, etkinlik ve konu sonu olarak dört kategoride ele alınmıştır. Tablo 3 incelendiğinde, kitaplarda bulunan 77 sanat içeriğinin 27 tanesi konuya giriş, 13 tanesi örnek, 11 tanesi etkinlik ve 26 tanesi konu sonu kısmında yer almaktadır. Öğrencilerin dikkatini konuya çekerek derse güdülenmesini sağlamak amacıyla konuya giriş kısmında (f=27) en fazla sayıda sanat içeriğinin yer aldığı görülmüştür. Benzer şekilde konu bitimlerinde öğrencilerde merak uyandırmak ve ileri öğrenmelere teşvik etmek amacıyla konu sonu (f=25) kısımlarında da birçok sanat içeriğinin kullanıldığı görülmüştür. Bununla birlikte kitaplarda etkinlik olarak yer alan sanat içeriklerinin sayısının az olması dikkat çekmektedir. Şekil 9'da konuya giriş kısmında bulunan bir sanat içeriğine yer verilmiştir.

Şekil 9. Yapı/mimari sanatı bağlamı (Cırıtcı vd., 2018, s. 303)

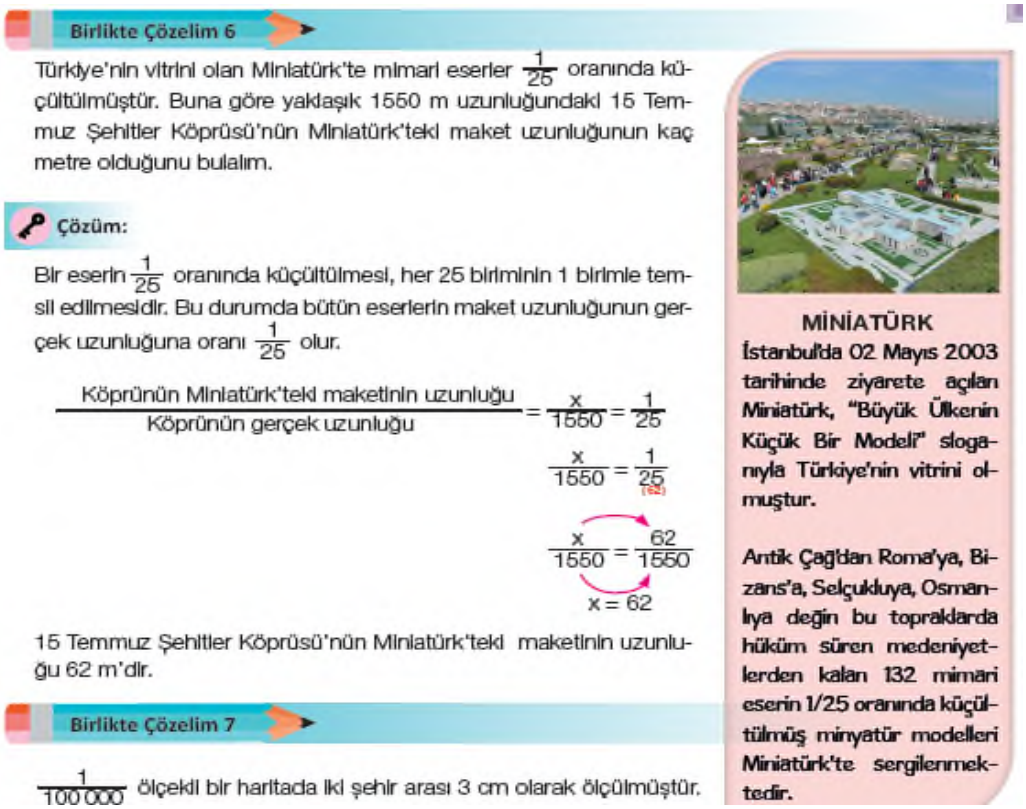
Şekil 9'da dikdörtgenler prizması konusuna giriş kısmında, yapı/mimari sanatı bağlamında bir kütüphane binasına yer verilmiştir. Kütüphanenin yapısı hakkında kısaca bilgi verildiği ve görselle desteklendiği görülmektedir. Şekil 10'da örnek kategorisinde ele alınan sinema sanatı ile ilgili bir içerik sunulmuştur.

Şekil 10. Sinema sanatı bağlamı (Cırıtcı vd., 2018, s. 303)

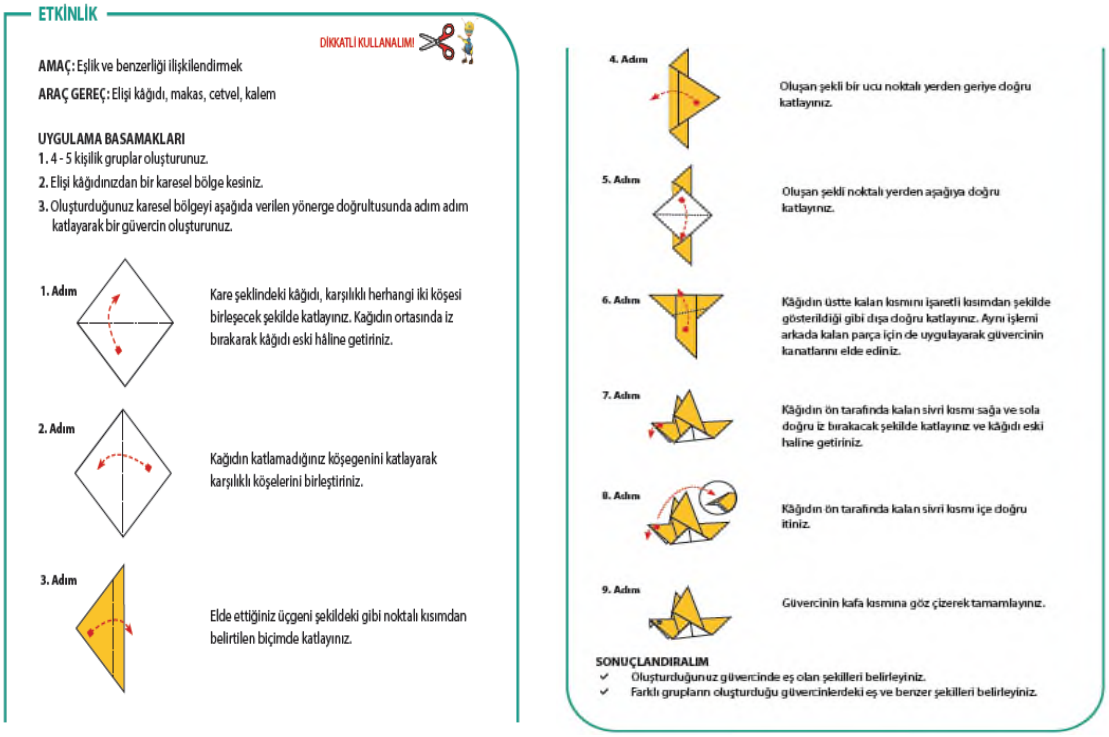
Şekil 10'da görüldüğü üzere, kitapta bulunan örnekte öğrencilerden bir araştırma sorusu oluşturmaları istenmiştir. Bu araştırma sorusunun sinema sanatını içeriyor olması dikkat çekmektedir. Yine aynı kitapta "Birlikte Yapalım" başlığı altında bulunan bazı örneklerde de el sanatları, müzik, edebiyat ve origami gibi sanatlara da yer verildiği görülmüştür. Örnek kategorisinde kodlanan bir başka sanat içeriği Şekil 11'deki gibidir.

Şekil 11. Yapı/mimari sanatı bağlamı (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019, s. 147)

Şekil 11'de oran-orantı alt öğrenme alanında yer alan bir problemin içerisinde Miniatürk'ün ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte sağ tarafa bilgi kutucuğu da konularak Türkiye'de yer alan mimari sanat eserleri hakkında farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Şekil 12'de etkinlik kategorisinde ele alınan origami sanatı ile ilgili bir içerik verilmiştir.

Şekil 12. Origami sanatı bağlamı (Çetin vd., 2019, s. 225-226)

ETKİNLİK

DİKKATLİ KULLANALIM!

AMAÇ: Eşlik ve benzerliği ilişkilendirmek

ARAÇ GEREÇ: Elişi kâğıdı, makas, cetvel, kalem

UYGULAMA BASAMAKLARI

1. 4 - 5 kişilik gruplar oluşturunuz.
2. Elişi kâğıdınızdan bir karesel bölge kesiniz.
3. Oluşturduğunuz karesel bölgeyi aşağıda verilen yönerge doğrultusunda adım adım katlayarak bir güvercin oluşturunuz.

1. Adım — Kare şeklindeki kâğıdı, karşılıklı herhangi iki köşesi birleşecek şekilde katlayınız. Kâğıdın ortasında iz bırakarak kâğıdı eski hâline getiriniz.

2. Adım — Kağıdın katlamadığınız köşegenini katlayarak karşılıklı köşelerini birleştiriniz.

3. Adım — Elde ettiğiniz üçgeni şekildeki gibi noktalı kısımdan belirtilen biçimde katlayınız.

4. Adım — Oluşan şekli bir ucu noktalı yerden geriye doğru katlayınız.

5. Adım — Oluşan şekli noktalı yerden aşağıya doğru katlayınız.

6. Adım — Kâğıdın üstte kalan kısmını işaretli kısımdan şekilde gösterildiği gibi dışa doğru katlayınız. Aynı işlemi arkada kalan parça için de uygulayarak güvercinin kanatlarını elde ediniz.

7. Adım — Kâğıdın ön tarafında kalan sivri kısmı sağa ve sola doğru iz bırakacak şekilde katlayınız ve kâğıdı eski haline getiriniz.

8. Adım — Kâğıdın ön tarafında kalan sivri kısmı içe doğru itiniz.

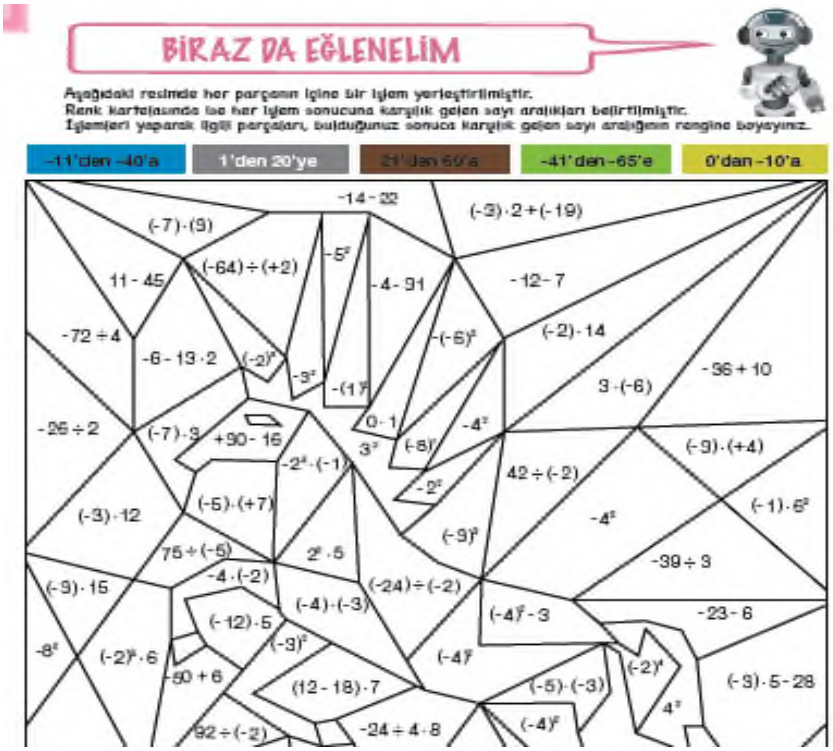
9. Adım — Güvercinin kafa kısmına göz çizerek tamamlayınız.

SONUÇLANDIRALIM

- ✓ Oluşturduğunuz güvercinde eş olan şekilleri belirleyiniz.
- ✓ Farklı grupların oluşturduğu güvercinlerdeki eş ve benzer şekilleri belirleyiniz.

Şekil 12'de eşlik ve benzerlik öğretimi sırasında yapılabilecek bir etkinlik görülmektedir. Bu etkinlik ile öğrencilere origami çalışması yaptırılmaktadır. Etkinlik yönergelerinin görsellerle desteklemiş olmasının çalışma sürecinde öğrencilere kolaylık sağlayacağı söylenebilir. Şekil 13'te konu sonu kısmında bulunan bir sanat içeriğine yer verilmiştir.

Şekil 13. Resim sanatı bağlamı (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019, s. 58)

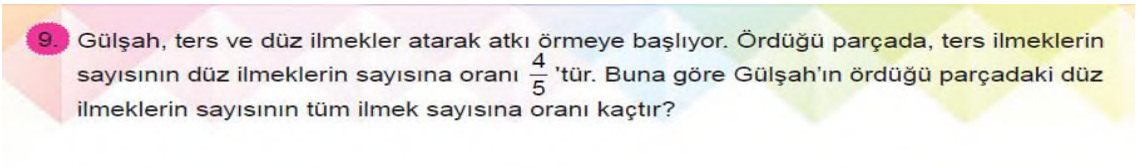
BİRAZ DA EĞLENELİM

Aşağıdaki resimde her parçanın içine bir işlem yerleştirilmiştir.
Renk kartelasında ise her işlem sonucuna karşılık gelen sayı aralıkları belirtilmiştir.
İşlemleri yaparak ilgili parçaları, bulduğunuz sonuca karşılık gelen sayı aralığının rengine boyayınız.

-11'den -40'a | 1'den 20'ye | 21'den 60'a | -41'den -65'e | 0'dan -10'a

Tam sayılarla işlemler konusunun sonunda verilmiş olan boyama etkinliği öğrencilerin, bulunan her bir parçadaki işlemleri yapmasını gerektirmektedir. Sonrasında işlem sonucuna karşılık gelen sayı aralığının bulunması ve belirlenen renge boyanması istenmiştir. Konu sonu ile ilgili bir başka sanat içeriği Şekil 14'te sunulmuştur.

Şekil 14. El sanatları bağlamı (Bektaş vd., 2018, s. 206)

6. Sınıf oran alt öğrenme alanına yönelik olan yukarıdaki problem, öğrencilerin konuyu pekiştirmesi amacıyla alıştırma olarak verilmiştir. Problemin içerisinde bir el sanatı olan örgüden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Örgü ile ilgili bazı terimlerin problem bağlamı içerisinde verilmiş olmasından dolayı problem, sanat içeriği olarak değerlendirilmiştir. Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin öğrenme ve alt öğrenme alanlarına göre dağılımlarına yönelik bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin öğrenme ve alt öğrenme alanlarına göre dağılımı

Öğrenme Alanı	Alt Öğrenme Alanı	5. Sınıf	6. Sınıf		7. Sınıf	8. Sınıf		Toplam
		Cırıtcı vd. (2018)	Bektaş vd. (2018)	Çağlayan vd. (2018)	Keskin-Oğan ve Öztürk (2019)	Böge ve Akıllı (2018)	Çetin vd. (2019)	
Sayılar ve İşlemler	Doğal Sayılar	2	-	-	-	-	-	2
	Doğal Sayılarla İşl.	1	2	-	-	-	-	3
	Kesirler	2	-	-	-	-	-	2
	Kesirlerle İşlemler	-	5	2	-	-	-	7
	Ondalık Gösterim	1	-	-	-	-	-	1
	Çarpanlar Katlar	-	1	-	-	-	-	1
	Kümeler	-	1	1	-	-	-	2
	Tam Sayılarla İşl.	-	-	-	1	-	-	1
	Oran	-	1	1	-	-	-	2
	Oran ve Orantı	-	-	-	3	-	-	3
	Üslü İfadeler	-	-	-	-	1	-	1
	Kareköklü İfadeler	-	-	-	-	2	-	2
Cebir	Cebirsel İfadeler	-	-	-	1	-	-	1
Geometri ve Ölçme	Tem. Geo. Kavramlar ve Çizimler	4	-	-	-	-	-	4
	Üçgen ve Dörtgenler	4	-	-	-	-	-	4
	Üçgenler	-	-	-	-	2	4	6
	Alan Ölçme	1	4	-	-	-	-	5
	Geometrik Cisimler	2	-	-	-	1	5	8
	Açılar	-	-	2	-	-	-	2
	Doğrular ve Açılar	-	-	-	3	-	-	3
	Çember	-	1	-	-	-	-	1
	Çember ve Daire	-	-	-	1	-	-	1
	Dönüşüm Geo.	-	-	-	-	5	2	7
	Eşlik ve Benzerlik	-	-	-	-	1	1	2
Veri İşleme	Veri Toplama ve Değ.	2	1	-	-	-	-	3
	Veri Analizi	-	-	-	1	-	-	1
	Toplam	19	16	6	10	12	12	75

Tablo 4 incelendiğinde ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin çoğunlukla "Sayılar ve İşlemler" ile "Geometri ve Ölçme" öğrenme alanlarında oldukları anlaşılmaktadır. Ders kitaplarında tespit edilen toplam 77 sanat içeriğinin bu alt problem doğrultusunda 75 olmasının sebebi, 7. sınıf ders kitabındaki 2 sanat içeriğinin herhangi bir öğrenme alanına dâhil

edilememesidir. İncelenen 5. sınıf matematik ders kitabında (Cırıtcı vd., 2018) tespit edilen sanat içeriklerinin, en fazla geometri ve ölçme (f=11) öğrenme alanında olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla sayılar ve işlemler (f=6) ile veri işleme (f=2) öğrenme alanları takip etmektedir. Alt öğrenme alanları açısından ise kesirlerle işlemler, yüzdeler ile uzunluk ve zaman ölçme alt öğrenme alanları dışında bütün alt öğrenme alanlarında sanat içeriklerine rastlanmıştır. Bundan dolayı bu kitapta yer alan sanat içeriklerinin diğer kitaplara göre daha dengeli bir dağılım gösterdiği söylenebilir.

6. Sınıf müfredatında geometri ve ölçme alanında 5 farklı alt öğrenme alanı bulunurken Çağlayan vd.'nin (2018) kitabında 1, Bektaş vd.'nin (2018) kitabında ise 2 alt öğrenme alanında sanat içeriğine rastlanmıştır. Her iki kitapta tespit edilen sanat içeriklerinin büyük çoğunluğunun sayılar ve işlemler (f=14) öğrenme alanında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Bektaş vd.'nin (2018) kitabında diğer kitaba göre çok sayıda sanat içeriği bulunmaktadır. İncelenen her iki kitapta da, cebir öğrenme alanında herhangi bir sanat içeriğine rastlanmamış olması ise dikkat çekicidir.

7. Sınıf ders kitabında (Keskin-Oğan ve Öztürk, 2019) öğrenme alanlarının her birinde sanat içeriği tespit edilmiştir. Fakat bu içeriklerin sayıca az olduğu görülmektedir. Rasyonel sayılar, rasyonel sayılarla işlemler, yüzdeler, eşitlik ve denklem, çokgenler ve cisimlerin farklı yönlerden görünümleri alt öğrenme alanlarına yönelik herhangi bir sanat içeriği bulunmamaktadır.

8. Sınıf ders kitaplarına bakıldığında, Böge ve Akıllı'nın (2018) kitabında 5 farklı öğrenme alanından sayılar ve işlemler (f=3) ile geometri ve ölçme (f=9) olmak üzere sadece 2 tanesinde sanat içeriği tespit edilmiştir. Ayrıca en fazla sanat içeriğinin, geometri ve ölçme alanında özellikle de dönüşüm geometrisi (f=5) alt öğrenme alanında olduğu görülmektedir. Çetin vd.'nin (2019) kitabında ise tespit edilen sanat içeriklerinin tamamı geometri ve ölçme (f=12) öğrenme alanında bulunmaktadır. Bu içeriklerin ise çoğunlukla geometrik cisimler (f=5) ve üçgenler (f=4) alt öğrenme alanlarında olduğu görülmektedir. Sonuç olarak incelenen her iki kitapta da sanat içeriklerinin geometri ve ölçme alanında yoğunlaştığı söylenebilir. Bununla birlikte iki kitapta da cebir, veri işleme ve olasılık öğrenme alanlarında herhangi bir sanat içeriğine rastlanmamış olması dikkat çekicidir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada ortaokul matematik ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin sınıf düzeylerine, kitaplarda yer alan bölümlere ve öğrenme alanlarına göre dağılımları incelenmiştir. İncelenen 6 adet ders kitabında tespit edilen 77 sanat içeriğinin 11 farklı sanat türüne ait olduğu görülmüştür. En fazla sayıda sanat içeriğinin 5. sınıf düzeyindeki ders kitabında olduğu tespit edilmiştir. Bunu 6. sınıf düzeyindeki kitaplardan biri (Bektaş vd., 2018) takip ederken, diğer 6. sınıf düzeyindeki kitapta (Çağlayan vd., 2018) ise en az sayıda sanat içeriğinin olduğu görülmüştür. 7. ve 8. sınıf ders kitaplarının ise aynı sayılarda sanat içeriğine sahip olduğu bulunmuştur. Matematiği sanat disiplini ile ilişkilendirme bağlamında ortaokul ders kitaplarının bazı içerikler sunduğu söylenebilir. Ancak bu içeriklerin sayısının yeterli olmadığı düşünülmektedir. Uğurel ve diğerleri (2013) bu iki disiplinin entegrasyonuna dayalı her sınıf düzeyindeki öğrenciye öğretim uygulaması hazırlanabileceğini ve bu durumun öğrenme ortamları açısından olumlu sonuçlarının olabileceğini vurgulamışlardır. Yılmaz (2022) da araştırmasında sanatla ilişkilendirilen matematik derslerinin öğrencilerin derse karşı tutumlarını etkilediğini ve kavramlar bakımından öğrencilerin gelişim gösterebildiklerini belirlemiştir. Benzer şekilde matematik dersi ile sanatı ilişkilendirmenin öğrenci başarısını artırdığı da görülmüştür (Yıldızhan, 2019). Diğer taraftan Bingölbali ve Coşkun (2016) farklı disiplinlerin tamamen birbirinden ayrık olmadığını, aralarında yakın ilişkilerin olabileceğini ve bu ilişkiler konusunda öğrencilerin bilgi sahibi olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Tüm bu durumlar dikkate alındığında öğrenciler için en temel materyallerden biri olan ders kitaplarının sanat içeriği bağlamında zengin olmasının önemli olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü sanat disiplini birçok farklı sanat dalını içinde

barındırmaktadır. Matematik dersi bu disiplinlerle ne kadar çok ilişkilendirilirse, öğrencilerin bu disiplinlerin ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanabilir. Bunun yanı sıra bu ilişkilerden yararlanarak anlamlı öğrenmeler gerçekleştirilebilir. Ayrıca öğrencilerin derse ilgilerini çekme, derse aktif katılımlarını sağlama ve derse karşı tutumlarını değiştirme noktasında yapılan bu ilişkilendirmenin etkili olacağı ifade edilebilir.

Ders kitaplarındaki sanat türlerine bakıldığında en fazla yapı/mimari ve origami sanatlarına yönelik içeriklerin bulunduğu tespit edilmiştir. En az ise tiyatro, sinema ve mozaik sanatlarına ait içeriklerin yer aldığı bulunmuştur. Bu durumların matematik kavramları ile sanat dallarının yakın ve uzak ilişkilerine bağlı olarak değiştiği düşünülmektedir. Örneğin yapı/mimari sanatına yönelik oran-orantı ve katı cisimler (Uğurel vd., 2013) başta olmak üzere birçok matematik konusu ilişkilendirilebilir. Diğer taraftan origami sanatının da matematik eğitiminde giderek artan şekilde kullanılan bir öğretim aracı haline geldiği belirtilmektedir (Arslan, 2022). Bu durumlar dikkate alındığında ders kitaplarında bu sanat dallarının daha sık yer alması doğal karşılanabilir. Bulut ve diğerleri (2016) araştırmaları sonucunda tüm ders kitaplarında süslemelere yer verildiği sonucuna ulaşmışlardır. Araştırmada bahsedilen süslemenin ise kaplamaları ve kaplama olmayan estetik anlayışa hizmet edecek şekilleri, yapıları, desenleri, motifleri vb. içerdiğini belirtmişlerdir. Bu da çalışmanın süslemeyi geniş bir perspektiften ele aldığını göstermektedir. Mevcut çalışmada ise el sanatları, mozaik, süsleme ve yapı/mimari sanatları ayrı ayrı kategoriler olarak incelenmiştir. Bu sanatlar birlikte değerlendirildiğinde ise tespit edilen bütün sanat içeriklerinin yaklaşık yarısı olduğu ve incelenen bütün ders kitaplarında bu tür içeriklerin olduğu söylenebilir. Bu durum, Bulut ve diğerlerinin (2016) bulduğu sonuç ile örtüşmektedir. Yani geçmişte ve günümüzde okutulan matematik ders kitaplarında el sanatları, mozaik, süsleme ve yapı/mimari sanatları sıklıkla kullanılmaktadır.

Sanat içerikleri kitaplardaki konumlarına göre değerlendirildiğinde etkinlik bölümlerinde tespit edilen sanat içeriklerinin daha az sayıda olduğu görülmüştür. Kitaplarda yer alan "Yap Yaşa Öğren" ve "Bunu Deneyelim" başlıkları altında tespit edilen sanat içerikleri kodlama sürecinde etkinlik olarak ele alınmıştır. Bu bölümler daha çok öğrencilerin uygulama yapmalarını destekleyecek yönergeleri bulunan içeriklerden oluşmaktadır. Uygulama yapmayı gerektiren etkinlikler öğrencilerin sürece aktif katılımını sağlayacaktır. Bu nedenle kitaplarda bu tür etkinliklerin yer alması önemlidir. Kitaplardaki etkinlik bölümlerinde yer alan sanat içeriklerinin yetersiz olması ise bir eksiklik olarak görülmektedir. Bingölbali ve Coşkun (2016), matematiksel bir kavramın öğretimi yapılırken başka bir disiplinin bağlamı ve kavramları kullanılıyorsa veya matematiksel bir kavramın veya ifadenin başka bir disiplindeki uygulamasından söz ediliyorsa burada matematiğin farklı bir disiplinle ilişkilendirilmesinin ön planda olduğundan bahsetmişlerdir. Dolayısıyla matematiksel kavramların öğretiminde önemli bir yere sahip olan etkinlikler tasarlanırken sanat bağlamına daha çok yer verilmesinin ilişkilendirme yapabilme açısından değerli olduğu söylenebilir. Nitekim Atasay ve Erdoğan (2017) da matematik dersinde kullanılan mandala desenlerine yönelik etkinliklerin incelenmesinin, tartışılmasının ve çizilmesinin öğrencilerin matematik ve sanatı ilişkilendirmeleri üzerine olumlu bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte matematik ve sanat içerikli etkinliklerin öğrencilerin uzamsal yeteneklerinin gelişimine de olumlu yönde etkilerinin olduğu yapılan bir çalışmada (Alyeşil-Kabakçı ve Demirkapı, 2016) ortaya konmuştur.

Giriş bölümünde bulunan sanat içerikleri öğrencilerin ön bilgilerini hatırlamalarına yardımcı olacak ve derse olan olumsuz tutumlarının değişmesine katkı sağlayacak kısa ve dikkat çekici bilgiler bulundurmaktadır. İncelenen kitaplarda tespit edilen sanat içeriklerinin çoğunluğunun konuya giriş kısmında yer aldığı görülmüştür. Kitapların giriş bölümlerinde olduğu gibi konu sonlarında da sanat içeriklerinin olduğu bulunmuştur. Kitaplarda yer alan "Ünite Değerlendirme", "Eğlenelim", "Sıra Sizde" ve "Meraklısına" başlıkları altında tespit edilen sanat içerikleri konu sonu bölümü olarak ele alınmıştır. Bu bölümlerdeki sanat içeriklerinin konunun pekiştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerin sanat türlerine ilişkin farkındalık kazanmalarını ve yeni ilgi alanları oluşturmalarını destekleyeceği söylenebilir.

Kitapların "Birlikte Yapalım" ve "Birlikte Çözelim" başlıkları altında verilen ve çözümlü soruların bulunduğu kısımlar ise örnek bölümü olarak ele alınmıştır. Tespit edilen sanat içeriklerinin 13 tanesinin örnek bölümünde yer aldığı ortaya çıkmıştır. Bu bölümlerdeki bazı örnekler için sayfanın bir köşesinde bilgi kutucuğu şeklinde kısa açıklamaların yapıldığı görülmüştür. Bu durumun ise Bingölbali ve Coşkun'un (2016) belirttiği, farklı disiplinlerle ilişkilendirmenin sözel örneklerle ifade edilmesi anlamını taşıdığı düşünülmektedir.

Son olarak kitaplarda yer alan sanat içerikleri öğrenme alanları açısından incelendiğinde, sanat içeriklerinin yarıdan fazlasının "Geometri ve Ölçme" öğrenme alanında olduğu anlaşılmıştır. Bunun ardından "Sayılar ve İşlemler" öğrenme alanı gelmektedir. Diğer öğrenme alanlarında ise çok az içeriğin olduğu bulunmuştur. Alyeşil-Kabakçı ve Demirkapı (2016) resim sanatının aritmetiği ve geometriyi doğal bir biçimde içinde barındırdığından bahsetmiştir. Aynı zamanda matematiğin görsel sanatlarda yer alan yapılardan birinin de geometri olduğu belirtilmektedir (Yılmaz, 2022). Arslan (2022) da öğretmen adayları tarafından hazırlanan origami temelli ders planlarında en çok geometri ve ölçmeye yer verildiğini ifade etmiştir. Bu durumlar birlikte değerlendirildiğinde sanat içeriklerinin en fazla geometriye yönelik olmasının bu iki disiplinin ilişkisinin çoğunlukla geometri ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Bir diğer çalışmada Bulut ve diğerleri (2016), görsel estetik anlayışa doğrudan veya dolaylı olarak etkisi olabilecek unsurlara özellikle dönüşüm geometrisi, örüntüler, fraktal, katı cisimler, sayılar ve üçgenler konularında rastlandığını bulmuşlardır.

İncelenen ortaokul matematik ders kitapları genel olarak değerlendirildiğinde, kitaplarda ortaya konulan sanat kavramının ve yer alan sanat içeriklerinin yetersiz olduğu söylenebilir. Her sınıf düzeyinde farklı sanat türleri tespit edilmiş olsa da genellikle sınıf düzeyi arttıkça kitaplarda yer alan sanat içeriği sayısının ve çeşitliliğinin azaldığı görülmüştür. Çalışmanın sonuçları doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Matematik ders kitaplarında sanat içeriklerine daha fazla yer verilebilir. Özellikle etkinlik bölümleri sanat içerikleri ile zenginleştirilebilir.
- Kitaplarda yer verilen sanat içeriklerinin belirli sanat dallarında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda diğer sanat dallarının da matematik ile ilişkisine yönelik içerik sayısı arttırılabilir.
- Sanat içeriklerine cebir ve veri işleme öğrenme alanlarında çok az yer verildiği görülmüştür. Bu öğrenme alanlarına yönelik sanatla ilişkili içeriklere yer verilip verilemeyeceği araştırılabilir.
- Ders kitaplarında yer alan sanat içeriklerinin incelenmesine yönelik benzer bir çalışma ilkokul ve lise matematik ders kitapları kapsamında yapılabilir.
- Bu çalışma kapsamında MEB tarafından hazırlanan ders kitapları incelenmiştir. Özel yayınevleri tarafından hazırlanan ders kitaplarındaki sanat içerikleri de araştırılabilir.

Kaynakça

Alyeşil-Kabakçı, D. ve Demirkapı, A. (2016). İzmit Bilim ve Sanat Merkezinde uygulanan matematik ve sanat dersi etkinlik uygulamalarının öğrencilerin uzamsal yetenekleri üzerine etkisi. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 13*(1), 11-22.

Arslan, O. (2022). Investigating pre-service teachers' origami-based mathematics lesson plans. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, 15*(3), 661-675. https://doi.org/10.30831/akukeg.1049936

Atasay, M. ve Erdoğan, A. (2017). Matematik ile sanatın ilişkilendirilmesi: Mandala desenlerinin simetri öğretiminde kullanımı. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education, 6*(2), 58-77.

Baş, K. (2020). Sosyal bilgiler ders kitaplarında sanat kavramının ve sanat içerikli konuların yeri. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi, 14*(31), 668-691. https://doi.org/10.29329/mjer.2020.234.32

Bektaş, M., Kahraman, S. ve Temel, Y. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu matematik ders kitabı 6.* MEB Yayınları.

Bingölbali, E. ve Coşkun, M. (2016). İlişkilendirme becerisinin matematik öğretiminde kullanımının geliştirilmesi için kavramsal çerçeve önerisi. *Eğitim ve Bilim, 41*(183), 233-249.

Bingölbali, E. ve Özdiner, M. (2022). İlkokul ve ortaokul matematik ders kitabı etkinliklerinin gerçek hayatla ilişkilendirme açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24*(1), 45-65. https://doi.org/10.32709/akusosbil.885878

Böge, H. ve Akıllı, R. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu matematik 8 ders kitabı.* MEB Yayınları.

Bulut, S., Boz, B. ve Yavuz, F. D. (2016). *Geçmişte ve günümüzde okutulan bazı matematik ders kitaplarının görsel estetik anlayışlarının incelenmesi*. III. Internatıonal Eurasıan Educatıonal Research Congress (31 Mayıs - 03 Haziran 2016), Muğla, Türkiye.

Cereci, S. (2012). Güzel sanatlar dalı olarak matematik. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 2*(1), 88-100.

Cırıtcı, H., Gönen, İ., Araç, D., Özarslan, M., Pekcan, N. ve Şahin, M. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu matematik ders kitabı 5.* MEB Yayınları.

Çağlayan, N., Dağıstan, A. ve Korkmaz, B. (2018). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu matematik 6 ders kitabı.* MEB Yayınları.

Çetin, Ö., Aksakal, U., Ertürk, Ü., Şay, G. ve Tığlı, İ. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu matematik 8 ders kitabı.* MEB Yayınları.

Duru, A. ve İşleyen, T. (2005). Matematik ve sanat. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 11,* 479-491.

Esi, A. (2017). Matematik ve sanat. *Journal of Awareness, 2*(1), 515-522.

Ev-Çimen, E. (2023). Matematik ve sanat. H. Yavuz-Mumcu, A. Osmanoğlu ve H. Korkmaz (Ed.), *Matematik eğitiminde ilişkilendirme* içinde (ss. 203-297). Ankara: Pegem Akademi.

Hıdıroğlu, Ç. N. (2018). *HTTM Öğrenme Sürecine Bir Bakış (Beklentiler, İhtiyaçlar ve Sürecin Akışı): Galileo ve Pisa Kulesi Deneyi HTTM Etkinliği.* 2nd Education Research and Teacher Education Congress / ERTE Congress, Aydın, Türkiye.

Hıdıroğlu, Ç. N. (2023). Matematiği diğer disiplinlerle ilişkilendirme. H. Yavuz-Mumcu, A. Osmanoğlu ve H. Korkmaz (Ed.), *Matematik eğitiminde ilişkilendirme* içinde (ss. 167-201). Ankara: Pegem Akademi.

İncikabı, L., Kepceoğlu, İ. ve Küçükoğlu, U. (2019). Ortaokul matematik ders kitaplarında yer verilen matematik tarihi içeriklerinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 45,* 144-158.

İpek, J. ve Özmüş, P. (2014). *Anadolu süslemelerindeki geometri. Ege Eğitim Dergisi, 15*(2), 521-537.

Keskin-Oğan, A. ve Öztürk, S. (2019). *Ortaokul ve imam hatip ortaokul matematik 7 ders kitabı.* MEB Yayınları.

Kılcan, T. (2020). Ortaokul ve imam hatip ortaokulları matematik ders kitaplarında yer alan kök değerlerinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi 4*(2), 248-266. https://doi.org/10.38015/sbyy.816641

Kılıç, A. (2006). İlköğretim ders kitaplarındaki resimlerin çocuğun görsel sanat eğitimine katkıları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21,* 24-29.

Koçak, Z. F., İşler, N. ve Paşalı-Atmaca, S. (2009). *Estetik ve matematik*. The First International Congress of Educational Research, Çanakkale, Türkiye.

Kuş, M. (2019). *Playing with mathematics in the arts studio: Students' visual-spatial thinking processes in the context of a studio thinking based-environment* (Doctoral thesis). Middle East Technical University, Ankara.

Kükey, E., Kükey, H. ve Tutak, T. (2019). Matematik öğretmen adaylarının, matematik etkinliklerindeki sanata yönelik metaforik algıları. *Journal of Computer and Education Research, 7*(13), 90-108. https://doi.org/10.18009/jcer.534615

Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *An expanded source book: Qualitative data analysis* (2nd ed.). SAGE Publications.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2018). *Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar).* MEB Basımevi.

Milli Eğitim Bakanlığı [MEB]. (Aralık-EK 2021). 2022-2023 Eğitim öğretim yılı ders kitapları. *Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 84*(2770), 1195-1262. http://tebligler.meb.gov.tr/index.php/tuem-sayilar/viewcategory/89-2021 adresinden 23.06.2022 tarihinde edinilmiştir.

Mersin, N. ve Durmuş, S. (2018). Matematik tarihinin ortaokul matematik ders kitaplarındaki yeri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(2), 997-1019.

Mutlubaş, S. N. (2021). *Beşinci sınıf matematik ders kitaplarındaki temsillerin öğretim programındaki kök değerler bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Sak, R., Şahin-Sak, İ. T., Öneren-Şendil, Ç. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4*(1), 227-250. http://doi.org/10.33400/kuje.843306

Topan, B. ve Bozkuş, F. (2021). Türk mimari eserlerindeki geometrik desenlerin geometri öğretiminde kullanılabilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 58*, 362-389.

Tuluk, G. ve Dağdelen, İ. (2021). 5. sınıf ders kitabında geometri ve ölçme öğrenme alanında görsel unsurlar. *International Journal of Scientific and Technological Research, 7*(3), 66-80.

Uğurel, I., Tuncer, G. ve Toprak, Ç. (2013). Matematiği sanatla ilişkilendiren bir öğretim uygulaması tasarlamak mümkün müdür? Öğretmen adaylarının çalışma örnekleri. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi, 6*(4), 455-476.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, C. (2020). *Matematiksel düşünme* (16. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldızhan, B. (2019). *Sanat temalı matematik etkinlikleri ile öğretimin öğrencilerin matematik başarılarına ve sanata yönelik tutumlarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, D. (2022). Sanatla ilişkilendirilmiş matematik: İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin uygulamaları. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 51*(1), 590-633. https://doi.org/10.14812/cuefd.847261

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

Bu çalışma, TÜBİTAK 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı 2022 yılı 1. dönem kapsamında desteklenmiştir, proje no: 1919B012205677.

Destekleri için TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Temmuz/July-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Haziran/June-2024

Aday Çocuk Gelişimcilerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Akademik Öz-Yeterlikleri Arasındaki ilişki

The Relationship Between Critical Thinking Dispositions and Academic Self-Efficacy of Prospective Child Developers

Öğr. Gör. Davut AÇAR[1], Dr. Öğr. Üyesi Yusuf DİLBİLİR[2]

Öz

Bu çalışmanın amacı aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik öz yeterliklerini farklı değişkenler açısından incelemektir. İki ayrı ölçekle verileri toplanan bu çalışmanın örneklemini 7 farklı üniversitede çocuk gelişimi programlarında ön lisans veya lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan 211 öğrenci oluşturmaktadır. Genel olarak aday çocuk gelişimcilerin hem eleştirel düşünme eğilimlerinin hem de akademik öz-yeterliklerinin ölçek ortalamalarının üstünde ve yüksek olduğu görülmüştür. Sınıf düzeyi değişkeninde 2. ve 4. sınıfta öğrenim görmekte olan katılımcıların 1. ve 3. sınıfta öğrenim görmekte olanlardan eleştirel düşünme eğilim boyutlarından olan bilişsel olgunluk olarak daha iyi oldukları bulunmuştur. Mahalle veya köyde çocukluk dönemini geçiren katılımcıların apartman veya sitelerde çocukluklarını geçiren katılımcılara oranla eleştirel düşünme eğilimlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların ekrana ayırdıkları sürede yaşanılan artışın bilişsel olgunluk, yenilikçilik ve bilişsel uygulamalarda olumsuzluğa neden olduğu fark edilmiştir. Bunun dışında günlük kitap okumaya ayrılan sürenin fazla olmasının eleştirel düşünme ve akademik öz-yeterliğe olumlu yönde katkısı olduğu ve ayrıca akademik öz yeterlik ile eleştirel düşünme arasında anlamlı ve yüksek düzeyde ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aday Çocuk Gelişimci, Eleştirel Düşünme, Eleştirel Düşünme Eğilimi, Akademik Öz-Yeterlik, Çocuk Gelişimi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study is to examine the critical thinking dispositions and academic self-efficacy of prospective child development students in terms of different variables. The sample of this study, whose data were collected with two separate scales, consists of 211 students studying at associate degree or undergraduate level in child development programs at 7 different universities. In general, it was observed that both the critical thinking dispositions and academic self-efficacy of the prospective child development students were above the scale averages. In the grade level variable, it was found that the participants studying in the 2nd and 4th grades were better than those studying in the 1st and 3rd grades in terms of cognitive maturity, which is one of the dimensions of critical thinking disposition. It was determined that the participants who spent their childhood in the neighborhood or village had a higher tendency to think critically than the participants who spent their childhood in apartments or estates. It has been noticed that the increase in the time spent by the participants for the screens causes negativity in cognitive maturity, innovation and cognitive practices. Apart from this, it has been determined that the amount of time allocated to daily reading has a positive contribution to critical thinking and academic self-efficacy, and that there is a significant and high level relationship between academic self-efficacy and critical thinking.

Keywords: Candidate Child Development, Critical Thinking, Critical Thinking Disposition, Academic Self-Efficacy, Child Development

Paper Type: Research

[1]Hakkari Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Öğr. Gör., davudacarr@gmail.com.
[2]Hakkari Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, Dr. Öğr. Üyesi, yusufdilbilir@hakkari.edu.tr.

Atıf için (*to cite*): Açar, D. ve Dilbilir, Y. (2025). Aday Çocuk Gelişimcilerin Eleştirel Düşünme Eğilimleri İle Akademik Öz-Yeterlikleri Arasındaki ilişki. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*(2), 452-472.

1. Giriş

Bireyin, yaşadığı yüzyılın gereksinimlerine eşdeğer yeterliliklerde eğitim ve öğretim alması önemlidir. Dolayısıyla eğitim sürecinde öğrencilere bilgi vermenin yanı sıra bilginin anlamlandırılması, ilişkilendirilmesi ve analiz edilmesi gibi yeteneklerin kazandırılması ~~da~~ ön plana çıkmaktadır (Harari, 2018). Yapılan birçok çalışmada bireylerin gerek okulda gerek günlük hayatta kazanmaları gereken temel beceri ve yeterliklerin önemli olduğu vurgusu yapılmıştır (Ananiadou ve Claro, 2009). World Economic Forum (WEF) tarafından belirlenen ve bireylerin gelecekte sahip olması gereken becerilere bakıldığında, bunlar arasında; yenilikçilik, analitik ve eleştirel düşünme, değerlendirebilme, yönetebilme ve karar alma gibi beceriler yer almaktadır (Gray, 2016).

Eleştirel düşünme, köken itibari ile Sokrates' e kadar uzanan bir geçmişe sahip olsa da ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren çalışılan bir konudur. Eleştirel düşünme; yansıtıcı düşünme, deneyim sonucunda değerlendirebilme, izleme ve sonuca ulaşma eylemlerini içermektedir (Demir 2006, aktaran Yeşilpınar ve Doğanay, 2014). Halpern (2013)'e göre ise istenilen hedeflere ulaşma olasılıklarını artıran bilişsel beceri ve stratejilerdir. Eleştirel düşünme, bilinçli ve mantıklı biçimde bireyin neye inanacağına ve neyi yapacağına karar vermesi sürecidir (Onions, 2009). Eleştirel düşünme; bilgi edinme, bilgiyi değerlendirme ve etkili şekilde kullanabilme gibi bazı bilişsel becerileri içerisinde bulunduran çok boyutlu süreçtir (Demirel, 2007). Ennis (1985) ise eleştirel düşünmenin yeteneklerden ve eğilimlerden oluştuğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan eleştirel düşünme eğilimleri; analitik düşünme, açık fikirli olma, kendine güvenme, bilişsel olgunluk, sistematik ve meraklı olma olarak tarif edilmiştir (Facione vd., 1997 aktaran Kartal, 2012).

Öz-yeterlik, bireyin icraata yönelik etkinlikler aşamasında, süreci başarılı şekilde ortaya koyabileceğine ve organize edebileceğine yönelik duyduğu inanç olarak nitelenmektedir (Bandura, 1995). Öz-yeterlik, kişinin belirli bir işi yapabilirliğine olan inancı olarak tanımlanırken (Gore, 2006), akademik öz-yeterlik ise bireyin akademik hedeflere ulaşabileceğine ve başarabileceğine olan inancını ifade etmektedir (Millburg, 2009). Dolayısıyla bireylerin akademik öz yeterliği arttıkça öğrenme istekleri ve öğrenmeye ilişkin tutum ve becerileri de olumlu etkilenecektir (Eggen ve Kauchak, 2010). Akademik öz yeterliği yüksek olan öğrenciler akademik görevleri gerçekleştirme noktasına daha iyi odaklanabilirler (Booth vd., 2017). Bu öğrenciler performans ve ustalık gerektiren amaçlara ulaşmaya daha çok önem gösterirler (Komarraju ve Nadler, 2013).

Yukarıda verilen bilgiler ışığında bakıldığında, neredeyse her alanda gelişmekte ve değişmekte olan evrensel sisteme bireyin uyum sağlayabilmesi için gerekli becerilere ve

yetkinliklere sahip olması gerektiği görülmektedir. Bu yetkinliklerden olan akademik öz-yeterlik ve eleştirel düşünme becerilerinin hem şimdiki kuşaklara hem de sonraki kuşaklara aktarılmasında önem vardır. Çocukların, toplumun geleceğini oluşturan ve insan gelişimi ile devamlılığı için kritik öneme sahip olmaları sebebiyle, onların yaşamlarında etki eden faktörlerden olan çocuk gelişimcilerin gerek bireysel olarak gerekse bu yetkinliklerini çocuklara yansıtabilmeleri adına eleştirel düşünebilmeleri ve akademik öz-yeterliğe sahip olmaları önemli görülmektedir. Yapılan literatür incelemesi sonucunda, farklı örneklem grupları ve farklı değişkenler açısından akademik öz-yeterlik ve/veya eleştirel düşünme eğilimini inceleyen araştırmalar mevcuttur (Can ve Kaymakçı, 2015; Odacı ve Berber-Çelik, 2012; Akbay ve Gizir, 2010; Tunca ve Alkın-Şahin, 2014; Elaldı, 2013; Bahar, 2019; Çalışkan vd., 2020; Korkmaz, 2009; Palavan ve Açar, 2015).

Çocuk gelişimi Türkiye' de doğrudan çocukların gelişim süreciyle ilgilenen bilim dalı olmakla birlikte, çocuk gelişimciler; sağlık, sosyal hizmet, eğitim ve adalet gibi (Doğan-Keskin ve Bayhan, 2020) alanlar başta olma üzere geniş yelpazede çalışmaktadırlar. Bu durum da göstermektedir ki çocuklara hitap eden çok farklı alan ve disiplinlerde çocuklarla iç içe çalışma durumuna sahip olabilecek aday çocuk gelişimcilerin akademik öz-yeterlik ve eleştirel düşünebilme eğilimi gibi beceriler sadece kendileri için değil, gelecekte çalışacakları kurum/kuruluşlarda karşılaşacakları çocuklara da aksettirebilecekleri beceriler olması nedeniyle önemlidir. Ayrıca Fisher'in (2011) eleştirel düşünmenin sadece eleştiriden ibaret olmadığını, içerisinde yaratıcı düşünmeyi de barındırdığını ifade etmesi ve bu sebeple 'critico – creative' yani 'yaratıcı-eleştiri' ifadesini kullanması da bu konunun önemini ve araştırmanın örneklem grubu açısından hassasiyetini göstermektedir. Bu doğrultuda yapılan bu çalışma ile aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin ve akademik öz-yeterliklerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi önemli görülmüş olup çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada farklı üniversitelerde ön lisans ve lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik öz-yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Günümüzde bilginin farklılaşması, dünyayı anlama çabalarının hız kazanması temelinde artık bireylerin de olay ve olgulara farklı bakış açılarıyla bakması ve yaklaşması gerekliliğini kaçınılmaz kılmıştır (Yıldız ve Yılmaz, 2020). Bu bağlamda eğitim sistemlerinde entegrasyon çalışmaları ile disiplinler arası ilişkiler kurulmuş olması, problemlere çoklu bakış açısını da gerekli hale getirmiştir (Bybee, 2020). Bu durum eğitim sisteminde inovasyonu gerekli kılmış ve öğrencilerde yaratıcılık ile eleştirel düşünme

becerilerinin geliştirilmesi amacıyla, 2018 öğretim programına yansıtılmıştır (Eroğlu, 2018). Akademik öz-yeterlik bireylerin eğitim ve öğretimde belirlemiş oldukları başarıya ulaşabilmeleri için gerekli eylem ve düzenlemeleri yapabilmeleridir (Schunk, 1981). Akademik öz yeterliği yüksek olan bireyler kendilerine verilen zorlu görev ve sorumluluklardan kaçmamalarıyla birlikte bu bireylerin görevlerde başarı elde etme olasılıkları daha yüksek olmaktadır. Akademik öz-yeterliğin eğitim ve öğretimin her kademesinde önemli olduğunu ve bireye akademik konulardaki yararı göz önüne alındığında çocuk gelişimcilerin akademik öz-yeterliklerinin önemi karşımıza çıkmaktadır. Çocuk gelişimcilerin hem kendilerini geliştirmeleri amacıyla hem de ileriki dönemde sorumlu olacakları çocukların öğrenmelerine katkıda bulunmaları ve rehberlik yapabilmeleri adına, akademik öz-yeterlikleri ve eleştirel düşünebilmelerinin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Bunun yanı sıra mevcut literatürde, aday çocuk gelişimcilerin akademik öz-yeterlikleri ile eleştirel düşünmelerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesini amaçlayan çalışmaların azlığı ve yapılan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağının düşünülmesi çalışmanın önemi olarak görülmektedir. Ayrıca araştırmacılar tarafından, aday çocuk gelişimcilerin akademik öz-yeterliklerini ve eleştirel düşünme becerilerini olumlu yönde etkileyecek önerilerde bulunulması da konuyu araştırmaya değer hale getirmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden korelasyonel araştırma modeli ve betimsel tarama modellerine uygun tasarlanmıştır. Korelasyonel araştırma modeli iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelendiği araştırmalardır (Mertens, 2019). Yapılan bu çalışmada aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik öz-yeterlikleri arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Ayrıca aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterliklerinin çeşitli demografik özelliklere göre değişimi de araştırılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma 2021–2022 Eğitim-Öğretim yılının Bahar döneminde yapılmıştır. Çalışma kapsamında 7 farklı üniversitenin çocuk gelişimi programı ön lisans veya lisans düzeylerinde öğrenim görmekte olan 211 öğrenciden veri toplanmıştır. Veri toplamada katılımcılara ulaşmak için online iletişim sağlanmıştır. Online ulaşım için "Google Form" oluşturulmuş olup form linki katılımcılara e-mail yoluyla gönderilmiştir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği (EDEÖ)

Eleştirel düşünme eğilimini ölçmek amacıyla Ricketts ve Ruds (2005) tarafından geliştirilen EDEÖ; Öngörüsellik, Bilişsel Olgunluk ve Yenilikçilik kavramlarından oluşmaktadır. 1, 2, 3, 4 ve 5 şeklinde 5'li likert tipinde puanlanan EDEÖ 26 maddeden oluşan bir ölçme aracıdır. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, eleştirel düşünme eğilimi gücünün olumlu yönde arttığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla ölçekten alınabilecek en yüksek toplam puan 130 olup ölçeğin özellikleri dikkate alındığında katılımcıların aldıkları toplam puan ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif doğrusal bir ilişki vardır. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmasında geçerlik ve güvenirlik çalışması Demircioğlu (2012) tarafından yapılmış olup Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0,88 olarak bulunmuştur. Yapılan bu çalışmada ise ölçeğe ait Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının 0,91 olduğu, buna göre EDEÖ'nün güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür.

2.3.2. Akademik Öz Yeterlik Ölçeği (AÖY)

Trevathan (2002) tarafından geliştirilen AÖY, 5'li likert tipinde bir ölçme aracı olup toplam 33 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek toplam puan 165 olup yüksek puan akademik öz yeterliğin yüksek olduğunu göstermektedir. Sosyal statü, bilişsel uygulamalar ve teknik beceriler boyutları olmak üzere üç alt boyuttan oluşan ölçeğin tek boyut olarak da kullanılabileceği belirtilmiştir. Ölçeğin Türkçeye uyarlanmasında geçerlik ve güvenirlik çalışması Ekici (2012) tarafından yapılmış olup Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısı 0,90 olarak bulunmuştur. Yapılan bu çalışmada ise ölçeğe ait Cronbach's Alpha güvenirlik katsayısının 0,92 olduğu, buna göre AÖY'nin yüksek düzeyde güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür.

2.3.3. Demografik Bilgi Formu

Demografik bilgi formunda katılımcı aday çocuk gelişimciler ile ilgili; yaş, cinsiyet, hangi üniversitede okuduğu, sınıf düzeyi, ailenin ekonomik geliri, kardeş sayısı, çocukluğunun geçtiği ortam, gün içerisinde telefon, tv, bilgisayar vb. ekranlara ayırdığı toplam süre, günlük kitap-dergi-makale vb. okuma süresi ve güncel gelişmeleri takip ettiği kanal gibi demografik sorular sorulmuştur. Çalışmaya ilişkin demografik veriler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Verilerine Ait Genel Tanımlayıcı İstatistikler

Özellikler	Gruplar	n	%
Yaş	17-20	63	29,9
	21-24	123	58,3
	25-28	25	11,8
Cinsiyet	Erkek	25	11,8
	Kız	186	88,2
Üniversite	Şırnak Üniversitesi	15	7,1
	Hakkari Üniversitesi	66	31,3
	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	14	6,6
	Atatürk Üniversitesi	34	16,1
	Biruni Üniversitesi	22	10,4
	İzmir Kavram MYO	23	10,9
	Muş Alparslan Üniversitesi	37	17,5
Sınıf	1	74	35,1
	2	87	41,2
	3	24	11,4
	4	26	12,3
Ekonomik Durum	Asgari ücretten düşük	156	73,9
	Asgari ücretten yüksek	55	26,1
Kardeş Sayısı	0	9	4,3
	1	21	10,0
	2	26	12,3
	3	33	15,6
	4 ve üstü	122	57,8
Çocukluğun Geçtiği Ortam	Köy hayatı	56	26,5
	Mahalle hayatı	114	54,0
	Apartman-Site hayatı	41	19,4
Ekrana Ayrılan Süre	0-2 saat	39	18,5
	2-4 saat	75	35,5
	4-6 saat	69	32,7
	6-8 saat	28	13,3
Okumaya Ayrıla Süre	0-30 dakika	65	30,8
	30-60 dakika	109	51,7
	60-120 dakika	37	17,5
Gelişme Takip Kanalı	Televizyon	11	5,2
	Sosyal medya (İnstagram, Twitter, Youtube vb.)	163	77,3
	Haber Siteleri (internet)	37	17,5

2.4. Verilerin Analizi

Sosyodemografik veri formunun değerlendirilmesinde, katılımcıların demografik özellikleri için sayı ve yüzde dağılımları hesaplanmıştır. Çalışmada katılımcılara ait bazı demografik değişkenlere göre eleştirel düşünme eğilimlerinde ve akademik öz yeterliklerinde değişim olup olmadığı incelenmiştir. Çalışmadaki ölçek ve alt boyutlara verilen cevapların toplam puanları sürekli değişkenleri oluşturmuş olup bu puanlar dikkate alınarak analizler yapılmıştır. Ölçek sorularının güvenirlik (reliability) analizi kapsamında "Cronbach's Alpha" katsayıları hesaplanmıştır. Sürekli ölçümlerin normal dağılıp dağılmadığına Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) katsayılarına bakılarak karar verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Normallik testine ait bulgular.

Değişkenler	Skewness İstatistik	Kurtosis İstatistik
Öngörüsellik	-,417	,135
Yenilikçilik	-,346	-,054
Bilişsel Olgunluk	-,556	,587
EDEÖ Toplam	-,346	-,108
Sosyal Statü	,227	-,585
Bilişsel Uygulama	-,177	-,193
Teknik Beceri	,027	-,341
AÖY Toplam	-,103	-,359

Tablo 2'de görüldüğü gibi ölçek ve alt boyutlar için çarpıklık ve basıklık katsayıları ±2 aralığında olup George (2011)' a göre ölçümlerin normal dağıldığı görülmüş ve parmetrik testler uygulanmıştır. Demografik değişkenlerdeki alt gruplara göre ölçek ve alt boyut puanlarının karşılaştırılmasında "Bağımsız T-testi" ve "Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA)" yapılmıştır. ANOVA testini takiben farkı oluşturan grup/grupları belirlemek amacıyla Duncan testi kullanılmıştır. Sürekli ölçümler arası ilişkileri belirlemede "Pearson" korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Hesaplamalarda istatistik anlamlılık düzeyi %5 olarak alınmıştır.

2.5. Etik Beyan

Bu çalışma için Hakkâri Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 18.02.2022 tarih ve 23187 sayılı kararı ile etik izin alınmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, çalışmanın amacına uygun olarak yapılan analizlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Ölçek ve alt boyutların tanımlayıcı istatistikleri tablo 3' te görülmektedir.

Tablo 3. Ölçek ve alt boyutlarına ait tanımlayıcı istatistikler.

Değişkenler	N	Min.	Maks.	Ort.	Ss
Öngörüsellik	211	24,00	55,00	44,39	5,82
Yenilikçilik	211	15,00	35,00	28,59	3,61
Bilişsel Olgunluk	211	17,00	35,00	28,95	3,42
EDEÖ Toplam	211	67,00	130,00	105,88	11,93
Sosyal Statü	211	15,00	50,00	30,76	7,31
Bilişsel Uygulama	211	29,00	95,00	68,06	11,71
Teknik Beceri	211	4,00	20,00	12,05	3,42
AÖY Toplam	211	50,00	165,00	110,87	20,00

EDEÖ: Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği; AÖY: Akademik Öz Yeterlik Ölçeği

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilere ait ortalama EDEÖ skorunun 105.88±11.93 ve AÖY skorunun ise 110.87±20.00 olduğu görülmüştür.

Katılımcı çocuk gelişimcilerin cinsiyet durumlarının EDEÖ, AÖY ve alt boyutlarında farklılığa neden olup olmadığının belirlenmesi için yapılan bağımsız örneklem T testine ait bulgular Tablo 4' te verilmiştir.

Tablo 4. Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz Yeterliklerin Cinsiyet Durumuna Göre Değişimine Ait Bağımsız Örneklem T Testinin Bulguları

Değişkenler	Cinsiyet	n	Ort.	Ss	t	P.
Öngörüsellik	Erkek	25	46,16	5,73	1,621	,106
	Kız	186	44,16	5,81		
Yenilikçilik	Erkek	25	29,76	3,18	1,736	,084
	Kız	186	28,43	3,65		
Bilişsel Olgunluk	Erkek	25	29,08	3,53	,198	,843
	Kız	186	28,94	3,41		
EDEÖ Toplam	Erkek	25	109,32	11,75	1,542	,125
	Kız	186	105,41	11,91		
Sosyal Statü	Erkek	25	34,24	5,13	2,565	,011*
	Kız	186	30,30	7,45		
Bilişsel Uygulama	Erkek	25	70,32	8,72	1,029	,305
	Kız	186	67,75	12,04		
Teknik Beceri	Erkek	25	13,00	2,94	1,480	,140
	Kız	186	11,92	3,47		
AÖY Toplam	Erkek	25	117,56	13,36	1,791	,075
	Kız	186	109,97	20,59		

*:p<,05 olup ilgili gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 4 incelendiğinde, sosyal statü alt boyutunda cinsiyet durumuna göre anlamlı bir fark gözlenmiştir (p<,05). Erkeklerin sosyal statü puanlarının, kızlarınkinden anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir. Diğer yandan eleştirel düşünme eğilimi, akademik öz yeterlik ve diğer alt boyutların cinsiyet durumuna göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir (p>,05).

Katılımcılardan elde edilen, sınıf düzeyi verisinin EDEÖ, AÖY ve alt boyutlarında anlamlı farklılığa neden olup olmadığının tespitine yönelik yapılan ANOVA testine ait bulgular Tablo 5'da görülmektedir.

Tablo 5. Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz Yeterliklerin Sınıf Düzeyine Göre Değişimine Ait ANOVA Testinin Bulguları

Değişkenler	Sınıf	n	Ort.	Ss	F	P.
Öngörüsellik	1	74	44,57	5,47	,826	,481
	2	87	44,87	6,29		
	3	24	43,08	4,32		
	4	26	43,50	6,38		
Yenilikçilik	1	74	28,77	3,59	1,585	,194
	2	87	28,82	3,84		
	3	24	27,08	2,48		
	4	26	28,69	3,64		
Bilişsel Olgunluk	1	74	28,31	3,70	3,119	,027*
	2	87	29,38	3,36		
	3	24	28,04	2,58		
	4	26	30,19	2,99		
EDEÖ Toplam	1	74	105,50	11,85	1,099	,351
	2	87	107,05	12,64		
	3	24	102,17	8,70		
	4	26	106,46	12,17		
Sosyal Statü	1	74	31,59	6,18	2,477	,062

	2	87	31,41	7,73		
	3	24	27,71	7,42		
	4	26	29,04	8,13		
Bilişsel Uygulama	1	74	67,76	10,34	,457	,713
	2	87	69,01	12,56		
	3	24	66,04	11,04		
	4	26	67,58	13,32		
Teknik Beceri	1	74	12,51	3,00	1,007	,391
	2	87	11,69	3,59		
	3	24	11,58	3,54		
	4	26	12,38	3,85		
AÖY Toplam	1	74	111,86	16,24	,861	,462
	2	87	112,11	21,87		
	3	24	105,33	20,01		
	4	26	109,00	23,08		

*:p<,05 olup ilgili gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 5 incelendiğinde; sınıf düzeylerinin, bilişsel olgunluk alt boyutunda anlamlı farka neden olduğu tespit edilmiştir (p<,05). Duncan çoklu karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında, 2. ve 4. sınıfta okuyan çocuk gelişimi adaylarının, 1. ve 3. sınıfta olanlardan anlamlı düzeyde daha yüksek bilişsel olgunluğa sahip olduğu görülmüştür. Diğer yandan eleştirel düşünme eğilimi, akademik öz yeterlik ve diğer alt boyutların sınıf düzeyine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir (p>,05).

Katılımcılardan elde edilen, çocukluklarının geçtiği ortam verisinin EDEÖ, AÖY ve alt boyutlarına göre değişip değişmediğinin belirlenmesine yönelik yapılan ANOVA testine ait bulgular Tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz Yeterliklerinin Çocukluklarının Geçtiği Ortama Göre Değişimine Ait ANOVA Testinin Bulguları

Değişkenler	Çocukluk ortamı	n	Ort.	Ss	F	P.
Öngörüsellik	Köy hayatı	56	44,91	5,32	3,981	,020*
	Mahalle hayatı	114	44,96	5,65		
	Apartman-Site hayatı	41	42,12	6,51		
Yenilikçilik	Köy hayatı	56	29,00	3,41	3,631	,028*
	Mahalle hayatı	114	28,87	3,62		
	Apartman-Site hayatı	41	27,24	3,64		
Bilişsel Olgunluk	Köy hayatı	56	29,50	3,33	3,311	,038*
	Mahalle hayatı	114	29,11	3,12		
	Apartman-Site hayatı	41	27,78	4,10		
EDEÖ Toplam	Köy hayatı	56	107,23	11,22	4,444	,013*
	Mahalle hayatı	114	106,97	11,51		
	Apartman-Site hayatı	41	100,98	13,00		
Sosyal Statü	Köy hayatı	56	29,70	6,29	,863	,424
	Mahalle hayatı	114	31,26	7,18		
	Apartman-Site hayatı	41	30,83	8,86		
Bilişsel Uygulama	Köy hayatı	56	67,61	11,56	,258	,773
	Mahalle hayatı	114	68,58	10,75		
	Apartman-Site hayatı	41	67,22	14,43		
Teknik Beceri	Köy hayatı	56	11,38	3,01	1,704	,185

	Mahalle hayatı	114	12,19	3,39		
	Apartman-Site hayatı	41	12,59	3,94		
AÖY Toplam	Köy hayatı	56	108,68	18,72	,530	,589
	Mahalle hayatı	114	112,04	18,78		
	Apartman-Site hayatı	41	110,63	24,71		

*:p<,05 olup ilgili gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 6 incelendiğinde; çocukluğun geçtiği yerin, eleştirel düşünme eğilimi ve tüm alt boyutlarında anlamlı farka neden olduğu görülmüştür (p<,05). Duncan çoklu karşılaştırma test sonuçlarına bakıldığında, eleştirel düşünme eğilimi ve tüm alt boyutlarında, çocukluğu mahalle ve köyde geçen katılımcıların benzer olup, çocukluğu apartman-sitede geçenlerinkinden anlamlı düzeyde daha yüksek puana sahip olduğu görülmüştür. Diğer yandan akademik öz yeterlik ve tüm alt boyutlarında çocukluğun geçtiği yerin anlamlı bir etkiye neden olmadığı tespit edilmiştir (p>,05).

Katılımcılardan elde edilen, gün içerisinde telefon, televizyon, bilgisayar vb. ekranlara ayırdığı toplam süre verisinin EDEÖ, AÖY ve alt boyutlarında anlamlı farklılığa neden olup olmadığının belirlenmesine yönelik yapılan ANOVA testine ait bulgular Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 7. Katılımcıların Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz Yeterliklerinin Ekranlara Ayırdıkları Toplam Süreye Göre Değişimine Ait ANOVA Testinin Bulguları

Değişkenler	Ekrana ayrılan süre	n	Ort.	Ss	F	P.
Öngörüsellik	0-2 saat	39	45,38	6,97	,807	,491
	2-4 saat	75	44,33	5,11		
	4-6 saat	69	44,41	5,84		
	6-8 saat	28	43,14	5,92		
Yenilikçilik	0-2 saat	39	29,64	4,06	2,771	,043*
	2-4 saat	75	28,75	3,06		
	4-6 saat	69	28,41	3,74		
	6-8 saat	28	27,14	3,70		
Bilişsel Olgunluk	0-2 saat	39	29,87	2,83	2,807	,041*
	2-4 saat	75	29,19	2,91		
	4-6 saat	69	28,75	3,55		
	6-8 saat	28	27,54	4,59		
EDEÖ Toplam	0-2 saat	39	108,90	13,12	2,114	,100
	2-4 saat	75	106,27	9,96		
	4-6 saat	69	105,48	12,37		
	6-8 saat	28	101,61	13,21		
Sosyal Statü	0-2 saat	39	32,33	6,43	,934	,425
	2-4 saat	75	30,01	6,98		
	4-6 saat	69	30,49	7,90		
	6-8 saat	28	31,25	7,85		
Bilişsel Uygulama	0-2 saat	39	73,44	10,65	3,967	,009*
	2-4 saat	75	67,72	10,76		
	4-6 saat	69	66,72	13,31		
	6-8 saat	28	64,75	9,23		
Teknik Beceri	0-2 saat	39	12,69	3,16	,742	,528
	2-4 saat	75	11,91	3,30		

	4-6 saat	69	12,07	3,87		
	6-8 saat	28	11,50	2,90		
AÖY Toplam	0-2 saat	39	118,46	17,35	2,426	,067
	2-4 saat	75	109,64	18,54		
	4-6 saat	69	109,29	22,68		
	6-8 saat	28	107,50	18,52		

*:p<,05 olup ilgili gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 7 incelendiğinde; ekranlara ayrılan günlük toplam sürenin, yenilikçilik, bilişsel olgunluk ve bilişsel uygulama alt boyutlarında anlamlı farka neden olduğu görülmüştür (p<,05). Duncan çoklu karşılaştırma test sonuçlarına bakıldığında, genel olarak ekrana ayrılan süre arttıkça yenilikçilik, bilişsel olgunluk ve bilişsel uygulama düzeylerinde düşüş olduğu görülmüştür. Diğer yandan eleştirel düşünme eğilimi, akademik öz yeterlik ve diğer alt boyutların ekranlara ayrılan günlük toplam süreye göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir (p>,05).

Katılımcılardan elde edilen, günlük kitap, dergi ve makale okumaya ayrılan toplam süre verisinin EDEÖ, AÖY ve alt boyutlarında anlamlı farklılığa neden olup olmadığının belirlenmesi adına yapılan ANOVA testine ait bulgular Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8. Katılımcıların Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Akademik Öz Yeterliklerinin Okumaya Ayırdıkları Toplam Süreye Göre Değişimine Ait ANOVA Testinin Bulguları

Değişkenler	Okumaya ayrılan süre	n	Ort.	Ss	F	P.
Öngörüsellik	0-30 dakika	65	42,94	5,91	3,777	,024*
	30-60 dakika	109	44,70	5,64		
	60-120 dakika	37	46,05	5,78		
Yenilikçilik	0-30 dakika	65	27,32	3,22	6,193	,002*
	30-60 dakika	109	29,06	3,75		
	60-120 dakika	37	29,43	3,35		
Bilişsel Olgunluk	0-30 dakika	65	28,08	3,33	3,144	,045*
	30-60 dakika	109	29,35	3,44		
	60-120 dakika	37	29,32	3,33		
EDEÖ Toplam	0-30 dakika	65	102,14	11,22	5,044	,007*
	30-60 dakika	109	107,14	11,84		
	60-120 dakika	37	108,73	12,15		
Sosyal Statü	0-30 dakika	65	28,78	7,85	3,520	,031*
	30-60 dakika	109	31,63	6,99		
	60-120 dakika	37	31,68	6,75		
Bilişsel Uygulama	0-30 dakika	65	62,34	12,47	13,044	,001*
	30-60 dakika	109	70,04	10,51		
	60-120 dakika	37	72,27	10,15		
Teknik Beceri	0-30 dakika	65	10,72	3,55	8,186	,001*
	30-60 dakika	109	12,47	3,26		
	60-120 dakika	37	13,16	3,01		
AÖY Toplam	0-30 dakika	65	101,85	21,85	10,796	,001*
	30-60 dakika	109	114,14	17,77		
	60-120 dakika	37	117,11	17,79		

*:p<,05 olup ilgili gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır.

Tablo 8 incelendiğinde; okumaya ayrılan günlük toplam sürenin; eleştirel düşünme eğilimi, akademik öz yeterlik ve tüm alt boyutlarda anlamlı farka neden olduğu görülmüştür

(p<,05). Duncan çoklu karşılaştırma test sonuçlarına bakıldığında, 0-30 dakika okuyan katılımcıların, 30-60 ve 60-120 dk okuyanlara oranla eleştirel düşünme eğilimlerinin ve akademik öz yeterliklerinin daha düşük olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca genel olarak okumaya ayrılan süre arttıkça tüm alt boyut düzeylerinde artış olduğu görülmüştür.

Aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan Pearson Korelasyon analizine ait bulgulara Tablo 9'da yer verilmiştir.

Tablo 9. Katılımcıların Eleştirel Düşünme Eğilimleri ile Akademik Öz Yeterlikleri Arasındaki İlişkiye Ait Pearson Korelasyon Analizinin Bulguları

		Öngörüsellik	Yenilikçilik	Bilişsel Olgunluk	EDEÖ Toplam	Sosyal Statü	Bilişsel Uygulama	Teknik Beceri
Yenilikçilik	r	,823						
	p.	,001*						
Bilişsel Olgunluk	r	,608	,688					
	p.	,001*	,001*					
EDEÖ Toplam	r	,932	,930	,815				
	p.	,001*	,001*	,001*				
Sosyal Statü	r	,500	,460	,234	,459			
	p.	,001*	,001*	,001*	,001*			
Bilişsel Uygulama	r	,568	,590	,436	,594	,652		
	p.	,001*	,001*	,001*	,001*	,001*		
Teknik Beceri	r	,364	,360	,231	,361	,629	,679	
	p.	,001*	,001*	,001*	,001*	,001*	,001*	
AÖY Toplam	r	,578	,575	,380	,577	,855	,940	,799
	p.	,001*	,001*	,001*	,001*	,001*	,001*	,001*

*:p<,05 olup ilgili değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 9 incelendiğinde, bütün değişkenler arasındaki doğrusal ilişkinin pozitif yönde ve anlamlı (p<,05) olduğu, Pearson korelasyon katsayılarına bakıldığında ölçekler ve alt boyutlar arasında orta ve yüksek düzeyde pozitif yönlü doğrusal ilişkilerin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla eleştirel düşünme eğilimi ile akademik öz yeterlik arasındaki korelasyon değeri 0,577 olup pozitif yönde ve orta düzeyde doğrusal bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında katılımcı aday çocuk gelişimcilerle ilgili eleştirel düşünme eğilimleri, akademik öz yeterlikleri ve alt boyutlarının; yaş, okuduğu üniversite, ailesinin ekonomik durumu, kardeş sayısı ve güncel gelişmeleri takip ettiği kanal değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediği de araştırılmıştır. Fakat yapılan analizler sonucunda bu

değişkenlerin eleştirel düşünme eğilimi ve akademik öz yeterlik ile ilgili anlamlı bir farklılığa neden olmadığı tespit edilmiştir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada ön lisans ve lisans düzeyinde öğrenim görmekte olan 211 aday çocuk gelişimcinin eleştirel düşünme eğilimleri ve akademik öz-yeterlikleri incelenmiştir. Bu amaçla yapılan bu çalışmanın sonuçları;

Genel olarak bakıldığında çalışmaya katılan aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik öz-yeterliklerinin ortalamanın çok üstünde ve olumlu yönde olduğu görülmüştür. Özdemir (2005) ve Kong (2001) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmalarda eleştirel düşünme eğilimlerinin orta düzeyde olduğunu tespit ederken, Gülveren (2007) bu eğilimlerin yeterli düzeyde olmadığını bulmuştur. Bunun yanı sıra Pascarella ve Terenzini (1991) gençlerin üniversite eğitimine başlamalarının, onların eleştirel düşünme becerilerine olumlu yönde etki ettiğini belirtmişlerdir. Bu bakımdan çalışmada katılımcıların eleştirel düşünme eğilimlerinin ve akademik öz-yeterliklerinin ortalamanın üstünde olması, üniversite eğitimine başlamış olmalarının olumlu etkisi olduğu düşünülebilir.

Erkek aday çocuk gelişimcilerin kız aday çocuk gelişimcilerden sadece akademik öz-yeterlik ölçeğinin sosyal statü alt boyutunda daha yüksek puan aldıkları görülmüştür. Yücel (2013) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada cinsiyet değişkeni ile eleştirel düşünme arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Literatüre bakıldığında cinsiyet değişkeninin eleştirel düşünme üzerinde anlamlı bir fark ortaya çıkarmadığına ilişkin çalışmalar bulunmaktadır (Taşçı vd., 2022; Gelen, 2002; Kawashima ve Shiomi, 2007). Fakat literatürde eleştirel düşünmenin cinsiyete göre farklılaştığını belirten çalışmalar da mevcuttur (Beşoluk ve Önder, 2010; Rudd vd., 2000). Bu sonuçlar, eğitim stratejilerinin cinsiyet varsayımlarından ziyade bireysel yetenek ve ihtiyaçlara odaklanması gerektiğini vurgularken, aynı zamanda sosyal statü algısının cinsiyete göre değişebileceğine dair önemli bir gözlem sunmaktadır. Bu durum, akademik öz-yeterlik ve eleştirel düşünme becerilerinin geliştirilmesi konusunda her iki cinsiyeti de destekleyici yaklaşımların benimsenmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Sınıf düzeyi değişkeninde, 2. ve 4.sınıfta öğrenim görmekte olan aday çocuk gelişimciler, 1. ve 3. sınıfta öğrenim gören aday çocuk gelişimcilerden daha fazla olarak eleştirel düşünme ölçeği alt boyutu olan bilişsel olgunluğa sahip oldukları görülmüştür. Sınıf düzeyi yükseldikçe öğrenciler daha çok alan dersi almaya başlamaktadırlar. Bu durumda öğrenciler ön lisansta 2. sınıf, lisansta 4. sınıf olmaya başladıklarında ihtiyaç duydukları çoğu temel ve alan dersleri almış bulunuyorlar. Bu durum da onların eleştirel düşünme eğilimlerinin artışına sebep olabilmektedir. Ayrıca aday çocuk gelişimcilerin aldıkları gerek lisans gerekse ön lisans eğitimleri sürecinin son

dönemlerinde bireysel ve mesleki gelişimlerinin artacağı ve bu durumun onların eleştirel düşünmelerini olumlu yönde etkilediği düşünülebilir. Oktay vd., (2019), sağlık yüksekokulunda yaptıkları çalışmada sınıf düzeyi arttıkça eleştirel düşünmenin artış gösterdiğini tespit etmişlerdir. Yapılan başka bir çalışmada eğitim durumlarının eleştirel düşünme becerilerini etkilemediği sonucuna varılmıştır (Polat, 2014). Aydın vd., (2013) sınıf düzeyi arttıkça eleştirel düşünme eğilimlerinin yükseldiğine ilişkin sonuçlar elde ettikleri bir çalışma yapmışlardır. Üniversite örneklemi üzerinde yapılan başka bir çalışmada 3. ve. 4 sınıf öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin 1. ve 2. sınıf düzeyinde bulunanlara göre anlamlı derece yüksek olduğu bulunmuştur (Süt ve Demir, 2016). Öztürk ve Ulusoy (2008) da yaptıkları çalışmada sınıf düzeyi arttıkça eleştirel düşünme arasında pozitif yönde anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Eleştirel düşünmenin yüksek olması eğitimin beklenen sonuçlarından biri olarak kabul görmektedir (Halpern, 1993; Branch, 2000). Bu anlamda çalışmada ortaya çıkan bu durumun şaşırtıcı olmadığı söylenebilir.

Aday çocuk gelişimcilerin çocukluklarının geçtiği yer değişkenine bakıldığında, çocukluğu mahalle ve köyde geçen katılımcıların, çocukluğu apartman-site de geçen katılımcılara göre daha yüksek düzeyde eleştirel düşünme eğiliminde olduğu bulunmuştur. Özdemir (2005) yaptığı çalışmada öğrencilerin eleştirel düşünme becerileri ile doğdukları yer arasından anlamlı ilişki bulamamıştır. Aydın vd., (2013) ebelik öğrencileri ile yaptıkları çalışmalarda ilçede yaşayanların köy-kasabada yaşayanlara göre az da olsa daha fazla eleştirel düşünme becerilerine sahip olduklarını bulmuşlardır. Taşçı vd., (2022) tarafından üniversite hemşirelik öğrencileri örnekleminde yapılan çalışmada şehirde yaşayan öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin diğer bölgelerde yaşayan öğrencilerinkinden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, eleştirel düşünme becerilerinin gelişiminde çevresel faktörlerin önemini vurgularken, aynı zamanda bu etkilerin karmaşık ve çoğu zaman çelişkili doğasını da ortaya koymaktadır. Bu nedenle, eleştirel düşünme becerileri üzerinde coğrafi çevrenin rolünü anlamak için daha derinlemesine ve kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece eğitim müfredatları ve öğretim yöntemleri, çocukların çeşitli çevresel arka planlardan gelen zengin deneyimlerinden en iyi şekilde yararlanacak şekilde tasarlanabilir.

Aday çocuk gelişimcilerin ekrana ayırdıkları süre değişkenine bakıldığında, ekrana ayrılan süresinin artışı ile yenilikçilik, bilişsel olgunluk ve bilişsel uygulama düzeyleri arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur. İnternet kullanımının sürekli artmasıyla birlikte bireylerin iş, sosyal ve önemli işlevsel alanlarda sıkıntılar yaşadığı belirtilmiştir (Goldberg, 1996, aktaran Odacı ve Berber-Çelik, 2012). Ayrıca literatür incelendiğinde farklı örneklem gruplarında artan sayıda ekran süresi ile ilgili çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Genel olarak çalışmalar, aşırı ekran kullanımına maruz kalan öğrencilerin hafıza sorunları yaşayabilecekleri ve bu durumun akademik performanslarını olumsuz yönde etkileyebileceği yönündedir. Madigan vd., (2019)

yaptıkları çalışmada aşırı ekran kullanımının öğrenmede gecikmelere ve problem çözme becerilerinde gerilemelere neden olduğunu bulmuşlardır. Aslında çoğu zaman elektronik araçların eğitim amaçlı kullanıldığı dile getirilse de yapılan araştırmalar, gerçek yaşamda kazanılan öğrenmelere oranla elektronik ortamda öğrenilenlerin daha kısıtlı olduğu yönündedir (Linebarger ve Walker, 2005; Christakis vd., 2004). Lee (2018) yaptığı araştırmada fazla ekran süresi ile bilişsel, düşünme ve dil performanslarının düşmesi arasında ilişki saptamıştır.

Aşırı ekran süresi, dikkat dağınıklığına, görevler arası geçişte zorluklara ve bilgiyi işleme yeteneğinde azalmaya yol açabilir, bu da öğrenme süreçlerinde gecikmelere ve akademik performansta düşüşe neden olabilir. Elektronik araçların eğitim amaçlı kullanımının potansiyel faydaları olmasına rağmen, araştırmalar bu teknolojilerin yüz yüze etkileşim ve pratik deneyimlerle elde edilen öğrenme türlerine kıyasla sınırlı kalabileceğini göstermektedir. Bu durum, eğitimciler ve ebeveynler için, çocukların ve gençlerin ekran süresini dengelemeleri ve çeşitli öğrenme deneyimleri arasında optimal bir denge bulmaları gerektiğinin altını çizer. Bu şekilde, bilişsel gelişim üzerinde olumsuz etkileri minimize ederken, teknolojinin sağladığı eğitim olanaklarından en iyi şekilde yararlanılabilir.

Aday çocuk gelişimcilerin günlük okumaya ayırdıkları toplam süre değişkenine bakıldığında, okumaya ayrılan sürede görülen artışın eleştirel düşünmeye ve akademik öz-yeterliğe olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Taşçı vd., (2022) tarafından üniversite hemşirelik öğrencileri örnekleminde yapılan çalışmada daha çok kitap okuyanlar öğrencilerde eleştirel düşünme eğiliminin arttığı gözlenmiştir. Fakat Zaybak ve Khorshid (2006) ise kitap okuma alışkanlığının eleştirel düşünmeyi etkilemediği sonucuna varmışlardır.

Aday çocuk gelişimcilerin akademik öz-yeterlik ve eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki genel ilişkiye bakıldığında ise, anlamlı ve yüksek düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Kural (2018) ve Coşar (2013)' da yaptıkları çalışmalarda öğrencilerin akademik öz-yeterlikleri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Bunun dışında Karaoğlan-Yılmaz vd., (2019) yaptıkları çalışmada akademik öz-yeterlik ile eleştirel düşünme standartları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde ilişki belirlemişlerdir. Kezer vd., (2016) yaptıkları çalışmada üniversite öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri ile öz-yeterlikleri arasında olumlu yönde ilişki bulmuşlardır. Benzer şekilde Dehghani vd., (2011) İran' da bir üniversitede yaptıkları çalışmada öğrencilerin eleştirel düşünmeleri ile öz yeterlikleri arasında anlamlı pozitif bir ilişki saptamışlardır. Eleştirel düşünme becerisinin üst biliş, motivasyon, yaratıcılık vb. öğrenme sonuçları ile olumlu bağlantılar içerisinde bulunduğu ifade edilmiştir (Lai, 2011, aktaran Elaldı, 2013). Belirtilen şekilde eleştirel düşünmenin akademik performansı olumlu yönde etkilediğine ilişkin araştırmalar literatürde mevcuttur (Kökdemir, 2003; Kaasboll, 1998). Fakat Yücel (2013)

yaptığı araştırmada eleştirel düşünme eğilimi ile akademik başarı arasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Çakırlar-Altuntaş vd., (2018) örneklemini biyoloji öğretmen adaylarının oluşturduğu çalışmada, akademik başarı ile eleştirel düşünme eğilimi arasında ilişki bulamamışlardır. Ip vd., (2000) de üniversiteli öğrenciler ile yaptıkları çalışmada akademik başarı ile eleştirel düşünme eğilimi arasında düşük düzeyde pozitif korelasyon bulmuşlardır.

Aday çocuk gelişimciler arasında yapılan araştırmalarda, akademik öz-yeterlik ile eleştirel düşünme eğilimleri arasında anlamlı ve genellikle yüksek düzeyde bir pozitif ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkinin varlığı, bireylerin kendi akademik yeteneklerine olan güvenlerinin, karşılaştıkları problem ve konulara karşı daha eleştirel bir yaklaşım geliştirmelerini teşvik edebileceğini göstermektedir. Akademik öz-yeterlik hissi, öğrencilere yeni bilgileri keşfetme, sorgulama ve değerlendirme konusunda gerekli motivasyonu ve güveni sağlayarak, eleştirel düşünme becerilerinin gelişimine katkıda bulunabilir. Öğrencilerin kendi akademik performanslarına dair olumlu algıları, onların bilgiyi işleme, analiz etme ve eleştirel bir şekilde değerlendirme yeteneklerini artırabilir.

Ayrıca çalışma kapsamında ele alınan değişkenler olan; yaş, okuduğu üniversite, ailesinin ekonomik durumu, kardeş sayısı ve güncel gelişmeleri takip ettiği kanalın aday çocuk gelişimcilerin hem eleştirel düşünme eğilimlerine hem de akademik öz-yeterliklerine etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Zaybak ve Khorshıd (2006) yaptıkları çalışmada aile gelir düzeyi ve yaş değişkenlerinin eleştirel düşünmeyi etkilemediğini bulmuşlardır. Yapılan başka çalışmada da eleştirel düşünme ile yaş arasında anlamlı fark bulunamamıştır (Dirimeşe, 2006). Fakat çalışmanın sonucunun aksine yaş ile eleştirel düşünme arasında doğrusal orantı sonucuna varan çalışmalar da yer almaktadır (Öztürk ve Ulusoy, 2008). Bunun yanı sıra Özdemir (2005) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada, gelir durumunun eleştirel düşünmeyi etkilemediği sonucuna varmıştır. Arslan vd., (2022) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada, maddi gelir arttıkça eleştirel düşünme becerilerinin de arttığını sonucuyla beraber, yaş ve kardeş durumunun eleştirel düşünmeyi etkilemediği sonucunu da bulmuşlardır.

5. Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu araştırmayla, örnekleme dahil edilen aday çocuk gelişimcilerin eleştirel düşünme eğilimleri ile akademik öz-yeterlikleri arasındaki ilişki ve bu kavramların farklı değişkenlere göre farklılıklarının belirlenmesiyle literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu bakımdan araştırma kapsamında ulaşılan katılımcı sayısının sadece 211 olması ve 7 farklı üniversitede eğitim görmekte olan aday çocuk gelişimcilere ulaşılabilmesi yapılacak olan değerlendirmelerde göz önünde bulundurulmalıdır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara bağlı olarak aşağıda yer alan öneriler verilebilir;

Bireylerin üniversite düzeyinde eğitim almaları onların kişisel gelişimlerini ve mesleki kariyerlerini olumlu yönde etkileyeceği düşünüldüğünden, aday çocuk gelişimcilerinin de üniversite eğitimi sürecinde ilgili konulardaki gelişimlerine katkı sağlayabilmeleri için ayrıca örgün eğitimlere de aktif katılmaları ve etkinlik, kurs, seminer gibi etkinliklerde de yer almaları teşvik edilebilir.

Bireylerin günlük okumaya ayırdıkları sürenin artmasının, eleştirel düşünme becerilerine olumlu etkisi göz önüne alındığında, aday çocuk gelişimcilerin günlük olarak kitap, dergi vb. materyallere ayırdıkları sürenin artırılması sağlanabilir. Bu durumun aday çocuk gelişimcilerin günlük ekrana ayırdıkları toplam sürenin de azaltılmasına katkısı olacağı düşünülmektedir.

Ayrıca ilgili konuda çalışmak isteyen araştırmacılar, aday çocuk gelişimciler gibi okul öncesi öğretmenleri, sınıf öğretmenleri vb. farklı bölümlerde olan üniversite öğrencileri ile çalışmalarını yürütebilirler. Araştırmacılar, çalışmaya dahil edilecek üniversite ve katılımcı öğrenci sayısını artırabilirler. Bununla beraber hem eleştirel düşünme becerilerinin hem de akademik öz-yeterliklerin hangi değişkenlerden, ne düzeyde etkilendiğini tespit edebilmek için daha farklı ölçme araçları ve değişkenler ile çalışabilirler.

Kaynakça

Akbay, S., & Gizir, C. (2010). Cinsiyete göre üniversite öğrencilerinde akademik erteleme davranışı: akademik güdülenme, akademik özyeterlik ve akademik yükleme stillerinin rolü. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 60-78.

Ananiadou, K., & Claro, M. (2009). 21St century skills and competences for new millennium learners in OECD countries. *OECD education working papers*, no. 41. OECD Publishing (NJ1).

Arslan, G., Evğün, M., Aynacı, A., Eroğlu, D., Altıner, M., Gül, N., ... & Öztürk, E. (2022). Ebelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin Belirlenmesi: Bir Üniversite Örneği Identifying the Critical Thinking Dispositions of Midwifery Students: A University Case. *Journal of Health Sciences, 2*(1), 312-320.

Aydın, M., Yurdakul, M., & Erdoğan, S., (2013) Ebelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi; 2* (1); 30-35. e-ISSN: 2147-2238

Bahar, H. H. (2019). Sınıf Öğretmen Adaylarında Akademik Öz-Yeterlik Algısının Akademik Başarıyı Yordama Gücü. *Ilkogretim Online, 18*(1).

Bandura, A. (1995). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. *Self-efficacy in changing societies*, 15, 334.

Beşoluk, Ş., ve Önder, İ. (2010). Öğretmen Adaylarının Öğrenme Yaklaşımları, Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi. *İlköğretim Online, 9*(2), 679– 693.

Booth, M. Z., Abercrombie, S., & Frey, C. J. (2017). Contradictions of Adolescent Self-Construal: Examining the Interaction of Ethnic Identity, Self-Efficacy and Academic Achievement. *Mid-Western Educational Researcher, 29*(1).

Branch, B., J. (2000). *The Relationship Among Critical Thinking, Clinical Decision Making, and Clinical Practica:* A Comparative Study. University of Idaho PhD Thesis.

Bybee, R. W. (2010). Advancing STEM education: A 2020 vision. *Technology And Engineering Teacher, 70*(1), 30.

Can, Ş., & Kaymakçı, G. (2015). Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri. *NWSA Education Sciences, 10*(2), 66-83.

Christakis, D. A., Zimmerman, F. J., DiGiuseppe, D. L., & McCarty, C. A. (2004). Early television exposure and subsequent attentional problems in children. *Pediatrics, 113*(4), 708-713. https://doi.org/10.1542/peds.113.4.708.

Coşar, M. (2013). *Problem Temelli Öğrenme Ortamında Bilgisayar Programlama Çalışmalarının Akademik Başarı, Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Bilgisayara Yönelik Tutuma Etkileri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çakırlar-Altuntaş, E., Yılmaz, M., & Turan, S.L. (2018). Biyoloji öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir inceleme. Ege Eğitim Dergisi / *Ege Journal of Education, 19*(1), 34-45. Doi: 10.12984/egeefd.306019

Çalışkan, N., Karadağ, M., Durmuş İskender, M., Aydoğan, S., & Gündüz, C. S. (2020). Eleştirel Düşünme Dersinin Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ve Eleştirel Düşünme Motivasyonlarına Etkisi. *Turkiye Klinikleri Journal Of Nursing Sciences, 12*(4).

Dehghani, M., Pakmehr, H., & Malekzadeh, A. (2011). Relationship between students' critical thinking and self-efficacy beliefs in Ferdowsi University of Mashhad, Iran. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 15*, 2952-2955.

Demircioğlu, E. (2012). *Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinin uyarlama çalışması ve faktör yapısının farklı değişkenlere göre incelenmesi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Demirel, İ. (2007). *Epistemolojik açıdan dünya sistemleri analizi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Dirimeşe, E. (2006). *Hemşirelerin ve öğrenci hemşirelerin eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi* (Doctoral dissertation, DEÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Doğan-Keskin, A., & Bayhan, N. P. (2020). Çocuk gelişiminin dünü, bugünü ve yarını. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi, 4*(3), 881-900.

Eggen, P., & Kauchak, D. (2010). *Educational psychology*: Windows of classrooms. new jersey: Printice-hall.

Ekici, G. (2012). Akademik öz-yeterlik ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2012*(43), 174-185.

Elaldı, Ş. (2013). *Yansıtıcı düşünme etkinlikleri ile destekli tam öğrenme modelinin tıp fakültesi öğrencilerinin üstbiliş becerileri, öz-düzenleme stratejileri, öz-yansıtma becerileri, öz-yeterlik inançları, eleştirel düşünme becerileri ve akademik başarılarına etkisi.* Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü,

Ennis, R. H. (1985). Goals for a critical thinking curriculum. Developing minds: A resource book for teaching thinking. Alexandria, VA: *Association for Supervision and Curriculum Development*, 68-72.

Eroğlu, S. (2018). *Atom ve Periyodik Sistem Ünitesindeki STEM Uygulamalarının Akademik Başarı, Bilimsel Yaratıcılık ve Bilimin Doğasına Yönelik Düşünceler Üzerine Etkisi.* Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri

Facione, P. A., Facione, N. C., & Giancarlo, C. A. (1997). *Professional judgment and the disposition toward critical thinking.* Retrieved Nov, 21, 2020.

Fisher, A. (2011). *Critical thinking*: An introduction. Cambridge university press.

Gelen, İ. (2002). Sınıf Öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler Dersinde Düşünme Becerilerini Kazandırma Yeterliklerinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(10) 100-119.

George, D. (2011). *SPSS for windows step by step*: A simple study guide and reference, 17.0 update, 10/e. Pearson Education India.

Goldberg, I. (1996). *electronic message posted to research discussion list*. http://www. rider. edu/~ suler/psycyber/supportgp. html.

Gore, P. A. (2006). Academic self-efficacy as a predictor of college outcomes: two ıncremental validity studies. *Journal of Career Assessment, 14*, 92-115.

Gray, A. (2016). *The 10 skills you need to thrive in the Fourth Industrial Revolution*. In World Economic Forum (Vol. 19).

Gülveren, H. (2007). *Eğitim fakültesi öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ve bu becerileri etkileyen eleştirel düşünme becerileri.* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Halpern, D. F. (1993). Assessing the effectiveness of critical-thinking instruction. *The Journal Of General Education, 42*(4), 238-254.

Halpern, D. F. (2013). Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. Psychology Press.

Harari, Y. N. (2018). *21 Lessons for the 21st Century*. Random House.

Ip, W. Y., Lee, D. T., Lee, I. F., Chau, J. P., Wootton, Y. S., & Chang, A. M. (2000). Disposition towards critical thinking: a study of Chinese undergraduate nursing students. *Journal of Advanced Nursing, 32*(1), 84-90.

Kaasbøll, J. J. (1998). Teaching critical thinking and problem defining skills. *Education And Information Technologies, 3*(2), 101-117.

Karaoğlan Yılmaz, F. G. Yılmaz, R. Üstün A.B. & Keser H. (2019) "Üstbilişsel Düşünme Becerilerinin Eleştirel Düşünme Becerileri ve Akademik Öz-Yeterlik ile İlişkisinin Yapısal Eşitlik Modellemesi ile İncelenmesi." *Journal of Theoretical Educational Science, 12*(4): 1239-1256.

Kartal, T., (2012). İlköğretim Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD), 13*(2), 279-297.

Kawashima, N., ve Shiomi, K. (2007). Factors of the Thinking Disposition of Japanese High School Students. Social Behavior and Personality: *An İnternational Journal, 35*(2), 187-194.

Kezer, F., Oğurlu, Ü., & Akfırat, O. N. (2016). Eleştirel düşünme eğilimi, genel öz yeterlik ve umutsuzluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13*(34), 202-218.

Komarraju, M., & Nadler, D. (2013). Self-efficacy and academic achievement: Why do implicit beliefs, goals, and effort regulation matter?. *Learning And İndividual Differences, 25*, 67-72.

Kong, S. L. (2001). *Critical Thinking Dispositions of Pre-Service Teachers in Singapore*: A Preliminary Investigation.

Korkmaz, Ö. (2009). Eğitim fakültelerinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeylerine etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 7*(4), 879-902.

Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik Durumlarında Karar Verme ve Problem Çözme*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Kural, V. (2018). *Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri ile Akademik Öz-Yeterliklerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi.

Lai, E. R. (2011). *Critical Thinking. Pearson's Research Report*. http://www.pearsonassessments.com/hai/images/tmrs/criticalthinkingreviewfinal.pdf (Erişim Tarihi: 18.12.2023).

Lee, L. (2018). Screen time changes structure of kids' brains, '60 minutes' says. Bloomberg Wire Service. Retrieved from https://www.bnnbloomberg.ca/screen-time-changes-structure-of-kids-brains-60-minutes-says-1.1180613.

Linebarger, D. L., & Walker, D. (2005). Infants' and toddlers' television viewing and language outcomes. *American Behavioral Scientist, 48*(5), 624-645.. https://doi.org/10.1177/0002764204271505.

Madigan, S., Browne, D., Racine, N., Mori, C., & Tough, S. (2019). Association between screen time and children's performance on a developmental screening test. *JAMA Pediatrics, 173*(3), 244-250.https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2018.5056.

Mertens, D. M. (2019). *Research and evaluation in education and psychology*: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods. Sage publications.

Millburg, S. N. (2009). *The effects of environmental risk factors on at-risk urban high school students' academic self-efficacy*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Cincinnati, Ohio.

Odacı, H., & Berber-Çelik, Ç. (2012). Üniversite öğrencilerinin problemli internet kullanimlarinin akademik öz-yeterlik, akademik erteleme ve yeme tutumları ile ilişkisi. *NWSA Education Sciences, 7*(1), 389-403.

Oktay, A. A., Filiz, T. A. Ş., Doğaner, A., Gülpak, M., & Avnioğlu, S. (2019). Sağlık Yüksekokulu öğrencilerinin eleştirel düşünme eğilimleri. *Cukurova Medical Journal, 44*(1), 33-43.

Onions, P. E. W. (2009). Thinking critically: An introduction. Online),(http://patrickonions. org, diakses (Erişim Tarihi: 18.12.2013).

Özdemir, S. M. (2005). Üniversite Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerilerinin Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3*(3): 297-316.

Öztürk, N., & Ulusoy, H. (2008). Lisans ve yüksek lisans hemşirelik öğrencilerinin eleştirel düşünme düzeyleri ve eleştirel düşünmeyi etkileyen faktörler. *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi, 1*(1), 15-25.

Palavan, Ö., & Açar, D. (2015). Aday sınıf öğretmenlerinin akademik öz-yeterliklerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 14-27.

Pascarella, E., P. Terenzını (1991). *How College Affects Students*: Findings And İnsights From Twenty Years Of Research. San Francisco, CA, Jossey Bass.

Polat, S. (2014). *Eleştirel Düşünme Becerisi Öğretiminin Çok Yönlü İncelenmesi*, Doktora Tezi, Eğitim Bilimler Enstitüsü, Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Rudd, R., Baker, M., ve Hoover, T. (2000). Undergraduate Agriculture Student Learning Styles and Critical Thinking Abilities: Is There a Relationship? *Journal of Agricultural Education, 41*(3), 2-12.

Schunk, D. H. (1981). Modeling and attributional effects on children's achievement: A self-efficacy analysis. *Journal of Educational Psychology, 73*(1), 93.

Süt, H. K., & Demir, N. G. (2016). Hemşirelik Bölümü Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilim Düzeyleri Üzerine Etkili Faktörlerin İncelenmesi. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi-BÜSBİD, 1*(2).

Taşçı, Ö., Durmuş, M., Gerçek, A., & Kaya, A. Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Eğilimlerini Etkileyen Faktörler. *Journal of Nursology, 25*(1), 45-49.

Trevathan, V. L. (2002). *A profile of psychosocial, learning style, family, and academic self-efficacy characteristics of the transition program students at North Carolina State University*. North Carolina State University.

Tunca, N., & Alkın-Şahin, S. (2014). Öğretmen adaylarının bilişötesi (üst biliş) öğrenme stratejileri ile akademik öz yeterlik inançları arasındaki ilişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 4*(1), 47-56.

Yeşilpınar, M., & Doğanay, A. (2014). Sınıf öğretmenleri ve öğretmen adaylarının eleştirel düşünmenin öğretimine yönelik öz-yeterlik algıları. *Cukurova University Faculty of Education Journal, 43*(2), 57-82.

Yildiz, K. ve Yilmaz, B. (2020). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Düşünme Ve Yanal Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 20* (1), 335-353. DOI: 10.17240/aibuefd.2020.20.52925-578949.

Yücel, M. S., (2013). Almanca ve İngilizce Yabancı Dil Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimleri, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28*(2), 377-393.

Zaybak A, & Khorshid L. (2006) Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeylerinin İncelenmesi. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi, 22*(2):137-146.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Hakkari Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 20.02.2022

No: 23187

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %55

2. yazar katkı oranı : %45

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Mayıs/May-2024

Tarihselcilik Perspektifleri Bakımından Karl Popper ve Jean-François Lyortard

-Karşılaştırmalı Bir Analiz-

Karl Popper and Jean-François Lyortard in terms of Historicism Perspectives

-A Comparative Analysis-

Mehmet Fatih TEKİN [1]

Öz

Bu çalışmada Avusturyalı bilim ve toplum felsefecisi Karl Popper ile edebiyat kuramcısı ve postmodern felsefenin öncülerinden Fransız düşünürü Jean-François Lyortard'ın tarihselcilik düşüncesi bakımından karşılaştırılması hedeflenmektedir. Popper, yirminci yüzyılın bilim felsefesinde bilimin rasyonelliği ve yanlışlanabilirliği hususunda ortaya koyduğu bakış açısıyla öne çıkmış bir düşünürdür. Popper'ın bilim felsefesine olan yadsınamaz katkılarının yanında, tarihselcilik düşüncesine dair görüşleri ve eleştirileri de oldukça dikkat çekicidir. *Tarihselciliğin Sefaleti* adlı eserini temel aldığımız bu çalışma ile Popper'ın, tarihçilik ve tarihsellik kavramının derinliklerine inmek suretiyle bu tezi nasıl çürüttüğü ortaya konacaktır. Bununla birlikte Popper, hem tabiatçılığı savunan hem de ona karşıt düşüncelere antitez üreterek fikirlerini ortaya koyan bir düşünürdür. Bu minvalde tarihselciliği özellikle Comte ve Mill'in görüşleri açısından incelediğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca bireyi merkeze alan Popper'ın tarihselcilik antitezini Platon, Aristoteles, Marx ve Hegel gibi sistematik bağlamla da ilişkilendirerek, bütüncül yaklaşımlara eleştiriler geliştirdiğini ifade edebiliriz. Lyortard ise postmodernizm düşüncesiyle birlikte yaşanılan yenidünya düzeni ve toplumla ilgili bağımsız, yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Wittgeisten'ın dil oyunları düşüncesinden hareketle tarihselcilik, modern bilim gibi mutlaklık sunan büyük anlatıların yerine bütün söylemlerin kendi içerisinde aynı ölçüde geçerli ve değerli olduğunu iddia etmektedir. Tarihselcilik, modern bilimin mutlaklığı ve geçerliliği fikrini modern düşüncede dil oyunu açısından diğer dil oyunlarına baskın çıkmasının bir sonucu olarak açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karl Popper, Lyortard, Tarihselcilik, Yanlışlamacılık, Büyük Anlatılar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

It is aimed to compare Karl Popper, this influential Austrian philosopher of science and society, and Jean-François Lyortard, a literary theorist and French thinker who is considered one of the pioneers of postmodern philosophy, in terms of historicism. Karl Popper is a thinker who came to the fore with his perspective that revealed the positivity and fallibility of science in the science formula of the twentieth century. In addition to the thinker's undeniable contributions to scientific chemistry, his pioneering and criticism of the ideas of modernism are also quite remarkable. The main success of Karl Popper's *The Poverty of Historicism* is that this study aims to explain how to refute this thesis by delving into the depths of historicity and the history of historicity. However, Popper emerges in his work by producing antitheses to both the ideas that defend naturalism and those that oppose it. In this regard, it is possible to say that financialism is examined in terms of what Comte and Mill examined. In addition, Popper's antithesis of financialism, which centers on individuals, can be stored in a systematic context such as Plato, Aristotle, Marx and Hegel, and can express criticisms of holistic approaches. Lyortard, on the other hand, offers an

[1]Felsefe Bilim Uzmanı, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mezunu, mftekin66@gmail.com

Atıf için (*to cite*): Tekin, M. F. (2025). Tarihselcilik Perspektifleri Bakımından Karl Popper ve Jean-François Lyortard Karşılaştırmalı Bir Analiz-. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 473 - 486

independent, new perspective on the new world order and society experienced with the idea of postmodernism. Based on Wittgeisten's idea of language games, globalism claims that all discourses are equally valid and valuable in themselves, instead of grand narratives that offer absolutes, such as modern science. Historicism, the absoluteness and presentation of modern science are explained as a result of the spread to other language games in terms of language game in modern thought.

Keywords: Karl Popper, Lyortard, Historicism, Falsificationism, Grand Narratives

Paper Type: Research

Giriş

> ***"…Cehaletin sadece bir bilgi eksikliği değil, bazı kötü niyetli güçlerin işi olduğu, zihinlerimizi sapkınlaştırıp zehirleyen, saf olmayan, şeytani etkilerin kaynağından geldiği ve içimize bilgiye karşı direnme tohumu ektiği yönündeki komplo teorisine dikkat çekmeyi umut ettim (Popper, 2020a)."***

Bu çalışmada Karl Popper ve Jean-François Lyortard'ın tarihselciliğe bakış açılarının karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Karl Popper'ın felsefe tarihine iki önemli katkısından bahsetmek mümkündür. İlki bilimsel kuramların varoluş nedenleri ve nasıl geliştirildikleri hakkındaki incelemeleri, ikincisi ise çalışmamızın temelini oluşturan tarihselciliğe karşı duruşu ve tarihselciliğin esasında totaliter düşüncelerin temel kaynaklarından birisi olduğu iddiasıdır. Popper'ın, bu konu hakkında düşüncelerini ifade ettiği ilk eseri *Tarihselciliğin Sefaleti* adlı çalışmasıdır. Daha sonra iki cilt şeklinde yayımlanan *Açık Toplum ve Düşmanları* eserini kaleme almıştır.

Popper, bilimsel kuramların varoluş nedenleri ve nasıl geliştirildikleri hakkında incelemeleri bağlamında Viyana Çevresi'nin mantıksal pozitivizmini, öncelikle ifadelerin kanıtlanabilir olmasını ve bu ifadelerin test edilmesi gerekliliğini kabul etmemektedir. Ancak çürütülebilir olan durumun bilimsel çalışmanın ölçütü olması gerektiğini iddia etmektedir. Bu düşüncesine eleştirel rasyonalizm adını vererek David Hume ve Immanuel Kant'ın düşüncelerini devam ettirmeyi amaçladığı söylenebilir. Bilim felsefesi bağlamında oluşturduğu ayırma yöntemi bilim ile bilim olmayan arasındaki farklılıkları belirleme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mantıkçı pozitivistlere karşı çıkarak bilimin tümevarım gibi belli bir yönteme indirgemenin yanlış olduğunu ve bilimin bir problem çözme aracı olduğunu ifade etmektedir (Trombley, 2015, s. 259). Esasında *Açık Toplum ve Düşmanları* eseriyle oluşturmayı amaçladığı temel bütüncül açılımlara metodolojik olarak yöntemsel bir bakış açısı[2] sunduğunu söylemek mümkün görünmektedir:

> *"Açık Toplum'a katkıda bulunan tali bir faktör daha vardı: Yunan felsefesindeki 'bir tek ve çok' hakkındaki bazı sınav sorularının çapraşıklığından öfkelenmiştim ve bu metafizik fikirlerle irtibatlı politik eğilimleri gün yüzüne çıkarmak istiyordum (Popper, 2020b, s. 165)."*

Popper'ın tarihselciliğe karşı duruşu çalışmanın temelini oluşturmakla birlikte bilimle ilgili düşünceleriyle bağlantılı bir mesele olduğunu söylemek de mümkündür. Kendi şahsına münhasır doğrulama ölçütlerinden hareketle on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın en popüler teorilerinin geçerliliklerini analiz etmektedir (Trombley, 2015, s. 259-260). Bütün tarihselci bakış

[2] 17. ve 18. yüzyıldan itibaren doğa bilimlerindeki gelişmeye bağlı olarak doğa-bilimsel yöntem, bilginin ideal modeli olarak ele alınmıştır. Pozitif bilim düşüncesi ve bilgi ideali, tarihsel, toplumsal ve kültürel olgular alanına da uygulanır ve bu alanlarda doğa-bilimsel bilgi kesinliğine ulaşılmak amaçlanırdı. Fakat bu yaklaşım, insani/kültürel deneyim ve olguları açıklamak yerine, epistemolojik bir çıkmazlara sebep olur. Özellikle 19. yüzyılda Yeni Kantçılık ve Alman Tarih Okulu'nun başlattığı tin/kültür bilimleri ve doğa-bilimleri ayrımına bağlı olarak, sosyal bilimler için yeni yöntemler önerilir. Bu yöntemlerden biri olan Lyortard'ın çözümü, Wittgensteincı dil oyunlarının ortaya çıkaracağı heterojen ve çok sesli yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireysel, toplumsal, kültürel olayları ve olguları heterojen ve çok seslilik yöntemi olarak ortaya konulur (Höffe, 2018).

açılarının insanlığı çıkmaza sürükleyeceği görüşüne sahiptir. *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eserinin ilk cildinde Platon düşüncesinin tarihselciliğe etkisini ifade eder. Platoncu totalitarizmin dört ögesini[3] belirler. İkinci bölümünde ise Marx ve tarihselcilerin insanlık tarihini bilimsel ilkelere göre öngörülebileceği yanılsaması olarak açıklamaktadır. Esasında Popper, Marx ve tarihselcileri bir kehanetin peşinde olmakla eleştirmektedir.

Popper, toplumların gelişim sürecinde oluşturdukları bilginin aynı zamanda tarihi de öngörülemeyecek biçimde etkilediğini ifade eder. O'na göre temelde bu anlayış, özgürlük veya öngörülemezlik olarak açıklanmaktadır. Çünkü O'nun düşüncesine göre tarihi anlamanın asıl gayesi tarihsel bir durumu varsayımsal olarak yeniden yapılandırmaktan ibarettir (Popper, 2018, s. 177). Bu düşüncesini Galilei'nin gelgit kuramından hareketle açıklamaktadır.[4] İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerden hareketle toplumsal düzenin yeniden yapılanmasında görüş ve tedirginliklerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda eserlerinde siyaset felsefesi alanında yazılan kitaplara etkisinin üzerinde durmaktadır:

> *"Sefalet ve Açık Toplum benim savaşma gayretimdi. Düşünüyordum ki, özgürlük yeniden temel bir sorun haline gelebilir, özellikle de Marksizmin yenilenen etkisi ve geniş çaplı 'planlama' (ya da dirigizm) altında. Durum böyle olunca bu kitaplar, totaliteryen ve otoriteryen düşüncelere karşı bir uyarı olması niyetiyle yazılmışlardı. Her iki kitap ve özellikle Açık Toplum (kuşkusuz daha önemli olanı) siyaset felsefesi üzerine yazılmış kitaplar olarak tanımlanabilirler (Popper, 2020b, s. 166)."*

Lyortard ise postmodernizm düşüncesiyle birlikte yaşanılan yenidünya düzeni ve toplumla ilgili bağımsız, yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu düşüncesini geliştirirken temel sorunları aydınlatmayı amaçladığı söylenebilir. Bu da adil bir toplum tasarısının bilimsel etkinliğin veya tarihselcilik paradoksuna benzer bir yönelimle mümkün olup olmadığını sorgulamayı amaçlar.

Ortaya koyulan bilim gibi büyük anlatıların aksine postmodern bilgi sarmalının geçerli kılınması ve insanlığın özgürleşimine gerek duyulmaktadır. Pragmatizm ve Postmodernizmin birlikteliğiyle hayata yönelik kuramların doğruluğu veya yanlışlığından ziyade kullanışlılığı ön plana çıkarılması amaçlanmaktadır. Fakat tarihsel süreçler incelendiğinde büyük anlatılarla gelen kuramlar küçük anlatılar şeklinde özel bir biçimde bilimsellik teorisinde de olduğu gibi imgesel yeniliğin formu olarak kaldığını ifade etmek mümkündür (Lyortard, 1990, s. 77).

Postmodernizmin günümüz toplumu ve kültürü açısından değişim ve dönüşüme sebebiyet veren değerler dizisi iddiası, Lyortard düşüncesinde önemli bir yere karşılık geldiği söylenebilir. Bu düşünceyle birlikte baskıcı otoriter bütüncül siyaset düşüncesinin aksine çoğulcu ve açık bir demokrasinin amaç edinildiği görülmektedir. O'nun düşüncesine göre postmodern durum evrensel bilginin ve temeldenciliğin eleştirisiyle açıklanmaktadır. Tek bir akıldan ziyade farklı akılsal unsurların olmasının gerekliliğini, tek bir akıl bağlamında konuşulması engellemektedir.

Postmodernizimle birlikte vurgunun içerikten biçime kayması, gerçekliğin imgeler bağlamında ele alınması ve zamanın kesintisiz bir şimdiler dizisi içerisinde parçalanması söz konusudur. Popper ve Lyortard'ın savını incelemenin postmodernizm ile ortaya çıkan belli başlı fikirlerin ve tarihselcilik düşüncesinin anlaşılmasına yardımcı olacağını söylemek mümkündür.

Lyortard'ın bilime, bilgisayarlaşmış toplumlardaki bilginin değişimsel sürecine, anlatısal bilgi ve bilimsel bilgi arasındaki farklara, bilginin meşrulaştırılma yönelimlerine ışık tutmaktadır. Aynı zamanda bilginin meşrulaştırılma sürecinden sonra bilginin satılma tarzlarını da ele aldığı söylenebilir. Bunların bir sonucu olarak gelecekte toplumları bekleyen değişimlere ilişkin düşüncelerinden hareketle tarihselcilik düşüncesinin bugün nasıl konumlandırıldığını ifade etmeyi amaçlamaktayız (Sapur, 2004, s.189).

[3] Karl Popper'in Platoncu totalitarizmin dört ögesini incelmek için bknz. (Trombley, 2015, s. 260)
[4] Bu savını detaylı olarak incelemek için bknz. (Popper, 2018, s. 178-181)

Meşrulaştırım düşüncesi açısından bilginin konumu sorununu irdelemektedir. Bilimsel bilgide olduğu gibi tarihselcilik düşüncesi, bilginin bütünlüğünü temsil etmesi mümkün görünmemektedir. Başka tür bilgilerden hareketle diğer bilgilerle rekabeti içerisinde bir bilgi biçimi olduğu söylenebilir. Bu bakış açısından bir kurum veya teori sürekli olarak, önermeleri bağlamında kendi sınırları içerisinde kabul edilir. Teorilerin açıklanması için ek sınırlayıcılar gerektirmesi bakımından farklılık göstermektedir. Lyortard düşüncelerini ifade ederken kullanmış olduğu birçok düşünür olmasına rağmen özellikle Viyana Çevresi düşünürü olan Wittgenstein'ın pozitivizmin[5] etkisi üzerinde durarak, Wittgenstein'ın olayları farklı ele aldığını açıklamaktadır. Özellikle bir meşrulaştırım türü olarak dil oyunlarının[6] incelemesinde özetlediği düşünceleri ve işlersellik üzerine temellendirilme yapmamış olması düşünürümüzü etkilediği söylenebilir. Çünkü Lyortard'a göre postmodernizm düşüncesinde dünyanın hakkında söz söylediği her şeye karşılık gelmektedir (Lyortard, 1990, s. 55).

Karl R. Popper ve François Lyortard Düşüncesinde Deneysel Şartların Değişkenliği Açısından Tarihselcilik

Felsefî bakış açısı ile tarihe yönelmek, bir yandan geçmiş olgu ve olayların anlamını sorgulamayı; diğer yandan ise insan/toplum ekseninde ortaya çıkan tarihsel zamanın, tarihsel varlık alanının ve bu alana ait kanunların metafizikî bağlamını ortaya çıkarmayı ifade etmektedir (İrğat, 2016, s. 484). Zamana ait olma veya zamanlılık anlamına gelen "tarihsel" sıfatından türeyen tarihsellik (alm. Geschichtlichkeit, Historizitat, ing. Historicity, fr. Historicité), zamana ve dolayısıyla tarihe bağımlılığı ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, tarihsel varlıkların ontik ve epistemik mahiyetine vurgu yapan teknik bir kavramdır ve ilk kez Hegel tarafından felsefî bağlamda kullanılmıştır (Ilgaroğlu, 2020, s. 19). Tarihselcilik ise, insan varoluşunun sabit, değişmez, ezelî ve ebedî niteliklerinin bulunmadığı, bu nedenle tarih-üstü bir konumdan hareketle toplumsal olaylar hakkında konuşulamayacağı; bunların bir defalık gerçekleşen şeyler olması nedeniyle doğdukları tarihsel durum ve koşullardan hareketle kavranabileceğini ileri süren felsefî yaklaşımın adıdır (Ilgaroğlu, 2020, s. 21). Tarihselcilik düşüncesi tarihin, tecrübi edinimlerle yeniden yorumlanmasına verilen isim olarak da kabul edilmektedir. Dönemler içerisinde yorum bilgisi açısından tarihsellik kavramının zamanla içeriği değişerek ve hatta özü de farklılaşarak yorumsamacı yaklaşımlarla ifade edildiğini söylemek mümkündür. Tarihsellik kavramının kullanım açısından çok eski köklere sahip olmasıyla birlikte, insan ile tarihi özdeşleştirerek kendi felsefesinin temel argümanı yapan Hegel etkisinden bahsetmek mümkündür. Hegel, felsefesinde insanı hem özne hem nesne kılarak algılanması tarihsellik kavramının da belirleyicisi olarak ifade etmektedir (Çüçen, 2013, s. 352-359).

Tarihselcilik düşüncesine bir diğer önemli katkı ise onu, beşerî bilimler açısından uygulanabilir hale getiren Dilthey'e aittir (İrğat ve Durak, 2013, s. 364). O'nun düşüncesine göre tarihe mutlak anlamda kesinlik vermenin aksine, yaşamla ilgili devamlı değişime uğrayan bir kavram olarak ifade etmektedir. Her tarih dönemi sadece o tarihi kendi içinde yeniden yaşayarak ve sonradan yaşayarak anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Bu anlayışa göre her şey tarihin içinde kaybolup gitmeye mahkûm görülmektedir. Birey kendini sadece tarihte tanımlayabilmesinden ötürü bireyin kendini tanıyabilmesi için tarihsel akıl eleştirisi yapmasının zorunlu olduğunu söylemektedir (Akarsu, 1994, s. 136-141).

Popper, Hegel ve Dilthey'in aksine tarihsellik ve tarihsilcilik düşüncesinin kehanete bağlı mantığını temel alarak doğalcılığa karşı doğalcılık olarak açıklamaktadır. Aynı zamanda tarihselcilik anlayışının iyi düşünülmüş olmasına rağmen bu felsefi anlayışın birçok tutarsızlığının da olduğunu ifade eder. Karl R. Popper tarihselciliği modern bir kehanet biçimi olarak tanımlamaktadır. Tabiat aleyhtarı görüşleri tanıtırken aynı zamanda bu düşüncelere dair anti tez ürettiği söylenebilir (Popper, 2013, s. 3):

[5] Pozitivizm düşüncesini detaylı incelemek için bknz. (Ural, 1986)
[6] Ludwing Wittgenstein'ın dil oyunlarını incelemek için bknz. (Taşdelen, 2018, s. 105-113)

> *"Ben, bu tarih tanrılaştırmasıyla mücadele ediyorum. Tanrı- Doğa- Tarih sıralaması ve buna karşılık olan laikleşmiş dinler sıralaması burada bitmemektedir. Tarihsicilerin bütün ölçütleri (standartların) tarihsel olgular olduğunu keşfetmeleri (Tanrı'nın ölçütleri ve olguları birdir) Olguların, insan yaşamı ve davranışına ilişkin var olan ya da gerçek olguların (ve korkarım, var olduğu iddia edilen olguların da) tanrılaştırılmasına yol açmış; bu da, laikleşmiş Millet ve Sınıf dinlerini, varoluşçuluğu, pozitivizmi ve davranışçılığı doğurmuştur. İnsan davranışı sözsel davranışı da kapsadığından Dil Olgularının tanrılaştırılmasına kadar varılmıştır. Bu olguların (var olduğu iddia edilen Olguların) mantıksal ve ahlaksal otoritesine başvurma eğilimi, günümüzde felsefenin en büyük erdemi sayılmaktadır (Magee, 1982, s. 149)"*

Popper'a göre tarihselcilik, eleştirel düşünmeyi kullanmayan ve tarihi evrimin çevresinde yasa ve kalıpların sosyal disiplinlerde oluşturulabileceği kehanetine dayandığın ifade etmektedir. Tarih esasında toplumsal gerçekliğin bütünüyle farklılık gösterdiğini bize sunmaktadır. Tüm toplumsal düşünceler toplumsal gerçekliği gerçekçi ve bilimsel bağlamda ele alınsa bile bu düşüncenin bir rüya veya hayal olmaktan daha öteye geçmesini mümkün görmemektedir (Açar, 2011, s. 84-85):

> *"…Tarihi sınıf mücadelesinin ya da ırkların üstünlük mücadelesinin tarihi olarak veya dini düşüncenin tarihi olarak veya 'açık' 'kapalı' toplum arasındaki mücadelenin tarihi olarak ya da bilimsel ve endüstriyel ilerlemenin tarihi olarak yorumlamak mümkündür. Bütün bunlar az veya çok ilginç bakış açılarıdırlar ve bu halleriyle hiçte itiraz edilebilir nitelikte değildirler. Fakat tarihsiciler[7], onları böyle takdim etmezler; tarihsiciler, hem önerilere açık hem de keyfi olacak bir şekilde, temel de aynı düzeyde olan bir yorumlar çeşitliliğinin olacağına inanmaz. Bunun yerine bu bakış açılarını 'bütün tarihin sınıf mücadelesi tarihinden ibaret olduğu 'nu vs. iddia eden öğretiler ve teoriler şeklinde sunarlar (Popper, 2000, s. 140)"*

Tarihselcilik ve bilimin insanlık tarihi için ne kadar önemli olduğunu kabul etmesine rağmen metodolojik olarak her şeyin bütünüyle bilinebileceğini kabul etmediğini söylemek mümkündür (Popper, 2004, s. 91):

> *"Peygamberlik taslayacağımız yerde, kaderimizin yaratıcıları olmayı öğrenmek zorundayız. Her şeyi elimizden geldiği kadar iyi yapmayı ve yanlışlarımızı kollamayı öğrenmek zorundayız. Hakkımızdaki yargıyı kudret tarihinin vereceği düşüncesini, tarihin bizi haklı çıkarıp çıkarmayacağı endişesini bir kenara koyduktan sonra, belki bir gün kudreti denetim altına almayı umabiliriz. Böylece kendi payımıza tarihi haklı çıkarmamız bile mümkündür. Tarihin fena halde haklı çıkarılmaya ihtiyacı vardır (Popper, 2008b, s. 365)."*

Bütün betimlemelerin altındaki seçici niteliğin gerekçesi, dünyada var olan olguların incelenme yönlerinin çeşitlilik ve farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bunun aksine betimlemeleri oluşturabilmek için kullanılan sınırlı sayıda bir sözcük varlığı söz konusudur. Ne kadar güzel bir betimleme yapılabilse bile bir eksiklikten bahsetmek mümkündür. Bu sebeple tarihsel olguyu sadece bir bakış açısıyla oluşturmak nesnel bir betimleme olmanın aksine bağıntısız önerme olmaktan öteye geçmemektedir. Burada gerekli olan en önemli husus tarihsel betime karşı eleştirel ve bilincinde olabildiğimiz bir bakış açısını gerekli gördüğünü söylemek mümkündür (Popper, 2010, s. 141):

> *"Geçmiş 'in gerçekte nasıl olduysa, öyle bir tarihi olamaz. Sadece tarihsel yorumlar olabilir, bunlarınsa hiç biri nihai değildir; bir neslinde kendi yorumlarını yaratma hakkı*

[7] Tarihselciler ve tarihsiciler farkı tarih kavramının kullanım itibariyle çift anlamlılığından kaynaklanmaktadır. Antikçağ, Ortaçağ ve yeniçağ tarih terimini doğal olgular hakkındaki deney bilgisi ve insani toplumsal olaylar hakkındaki haber bilgisi şeklinde açıklanmaktadır. Ancak 16. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler sonucunda tarih teriminin bilimsel etkinliğin dayandığı bir zemin konumundadır. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren ise insani ve toplumsal olayların bilgisi olarak anlaşıldığını ifade etmek mümkündür. Esasında Popper ve Lyortard bu anlayış karşıtlığını eleştirmektedir. Popper özelinde ise çift anlamlılığı sonucunda oluşan tarihselciliğin eleştirildiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bknz. (Özlem, 2010)

vardır. Ama sadece öyle bir hakkı değil, neredeyse böyle bir ödevi vardır; çünkü burada tatmin edilecek acil bir gereksinim bulunmaktadır (Popper, 2010, s. 149).”

Popper, tarihin tamamen nesnel, eksiksiz ve tek bir doğruyu yansıtan bir anlatı olamayacağını ifade etmektedir. Geçmişte yaşanmış olanlara bizim erişimimiz dolaylıdır. Tanıklar, yorumlar, belgeler, anlatılar ortaya koyan kişi ya da kişilerin yorumları aracılığıyla var olmaktadır. Bu nedenle tarihin kendisi değil, geçmişte kurulan anlam katmanları söz konusudur. Tarih yazımının durağan değil, dinamik süreçler olduğunu; her kuşağın kendi ihtiyaç ve gereksinimlerine göre yeniden değerlendirmek gerektiğini savunmaktadır. Tarih, geçmişte olup bitenlerin donuk bir kaydından ziyade bugünün ihtiyaçları doğrultusunda yeniden inşa etmenin anlamlı entelektüel ve ahlaki bir olarak görmektedir. Karl Popper felsefesinde tarihselcilik tezini çürütmeye yönelik temel tezlerini beş başlık altında toplamak mümkündür. Ayrıca düşünürün Karl Marx’a dair iki temel eleştirisini de burada zikretmemiz gerekmektedir:

(1) “Bilimsel bilgimizin gelecek gelişimini akli veya bilimsel yöntemlerle önceden kestiremeyiz.
(2) İnsanlık, tarih boyunca insan bilgisinin gelişiminden oldukça etkilenir.
(3) Bu nedenle bizler insanlık tarihinin geleceğini kestiremeyiz.
(4) Bu kuramsal bir tarih olasılığını, reddetmemiz gerektiği anlamına gelir. Tarihi kestirme (bir temel olmak üzere) hizmet eden tarihi gelişmeye ait hiçbir kuram olamaz.
(5) Tarihsici yöntemlerin temel amacı yanlış kavranılmış ve tarihsicilik çökmüştür.
(1) Marksizm, yanlışlanamaz ve bu nedenle bilimsel değildir.
(2) Marx’ın metodolojisi, tarihsiciliğin bir versiyonudur (Açar, 2011, s. 86-87).”

Popper’a göre Marx’ın tarihsellik düşüncesi, tarihi sadece bir sınıf mücadelesinden ibaret görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu düşüncenin aksine hem tarihi materyalizmi hem de Tarihsici yaklaşımları kabul etmemektedir. Marx düşüncesinde sosyal olayları belirlemede temel argümanın ekonomik ilişkilerin rolü bağlamında her şeyi çözebileceği iddiasını mümkün görmemektedir. İki modern tarihsicilik çeşidi olarak betimlediği, ırkçılığın ve faşizmin tarih felsefesi ve Marksçı tarih felsefeleri olarak ifade ettiğini söylemek mümkündür. Birinci teoride ırkçılık kaderi aracı olarak belirlenirken, yeryüzünün kendisine kalacağı iddiasıyla seçilmiş sınıfı ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu nedenle bütün tarihi, sınıfların ekonomik anlamdaki üstünlük mücadelesi olarak görülmektedir. Popper’ın bu düşünceleri eleştirirken aynı zamanda bu düşüncelerin direkt olarak Hegel’in felsefesine kadar devam ettiğini söylemektedir. Bu bağlamda düşüncelerini açıklama girişiminde bulunurken tarihselcilik düşüncesinin köklerine inerek Herakleitos, Platon ve Aristoteles felsefelerindeki tarihselcilik görüşlerini[8] de incelediğini görmek mümkündür (Popper, 2008a, s. 13-14).

Tarihselcilik düşüncesiyle ortaya çıkan nedensellik açıklamalarından bir çıkarımda bulunmak gerekirse hiçbir zaman mutlak bir biçimde neden ve sonuçlardan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Başka bir olgunun oluşumu ile ilgili olarak belli bir evrensel yasaya göre, o olgunun sonucu münasebetiyle diğer olgunun nedeni olduğu söylemek mümkündür (İrğat, 2014, s. 2). Bunun sebebi olarak da evrensel yasaların birçoğunun bildik gerçekler olmasından dolayı dile getirmeden kabul edilmesi olarak görülebilir. Popper felsefesi açısından burada başka bir olgunun çağrılmasının aksine sadece olayların açıklanabilmesi için kullanımını uygun gördüğü ifade etmektedir. Buradan hareketle olguların denetlenmesi açısından gözlenen olaylar ile karşılaştırılmasını mümkün kılacaktır. Böylelikle olguların nasıl denetlenebileceğine dair yöntemi göstermektedir. Tarihselcilik açısından bakışını açıklama, çağrışımda bulunma ya da olgunun denetlenmesi maksadıyla kullanılmış olması aynı zamanda olguları kullanan bireyin ilgisinin hangi yönde olduğu ve hangi önermelerin kabul edildiğini göstermektedir (Popper, 2008b, s. 342).

Tarihselcilik iddiası Lyortard felsefesi açısından da şüphe duyulması mümkün bir kuram olarak görülmektedir. Çünkü dünyanın bazı rasyonel ölçütler bağlamında var olduğu düşüncesi,

[8] Antik Yunan Düşünürlerinin tarihselcilik düşüncelerini detaylı incelemek için bknz. (Özlem, 2010; Popper, 2008a; Popper, 2008b; Russ, 2011)

izlenmesi gereken gidişat ideasına dayanarak tarihi kurgulamak neresinden bakılırsa bakılsın ipe sapa gelmez bir düşünce olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte düşünsel teorisini oluşturan Marx gibi düşünürler sadece bir yanılsamanın kurbanı olarak görülmektedir. Kamusal alan açısından evrensel tarih anlayışı doğru veya yanlış olmasının aksine sadece kullanışlı veya kullanışsız olmak bakımından değerlendirilebilmesi mümkün görünmektedir (Lyortard, 2014, s. 91).

Buradan yola çıkarak kullanışlı olanı belirlemek için geçerlilik kriterleri açısından Kant felsefesinden faydalandığı söylenebilir. Esasında bu geçerlilik kriterleri sadece bireyin hiçbir şey bilmediğinin bilgisini vermektedir. Çünkü tarih zihni uyandırmaya ve uyanık tutmaya imkân tanımaktadır.[9]

Lyortard'a göre mevcut bilgilerdeki boşlukları doldurabilmek için tarihsel düşünce sürecine tahminlerde bulunmak mümkün görünmektedir. Ancak bütün tarihi tahminler üzerine inşa etmek bir roman taslağı gibi kurgu olmanın ötesine geçemeyeceğini ifade etmek yanlış olmayabilir. İnsanlığın tarihsel doğasında yaşanan olayların, yaşanmışlıklardan kalanlara karşılık gelmektedir. Yorumsal çıkarımlar, bütünlüğü ortaya çıkarmadan ziyade belli noktaların çözümlenmesinin kolaylaştırıcısı olmaktadır. Sadece yaşayanların gerçekten hissedebileceği durumlar, yaşayanların uyandırdığı coşku ve korkuyu hissedebilmemize aracılık etmektedir (Lyortard, 2014, s. 112). Popper düşüncesinde tarihsel bütüncüllüğün mantıki açılımı, yenidünya kurmaya teşvik edilen kayanın hali olarak görülmektedir. Bütüncüllük düşüncesine eleştirel bir değerlendirme yapmak gereklidir. Çünkü bütünün parçalarından daha çok bir şey ifade etmesi boş bir ifade olarak görülmektedir. Hâlbuki sosyal bilimler açısından karşılaştırılmaya imkân tanıyacak herhangi pratik bir deneye dayalı olmamaktadır. Buradan hareketle fiziksel mühendislik ile sosyal bilimler arasında benzerlik durumu söz konusudur. Tarihsel bütüncüllüğü ütopyacı olarak ifade etmekle birlikte fiziksel bilimlerdeki gibi bilimsel temel olmadığını ifade etmek mümkündür (Popper, 2004, s. 99). Bu bakış açısını Popper şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Sosyal bilimlerin herhangi birinde çalışmakta olanlar, metot sorunlarına büyük ilgi göstermektedir ve bu sorunlar üzerindeki tartışmaların büyük bir kısmı, daha gelişmiş bilimlerin, özellikle fiziğin metotları göz önünde tutularak yürütülmektedir (Popper, 2000, s. 27)."*

Yaşanmış durumların her zaman tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmesi zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü bir şeyin doğası ilgili durumun sadece tarihsel gelişme bağlamındaki konumu ve etkinliğinin anlaşılabilirliğiyle düşüncesi hâkimdir. Fakat bu düşünce Popper'a göre insan hayatının doğasını ve kaderini anlarmış gibi davranarak, bireyin özgürlüğünü, yaratıcılığını ve aynı zamanda temel enerjisinin yok olmasına sebebiyet vermektedir. Tarihi fenomenlerin tekrar edilemezliği fenomeninden yola çıkarak geçmişin bugünkü ilkelerle açıklanamayacağını ifade eder (Bakış ve Alsancak, 2016, s. 97).

Lyortard açısından tarihselcilik düşüncesi pragmatik açıdan kendi dil oyunun kalıcılığını sağlamayı amaç edinmektedir. Bu pragmatik bakış açısı topluluğun gerçek dışı olmasına ve çözümlenme yolunda karmaşıklığa neden olmaktadır (Lyortard ve Thebaund, 2014, s. 25). Oluşturulması amaçlanan bu bakış açısı kabullenilmesi sonucunda oluşan durumu Lyortard şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Bu yeniden düzenleme ve dönüş hareketinin belirleyici olduğunu düşünebiliriz, zira bana öyle geliyor ki, bu hareket bir daha asla sorgulanmayacaktır; radikalleşerek şaşırtıcı yollara sapmasına neden olacak çeşitli başkalaşımlar geçirdiğinde bile (Lyortard ve Thebaud, 2014, s. 27)."*

Lyortard post modernizme bağımsız, yeni bir perspektif getirdiği gibi tarihselcilik ve Marx düşüncesine farklı bir bakış açısı geliştirmektedir. Eleştiriyle bakmak yerine yazılan konuların incelenmesine odaklanır. Çünkü O'na göre eleştirmek esasında eleştirilen bilginin dogmatik ve hatta paranoyak ilişkilerinin devam ettirilmesi olarak açıklamaktadır. Daha çok

[9] Geçerlilik kriteri açısından değerlendirmesini Kant düşüncesindeki saf aklın üçüncü bölümünden hareketle açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bknz. (Kant, 2004)

Marx'ın düşüncelerinden hareketle toplumsal ve politik konuların üzerindeki dönüşümlerine odaklanmaktadır:

> *"Tarihsel materyalizmin düşlediği gibi insanlığın gelişme aşamalarının çizgisel tarihinin yerine konacaksa, toplumsal biçimlenmelere kaydolan süreksiz biçimlerin iç ve dış farklarındaki tarihinin ya da hatta eş zamanlılığının yerine konulacaksa tarih yoktur (Lyotard, 2011b, s. 142-143)."*

Evrensel politik ekonomi olmadığını iddia etmektedir. Çünkü kapitalizmin temelinde arzunun yattığını düşünmektedir. Yok etmeye özgü bir yaklaşımı bulunduğunu söylemek mümkündür. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler insanlığın kurtuluş yolu olmasından ziyade acıların ve huzursuzlukların kaynağı konumundadır. Lyortard düşüncesinde bilimsel ilerlemenin vaad ettiği aydınlanma ve zenginleşme durumu söz konusudur değildir. Daha çok gelir dağılımları açısından büyük ayrımlara, zengin ve fakir ayrıştırmasına kaynaklık etmektedir. Aynı zamanda da Batı'nın sömürü içgüdüsünü arttırmaktadır. Bilim ve teknolojinin totalitarizmi dünyayı yönetmesine rağmen düzenin bozulmasına sebebiyet verecek yabancılaşma, nefret, öfke ve karmaşanın süreç içerisinde gelişim göstereceğini ifade eder (Cevizci, 2013, s. 670).

Bu bağlamda Popper'ın Marksizm hakkında benzer düşüncelere sahip olduğunu söylenmek mümkündür. Kapitalist sistemin bir reform ile sorunların çözülmesinin mümkün olmadığını ve tamamıyla yok edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Bireyler sistemin içinde var olan birer makinadan ibaret görüldüğü söylenebilir:

> *"Marx bununla da yetinmiyor ve kapitalistlerin, diğer insanları bile bile sömüren kötü niyetli insanlar oldukları şeklindeki bakış açısını 'vuglar Marksizm' olarak nitelendiriyordu. Tabi, Parti de bunu desteklemek zorunda olduğunu düşünüyordu, çünkü Parti'nin devrim amacına ulaşması yolunda kendilerine yardımcı olacak her şeyi yapma hakkı vardı. İşte bu da bir kapandı. Parti'nin öyle bir işlevi vardı ki, komünizmin gelişini hızlandırmak uğruna, olabildiğince fazla nefret uyandırma hakkına da sahipti. O dönemde Marx üzerine yaptığım inceleme neticesinde erişebildiğim temel sonuç buydu (Popper, 2020a, s. 34)"*

Ayrıca Karl R. Popper Marksizm'e yönelik *Açık Toplum* eserinden sonra idrak ettiği önemli bir hususu da şu şekilde ifade etmektedir:

> *"Marx'ın tanımladığı kapitalizm, aslında hiçbir zaman var olmamıştır. Bu sadece bir buluş, şeytanın hayal ettiği bir düştür. Tabii ki, zenginler ve yoksullar her zaman var olmuştur ve yoksullar her zaman acı çekmiştir. Üstelik tarih boyunca, yoksulluğa ve haksızlığa uğrayanlara yardım etmeye yönelik ahlaki bir talep olmuştur. Ben bugünde haksızlığa uğrayanlara yardım edilmesinden yanayım. Ama bugün haksızlığa uğramakta olan kesimin işçiler olduğunu sanmıyorum…. Doğal olarak, bugünde yoksul insanlar var; ama açlık sorunu ve işçilerin çalışma koşulları artık Marx'ın yaşadığı dönemdekine hiç benzemiyor (Popper, 2020a, s. 34)."*

Yukarıdaki ifadelerinden anlaşılacağı gibi Popper, Marksizm ve tarihselliğin gözlemlerle başlayıp onlardan hareketle bir genelleme ve tümevarım sürecini ve teori üretme yöntemini kabul etmediğini söylemek mümkündür. Tarihselcilikten hareketle Avrupa'da var olan bütün devrimlerle benzer özellikler taşımaktadır. Tanrı ve otoriter yapısı üzerinde etkilere sebep olduğu söylemek mümkündür:

> *"Tarihsici devrimden daha önce gelen, Tanrı'ya karşı Natüralist devrim, Tanrı'nın yerine Doğa'ya geçirdi. Bunun dışında hemen her şey aynı kaldı. Teoloji, yani Tanrıbilim yerini Doğa Bilim'e Tanrı yasaları yerini Doğa yasalarına; Tanrı iradesi ve gücü yerini Doğa idaresi ve gücüne (Doğa kuvvetlerine); nihayet, Tanrı düzeni ve yargısı da yerini Doğal Ayıklama'ya bıraktı. Teolojik determinizmin yerini natüralist determinizm aldı, yani Tanrı'nın her şeye kadir oluşunun ve her şeyi bilirliğinin yerine Doğa'nın her şeye kadir oluşu ve her şeyi bilirliği geçti (Magee, 1982, s. 148)."*

Tarihsel süreçlere bakıldığında eylemlerin sonuçlarının hepsinin amaçlanan çerçevede gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Bu sebeple tarihsel teorilerin doğruluğu hakkında kesin hüküm vermek zor görünmektedir. Teorilerin genel olarak amaçlanana ulaşmasa bile bazı

bireylerin eylemleri sonucu oluşmaktadır. Marksizmin olgunlaşmış döneminde bireylerin sistemin ağına takıldıkları görülmektedir. Tarihsel bakış açısı bireyleri koşulların zorlamasıyla birlikte davranışlarını ona göre şekillendirmek zorunda kalmaktadır (Magee, 1982, s. 143):

> *"Marx'ın öğretisindeki kehanet öğretisi onun takipçilerinin zihninde hüküm sürdü. O öğe, her şeyi bir kenara süpürerek soğukkanlı ve eleştirel yargının gücünü sürgüne yolladı ve akıl aracılığıyla dünyayı değiştirebileceğimiz görüşünü yok etti. Marx'ın öğretisinden geriye kalan tek şey, Hegel'in kehanete benzer felsefesidir ki bu felsefe kendi Marksist tuzağında açık toplum için verilen mücadeleyi felç etmekle tehdit eder (Trombley, 2015, s. 262)."*

Kararlar ve gerçekler arasında kalan bu düşünce teorileri önemli problematikleri beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Yalnızca tarihselcilik bakış açısıyla oluşan gerçekliklerin bütün gerçeklikleri ifade edememesi ve sadece bireylerin verdiği kararlarıyla anlam kazanmaktadır. Tarihselcilik düşüncesi ile birlikte bu ikiliği aşmak amaçlansa da başarıya ulaşılmadığını söylemek mümkündür. Bunun nedeni olarak seçmiş olduğumuz değerlendirmelerimizde bile bireyin sorumluluk durumu söz konusudur. Tarihselcilik ile amaç edinilen inanışın yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Temel sebebi ise ekmediğimizi biçerek, sadece bir tarihe uyum sağlayarak her şeyin düzene gireceği fikri hâkimdir. Çünkü böylece bireyin sorumluluğu olan ahlaksal karar verme yetisinden sıyrılması ve tarihin kötü niyetleri için kullanılma oyunlarına aracılık ettiğini söylemek mümkündür (Popper, 2008b, s. 363).

Lyortard açışından da tarihselci anlatıların pragmatiğinde iktidar mekanizmasının yansımaları görülmektedir. Evrensellik, ilerleme, özgürleşme, akıl gibi ideolojik çerçevelerle kurulan tarihsek anlatılara karşı çıkmaktadır. Bu amaçlar genelde bilgi görünümünde sunulmasına rağmen aslında iktidar ilişkilerini yeniden üretmektedir. Tarih tarafsız bilgi aktarımından ziyade iktidar ilişkilerinin yansıması ve aracı konumundadır. Lyortard bütünleştirici tarih yazımının yerine farklı, çelişkili ve yerel anlatımları önemsemektedir. Çünkü tarihsel anlatıların göründüğü kadar masum olmadığını, onların arka planında faydacı ve iktidar lehine işleyen bir anlatı stratejisi olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle sadece geçmişin bilgisi değil, bugünün iktidar yapılarının sürdürülme aracı olarak görülmektedir. Lyortard'ın düşüncesi, bu mekanizmayı açığa çıkarmayı ve alternatif çoğul, yerel anlatıların da söz hakkı bulunması gerektiğini savunmaktadır. Esasında tarihsicilik, herkesin iktidarı sırasıyla ele alıp karar verdiği, aynı zamanda kamusal alanda eşitliği ve özgürlüğünü sunduğunu iddia edilse bile teorik modelin terk edilmesiyle tiranlıklara kapı aralayacaktır. Lyortard için pragmatik ise:

Bu, anlatılan ile sözünü ettiği, anlatan ile onu dinleyen ile anlatanın sözünü ettiği hikâye arasındaki çok karmaşık bağların tümünü ifade eden bir sözcük (Lyotard, 2011a, s. 17) gerçeklik ile kurgu arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Anlatılanın doğrudan gerçeğin kendisi olmaması daima temsil, yapı, seçme ve düzenleme sürecidir. Anlatılan ile sözü edilen şeyde dolayım, kopukluk ya da bir yorum mesafesi söz konusudur. Çünkü fayda olarak ortaya çıkan şey her durum, zaman ve bireye göre oldukça karmaşık bir yapıya karşılık gelmektedir. Anlatımın sadece ne söylediği değil, nasıl, kim tarafından, kime, neye dayanarak veya ne amaçla söylendiği gibi birçok katmanı içermektedir. Dolayısıyla anlatı ve anlam, tek yönlü ve yoruma açık bir süreç olarak görülmektedir. Lyortard'a göre bu ilişkiler ağı dili, tarihi, sanatı ve iletişimi anlayabilmek için hayati bir temel oluşturduğunu ifade etmektedir. Bugün hala felsefe tarihinde tartışılmakta olan milattan önce yaşamış antik Yunan filozofu Miletoslu Eubulides'in yalancı paradoksu ve sorıtes anımsatmaktadır.[10] Kesin olarak ifade edilen yorumlamalar doğa bilimlerinin nedensellik sistemine göre, Marksizm örneğinde görüldüğü gibi ifade edilmektedir. Böyle bir yorumsama metodolojisi olan tarihsel gerçekliğin bütünü yakalaması mümkün görünmemektedir. Bilimlerin nedensellik sistemindeki gibi tümel oluşa uygulanamamaktadır. Ancak sadece geçmişin anlamını benimseme gayreti görülmektedir. Bu görünüş biçimi ise anlaşılır yöntem olarak görülmesi mümkün değildir (Lyotard, 2007, s. 120).

[10] Yalancı paradoksu zaman içinde Arthur Prior, Alfred Tarski, Saul Kripke gibi birçok filozof paradokstan çıkma olanağı sağlayan bazı çözümler üretmişlerdir Miletoslu Eubulides'in Yalancı ve Sorıtes paradoksu detaylı incelemek için bknz. (Kleınman, 2019, s. 122-173)

Esasında tarihin anlamı olarak ifade edilebilecek düşünce Lyortard düşüncesinde sadece ona yüklenen anlam bağlamında anlamlı görülmektedir. Tarihselci bakış açısı toplumsal konuların ve hareketin nedenini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu nedenselliğin bir sınırları olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu sınırları aşabilmenin önemli unsuru tarih felsefesi bağlamında çalışmak olarak görülmektedir. Fakat bu tarih felsefesinin kullanılışını *"zaman dışılık iddiasında bir düşüncenin zamandaki içkinliğini ifade eden bir felsefe tarihi (Lyotard, 2007, s. 121)"* olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle Marksizm de bilim olmaktan ziyade ideoloji olarak görmek mümkündür. Nesnel bir bilgi olmasının aksine gelecek üzerine entelektüeller tarafından yapılan bir varsayımın ötesine geçemediğini söylemek mümkündür. Tarihselciliğin kendisi tarihsellik açısından pozitivizmin krizine bağlı ve olumsuzlukların başkalarından daha çok mutlak doğru olarak sunması mümkün görünmemektedir (Lyotard, 2007, s. 121). Tarih anlamı ya da yönü sorununa benzer bir yaklaşımı Popper felsefesinde de görmek mümkünüdür:

> *"Bence bu entelektüel bir yanılgı. Tarihi herhangi bir anlam vermemize gerek yok. Tarihe hayran olabiliriz, çünkü içinde hayran olunacak çok şey, birçok harika insan var. Ayrıca tarihten, nelerden korkulması gerektiğini de öğrenebiliriz ve bence korkulması gereken şeylerden biri de, sizin 'tarihin anlamı' dediğiniz şey. Çünkü bu, insanı her zaman yanılgıya sürükler, hatta sadece yanıltır (Popper, 2020a, s. 66)."*

Yukarıdaki düşüncelerinden anlaşılacağı üzere tarih anlayışları önemli bir yere tekabül etmektedir. Bunun önemli nedenlerinden birisi de durumlar karşısında bize bir bakış açısı sunuyor olmasıdır. Ancak tarihsel bilginin doğruluğu veya yanlışlığını kanıtlamak mümkün görünmemektedir. Çünkü kesinlik içeren fiziksel deneysel çalışmalarda yapıldığı gibi kesin bir sonuç beklememek gerekmektedir (Popper, 2010, s. 146).

Tarihsel bilim anlayışının problemini tarihin özneye nesneyle verilmemesi bireyi özle ilgili olmayıp kökensel olarak tarihsel şeklinde ifade edilmektedir. Buradan hareketle öznenin tarihselliği ve bütünlüğüyle bağdaşması mümkün görünmemektedir. Aralıksız olarak süre gelen bilgi sorunu evrensel tarih anlayışını çıkmaza soktuğunu söylemek mümkündür (Lyotard, 2007, s. 111). Bu anlam tamda oluş halinde olması nedeniyle anlaşılması zor görülmektedir. Öznelliği nitelemek amacıyla kesinlik için bir anlam kullanılamaması gibi ucu açık bir teori olarak ifade edilmektedir. Çünkü bütünsel toplum mekanik yasalara göre tanımlanamamaktadır. Birden fazla ihtimal ve olasılıkları durumu mevcut bulunmaktadır. Lyortard'a göre bu düşüncesinden hareketle tarihte anlam olmayacağından birden çok anlamsal bağlam bulunmaktadır. Bunların anlamsal okunması oldukça zor görülmektedir. Lyortard buradaki birden çok anlam düşüncesini şu şekilde ifade eder:

> *"... Son olarak, bu açık gelecek açık olduğu ölçüde, bizzat şimdiki konjonktüre aittir, ona fazladan eklenmiş değildir, orada kendi özündeymiş gibi sürüp giden de bu konjonktürdür; bir genel grev sadece olduğu şey değil, aynı zamanda ve aynı derecede olacağı şeydir; başarısızlıkla ve işçi sınıfının gerilemesiyle sonuçlanırsa, sonraki aşamanın niteliğine göre bastırılmış bir ayaklanma, bir artçı muharebesi ya da bir uyarı olarak anlaşılacak ya da siyasal greve dönüşerek açıkça devrimci bir anlam kazanacaktır; her durumda anlamı, tarihsel gelişme süreci boyunca, etaptan etaba (şimdiye doğru) gönderilir ve bu yüzdendir ki (bu olayın) kesin denebilecek bir anlamı yoktur. Çünkü söz konusu gelişme hiçbir zaman tamamlanamaz (Lyotard, 2007, s. 122)."*

Karl R. Popper da Marksizmin ortaya atılmasının bir hata olduğunu ifade etmektedir. Bunun nedeni olarak Marksist düşünceyle birlikte insanlığa yardım etme düşüncesi metodolojik olarak farklılık göstermektedir. Yardım etmek maksadıyla dost bulmak yerine düşman üretmeye dayalı sistem olarak ifade etmek mümkündür. İnsanlığın temel problemlerine çözüm bulmak iş birliği gerektiren bir mesele olmak zorundadır. Marksizm'de ise yalnızca yok edilmesi gereken düşmanlar bulmayı amaçlamakta ve düşman olarak da kapitalizm ortaya atılmaktadır:

> *"Dikkatlice bakarsanız, Marx'tan Horoşçov'a kadar bunun ne kadar büyük bir hata olduğunu anlarsınız. 'Giriş noktası' falan yoktu: Bu, en başından itibaren büyük bir hataydı; sorumluluk yerine nefret! En büyük hataların altına imzalarını atanlar da büyük hırsları olan ama bu hırslarını gerçekleştiremedikleri için dünyadan nefret eden*

şahsiyetlerdi. Yani bazı şeylerin daha farklı yapılmış olması durumunda, her şeyin yolunda gidebileceğini düşünmek büyük bir hatadır (Popper, 2020a, s. 67)."

Popper'ın tarihi ardışıklık kanunları öğretisi bağlamında tarihselcilerin, tarih olarak isimlendirdikleri olayların art arda gelişinden yaptığı çıkarımlarındaki sorunları ifade etmektedir. Tarihten hareketle olaylar sonucunda oluşan yönelişler ve eğilimlerin kanun olmanın aksine yalnızca yönelim olduğu söylenebilir. Çünkü gerçek bir tabiat kanunu statüsüne indirgenmeden, yaşanmış olaylara emin gözle bakılmaması gerekmektedir. Sadece o durumu oluşturacak bağımsız bir gerçek tabi kanundan yola çıkarak elde edilmedikçe tarihsel olguların genellemeye giremeyeceğini, eğer böyle bir genellemeye tabi kılındıysa kural koyucunun öznellik içerdiğini söylemek mümkündür (Popper, 2004, s. 131).

Açıklanmış yönelimlerin olmasına karşın bu yönelimlerin varlığının devam etmesi, bazı özel koşulların devamlılığın bağlanmaktadır. Tarihselci bakış açısı bu yönelimlerinde kanunları yönelimleriyle karıştırmaları sebebiyle ilerlemeye yönelik genel bir tarih temayüle inanç duyduklarını ifade etmek mümkündür. Buradaki önemli problem evrensel kanunlardan hareketle hemen türetilebileceği düşüncesidir. Karl R. Popper bu düşünceyi tarihselcilik anlayışının merkezi yanlışı olarak görmektedir. Bu merkezi yanlışlığı şu şekilde ifade eder:

"Onun 'gelişme kanunları' mutlak yönelimler haline dönüşür; tıpkı kanunlar gibi, başlangıç şartlarına dayanmayan ve bizi karşı konulamaz bir şekilde, belli bir istikametten geleceğin içine doğru taşıyan yönelimlerdir bunlar. Bu yönelimler şartlı bilimsel öndeyilere karşılık, şartlı olmayan kehanetlerin temelini teşkil ederler (Popper, 2000, s. 138)."

Toplumsal bilimler açısından tarihsel kehanetlerde bulunmamıza olanak vermemesine rağmen toplumsal alanda ne yapılıp ne yapılamayacağına dair durumlar hususunda fikir verebileceğini söylemek mümkündür (Magee, 1982, s. 144). Tarihsel kehanette bulunanlar toplum kurallarını sadece küçük bir azınlık tarafından bilinçli bir şekilde tasarlanmış olduğunu ifade etmek mümkündür. Ancak bu tasarının genellikle gerçekleşmediği söylenebilir:

"İddia ediyorum ki, tarihsicilik yalnız akılcı açıdan savunulamaz olmakla kalmaz, aynı zamanda vicdanın önemini öğreten herhangi bir dinle de bağdaşmaz durumdadır. Çünkü böyle bir dinin, akılcı tarih yorumunun davranışlarımızdan sonuna dek sorumlu olduğumuzu ve bunların tarihin akışı üzerinde etkili olduklarını ısrarla belirten tutumuyla uyuşması gerekir. Evet, umuda ihtiyacımız vardır; umut olmadan bir davranışta bulunmak, yaşamak gücümüzü aşar. Ama daha fazlasına ihtiyacımız yoktur ve daha fazlasının bize verilmesi de gerekmez (Popper, 2008b, s. 364)."

Tarihselcilik düşüncesi çok eski zamana dayandığını söylemek mümkündür. Popper'ın tarihselciliğin her bir yorumunun karşı konulamaz gizil güçler tarafından geleceğe doğru sürüklenme duygusunu dile getirdiğini ifade etmektedir. Felsefe tarihi açısından daha önceden tartışılmış ve konuşulmuş düşünceleri cüretli ve devrimci algısıyla sanki kendi başarısıymış gibi öne sürdüklerini söylemek mümkündür (Popper, 2004, s. 165). Yorumların her durumda uzlaştırılabilmesi mümkün görünmemektedir. İki farklı tarihsel anlatının çelişmesi veya ikinin farklı açılardan birbirini bütünlemesi ihtimal dâhilindedir. Tarihselcilik anlayışı kim bilir belki de aklın ve doğrunun susturulması amacıyla, insanın ve insana dair olan her şeyin şiddetli bir yoldan yıkılması veya bitirilmesi amaç etmektedir (Popper, 2008a, s. 263).

Lyortard'ın tarihselcilik düşüncesinin cisimleştiren yaklaşımını eleştiri ile birlikte çoğunluk ve çeşitliliğe dayalı bir toplum görüşleri ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Bilgi ve enformasyonun artış gösterdiği üretim mottosunu kabul etmemektedir. Çünkü gizil güçler tarafından meşrulaştırılan üst anlatılar Batı'nın tercihsel dinamiklerin içinde bulunan varsayımlar olarak ifade etmektedir. Bilim ve devleti meşrulaştırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bunun aksine bu üst anlatılar dünya tarihinin ve insanlık yaşamına dair felsefi tanımlamalar ve yorumlamalardan ibaret görmek mümkündür. Lyortard'a göre tarihselcilik gibi var olan üst anlatıların esasında bir meşruiyet kriziyle karşılaştığını iddia etmektedir. Bilginin küresel krizi nedeniyle, bilginin yabancılaştırıcı ve insansızlaştırıcı yönlerini telafi etmek maksadıyla farklı mekanizmalar üretmeyi amaçladıklarını söylemek mümkündür (Cevizci, 2013, s. 674). Günümüz

düşüncesinde daha da önem kazanan şu soru hala aydınlatılmayı beklemektedir: Bu mekanizmalara ilişkin uygulanan kararların doğruluğunun garantisini kim verecektir?

Sonuç

Lyortard ve Popper felsefesine göre tarihselcilik düşüncesini büyük bir anlatı ve sefalet getirmenin ötesine geçememiş bir teori olarak ifade etmek mümkündür. Bu iki düşünür açısından ele aldığımız tarihselcilik anlayışı karşı gelinemez toplumları belirlemeye iten güçler aracılığıyla geleceğe doğru sevk etme düşüncelerini içinde taşımaktadır. Tarih düşüncesinde, bilim anlayışlarındaki gibi kesinlik söz konusu olamamasından tarihselciliğin bilim için de bir yöntem olması söz konusu değildir. Bu nedenle tarihselci yaklaşımların bütün toplumları açıklayabilmesi mümkün görünmemektedir.

Postmodern toplumlarda daha fazla açığa çıkan toplumsal çatışma sembolik şiddet ve siyasal adaletsizlik, bir dil oyunu kendini bir başkasına acımasızca dayatıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Tarihselcilik düşüncesi de benzer bir anlayışa karşılık gelmektedir. Popper ve Lyortard açısından yeni bilgi teknolojileri çağında bilgi ve bilimin gelişmesini kavramaya ve bilhassa o toplumu merkezi konumdan özcü olmayan biçimlere doğru uzaklaştırmaya karşılık gelmektedir. Tarihselcilik de postmodern koşullarda bilgi ve bilim haline gelen şeyleri kendi dilsel pratiklerine ve kendi meşrulaştırıcı dil oyunlarına yönelterek toplumu hegemonyası altına almaya hedeflemektedir. Bu yaklaşımı en iyi açıklayan motto ise yeryüzünde cenneti vadedenlerin, esasında cehennem dışında hiçbir şey üretemedikleri bir hegemonya görmek mümkündür.

Karl Popper düşüncesinden hareketle tarihselcilik anlayışının hem faşizm hem de Marksizm'e ilham kaynağını olduğunu ifade edebiliriz. Düşünürümüz, Marx'ın kurumlara ve görevlerine dair çözümleri başarılı olmadığını iddia etmektedir. Aynı zamanda iddialı ve genel tarihsel kehanetlerinin kurumsal çerçeve bağlamında değerlendirilmesi mümkün görülmemektedir. Tarihselcilik anlayışıyla yapılan çözümlemeler yapmaya çalıştığında veya rasyonel olarak açıklanma çalışmalarının geçersizlikle sonuçlandığı söylenebilir. Bu anlayışıyla Marx sadece ilerici endüstrici olarak ifade edilen burjuvaların gelişimine yönelik kehanetlerini paylaşmaktadır. Bütün bu varsayımların doğru olduğunu düşünsek bile, bilimsel özelliği açısından doğrulanması mümkün değildir. Sınıf dağılımı yaparak toplu sözleşmeyi geçerli kılan bir anlayış hâkimdir. Bu çözüm önerilerinin hiçbir noktasında tarihselcilik anlayışının temel unsurlarından biri olarak ifade edilen tarihsel gelişme yasalarının katkısı bulunmamaktadır.

Lyortard ise kapitalizmin bugünkü sürecinde iktisadi olarak yeniden işsizleştirimin, teknik ve teknolojik yeniliklerle desteklendiğini ifade eder. Bugün birçok alanda otomosyon, yapay zekâ, robotik sistemler üretim süreçlerinde insan emeğinin yerini alması artarak devam etmektedir. Bu gelişmeler verimliliği arttırırken insan gücüne olan ihtiyacı da azaltmaktadır. Yeniden üretim furyasıyla üretim özeliklerinin yöneticilerden uzak makinalaşmanın daha da arttığı görülmektedir. Tarihselcilik düşüncesinin aksine meşruluğa yol açan zarara karşılık en küçük detaylarıyla araştırılması ve alanı genişletilmesi gerekmektedir. Tarihselcilik düşüncesi kendi oyununu oynar diğer dil oyunlarını yasal duruma getirmeye yetkin görmemektedir. Kapitalizmin teknolojiyi sadece insana hizmetten ziyade emek maliyetini düşürmek ve sermaye birikimini arttırmak amacıyla kullandığını görmekteyiz. Bunun sonucunda da insanları işsizliğe daha kolay ve sistemli biçimde etkilediğini vurgulamak mümkündür. Teknolojik gelişme, Lyortard'ın bakışına göre, her zaman ilerlemenin aksine emeğin değersizleştirilmesi ve sömürüsü anlamına gelmektedir. Bu biçimde gerçekleştirilmeyen tarihselcilik düşüncesi hayal kırıklığına neden olmaktadır. Tarihselcilik anlayışı kendini meşrulaştırabilmesi için tutarlılık kazanması zorunludur. Tarihselliğe göre bilgi geçerliliğini kendinde veya anlaşılma imkânlarını gelişen kılarak pratik öznede bulması gerekmektedir.

Bireyi temel alan Karl R. Popper ve Lyortard, genelleştirme ve bütüncül sonuç çıkarmaya, sadece bilim alanında değil tarihselcilik gibi tartışmalarında da karşı çıkar. Bilimsel alanda var olan genelleştirmeler ve büyük teoriler her zaman evrensel ve geçerli olmayabilir. Her fenomenin kendi özgül bağlamında farklı faktörlerden etkilenen dinamiklere sahip olduğunu unutmamak gerekir. Aynı şekilde tarihsel tartışmalar da bütüncül sonuçlarla şekillenmektedir. Ancak tarihsel olayları tek bir açıdan açıklamaya çalıştığında, o olayın çok boyutlu gerçekliğini göz ardı edebilir. Popper, bütüncül yaklaşımı, ütopyacılık olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Seçenek olarak bölük pörçük dediği yöntemi ön plana çıkarmaktadır. Lyortard açısından ise büyük anlatılar yerine her dil oyunun kendi içindeki anlamını koruması gerektiğini ifade eder. Modern dönemin, evrenselci ve total anlatılarına kuşkuyla yaklaşmaktadır. Kültürel deneyimleri ya da dilsel ifade biçimlerini bastırdığını ifade eder. Her bir anlatının kendine özgün bağlamında değerli ve anlamlı olduğunu vurgular. Hem bilimsel hem de tarihsel tartışmaların çoğu zaman daha karmaşık ve çok boyutlu olduğu ifade etmektedirler. Genelleştirmeler, farklı perspektiflerin ve bağlamların göz ardı edilmesine yol açar. Bu nedenle Karl R. Popper ve Lyortard düşüncesi, bir olay ya da olguyu birden fazla açıdan ele almayı, her bir bakış açısının kendi değerini kabul etmenin önemini ön plana çıkarmaktadır.

Kaynakça

Açar, H. R. (2011). *Karl Popper ve Metafizik.* Ankara: Eskiyeni Yayınları.

Akarsu, B. (1994). *Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Alkın, R. C. (2009). Popper ve Foucault'daki Muhalif Bilim - Tarih Perspektifinin Karşılatırmalı Analizi. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 7-22.

Bakış, R. ve Alsancak, E. (2016). Karl R. Popper'ın Tarihselcilik Eleştirisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi 20(1)*, 89-116.

Cevizci, A. (2013). *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Çüçen, K. (Ed.). (2013). *Felsefe Tarihi 2-Rönesans, Yeniçağ ve 19.Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Durak, N. ve İrğat, M. (2013). *Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında İbn Haldun'un "Umrân İlmi" ile Wilhelm Dilthey'in "Tin Bilimleri"nin Karşılaştırılması*. Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu Uluslararası İbn Haldun Sempozyumu Bildiri Kitabı, Çorum, (s. 363-378).

Höffe, O. (2018). *Felsefenin Kısa Tarihi*.(Çev: O.N. Aytolu), İstanbul: İnkılap Yayınları

Ilgaroğlu, M. C. (2020). *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.

İrğat, M. (2014). *Klasik Fizik'ten Modern Fiziğe: Değişen Paradigmanın Epistemik Temeli*. Adıyaman Üniversitesi Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildiri Kitabı, Adıyaman, (s. 2-7).

İrğat, M. (2016). Tarihin Yeniden İnşâsı: İbn Haldun'un Tarihe Eleştirel, Bilimsel ve Felsefî Yaklaşımı. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42(3), S.481-491.

Kant, İ. (2004). *Pratik Usun Eleştirisi*. (Çev: Z. Eyüboğlu), İstanbul: Say Yayınları.

Kleınman, P. (2019). *Felsefe 101*. (Çev: Ş. Alpagut), İstanbul: Say Yayınları.

Lyortard J. F. (1990). *Postmodern Durum-Postmodernizm*. (Çev: A. Çiğdem), İstanbul: Ara Yayıncılık.

Lyortard J. F. (2007). *Fenomenoloji*. (Çev: İ. Birkan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Lyortard J. F. (2011a). *Pagan Eğitimler*. (Çev: A. Karakış), İstanbul: MonoKL Yayınları.

Lyortard J. F. (2011b). *Libidinal Ekonomi*. (Çev: E. Sünter), İstanbul: Hil Yayınları.

Lyortard J. F. (2014). *Coşku: Tarihin Kantçı Kritiği*. (Çev: E. Sarıkartal), İstanbul: İthaki Yayınları.

Lyortard J. F. ve Thebaud, L. (2014). *Hakkıyla*. (Çev: E. Sarıkartal), İstanbul: İthaki Yayınları.

Magee, B. (1982). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*.(Çev: M. Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Özcan, S. (2022). Jean François Lyotard'ın Düşünceleri Bağlamında Postmodern Bilgi Sorunu. *SDÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 167-182.

Özlem, D. (2010). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

Popper, K. R. (2000). *Tarihselciliğin Sefaleti*. 3. Baskı (Çev: S. Orman), İstanbul: İnsan Yayınları.

Popper, K. R. (2004). *Tarihselciliğin Sefaleti*. 5. Baskı, (Çev: S. Orman), İstanbul: İnsan Yayınları.

Popper, K. R. (2008a). *Açık Toplum ve Düşmanları 1*. (Çev: M. Tuncay), Ankara: Liberte Yayınları

Popper, K. R. (2008b). *Açık Toplum ve Düşmanları 2*. (Çev: H. Rızatepe), Ankara: Liberte Yayınları.

Popper, K. R. (2010). *Hayat Problem Çözmektir Bilgi Tarih ve Politika Üzerine*. (Çev: A. Nalbant), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popper, K. R. (2013). *Tarihsiciliğin Sefaleti / Diyalektik Materyalizm Adı Verilen Nifak Teorisinin Eleştirisi*. (Çev: S. Orman), İstanbul: Plato Film Yayınları.

Popper, K. R. (2018). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri*. (çev. İ. Ata). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Popper, K. R. (2020a). *Yüzyılın Dersi*. (Çev: C. Aksoy), Ankara: Serbest Yayınları.

Popper, K. R. (2020b). *Bitmeyen Arayış Entelektüel Bir Otobiyografi*. (Çev: M. Acar), Ankara: Serbest Kitaplar Yayınları.

Russ, J. (2011). *Avrupa Düşüncesinin Serüveni Antikçağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*. (Çev: Ö. Doğan), Ankara: DoğuBatı Yayınları.

Sapur, M. (2004). *Post- Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev: A. Güçlü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Taşdelen, D. (Ed.). (2018). *Dil Felsefesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Trombley, S. (2015). *Modern Dünyaya Yön Veren 50 Düşünür*. (Çev: G. Gülbay), İstanbul: Kolektif Yayınları.

Ural, Ş. (1986). *Pozitivist Felsefe Bilimde ve Felsefede Doğrulama*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Mayıs/May-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Mart/March-2025

Covid-19 Pandemisinde İstatistik Bölgelerdeki Sağlık Hizmetinin Çok Boyutlu Ölçekleme ve TOPSIS Yöntemlerine Göre Değerlendirilmesi

Evaluation of Health Care in Statistical Regions According to Multidimensional Scaling and TOPSIS Methods in the Covid-19 Pandemic

Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE[1]

Öz

21.yüzyılın halk sağlığı krizi olarak nitelendirilen Covid-19 özellikle sağlık sektörü olmak üzere birçok sistemi etkilemiştir. Dünya ülkelerinde öncelikli hedef sağlık risklerini azaltıp hayatın devamlılığını sağlamak olarak belirlenmiştir. Türkiye'de 2020 yılında Covid-19'a yönelik ilk önlemler Mart ayında alınmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı istatistik bölgelerin pandemi döneminde sağlık hizmeti kapasite, sağlık hizmeti üretimi, sağlık insan gücü parametrelerine göre değerlendirilmesidir. 2020 ve 2021 yılları sağlık istatistikleri yıllıklarından sağlık hizmeti kapasite parametreleri hastane yatak sayısı, yoğun bakım yatağı sayısı, BT cihazı sayısı, sağlık hizmeti üretimi parametresinde kişi başı hastaneye başvuru sayısı, sağlık insan gücü parametresinde ise hekim sayısı, hemşire ve ebe sayısı seçilmiştir. İstatistik bölgelerin sağlık hizmeti kapasitesi, sağlık hizmeti üretimi ve sağlık insan gücünü kapsayan 6 parametre ile çok boyutlu ölçekleme analizi ile konumları belirlenmiştir. TOPSIS yöntemi ile seçilen parametrelere göre istatistik bölgelerin sıralamaları yapılmıştır. İstatistik bölgelerin seçilen 6 parametreye göre konumlarının değerlendirildiği çok boyutlu ölçekleme analizi ile sıralamanın yapıldığı TOPSIS sonuçlarının benzer olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Çok boyutlu ölçekleme, TOPSIS, İstatistik bölge, Sağlık hizmeti

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Described as the public health crisis of the 21st century, Covid-19 has affected many systems, especially the health sector. In the countries of the world, the primary goal is to reduce health risks and ensure the continuity of life. In Turkey, the first measures against Covid-19 started to be taken in March 2020. The aim of this study is to evaluate the statistical regions according to the parameters of health service capacity, health service production and health manpower during the pandemic period. From the health statistics annuals for the years 2020 and 2021, the health service capacity parameters are the number of hospital beds, the number of intensive care beds, the number of IT devices, the number of hospital admissions per person in the health service production parameter, and the number of physicians, nurses and midwives in the health manpower parameter. The positions of the statistical regions were determined by multidimensional scaling analysis with 6 parameters including health service capacity, health service production and health manpower. Multidimensional scaling analysis, in which the positions of the statistical regions were evaluated according to the 6 selected parameters, and TOPSIS results, in which the ranking was made, were found to be similar.

Keywords: Covid-19, Multidimensional scaling, TOPSIS, Statistical region, Health care

Paper Type: Research

[1]Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi ABD, asl_kse@hotmail.com

Atıf için (*to cite*): Köse, A. (2025). Covid-19 Pandemisinde İstatistik Bölgelerdeki Sağlık Hizmetinin Çok Boyutlu Ölçekleme ve TOPSIS Yöntemlerine Göre Değerlendirilmesi *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 487-502.

Giriş

21.yüzyılda yaklaşık 7 milyon insanın ölümüne neden olan Covid-19, sağlık başta olmak üzere küresel ve ulusal düzeyde birçok sistemi etkilemiştir. Dünya ülkelerinde öncelikli hedef sağlık risklerini azaltıp hayatın devamlılığını sağlamak olarak belirlenmiştir (Üstün ve Özçiftçi, 2020, s. 145). Covid-19 salgını küresel ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve çalışma ile yaşam biçimlerinde değişikliklere neden olmuştur (İlhan, 2020, s.300). Ülkelerin sınırlarını kapatmaları, uluslararası ticaretin azalması ve birçok sektörde üretimin durmasına rağmen sağlık harcamalarında ciddi artışlar yaşanmıştır (Duran ve Acar, 2020: 60).

Pandemi döneminde sağlık kurumlarının insan gücü, tıbbi cihaz ve hastane yatak kapasitesi gibi kaynaklarının verimli kullanım zorunluluğu etkinlik artışı sağlamıştır (Kandel vd., 2020, s.1050 ;Rezaee ve Karimdadi, 2020, s.8 ;Wang ve Tang, 2020, s.460). Alan yazında istatistiki bölge düzeyinde pandeminin Batı Akdeniz bölge ekonomisinin etkilerinin değerlendirildiği araştırmanın dışında TR71 düzey 2 Niğde, Aksaray, Nevşehir gibi illerin bulunduğu bölgede işgücü piyasasının nasıl etkilendiğini belirlemek amacıyla yapılan araştırmada işgücüne katılım ve istihdam oranlarında düşüşlerin yaşandığı belirlenmiştir (Arık vd., 2021, s.545, Şahbaz Kılınç, 2021, s.320).

Bu araştırmada istatistik bölgelerin 2020-2021 yıllarında sağlık hizmeti kapasitesi, sağlık hizmeti üretimi ve sağlık insan gücünü kapsayan 6 parametre ile çok boyutlu ölçekleme analizi ile konumları belirlenmiş ve TOPSIS yöntemi ile bölgelerin sıralamaları yapılmıştır. 2020 ve 2021 yılları sağlık istatistikleri yıllıklarından sağlık hizmeti kapasite parametreleri hastane yatak sayısı, yoğun bakım yatağı sayısı, BT cihazı sayısı, sağlık hizmeti üretimi parametresinde kişi başı hastaneye başvuru sayısı, sağlık insan gücü parametresinde ise hekim sayısı, hemşire ve ebe sayısı seçilmiştir. Hastanelerin sağlık hizmeti kapasitesi, sağlık hizmeti üretimi ve sağlık insan gücü parametrelerine göre istatistik bölgelerin birbirlerine göre konumları ve sıralamaları değerlendirilmiştir. Araştırmanın yapıldığı dönemde 2022 yılı sağlık istatistik yıllığı yayınlanmadığından ilgili yıl değerlendirilmeye alınamamıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Türkiye'de 17 Mart 2020 tarihinde Covid-19 kaynaklı ilk hasta kaybı yaşanmış ve bu bulaşıcı hastalığın yayılımını önlemeye yönelik tedbirler alınmaya başlamıştır. Riskli grupta bulunan kişilere sosyal izolasyon uygulanmıştır (Bakir, 2020, s.430). Hayat Eve Sığar (HES) mobil uygulaması ile izolasyonda olması gereken kişilerin takibi yapılarak virüsün yayılımı önlenmeye çalışılmıştır. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan rehberde sağlık çalışanlarına yönelik hastalığın bulaşıcı risklerine karşı alınması gereken önlemler kapsamında maske kullanımı ve koruyucu ekipman temini yer almıştır (Taşdoğan, 2020, s.140).

Türk sağlık sisteminin hastane kaynaklarına yönelik olarak hastanelerin mülkiyet yapısına bağlı olmaksızın tümünün pandemi hastanesi ilan edilmesi, sağlık insan gücü istihdamına yönelik istifa sonrası açıktan atama ve 32 bin sağlık çalışanı istidamı ile kapasite artış çalışmaları bu dönemde süreç yönetimini desteklemiştir. Hastane yatak sayısı 2019 yılında 237.504, 2020 yılında 251.182, 2021 yılında ise 254.497'dir. 2020 yılında açılan şehir hastaneleri ile hastane yatak kapasitesi artışı sağlanarak sağlık hizmeti üretimi tedavi hizmetleri düzeyinde desteklenmiştir. Ayrıca Covid-19 teşhisinde de tıbbi cihazlardan Bilgisayarlı Tomografi (BT) cihazları teşhis sürecinde kullanılmıştır. Hastanelerdeki BT cihaz sayısı 2019 yılında 1213, 2020 yılında 1248, 2021 yılında ise 1271'e yükselmiştir (Sağlık İstatistik Yıllığı, 2021, s.114). Sağlık hizmeti üretiminin sürdürülebilirliğini sağlamada en önemli rol sağlık çalışanlarındadır. Arık ve Aydoğdu (2021)'nun araştırmasına göre sağlık çalışanlarının motivasyonunu artırmak amacıyla ücretlerde yapılan iyileştirmelerin çalışanların iş performansında ve motivasyonunda artış sağladığı belirtilmektedir. Sağlık çalışlarının tükenmişlik düzeylerinin değerlendirildiği farklı bir araştırmada sağlık çalışanlarının genel tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu belirlenmiştir

(Gürer ve Gemlik, 2020, s.50). Pandemide Sakarya'da filyasyon ekibinde görev alan sağlık çalışanlarının anksiyete düzeyinin değerlendirildiği araştırmada sağlık çalışanlarının ruh sağlıklarının etkilendiği, İstanbul'da ise bu süreçte özel sektördeki sağlık çalışanlarının kamu sektöründeki sağlık çalışanlarına göre işleri ile ilgili daha fazla problem yaşadığı belirlenmiştir (Aktan Kibar vd., 2022, s.70, Bozkurt Demirsoy, 2021, s.375).

Türkiye'de sağlık hizmeti sunumu mikro ölçekte istatistik bölge düzeyinde planlanmaktadır. İstatistiki Bölge Birimleri (İBBS) sınıflandırması bölgesel kalkınma, ekonomi gibi birçok alanda olduğu gibi sağlık hizmetinde de bölgeler arası benzerlik ve farklılıkları belirlemek amacıyla kullanılan bir yaklaşımdır. Sağlık hizmeti sunumunun istatistiki bölge düzeyinde değerlendirilmesi istatistik bölge düzeyinde üretilecek sağlık politikalarını destekleyecektir (Çağlar ve Keten, 2019, s.50). Bu kapsamda 2020-2021 yılları seçilen parametrelere göre istatistik bölgeler sağlık hizmeti üretim, kapasite ve sağlık insan gücü parametreleri kullanılarak çok boyutlu ölçekleme ve TOPSIS yöntemleri ile değerlendirilmiştir.

1.1. Çok Boyutlu Ölçekleme ve TOPSIS

Çok boyutlu ölçekleme analizinin kapsamında nesnelerin uzaklık değerlerine göre konumlarının belirlemesi amaçlanmaktadır. Bu analiz kapsamında kullanılan ölçek türüne göre 2 ve 3 boyutlu kavramsal uzayda nesneler arasındaki uzaklıklara karşı gelecek gözlemlere göre yerler verilmektedir. Ölçek türü verilerin türüne göre uzaklık matrisi eşit aralıklı veya oranlı ölçülmüş ise öklid, karesel öklid ve minkowski uzaklığı, sınıflayıcı ve sıralayıcı veri türünde ise ki kare uzaklığı kullanılmaktadır (Gürsakal, 2019, s.180).

Çok boyutlu ölçekleme analizinin kullanıldığı araştırmalardan birinde Türkiye, farklı yıllarda seçilen sağlık göstergelerine göre OECD ve Avrupa Birliği ülkelerine göre konumunun değerlendirildiği bir araştırmada düşük gelir grubunda yer almıştır (Girginer, 2013, s.120). Aynı analizin kullanıldığı farklı bir araştırmada ise Avrupa birliği ülkelerinden Slovakya ile Türkiye'nin yakın konumda olduğu belirlenmiştir (Alkaya, 2022, s.30). OECD ülkelerinin değerlendirildiği araştırmalarda ise 2013 yılı verilerine göre sağlık harcamalarındaki yıllık büyüme oranı açısından Türkiye'nin diğer ülkelere göre farklılaştığı, 2015 yılı sağlık göstergelerine göre ise Meksika, Estonya, Kore, Letonya, Polonya gibi gelişmekte olan ülkeler arasında yer almıştır (Boz vd., 2016, s.160, Çevik ve Yüksel, 2021, s.220).

TOPSIS, yönetim, mühendislik, sağlık hizmeti gibi farklı konuların kapsamında yapılan araştırmalarda tercih edilen çok kriterli karar verme yöntemlerinden biridir (Zhao vd., 2021, s.15). Bu yöntem karar seçenekleri arasından en iyisini seçmek, sıralamak ya da sınıflandırmak amacıyla kullanılmaktadır. 1980 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilmiş yöntemde seçeneklerin pozitif ve negatif ideal çözüm noktalarına olan uzaklıklar hesaplanmaktadır (Kabak ve Çınar, 2020: 60). TOPSIS yöntemi ile gerçekleştirilen analizde Ci değerleri hesaplanmaktadır. Yakınlık indeksinin büyüklüğüne göre Ci'nin 1'e eşit veya 1'e yakın bir değer alması ise yüksek performans ile ilişkilendirilmektedir (Wang vd., 2015, s.460).

Sağlık alanında TOPSIS yöntemi birçok araştırmada yöntem olarak tercih edilmiştir. Hastanelerin poliklinik, acil servis ve palyatif bakım birimlerinin performans düzeyinin belirlenmesinde, hastanelerin finansal performansının değerlendirilmesinde TOPSIS yöntemi kullanılmıştır (Avcı, 2018, s.30, Güdük ve Güdük, 2017, s.520, Kar ve Özer, 2018, s. 340, Taş vd., 2018, s.18, Yiğit, 2019, s.75). Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin performanslarının seçilen sağlık göstergelerine göre değerlendirildiği araştırmalarda da TOPSIS yöntemi kullanılmıştır (Değirmenci vd., 2020, s. 230, Yılmaz ve Söyük, 2020, s. 290, Tezcan, 2020, s.210, Üstün ve Karakaş, 2021, s.120).

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı 2020-2021 yılları sağlık istatistik yıllıklarından sağlık kurumları kapasitesi, sağlık hizmeti üretimi ve sağlık insan gücünü kapsayan 6 parametre ile istatistik

bölgelerin konumlarını ve sıralamalarını belirlemektir. Bu araştırma kapsamında çok boyutlu ölçekleme ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. İstatistik bölgelerin konumları çok boyutlu ölçekleme analizi ile TOPSIS yöntemi kullanılarak ise sıralamaları yapılmıştır. Ulusal literatürde pandemi döneminde istatistik bölgelerdeki sağlık hizmeti ve üretim kapasitesinin değerlendirildiği araştırma bulunmamaktadır. Bu yönü ile araştırmanın ulusal alan yazına katkı sağlaması hedeflenmektedir. İstatistik bölge düzeyinde yapılan bu araştırmada değerlendirmeler yalnızca seçilen değişkenleri kapsamaktadır.

3. Yöntem

Araştırmanın evrenini 12 istatistik bölge oluşturmaktadır. Bu bölgeler İstanbul (VAR 1), Batı Marmara (VAR 2), Ege (VAR 3), Doğu Marmara (VAR 4), Batı Anadolu (VAR 5), Akdeniz (VAR 6), Orta Anadolu (VAR 7), Batı Karadeniz (VAR 8), Doğu Karadeniz (VAR 9), Kuzeydoğu Anadolu (VAR 10), Ortadoğu Anadolu (VAR 11), Güneydoğu Anadolu (VAR 12)'dur. Tablo 1'de araştırmada kullanılan parametreler yer almaktadır. Araştırmada kullanılan parametrelere sağlık istatistik yıllıklarından ulaşılmıştır (Sağlık İstatistik Yıllığı, 2020, s.148; Sağlık İstatistik Yıllığı, 2021, s.200).

Tablo 1. Araştırmada kullanılan parametreler

Parametreler	Açıklama
Sağlık Hizmeti Kapasitesi	
Hastane Yatak Sayısı	Hastanelerin kapasitesine göre hizmet ürettiği seviyedir
Yoğun Bakım Yatağı Sayısı	Hastanelerin yoğun bakım kapasitesine göre hizmet ürettiği seviyedir
BT cihazı sayısı	Hastanelerin BT cihazı kapasitesidir
Sağlık Hizmeti Üretimi	
Kişi başı hastanelere başvuru sayısı	Hastanelere 2020-2021 yıllarında yapılan başvuruların toplam hekim sayısına oranıdır
Sağlık İnsan Gücü	
Hekim Sayısı (Uzman ve Pratisyen Hekim toplamı)	Hastanelerdeki hekim sayısıdır
Hemşire ve Ebe Sayısı	Hastanelerdeki hemşire ve ebe sayısıdır

Çok boyutlu ölçekleme analizinde $n \times n$ boyutlu uzaklık matrisindeki δij değerlerini temsil edecek dij (öklid mesafesi) konfigürasyon uzaklıklarına göre indirgenmiş koordinat düzlemi elde edilmektedir. Bu uzaklık değerlerinden yararlanarak (nxn) boyutlu uzaklıklar matrisi oluşturulmaktadır. Çok boyutlu ölçekleme analizinde kullanılan algoritmalar metrik ve metrik olmayan olarak iki grupta değerlendirilmektedir. Çok boyutlu ölçekleme analizinde amaç orijinal uzaklıklar ile konfigürasyon uzaklıkları arasındaki uyumsuzluğun göstergesi olan stress değerini düşürmektir. Bu analizde stress fonksiyonları ile hesap kriterlerine göre ulaşılan sonuçlar değerlendirilmektedir. Giriş matrisindeki konfigürasyon uzaklıkları arasındaki pozitif farklara göre minimize edilen fonksiyonlar ile iyi sonuçlara ulaşmak hedeflenmektedir (Ding, 2018, s. 200).

Çok boyutlu ölçekleme analizi, 12 istatistik bölge düzeyinde 6 parametrenin eşit aralıklı ve oranlı ölçek türünde olması nedeniyle 2 ve 3 boyutlu olarak öklit uzaklık ölçek türünde yapılmıştır. Analiz sonucunun veri setine uygunluğunu değerlendirmek amacı ile stress değerleri kullanılmıştır. 2 boyutlu analiz bulgularının stress istatistiği ve R^2 değerleri 3 boyutlu analiz bulgularından yüksek olması nedeniyle değerlendirmeler 2 boyutlu analize göre yapılmıştır. Bu analizde verinin elde edilen modele ne oranda uygun olduğunun ölçüsü R^2 değerine göre belirlenmiştir. Stress değerleri, $S \geq 0.20$ zayıf uyum, $S = 0.10$ orta uyum, $S = 0.05$ iyi

uyum, S=0.00 ise tam uyum olarak değerlendirilmektedir (Gürsakal, 2019). 2 boyutlu konumlandırmanın 2020 yılı stress değeri 0.06, R^2 =0.88, 2021 yılı stress değeri ise 0.08, R^2 = 0.90'dır. Bu değerlere göre konfigürasyon uzaklıkları ile tahmini uzaklıklar arasında "iyi" düzeyde bir uyum bulunmuştur. İstatistik bölgelerin parametrelere göre sıralamalarında kullanılan TOPSIS yönteminin uygulama aşamaları şunlardır (Çelikbilek ve Özdemir, 2020, s. 90).

- Yöntemin ilk aşamasında problem net ve doğru bir şekilde tanımlanmalıdır.
- Problem çözümünde değerlendirilecek alternatiflerin eksiksiz bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir.
- Alternatifler için kriterlere ait bilgiler birleştirilerek elde edilen karar matrisi (D) Eşitlik 1 ile elde edilmektedir.

$$D=\begin{bmatrix} d_{11} & d_{12} & \dots & d_{1j} & \dots & d_{1n} \\ d_{21} & d_{22} & \dots & d_{2j} & \dots & d_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ d_{i1} & d_{i2} & \dots & d_{ij} & \dots & d_{in} \\ \dots & \dots & \dots & \dots & \dots & \dots \\ d_{m1} & d_{m2} & \dots & d_{mj} & \dots & d_{mn} \end{bmatrix} \text{mxn} \qquad \text{(Eşitlik 1)}$$

Bu eşitlikte:

D: Karar matrisi,

m: alternatif sayısı,

n: kriter sayısını vermektedir.

- Karar matrisiyle birlikte kullanılacak olan kriterlere ait ağırlıklar toplamı 1 olan W vektörü kullanılarak Eşitlik 2 ile hesaplanmaktadır.

$$W = [w_1 \ w_2 \ \cdots \ w_i \ \cdots \ w_n]_{1xn} \qquad \text{(Eşitlik 2)}$$

- Her bir kriter sütunun elemanı ait olduğu sütunun kareler toplamının karekökü ne bölünerek normalize edilen karar matrisi ile Eşitlik 3'de yer almaktadır.

$$f_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} d_{ij}^2}} \qquad \text{(Eşitlik 3)}$$

- Karar matrisinin değerlerinin önem ağırlığı ile çarpılarak yapılan hesaplama Eşitlik 4'de yer almaktadır.

$$r_{ij} = f_{ij} w_j \qquad \text{(Eşitlik 4)}$$

- Karar matrisindeki değerlerden ulaşılan ideal A^+ ve ideal olmayan A^- çözümü ile gerçekleştirilirken alternatifler bu değerlere olan uzaklıklara göre kriterlerin tümünün pozitif olması kabul edilmektedir. Olumsuz bir kriterin ideal çözümünün maksimum değil minimum değer olması gerekmektedir. Bu adım Eşitlik 5 ile hesaplanmaktadır.

$$A^+ = \{a_j^+ | \forall j \; için \; max_i \, (r_{ij})\}$$

$$A^- = \{a_j^- | \forall j \; için \; min_i \, (r_{ij})\} \quad \text{(Eşitlik 5)}$$

A^+:İdeal çözüm

A^- : İdeal olmayan çözüm

- Öklidyen uzaklıkların kullanıldığı TOPSIS yönteminde S_i^+ *i.* kriterin ideal çözüme uzaklığını, S_i^- ise *i.* kriterin ideal olmayan çözüme uzaklığını belirlemek için hesaplanmaktadır. S^+ ve S^- kümeleri m adet alternatif boyutunda birer vektör olarak Eşitlik 6 ile belirlenmektedir.
- İdeal olmayan çözüme en uzak olan alternatif çözüme en yakın alternatiftir yaklaşımı kullanılarak Eşitlik 7 ile alternatiflerin göreli yakınlık değerleri (C_i^+) hesaplanmaktadır.
- Alternatifler arasında göreli yakınlık değeri en büyük olan alternatif en ideal alternatiftir. Yakınlık değeri Ci; 0 ve 1 aralığında değer almaktadır. En küçük C_i^+ değerine sahip alternatif en son tercih edilecek alternatiftir. Kriterler arasında en yüksek Ci değerine ait alternatif ise en yüksek performansa sahip olduğu belirlenmiştir.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (r_{ij} - a_j^+)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n} (r_{ij} - a_j^-)^2} \quad \text{(Eşitlik 6)}$$

S_i^+ : Kriterin ideal çözüme uzaklığı

S_i^- :Kriterin ideal olmayan çözüme uzaklığı

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-} \quad \text{(Eşitlik 7)}$$

C_i^+ : İdeal çözüme göreli yakınlık değeri

4. Bulgular ve Tartışma

Araştırmada kullanılan kapasite parametrelerine ait ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 2'de yer almaktadır. 10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı ortalama ve standart sapması 30,7 (±3,2), yoğun bakım yatağı sayısı 5,5 (±0,6)'dir. Hastane BT cihaz kapasitesi ortalama ve

standart sapması 14,7 (±1,7)'dir. Sağlık hizmeti üretim parametresinde kişi başı hastanelere başvuru sayısı (±0,2)'dür. Sağlık insan gücü parametresinde hekim sayısı 195,8 (±40,8), hemşire ve ebe sayısı 356,7 (±39,8)'dir.

Tablo 2. 2020 yılı tanımlayıcı istatistikler

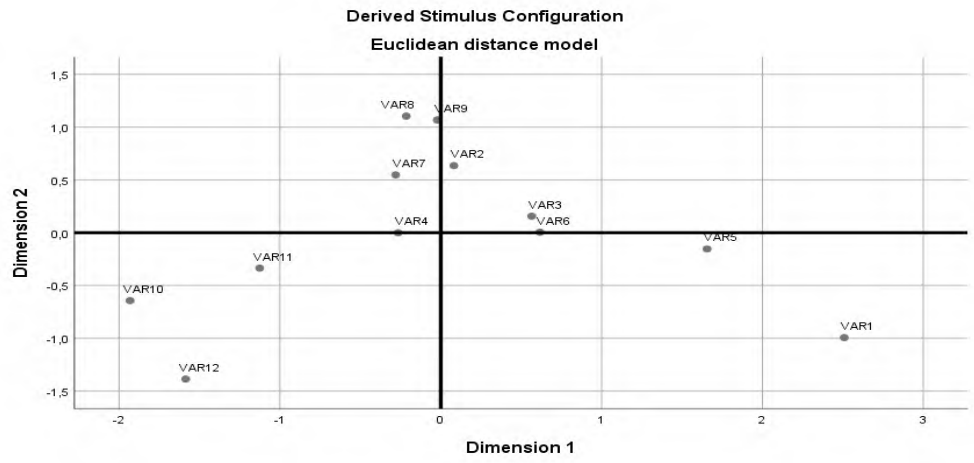
Parametreler	Ortalama	Standart Sapma
10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	30,7	3,2
10.000 kişiye düşen yoğun bakım yatağı sayısı	5,5	0,6
1.000.000 kişiye düşen BT cihazı sayısı	14,7	1,7
Hastanelere kişi başı hekime başvuru sayısı	4	0,2
Hemşire ve ebe sayısı	356,7	39,8
Hekim sayısı	195,8	40,8

Tablo 3'de 2021 yılına hastanelerin kapasite parametreleri, sağlık hizmeti üretimi ve sağlık insan gücü ortalama ve standart sapma değerleri yer almaktadır. 10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı ortalama ve standart sapması 30,9 (±3,1), yoğun bakım yatağı sayısı 5,5 (±0,6)'dir. Hastane BT cihaz kapasitesi ortalama ve standart sapması 15,2 (±1,7)'dir. Sağlık hizmeti üretim parametresinde kişi başı hastanelere başvuru sayısı 4,9 (±0,1)'dur. Sağlık insan gücü parametresinde hekim sayısı 205,8 (±44,9), hemşire ve ebe sayısı 356,7 (±38,4)'dir.

Tablo 3. 2021 yılı tanımlayıcı istatistikler

Parametreler	Ortalama	Standart Sapma
10.000 kişiye düşen hastane yatağı sayısı	30,9	3,1
10.000 kişiye düşen yoğun bakım yatağı sayısı	5,5	0,6
1.000.000 kişiye düşen BT cihazı sayısı	15,2	1,7
Hastanelere kişi başı hekime başvuru sayısı	4,9	0,1
Hemşire ve ebe sayısı	356,7	38,4
Hekim sayısı	205,8	44,9

Grafik 1'de istatistik bölgelerin 2020 yılı 2 boyutlu konumlandırma modeli yer almaktadır. 2 boyutlu konumlandırma R^2 =0,88, stress= 0,06 değerlerine göre veri ile gösterim uzaklıkları arasında iyi bir uyum olduğu belirlenmiştir.

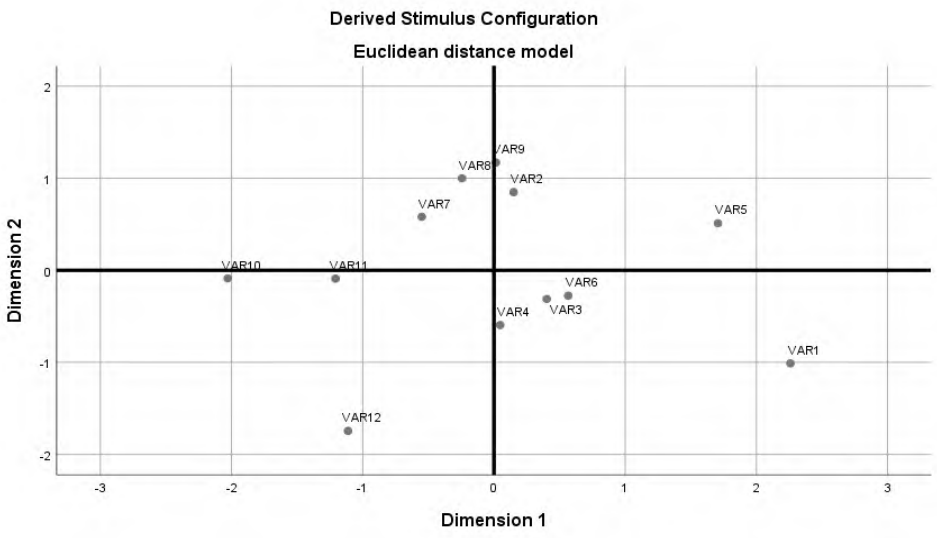
Grafik 1. 2020 yılı 2 boyutlu konumlandırma modeli

Tablo 4'de 2020 yılı istatistik bölgelerin 2 boyutlu koordinat değerleri yer almaktadır. 2020 yılı 1.boyutta İstanbul (VAR 1) ve Batı Anadolu (VAR 5) bölgeleri en önemli ayrıştırıcılardır. Seçilen sağlık göstergelerine göre İstanbul ve Batı Anadolu bölgelerinin benzer oldukları belirlenmiştir. İstanbul (VAR 1) ve Kuzeydoğu Anadolu (VAR 10) bölgeleri ise 1.boyutta birbirine en az benzeyen bölgelerdir. 2.boyutta ise Batı Karadeniz (VAR 8) ve Doğu Karadeniz (VAR 9) bölgelerinin benzer, Güneydoğu Anadolu (VAR 12) ve Batı Karadeniz (VAR 8) bölgeleri ise en uzak bölgeler olarak konumlandırılmıştır.

Tablo 4. İstatistik bölgelerin 2020 yılı 2 boyutlu koordinat değerleri

İstatistik Bölge	1.boyut	2.boyut
İstanbul	2,508	-0,993
Batı Marmara	0,081	0,635
Ege	0,565	0,156
Doğu Marmara	-0,265	-0,001
Batı Anadolu	1,655	-0,15
Akdeniz	0,616	0,004
Orta Anadolu	-0,28	0,546
Batı Karadeniz	-0,214	1,104
Doğu Karadeniz	-0,022	1,067
Kuzeydoğu Anadolu	-1,932	-0,643
Ortadoğu Anadolu	-1,126	0,335
Güneydoğu Anadolu	-1,586	-1,386

Grafik 2'de istatistik bölgelerin 2021 yılı 2 boyutlu konumlandırma modeli yer almaktadır. 2 boyutlu konumlandırmanın R^2 =0,90, stress= 0,08 değerlerine göre veri ile gösterim uzaklıkları arasında iyi bir uyum olduğu belirlenmiştir.

Grafik 2. 2021 yılı 2 boyutlu konumlandırma modeli

Tablo 5'de 2021 yılı istatistik bölgelerin 2 boyutlu koordinat değerleri yer almaktadır. 1.boyutta İstanbul (VAR 1) ve Batı Anadolu (VAR 5) bölgeleri benzer konumda olduğu belirlenmiştir. 1.boyutta en uzak bölgeler ise İstanbul (VAR 1) ve Kuzeydoğu Anadolu (VAR 10) bölgeleridir. 2.boyutta Doğu Karadeniz (VAR 9) bölgelerinden farklılaşmaktadır. 2. boyutta Doğu Karadeniz (VAR 9) ve Güneydoğu Anadolu (VAR 12) bölgeleri en uzak konumlandırılan bölgeler olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. İstatistik bölgelerin 2021 yılı 2 boyutlu koordinat değerleri

İstatistik Bölge	1.boyut	2.boyut
İstanbul	2,259	-1,01
Batı Marmara	0,149	0,849
Ege	0,401	-0,311
Doğu Marmara	0,047	-0,594
Batı Anadolu	1,706	0,511
Akdeniz	0,565	-0,275
Orta Anadolu	-0,55	0,581
Batı Karadeniz	-0,244	0,999
Doğu Karadeniz	0,014	1,171
Kuzeydoğu Anadolu	-2,029	-0,087
Ortadoğu Anadolu	-1,207	-0,09
Güneydoğu Anadolu	-1,133	-1,744

Tablo 6 ve Tablo 7'de TOPSIS yöntemi ile 2020-2021 yıllarında 12 istatistik bölgenin sağlık hizmeti kapasitesi, sağlık hizmeti üretimi ve sağlık insan gücü parametrelerine göre sıralamaları yer almaktadır. Tablo 6'da 2020 yılı seçilen parametrelere göre istatistik bölgelerin sıralamaları yer almaktadır. Sağlık hizmeti kapasite parametresinde en yüksek Ci (0,713) değerine sahip olan İstanbul bölgesi, en düşük Ci (0,252) değerine sahip Güneydoğu Anadolu bölgesi ise 12.sırada yer almıştır. Sağlık hizmeti üretiminde en yüksek Ci (0,963) Ege'de, en düşük Ci (0,023) değerine sahip Kuzeydoğu Anadolu bölgesi 12.sırada yer almıştır. Sağlık insan gücü parametresinde Güneydoğu Anadolu bölgesi Ci (0,063) ile 12.sırada, Batı Anadolu ise Ci (1,000) değeri ile 1.sırada yer almıştır.

Tablo 6. 2020 Yılı Seçilen Parametrelere Göre İstatistik Bölgelerin Sıralamaları

Bölge	Sağlık Hizmeti Kapasitesi		Sağlık Hizmeti Üretimi		Sağlık İnsan Gücü	
2020	C_i^+	Sıra	C_i^+	Sıra	C_i^+	Sıra
Batı Anadolu	0,634	3	0,048	9	0,96	1
Batı Marmara	0,533	7	0,14	2	0,404	8
İstanbul	0,713	1	0,084	8	0,739	2
Akdeniz	0,65	2	0,121	4	0,476	5
Ege	0,584	4	0,963	1	0,591	3
Kuzeydoğu Anadolu	0,319	11	0,023	12	0,249	10
Doğu Marmara	0,416	9	0,107	7	0,399	9
Doğu Karadeniz	0,563	5	0,111	5	0,511	4
Orta Anadolu	0,513	8	0,107	6	0,411	7
Ortadoğu Anadolu	0,341	10	0,028	11	0,205	11

Güneydoğu Anadolu	0,252	12	0,036	10	0,063	12
Batı Karadeniz	0,543	6	0,122	3	0,418	6

Tablo 7'de 2021 yılı seçilen parametrelere göre istatistik bölgelerin sıralamaları yer almaktadır. Sağlık hizmeti kapasite parametresinde en yüksek Ci (0,715) değerine sahip olan İstanbul bölgesi, en düşük Ci (0,304) değerine sahip Doğu Karadeniz bölgesi ise 12.sırada yer almıştır. Sağlık hizmeti üretiminde en yüksek Ci (0,759) Orta Anadolu'da, en düşük Ci (0,209) değeri ile İstanbul bölgesi 12.sırada yer almıştır. Sağlık insan gücü parametresinde Güneydoğu Anadolu bölgesi Ci (0,071) ile 12.sırada, Batı Anadolu ise Ci (1,000) değeri ile 1.sırada yer almıştır.

Tablo 7. 2021 Yılı Seçilen Parametrelere Göre İstatistik Bölgelerin Sıralamaları

Bölge	Sağlık Hizmeti Kapasitesi		Sağlık Hizmeti Üretimi		Sağlık İnsan Gücü	
2021	C_i^+	Sıra	C_i^+	Sıra	C_i^+	Sıra
Batı Anadolu	0,714	2	0,269	10	1	1
Batı Marmara	0,517	8	0,586	3	0,37	9
İstanbul	0,715	1	0,209	12	0,743	2
Akdeniz	0,639	3	0,449	8	0,461	4
Ege	0,6	4	0,554	6	0,56	3
Kuzeydoğu Anadolu	0,33	11	0,556	5	0,221	10
Doğu Marmara	0,438	9	0,468	7	0,401	6
Doğu Karadeniz	0,596	5	0,574	4	0,428	5
Orta Anadolu	0,532	7	0,759	1	0,38	8
Ortadoğu Anadolu	0,343	10	0,306	9	0,217	11
Güneydoğu Anadolu	0,304	12	0,25	11	0,071	12
Batı Karadeniz	0,552	6	0,757	2	0,384	7

2020-2021 yıllarında sağlık hizmeti kapasite parametresinde hastane yatağı ortalamasında 2020 yılına göre 2021 yılında 0,02 oranında artış gerçekleşmiştir. Hastanelerin BT cihaz kapasitesinde de artış yaşanmıştır. Sağlık hizmeti üretim parametresinde hastanelere kişi başı hekime başvuru sayısı 0,9 oranında artış gerçekleşmiştir. Salgının başlangıcında acil başvuruların dışında hastanelerdeki rutin ameliyat ve poliklinik hizmetlerinde hastalığın bulaş riskini azaltmak amacıyla zorunlu ertelemelere gidilmiştir. Bu ertelemelerin sonucunda birinci basamak sağlık kurumlarına başvurular artmıştır. Sağlık istatistik yıllığı 2019-2020 yılı verilerine göre 1.basamak 2019 yılı aile hekimliği başvuru oranı %35, 2020 yılında ise bu oran %42 olarak %7 oranında artış ile gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise birinci basamak başvuru oranı azalarak %36'ya gerilemiştir (Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı, 2020, s.150). Pandeminin başlangıcında toplumun aile hekimliği farkındalık düzeyindeki artışın 2021 yılında etkisini kaybettiği söylenebilir. 2020 yılına göre 2021 yılında 100.000 kişi başına düşen hekim sayısında artış yaşanmıştır. OECD ülkeleri sağlık insan gücü ortalamasına göre nüfus başına düşen hekim ve hemşire oranı Türkiye'de düşüktür. Türkiye'de hekim ve hemşire başına düşen nüfus ortalaması sırasıyla 498,2 ve 431,2'dir. Bu oranlar OECD ülkelerinde ise hekim başına nüfus ortalaması 341,3 ve hemşire başına düşen nüfus ortalaması ise 102'dir. İstatistiklere göre Türkiye'de sağlık çalışanları OECD ülkelerine göre daha fazla iş yükü ile çalışmak zorundadır. Araştırmalarda

Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının artan iş yüküne bağlı yaşadığı stresin iş performansının düşmesine neden olduğu belirlenmiştir (Cai vd., 2020, s.14).

2020 yılı seçilen parametrelere göre 1.boyutta en uzak bölgeler İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleridir. 2.boyutta ise Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgelerinin benzer, Güneydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz bölgeleri ise en uzak bölgeler olarak konumlandırılmıştır. 1.boyutta benzer algılanan bölgeler İstanbul ile Batı Anadolu, en uzak bölgeler ise İstanbul ile Kuzeydoğu Anadolu'dur. 2.boyutta ise Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgelerinin benzer, Güneydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz bölgeleri ise en uzak bölgeler olarak konumlandırılmıştır. 2020 yılı TOPSIS istatistik bölge sıralamasında her üç parametrede İstanbul ve Batı Anadolu bölgeleri yakın sıralanmıştır. Örneğin sağlık insan gücü parametresinde İstanbul 1.sırada, Batı Marmara bölgesi ise 2.sırada yer almıştır. Çok boyutlu ölçekleme analizine göre en az benzerlik gösteren İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinin TOPSIS sıralamasında da uzak sıralanmışlardır. Sağlık hizmeti kapasite parametresinde İstanbul 1.sırada, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ise 11.sırada yer almıştır. 2.boyutta benzer olarak konumlandırılan Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz bölgeleri TOPSIS sıralamasına göre yakın sıralanmıştır. Sağlık hizmeti üretimi parametresinde Batı Karadeniz 3.sırada, Doğu Karadeniz ise 5.sırada yer almıştır. Güneydoğu Anadolu ve Batı Karadeniz bölgeleri ise sağlık hizmeti kapasite parametresinde TOPSIS sıralamalarında 12. ve 6. sırada yer almıştır.

2021 yılı çok boyutlu ölçekleme analizine göre 1.boyutta İstanbul ve Batı Anadolu benzer, en uzak İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleridir. TOPSIS sıralamasına göre sağlık hizmeti kapasite parametresinde ve sağlık insan gücü parametrelerinde 1. ve 2.sırada yer alarak yakın konumlandıkları söylenebilir. Sağlık insan gücü parametresinde İstanbul 2.sırada, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ise 10.sırada yer almıştır. Sağlık hizmeti üretim parametresinde ise İstanbul 1.sırada, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi 11.sırada yer alarak bu bölgeler uzak konumlandırılmıştır. 2.boyutta uzak konumlandırılan Doğu Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. TOPSIS sıralamasında ise Güneydoğu Anadolu bölgesi sağlık hizmeti kapasite ve sağlık insan gücü parametrelerinde 12.sırada, sağlık hizmeti üretim parametresinde ise 11.sırada yer almıştır. Doğu Karadeniz bölgesi ise sağlık hizmeti kapasite ve sağlık insan gücü parametrelerinde 5.sırada, sağlık hizmeti üretim parametresinde ise 4.sırada yer almıştır.

2020 yılı sağlık hizmeti kapasitesinde en düşük Ci (0,252) değerine sahip Güneydoğu Anadolu bölgesi 2021 yılında da en düşük Ci (0,304) değeri ile 12.sırada yer almıştır. 2020 yılı hastane kapasitesi ve sağlık insan gücü parametrelerinin TOPSIS yöntemi kullanılarak istatistik bölgelerin sıralandığı araştırmada son sırada Güneydoğu Anadolu bölgesinin yer aldığı belirlenmiştir (Erkılıç, 2022: 2020). Sağlık alt yapı göstergelerinin 2016 yılına ait verilerin kullanıldığı araştırmada ise Güneydoğu Anadolu bölgesi son sırada yer almıştır (Kar ve Özer, 2020, s. 340). Farklı bir araştırmada ise 2010-2019 dönemi kişi başı gelir ve temel sağlık göstergelerine göre Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin de düşük performans gösterdikleri belirlenmiştir (Üstün ve Karakaş, 2021, s. 120). 2020 ve 2021 yıllarında sağlık hizmeti kapasite parametresinde Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri son sıralarda yer almıştır. 2012-2018 yılları sağlık insan gücü ve sağlık kurumları kapasitesinin TOPSIS yöntemiyle sıralandığı araştırmada da son sıralarda yer alan bölgeler arasında Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri de yer almıştır (Aydın, 2021, s. 420). Pandemi öncesi verileri kapsayan bu araştırmalara ve pandemi dönemi verileri kapsayan araştırmamıza göre Güneydoğu, Kuzeydoğu ve Ortadoğu Anadolu bölgelerinin pandemide de sağlık hizmeti kapasitelerini etkin kullanmayışının devam ettiği söylenebilir.

Sağlık hizmeti üretim parametresinde 2020 yılında Ege bölgesi Ci (0,963), 2021 yılında ise Ci (0,759) değeri ile Orta Anadolu bölgesi 1.sırada yer almıştır. Farklı bir araştırmada 2015-2019 yıllarına göre sürdürülebilir kalkınma bağlamında sağlık açısından Ege bölgesi en avantajlı bölgeler arasında yer almıştır (Kortan Saraçoğlu ve Saraçoğlu, 2023, s.670). Sağlık hizmeti üretimi diğer ifade ile arzı bölgelerin gelişmişlik düzeyi ile de ilişkilidir. Gelişmiş

bölgelerden biri olan Ege Bölgesi'nin 2020 yılında 1'e yakın Ci değeri ile ilk sırada yer almasının nedeni bölgenin sahip olduğu kapasiteden kaynaklı olabilir.

2020 ve 2021 yıllarında sağlık insan gücü parametresinde Batı Anadolu Ci (1,000) değeri ile her iki yılda da 1.sırada yer almıştır. Farklı bir araştırmada ise Batı Anadolu, 2016 yılı sağlık hizmeti altyapısına göre birinci sırada yer almıştır (Şantaş ve Şantaş, 2018, s. 2420). Pandemide sağlık insan gücünde sağlık politikaları ile sağlık insan gücünün artışı hedeflenmiştir. Batı Anadolu'da bulunan Ankara ve Konya gibi gelişmiş illerin sağlık kurumları kapasitesi dolayısıyla da sağlık insan gücü oranının ortalama üzerinde olması sağlık hizmeti üretimini 2020-2021 yıllarında desteklediği söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada 2020-2021 yıllarında Türkiye'de 12 istatistik bölge sağlık hizmeti kapasite parametrelerinde hastane yatak sayısı, yoğun bakım yatağı sayısı, BT cihazı sayısı, sağlık hizmeti üretimi parametresinde kişi başı hastaneye başvuru sayısı, sağlık insan gücü parametresinde ise hekim sayısı, hemşire ve ebe sayısına göre çok boyutlu ölçekleme ve TOPSIS yöntemlerine göre değerlendirilmiştir.

İstatistik bölgelerin seçilen 6 parametreye göre konumlarının değerlendirildiği çok boyutlu ölçekleme analiz sonuçları ile sıralamalarının yapıldığı TOPSIS sonuçlarının benzer olduğu belirlenmiştir.

2020 yılı seçilen parametrelere göre çok boyutlu ölçekleme analizine göre benzer algılanan bölgeler İstanbul ile Batı Anadolu, Batı Karadeniz ile Doğu Karadeniz bölgeleri, en uzak bölgeler ise İstanbul ile Kuzeydoğu ve Güneydoğu Anadolu ile Batı Karadeniz bölgeleri ise en uzak bölgeler olarak konumlandırılmıştır. 2020 yılı TOPSIS istatistik bölge sıralamasında her üç parametrede İstanbul ve Batı Anadolu bölgeleri yakın sıralanmıştır. Çok boyutlu ölçekleme analizine göre en az benzerlik gösteren İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu bölgeleri, TOPSIS sıralamasında da uzak sıralanmışlardır.

İstanbul ve Batı Anadolu bölgeleri 2021 yılında çok boyutlu ölçekleme analizine göre benzer, İstanbul ve Kuzeydoğu Anadolu ise en uzak bölgelerdir. TOPSIS sıralamasına göre sağlık hizmeti kapasite parametresinde ve sağlık insan gücü parametrelerinde bu bölgeler yakın konumlanmıştır. Sağlık insan gücü parametresinde TOPSIS sıralamasında İstanbul 2.sırada, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi ise 10.sırada yer almıştır. Sağlık hizmeti üretim parametresinde ise İstanbul 1.sırada, Kuzeydoğu Anadolu bölgesi 11.sırada yer alarak bu bölgeler uzak sıralanmıştır.

2020 ve 2021 yılları TOPSIS sıralamalarında sağlık hizmeti üretim parametresi dışındaki diğer iki parametrede istatistik bölgelerin sıralamalarında benzerlik ya da yakınlık olduğu belirlenmiştir. Sağlık hizmeti üretim parametresinde kişi başı hekime başvuru oranı 2020 yılına göre 2021 yılında İstanbul, Akdeniz, Ege bölgelerinde azalmış, Kuzeydoğu ve Orta Anadolu bölgelerinde ise artmıştır.

Türkiye'de istatistik bölge düzeyinde yapılan sağlık yatırım ve planlamaları nüfus parametresine göre belirlenmektedir. Nüfusun yoğun olduğu bölgeler iş gücüne katılımın yüksek olduğu bölgeler olarak nitelendirilmektedir. Ekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek olan bu bölgeler (İstanbul gibi), düşük olan (Kuzeydoğu Anadolu gibi) bölgelere göre sağlık hizmeti açısından da avantajlı konumda yer almaktadır. Avantajlı istatistik bölgelerin sağlık hizmeti kapasitesi dezavantajlı bölgelere göre yüksektir. Türk sağlık sisteminde sağlık hizmeti arzına yönelik sağlık politikaları ile sağlık hizmeti sunumu açısından istatistik bölgeler arası farklılıkların azaltması hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmada bölgelerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri etkisini günümüzde de sürdürmektedir. Özellikle pandemi dönemi verilerine göre istatistik bölgelerde sağlık hizmeti ve üretim kapasitesinin değerlendirilmesi gelecek yıllarda

yaşanacak krizlerin yönetiminde sağlık yöneticilerine tecrübe kazandıracaktır. Pandemi döneminde istatistik bölge düzeyinde seçilen parametrelere göre bölgelerin konumlandırılması ve sıralamalarının değerlendirildiği bu araştırma ile alan yazına katkı sağlanması hedeflenmektedir. Gelecek araştırmalarda değişken sayısının artırılması ve 2022 yılını da kapsaması önerilmektedir.

Kaynakça

Aktan Kibar, F. , Devran Muharremoğlu, Z. , Oturak, G., Tunalı Çokluk, S. , Güven, E. A., Onur, İ. ve Öğütlü, A. (2022). COVID-19 Pandemisi süresince filyasyonda görevli sağlık çalışanlarının anksiyete düzeylerinin ve uyku kalitelerinin değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, *16*(1),66-75. https://doi.org/10.21763/tjfmpc.989004

Alkaya, A. (2022). Classification of European Union member and candidate countries in terms of health indicators. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, *25*(1), 29-46.

Arık, Ö. ve Aydoğdu, A. (2021). Sağlık bakanlığı tarafından yapılan Covid-19 ek ödemesi hakkında sağlık personeli görüşlerinin incelenmesi. *Journal of Academic Value Studies, 7*(2), 231-242. https://doi:10.29228/javs.52433

Arık, Ş., Gül, Z. B., Kula, M., Erdem, M. Ş. ve Çağatay, S. (2021). Covid-19 pandemisinin Batı Akdeniz bölge ekonomisine etkilerinin bölgesel girdi-çıktı tablosu ile analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 39*(4), 537-559. https://doi.org/10.17065/huniibf.907198

Avcı, K. (2018). Ankara il merkezindeki bir eğitim ve araştırma hastanesinin finansal performansının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*, *6* (2), 25-44. https://doi.org/10.22139/jobs.377213

Aydın, G. Z. (2021). CRITIC VE TOPSIS yöntemleriyle Türkiye'de bölgesel sağlık hizmetlerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, *7*(2), 412-433.

Bakir, C. (2020). The Turkish state's responses to existential Covid-19 crisis. *Policy and Society, 39*(3), 424–441. https://doi: 10.1080/14494035.2020.1783786

Boz, C., Sur, H. ve Söyük, S. (2016). The similarites and differences analysis of OECD countries in terms of health system indicators. *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3*, 154-164.

Bozkurt Demirsoy, S. (2021). Covid-19 pandemisi döneminde sağlık çalışanlarında tükenmişlik: İstanbul ili örneği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 372-386.

Çağlar, A. ve Keten, N. D. (2019). İllerin sağlık endeksi: Bileşik endeks yaklaşımı ile bir deneme. *Duzce Medical Journal, 21*(1), 42-53. https://doi.org/10.18678/dtfd.521027

Cai, H., Tu, B., Ma, J., Chen, L., Fu, L., Jiang, Y. & Zhuang, Q. (2020). Psychological impact and coping strategies of frontline medical staff in Hunan between January and March 2020 during the outbreak of Coronavirus disease 2019 (Covid-19) in Hubei, China. Medical Science Monitor:International Medical. *Journal of Experimental and Clinical Research*, *26*, 1-16. https://doi.org/10.12659/MSM.924171

Çelikbilek, Y. ve Özdemir, M. (2020). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Açıklamalı ve Karşılaştırmalı Sağlık Bilimleri Uygulamaları.* Ankara: Nobel Yayınları.

Çevik, N. K. ve Yüksel, O. (2021). OECD ülkeleri sağlık sistemi göstergelerine çok boyutlu bir yaklaşım. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ICOMEP Özel Sayısı*, 213-245. doi: 10.54600/igdirsosbilder.991828

Değirmenci, N. ve Yakıcı Ayan, T. (2020). OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri açısından bulanık kümeleme analizi ve TOPSIS yöntemine göre değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *38*(2), 229-241. https://doi.org/10.17065/huniibf.592991

Ding, C. S. (2018). *Fundamentals of Applied Multidimensional Scaling for Educational and Psychological Research*. USA: Springer.

Duran, M. S. ve Acar, M. (2020). Bir virüsün dünyaya ettikleri: COVID-19 pandemisinin makroekonomik etkileri. *International Journal of Social and Economic Sciences*, *10*(1), 54–67.

Erkılıç, C. E. (2022). Kamu sağlık hizmeti altyapı ve insan kaynağı göstergeleri açısından Türkiye istatistiki bölge birimleri sınıflandırmasına göre düzey 1 bölgelerinin karşılaştırılması. *Erciyes Akademi*, *36*(4), 2006-2031. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1166935

Girginer, N. (2013). A comparison of the healthcare indicators of Turkey and The European Union members countries using multidimensional scaling analysis and cluster analysis. *İktisat İşletme ve Finans*, *28*(322), 119-136. https://doi.org/10.3848/iif.2013.323.3387

Güdük, Ö ve Güdük, Ö. (2017). Palyatif bakım üniteleri performansının TOPSIS yöntemi ile değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 511-527. https://doi.org/10.30569/adiyamansaglik.425963

Gürer, A. ve Gemlik, H. N. (2020). Covid-19 pandemisi sürecinde sahada olan sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri üzerine nitel bir araştırma. *Sağlık Hizmetleri ve Eğitimi Dergisi*, *4*(2), 45-52. https://doi.org/10.29228/JOHSE.3

Gürsakal, S.(2019). *Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik. Bursa:* Dora Yayınları.

İlhan, Ü. D. (2020). Covid-19 ile mücadelede insan kaynakları yönetimi uygulamalarında ihtiyaç duyulan aksiyonların belirlenmesine yönelik örgütsel müdahale yöntemi önerisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences Special Issue*, 288-307. https://doi.org/10.21547/jss.782458

Kabak, M. ve Çınar, Y. (2020). *Çok kriterli karar verme yöntemleri MS Excel çözümlü uygulamalar*. Ankara: Nobel Kitapevi.

Kandel, N., Chungong, S., Omaar, A. & Xing, J. (2020). Health security capacities in the context of covid-19 outbreak: an analysis of international health regulations annual report data from 182 countries. *Lancet, 395,* 1047-1053. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30553-5

Kar, A. ve Özer, Ö. (2020). Türkiye'de sağlık hizmetleri altyapı kaynaklarının, hizmet kullanım düzeylerinin ve sağlık sonuçlarının bölgesel düzeyde karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10*(20), 331-350.

Kortan Saraçoğlu, I. ve Saraçoğlu, S. (2023). Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık: Türkiye üzerine bölgesel bir değerlendirme. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, *58*(1), 667-688. https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.23.03.2104

Özbek, A. (2021). *Çok kriterli karar verme yöntemleri ve Excel ile problem çözümü. Ankara:* Seçkin Yayıncılık.

Rezaee, M. J. & Karimdadi, A. (2015). Do geographical locations affect in hospitals performance? A multi-group data envelopment analysis. *Journal of Medical Systems*, 39(85), 1-11. https://doi.org/10.1007/s10916-015-0278-3

Sağlık Bakanlığı (2020). *İstatistik Yıllığı*. https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/43399. siy2020-tur-26052022pdf.pdf?0 (Erişim tarihi: 10.12.2022).

Sağlık Bakanlığı (2021). *İstatistik Yıllığı*. https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/45316. siy2021-turkcepdf.pdf?0 (Erişim tarihi: 10.01.2023).

Şahbaz Kılınç, N. (2021). Covid-19 Salgınının TR71 Düzey 2 bölgesinde işgücü piyasasına etkileri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *10*(2), 313-336. https://doi.org/10.53306/klujfeas.937763

Şantaş, F. ve Şantaş, G. (2018). Türkiye'nin bölgelerin ve illerin sağlık değişkenleri açısından mevcut durumu ve sıralanması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *11*(3), 2419-2432. https://doi.org/10.17218/hititsosbil.453033

Taş, C, Bedir, N, Eren, T, Alağaş, H ve Çetin, S. (2018). AHP-TOPSIS yöntemleri entegrasyonu ile poliklinik değerlendirilmesi: Ankara'da bir uygulama. *Sağlık Yönetimi Dergisi, 2* (1), 1-17.

Taşdoğan, C. (2020). *Covid-19 salgınına karşı alınan önlemlerin iktisadi yansımaları.* Ankara: TASAV Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Merkezi Yayını.

Tezcan, N. (2020). Sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında Türkiye'de sağlık göstergelerinin analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Prof. Dr. Sabri ORMAN Özel Sayısı,* 202-217.

Üstün, Ç. ve Karakaş, D. (2021). Türkiye'nin sağlık göstergelerinin bölgesel ve uluslararası karşılaştırma perspektifinden değerlendirilmesi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20. Bölge Bilimi ve Planlama Kongresi Özel Sayısı*, 107-132. https://doi.org/10.46790/erzisosbil.960485

Üstün Ç. ve Özçiftçi S.(2020). COVID-19 pandemisinin sosyal yaşam ve etik düzlem üzerine etkileri: Bir değerlendirme çalışması. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*. 25(Special Issue on COVID 19): 142-153. https://doi.org/10.21673/anadoluklin.721864

Wang, Z. & Tang, K. 2020. Combating covid-19: health equity matters. *Nature Medicine*, 26, 458-464. https://doi.org/10.1038/s41591-020-0823-6.

Yiğit, A. (2019). Türkiye'de eğitim ve araştırma hastaneleri performansının TOPSIS yöntemi ile analizi. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, 8*(2),72-85.

Yılmaz, F. ve Söyük, S. (2020). Sağlık risk faktörlerine göre ülkelerin kümelenmesi ve çok kriterli karar verme teknikleriyle sağlık durumu göstergelerinin analizi. *Sosyal Güvence,* (17), 283-320. https://doi.org/10.21441/sosyalguvence.823636

Zhao, Q., Chen, J., Li, F., Li, A. & Li, Q. (2021). An integrated model for evaluation of maternal health care in China. *Plos One*, *16*(1), 1-18. https://doi.org/10.1371/journal.pone.024530

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir. Araştırmada sağlık istatistik yıllıklarından ulaşılan ikincil veriler kullanıldığından etik kurul izni gerekmemektedir. Bu çalışma tek yazarlı olup herhangi bir kurumdan finansal destek alınmamıştır.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Temmuz/July-2023| Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Haziran/June-2024

Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde E-Devlet Üzerine Yazılan Çalışmaların Bibliyometrik Analiz ile Karşılaştırılması

Comparison of Studies on E-Government Between Türkiye and the European Union States Using Bibliometric Analysis

Dr. Öğr. Üyesi Senem DEMİRKIRAN[1]

Öz

Teknolojik gelişmeler ile birlikte kamu yöneticileri önce kamu kurumlarında dijital dönüşümü ardından kamu hizmetlerinin sunumunda dijitalleşmeyi amaç edinmiştir. Elektronik devlet (e-Devlet) kavramı bu amaçlar doğrultusunda ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Kamu hizmetlerinin dijital sunumu ile ilgili çalışmalar dijital çağ ile birlikte klasik anlayıştan sıyrılarak hem dijital yönetişim hem de dijital devlet kavramları içinde gelişmeye devam etmektedir. Bu nedenle, e-Devlet çalışmaları giderek artan bir öneme sahiptir. Bu makalede, Türkiye (TR) ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde kamu yönetimi disiplini çerçevesinde yapılan elektronik devlet (e-Devlet) çalışmalarının bibliyometrik analizi sunulmaktadır. 2005 ile 2023 yılları arasında Türkiye ve AB üyesi ülkelerde yayınlanan toplam 180 makaleye ilişkin Web of Science (WoS) veritabanındaki veriler kullanılmıştır. Sunulan analizler, Türkiye ve AB üyesi ülkelerdeki araştırmacıları ve kurumları içermektedir. Araştırmanın belirleyicisi "e-Devlet" anahtar sözcüğüyle "kamu yönetimi" alanında yazılan makalelerdir. Ulaşılan veri; yazar, atıf, ülke, kurum, anahtar sözcük ve tam metin üzerinden incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: E-Devlet, Kamu Yönetimi, Türkiye, AB, Dijitalleşme, Bibliyometrik Analiz.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

With the development of technology, public administrators first targeted digital transformation in public institutions, and later digitalization in the provision of public services. In keeping with these goals, the idea of electronic government (or "e-Government") has originated and grown. Studies on the digital presentation of public services are still being developed, leaving the traditional notion with the digital age, within the conceptions of both digital governance and digital state. Consequently, e-Government studies are becoming more and more important. This paper provides a bibliometric analysis of studies on electronic government (e-Government) carried out within the context of public administration discipline in Türkiye (TR) and member countries of the European Union (EU). 180 publications that were published in Türkiye and EU member nations between 2005 and 2023 were analyzed using data from the Web of Science (WoS) database. The presented analyses included researchers and institutions in Türkiye and EU member states. The determinant of the research was the articles published in the field of "public administration" with the keyword "e-Government". The author, citation, country, institution, keywords, and full text of the retrieved data were examined.

Keywords: E-Government, Public Administration, Türkiye, EU, Digitalization, Bibliometric Analysis

Paper Type: Research

[1]Kırklareli Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, senemdmk@gmail.com.

Atıf için (to cite): Demirkıran, S. (2025). Türkiye'de ve Avrupa Birliği'nde E-Devlet Üzerine Yazılan Çalışmaların Bibliyometrik Analiz ile Karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 503-517

Giriş

Kamu hizmetlerinin sunumunda vatandaş memnuniyeti, verimlilik, sürdürülebilirlik, hız ve kamu yararı amacıyla bilgi iletişim teknolojisi (BİT) araçlarının kullanılması olarak tanımlanabilecek olan e-Devlet kavramı ortaya çıktığı andan itibaren tüm dünyada pek çok araştırmacı tarafından incelenmektedir. Kamu hizmetlerini içinde barındıran e-Devlet'in ortaya çıkışı ve işlerliği vatandaş-devlet ilişkisi üzerinden gerçekleşmektedir. Gelişen teknolojiler, nesnelerin interneti (IoT), yapay zekâ (Ai), makine öğrenmesi, bulut bilişim, büyük veri vb. dijital çağın tüm gereklerinin devlet tarafından kamu hizmet sunumunda kullanılması hayati öneme sahiptir. Tüm bu teknolojik gelişmelerin üretim süreçleri entegrasyonu olarak tanımlanan Endüstri 4.0 (dördüncü sanayi devrimi) ile süper akıllı toplum olarak tanımlanan Toplum 5.0 (Japon Endüstri Devrimi) kamu hizmet yönetimini teknoloji odaklı olarak dönüştürmekte ve kamu hizmet sunumunda e-Devletin gelişimini hızlandırmaktadır.

Teknolojik gelişmelerdeki büyük hız devletin tüm kurumlarının işleyişlerinde hızlı olmalarını gerektirmektedir. Aksi halde yavaş, maliyetli ve aksayan kamu hizmetleri ortaya çıkmaktadır. Dijital çağda da öncesinde olduğu gibi kamu hizmetlerinin bilgi iletişim araçları kullanılarak sunulması kamu yönetimi açısından karar vermede ve iş birliği teşviklerinde hayati öneme sahiptir. Son dönemde pek çok araştırmacı tarafından kamu yönetiminde yeni bir paradigma olarak kabul edilen 'dijital yönetişim' kavramı dijital çağ kamu hizmet sunumunda devlete yol haritası sunmaktadır. Bunun nedeni ise dijital yönetişim kavramının en küçük ve en büyük parçalarının iş birliği ile kamu yönetiminin dijital dönüşümünü ve dijitalleşmesini içermesidir. Dijital yönetişim ölçümünde kullanılan en önemli gösterge e-Devlet uygulamaları ve kullanımıdır. Dünya çapında ülkelerin değerlendirilmesinde dijital yönetişim önemli bir göstergedir. Dijital çağ ile birlikte BİT ve sosyal medya araçları, kamu yönetiminde hizmet kalitesinin arttırılmasını sağlamalarının yanı sıra kamu yönetiminde şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlamaktadır. Bu nedenle BİT'nde meydana gelen gelişmeler e-Devlet çalışmalarının merkezinde yer almaktadır. E-Devlet kullanımının gelişimi ve yaygınlaştırılması ise şeffaflık, hesap verebilirlik, açıklık açısından devletin gelişimini sağlamakta ve vatandaş katılımını arttırmaktadır. E-Devlet doğası itibariyle sürekli gelişmektedir.

Türkiye'de e-Devletin gelişim çizgisi 1980'lerin ikinci yarısında başlatılarak 1990'lı yıllardan itibaren daha geniş biçimde uygulanan politikalar ile yapılan teknoloji altyapısı yatırımları ile artmıştır. Uygulanan politika ve yapılan altyapı yatırımları neticesinde vatandaşların teknolojiye ve internete ilgisi artarak bilgisayar ve internet kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu durum bazı kamu hizmetlerinin elektronik ortamda verilmesine zemin hazırlamıştır. E-Devlet ile ilgili politikaların, plan ve projelerin 2000'li yıllar itibariyle uygulamaya konması kamu hizmetlerinin dijitalleşmesine olan ilgiyi daha da arttırmıştır (Çarıkçı,2010). Türkiye'de 1980'li yıllar itibariyle devlet politikalarına dahil edilen e-Devlet ile ilgili ilk devlet politikası e-Avrupa+ Girişimi ile 2002 yılında Acil Eylem Planı kapsamında 'Bilgi Toplumu' hedefiyle "e-dönüşüm Türkiye Projesi" ile başlamıştır. 2003 yılında Bilgi Toplumu Dairesi'nin Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde kurulmasının ardından 2005 yılında, 'e-Devlet kapısı' teknik altyapı çalışmaları başlamıştır (Saylan,2009). Türkiye'de BİT altyapısının hızlı gelişimi sonucunda "Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı 2015-2018" hazırlanarak yürürlüğe girmiştir. BİT altyapısının bu hızlı gelişimi kamu yönetimini yenilik yapamaya zorlamıştır. Bunun üzerine 2018 tarihinde bir özel ihtisas komisyonu raporu hazırlanmıştır. Bu rapora göre; Türkiye, katılımcı, şeffaf ve bütüncül yaklaşım için kamu sektöründe önemli adımlar atmaktadır. Türkiye'de sürdürülebilir e-Devlet politikasını şekillendiren 'e-Devlet Ekosistemi' için '2016-2019 Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı' hazırlanmış ve toplumun yaşam kalitesini arttırmak amacıyla etkin e-Devlet vizyonu benimsenmiştir. Türkiye'de e-Devletin gelişimi ile ilgili atılan en önemli adımlardan biri Resmî Gazetede yayınlanan 30474 Sayılı 2018 tarihli 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Dijital Dönüşüm

Ofisi başlıklı ikinci bölüm ile gerçekleşmiştir. Böylece kurulan 'Dijital Dönüşüm Ofisi'nin görevi, "Dijital Türkiye (e-Devlet) 'ye aracılık etmek" olarak Cumhurbaşkanlığı kararnamesi 527 inci maddesinde ortaya konmuştur. AB üyesi ülkelerde ise e-Devletin gelişimi Avrupa Komisyonu tarafından sürdürülebilir büyüme, istihdam yaratma ve sosyal uyumu güçlendirme yoluyla Avrupa'nın ekonomik, sosyal ve çevresel yenilenmesi hedeflerine yönelik yürütülmektedir. AB'nde e-Devlet kesişen bir temadır. Komisyonda, çeşitli Genel Müdürlükler tarafından farklı açılardan ele alınmaktadır: iç pazar, pasaportlar, gümrükler, yapısal fonlar, bilgi toplumu, araştırma vb., her birinin bir stratejisi vardır ve az çok uzun vadelidir.

E-Devlet, yalnızca hizmetleri iyileştirmek değildir. Komisyon tarafından iyi yönetişim ilkelerini uygulamayı amaçlayarak, demokratik süreçleri teşvik etmek ve kamu yararına destek oluşturmak amacıyla, gerekli yeniden yapılanma ve personel yükseltmeleri ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımı olarak tanımlanmaktadır. AB üyesi ülkelerde e-Devlet, kamu hizmetlerinin daha açık olmasına, dışlanmayla mücadele etmesine ve daha üretken olmasına yardımcı olmaktadır (Bradier, 2004). Dijital devlete geçişte önemli bir adım olan e-Devletin kamu yönetimi açısından ne anlama geldiği, kurumsal açıdan nerede olduğu ve dijital yönetişimle artan önemi nedeniyle Türkiye ve AB üye ülkelerinde kamu yönetimi açısından e-Devlet çerçevesinde yapılan çalışmaların analiz edilmesi ve karşılaştırılması önem arz etmektedir. Bu çalışmanın, Türkçe literatüre doğrudan katkı sağlayarak, e-Devlet ile ilgili Türkiye ve AB üye devletlerinde yaşanan değişikliklere daha önce bakılmayan bir çerçeveden bakılması ve şu anki durumun analiz edilerek, Türkiye ve AB üyesi ülkelerde e-Devlet ile ilgili yazılan makalelerin karşılaştırılması sonucu benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması açısından gelecekte kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili yapılacak çalışmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada; Türkiye (TR) ve Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde kamu yönetimi disiplini çerçevesinde yapılan elektronik devlet (e-Devlet) çalışmalarının bibliyometrik analizi sunulmaktadır. 2005 ile 2023 yılları arasında Türkiye ve AB üyesi ülkelerde yayınlanan toplam 180 makaleye ilişkin Web of Science (WoS) veritabanındaki verilerin inceleme ve analizlerinde araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

1. Literatür

İnsanların iletişim kurma ve çalışma biçimlerinde hızlı değişikliklere yol açan ve kamu yönetiminde köklü değişikliklere neden olan internet, bu yüzyılın en önemli teknolojik yeniliklerinden biridir. Tüm dünyada devletler kamu hizmetlerinin dijital sunumu için politikalar ve planlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda; kamu hizmetlerinin kalitesinin ve bulunabilirliğinin iyileştirilmesi, kurumların daha fazla şeffaflığı, artan demokratik katılım, daha basit ve daha verimli yönetim, maliyetlerde önemli bir azalma vb. gibi faydaları bulunan e-Devlet adı verilen kamu hizmetlerinin dijital sunumu tüm dünyada artık devlet reformları için çok önemli bir unsurdur (Megder vd., 2005). Elektronik Devlet (e-Devlet) kavramı 1980'lerin ortalarından itibaren gelişmeye başlamıştır. Brown (2005), E-Devletin, her biri ayrı ayrı gelişen BİT, yönetim ve yönetimin kendisi arasındaki etkileşimlerden ortaya çıktığını belirtmektedir. Her biri ayrı ayrı gelişen bu üç faktör ile ilgili yönetim uygulamalarındaki teknolojik yeniliklerin ve yeni doktrinlerin çoğunun, özellikle özel sektörde hükümetin dışında ortaya çıkmış olması, hükümetin ise kamunun ihtiyaçları ve yetenekleri de dahil olmak üzere dış faktörlerden önemli ölçüde etkilenmesi son derece önemlidir. Bu nedenle, e-Devlet gelişmekte olan ve gelecekte de gelişmeye devam eden bir unsur olacaktır (Brown, 2005).

Yıldız (2007), e-Devlet'i BİT araçlarının kullanılarak vatandaşların demokratik yönetim sürecine katılımı ve kamu bilgi-hizmet sunumu olarak tanımlamaktadır. Çalışmasında, e-Devlet yazınını değerlendirerek, Türkiye'de e-Devlet proje süreçlerini ve katkı sunan siyasa oyuncuları incelemektedir. E-Devlet siyasalarını üçe ayırmaktadır: Politik, yönetsel ve teknik siyasalar. Politik, e-Devlet projelerini geliştiren kamu kurum ve kuruluşlarının maddi ve manevi desteğidir. Yönetsel, politik siyasalar tarafından verilen kararların uygulanmasıdır. Teknik, sürece dahil olacak personel ve gerekli altyapının oluşturulmasıdır (Yıldız, 2007). Saylan (2009)'a göre internet kullanımı devlet tarafından sosyo-ekonomik, ekonomik ve siyasi nedenlerle teşvik

edilmelidir. Vatandaş katılımı olmadan e-Devlet uygulamalarının başarılı olması mümkün değildir. Bu nedenle, e-yönetişim temelinde e-Devlet vatandaş katılımı teşvik edilmeli, tasarlanmalı ve işlenmelidir (Saylan, 2009). Balcı ve Medeni (2011), e-Devlet'i devlet hizmetlerinin BİT kullanan vatandaş ve diğer paydaşlara sunulmasının odak noktası olarak ifade etmektedir (Balcı ve Medeni, 2011). Demirbaş (2012), e-Devlet etkinliğinin şeffaflık ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Demirbaş, 2012), Karkın (2013), genel olarak e-Devlet ve özel olarak e-katılımın kamu hizmeti sunumunda devletin teknolojiyi kullanarak hizmet sunumunu kolaylaştırma çabası ve e-katılımın e-Devletin ayrılmaz parçası olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra BİT'in kontrolsüz yayılımı ve kullanımı devlete ve ilgili kurumlara güveni azaltabilmektedir. Kamu görevlilerinin e-Devlet kavramına olan tutumları e-katılımın başarısını etkilemektedir. Bu nedenle Türkiye'de e-Devlet ve e-katılım süreçlerinin yasal ve idari düzenlemeler ile doğrudan bir ilişki içinde olduğunu belirtmektedir ve e-Devlet projelerinin yasal ve idari düzenlemelerle tutarlı olması gerektiğini vurgulamaktadır (Karkin,2013).

Demirbaş vd., (2013)'e göre e-Devlet, Türkiye'de kamu yönetimi reformlarının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu kapsamda 2001 yılından sonra temel amacı, kamu hizmetlerinin hızlı, kaliteli, katılımlı, şeffaf, verimli ve açık sunulması olan devlet, e-dönüşüm adlı bir proje başlatmıştır ve bu proje Türkiye için e-Devlet ile ilgili atılan önemli bir adımdır (Demirbaş vd., 2013). Sobacı ve Eryiğit (2015), e-Devlet veya e-demokrasinin benimsenmesine odaklanan çalışmalarda yapmış oldukları araştırmada; e-Devletin benimsenmesinde; nüfus, statü, bütçe vb. değişkenlerin etkili olduğu, belediye bütçesi ile e-Devlet arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Sobacı ve Eryiğit,2015). Gökalp vd. (2019), e-Devletin BİT kullanılarak devlet kurumlarının evrak işleri ile zaman kaybının azalması, bireysel katılımın artması, demokrasinin gelişmesi, kurumlar arası yoğun iletişimin azalması faaliyetlerinin iyileştirilmesi olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra e-Devlet olgunluk modellerinin e-Devlet uygulamalarına geçişi kolaylaştırmak için BİT tabanlı değerlendirmeler olduğunu ve bu değerlendirme sonucunda gözlemlenen olgunluk seviyesinin daha sofistike bir e-Devlet yapısı sağladığını belirtmektedir (Gökalp vd.,2019).

van den Berg (2019), kamu yönetiminde çevrimiçi katılım ile ilgili yapmış olduğu araştırmada belirli bir grup tarafından açıkça ifade edilemese bile emekli katılımcıların çalışanlara oranla daha az çevrimiçi katılım sağladıkları sonucuna ulaşmaktadır. Criado vd. (2021), e-Devlet'in ortaya çıkması ile birlikte vatandaşların belli bir zamana ve yere bağlı kalmadan kamu hizmetlerine erişebildiğini, kamu hizmeti almak için kuyruğa girmediğini ve zaman kaybetmediğini ifade etmektedir (Criado, 2021). Altın ve Yılmaz (2021) yaptıkları araştırma sonucunda, e-Devlet'in yüksek düzeyde risk alan bireyler tarafından benimsenme olasılığının düşük olduğunu ve performans beklentisi yüksek olan bireyler tarafından ise e-Devleti benimseme olasılığının yüksek olduğunu ifade etmektedir (Altın ve Yılmaz, 2021). Meijer ve Boon (2021), e-Devlet platformunun altında yatan bilgi mimarisinin önemlidir. Çünkü bu mimari hükümet, ticari aktörler, sivil toplum aktörleri ve vatandaşlar arasındaki ilişkileri düzenlediğini ifade etmektedir (Meijer ve Boon, 2021). Giulio ve Vecchi (2021)'e göre, kamu idarelerinin yapısı teknolojik dönüşümler ile yeniden şekillenmektedir. Fakat, dijital devlet ile ilgili tartışmalar devam etmektedir (Giulio ve Vecchi,2021). Hancu-Budui ve Zorio-Grima (2021) kamu kurumlarının şeffaflığı ile ilgili araştırma yapmıştır (Hancu-Budui ve Zorio-Grima, 2021). WoS'ta 'e-Devlet' anahtar sözcüğü ile kamu yönetiminde en fazla atıf alan makaleler arasındadır. Bunun nedeni e-Devlet'in kamu kurumları açısından şeffaflık sağlama sonucudur.

Raudla (2021), Estonya hükümetinin COVID-19 salgınıyla mücadelesinde Estonya'nın BİT altyapısı ve e-devlet çözümlerinin (dijital kimlik doğrulama ve imza dahil), sosyal mesafeyi kolaylaştırdığını kamu kuruluşlarının büyük kesintiler olmadan çalışmalarına devam etmelerini sağladığını ifade etmektedir (Raudla,2021).Jalonen vd., (2021), marjinalize edilmiş gençlerden oluşan bir grup üzerinde sosyal medyanın kamu hizmetlerini geliştirme potansiyeli üzerine bir araştırma yaparak kamu hizmet sunumunda dijitalleşmenin önemini araştırmaktadır (Jalonen vd.,

2021). Cuadrado-Ballesteros vd. (2022), e-Devlet stratejileri ile muhasebe yenilikleri arasında bir bağlantı olup olmadığını araştırdığı çalışmasında e-Devlet'i; devletin amacı ve rolü, etkileşim ve karmaşıklık, açık bir sosyo-teknik sistem olarak ele alarak, e-Devlet'in yeterli teknolojilerin kullanımına ve yüksek kaliteli bilginin varlığına dayandığını ifade etmektedir (Cuadrado-Ballesteros vd., 2022). Tutar vd. (2023), e-Devlet'in devlet-vatandaş-iş dünyası arasında iletişim ve erişim sağlamak için kullanıldığını, halkın dijital okuryazarlık oranının artmasının e-Devlet uygulamalarını yaygınlaştırdığını, BİT'in aktif kullanımının işlevselliği arttırdığını ve e-Devlet'in benimsenmesini kolaylaştırdığını ifade etmektedir (Tutar vd., 2023). Hammerschmid vd., (2024), kamu yönetiminde dijital çağın etkisi üzerine yaptığı çalışmasında, BİT'lerin kamu yönetiminde geleneksel özellikleri ve merkezileşmeyi güçlendirme eğiliminde olduğu sonucuna ulaşmaktadır (Hammerschmid vd., 2024). BİT'in devleti vatandaşlar için daha erişilebilir, daha verimli ve daha hesap verebilir hale getirmek için kullanılması e-Devlet'tir. BİT ve e-Devlet ilişkisinde amaç devletin erişilebilir, verimli ve sorumlu olma hedeflerine katkı sağlamaktır. Erişilebilirlik, vatandaşlar ile kamu personeli arasındaki iletişimin kolay ve hızlı olmasını ifade ettiğinden kamu personelinin de bulunduğu kurumda e-Devlet uygulamalarını desteklemesi ve öğrenmeye açık olması gerekmektedir. Vatandaşların devlet yetkilileri ile rahat iletişim kurmasına izin vermeli ve sivil katılımı teşvik etmelidir. Bunun yanı sıra e-Devlet yasa, kararname, genelge vb. gibi daha fazla bilgiye, ekonomik veya bilimsel verilere çevrimiçi erişime izin vermelidir (Dempsy, 2003).

2. Yöntem

2.1.Araştırma Modeli/Deseni

Bu araştırma; Türkiye ve AB üyesi ülkelerde kamu yönetimi alanında WoS very tabanında e-Devlet ile ilgili makalelerin incelenmesinden oluşmaktadır. Araştırmaya dahil edilen makaleler, yıllara, anahtar kelimelere, alıntı ve atıf sayılarına, araştırma yöntemlerine göre incelenmektedir.

2.2.Evren ve Örneklem

Türkiye'de ve Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerde e-Devlet üzerine yazılan makalelerin araştırıldığı bu çalışmada; 2005-2023 yılları arasında "e-Devlet" anahtar sözcüğüyle "kamu yönetimi" alanında yapılan, Web of Science (WoS)'da endekslenen içerikler esas alınmaktadır. Bunun sonucunda kamu yönetimi alanında e-Devlet anahtar sözcüğü ile yazılan 180 makaleye ulaşılmıştır.

2.3.Veri Toplama Araçları

Verilerin daha anlaşılır ve ayrıntılı sunulması nedeniyle bibliyometerik veri için temel kaynaklardan biri kabul edilen WoS veri tabanı tercih edilmektedir.

2.4.Verilerin Toplanması ve Analizi

WoS'da "e-Devlet" anahtar sözcüğüyle 2005-2023 yılları arasında kamu yönetimi alanından seçilen Türkiye ve AB üyesi ülkelerde yazılan toplam 180 makaleye ulaşılmıştır. Ulaşılan makalelerin verileri VOSviewer analiz programı kullanılarak Türkiye için yazar, atıf, anahtar sözcük ve tam metin, AB üyesi ülkeler için yazar, atıf, ülke, kurum, anahtar sözcük ve tam metin üzerinden nitel araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmektedir.

2.5.Araştırma Etiği

Bu araştırma etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınması gereken durumları içermemektedir. Araştırmanın verileri online veri tabanı olan WoS'tan alınmıştır.

3.Bulgular

Araştırma kapsamında TR'den 17 ve AB üyesi ülkelerden 163 toplam 180 makale incelenmektedir. Bu araştırma ile; kamu yönetimi alanında yazılan e-Devlet makalelerinin yıllara göre dağılımı, anahtar kelimelerin değişimi, en çok atıf alarak katkı sağlayan çalışma ve yazarlar, araştırma yöntemleri ile ilgili sorulara cevap aranmaktadır.

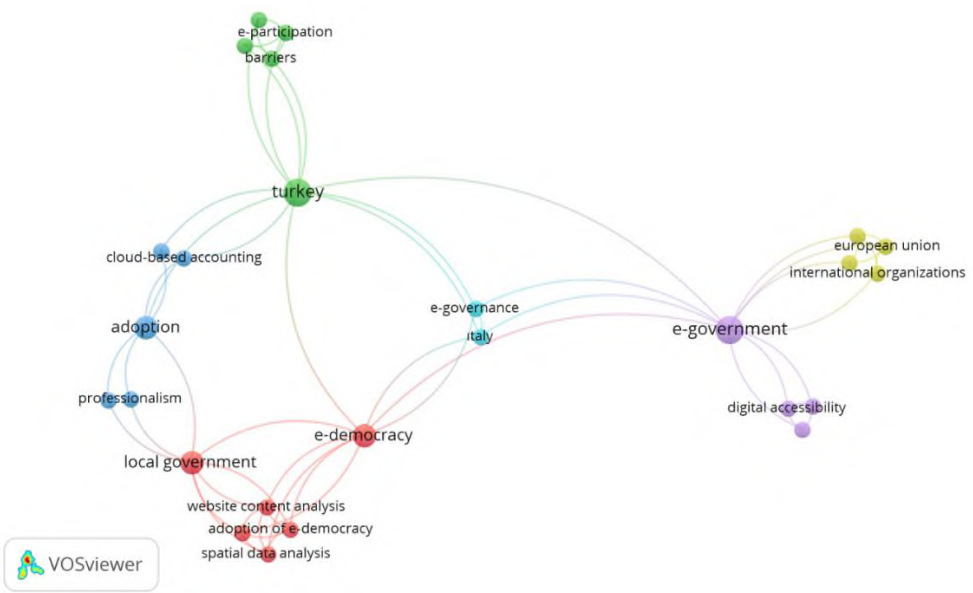
3.1.Türkiye

WoS veri tabanında Türkiye'de e-Devlet ile ilgili 2005-2023 yılları arasında e-Devlet ile ilgili en fazla makalenin kamu yönetimi alanında yazıldığı görülmektedir. Türkiye'de diğer veri tabanlarında erişilebilen pek çok e-Devlet makalesi bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada WoS veri tabanı tercihi nedeniyle "e-Devlet" anahtar sözcüğünü içeren 17 makale incelenmektedir.

Türkiye'de "e-Devlet" ile ilgili makalelerin yazıldığı yıllar; 2005 (1), 2006 (1), 2007 (1), 2008 (1), 2009 (1), 2010 (1), 2011 (3), 2012 (3), 2013 (1), 2014 (1), 2015 (1), 2016 (1), 2017 (1), 2018 (1), 2019 (1), 2020 (1), 2021 (1), 2022 (1), 2023 (1)'dür. İlk makale çalışmasının WoS veritabanında 2005 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle bibliyometerik analiz kapsamına 2005-2023 yılları arasında yazılan makaleler dahil edilmiştir. Bu tarih aralığında WoS veri tabanında TR'den 17 ve AB'ne üye ülkelerden 163 olmak üzere toplam 180 makaleye erişim sağlanmıştır. TR'de 2005-2023 yılları arasında yazılan makalelerin 2011 ve 2012 yılları dışında sabit bir seyir izlediği görülmektedir.

3.1.1.Anahtar Sözcük Analizi

Türkiye'de "e-Devlet" anahtar kelimesi ile kamu yönetimi alanında WoS veritabanından alınan 17 makalenin anahtar kelime analizi ve kelimeler arası eşleşmeler Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1: Türkiye e-Devlet makalelerinde kullanılan anahtar sözcüklerin dağılımı

Şekil 1'e göre TR'de kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili en çok kullanılan ilk beş kelime; e-Devlet, Türkiye, e-demokrasi, yerel yönetim ve belediyedir. E-Devlet ile bir arada en fazla kullanılan anahtar kelimeler ise dijital erişilebilirliktir. Kelimelerin bağlantısı incelendiğinde e-Devlet kavramının en fazla dijital erişim, AB ve uluslararası organizasyon, e-yönetişim, Türkiye, İtalya ve e-demokrasi ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

3.1.2.Atıf Analizi

Türkiye'de 2005-2023 yılları arasında kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili yazılan WoS veri tabanında yer alan eserlerden (makale, kitap bölümü) en çok atıf yapılan ilk on çalışma sırasıyla Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1:*Türkiye'de 2005-2023 yılları arasında en çok atıf yapılan ilk on çalışma*

Eser Bilgisi	Atıf
Karkın, N. (2014). Barriers for sustainable e-participation process: The case of Turkey. Government e-Strategic Planning and Management: Practices, Patterns and Roadmaps, 227-243.	84
Gökalp, E., Demirörs, O., & Eren, P. E. (2020). Public personnel management process capability assessment. Public Personnel Management, 49(1), 111-140.	78
Altın, M., & Yılmaz, R. (2022). Adoption of Cloud-Based Accounting Practices in Turkey: An Empirical Study. International Journal of Public Administration, 45(11), 819-833.	73
Demirbaş, T. (2012). Using Web Sites to Improve Fiscal Transparency: The Case of Turkish Municipalities. In Cases on Public Information Management and E-Government Adoption (pp. 232-260). IGI Global.	68
Tutar, H., Parlak, İ. H., & Tuzcuoğlu, F. Analyzing the Web Sites of Metropolitan Municipalities in Turkey in Terms of Digital Access Indicators.	62
Sobacı, M. Z., & Eryigit, K. Y. (2015). Determinants of e-democracy adoption in Turkish municipalities: An analysis for spatial diffusion effect. Local Government Studies, 41(3), 445-469.	61
Demirbaş, T., Eroglu, E., & Çetinkaya, Ö. (2013). The benefits and barriers of electronic public procurement system: A case study on public hospitals in Turkey. In E-Procurement Management for Successful Electronic Government Systems (pp. 131-146). IGI Global.	55
Balcı, A., & Medeni, T. D. (2011). E-government gateway development in Turkey: Some challenges and future directions for citizen focus. In E-Government Website Development: Future Trends and Strategic Models (pp. 153-173). IGI Global.	39
Yıldız, M. (2007). Impact of the international organizatons 39 on the e-government policies of Turkiye. AMME IDARESI DERGISI, 40(2).	32
Saylan, İ. (2009). Internet: a gateway to democracy? A comparative analysis of Turkish and Italian e-Government experiences. Amme Idaresi Dergisi, 42(3), 141-162.	20

Tablo 1'e göre WoS veri tabanında kamu yönetimi alanında bulunan e-Devlet makaleleri içinde en çok atıf alan makale Karkin (2014) tarafından yazılan 'Barriers for sustainable e-participation process: The case of Turkey. Government e-Strategic Planning and Management: Practices' başlıklı makaledir. E-Devlet yazını ile ilgili son üç yılda yazılan makalelerin analiz

edilmesi kamu yönetimi alanı içinde e-Devlet ile ilgili çalışmaların seyri için önemlidir. Son üç yıl yazılan makale sayısı konuya olan ilgiyi ve konunun popülaritesini göstermektedir. Türkiye'de son üç yılda (2021-2023) WoS'da bulunan makale sayısı Tablo 2'de gösterilmektedir

Tablo 2:*Türkiye'de 2021-2023 yılları arasında en çok atıf alan çalışmalar*

Makale	Atıf
Altın, M., & Yılmaz, R. (2022). Adoption of Cloud-Based Accounting Practices in Turkey: An Empirical Study. International Journal of Public Administration, 45(11), 819-833.	73
Tutar, H., Parlak, İ. H., & Tuzcuoğlu, F. (2023).Analyzing the Web Sites of Metropolitan Municipalities in Turkey in Terms of Digital Access Indicators. *Lex Localis, 21*(2), 471-494.	62

Tablo 2'ye göre Türkiye'de 2021-2023 yılları arasında WoS veri tabanında en çok atıf alan makaleler incelendiğinde sadece iki makale olduğu görülmektedir. Bu durum TR'de kamu *yönetiminde 'e-Devlet' ile ilgili çalışmaların azaldığı şeklinde yorumlanabilmektedir.*

3.2.Avrupa Birliği Üyesi Ülkeler

AB üyesi ülkelerde kamu yönetimi alanında WoS very tabanında kamu yönetimi alanında yapılan arama sonucunda 163 makalenin "e-Devlet" anahtar sözcüğünü içerdiği görülmektedir. AB üyesi ülkelerde "e-Devlet" ile ilgili yazılan çalışma sayıları; 2005 (1), 2006 (1), 2007 (4),2008 (4),2009 (7),2010 (9),2011 (7),2012 (6),2013 (7),2014 (13),2015 (13),2016 (5), 2017 (14),2018 (18),2019 (16),2020 (17),2021 (15),2022 (5),2023 (1)'dir. İlk makale çalışmasının WoS veritabanında 2005 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle bibliyometrik analiz kapsamına 2005-2023 yılları arasında yazılan makaleler dahil edilmiştir. Bu tarih aralığında WoS veri tabanında AB'ne üye ülkelerden 163 makaleye erişim sağlanmıştır. AB üyesi devletlerde 2005-2023 yılları arasında yazılan makalelerin 2008-2010 tarihleri arasında istikrarlı bir şekilde arttığı 2011-2023 tarihleri arasında dalgalı bir seyir göstererek e-Devlet ile ilgili çalışmaların ve araştırmacıların e-Devlet'e ilgisinin azaldığı görülmektedir.

3.2.1.Anahtar Sözcük Analizi

AB'ne üye ülkelerde "e-Devlet" anahtar kelimesi ile kamu yönetimi alanında WoS veritabanından alınan 163 makalenin anahtar kelime analizi ve kelimeler arası eşleşmeler Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2: AB Üyesi Ülkelerde e-Devlet makalelerinde kullanılan anahtar sözcüklerin dağılımı

Şekil 2'ye göre AB üyesi ülkelerde kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili yazılan makalelerde en çok kullanılan ilk beş kelime sırasıyla: e-Devlet, şeffaflık, yerel yönetim, kamu yönetimi, yeni kamu yönetimidir. Kelimelerin bağlantısı incelendiğinde e-Devlet kavramının en fazla şeffaflık ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra AB üyesi ülkelerde yazılan bu makalelerde kullanılan anahtar kelimelerin tümünün e-Devlet ile ilişkili olduğu görülmektedir.

3.2.2.Atıf Analizi

Tablo 3'te 2005-2023 yılları arasında AB üye ülkelerinde yazılmış olup WoS very tabanında yer alan makalelerin atıf sayılarına göre dağlımı görülmektedir. Tablo 3'te WoS sıralamasında en fazla atıf alan ilk on çalışma sırasıyla gösterilmektedir.

Tablo 3: A*B üyesi ülkelerde 2005-2023 yılları arasında en çok atıf yapılan ilk on çalışma*

Eser Bilgisi	Atıf
Osborne, S. P., Radnor, Z., & Nasi, G. (2013). A new theory for public service management? Toward a (public) service-dominant approach. The American Review of Public Administration, 43(2), 135-158.	165
Serrano-Cinca, C., Rueda-Tomás, M., & Portillo-Tarragona, P. (2009). Factors influencing e-disclosure in local public administrations. Environment and planning C: Government and Policy, 27(2), 355-378	94
Giest, S. (2017). Big data for policymaking: fad or fasttrack?. Policy Sciences, 50(3), 367-382	72
Tummers, L., & Rocco, P. (2015). Serving clients when the server crashes: how frontline workers cope with E-government challenges. *Public Administration Review*, *75*(6), 817-827.	69

De Vries, H., Tummers, L., & Bekkers, V. (2018). The diffusion and adoption of public sector innovations: A meta-synthesis of the literature. Perspectives on Public Management and Governance, 1(3), 159-176.	67
Pina, V., Torres, L., & Royo, S. (2010). Is e-government promoting convergence towards more accountable local governments?. International public management journal, 13(4), 350-380.	65
María del Carmen, C. A. B. A., Bolivar, M. P. R., & Hernandez, A. M. L. (2014). The determinants of government financial reports online. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, *10*(42), 5-31.	64
Cucciniello, M., Porumbescu, G. A., & Grimmelikhuijsen, S. (2017). 25 years of transparency research: Evidence and future directions. Public administration review, 77(1), 32-44.	56
Bhatti, Y., Olsen, A. L., & Pedersen, L. H. (2011). Administrative professionals and the diffusion of innovations: The case of citizen service centres. *Public Administration*, *89*(2), 577-594.	56
Randma-Liiv, T., & Drechsler, W. (2017). Three decades, four phases: Public administration development in Central and Eastern Europe, 1989-2017. International Journal of Public Sector Management, 30(6-7), 595-605.	34

Tablo 3'e göre WoS veri tabanında kamu yönetimi alanında bulunan e-Devlet makaleleri içinde en çok atıf alan makale Osborne vd., (2013) tarafından yazılan 'A new theory for public service management? Toward a (public) service-dominant approach' başlıklı makaledir. AB üyesi ülkelerde son üç yılda (2021-2023) WoS'da en çok atıf alan ilk on çalışma sırasıyla Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: *AB Üye ülkelerinde 2021-2023 yılları arasında en çok atıf alan ilk on çalışma*

Eser Bilgisi	Atıf
Hancu-Budui, A., & Zorio-Grima, A. (2021). Supreme audit institutions in Europe: synergies, institutional transparency, gender equality and sustainability engagement. Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management, (ahead-of-print).	94
Meijer, A., & Boon, W. (2021). Digital platforms for the co-creation of public value. *Policy & Politics*, *49*(2), 231-248.	77
Cuadrado-Ballesteros, B., Santis, S., & Bisogno, M. (2022). Public-sector financial management and E-government: The role played by accounting systems. International Journal of Public Administration, 45(8), 605-619.	71
Di Giulio, M., & Vecchi, G. (2023). Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. Public Policy and Administration, 38(2), 133-158.	66

van den Berg, A. C. (2019). Participation in online platforms: Examining variations in intention to participate across citizens from diverse sociodemographic groups. Perspectives on Public Management and Governance, 4(3), 259-276.	66
Jalonen, H., Kokkola, J., Laihonen, H., Kirjavainen, H., Kaartemo, V., & Vähämaa, M. (2021). Reaching hard-to-reach people through digital means–Citizens as initiators of co-creation in public services. International Journal of Public Sector Management, 34(7), 799-816.	61
Hammerschmid, G., Palaric, E., Rackwitz, M., & Wegrich, K. (2024). A shift in paradigm? Collaborative public administration in the context of national digitalization strategies. Governance.	53
Criado, J. I., Dias, T. F., Sano, H., Rojas-Martín, F., Silvan, A., & Filho, A. I. (2021). Public innovation and living labs in action: a comparative analysis in post-new public management contexts. International Journal of Public Administration, 44(6), 451-464.	39
Luyten, J., & Marneffe, W. (2022). Measuring red tape in a hospital setting: A survey experiment. International Review of Administrative Sciences, 00208523211073498.	32
Raudla, R. (2021). Estonian response to COVID-19 pandemic: learning, cooperation, and the advantages of being a small country. Revista de Administração Pública, 55, 111-121.	23

Tablo 5'te AB üyesi ülkelerde kamu yönetimi alanında e-Devlet konusunda yaptıkları ve bu araştırmada incelenen çalışmaları kapsamında en fazla atıf alan ilk on yazar ve atıf sayıları gösterilmektedir.

Tablo 5: *AB Üye Ülkelerin Yazar Atıf Analizi*

Yazar/Yazarlar	**Atıf**
Nasi, G.	398
Osborne, S .P.	380
Radnor, Z.	380
Cucciniello, M.	196
Grimmelikhuijsen, S.	189
Porumbescu, G. A.	178
Royo, S.	111
Pina, V.	99
Torres, L.	99

Tummers, L.	98

Tablo 5'e göre AB üyesi ülkelerde en fazla atıf alan yazar Nasi'dir. Kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili yazılan makalelerin ülkelere göre atıf sayısı incelendiğinde; İlk on ülkenin İtalya (707), Hollanda (478), İspanya (438), Danimarka (177), İsveç (87), Avusturya (60), Portekiz (50), Çek Cumhuriyeti (37), Slovakya (36) ve Estonya (33) oldukları görülmektedir. Bu durum dijital yönetişim ile ilgili stratejiler izleyen İtalya'da diğer ülkelere göre daha fazla e-Devlet araştırması yapıldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Tablo 7'de AB üyesi ülkelerde kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili yapılan araştırmalarda en çok kullanılan ilk on kaynak gösterilmektedir.

Tablo 6: *AB Üyesi Ülkelerde en çok alıntı yapılan ilk on kaynak*

OECD	55
Hood, C.	40
Meijer, A.	38
Pollitt, C.	37
Osborne, S. P.	34
Pina, V.	27
European Commission	27
Cordella, A.	26
Torres, I.	24
Piotrowski, S. J.	22
Bannister, F.	21

Tablo 6'ya göre e-Devlet ile ilgili en çok başvurulan kaynak ilk olarak OECD raporları ve bilgileridir.

Sonuç

WoS Core Collection'da listelenen çalışmalar üzerinden yapılan analizlere Türkiye'de TÜBİTAK, ULAKBİM, YÖK Tez Arşivi, uluslararası alanda SCOPUS ve PULMED gibi veri tabanları ile çevrimiçi dolanıma girmemiş olan kaynakların dahil edilmemiş olması çalışmanın en kritik kısıtlılığıdır. Bu araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar şunlardır: TR'de e-Devlet yazını 2011 ve 2012 yılları dışında azdır. AB üyesi ülkelerde de e-Devlet yazını ile ilgili e-Devletin dijital yönetişimin bir parçası olarak görülmesi ve dijital yönetişim kavramının ön plana çıkması nedeniyle bir düşüş söz konusudur. Dijital çağ ile birlikte e-Devlet çalışmalarının artması dijital yönetişim kavramının ne olduğunun anlaşılmasına, kamu yönetimi için öneminin kavranmasına bağlıdır. E-Devlet kavramı dijital yönetişim içinde isim değişikliğine uğrayarak daha kapsamlı ve bütüncül kamu hizmet sunumunu ifade eden 'dijital Devlet' kavramına evrilmektedir. Birkaç yıl içinde dijital devlet yazınının artması olasıdır. TR'de en çok atıf alan çalışma e-katılım ile ilgilidir. AB üyesi ülkelerde en çok atıf alan makale kamu hizmetini içeren Amerikan kamu yönetimi

incelemesidir. TR'de son üç yıl WoS veri tabanında makale sayısı sadece ikidir. Bu sonuç TR'de kamu yönetimi alanında e-Devlet ile ilgili araştırmaların azalma eğiliminde olduğu şeklinde değerlendirilebilmektedir. AB üyesi ülkelerde ise son üç yılda en çok atıf alan makale listelenebilmekte ve analiz yapılabilmektedir. Bu durum kamu yönetiminde dijital dönüşümün AB üyesi ülkelerde büyük oranda tamamlandığı, dijitalleşme aşamasının ise çoktan başladığını ve dijital yönetişim kavramının incelendiği sonucuna ulaşmamızı sağlamaktadır. TR'de e-Devlet anahtar sözcüğünü içeren makalelerin çoğu kamu hizmetlerinin sunumunun hızlı, verimli ve erişilebilir olması konularını içerecek biçimde kamu yönetimi alanında yazılmaktadır. TR'de anahtar kelimelerde en fazla birlikte kullanılanlar e-Devlet ve dijital erişilebilirliktir. Dijital erişilebilirlik dijital bölünme çerçevesinde değerlendirilmektedir.

TR ve AB üyesi ülkeler ile ilgili ulaşılan bir diğer sonuç da TR'de kamu yönetimi yazınında e-Devlet konusunun giderek azalmasıdır. AB üyesi ülkelerde de bir azalma görülmektedir. Fakat AB üyesi ülkelerde 'dijital devlet' yazını artmaktadır. Bunun yanı sıra e-Devlet başlı başına bir konu olarak değil dijital yönetişimin bir parçası olarak araştırılmaktadır. Bu durum kamu hizmeti açısından AB üyesi olan ülkeler ile ilgili fikir vermektedir.

Kaynakça

Altin, M., & Yilmaz, R. (2022). Adoption of Cloud-Based Accounting Practices in Turkey: An Empirical Study, *International Journal of Public Administration,* 45(11), 819-833.

Balci, A., & Medeni, T. D. (2011). E-government gateway development in Turkey: Some challenges and future directions for citizen focus, *In E-Government Website Development: Future Trends and Strategic Models*, (pp.153-173), *IGI Global*

Bhatti, Y., Olsen, A. L., & Pedersen, L. H. (2011). Administrative professionals and the diffusion of innovations: The case of citizen service centres, *Public Administration*, 89(2), 577-594.

Bradier, A. (2004). Le gouvernement électronique: une priorité européenne, *Revue française d'administration publique*, (2), 337-347.

Brown, D. (2005). Le gouvernement électronique et l'administration publique, *Revue Internationale des Sciences Administratives*, 71(2), 251-266.

Budgeting, Accounting & Financial Management. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-

Çarıkçı, O. (2010). Türkiye'de e-devlet uygulamalari üzerine bir araştirma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (12), 95-122.

Criado, J. I., Dias, T. F., Sano, H., Rojas-Martín, F., Silvan, A., & Filho, A. I. (2021),.Public innovation and living labs in action: A comparative analysis in post-new public management contexts, *International Journal of Public Administration*, 44(6), 451-464.

Cuadrado-Ballesteros, B., Bisogno, M., & Vaia, G. (2022). Public-Sector Accounting Reforms and Governmental Efficiency: A Two-Stage Approach,*The International Journal of Accounting*, 57(04), 2250017.

Cucciniello, M., Porumbescu, G. A., & Grimmelikhuijsen, S. (2017). 25 years of transparency research: Evidence and future directions, *administration review*, 77(1), 32-44.

De Vries, H., Tummers, L., & Bekkers, V. (2018). The diffusion and adoption of public sector innovations: A meta-synthesis of the literature, *Perspectives on Public Management and Governance,* 1(3), 159-176.

Demirbas, T. (2012). Using Web Sites to Improve Fiscal Transparency: The Case of Turkish Municipalities,*In Cases on Public Information Management and E-Government Adoption*, (pp.232-260), IGI Global.

Demirbaş, T., Eroglu, E., & Çetinkaya, Ö. (2013). The benefits and barriers of electronic public procurement system: A case study on public hospitals in Turkey,*In E-Procurement Management for Successful Electronic Government Systems* (pp. 131-146),IGI Global.

Dempsey, J.X. (2003). What E-Government Means for Those of Us Who Cannot Type, *Local Government Brief*, Winter 2003, 22.

Di Giulio, M. and Vecchi,G. (2021). Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance, *Public Policy and Administration*, 38 (2) , 133-158.

Giest, S. (2017), Big data for policymaking: fad or fasttrack?. *Policy Sciences*, 50(3), 367-382.

Gökalp, E., Demirörs, O., & Eren, P. E. (2020). Public personnel management process capabilityassessment. Public Personnel Management, 49(1), 111-140.

Hammerschmidt, J., Calabuig, F., Kraus, S., & Uhrich, S. (2024). Tracing the state of sport management research: a bibliometric analysis. *Management Review Quarterly*, *74*(2), 1185-1208.

Hancu-Budui, A., & Zorio-Grima, A. (2021), Supreme audit institutions in Europe: synergies, institutional transparency, gender equality and sustainability engagement. *Journal of Public*

Jalonen, H., Kokkola, J., Laihonen, H., Kirjavainen, H., Kaartemo, V., & Vähämaa, M. (2021). Reaching hard-to-reach people through digital means–Citizens as initiators of co-creation in public services, *International Journal of Public Sector Management,* 34(7), 799-816.

Karkın, N. (2014). Barriers for sustainable e-participation process: The case of Turkey., *Government e-Strategic Planning and Management: Practices, Patterns and Roadmaps,* 227-243. management research: a bibliometric analysis,*Management Review Quarterly*, 1-24.

María del Carmen, C. A. B. A., Bolivar, M. P. R., & Hernandez, A. M. L. (2014). The determinants of government financial reports online, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 10(42), 5-31.

Megder, E., Cherkaoui, C., Sbihi, B., & Mammass, D. (2005). Le e-Gouvernement et la Modernisation du Secteur Public, *In 3rd International Conference: Sciences of Electronic Technologies of Information and Telecommunications,* Tunisia.

Meijer, A., & Boon, W. (2021). Digital platforms for the co-creation of public value, *Policy &*

Osborne, S. P., Radnor, Z., & Nasi, G. (2013). A new theory for public service management? Toward a (public) service-dominant approach, *The American Review of Public Administration*, 43(2), 135-158.

Pina, V., Torres, L., & Royo, S. (2010). Is e-government promoting convergence towards more accountable local governments?,*International public management journal*, 13(4), 350-380.

Randma-Liiv, T., & Drechsler, W. (2017). Three decades, four phases: Public administration development in Central and Eastern Europe, 1989-2017, *International Journal of Public Sector Management*, 30(6-7), 595-605.

Raudla, R. (2021). Estonian response to COVID-19 pandemic: learning, cooperation, and the advantages of being a small country, *Revista de Administração Pública*, 55, 111-121.

Saylan, İ. (2009. Internet: a gateway to democracy? A comparative analysis of Turkish and Italian e-Government experiences, *Amme Idaresi Dergisi*, 42(3), 141-162.

Serrano-Cinca, C., Rueda-Tomás, M., & Portillo-Tarragona, P. (2009). Factors influencing e-disclosure in local public administrations. , *Environment and planning C: Government and Policy*, 27(2), 355-378.

Sobacı, M. Z., & Eryigit, K. Y. (2015). Determinants of e-democracy adoption in Turkish municipalities: An analysis for spatial diffusion effect, *Local Government Studies*, 41(3), 445-469.

Tummers, L., & Rocco, P. (2015). Serving clients when the server crashes: how frontline workers cope with E-government challenges, *Public Administration Review*, 75(6), 817-827.

Tutar, H., Parlak, İ. H., & Tuzcuoğlu, F. (2023). Analyzing the Web Sites of Metropolitan Municipalities in Turkey in Terms of Digital Access Indicators., *Lex Localis, 21*(2), 471-494.

van den Berg, AC.(2021). Participation in Online Platforms: Examining Variations in Intention to Participate across Citizens from Diverse Sociodemographic Groups, *Perspectives on Public Management and Governance*,4 (3) , pp.259-276.

Yıldız, M. (2007). Impact of the International Organizatons 39 On The E-Government Policies Of Turkiye,*Amme Idaresi Dergisi*, 40(2).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini beyan ederim. Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June, 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Mart/March, 2024

Nostalji Eğiliminin Tüketici Temelli Marka Değeri Üzerine Etkisi: Eti Markası Örneği

The Effect of Nostalgia Proneness on Consumer Based Brand Equity: The Case Of Eti Brand

Öğr. Gör. Dr. Selen BİLGİNER HALEFOĞLU[1], Öğr. Gör. Dr. Doğan KORKMAZ[2], Öğr. Gör. Dr. Aylin TALU[3]

Öz

Bu araştırma, Türkiye'de 1962 yılından bu yana aralıksız olarak kraker, bisküvi, kek, çikolata vb. ürünleri üretmekte olan ETİ markası özelinde, bireylerdeki nostalji eğiliminin, tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılmıştır. ETİ markası özelinde, bireylerdeki nostalji eğiliminin, tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini, İstanbul İlinde ikamet eden ve ETİ markasını tanıyan 18 yaş üstü tüm yetişkin bireyler oluştururken, araştırmanın örneklem grubunu ise İstanbul İli sınırları içinde ikamet eden ve kolayda örneklem yoluyla, farklı kuşaklardan dengeli olarak rastgele yöntemle seçilmiş 611 yetişkin birey oluşturmaktadır. Nostaljik eğilime sahip bireylerin, bu eğilimlerini tüketim tercihlerine de yansıttıkları görülmüştür. Yapılan araştırmada katılımcıların nostalji eğilim düzeylerinin tüm alt boyutlar için yüksek olduğu bulunmuştur. Katılımcıların, ETİ markası özelinde, marka değerine ilişkin görüşleri 'orta' ile 'çok yüksek' arasında değişmektedir. Katılımcıların *marka sadakatleri* 'orta' düzeydeyken *marka bilinirliği/çağrışımı* düzeylerinin ise 'çok yüksek' olduğu tespit edilmiştir. Nostalji eğilimi ile algılanan marka sadakati, algılanan kalite, marka bilinirliği/çağrışımı ve algılanan marka değeri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bireylerdeki nostalji eğilimi arttıkça nostaljik olarak nitelendirilen, köklü markalara verilen değer, markaya olan bağlılık ve marka farkındalığının arttığı görülmüştür. Bu nedenle marka değerinin inşa edilmesinde nostalji eğiliminin kullanılması, markaların nostaljik pazarlama uygulamalarına yer vermeleri uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: nostalji eğilimi, marka değeri, marka sadakati, marka çağrışımı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This research was conducted to measure the effect of nostalgia proneness in individuals on consumer-based brand equity in the specific case of ETİ brand, which has been producing crackers, biscuits, cakes, chocolate, etc. in Turkey since 1962. In order to examine the effect of nostalgia tendency in individuals on consumer-based brand equity, the relational survey model was used. The sample group of the research consists of 611 adult individuals residing within the borders of Istanbul and randomly selected from different generations through convenience sampling. It has been observed that individuals with nostalgic tendency reflect this tendency to their consumption preferences. In the research, it was found that the nostalgia proneness levels of the participants were high for all sub-dimensions. Participants' opinions on brand equity for ETİ brand vary between 'medium' and 'very high'. While the brand loyalty of the participants was found to be at 'medium' level, the level of brand awareness/relevance was found to be 'very high'. It has been determined that there is a significant relationship between nostalgia proneness and perceived brand loyalty, perceived quality, brand awareness/association and perceived brand value. Accordingly, as the nostalgia proneness in individuals increases, it is seen that the value given to nostalgic, well-established brands, brand loyalty and brand awareness increase. For this reason, it would be

[1]Maltepe Üniversitesi / Meslek Yüksekokulu, selenhalefoglu@maltepe.edu.tr
[2]Maltepe Üniversitesi / Yabancı Diller Yüksekokulu, dogankorkmaz@maltepe.edu.tr
[3]Doğuş Üniversitesi / Yabancı Diller Birimi atalu@dogus.edu.tr
Atıf için (*to cite*): Bilginer Halefoğlu, S., Korkmaz, D., Talu, A. (2021). Nostalji eğiliminin tüketici temelli marka değeri üzerine etkisi: ETİ markası örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 518-538.

appropriate to use nostalgia proneness in the construction of brand value and for brands to include nostalgic marketing practices.

Keywords: nostalgia tendency, brand equity, brand loyalty, brand association

Paper Type: Research

Giriş

Nostalji, geçmiş bir anıyı yoğun ve canlı bir şekilde yeniden yaşamak anlamına gelen herkesin zaman zaman yaşaması muhtemel olan yaygın bir duygudur. Nostalji deneyimi, basit otobiyografik hatırlamadan farklıdır çünkü nostalji, normal hatırlamaya göre çok daha güçlü duygularla karakterize edilen ve hatırlanan nesneye duyulan yoğun özlemin eşlik ettiği bir deneyimdir. Çoğunlukla geçmişe duyulan duygusal özlem olarak tanımlanan nostalji, politikacıların, pazarlamacıların ve ürün tasarımcılarının tüketicileri etkilemek ve dolayısıyla ikna etmek için kullandıkları güçlü bir duygudur.

"Nostalji" kelimesinin kökeni, Johannes Hofer adlı İsviçreli bir doktorun "nostalji" terimini sırasıyla Yunanca "geri dönmek" ve "acı" anlamına gelen "nostos" ve "algos" kelimelerinden türettiği 1688 yılına kadar uzanır (Austin, 2007; Boardman, 2002). Hofer, evlerinden uzakta olan İsviçreli maaşlı askerlerin, belirli endişeler ve ağlama nöbetleri ile düzensiz kalp atışı, uykusuzluk, iştahsızlık, zayıflık, duyularda körelme ve sürekli ev özlemi duyma durumu içinde olduklarını gözlemlemiştir (McCann, 1941). Bu semptomların, kişinin beynindeki anavatanı ile ilgili bilgilerin depolandığı hafıza bölgelerindeki hiperaktiviteden dolayı oluşan beyin işlev bozukluğundan ve yoğun şekilde hissedilen eve dönme duygusundan kaynaklandığı sonucuna varmıştır. Bu nedenle, bu "nörolojik hastalığı" eve dönme arzusunun neden olduğu acı veya ıstırap, yani "nostalji" (Yunanca çevirisine göre) olarak isimlendirmiştir.

Başlangıcından 20. yüzyılın ortalarına kadar nostaljinin patolojik bir hastalık ya da bozukluk olduğu düşünülmekteydi (Köneke, 2011). Ancak, 1970'lerden itibaren, kişinin anavatanına dönmeyi istemesi, yeni bir kavramla, "yurt özlemi" olarak tanımlanmaya başlandı (Austin, 2007; Davis, 1979). Bu tarihten sonra nostalji kavramı, mekân (vatan) yerine zamana (geçmişe) odaklanmış ve mekân özleminden "geçmişe özlem" halini almıştır.

Bu çalışmada tüketicilerin marka tercihlerini ve satın alma kararlarını anlamak ve nostaljinin marka değeri oluşturmadaki rolünü belirterek, marka yöneticileri için stratejik planlamalarında kullanabilecekleri verileri ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bunun yanı sıra hem akademik dünyada hem de iş dünyasında marka yöneticileri ve pazarlama uzmanları için değerli bilgiler sunarak, nostalji eğiliminin marka değeri üzerindeki etkisini anlamak, marka yönetimi stratejilerini daha etkili hale getirmek amaçlanmıştır. Makalede Eti markasının örnek olarak ele alınması, gerçek dünya uygulamalarının incelenmesi ile teorik bilginin somutlaştırılması içindir.

1. Nostalji Eğilimi

Nostalji, en basit tanımıyla, yaşanmış bir geçmişin olumlu açıdan çağrışımı ve düne duyulan özlemdir (Davis, 1979). Belk (1990) nostaljiyi bir nesne, sahne, koku ya da müzik tınısının uyandırdığı hüzünlü bir ruh hali olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan Holak ve Havlena'ya göre nostalji, geçmiş deneyimlerin seçilerek hatırlanması nedeniyle oldukça önyargılı olan ve bu nedenle huzurlu, keyifli zamanların yanı sıra gerilim ve kargaşa zamanlarının anılarını da ön plana çıkaran, bir duygu durumudur (Holak, Havlena, 1992: 380).) Nostalji, Holbrook ve Schindler (2003) tarafından ise "kişinin gençliğinde daha yaygın olan şeylere (insanlar, yerler vb.) yönelik tercihi" olarak tanımlamaktadır.

Pazarlama açısından bakıldığında nostalji, tüketicilerin deneyimleri ile tetiklenen ve mevcut ürün/hizmet tercihlerini etkileyen kişisel bir duygudur (Hwang ve Hyun, 2013).Hiç

şüphesiz nostalji, tüketicilerde olumlu duygular uyandırır ve bu da firmalar için karlı satışlarla sonuçlanır. Bu nedenle nostaljinin tüketicilerde duygusal bağlanmayı tetiklediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Markalara güçlü duygusal bağlar oluşturmak, satış, kar ve sürekli yeniden satın alma sağlar (Grisaffe, Nguyen, 2011).

Schindler ve Holbrook (2003)'un belirttiği gibi, yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde insanlar en çok onlu yaşlarının sonları ile yirmili yaşlarının başlarında popüler olan şeylere nostaljik olma eğilimindedir, bu nedenle nostalji eğilimi cinsiyet, yaş ve diğer demografik faktörlere bağlıdır; Ayrıca, Stem (1992) tarafından yapılan bir araştırma, insanların hayatlarında zor bir dönem geçirirken ve belirsizlikler yaşadıkları dönemlerde geçmişten daha çok etkilendiklerini ortaya çıkartmıştır. Diğer yandan, Sedikides ve Wildschut (2018)'un öne sürdüğü gibi, işsizlik, medeni durum, din ve ikametimiz gibi durumların tümü nostaljiye yatkınlığı etkilemektedir. Seehusen ve diğerleri tarafından yapılan bir çalışma (2013) nostalji eğilimli bir kişiyi duygusal olarak dengesiz ve nevrotik bir birey olarak tanımlamakta ve nostaljik bireylerin sıklıkla sosyal içerik açısından anlamlı olan anıları hatırladığını belirtmektedir. Aynı çalışmanın yazarları, nevrotiklik ile nostalji eğilimi arasındaki bağlantının, (a) nevrotikliğin ait olma ihtiyacıyla ilişkili olması ve (b) ait olma ihtiyacının sosyal içeriğiyle nostaljiyi tetiklemesi nedeniyle ortaya çıktığını varsaymaktadırlar (Seehusenet. al., 2013).

Nostalji yoluyla yapılan pazarlama çabalarının geçmişle bağ kurmak arzusunda olan post modern bireye odaklandığı söylenebilir. Bu da geçmiş yaşantıların yeniden meydana getirilmesi veya zihinde bıraktıkları sembollerin çağrıştırılmasıyla sağlanabilir. Retrospektif markalama dahilinde firmaların geçmişte ürettiği geleneksel konseptli ürünler örnek olarak gösterilebilir. Bu ürünler ile geçmişte var olan nesneleri ve geçmiş alışkanlıkları hatırlatmak diğer bir deyişle teknolojik ve bilimsel ilerlemeler ile geçmiş alışkanlıkların sentezini yapmak arzulanır (Otay Demir, 2008)

Holak ve Havlena Nostalji Eğilimini dört alt boyutta sınıflandırmıştır. Bunlar, Kültürel Nostalji, Kişisel Nostalji, Canlandırılmış Nostalji ve Kişilerarası Nostalji'dir (Havlena ve Holak, 1996)

1.1 Kişisel Nostalji (Doğrudan Kişisel Deneyim)

Kişisel nostalji, geçmişteki yaşanmışlıklara yönelik duygusal veya buruk bir özleyiş olarak tanımlanmaktadır (Baker ve Kennedy, 1994: 171). Geçmişte yaşananların şu anda yaşananlardan daha iyi, daha olumlu, daha sağlıklı, daha sevinçli, daha uygar, daha heyecan uyandırıcı olduğuna dair büyük ölçüde detaylandırılmamış inançları içeren sübjektif bir haldir (Davis, 1979: 18). Kişisel nostalji doğrudan önceki deneyimlerden kaynaklanır. Kişisel nostalji oluşumu, güçlü kişisel duyguların geçmiş bir deneyime veya geçmişte sahip olunan değerli nesnelere bağlandığı nostaljik bir bağ süreci aracılığıyla gerçekleşir. Deneyim doğrudandır (Holbrook 1993; Schindler ve Holbrook, 2003). Kişisel nostaljinin sonuçları derindir. Örneğin, kişisel nostalji eğiliminin kültürel ürünler için estetik zevkleri şekillendirdiği ve tüketim tercihlerini etkilediği bulunmuştur (Holbrook ve Schindler, 1994).

1.2 Kişilerarası Nostalji (Dolaylı Kişisel Deneyim)

Kişilerarası Nostalji, başkalarının anılarıyla ilgili kişilerarası iletişime dayalı nostaljik deneyimi ifade eder ve diğer kişinin deneyimlerini, kişinin o kişiyle kendi etkileşimiyle (dolaylı bireysel deneyim) birleştirir (Holak ve Havlena, 2008). Kişiler içinde yaşadıkları toplum ile etkileşim halindedirler. Özellikle en yakın etkileşim içinde olunan aile ve arkadaş çevresi kişilerin kazandıkları deneyimlerin şekillenmesinde önemli role sahiptirler. Bireyler yakın çevreleri ile kurdukları etkileşimler sonucu elde ettikleri deneyimlerden yola çıkarak nostalji yaşamaktadırlar (Keskin ve Memiş 2011: 194). Kişilerarası nostaljinin kişisel nostaljiye kıyasla daha az yoğun duygular uyandırdığı ve daha sade bir duygusal profile neden olduğu söylenebilir (Holak vd., 2006: 196).

1.3 Kültürel Nostalji (Toplu Nostalji)

Kültürel nostalji ortak sembollere dayalıdır ve aynı kültürden gelen ve benzer bir etki grubunun üyeleri olan bireylerin geçmişe duydukları özlem duygusu olarak açıklanabilir (Otay Demir, 2008: 31). Bu nostalji türüne aynı kuşaktan olan insanların benzer müzik türlerine ya da şarkıcılara özlem duyması örnek olarak gösterilebilir. Toplu nostalji duygusu bir kültür simgesine karşı da hissedilebilir. Diğer bir deyişle, bir kültürü, kuşağı ya da milleti temsil eden ortak geçmişe karşı hissedilen duygu yüklü ya da iç buran özlem "toplu nostalji" olarak isimlendirilir.

1.4 Canlandırılmış Nostalji (Dolaylı Toplumsal Deneyim)

Canlandırılmış nostalji gerçek olanın erişilmez olduğu durumlarda, canlandırılan nostaljidir. Dolaylı yollardan öğrenilmiş geçmişe karşı hissedilen duygu içerikli veya buruk bir özleyişi anlatır. Kişilerin tarih kitapları okurken ya da bir müze gezerken kendilerini nostaljik hissetmeleri canlandırılmış nostalji kavramı ile açıklanabilir (Baker ve Kennedy, 1994). Diğer bir deyişle birey, müzede gördüğü nesneyi hiç kullanmamışken, ya da okuduğu olayları şahsen deneyimlememişken de nostaljik hissedebilir veya nesnelere sembolik bir anlam yükleyebilir (Eser, 2007).

2. Marka Kavramı

Marka, tüketiciler tarafından diğer ürün çeşitlerinden bazı yönleriyle ayrılan, ürünün ayırt edici niteliğini belirten, bir ad, sembol ya da işarettir (Aktuğlu, 2014, s.3). Pek çok kez tanımlanmış olan marka, özünde bir ürünün tanımlanması ve rakiplerinden farklılaştırılması özelliğidir. Diğer bir deyişle, insanların satın almak üzere oldukları şeyi tanımlamak ve ayırt etmek için kullandıkları ad, logo, tasarım veya bunların bir birleşimidir. İyi bir marka net bir mesaj vermeli, güvenilirlik sağlamalı, tüketicilerle duygusal bağ kurarak, alıcıyı harekete geçirmeli ve kullanıcı sadakati yaratmalıdır (Dietrich, 2015, s.5). Bir anlamda, markalar ürün farklılaştırma stratejisinin doğrudan bir sonucudur. Marka, rekabet açısından bakıldığında da bir kuruluşun ürünü / ürünlerini diğer kuruluşların ürünlerinden ayıran belirgin bir unsur olarak ifade edilebilir (Yiğitol ve Alagöz, 2019, s.2).

2.1 Marka Değeri

Günümüzde tüketiciler ve markalar arasındaki ilişkiyi tanımlama çabası, pazarlama alan yazınında "marka değeri" teriminin ortaya çıkarmasına neden olmuştur. Marka değeri kavramı pazarlama uzmanları tarafından çokça tartışılmakta olup bir markanın uzun vadede belirli ve ulaşılabilir hedeflere sahip olmasının gerekliliği ortaya konmuştur.

Feldwick (1996, s.11) tarafından yapılan araştırmalarda marka değeri; bireyin bir markaya olan bağlılık gücünün bir ölçüsü olup, kişilerin markayla ilgili düşünceleri ve çağrışımlarının bir bütünü olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle, marka değeri; pazarlama karması kullanılarak hedef pazarın gereksinimlerine bağlı olarak şekil almaktadır. Günümüzde bu sürecin başarılı olup olmaması markanın gücünü ya da marka sadakatinin derecesini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bir markanın esas değeri, ilerideki kazanç, nakit akışlarının garantisi anlamına geldiğinden, marka sadakatinin az veya çok olma derecesine göre şekil almaktadır.

Winters (1991) marka değerini tanımlarken tüketicilerin belirli bir marka ismiyle ilgili çağrışım ve algılarının, bir ürüne kattığı toplam değeri içerdiğini ortaya koymaktadır. Leuthesser (1998) marka değerini markanın adı belirtilmeden kazanabileceğinden daha fazla satış ve itibar kazanmasına izin veren çağrışımlar ve davranışlar bütünü olarak tanımlamaktadır.

Yüksek marka değerine sahip firmaların kayda değer ölçüde bir rekabet avantajına sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Wood (1999) çalışmasında marka değeri ölçümlerinin, markanın pazar gücünü gösteren bir gösterge olarak kullanılabileceği sonucuna varmıştır. Wood'a ve Feldwick (1996)'e göre marka değeri, bir firmanın tüketici tarafından ortaya konan beğenisinin sonucu piyasadaki başarısının ölçümü olarak kabul edilir. Marka değerinin asıl önemi, bir şirketin sadakatli müşteri tabanına sahip olması ve onlara güven duymayı sağlamasıdır. Bir şirketin marka

değeri, müşteri gözündeki itibarının yanı sıra, şirketin finansal değerini de ciddi olarak etkilemektedir. Yüksek marka değerine sahip olan kuruluşlar, pazarlama faaliyetlerinde daha çok verimlilik sağlayıp, daha fazla müşteriye ulaşabilir ve satış rakamlarını kolaylıkla artırıp yüksek kar marjlarına ulaşabilirler.

Bu çalışmada, marka değeri kavramı You ve Donthu (2001)'nun çalışmaları esas alınarak, üç alt boyutta incelenmiştir. Bu boyutlar, marka sadakati, algılanan kalite, marka bilinirliği ve çağrışımıdır.

2.1.1 Marka Sadakati

Güçlü ve olumlu imaja sahip bir markanın oluşturulması genellikle müşteriler arasında tercih edilmesine yol açar ve marka sadakatinin oluşmasına yardımcı olur. Sadakat, müşteri ile marka arasında yüksek derecede bir bağ oluşmasını içerir. Ayrıca, sadık müşteriler marka değiştirmeyi düşünmez ve kendilerini rahat ve memnun hissettikleri markaya bağlı kalmayı tercih ederler (Rosenbaum- Elliott 2011).

Bir markaya sadık olan müşteriler fiyatı daha az dikkate alırlar ve o marka için diğer alternatiflere kıyasla daha yüksek fiyat ödemeyi kabul edebilirler. Çünkü müşteriler markada benzersiz bir değer algılayabilirler.

2.1.2 Markada Algılanan Kalite

Algılanan kalite, "müşterinin bir ürün ya da hizmetin alternatiflerine göre kullanım amacına ilişkin genel kalite ya da üstünlük algısı" olarak tanımlanmaktadır (Zeithaml, 1988, Aaker, 1991) Swinker ve Hines (2006) ayrıca algılanan kaliteyi içsel, dışsal, görünüm ve performans olarak dört kategoriye ayırmaktadır.

Algılanan kalite ve marka sadakati arasındaki ilişkiyi ele alan birçok çalışma, algılanan kalitenin satın alma niyeti üzerindeki olumlu etkisine işaret etmektedir (Tsiotsou, 2006). Algılanan kalite, marka sadakatinin ana öncülü olarak bulunmuştur (Biedenbach ve Marell, 2009). Algılanan kalitenin marka imajı üzerinde etkisi olduğu da tespit edilmiştir (Ming vd., 2011: Chen ve Tseng, 2010).

2.1.3 Marka Bilinirliği ve Çağrışımı

Marka farkındalığı, alıcının markanın ait olduğu ürün kategorisinin üyesi olduğunu tanıma veya hatırlama yeteneğidir (Aaker, 1991, s. 61). Dolayısıyla, marka farkındalığı hem markanın tanınması hem de hatırlanmasından oluşmaktadır (Rossiter ve Percy, 1987; Keller, 1993). Aaker (1991, s.109) marka çağrışımlarını "hafızada bir markayla bağlantılı olan her şey" ve marka imajını da "anlam içeren bir dizi marka çağrışımı" olarak tanımlamaktadır. Çağrışımların sahip olduğu bir güç seviyesi vardır (Aaker, 1991; Aaker ve Keller, 1990; Keller, 1993). Bir markayla kurulan bağ, çok sayıda deneyimleme ve markaya maruz kalma yoluyla, daha güçlü hale gelebilir (Aaker, 1991*)*

3. Bir Öykü, Bir Marka, Bir Tadım Mutluluk: Eti Bisküvileri

Öyküler, anımsa(n)ma, güçlü bir ifade yaratma, ikna etme, gündemde kalma, esinlenme gibi pek çok bakımdan toplumda ilgi çekiciliği sağlayan etkili bir yapıdır (Aaker, 2020, s.17). Öyküler duyguları harekete geçirerek, hayatımızı zenginleştiren ve şekil veren, değerleri kuşaktan kuşağa ileten önemli bir araçtır. Bir toplumun kültürünü yansıtan öyküler eski çağlardan bu yana, özellikle her şeyin teknoloji ile örtüştüğü günümüze kadar uzanarak ve nesiller boyu aktarılarak toplumsal ve kültürel bellek oluşturma gibi bir işleve sahip olmuşlardır.

Son yıllarda öykü anlatıcılığı liderlik, halkla ilişkiler, pazarlama, iletişim, satış ve marka oluşturma gibi alanların ve sosyal medya kampanyalarının önemli konularından biri haline gelmiştir. Bu nedenle iyi bir öykü, yarattığı etkileşim ile iletişimin en önemli yapı taşlarından

biridir. Öykü anlatımı öncelikle tasvirler yaratmak anlamına gelir: Bu tasvirler bir kişinin, bir markanın, bir ürünün veya hizmetin, bir toplumda heyecan yaratarak, daha iyi ilişki kurmak için oluşturabileceği metinsel, görsel, işitsel algılardır (Fontana, 2016, s.42). Buna bağlı olarak, öyküler toplum içinde olumlu duyguların oluşmasını sağlarlar ve gerçeklerden daha inandırıcı olarak algılanarak toplumsal bellekte yer edinirler. Öyküler marka yaratmada kullanıldığında ise marka güvenini ve farkındalığı yaratarak markayı eşsiz kılarlar.

3.1 Eti: Tarihçe ve Başarı Öyküsü

Annette Simmons iletişim ekseninde öykü kullanmanın önemini, bir insanın iletişim içine girmesini sağlamak, böylece bir mesajda var olma hissini ortaya çıkarmak, veri ve gerçeklerin farklı bir değerlendirmesine olanak sağlayan bir gerçeklik meydana getirmek; başkaları tarafından belirli bir yapıda yorumlanacak eylemleri bir çatı altına almak; bazı konuları diğerlerine göre öncelikli hale getirmek; öznel düşünceyi birçok açıdan harekete geçirmek, deneyimleri iletmek ve insanların bir anıyı ya da bir olayı hatırlamasına ya da içselleştirmesine olanak sağlamak olarak vurgulamaktadır (2007, s.13-14). ETİ'nin kuruluş ilkelerine, tarihçesine ve başarı öyküsüne bakıldığında Simmons'ın bu kuramlarıyla tamamen örtüştüğü gözlemlenmektedir.

"Mutluluk" ilkesi ile yola çıkan ETİ'nin öyküsü, 1961 yılında kurucusu Firuz Kanatlı'nın bir hayali iken, 1962'de projesini kendisinin çizdiği tesisle mükemmel bir gerçeğe dönüşmüştür. Bu gerçek, başlangıç noktası olan değirmenden un fabrikasına, un fabrikasından da bisküvi fabrikasına geçişin öyküsüdür. Anadolu uygarlıklarından Hititler veya Etiler olarak bilinen uygarlığa ait Hitit Güneşi'nin logo olarak belirlenmesi rastlantısal değil, semboliktir. Logo belirlenmesinin ardından, Eti Bisküvi Fabrikası 1962 yılında Eskişehir'de üretime başlamış, 1963-1967 yılları arasında tamamı Türk Mühendislerden oluşan ekibin projeleri ile ilk otomatik tünel fırın, ilk otomatik bisküvi üretim tesisi kurulmuştur. 1972 yılında aile bireylerinin katılımıyla birlikte Firuz Kanatlı'ya ait olan ETİ Bisküvi fabrikası, ETİ Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş olarak yolculuğuna devam etmiştir (*ETİ Tarihçe,* n.d.). Aynı yıl bestesi Oktay Tem'e ait "*bir bilmecem var çocuklar*" reklam müziği bir slogan haline gelmiş ve Türk halkının kalbinde unutulmaz bir yere sahip olmuştur.

1974 yılında ilk TSE ödülünü kazanan ETİ, aynı yıl içerisinde donanımlı bir ihracat ağı kurmuş, ilk ihracatını yavru vatan Kıbrıs'a yapmış sonrasında pek çok ülkeye ulaşarak ETİ lezzetlerini dünyanın birçok yerindeki tüketicileri ile de buluşturmuştur. ETİ'nin daha ileri teknoloji ile üretim yapmak amacıyla 1976 yılında Eti Makine Sanayi ve Ticaret A.Ş kurulmuş, 70'li ve 80'li yıllarda artarda gelen kalite ödülleri, uluslararası ödüller yeni girişimler, yeni projeler üretmede ilham kaynağı olmuştur. Kendini lezzet uygarlığı olarak tanımlayan Eti markası bir anlamda "ilklerin" de uygarlığı olmuştur.

İlk bebe bisküvisi ETİ Cicibebe, ilk hazır kızarmış ekmek ETİMEK, ilk lifli bisküvi ETİ Burçak, ilk dilim kek Eti Paykek ve ilk diyet bisküvi ETİ Form farklı katmanlarda yer alan bireylere hitap etmiş ve vazgeçilmez tatlar olarak zihinlerde yer etmiştir (*ETİ | Kurumsal Tanıtım Filmi*, 2016). Her zaman damak zevkini, mükemmelliği ve yenilikçi yaklaşımları önde tutarak Türk halkının beğenisine sunmuş ve ürünlerindeki lezzet farkını ortaya koymuştur. Bu ilkler ve büyük değişiklikler çıkış noktası olan Eskişehir markasını tüm Türkiye markası haline getirmiştir.

2000'li yıllara gelindiğinde yenilikçi bakış açısını bir kez daha ortaya koyarak, hayatı mutlu kılmaya odaklanan mutluluğun tadı ETİ, sosyal sorumluluk bilinciyle çölyak hastalarına özel ilk glutensiz bisküvi olan Pronot'u piyasaya sürmüştür. Tesislerinde kalite artırmayı, hata, iş kazası ve kusurlu ürün olmaksızın *toplam verimlilik yönetimi* anlayışı ile sürdüren marka, bu doğrultuda Japon Fabrika Bakım Enstitüsü tarafından çok defa ödüllendirilmiştir (*ETİ Tarihçe,* n.d.).

2008 yılından günümüze kadar sürdürülebilirliğe dikkat çeken ETİ, bu bağlamda çevreye ve doğa çalışmalarına katkı vermek üzere bilimsel araştırmalar çerçevesinde tarım projelerine destek vererek fark yaratmaya devam etmektedir. Küresel bir marka yolunda da önemli adım atan ETİ, Romanya'nın Craiova bölgesinde fabrika kurarak, 2014 yılında ilk yurt dışı yatırımı olan fabrikayı açmış ve güçlü bir ulusal Türk markası olarak adını duyurmuş ve yılların deneyimini yurt dışı pazarına aktarmıştır.

2023 Ocak ayı içerisinde Eti, doğal afetlerden veya afet kaynaklı durumlardan etkilenebilecek bölgelere ulaştırılmak üzere özel bir bisküvi tasarladığını açıklamış ve bu bisküvinin hiçbir kar amacı olmaksızın afetzedelere dağıtılacağını duyurmuştur. Ayrıca ambalajı üzerinde de *para ile satılamaz* ibaresi belirtilmiştir. İçeriğinde bulunan on bir vitamin ve beş mineralle zenginleştirilmiş olan bisküvi, afetzedelerin ihtiyacını belli bir ölçüde karşılayacak şekilde hazırlanmış ve bu amaçla olası bir afet durumunda hızla üretilerek etkilenen bölgelere yardım amaçlı gönderileceği ifade edilmiştir. Tamamen sosyal sorumluluk bilinci ile hayata geçirilen bu üretim "doğal afetlerin hiç yaşanmaması temennisi" ile ortaya çıkmıştır. Özel olarak tasarlanan Eti Acil Durum ve Doğal Afet Bisküvisi firmanın ne kadar toplum gönüllü ve insan odaklı bir anlayışa sahip olduğunun göstergesidir.

Varoluş amacı "*insanlığın mutluluğundan daha yüce bir amaç yoktur*" ilkesi ile kurucusu Firuz Kanatlı tarafından tanımlanan bu Türk markasının etkileyici, adım adım yükselen tutku dolu başarı öyküsü atılım yapmak isteyen veya hayallerini gerçekleştirmek isteyen tüm girişimcilere ve yenilikçi markalara örnek olacak niteliktedir.

4. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, nostalji eğiliminin tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkisini anlamak ve bu etkinin Eti markası üzerindeki özel bir uygulama bağlamında incelenmesidir. Günümüz pazarlama dünyasında tüketici davranışları ve marka yönetimi önemli bir rol oynamaktadır. Nostalji, tüketicilerin duygusal bağlarını güçlendiren ve marka sadakatini artırabilecek güçlü bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, nostaljinin Eti markasının tüketiciler üzerindeki etkisi örnek bir çalışma üzerinden ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Bu çalışma, akademik dünyada nostalji ve marka yönetimi alanlarına yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Sonuçlar, marka yöneticileri ve pazarlama profesyonellerine, nostaljik öğeleri pazarlama stratejilerinde nasıl kullanabileceklerine dair önemli bilgiler sunabilir ve tüketici sadakatini artırmak için yeni yollar açabilir. Bu nedenle, çalışma, hem akademik araştırmalara katkıda bulunmayı hem de iş dünyasındaki uygulamaları zenginleştirmeyi hedeflemektedir.

Nostalji Eğiliminin Marka değeri üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu araştırmanın hipotezleri şöyledir:

H1 Nostalji Eğilimi Demografik Değişkenlere göre farklılaşmaktadır.

H1a Nostalji Eğilimi yaşa göre farklılaşmaktadır.

H1b Nostalji Eğilimi cinsiyete göre farklılaşmaktadır..

H1c Nostalji Eğilimi eğitim seviyesine göre farklılaşmaktadır.

H1d Nostalji Eğilimi gelir durumuna göre farklılaşmaktadır..

H2 Nostalji Eğiliminin algılanan Tüketici Temelli Marka Değeri ile anlamlı ilişkisi vardır.

H2a Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından biri olan marka sadakati üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2b Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından biri olan kalite üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H2c Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından biri olan marka bilinirliği/çağrışımı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

5. Yöntem

Bu bölümde, veri toplama araçları, yapılan araştırmanın modeli, katılımcılara ilişkin evren ve örneklem ile verilerin analizinde kullanılan istatistikî tekniklere ait bilgiler verilmiştir.

5.1 Araştırmanın Modeli ve Evren-Örneklem

ETİ markası özelinde, bireylerdeki nostalji eğiliminin, tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Karasar (2017)'a göre "İlişkisel tarama modelleri, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir". Büyüköztürk ve diğerlerine (2018) göre ise "Korelasyonel araştırma, iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin herhangi bir şekilde bu değişkenlere müdahale edilmeden incelediği araştırmalardır."

Araştırmanın evrenini, İstanbul İlinde ikamet eden ve ETİ markasını tanıyan 18 yaş üstü tüm yetişkin bireyler oluştururken, araştırmanın örneklem grubunu ise İstanbul İli sınırları içinde ikamet eden ve kolayda örneklem yoluyla, farklı kuşaklardan dengeli olarak rastgele yöntemle seçilmiş 611 yetişkin birey oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu oluşturan katılımcıların demografik dağılımı Tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özelliklerine ait dağılım tablosu

Değişken	**Grup**	***n***	***%***
Cinsiyet	Kadın	335	54,8
	Erkek	276	45,2
Yaş	30 yaş ve altı	68	11,1
	31-40 yaş	88	14,4
	41-50 yaş	177	29,0
	51-60 yaş	187	30,6
	61 yaş ve üstü	91	14,9
Gelir durumu	0-5.000 TL	41	6,7
	5.001-10.000 TL	58	9,5
	10.001-20.000 TL	196	32,1
	20.001 TL ve üstü	316	51,7
Eğitim durumu	Lise ve altı	58	9,5
	Ön Lisans	54	8,8
	Lisans	338	55,3
	Yüksek Lisans	161	26,4

Katılımcıların %54,8'i kadın olup en büyük yaş grubunu %30,6 ile 51-60 yaş grubundakiler (yaş ortalaması 48,04±13,14) oluşturmaktadır. Katılımcıların %51,7'si 20.000 TL üstü gelire sahiptir ve en büyük eğitim grubunu %55,3 ile lisans mezunları oluşturmaktadır.

5.2 Veri Toplama Araçları ve Analizi

Araştırmada veri toplama aracı olarak, bir kişisel bilgi formu ile iki ölçme aracından faydalanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek üzere araştırmacılar

tarafından hazırlanan ve dört sorudan oluşan bir form kullanılmıştır. Katılımcıların, nostalji düzeylerini belirlemek üzere Havlena ve Holak (2000) tarafından geliştirilen ve Özhan ve Altuğ (2017) tarafından Türkçe'ye uyarlaması yapılan, 16 madde ve dört alt boyuttan meydana gelen "Nostalji Eğilimi Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin uyarlama çalışmasında toplam varyansın %52,78'ini açıkladığı ve güvenirlik katsayılarının Kişisel Nostalji boyutu için 0,880; Kişilerarası Nostalji boyutu için 0,812; Canlandırılmış Nostalji boyutu için 0,729; Kültürel Nostalji Boyutu için 0,699 ve genel Nostalji Eğilimi için 0,883 olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların, ETİ markası özelinde, marka değerine ilişkin görüşlerini belirlemek üzere için ise Yoo ve Donthu (2001) tarafından geliştirilen 3 boyut ve 10 sorudan oluşan "Marka Değeri Ölçeği" kullanılmıştır. Yoo ve Donthu (2001, s.6)'nun çalışmasında Model 3 olarak belirtilen ve Marka Bilinirliği ile Marka Çağrışımı alt boyutlarını birlikte tek bir alt boyut olarak ele alan model, yapılan analizlerde geçerli ve güvenilir bulunmuş ve marka değerini ölçmeye yeterli olduğu görülmüştür. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında Marka Sadakati alt boyutu için güvenirlik katsayısı 0,88; Algılanan Kalite için 0,92 ve Marka Bilinirliği/Çağrışımı için yine 0,92 olduğu bulunmuştur. Araştırmada kullanılan ölçeklerin bu çalışma için de güvenirlik katsayıları hesaplanmış ve güvenirlik düzeylerinin yeterli olduğu görülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2. Nostalji eğilimi ölçeği ve marka değeri ölçeğinin güvenirlik analizleri

Boyut/Ölçek	**Madde Sayısı**	**Cronbach Alfa (α)**
Kişisel Nostalji	10	0,865
Kişilerarası Nostalji	2	0,705
Canlandırılmış Nostalji	2	0,761
Kültürel Nostalji	2	0,77
Nostalji Eğilimi	**16**	**0,868**
Marka Sadakati	3	0,896
Algılanan Kalite	2	0,789
Marka Bilinirliği/Çağrışımı	5	0,726
Marka Değeri	**10**	**0,878**

Tablo 2'de araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik (iç-tutarlılık) katsayıları verilmiştir. Güvenirlik katsayılarının değerlendirilmesinde aşağıdaki sınırlar dikkate alınmıştır."$0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek/boyut güvenilir değildir, $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin/boyutun güvenilirliği düşük, $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek/boyut oldukça güvenilir ve $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek/boyut yüksek derecede güvenilirdir." (Özdamar, 2004, s.673). Buna göre, Nostalji Eğilimi Ölçeği genel güvenirlik katsayısı 0,868 olup boyutların güvenirlik katsayıları da 0,705 ile 0,865 arasında değer almaktadır. Marka Değeri Ölçeği genel güvenirlik katsayısı ise 0,878 olup boyut katsayıları 0,726 ile 0,896 arasında değişmektedir.

Katılımcılardan, Kişisel Bilgi Formu, Nostalji Eğilimi Ölçeği ve Marka Değeri Ölçeği yoluyla toplanan veriler SPSS 26.0 ile analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın amaç ve hipotezlerine bağlı olarak analizlerin yapılması öncesi hangi istatistik tekniğinin kullanılacağına Kolmogrow-Smirnov testi ile normallik dağılımının sonuçlarına göre karar verilmiştir. Buna göre, katılımcıların, demografik özelliklerine bağlı olarak ikili grupların nostalji eğilimi puanlarının karşılaştırılmasında bağımsız gruplar t-testi, üç ve daha fazla grupların nostalji eğilimi puanlarının karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Katılımcıların, nostalji eğilimi düzeylerinin, marka değerine ilişkin görüşleri üzerindeki etkisini incelemek üzere ise doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Çalışma içinde bulunan tüm istatistiksel hesaplamalarda anlamlılık düzeyi *.05* olarak kabul edilmiştir.

6. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, araştırmanın amaçlarına bağlı olarak, verilerin analizinden elde edilen bulgular sunulmuştur. İlk bölümde, katılımcıların, nostalji eğilimi puanlarının bazı demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı, ikinci bölümde ise katılımcıların, nostalji eğilimi düzeylerinin, marka değerine ilişkin görüşleri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların nostalji eğilimi ve marka değeri puanlarına dair betimsel istatistikler

Boyut/Ölçek	$\overline{X}$	***ss***	**Düzeyi**
Kişisel Nostalji	3,76	0,67	Yüksek
Kişilerarası Nostalji	3,52	0,81	Yüksek
Canlandırılmış Nostalji	3,77	0,92	Yüksek
Kültürel Nostalji	3,66	0,86	Yüksek
Nostalji Eğilimi (Genel)	**3,68**	**0,58**	**Yüksek**
Marka Sadakati	3,28	1,01	Orta
Algılanan Kalite	3,92	0,68	Yüksek
Marka Bilinirliği/Çağrışımı	4,83	0,68	Çok yüksek
Marka Değeri (Genel)	**4,01**	**0,69**	**Yüksek**

5'li likert tipi Nostalji Eğilimi Ölçeği ve Marka Değeri Ölçeğinden alınabilecek puanlar 1 ile 5 arasında değişmekte olup iki aralık arasındaki değer 0,80'dir (4/5). Buna göre katılımcıların nostalji eğilim düzeylerinin tüm alt boyutlar için yüksek olduğu bulunmuştur. En yüksek ortalama puan 3,77±0,86 ile *canlandırılmış nostalji* için en düşük ortalama puan ise 3,52±0,81 ile *kişilerarası nostalji* için bulunmuştur. Katılımcıların genel nostalji eğilim düzeyleri de 3,68±0,58 ile 'yüksek'tir.

Katılımcıların, ETİ markası özelinde, marka değerine ilişkin görüşleri 'orta' ile 'çok yüksek' arasında değişmektedir. Katılımcıların *marka sadakatlerinin* 3,28±1,01 ile 'orta' düzeyde, marka bilinirliği/çağrışımı düzeylerinin ise 4,83±0,68 ile 'çok yüksek' olduğu görülmektedir. Katılımcıların, ETİ markası özelinde genel marka değerine ilişkin görüşlerinin de 4,01±0,69 ile yüksek olduğu görülmektedir.

Aşağıda, araştırmanın amacı ve hipotezleri doğrultusunda yapılan analizlerin bulgularına yer verilmiştir.

H1: Nostalji Eğilimi Demografik Değişkenlere göre farklılık göstermektedir.

Katılımcıların, nostalji eğilimi puanlarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir durumu demografik değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığı aşağıda incelenmiştir. Katılımcıların, demografik gruplarına göre puanları arasında anlamlı fark bulunduğu halde, bağımsız gruplar t-testi için Cohen's *d*, ANOVA testi için ise Eta-kare (*η2)* etki derecesi değeri hesaplanmıştır. "Cohen's *d* değeri .20 ve altı 'küçük', .50'ye kadar 'orta', .80'e kadar 'büyük' ve .80'in üzerinde olduğunda ise 'çok büyük' etki olarak kabul edilir" (Can, 2017, s.141). "η^2 (Eta) değeri 0,010-0,060 arası 'küçük', 0,060-0,140 arası 'orta' ve 0,140'ten yukarısı 'büyük' etki derecesini göstermektedir." (Green ve Salkind, 2014, s.158).

H1a: Nostalji Eğilimi cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

Tablo 4. Katılımcıların nostalji eğilimi puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması

Boyut	**Cinsiyet**	**Betimsel İst.**			**t-test**			**Etki (*d*)**
		n	$\overline{X}$	***ss***	***t***	***sd***	***p***	
Kişisel Nostalji	Kadın	335	3,72	0,61	1,63	609	0,104	-
	Erkek	276	3,81	0,74				
Kişilerarası Nostalji	Kadın	335	3,65	0,79	4,61	609	0,000***	0,37
	Erkek	276	3,35	0,80				
Canlandırılmış Nostalji	Kadın	335	3,70	0,93	2,05	609	0,041*	0,17
	Erkek	276	3,85	0,89				
Kültürel Nostalji	Kadın	335	3,66	0,80	0,10	609	0,918	-
	Erkek	276	3,65	0,94				
Nostalji Eğilimi (Genel)	**Kadın**	**335**	**3,68**	**0,55**	**0,35**	**609**	**0,725**	**-**
	Erkek	**276**	**3,67**	**0,61**				

Katılımcıların, cinsiyete göre nostalji eğilim düzeylerinin, *kişilerarası nostalji* [$t_{(609)}$=4,61; p<.001] ve *canlandırılmış nostalji* [$t_{(609)}$=2,05; p=0,017] boyutları bakımından farklılaştığı bulunmuştur (Tablo 4). Buna göre;

Kadın katılımcıların, *kişilerarası nostalji* düzeylerinin, erkeklerden yüksek olduğu bulunmuştur ($\overline{X}_{\text{Kadın}}$=3,65; $\overline{X}_{\text{Erkek}}$=3,35). Cinsiyetin, katılımcıların *kişilerarası nostalji* puanları üzerinde etkisinin anlamlı ve 'orta' derecede olduğu bulunmuştur (d_{Cohen}=0,37).

Erkek katılımcıların, *canlandırılmış nostalji* düzeylerinin, kadınlardan yüksek olduğu bulunmuştur ($\overline{X}_{\text{Kadın}}$=3,70; $\overline{X}_{\text{Erkek}}$=3,85). Cinsiyetin, katılımcıların *canlandırılmış nostalji* puanları üzerinde etkisinin anlamlı ve 'küçük' olduğu bulunmuştur (d_{Cohen}=0,17).

H1a alt hipotezi, kısmi olarak, *kişilerarası nostalji* ve *canlandırılmış nostalji* boyutları bakımından kabul edilmiştir.

H1b: Nostalji Eğilimi yaşa göre farklılaşmaktadır.

Tablo 5. Katılımcıların nostalji eğilimi puanlarının yaşa göre karşılaştırılması

Boyut	**Yaş**	**Betimsel İst.**			**ANOVA**		**Tukey HSD**	**Etki (η^2)**
		n	$\overline{X}$	***ss***	***F***	***p***		
Kişisel Nostalji	30 yaş ve altı (1)	68	3,72	0,70	0,72	0,579	-	-
	31-40 yaş (2)	88	3,74	0,67				
	41-50 yaş (3)	177	3,82	0,65				
	51-60 yaş (4)	187	3,78	0,70				
	61 yaş ve üstü (5)	91	3,68	0,65				
Kişilerarası Nostalji	30 yaş ve altı (1)	68	3,43	0,88	1,31	0,264	-	-
	31-40 yaş (2)	88	3,64	0,88				
	41-50 yaş (3)	177	3,58	0,78				
	51-60 yaş (4)	187	3,47	0,79				
	61 yaş ve üstü (5)	91	3,44	0,79				
Canlandırılmış Nostalji	30 yaş ve altı (1)	68	3,89	1,04	0,99	0,415	-	-
	31-40 yaş (2)	88	3,74	0,95				
	41-50 yaş (3)	177	3,82	0,88				
	51-60 yaş (4)	187	3,76	0,90				

	61 yaş ve üstü (5)	91	3,63	0,89				
Kültürel Nostalji	30 yaş ve altı (1)	68	3,26	0,88	5,69	0,000***	1 < diğer	0,076
	31-40 yaş (2)	88	3,66	0,88				
	41-50 yaş (3)	177	3,72	0,79				
	51-60 yaş (4)	187	3,77	0,84				
	61 yaş ve üstü (5)	91	3,74	0,93				
Nostalji Eğilimi	**30 yaş ve altı (1)**	**68**	**3,58**	**0,50**	**1,99**	**0,094**	-	-
	31-40 yaş (2)	**88**	**3,69**	**0,64**				
	41-50 yaş (3)	**177**	**3,74**	**0,55**				
	51-60 yaş (4)	**187**	**3,69**	**0,57**				
	61 yaş ve üstü (5)	**91**	**3,57**	**0,61**				

****p<.001*

Katılımcıların, yaşlarına bağlı olarak sadece *kültürel nostalji* puanlarının farklılaştığı [$F_{(4; 604)}$=5,69; p<.001] bulunmuştur (Tablo 5).

Hangi yaş grupları arasında katılımcıların *kültürel nostalji* puanlarının farklı olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc Tukey *HSD* testine göre; 30 yaş ve altındakilerin ($\overline{X}_{\text{30 yaş ve altı}}$=3,26) *kültürel nostalji* düzeyleri/puanları diğer yüksek yaş gruplarındaki katılımcılardan daha düşüktür ($\overline{X}_{\text{31-40 yaş}}$=3,66; $\overline{X}_{\text{41-50 yaş}}$=3,72; $\overline{X}_{\text{51-60 yaş}}$=3,77; $\overline{X}_{\text{61 yaş ve üstü}}$=3,74). Yaşın, katılımcıların, *kültürel nostalji* düzeyi üzerindeki etkisinin anlamlı ve 'orta' düzeyde olduğu bulunmuştur (η^2=0,076).

H1b alt hipotezi, kısmi olarak, *kültürel nostalji* boyutu bakımından kabul edilmiştir.

H1c: Nostalji Eğilimi eğitim durumuna göre farklılaşmaktadır.

Tablo 6. Katılımcıların nostalji eğilimi puanlarının eğitim durumuna göre karşılaştırılması

Boyut	**Eğitim Durumu**	**Betimsel İst.**			**ANOVA**		**Tukey HSD**	**Etki (η^2)**
		n	$\overline{X}$	***ss***	***F***	***p***		
Kişisel Nostalji	Lise ve altı (1)	58	3,76	0,75	1,04	0,372	-	-
	Ön Lisans (2)	54	3,77	0,69				
	Lisans (3)	338	3,73	0,69				
	Yüksek Lisans (4)	161	3,84	0,60				
Kişilerarası Nostalji	Lise ve altı (1)	58	3,65	0,84	1,59	0,191	-	-
	Ön Lisans (2)	54	3,47	0,86				
	Lisans (3)	338	3,46	0,78				
	Yüksek Lisans (4)	161	3,60	0,85				
Canlandırılmış Nostalji	Lise ve altı (1)	58	3,73	0,84	4,95	0,002**	3, 4 > 1, 2	0,064
	Ön Lisans (2)	54	3,72	0,76				
	Lisans (3)	338	4,02	0,92				
	Yüksek Lisans (4)	161	4,05	0,94				
Kültürel Nostalji	Lise ve altı (1)	58	3,72	0,90	2,32	0,074	-	-
	Ön Lisans (2)	54	3,41	0,92				
	Lisans (3)	338	3,64	0,87				
	Yüksek Lisans (4)	161	3,75	0,81				
Nostalji Eğilimi	**Lise ve altı (1)**	**58**	**3,72**	**0,59**	**1,23**	**0,299**	-	-
	Ön Lisans (2)	**54**	**3,72**	**0,57**				
	Lisans (3)	**338**	**3,64**	**0,57**				
	Yüksek Lisans (4)	**161**	**3,73**	**0,59**				

***p<.01*

Katılımcıların, eğitim durumlarına bağlı olarak sadece *canlandırılmış nostalji* puanlarının farklılaştığı [$F_{(4; 604)}$=4,95; p=0,002] bulunmuştur (Tablo 6).

Hangi eğitim grupları arasında katılımcıların *canlandırılmış nostalji* puanlarının farklı olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc Tukey *HSD* testine göre; lisans ve yüksek lisans mezunu katılımcıların ($\overline{X}_{\text{Lise ve altı}}$=3,73; $\overline{X}_{\text{Ön Lisans}}$=3,72) *canlandırılmış nostalji* düzeyleri/puanları, lise ve altı ile ön lisans mezunu katılımcılardan daha yüksektir ($\overline{X}_{\text{Lisans}}$=4,02; $\overline{X}_{\text{Yüksek Lisans}}$=4,05). Eğitim durumunun, katılımcıların, *canlandırılmış nostalji* düzeyi üzerindeki etkisinin anlamlı ve 'orta' düzeyde olduğu bulunmuştur (η^2=0,064).

H1c alt hipotezi, kısmi olarak, *canlandırılmış nostalji* boyutu bakımından kabul edilmiştir.

H1d: Nostalji Eğilimi gelir durumuna göre farklılaşmaktadır.

Tablo 7. Katılımcıların nostalji eğilimi puanlarının gelir durumuna göre karşılaştırılması

Boyut	**Gelir Durumu**	**Betimsel İst.**			ANOVA		**Tukey HSD**	**Etki (η^2)**
		n	$\overline{X}$	***ss***	***F***	***p***		
Kişisel Nostalji	0-5.000 TL (1)	41	3,72	0,77	0,93	0,425	-	-
	5.001-10.000 TL (2)	58	3,75	0,59				
	10.001-20.000 TL (3)	196	3,71	0,71				
	20.001 TL ve üstü (4)	316	3,81	0,65				
Kişilerarası Nostalji	0-5.000 TL (1)	41	3,54	0,90	0,06	0,982	-	-
	5.001-10.000 TL (2)	58	3,55	0,76				
	10.001-20.000 TL (3)	196	3,51	0,81				
	20.001 TL ve üstü (4)	316	3,51	0,82				
Canlandırılmış Nostalji	0-5.000 TL (1)	41	3,84	0,92	0,85	0,468	-	-
	5.001-10.000 TL (2)	58	3,92	0,89				
	10.001-20.000 TL (3)	196	3,78	0,98				
	20.001 TL ve üstü (4)	316	3,73	0,88				
Kültürel Nostalji	0-5.000 TL (1)	41	3,38	0,84	2,91	0,034*	2, 3, 4 > 1	0,033
	5.001-10.000 TL (2)	58	3,63	0,84				
	10.001-20.000 TL (3)	196	3,62	0,92				
	20.001 TL ve üstü (4)	316	3,74	0,82				
Nostalji Eğilimi	**0-5.000 TL (1)**	**41**	**3,62**	**0,50**	**0,36**	**0,781**	-	-
	5.001-10.000 TL (2)	**58**	**3,69**	**0,49**				
	10.001-20.000 TL (3)	**196**	**3,65**	**0,62**				
	20.001 TL ve üstü (4)	**316**	**3,70**	**0,57**				

**p<.05*

Katılımcıların, gelir durumlarına bağlı olarak sadece *kültürel nostalji* puanlarının farklılaştığı [$F_{(4; 604)}$=2,91; p=0,002] bulunmuştur (Tablo 7).

Hangi eğitim grupları arasında katılımcıların *kültürel nostalji* puanlarının farklı olduğunu belirlemek için yapılan post-hoc Tukey *HSD* testine göre; gelir düzeyi 5.001 TL ve üstü olan katılımcıların ($\overline{X}_{\text{5.001-10.000 TL}}$=3,63; $\overline{X}_{\text{10.001-20.000 TL}}$=3,62; $\overline{X}_{\text{20.001 TL ve üstü}}$=3,74) *kültürel nostalji* düzeyleri/puanları, gelir düzeyi 0-5.000 TL olan katılımcılardan ($\overline{X}_{\text{0-5.000 TL}}$=3,38) daha yüksektir. Gelir durumunun, katılımcıların, *kültürel nostalji* düzeyi üzerindeki etkisinin anlamlı ve 'küçük' düzeyde olduğu bulunmuştur (η^2=0,033).

H1d alt hipotezi, kısmi olarak, *kültürel nostalji* boyutu bakımından kabul edilmiştir.

H2: Nostalji Eğiliminin algılanan Tüketici Temelli Marka Değeri ile anlamlı ilişkisi vardır.

Katılımcıların, nostalji eğilimi düzeylerinin, algılanan tüketici temelli marka değeri düzeyleri üzerindeki etkisini (anlamlı bir şekilde yordayıp yordamadığı) incelemek üzere doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır.

H2a: Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından biri olan marka sadakati üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Tablo 8. Katılımcıların nostalji eğiliminin marka sadakati üzerindeki etkisine ilişkin doğrusal regresyon analizi

Değişken	Model			ANOVA		Katsayı Tablosu		t	p
	R	*R2*	*Düz. R2*	*F*	*p*	*B*	*β*		
Model	0,352	0,124	0,122	85,86	0,000***				
Sabit						1,02		4,15	0,000***
Nostalji Eğilimi						0,62	0,35	9,27	0,000***

Bağımlı Değişken: Marka Sadakati
****p<.001*

Kurulan modelin uygunluğunu görmek üzere yapılan ANOVA testi, katılımcıların, *nostalji eğiliminin*, onların *marka sadakati* düzeyini anlamlı bir şekilde yordamada kullanılabileceğini göstermektedir [$F_{(1; 610)}$=85,86; p<.001] (Tablo 8). Regresyon katsayıları incelendiğinde, *nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka sadakati* düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermektedir (β=0,35; p<.001). *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka sadakati* düzeyini %12,2 (Düzeltilmiş R^2=0,122) oranında açıkladığı görülmektedir. *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka sadakati* düzeyini etkileme durumunu gösterir aşağıdaki eşitlik yazılabilir:

Marka Sadakati Düzeyi=1,02 + (0,62*Nostalji Eğilimi) +ε

H2a alt hipotezi, "Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından marka sadakati üzerinde anlamlı etkisi vardır." doğrulanmaktadır.

H2b: Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından biri olan kalite üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Tablo 9. Katılımcıların nostalji eğiliminin kalite üzerindeki etkisine ilişkin doğrusal regresyon analizi

Değişken	Model			ANOVA		Katsayı Tablosu		t	p
	R	*R2*	*Düz. R2*	*F*	*p*	*B*	*β*		
Model	0,395	0,156	0,155	112,51	0,000***				
Sabit						2,21		13,62	0,000***
Nostalji Eğilimi						0,46	0,40	10,61	0,000***

Bağımlı Değişken: Algılanan Kalite
****p<.001*

ANOVA testi, katılımcıların, *nostalji eğiliminin*, onların *algılanan kalite* düzeyini anlamlı bir şekilde yordamada kullanılabileceğini göstermektedir [$F_{(1;\ 610)}$=112,51; p<.001] (Tablo 9). Regresyon katsayıları, *nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *algılanan kalite* düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermektedir (β=0,40; p<.001). *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *algılanan kalite* düzeyini %15,5 (Düzeltilmiş R^2=0,155) oranında açıkladığı görülmektedir. *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *algılanan kalite* düzeyini etkileme durumunu gösterir aşağıdaki eşitlik yazılabilir:

Algılanan Kalite Düzeyi=2,21 + (0,46*Nostalji Eğilimi) +ε

H2b alt hipotezi, "Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından kalite üzerinde anlamlı etkisi vardır." doğrulanmaktadır.

H2c: Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından biri olan marka bilinirliği/çağrışım üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Tablo 10. Katılımcıların nostalji eğiliminin marka bilinirliği/çağrışım üzerindeki etkisine ilişkin doğrusal regresyon analizi

Değişken	Model			ANOVA		Katsayı Tablosu		*t*	*p*
	R	***R2***	***Düz. R2***	***F***	***p***	***B***	***β***		
Model	0,424	0,180	0,178	133,43	0,000***				
Sabit						3,00		18,76	0,000***
Nostalji Eğilimi						0,50	0,42	11,55	0,000***

Bağımlı Değişken: Marka Bilinirliği/Çağrışımı
****p<.001*

ANOVA testi, katılımcıların, *nostalji eğiliminin*, onların *marka bilinirliği/çağrışım* düzeyini anlamlı bir şekilde yordamada kullanılabileceğini göstermektedir [$F_{(1;\ 610)}$=133,43; p<.001] (Tablo 10). Regresyon katsayıları, *nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka bilinirliği/çağrışım* düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermektedir (β=0,42; p<.001). *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka bilinirliği/çağrışım* düzeyini %17,8 (Düzeltilmiş R^2=0,178) oranında açıkladığı görülmektedir. *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka bilinirliği/çağrışım* düzeyini etkileme durumunu gösterir aşağıdaki eşitlik yazılabilir:

Marka Bilinirliği/Çağrışım Düzeyi=3,00 + (0,50*Nostalji Eğilimi) +ε

H2c alt hipotezi, "Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri alt boyutlarından marka bilinirliği/çağrışım üzerinde anlamlı etkisi vardır." doğrulanmaktadır.

H2d: Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Tablo 11. Katılımcıların nostalji eğiliminin marka değeri üzerindeki etkisine ilişkin doğrusal regresyon analizi

Değişken	Model			ANOVA		Katsayı Tablosu		*t*	*p*
	R	***R2***	***Düz. R2***	***F***	***p***	***B***	***β***		
Model	0,438	0,192	0,190	144,37	0,000***				
Sabit						2,08		12,80	0,000***
Nostalji Eğilimi						0,53	0,44	12,02	0,000***

Bağımlı Değişken: Marka Değeri (Genel)
***p<.001*

ANOVA testi, katılımcıların, *nostalji eğiliminin*, onların (genel) *marka değeri* düzeyini anlamlı bir şekilde yordamada kullanılabileceğini göstermektedir [$F_{(1;\ 610)}$=144,37; p<.001] (Tablo 11). Regresyon katsayıları, *nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka değeri* düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermektedir (β=0,44; p<.001). *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka değeri* düzeyini %19,0 (Düzeltilmiş R^2=0,190) oranında açıkladığı görülmektedir. *Nostalji eğiliminin*, katılımcıların, *marka değeri* düzeyini etkileme durumunu gösterir aşağıdaki eşitlik yazılabilir:

Marka Değeri Düzeyi=2,08 + (0,53*Nostalji Eğilimi) +ε

H2d alt hipotezi, "Nostalji Eğiliminin, Algılanan Marka Değeri üzerinde anlamlı etkisi vardır." doğrulanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

ETİ markası özelinde, bireylerdeki nostalji eğiliminin, tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla, ilişkisel tarama modeli kullanılarak toplamda 611 katılımcı ile yapılan bu araştırmada araştırmanın amaç ve hipotezlerine yönelik aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan araştırmada katılımcıların nostalji eğilim düzeylerinin tüm alt boyutlar için yüksek olduğu bulunmuştur. En yüksek ortalama puanın *canlandırılmış nostalji* için en düşük ortalama puanın ise *kişilerarası nostalji* için olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçtan hareketle bireylerin dolaylı yollardan öğrenilmiş geçmişe karşı duygusal veya buruk bir özlem duyuyor olduklarını ancak başkalarının anılarıyla ilgili kişilerarası iletişime dayalı nostaljik deneyimden çok etkilenmedikleri söylenebilir.

Katılımcıların, ETİ markası özelinde, marka değerine ilişkin görüşleri 'orta' ile 'çok yüksek' arasında değişmektedir. Katılımcıların *marka sadakatleri* 'orta' düzeydeyken *marka bilinirliği/çağrışımı* düzeylerinin ise 'çok yüksek' olduğu görülmektedir. Katılımcıların, ETİ markası özelinde genel marka değerine ilişkin görüşlerinin de oldukça yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuca göre, ETİ markasının köklü tarihçesiyle toplum içinde bilinen bir yere sahip olduğunu, logo, slogan ya da reklam müziği gibi unsurların toplumca bilinir olduğunu ve katılımcılar gözünde orta ile çok yüksek arasında değişen bir marka değerine sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın birinci hipotezi olan nostalji eğiliminin demografik değişkenlere göre farklılık gösterme durumu incelendiğinde katılımcıların, cinsiyete göre nostalji eğilim düzeylerinin, *kişilerarası nostalji* ve *canlandırılmış nostalji* boyutları bakımından farklılaştığı ve kadın katılımcıların *kişilerarası nostalji* düzeylerinin erkek katılımcılardan yüksek olduğu görülmüştür. Bu sebeple kadın katılımcıların aile, arkadaş ve referans grupları ile daha çok iletişim halinde oldukları ve onların deneyimleri sayesinde nostalji yaşamaya daha meyilli oldukları söylenebilir. (Dolaylı kişisel deneyim) Aynı şekilde erkek katılımcıların da *canlandırılmış nostalji* düzeylerinin kadın katılımcılardan daha yüksek olduğu görülmüştür. Erkek katılımcıların kişisel deneyimlerden ziyade dolaylı toplumsal deneyimlere özlem duyma konusunda daha meyilli olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşlarına göre yapılan incelemede 30 yaş ve altındaki katılımcıların *kültürel nostalji* düzeylerinin diğer katılımcılardan daha düşük olduğu tespit edilmiştir. 30 yaş ve üzeri katılımcıların geçmişteki bir döneme ait ortak sembollere

ve o döneme ait nesnelere özlem duyması çok da şaşırtıcı olmayan ve çıkması beklenen bir sonuçtur. Katılımcıların eğitim durumları göz önüne alınarak yapılan incelemede lisans ve yüksek lisans mezunu katılımcıların *canlandırılmış nostalji* düzeyleri diğer gruplara kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Eğitim düzeyi yüksek katılımcıların bire bir olarak yaşamadıkları halde dolaylı yoldan duydukları, okudukları ya da öğrendikleri geçmişteki bir döneme özlem duymaları eğitim düzeyleri gereği daha çok bilgiye erişim imkanları olması dolayısıyla yüksek bulunmuştur. Demografik değişkenlerden gelir durumu değişkenine göre yapılan incelemede ise gelir düzeyi 5000 TL ve üzeri olan katılımcıların kültürel nostalji düzeylerinin 0-5000 TL geliri olan katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Gelir düzeyi 0-5000 TL arası katılımcıların büyük bir bölümü üniversite öğrencisi olup henüz çalışmaya başlamayan genç kuşaktan oluşmaktadır. Genç yaşta, kişinin yaşamında daha az çeşitlilik ve derinlikte yaşanmışlık olacağından bireylerin kültürel nostalji düzeylerinin yüksek olması beklenen bir durum değildir. Gençlik dönemi, eğitim, kariyer, ilişkiler gibi pek çok yeni sorumluluğun başladığı bir dönemdir. Bu dönemde gençler genellikle geleceğe odaklandıklarından, geçmişe dönük nostaljik düşünceler daha az yer bulabilir.

Özhan ve Altuğ (2017) tarafından yapılan Demografik Değişkenler Açısından Nostalji Eğilimini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma başlıklı çalışmada nostalji eğilimi çeşitli demografik özellikler dikkate alınarak değerlendirilmiş ve nostalji eğiliminin cinsiyete göre farklılık göstermediği ancak yaş faktörüne göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Yapılan çalışmada yaş dışında demografik özellikler (cinsiyet, meslek ve bölge) açısından bir farklılık olmadığı görülmektedir. Analiz bulgularına dayanarak, 26-33 yaş aralığındaki kişilerin daha fazla nostalji eğilimine sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak yaptığımız araştırmada Özhan ve Altuğ'un araştırmalarından farklı olarak, nostalji eğilim düzeylerinin, *kişilerarası nostalji* ve *canlandırılmış nostalji* boyutları bakımından incelendiğinde cinsiyete göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Araştırmanın ikinci hipotezi olan nostalji eğiliminin algılanan marka değeri ile ilişkisi bağlamında inceleme yapıldığında, nostalji eğilimi ile algılanan marka sadakati, algılanan kalite, marka bilinirliği/çağrışımı ve algılanan marka değeri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre bireylerdeki nostalji eğilimi arttıkça nostaljik olarak nitelendirilen, köklü markalara verilen değer, markaya olan bağlılık ve marka farkındalığının arttığı tespit edilmiştir.

Yüce, Samsa ve Meriç (2019) tarafından yapılan Nostalji Eğiliminin Tüketici Temelli Marka Değeri Üzerine Etkisi: Doğu Ekspresi Üzerine Bir Çalışma başlıklı araştırma sonuçlarına göre nostalji eğilimi, tüketici temelli marka denkliği alt boyutlarından marka sadakatindeki toplam varyansın %6'sını, marka farkındalığının %6'sını, algılanan kalitenin %3,3'ünü ve algılanan imajın %6,9'unu açıklamaktadır. Bu veriler doğrultusunda, nostalji eğiliminin algılanan imajı, algılanan kaliteyi, marka farkındalığını ve marka sadakatini etkilediği söylenebilir.

Nostalji eğiliminin marka değerine etkisini ölçen daha önce yapılan araştırmalarda, nostalji eğiliminin marka değerini etkilediği sonucuna varılmıştır (Holbrook ve Schindler, 1994; Elliot ve Wattanasuman, 1998; Boyle ve Magnusson, 2007; Heinberg v.d 2020). Tüm bu araştırma sonuçları yaptığımız araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle geçmişe dönük anılara, ürünlere veya deneyimlere odaklanan bir pazarlama stratejisi olan Nostalji Pazarlaması kullanmanın özellikle köklü bir geçmişe sahip olan markaların tercih etmesi gereken bir strateji olduğu söylenebilir. Çünkü Nostalji pazarlaması ile markalar müşterileri ile duygusal bağ kurma şansını elde ederler. Nostaljik unsurlar, insanların geçmişteki anılara veya deneyimlere bağlılık hissetmelerini tetikleyebilir. Bu da marka veya ürüne karşı duygusal bir bağ kurulmasını sağlar. Duygusal bağlar ise müşteri sadakatini arttırarak uzun vadeli müşteri ilişkilerinin oluşmasına yardımcı olabilir. Bunun yanı sıra nostaljik referanslar, insanların dikkatini çekebilir ve ürün veya markanın

farkındalığını artırabilir. Özellikle hedef kitlesi daha büyük yaş grubu olan markalar için nostaljik unsurlar, ürünün hatırlanabilirliğini artırabilir ve rekabetçi bir pazarda öne çıkmasını sağlayabilir. Diğer yandan nostalji, insanlara geçmişteki olumlu deneyimlerini hatırlatır ve güven duygusu oluşturabilir. Geçmişte başarılı bir şekilde yer edinmiş bir ürün veya marka, tüketiciler üzerinde güvenilirlik imajı oluşturabilir. Bu da müşterilerin yeni ürünler veya hizmetler hakkında daha olumlu bir tutum sergilemesine yardımcı olabilir. Nostaljik referanslar, reklamların veya pazarlama kampanyalarının daha fazla dikkat çekmesine yardımcı olabilir. Geçmişe dönük bir şeylerin hatırlatılması, insanların ilgisini çekebilir ve onları markanın veya ürünün mesajına daha fazla odaklanmaya teşvik edebilir.

Ancak, nostalji pazarlamasıyla birlikte bazı riskler de bulunmaktadır. Nostaljik referansların herkes üzerinde aynı etkiyi yaratmayabileceği unutulmamalıdır. Hedef kitlenin geçmişe olan ilişkisi ve deneyimleri değişebilir, bu nedenle nostaljik unsurların iyi bir şekilde araştırılması ve doğru bir şekilde kullanılması önemlidir.

Eti örneği incelendiğinde marka değerinin nostalji eğilimi üzerindeki etkisi, markanın uzun yılların verdiği güven ve sadakat duygusunu kazanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, markayla ilgili herhangi bir anı veya hikaye aktarıldığında, bu hikayelerin insanların güvenini arttırdığı gözlenmektedir.

Kaynakça

Aaker, D.A. (1991), *Managing brand equity: capitalizing on the value of a brand name*, New York: The Free Press

Aaker, D. A., Keller, K. L. (1990). Consumer evaluations of brand extensions. *Journal of Marketing, 54*(1), 27–41

Aaker, D. (2020) *İmza hikayeler yaratmak.* (T. Gezer. Çev.). İstanbul: Maltepe Üniversitesi Kitapları.

Aktuğlu, K.I. (2016). *Marka yönetimi. Güçlü ve başarılı markalar için temel ilkeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Austin, L. (2007). *Nostalgia in transition*, 1780–1917. London: University of Virginia Press.

Baker, Stacey Menzel, Kennedy, Patricia F.(1994). Death by nostalgia. A diagnosis of context-specific cases, *Advances in Consumer Research*, Vol. 21,169-174.

Biedenbach, G. and Marell, A. (2009), The impact of customer experience on brand equity in a business-to-businessservices setting , *Journal of Brand Management*, Vol. 17, No.6, pp. 446–458.

Belk, R.W. (1990). The role of possessions in constructing and maintaining a sense of past.*Advances in Consumer Research*,17, 669-676.

Boardman, J. (2002). *The archaeology of nostalgia. How the greeks recreated their mythical past. London*: Thames & Hudson

Boyle, B. A.,Magnusson, P. (2007). Social identity and brand equity formation: a comparative study of collegiate sports fans. *Journal of Sport Management*, 21(4): 497-520.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri.* Ankara: Pegem.

Can, A. (2017). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (5. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Chen, C. and Tseng, W. (2010), Exploring Customer based Airline Brand Equity: Evidence from Taiwan, NationalScience Council (NSC), Taiwan, pp.24-34

Davis, F. (1979). *Yearning for yesterday: a sociology of nostalgia*, New York: Free Press.

Dietrich, G. (2015). *Branding and extraversion handbook: a guide for smes*.EU: European Commission

Elliott, R.,Wattanasuwan, K. (1998). Brands as symbolic resources for the construction of identity. International Journal of Advertising, 17(2):131-144.

Epstude, K., Vingerhoets, A. J. (2013). Individual differences in nostalgia proneness: The integrating role of the need to belong. *Personality and Individual Differences*, 55(8), 904-908.

Eser, Z.(2007). Nostaljinin pazar bölümleme değişkeni olarak kullanılması üzerine kavramsal bir çalışma, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, 115-130.

Feldwick, P. (1996), Do we really need "brand equity"?, *The Journal of Brand Management*, Vol. 4 No. 1, . 9-28.

Fontana, A. (2016). *Storytelling d'impresa la guida definitiva*. Milano: Hoepli.

Green, S.B. and Salkind, N.J. (2014). *Using SPSS for windows and macintosh.* New Jersey: Pearson.

Grisaffe, D.B.ve H.P. Nguyen (2011). Antecedents of emotional attachment to brands, *Journal of Business Research*, 64(10), 1052-1059.

Havlena, W. J.ve Holak, S. L. (1991). The good old days: Observations on nostalgia and its role in consumer behavior, *Advances in Consumer Research*, Vol. 18, 323-329.

Havlena, W. J. ve Holak, S.L., (2000). *Nostalgia and nostalgia-proneness: Classification and measurement*. Unpublished working paper.

Heinberg, M., Katsikeas, C. S., Ozkaya, H. E.,Taube, M. (2020). How nostalgic brand positioning shapes brand equity: differences between emerging and developed markets. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 48(5): 869-890

Holak, S.L.ve W.J. Havlena (1992). Nostalgia: an exploratory study of themes and emotions in the nostalgic experience, *Advances in Consumer Research*, 19, 380-387.

Holak, S. L., Matveev, A. V.ve Havlena, W. J. (2007). Nostalgia in post-socialist russia: Exploring applications to advertising strategy. *Journal of Business Research*, 60,

Holak, Susan L., Havlena, William J.ve Matveev, Alexei V. (2006). Exploring nostalgia in russia: Testing the index of nostalgia-proneness, *European Advances in Consumer Research*, Vol. 7, 2006, 195-200.

Holbrook, M. B.(1993). Nostalgia and consumption preferences: Some emerging patterns of consumer tastes, *Journal of Consumer Research*, Vol. 20, 245-256.

Holbrook, M. B., ve Schindler, R. M. (1994). Age, sex, and attitude toward the past as predictors of consumers' aesthetic tastes for cultural products. *Journal of Marketing Research*, 31(3): 412-422.

Holbrook, M. B., ve Schindler, R.M. (2003). Nostalgic bonding: exploring the role of nostalgia in the consumption experience. *Journal of Consumer Behavior*, 3(2), 107-127.

Hwang, J., ve Hyun, S.S. (2013). The impact of nostalgia triggers on emotional responses and revisit intentions in luxury restaurants: the moderating role of hiatus. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 250-262.

Karasar, N. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler ve teknikler*. Ankara: Nobel Yayınevi.

Keller KL. Conceptualizing, measuring, and managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing Mark* 1993; 57(January):1 - 22.

Keskin, H. D., Memiş.S, Retro pazarlama ve pazarlama uygulanmasına yönelik bazı örnekler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 16, S. 3, 191-202.

Köneke, V. (2011). *Nostalgia—more bitter than sweet: Are nostalgic people rather sad than happy after all*? Germany: GRIN Verlag.

Leuthesser, L. (1988). Defining, measuring and managing brand equity, a conference summary, *Marketing Science Institute*, Cambridge MA.

McCann, W. H. (1941). Nostalgia: A review of the literature. *Psychological Bulletin,* 38, 165–182.

Ming, T.T., Ismail, H.B. and Rasiah, D. (2011), Hierarchical chain of consumer-based brand equity: review from thefast food ındustry, *International Business & Economics Research Journal*, Vol,10 .No.9: pp.67–80

Otay Demir, F. (2008) Pazarlamanın nostaljik oyunu: retro markalama, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 33, 29-41.

Özdamar, K. (2004). *Paket Programlar ile İstatistiksel veri Analizi* (*Çok değişkenli analizler)* Eskişehir: Kaan.

Özhan, Ş. Altuğ, N. (2017). Demografik değişkenler açısından nostalji eğilimini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 19(1). 337-350.

Rossiter JR, Percy L. (1987). A*dvertising and promotion management*. New York:McGraw-Hill.

Rosenbaum-Elliott, R. (2011). *Strategic brand management.* 2nd Edition. Oxford University Press

Simmons, A. (2007). *How to use your own stories to communicate with power and impact. Whoever tells the best story wins*. USA: Amacom

Stem, B. B. (1992). Historical and personal nostalgia in advertising text: The fin de siecle effect. *Journal of Advertising*, 21(4), 11-22.

Sedikides, C., Wildschut, T. (2018). Finding meaning in nostalgia. *Review of General Psychology.* 22(1).

Shindler, R., Holbrook, M. B. (2003). Nostalgia for early experience as a determinant of consumer preferences, *Psychology & Marketing*, 4, Hoboken NJ

Swinker, M. E. and Hines, J. D. (2006), Understanding consumers' perception of clothing quality: a multidimensionalapproach, *International Journal of Consumer Studies*, Vol.30 (2), pp.218-223

Tsiotsou, R. (2006), The role of perceived product quality and overall satisfaction on purchase intentions, *International Journal of Consumer Studies*, Vol.30 (2), pp.207-217

Yiğitol,B. ve Alagöz, B.S (2019). Marka hikayesine yönelik tüketici tepkilerinin belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 34,1-28.

Yüce, A.,Samsa, Ç., Meriç, K. (2019). Nostalji eğiliminin tüketici temelli marka değeri üzerine etkisi: doğu ekspresi üzerine bir çalışma, *MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*,6-1, 199-212.

Winters, L.C. (1991). Brand equity measures: some recent advances, *Marketing Research*, Vol. 3, 70-3.

Wood, L.M. (1999). Market power and its measurement, *European Journal of Marketing*, Vol. 33 No. 5/6, 612-631.

Yoo, B. and Donthu, N. (2001) Developing and validating a multidimensional consumer-based brand equity scale. *Journal of Business Research*, 52, 1-14.

Zeithaml, V.A. (1988), Consumer perceptions of price, quality, and value: a means-end model and synthesis of evidence ,*Journal of Marketing*, Vol. 52 No. 3, 2-22

ETİ Tarihçe. (n.d.). https://www.etietieti.com/eti-tarihce (Erişim tarihi 20.04.2023)

Eti Şirketler Grubu Kurucusu Firuz Kanatlı - ETİ. (1925). https://www.etietieti.com/60inciyil/index.html (Erişim tarihi 20.04.2023)

M. P. (2016, August 25). *ETİ | Kurumsal Tanıtım Filmi*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=VqhsOoSNyHI (Erişim tarihi 20.04.2023)

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Maltepe Üniversitesi Etik Kurul Kararı

Tarih:06.04.2023

No:2023/08-14

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 40

2. yazar katkı oranı : % 30

3. yazar katkı oranı : % 30

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): June/Haziran 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): March/Mart 2024

Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Kariyer Kararlılığı ve Öz Yeterliliklerinin Kariyer Kaygısı Üzerine Etkisi

The Effect of Career Determination and Self Efficacy of Graduate Students on Career Anxiety

Doktora Öğrencisi Funda ÖZTÜRK[1], Prof. Dr. Hüseyin ÇİÇEK[2]

Öz

Kaygı, bireylerin endişe halini ifade eden bir kavramdır. Günümüz dünyasının rekabet ortamı düşünüldüğünde ise kaygı, kariyer hedeflerini belirledikleri süreçte olan üniversite öğrencilerinin çoğunlukla karşılaştığı bir gerginlik halidir. Özellikle gençlerin eğitim hayatlarında yaşadığı ciddi ve endişe verici durumların başında gelecek kaygısı gelmektedir. İş bulma kaygısının bu denli güçlü olduğu bir iş piyasası ortamında mezuniyete yaklaşan öğrencilerin kariyer hedefleri konusunda endişelerinin giderek arttığı görülmektedir. Dolayısıyla bu gibi olumsuz durumlarla baş etmede pozitif duyguların ve kararlı bir duruş sergilemenin daha fazla önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Bu çerçevede çalışmanın amacı, kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde etkisi olup olmadığını tespit etmektir. Araştırmanın örneklemini Batı Anadolu'daki bir üniversitede lisansüstü eğitim görmekte olan 318 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırma için veri toplamada anket yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın verilerini toplamada "Kariyer Kararlılığı, "Psikolojik Sermaye" ve "Kariyer Kaygısı" ölçeklerinden faydalanılmıştır. Toplanan verilerin analizinde SPSS 23.0 ve AMOS 24.0 programları kullanılmıştır. Araştırmanın tanımlayıcı istatistikleri (ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerleri), korelasyon katsayıları ile kullanılan ölçeklere yönelik geçerlilik ve güvenilirlik değerleri hesaplanmıştır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için ise çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çalışma sonucunda, kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde etkisinin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer kararlılığı, öz yeterlilik, kariyer kaygısı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Anxiety is a concept that expresses the state of worry of individuals. Considering the competitive environment of today's world, anxiety is a state of tension that university students often encounter when they are in the process of determining their career goals. Anxiety about the future is one of the most serious and worrying situations that especially young people experience in their educational lives. In a labor market environment where the anxiety of finding a job is so strong, it is seen that students approaching graduation are increasingly worried about their career goals. Therefore, it is possible to say that positive emotions and taking a determined stance are more important in coping with such negative situations. In this context, the aim of the study is to determine whether career determination and self-efficacy have an effect on career anxiety. The sample of the research consists of 318 students studying at a university in Western Anatolia. Survey method was used to collect data for the research. "Career Determination", "Psychological Capital" and "Career Anxiety" scales were used to collect the data of the study. SPSS 23.0 and AMOS 24.0 programs were used to analyze the collected data. Descriptive statistics of the study (mean, standard deviation, skewness and kurtosis values), correlation coefficients, and validity and reliability values for the scales used were calculated. Multiple regression analysis was conducted to test the hypotheses of the research. As

[1]Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, fundaozturk1095@gmail.com.
[2]Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hcicek@mehmetakif.edu.tr.

Atıf için (*to cite*): Öztürk, F. ve Çiçek, H. (2025). Lisansüstü Eğitim Gören Öğrencilerin Kariyer Kararlılığı ve Öz Yeterliliklerinin Kariyer Kaygısı Üzerine Etkisi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2) 539-552.

a result of the study, it was determined that career determination and self-efficacy had an effect on career anxiety.

Keywords: Career determination, self-efficacy, career anxiety

Paper Type: Research

Giriş

İnsan hayatı olumlu ve olumsuz çeşitli hikâyeleri içeren bir bütünün parçasıdır. Hayat, içinde endişe verici durumlar kadar güzel şeyleri de barındırmaktadır. Bireylerin çocukluk yaşamı, okul ve öğrenmeye karşı tutumu, üniversite eğitimi için hazırlık yaptığı sınavlar ve ilk iş tecrübesi gibi hikayelerin hepsi insan hayatından bir parça içermektedir. Bu çerçevede deneyimlenen bütün tecrübelerin, bireylerin yaşamlarını tasarlamasında ve kariyer gelişiminde önem arz ettiği ifade edilebilmektedir (Bacanlı ve Büyükgöze Kavas, 2022, s. 2). Kariyer gelişimi bakımından oldukça önemli kararların alındığı evreyi işaret eden özellikle üniversite yaşamı, çeşitli nedenlere (artan işsizlik problemi, tercih edilen mesleklerde iş imkânının az olması gibi) bağlı olarak gençlerin kariyer kaygısını en yoğun yaşadıkları dönem olarak nitelendirilmektedir.

Kaygı, oldukça sık rastlanan ve rahatsızlık verici bir duygu olarak ifade edilmektedir (Topçu Seçim, 2019, s. 45). Bu rahatsız edici duygu, içerisinde geleceğe yönelik bir endişe hali ve stres barındırmaktadır (Kaya ve Varol, 2004, s. 32). Kariyer kararı verme süreçlerinde öğrencilerin karşılaşmış oldukları, değişen eğitim sistemi, aile beklentileri ve işsizlik gibi problemler de endişe verici durumun artmasına neden olmaktadır. Karşılaşılan bu sorunlar öğrencileri ilgi, beceri ve kişisel özellikleri doğrultusunda karar vermek yerine, istedikleri ve yapabilecekleri alanların dışına çıkmaya itmektedir. Bireylerin gelecek hedefleri konusunda hayaller kurduğu süreçte vermiş oldukları kararların geri alınamaması da öğrencilerde endişe gibi olumsuz duygulara daha çok neden olmaktadır (Çetin Gündüz ve Nalbantoğlu Yılmaz, 2016, s. 1009). Dolayısıyla kariyer kaygısını yönetmenin, kariyerle ilgili yerine getirilmesi gereken görevlere ve karşılaşılacak zorluklara uyum sağlamanın her zaman olduğundan daha önemli hale geldiği söylenebilmektedir (Shin ve Lee, 2019, s. 110). Yukarıda bahsedilenler de öğrencilerin kariyerleriyle ilgili gelecekte karşılaşabilme ihtimali bulunan zorluklar esnasında yaşayabilecekleri endişeyi azaltıcı bir etkisi olduğu düşünülen öz yeterlilik kavramını gündeme getirmektedir (Linnenbrink ve Pintrich, 2003; Bozkurt vd., 2020). Zira öz yeterliliğin öğrenim gören kişilerin mesleki beklentileri üzerinde etkisi olduğu, bu etkinin de öğrencilerin kariyerleri ile ilgili karar vermede önemli bir belirleyici olduğu ifade edilmektedir (Fidan vd., 2018, s. 252).

Öz-yeterlilik kavramı, kişinin kabiliyetlerinin farkında olarak kendine güvenmesi olarak tanımlanmaktadır (Günhan Cantürk ve Başer, 2007, s. 69). Bireyin zorluklarla karşılaştığında elde edeceği olumlu şeyleri hesaba katarak kendini motive edebilmesini de içerebilmektedir. Dolayısıyla yüksek öz yeterliliğe sahip olan bireylerin, kişisel gelişiminin ve başarı halinin ortaya çıkması için devamlı olarak çaba sarf etmesi gerektiği söylenebilmektedir. Güçlü öz yeterliliğe sahip olan bireyler yerine getirmeye çalıştığı görevler başarısızlık ile sonuçlandığı zaman, bunun sebebini kendisinden kaynaklı olarak görmemekte ve kendilerine olan inançlarını yitirmemektedirler (Bandura, 1995, s. 2). Bu doğrultuda denilebilir ki öz yeterlilik algısı, kişinin kariyer hedefine yönelik tutumunu önemli ölçüde etkilemekte ve olumlu tutumlar kişinin başarısına etki ederek verimliliğini artırmaktadır (Güneş ve Buluç, 2017, s. 96). Tam aksi bir durumda ise öz yeterliliği düşük kişilerin başarıları söz konusu olduğunda kötümser davrandığı ve kaygı gibi olumsuz hislerle baş etmede başarısız olabildiği görülmektedir (Van Dijk, 2009, s. 5).

Bu çalışmanın amacı, lisansüstü eğitimine devam eden öğrencilerde kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde etkisi bulunup bulunmadığını saptamaktır. Zira ülkelerin ekonomik olarak büyüme ve kalkınmasında yükseköğretim kurumlarının belirleyici bir rolünün olduğu söylenebilmektedir. Bunlara ek olarak ise bilim insanlarının yetiştirilmesi, bilimsel bilginin üretilmesi ve nitelikli çalışanların iş hayatına kazandırılması noktasında lisansüstü eğitimin öğrencilerin hayatında önemli bir yere sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bu eğitim

süreci boyunca bireyler çeşitli problemlerle (maddi sıkıntılar, aile okul dengesinin kurulamaması, geleceğin belirsizliği gibi) karşılaşmaktadır. Nitekim bu meydana gelen sıkıntılar karşısında bireylerin yönelmiş oldukları kariyer hedefleri konusunda kararlı bir duruş sergileyerek kendilerini motive etmelerinin ve o hedeflerin dışına sapmayarak iyi bir performans gösterme çabası içinde olmalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle kariyer kararlılığı, öz yeterlilik, kariyer kaygısı değişkenleri araştırılmış ve elde edilen bulgular sunulmuştur. Ayrıca araştırmanın modelinde birlikte yer alan üç değişkeni ele alan başka çalışmanın literatürde yer almaması bu çalışmanın özgünlüğünü ve literatüre katkısını göstermektedir.

1. Kariyer Kararlılığı

Kariyer kavramı, kişilerin hayatları süresince herhangi bir iş koluyla ilgili, devamlı olarak deneyim ve beceri kazanarak ileriye gitmesine yardımcı olmakta ve kişilerin mevcut konumlarında değişikliklere sebep olmaktadır (Akoğlan Kozak, 2001, s. 33). Bir diğer ifadeye göre, kişilerin mesleki olarak bir alanda ilerlemesi ve örgüt içerisinde gelişerek yükselmesi olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede yaşamları boyunca her alanda kişilerin kendilerini geliştirerek derinleştirmesi ve ileriye taşıması yolculuğu olarak kariyeri tanımlamak mümkündür (Tutar, 2020, s. 17). Ayrıca kariyer, insanların kim olduğunu, nerede olmak istediğini, hayallerini, umutlarını ve korkularını içermektedir. Bu açıdan bakıldığında, kariyer bireylerin hayatlarını anlamlandıran önemli bir değişken olarak görülmektedir (Siyez ve Mutlu Çaykuş, 2020, s. 4). Kariyer kararlılığı kavramı, bireylerin karar verme süreçlerindeki en son aşamayı, gelecekte ne yapmak istedikleri ve kim olmak istedikleri konusunda ulaşmak istedikleri hedefleri ifade etmektedir (Hirschi ve Lage, 2007, s. 167). Buna ek olarak kariyer kararlılığı, kişinin kariyer hedefiyle ilgili olarak yapmış olduğu seçimlere bağlılığını ve yapmış olduğu seçimlerden memnuniyetini göstermektedir (Miller, 2011, s. 2).

Gordon (1998) kariyer kararlılığı kavramını üç başlık altında kategorize etmiştir. Bunlar, kesin kariyer kararlılığı, değişken kariyer kararlılığı ve kesin olmayan kariyer kararlılığı olarak ifade edilmektedir. *Kesin kariyer kararlılığı*, kendi hayatları üzerinde kontrol sahibi olduklarına inanan, almış oldukları kararlar konusunda kendilerini iyi hisseden, iyi karar verebileceklerine inanan, gelecekteki kariyerlerinin kendileri için oldukça önemli olduğunu düşünen kişileri kapsamaktadır. *Değişken kariyer kararlılığı*, gelecek hedefleri konusunda net bir karar vermiş olan kişilerdir ancak vermiş oldukları kararlar neticesinde yine de yüksek derecede kaygı ve kararsızlık yaşamaktadırlar. Burada bireyleri kararlı kişilerden ayıran en önemli faktörlerden birisi, yeterli düzeyde performans göstermelerine karşı duydukları güven eksikliğidir. *Kesin olmayan kariyer kararlılığı* ise kişilerin kariyer kararlarını vermesine rağmen, kariyeri hakkında şüphe ve kaygı barındırmalarını içermektedir. Bu bireyler, verdikleri karar doğrultusunda net, özgüvenli ve kararlı bir davranış sergileyememektedirler.

Bireylerin kariyerleri konusunda söz sahibi olmaları, kendi kariyerleri hakkında karar verebilmeleri anlamına gelmektedir (Jaensch vd., 2015, s. 122). Ancak çoğu kişi kariyer hedefleri konusunda bir karara varırken güçlük yaşamaktadır (Bacanlı, 2012, s. 86). Çünkü günümüz dünyasında her alanda rekabet koşulları varlığını hissettirmektedir. Bu doğrultuda bireyler gelecekleri hakkında diğer insanlardan farklı beklentilere sahip olabilmekte ya da farklı kararlılık yaklaşımları ile sahip oldukları beklentileri gerçekleştirme yönünde hareket edebilmektedir. Bunlara binaen kişilerin ulaşmak istedikleri hedefleri karşılayacak kariyer ve mesleki beklentilerin bazı değişkenler tarafından etkilenebildiği söylenebilmektedir (Erhan vd., 2021, s. 173). Kişilik özelliklerinin bu değişkenlerin başında geldiği ifade edilmektedir. Bireylerin sahip oldukları kişilik özellikleriyle, yaşam içerisinde nasıl ve ne şekilde davranacakları kestirilebilmektedir. Özellikle de bireylerin yaşamlarının ne yöne gideceğini büyük ölçüde etkileyen kariyer kararlarını belirlemede, kişilik özelliklerinin etkisinin önemli olduğu söylenebilmektedir. Bir diğer önemli değişken ise bireyin sürekli olarak etkileşim içinde olduğu çalışma hayatındaki değişim, dönüşüm süreci, mesleki olarak edindiği bilgi, birikim, tecrübe ve yetkinliklerdir (Çöp, 2020, s. 845).

2. Öz Yeterlilik

Öz yeterlilik kavramı, kişinin bir işi en iyi şekilde başarabileceğine dair kendisine duymuş olduğu güven olarak tanımlanmaktadır (Tınaz, 2013, s. 12). Bir diğer tanıma göre, kişinin kendisine verilmiş olan görevi en iyi ve başarılı yerine getirebileceğine olan güveni olarak ifade edilmektedir. Bu inanç kişinin hem okul hayatında hem de okul hayatı dışında bütün yaşamı süresince kullanacağı son derece önemli bir kabiliyettir (Arseven, 2016, s. 63). Öz yeterlilik, Bandura aracılığıyla geliştirilen Sosyal Öğrenme Kuramı'nın temel kavramlarından birisidir. Kişilerin özgüvenli olarak, sahip oldukları kişisel becerileri aktif bir şekilde kullanmaları olarak belirtilmektedir (Azar, 2010, s. 236). Ayrıca Bandura (1995, s. 2) öz yeterliliği, bireyin içinde bulunduğu olası durumları iyi bir şekilde yönetmesi için, gerekli eylemleri organize etme ve yürütme becerilerine olan inancı şeklinde tanımlamaktadır. Burada bahsedilen yeterlilik inancı, kişilerin nasıl düşündüklerini, hissettiklerini ve kendini motive ettiklerini önemli ölçüde etkilemektedir.

Bireylerin pek çok açıdan davranışlarını etkileme potansiyeli olan ve yine pek çok alanda kendisine yer bulan öz yeterlilik inancı, kişisel gelişimden söz edilebilecek tüm alanlarda karşılaşılabilecek bir kavramdır. Bireylerin öz yeterlilik inançları arttıkça hedefleri o ölçüde yükselmekte ve bu hedeflere ulaşmak adına çabaları artmaktadır. Özetle bu kavramın, kişilerin kendilerini başarılı görmeleri ile ilgili bir inancı temsil ettiği söylenebilmektedir (Çetin ve Basım, 2010, s. 259). Luszczynska vd.,(2005, s. 441) tarafından ise öz yeterlilik hedeflerin ne kadar yükseğe konduğu ve bireylerin karşılaşmayı göze aldıkları zorluklar olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda herhangi bir durumla baş edebilme yeterliliğine olan inanç şeklinde tanımlanmaktadır. Öz yeterlilik düzeyi güçlü olan bireyler, kendilerine daha zorlayıcı ve yüksek olan hedefler koymaktadır. Yüksek öz yeterlilik, hem hedef belirlemeyi geliştirir hem de hedefe ulaşmada daha fazla istikrar gösterme konusunda kişilere katkı sağlar. Bu doğrultuda öz yeterliliği olan bireylerin niyetlerinin daha güçlü olduğunu söylemek mümkün hale gelmektedir.

Öz yeterlilik algısı, bireylerin sahip olduğu yetenekleri ve meydana gelen sorunlarla mücadele etme kapasitelerini içermektedir (İşcan ve Çakır, 2016, s. 2). Bireylerin yeteneklerini iyi bir şekilde planlama motivasyonuna sahip olması da yüksek öz yeterlilik inancına sahip olduğunu göstermektedir (Eker, 2014, s. 164). Öz yeterlilik düzeyinin yüksek olmasının bireylerin yaşamının neredeyse bütün alanlarında olumlu etkileri bulunduğu söylenebilmektedir. Yüksek öz yeterlilik duygusuna sahip kişiler stres gibi olumsuz duygulardan daha az derecede etkilenmekte, fiziksel olarak yaşadıkları ağrı gibi durumlar karşısında toleransları daha yüksek olabilmekte ve kendilerini daha iyi hissedebilmektedir. Öz yeterlilik inancı kişilerin genel sağlık durumlarının yanı sıra akademik başarı ve iş yaşamı performanslarını da büyük ölçüde etkilemektedir. Bu doğrultuda öz yeterliliği yüksek bireylerin eğitimlerinde daha başarılı oldukları ve kendilerini başarmak istedikleri hedeflere daha iyi verebildikleri ileri sürülmektedir (Salas ve Cannon-Bowers, 2001, s. 471).

Bunlara ek olarak öz yeterliliği güçlü kişiler, verilmiş olan görevi iyi bir şekilde yerine getireceklerine dair kendilerine daha fazla güvenirler. Bu kişiler, olumsuz bir dönüş aldıkları zamanlarda bile kendilerine olan inançlarını yitirmezler ve hedefe ulaşma konusundaki motivasyonlarını korurlar. Tam aksine öz yeterliliği düşük kişiler ise, güç durumlarla karşılaştıklarında inançlarını kolaylıkla yitirirler, çaba sarf etmekten vazgeçerler ve motivasyonlarını kaybederler (Tınaz, 2013, s. 12). Ayrıca düşük öz yeterlilik düzeyine sahip olan bireylerin ulaşacakları hedefler konusunda motivasyonları düşüktür ve elde edecekleri başarılar konusunda kötümserdirler. Güçlü olmayan öz yeterlilik algısı karamsarlığı beraberinde getirir. Olumsuz geribildirim alma ihtimali düşüncesi de bu kişilerin çaba sarf etmeleri önünde büyük ölçüde engeldir (Van Dijk, 2009, s. 5).

Olumlu duygular bireylerin öz yeterlilik düzeylerini yükseltirken, kaygı ve umutsuzluk gibi duygular öz yeterlilik düzeyini düşürür (Bandura, 1994). Bu doğrultuda Çiçek ve Almalı (2020, s. 254) tarafından pozitif duygular karşısında öz yeterlilik inancının yükseldiği, tam aksi

bir durumda ise öz yeterlilik düzeyinde azalış meydana geldiği ifade edilmektedir. Aynı zamanda duygusal öz yeterliliği güçlü olan kişilerin olumsuz durumlarla baş etmede başarılı olduğu söylenmektedir. Bolat (2011, s. 258) öz yeterlilik düzeyi yüksek olan bireylerin, kişisel yetenekleri doğrultusunda kendilerine verilen işleri hedefe ulaştırmada inançları ve motivasyonlarının oldukça kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Güçlü bir öz yeterlilik, bireyin performansını artırıcı inanç olarak algılanmaktadır (Azizli vd., 2015, s. 58). Ancak yüksek öz yeterlilik düzeyi her zaman olumlu bir anlam ifade etmeyebilmektedir. Çünkü yüksek öz yeterlilik düzeyi bazen bireyin kabiliyetleri konusunda güçlü bir özgüven sahibi olmasına neden olarak, kişinin yerine getirmekte olduğu görevler konusunda daha az özen göstermesine neden olabilmektedir (Durmaz ve Ören, 2017, s. 112).

3. Kariyer Kaygısı

Kariyer kavramı bireyler için pek çok şeyi ifade eder. Bunlar, kişinin boş zaman içerisinde gerçekleştirmiş oldukları şeyler, toplumsal yaşamda sahip olduğu roller, meslek öncesinde hayal ettikleri ve sonrasında mesleği icra ile birlikte kişinin ulaşmış olduğu gelişim olarak sıralanabilmektedir. Kariyer sadece bireylerin olumlu yaşantı ve başarılarını içermez. Aynı zamanda başarısızlık ve olumsuzlukları da kapsar (Taş ve Aytaç, 2021, s. 5). Kaygı da kişinin olumlu ve olumsuzluklarla rastlaşma ihtimalinin bulunduğu kariyer yolculuğunda karşılaşabildiği bir duygudur (Topçu Seçim, 2019, s. 45). Psikoloji literatürüne kaygı kavramı, Freud ile birlikte girmiştir. Bu kavram, insanın yaşamış olduğu ruhsal bir durum olarak ifade edilmekte ve egonun bir işlevi şeklinde tanımlanmaktadır (Manav, 2011, s. 202). Bir başka ifadeye göre ise kaygı, bireyin kendi dışında meydana gelen olaylara vermiş olduğu duygusal bir tepkidir (Kartopu, 2012, s. 149). Aynı zamanda bireyin kariyer süresinde geleceğe bakarak geliştirdiği gerginlik, endişe hali ve sonucunun nereye varacağı bilinmeden yaşamış olduğu bir korku durumudur (Cüceloğlu, 1994, s. 293).

Kariyer inşa etme sürecinde bireyler mesleki yönelimlerini belirlerken ve bu mesleklere en uyan eğitimi alabilmek adına çabalarken, sürekli değişen eğitim sistemi, okuldaki müfredat programları ve işsizlik gibi çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bahsedilen bu durumlar bireylerin karar verme aşamalarında önemli bir etkiye sahip olmakta ve ilgi, yetenek, akademik başarı, aile beklentileri, iş bulma imkânları gibi seçeneklerin arasında sıkışıp kalmalarına neden olmaktadır. Bu olumsuz durumlar kişileri yapmak istedikleri meslekten uzaklaştırarak, alanları dışında bir tercih yapmaya itmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda kariyer gelişimi sürecinde verilen kararların geri dönülmez oluşu, bireyler üzerinde kaygı gibi olumsuz bir duygunun hissedilmesine neden olmaktadır (Çetin Gündüz ve Nalbantoğlu Yılmaz, 2016, s. 1009).

Kaygı, bireylere kariyerle ilgili olarak adımlar atmasında yardımcı da olabilir ancak bu ölçülü olmalıdır. Çünkü kaygı aşırı ve bunaltıcı olduğu zaman, birey üzerinde yardım edici bir etkisi kalmaz. Bu sebeple bireylerin, kariyer inşa etme sürecinde karşılaşılacakları zorluklara hazırlıklı olmak için kariyer kaygısını yönetmeleri önem arz etmektedir (Shin ve Lee, 2019, s. 110). Dolayısıyla karşılaşılabilecek olumsuz bir duruma hazırlıklı olmak ve buna etkili bir şekilde karşılık vermek kariyer sürecinin doğru yönetilmesine yardımcı olur (Takıl ve Sarı, 2019, s. 2366).

Kariyer kaygısı, yalnızca bireyin kariyer seçimi ya da yapmış olduğu seçimde bir yanlış yapma korkusu düşüncesiyle alakalı değildir. Bu kaygı aynı zamanda, kariyer seçiminin de ötesinde, seçmiş olduğu mevcut iş ile ilgili iş fırsatlarının oldukça az olmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Buna ek olarak, yüksek işsizlik oranlarının olduğu işgücü piyasası içerisinden bir meslek tercih etmiş olmaktan da kaygı kaynaklanabilmektedir. Bireylerin sürekli olarak yaşamış oldukları iş bulamama ve akademik kariyerinde başarısız olma korkusunun, gelecekte kariyerleri konusunda karşılaşacakları güçlükleri artırabileceği düşünülmektedir. Tüm bu durumlar da bireylerin kariyerleri konusunda çeşitli endişeler barındırmasına neden olmaktadır (Vignoli, 2015, s. 184).

4. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Türkiye'deki lisansüstü eğitim ve öğretim mevzuatına göre, lisansüstü eğitim yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik programlarını kapsamaktadır (MBS, 2023). Türkiye'deki 2022-2023 yılına ait lisansüstü eğitim gören öğrenci istatistikleri incelendiğinde bu sayının 548.993 olduğu görülmektedir. Bu öğrencilerden 434.485'i yüksek lisans ve 114.508'i doktora eğitimi almaktadır (YÖK, 2023). İstatistiklere bakıldığında öğrenci sayısındaki fazlalığın lisansüstü eğitim esnasında bireylerin çeşitli problemlerle karşılaşma olasılığını gündeme getirebileceğini düşündürmektedir. Bununla ilgili Can (2023) lisansüstü eğitim gören öğrencilerin zamanı iyi yönetememe, özel yaşantı ile eğitim hayatı arasındaki dengeyi doğru bir şekilde kuramama, maddi sıkıntılar ve öznel olarak iyi hissetmeme gibi bireysel sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmektedir.

Bireyler kararlılık neticesinde hem bireysel sıkıntılara karşı hem de seçmiş oldukları kariyer hedeflerine ulaşmada öz yeterlilik, umut ve iyimserlik gibi olumlu duyguları daha kolay deneyimleyebilmektedir. Çünkü öz yeterlilik seviyeleri yüksek olan kişilerin, ulaşılması zor hedefler seçmiş dahi olsalar sorumlulukların üstesinden gelmek için mücadele etmektedirler (Caprara ve Cervone, 2003, s. 67). Tam aksine bu kararlılık ortadan kalktığı zaman da bireylerin kariyerleri hakkında kaygılarının ortaya çıktığı belirtilmektedir (Madhlangobe vd., 2014, s. 6). Dolayısıyla gelecekleri hakkında sorumluluk alabilen, mücadeleci ve kararlı kişilerin kariyer hedefleri doğrultusunda adım atarken ellerinden geleni pes etmeden yapmaya devam edeceklerini söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca öğrencilerin verilen eğitimden en iyi verimi alabilmeleri için kariyerleri konusunda sahip oldukları kaygı seviyelerini belirli bir düzeyde tutmalarının önemli olduğu düşünülmektedir. Çünkü öğrencilerin endişelenmeyerek olumsuzluklar esnasında performanslarını düşürmeme gayreti içinde bulunmalarının eğitim kalitelerini olumlu yönde etkileyeceği ve bununla birlikte iş hayatına daha nitelikli bir hazırlık yapabileceği öngörülmektedir

Bu bağlamda bahsedilenlerden hareket edilerek araştırmanın bu bölümünde değişkenlerin (kariyer kararlılığı, öz yeterlilik, kariyer kaygısı) birbirleriyle olan ilişkilerine yer verilmiştir. Literatür incelendiğinde, kariyer kararlılığı, öz yeterlilik ve kariyer kaygısı arasında ilişki bulunduğuna yönelik bazı çalışmaların olduğu görülmüştür. Daniels vd. (2006) tarafından öğretmen adayları üzerinde yapılan çalışmada kaygının kariyer kararlılığı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Işık (2012)'ın lisans öğrencileri üzerinde yürütmüş olduğu çalışmada kariyer kararı ile kariyer kaygısı arasında anlamlı ilişki olduğunu bulgulanmıştır. Koyuncu (2015)'nun lise öğrencileri ile yürütmüş olduğu çalışmada kariyer kararı ile kaygı arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Polat (2022) tarafından ön lisans öğrencileri üzerinde yürütülen çalışmada kariyer kararlılığı ve kariyer stresi arasında anlamlı ilişkinin olduğu ortaya konmuştur. Park vd. (2019) tarafından lisans ve yüksek lisans öğrencileri üzerinde yürütülen çalışmada kariyer kararı öz yeterliliği ve kariyer seçimi kaygısı arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Dönmezoğulları (2020)'nın üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirmiş olduğu araştırmada kariyer kararı vermede öz yeterliliğin etkili olduğu saptanmıştır. Yukarıdaki çalışmalar doğrultusunda çalışmanın hipotezleri aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

H1: Kariyer kararlılığının kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2: Öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

5. Yöntem

Araştırmanın etik onayı Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'ndan (Karar No: GO 2022/975) alınmış ve araştırmanın bilimsel olarak etik olduğu uygun bulunmuştur.

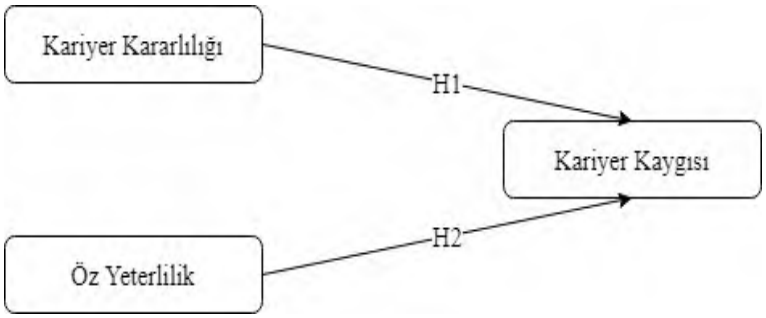
Araştırma yöntemi kısmında çalışmanın amacı ve modeline, katılımcılarına, veri toplama araçlarına, verilerin analizine, ölçme araçlarının geçerliliklerine, tanımlayıcı istatistiklerine ve

değişkenlerin (kariyer kararlılığı, öz yeterlilik ve kariyer kaygısı) birbirleriyle olan ilişkilerine yönelik bilgilere yer verilmiştir.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı, lisansüstü eğitimin gören bireylerde kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde etkisi olup olmadığını saptamaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

5.2. Araştırmanın Katılımcıları

Bu çalışma, Batı Anadolu'daki bir üniversitenin lisansüstü eğitim görmekte olan öğrencilerini kapsamaktadır. Alanyazında örneklem büyüklüğü ile alakalı örneklem sayısı ve birey-madde oranını esas olan yaklaşımların olduğu görülmektedir. Bu çerçevede birey-madde oranına göre madde sayısının en az 5 en fazla 20 katı kadar örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu belirtilmektedir (Aksu vd., 2017; DeVellis, 2017). Bu bağlamda ulaşılmış olan örneklem sayısının yeterli olduğu kanısına varılmış ve çalışmaya katılmaya gönüllü olan, veri toplama formunu tam ve doğru dolduran 318 öğrenci ile araştırma tamamlanmıştır. Araştırmaya katılan kişilerin %81,8'i kadın, %18,2'si erkek olup, %55'i bekar iken %45'i evlidir. Bireylerin %63,1'i 21-30 yaş, %32,5'i 31-40 yaş ve %4,4'ü 41-51 yaş aralığındadır. Katılımcıların %20,4'ünü doktora ve %79,6'sını yüksek lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Ayrıca katılımcıların eğitimine devam ettikleri enstitü bilgilerine bakıldığında %57,9'unun sosyal bilimler enstitüsü, %11,6'sının fen bilimleri enstitüsü, %19,9'unun eğitim bilimleri enstitüsü ve %12,6'sının sağlık bilimleri enstitüsü öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir.

5.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada nicel yöntem kullanılmış ve veriler anket tekniğinden faydalanılarak toplanmıştır. Araştırmada toplam yirmi altı ifadeden oluşan (kariyer kararlılığı, öz-yeterlilik ve kariyer kaygısı) üç farklı ölçekten yararlanılmıştır. Ayrıca beş soru (cinsiyet, yaş, medeni durum, öğrenim düzeyi ve eğitim görülen enstitü) katılımcıların demografik özelliklerini saptamak amacıyla kullanılmıştır. Ölçekler ile ilgili psikometrik özellikler aşağıda belirtilmiştir.

5.3.1. Kariyer Kararlılığı Ölçeği

Lounsbury ve arkadaşları (1999) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlaması Akçakanat ve Uzunbacak (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçek altı ifade ve tek boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .80 olarak tespit edilmiştir. Ölçekte bulunan ifadelere örnek olarak, *"Kariyerim hakkında kesin bir karar verdim."* gösterilebilir.

5.3.2. Psikolojik Sermaye Ölçeği

Luthans ve arkadaşları (2007) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlaması Çetin ve Basım (2012) tarafından yapılan Psikolojik Sermaye Ölçeği, "iyimserlik", "psikolojik dayanıklılık", "umut" ve "öz yeterlilik" alt boyutlarını içermektedir. Ölçekte, toplam 24 ifade bulunmakta ve "öz yeterlilik" boyutu ölçekte yer alan 6 ifade ile ölçülmektedir. Yapılan araştırma

kapsamında ise sadece öz-yeterlilik boyutu ifadelerinden faydalanılacaktır. Çünkü araştırma kapsamında öz yeterlilik boyutunun kariyer kararlılığı üzerinde etkisinin ne olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Alanyazın incelendiğinde de hem araştırma içeriğine uygun hem de yüksek faktör yüklerine sahip ifadelerin bu ölçekte yer aldığına kanaat getirilerek bu ölçeğin kullanılması tercih edilmiştir. Ölçeğin öz-yeterlilik ifadelerine ait iç tutarlılık katsayılarının .89 olduğu görülmektedir. Ölçekte bulunan sorulara örnek olarak, *"Çalışma alanımda, hedefler/amaçlar belirlemede kendime güvenirim."* gösterilebilir.

5.3.3. Kariyer Kaygısı Ölçeği

Çetin Gündüz ve Nalbantoğlu Yılmaz (2016) tarafından geliştirilen 14 ifadeli "Kariyer Kaygısı Ölçeği" kullanılacaktır. Ölçek meslek seçimi ve aile etkisi boyutlarından oluşmakta olup, ölçekte toplam 14 ifade bulunmaktadır. Ölçeğin geliştirilme sürecinde ölçek ifadeleri Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı aracılığıyla incelenmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .74 ve .79 arasında olduğu tespit edilmiştir. Ölçekte bulunan sorulara örnek olarak, *"Gelecekte istediğim mesleği yapamayacağımdan kaygılanıyorum."* gösterilebilir.

5.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın tanımlayıcı istatistiklerini, normallik ve güvenirlik değerlerini, değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini ve araştırmanın modelini test etmek amacıyla SPSS 23.0 programından yararlanılmıştır. Ölçüm araçlarının geçerlilikleri tespit etmek için ise AMOS 24.0 programı kullanılmıştır.

5.4.1. Veri Toplama Araçlarının Geçerlilikleri

Kariyer kararlılığı, öz yeterlilik ve kariyer kaygısı ölçeklerinin yapısal geçerliliklerini belirlemek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Ölçeklere yönelik analiz sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklere ilişkin uyum iyiliği değerleri

	x^2/df	RMSEA	CFI	GFI	AGFI	NFI
Kariyer Kararlılığı	1.07	.015	.999	.994	.978	.988
Kariyer Kaygısı	1.82	.051	.984	.955	.920	.965
Öz-Yeterlilik	.893	.067	.995	.996	.982	.997
Kabul Edilebilir Uyum	$3 < \chi 2/df \leq 5$	≤ 0.08	≥ 0.90	≥ 0.90	≥ 0.90	≥ 0.90
İyi Uyum	≤ 3	≤ 0.05	≥ 0.95	≥ 0.95	≥ 0.95	≥ 0.95

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmada kullanılmış olan ölçeklerin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir (Gürbüz ve Şahin, 2017) sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir.

5.4.2. Tanımlayıcı İstatistikler ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Aşağıdaki tabloda değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, normallik (çarpıklık ve basıklık) ve güvenilirlik (Cronbach Alpha) değerleri, değişkenlerin birbirleriyle ilişkisine yönelik istatistikler yer almaktadır.

Tablo 2. Araştırmanın değişkenlerine ait ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri

Değişkenler	Ort.	SS.	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3
Kariyer Kararlılığı	3.65	.92	-.404	-.265	(.76)		
Öz Yeterlilik	4.79	1.11	-1.08	1.02	.374**	(.93)	
Kariyer Kaygısı	3.53	.87	-.188	-.859	.595**	.381**	(.91)

*Not: Ort.=Ortalama; SS= Standart Sapma, **p<.01, Parantez içindeki değerler Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısını göstermektedir.*

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan bireylerin kariyer kararlılığı ölçeği ortalaması (3.65±.92), öz yeterlilik ölçeğinin ortalaması (4.79±1.11) ve kariyer kaygısı ölçeği ortalaması (3.53±.87) şeklinde hesaplandığı görülmektedir. Ölçeklerin güvenilirlik katsayılarını belirlemek için ise Cronbach Alpha katsayılarına bakılmıştır. Yürütülen çalışmada kariyer kararlılığı ölçeğine ait Cronbach Alpha katsayısı .76, öz yeterlilik Cronbach Alpha katsayısı .93 ve kariyer kaygısı ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır. Kalaycı (2006) Cronbach Alpha güvenilirlik değeri 1'e ne kadar yaklaşırsa ölçeğin o derecede güvenilir olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla mevcut araştırmada elde edilen Cronbach Alpha değerlerine bakıldığında, ölçeklerin yüksek güvenilirlik değerleri içerdiği söylenebilmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin arasındaki ilişkileri test etmek için ise korelasyon analizinden faydalanılmıştır. Korelasyon analizi neticesinde, değişkenler arasında p<.01 düzeyinde pozitif ve anlamlı ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Kariyer kararlılığı öz yeterlilik (r= .374, p< .01) ve kariyer kaygısı (r= .595, p< .01) arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Ek olarak kariyer kaygısı ve öz yeterlilik (r= .381, p< .01) arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir.

6. Bulgular

Bu araştırmanın çıkış noktası, kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerine etkisi olup olmadığının belirlenmesidir. Bu nedenle mevcut veri setinin, SPSS programı kullanılarak analizi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3. Kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerine etkisi

Değişkenler	B	S.H.	Beta	T	P	D-W
Sabit	1.019	.197		5.170	.000	.980
Kariyer Kararlılığı	.498	.045	.526	11.030	.000	
Öz Yeterlilik	.145	.037	.184	3.864	.000	
R=.619	Düzeltilmiş R^2=.383			F=97.950		p<.01

Kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerine etkisini tespit etmek için, çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çoklu regresyon analizi, aralarında ilişki bulunan iki veya daha fazla değişkenden herhangi birisinin bağımlı değişken, diğerlerinin ise bağımsız değişkenler olarak ayrımıyla aralarındaki ilişkinin açıklanmasını ifade eder (Büyüköztürk, 2002, s. 87). Araştırma sonucunda ilk olarak kariyer kararlılığının kariyer kaygısı üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (β= .526, t= 11.030, p=.000). Bu sonuca göre kariyer kararlılığındaki bir birimlik artış kariyer kaygısı üzerinde .498'lik bir artışa neden olmaktadır. İkinci bulgu doğrultusunda öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (β= .184, t= 3.864, p=.000). Bu araştırma bulgusu doğrultusunda öz yeterlilikte meydana gelen bir birimlik artışın da kariyer kaygısı üzerinde .145'lik bir artış ortaya koyduğu söylenebilmektedir. Kariyer kararlılığı ve öz yeterlilik kariyer kaygısını %38 düzeyde açıklamaktadır (R=.619, R^2=.383, F=97.950, p<.01). Araştırma sonuçları uyarınca çalışmanın H1 (*Kariyer kararlılığının kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.)* ve H2 (*Öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.)* hipotezlerinin desteklendiği görülmektedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Yükseköğretimin önemli parçalarından birisi olan lisansüstü eğitim programları, mezun olan öğrencilerin kendilerine başarılı bir kariyer hedefi çizme konusunda etkili ve güçlü bir yol gösterici rol üstlenmektedir. Bu önemin artmasına etki eden şeylerin başında ise hızlı gelişen dünya, değişen teknolojik yenilikler, rekabet avantajı sağlamada yetenekli ve nitelikli insan gücüne ihtiyaç duyulması örnek gösterilebilmektedir (Black ve Bonner, 2011, s. 163). Ayrıca bir alanda uzmanlaşma ve başarılı olma isteği de kişileri lisansüstü eğitim yapmaya itebilmektedir (Wisker, 2007, s. 45). Ancak lisansüstü eğitimden elde edilebilecek bu olumlu beklentilerin yanı sıra değişen dünya ve rekabet koşulları karşısında öğrencilerin kariyerleriyle ilgili olumsuz düşüncelere de sahip olabileceği ve gelecek beklentileri doğrultusunda çeşitli kaygılar yaşayabileceği düşünülebilir.

Karaman ve Bakırcı (2010) Türkiye'deki lisansüstü eğitim programı veren kurumlardaki öğrencilerin yaşadıkları kaygıların öğretim üyeleriyle iletişim, kendilerine yeterli vakit ayrılmaması ve araştırma yöntemlerinin eksikliği olduğunu öne sürmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin gelecekleri ile ilgili kaygı düzeylerinin belirlenerek bu problemlerin çözülmesine yönelik verilen eğitimin içeriğinin düzenlenmesi ve sektördeki beklentiler doğrultusunda yetenekli insan gücünün iş hayatına kazandırılmaya çalışılması önemlidir. Ek olarak ise bireylerin yaşamış oldukları endişe halini yönetebilmek için bireylerin gelecekte ne yapmak istedikleri konusunda kararlı bir duruş sergilemeleri ve bu doğrultuda başarılı olmak için kendilerine inanmaları, motivasyonlarını yüksek tutmaları oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Zira kendini motive etmeyi başarabilen bireyler kariyerleri konusunda sahip oldukları umutsuzluğu bir kenara bırakabilir ve kariyerlerine daha fazla olumlu katkıda bulunarak fayda sağlayabilirler. Bu bağlamda çalışmanın amacı, lisansüstü eğitim görmekte olan öğrencilerde kariyer kararlılığı ve öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde etkisi olup olmadığını tespit etmektir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde, ilk bulguya göre kariyer kararlılığının kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda gelecekte kariyeri hakkında ne yapmak ve neyi başarmak istediği konusunda kararlı olabilen lisansüstü eğitim gören bireylerin hissetmiş oldukları kaygı ile baş etme ihtimallerinin daha yüksek düzeyde olabileceği düşünülmektedir. Çünkü geleceği hakkında çizmiş olduğu yolda iyimser olabilen, kendini başarılı olacağına ikna edebilen ve motivasyonunu koruyabilen bireylerin, kariyerleri konusunda başarılı olabileceğini söyleyebilmek mümkündür. Literatür incelendiğinde de bazı araştırmalar (Daniels vd., 2006; Işık, 2012; Koyuncu, 2015; Polat, 2022) bu çalışma bulgusu ile paralellik göstermektedir.

Araştırmanın ikinci bulgusu, öz yeterliliğin kariyer kaygısı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmasıdır. Buradan hareketle, karamsarlık barındırmayan ve yüksek motivasyona sahip bireylerin kaygının getirmiş olduğu olumsuz durumlarla daha kolay baş edebileceğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca bu bulgu, öz yeterliliği yüksek olan bireylerin kariyer kaygısı ile baş etmede bilgi ve becerilerine olan güvenlerinin yüksek olduğunu ve hedefe ulaşmada motivasyonlarını kolaylıkla yitirmeyeceklerini düşündürmektedir. Literatürde yapılmış olan bazı araştırmalar (Dönmezoğulları, 2020; Park vd., 2019) bu çalışma bulgusuyla paralellik göstermektedir.

Araştırmanın çeşitli kısıtları bulunmaktadır. Bu araştırma, lisansüstü eğitim görmekte olan öğrenciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın çoğunluğu sosyal bilimlerde üst öğrenim yapan öğrenciler üzerinde yapılmıştır ve gelecekte konuyla ilgili olarak yapılacak olan çalışmalar farklı örneklemlerde gerçekleştirilirse sonuçların daha fazla desteklenebileceği düşünülmektedir. Ayrıca kesitsel olması da çalışmanın bir diğer kısıtıdır. Diğer yandan, çalışma için nitel araştırma yöntemi tercih edilerek daha derinlemesine bir çalışma yapılabilir. Çünkü lisansüstü eğitim gören öğrencilerin eğitimleri esnasında karşılaştıkları sıkıntıların derinlemesine görüşmeler ile incelenmesi ve çözüm yollarının bulunmaya çalışılması, gelecekte iş hayatına başarılı ve yüksek nitelikli insan gücü kazandırılması bakımından da önem arz edebilir. Ayrıca gelecekte kariyer kararlılığı yönelik yapılacak olan araştırmalar farklı değişkenler (öz şefkat, psikolojik sağlamlık, psikolojik iyi oluş gibi) kullanılarak çalışılabilir. Özellikle pozitif örgütsel davranış alanında yer alan kavramların kariyer kararlılığı değişkeniyle ele alınması bireylerin olumlu duygu durumlarına yatırım yaparak daha doğru kararlar almalarına yardımcı olabilir. Bu iyi duygu durumuna sahip olma neticesinde de öğrencilerin gelecekleri hakkında verdikleri kararları daha gerçekçi ve iyi bir şekilde değerlendirebileceği öngörülmektedir. Ek olarak ise kariyerleri hakkında olumlu duygu durumlarına sahip olarak hedefleri konusunda kararlı bir duruş sergileyen bireyler, çalışmalarında iyi performans göstererek çalışma hayatında başarılı olabilme olasılıklarını artırabilir ve bu doğrultuda örgütlerine olumlu katkılar sunabilir.

Kaynakça

Akçakanat, T. ve Uzunbacak, H. H. (2019). Kariyer kararlılığı ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 4*(9), 159-170. Doi:10.25204/iktisad.576572

Akoğlan Kozak, M. (2001). *Konaklama işletmelerinde kariyer planlaması*. Adana: Nobel Kitabevi.

Aksu, G., Eser, M. T. ve Güzeller, C. O. (2017). *Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile yapısal eşitlik modeli uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Arseven, A. (2016). Öz yeterlilik: Bir kavram analizi. *Electronic Turkish Studies, 11*(19), 63-80. Doi:10.7827/TurkishStudies.10001

Azar, A. (2010). Ortaöğretim fen bilimleri ve matematik öğretmeni adaylarının öz yeterlilik inançları. *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences, 6*(12), 235-252.

Azizli, N., Atkinson, B. E., Baughman, H. M. ve Giammarco, E. A. (2015). Relationships between general self-efficacy, planning for the future and life satisfaction. *Personality and Individuan Differences, 82*, 58-60. Doi:10.1016/j.paid.2015.03.006

Bacanlı, F. (2012). Kariyer karar verme güçlükleri ve meslek seçimine ilişkin akılcı olmayan inançların ilişkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(37), 86-95.

Bacanlı, F. ve Büyükgöze Kavas, A. (2022). *Kariyer psikolojik danışmasında çağdaş kuramlar, yaklaşımlar ve modeller*. Ankara: Pegem Akademi.

Bandura, A. (1994). Self-efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior* (ss. 71-81). New York: Academic Press.

Bandura, A. (1995). *Self-efficacy in changing societies.* Cambridge: Cambridge University Press.

Black, K. E. ve Bonner, A. (2011). Employer-based support for registered nurses undertaking postgraduate study via distance education. *Nurse Education Today, 31*(2), 163-167.

Bolat, O. İ. (2011). Öz yeterlilik ve tükenmişlik ilişkisi: Lider-üye etkileşiminin aracılık etkisi. *Ege Akademik Bakış, 11*(2), 255-266.

Bozkurt, B., Kıran, B. ve Cengiz, Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinin umutsuzluk, belirsizliğe tahammülsüzlük, gelecekte iş bulmaya yönelik algı ve öz yeterliklerinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal, 28*(6), 2401-2409. Doi:10.24106/kefdergi.702233

Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayınları.

Can, B. (2023). Türk akademisinde lisansüstü süreçlerde yaşanan sorunlara bir çözüm önerisi olarak akademik koçluk. *Üniversite Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 60-77. Doi:10.32329/uad.993658

Caprara, G. V. ve Cervone, D. (2003). A conception of personality for a psychology of human strengths: personality as an agentic, self regulating system. L. G. Aspinwall ve U. M. Staudinge. *A psychology of human strenghs: fundamental questions and future directions for a positive psychology* içinde (ss. 61-74), Washington: DC American Psychological Association.

Cüceloğlu, D. (1994). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çetin Gündüz, H. ve Nalbantoğlu Yılmaz, F. (2016). Lise öğrencilerinin kariyer kaygılarını belirlemeye yönelik ölçek geliştirme çalışması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12*(3), 1008-1022. Doi:10.17860/mersinefd.282397

Çetin, F. ve Basım, H. (2010). İzlenim yönetimi taktiklerinde öz yeterlilik algısının rolü. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 255-269.

Çetin, F. ve Basım, H. N. (2012). Örgütsel psikolojik sermaye: Bir ölçek uyarlama çalışması. *Amme İdaresi Dergisi, 45*(1), 121-137.

Çiçek, B. ve Almalı, V. (2020). COVID-19 pandemisi sürecinde kaygı öz-yeterlilik ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki: Özel sektör ve kamu çalışanları karşılaştırması. *Electronic Turkish Studies, 15*(4), 241-260. Doi:10.7827/TurkishStudies.43492

Çöp, S. (2020). Kariyer stresinin kariyer kararlılığı üzerindeki etkisinde sosyal ağ desteğinin aracılık rolü: Gastronomi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi, 3*(10), 835-856. Doi:10.26677/TR1010.2020.553

Daniels, L. M., Clifton, R. A., Perry, R. P., Mandzuk, D. ve Hall, N. C. (2006). Student teachers competence and career certainty: The effects of career anxiety and perceived control. *Social Psychology of Education, 9*(4), 405–423. Doi:10.1007/s11218-006-9000-0

DeVellis, R. F. (2017). *Ölçek geliştirme kuram ve uygulamalar.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Dönmezoğulları, C. (2020). *Kariyer yapılandırma kuramına dayalı psikoeğitim programının üniversite öğrencilerinin kariyer kararı ve güçlü yönler öz yeterlilik kararı ve güçlü yönler öz yeterlilik düzeylerine etkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Durmaz, Ş. ve Ören, K. (2017). Öz yeterlilik ve özgüvenin işgücü ve istihdama etkisine bir bakış. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9*(1), 109-120.

Eker, C. (2014). Sınıf öğretmenlerinin öz-yeterlilik inanç düzeyleri üzerine bir araştırma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(1), 162-178.

Erhan, T., Karagöz, Ş. ve Uzunbacak, H. H. (2021). Kariyer kararlılığının psikolojik iyi oluş üzerine etkisinde psikolojik sağlamlığın aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 19*(4), 171-198. Doi:10.11611/yead.994529

Fidan, T., Öztürk Fidan, İ. ve Öztürk, H. (2018). Meslek yüksekokulu öğrenci ve mezunlarının kariyer seçimlerine etki eden faktörler ile kariyer beklentileri: Öz yeterliğin aracı rolü. *Yükseköğretim Dergisi, 8*(3), 249-263. Doi:10.2399/yod.18.008

Gordon, V. N. (1998). Career decidedness types: A literature review. *The Career Development Quarterly, 46*(4), 386-403. Doi:10.1002/j.2161-0045.1998.tb00715.x

Güneş, A. M. ve Buluç, B. (2017). Sınıf öğretmenlerinin teknoloji kullanımları ve öz yeterlilik inançları arasındaki ilişki. *TÜBAV Bilim Dergisi, 10*(1), 94-113.

Günhan Cantürk, B. ve Başer, N. (2007). Geometriye yönelik öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*, 68-76.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hirschi, A. ve Lage, D. (2007). The relation of secondary students career-choice readiness to a six-phase model of career decision making. *Journal of Career Development, 34*(2), 164-191. Doi:10.1177/0894845307307473

Işık, E. (2012). The relationship of career decision self-efficacy, trait anxiety, and affectivity among undergraduate students. *Psychological Reports, 111*(3), 805–813. Doi:10.2466/01.09.10.PR0.111.6.805-813

İşcan, Ö. ve Çakır, S. (2016). Mentorluk ve psikolojik güçlendirmenin öz yeterlilik algısına etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21*(1), 1-15.

Jaensch, V. K., Hirschi, A. ve Freund, P. A. (2015). Persistent career indecision over time: Links with personality, barriers, self-efficacy, and life satisfaction. *Journal of Vocational Behavior, 91*, 122-133. Doi:10.1016/j.jvb.2015.09.010

Kalaycı, Ş. (2006). *SPSS uygulamaları çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayınları.

Karaman, S. ve Bakırcı, F. (2010). Türkiye'de lisansüstü eğitim: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 5*(2), 94- 114.

Kartopu, S. (2012). Lise öğrenci ve öğretmenlerinin durumluk ve sürekli kaygı düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17*(2), 147-170.

Kaya, M. ve Varol, K. (2004). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin durumluk sürekli kaygı düzeyleri ve kaygı nedenleri (Samsun örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17*(17), 31-63.

Koyuncu, A. (2015). *Kariyer kararı yetkinlik beklentisinin yordayıcıları olarak kaygı ve öznel iyi oluş* (Yüksek Lisans Tezi). Mevlana Üniversitesi, Konya.

Linnenbrink, E. A. ve Pintrich, P. R. (2003). The role of self-efficacy beliefs in student engagement and learning in the classroom. *Reading & Writing Quarterly: Overcoming Learning Difficulties, 19*(2), 119-137. Doi:10.1080/10573560308223

Lounsbury, J. W., Tatum, H. E., Chambers, W., Owens, K. ve Gibson, L. W. (1999). An ınvestigation of career decidedness in relation to "big five" personality constructs and life satisfaction. *College Student Journal, 33*(4), 646-652. Doi:10.1177/1069072704270272

Luszczynska, A., Scholz, U. ve Schwarzer, R. (2005). The General self-efficacy scale: Multicultural validation studies. *The Journal of Psychology, 139*(5), 439-457. Doi:10.3200/JRLP.139.5.439-457

Luthans, F., Avolio, B., Avey, J. B. ve Norman, S. M. (2007). Positive psychological capital: Measurement and relationship with performance and satisfaction. *Personnel Psychology, 60*, 41-572. Doi:10.1111/j.1744-6570.2007.00083.x

Madhlangobe, L., Chikasha, J., Mafa, O. ve Kurasha, P. (2014). *Persistence, perseverance, and success (pps): a case study to describe motivational factors that encourage*. Zimbabwe open university old students to enroll, persist, and graduate with master's and doctorate credentials. SAGE Open, 1-15.

Manav, F. (2011). Kaygı kavramı. *Toplum Bilimleri Dergisi, 5* (9), 201-211.

Mevzuat Bilgi Sistemi (2023). *Lisansüstü eğitim ve öğretim yönetmeliği*. https://www. mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&- MevzuatTertip=5 (Erişim tarihi: 21 Aralık 2023).

Miller, A. D. (2011). *Career Decidedness, Meaning in Life, and Anxiety: A Mediation/Moderation Model* (Unpublished Master of Arts Thesis). Southern Illinois University, Carbondale.

Park, I., Lee, J., Kim, M., Kim, J. ve Jahng, S. (2019). Affect in daily career decision self-efficacy and career choice anxiety. *The Career Development Quarterly, 67*(4), 313–326. Doi:10.1002/cdq.12201

Polat, F. B. (2022). Kariyer stresinin ve kariyer kararlılığının psikolojik iyi oluş üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(2), 62-80. Doi:10.53443/anadoluibfd.1112084

Salas, E. ve Cannon-Bowers, J. A. (2001). The science of training: a decade of progress. *Annual Review of Psychology, 52*, 471-499. Doi:10.1146/annurev.psych.52.1.471

Shin, Y. J. ve Lee, J. Y. (2019). Self-focused attention and career anxiety: The mediating role of career adaptability. *The Career Development Quarterly, 67*(2), 110–125. Doi:10.1002/cdq.12175

Siyez, D. M. ve Mutlu Çaykuş, T. (2020). *Yaşam boyu kariyer gelişimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Takıl, N. B. ve Sarı, B. A. (2019). Trait anxiety vs career anxiety in relation to attentional control. *Current Psychology, 40*(5), 2366-2370. Doi:10.1007/s12144-019-0169-8

Taş, A. ve Aytaç, T. (2021). *Kariyer planlama ve geliştirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tınaz, P. (2013). *Çalışma yaşamından örnek olaylar*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Topçu Seçim, G. (2019). *Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin sürekli kaygı ve uyum düzeyleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tutar, H. (2020). *Kariyer planlaması ve yönetimi.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Van Dijk, M. (2009). *Employeeself-efficacy and job stressduring organizational change: The mediatingeffect of risk perception* (Master Thesis). University of Twente, Utrecht.

Vignoli, E. (2015). Career indecision and career exploration among older French adolescents: The specific role of general trait anxiety and future school and career anxiety. *Journoul of Vocational Behavior, 89*, 182-191. Doi:10.1016/j.jvb.2015.06.005

Wisker, G. (2007). *The postgraduate research handbook*. New York: Red Global Press.

Yükseköğretim Kurulu (2023). *Yükseköğretim bilgi yönetim sistemi*. https://istatistik.yok.gov.tr/ (Erişim tarihi: 21 Aralık 2023).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu

Tarih: 07.12.22

No: GO 2022/975

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %50

2. yazar katkı oranı : %50

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Temmuz/July- 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Haziran/June- 2025

Çalışanların Presenteizm (İş Var Olmama) Davranışı ile İş Performansları Arasındaki İlişkide Tekno-Stres Düzeylerinin Aracı Rolü: Bir Kamu Kurumu Örneği

The Intermediate Role of Techno-Stress Levels in The Relationship Between Employee Presenteism (Job Labor) Behavior and Work Performance: A Public Institution Example

Dr. Öğr. Üyesi Sinan TARSUSLU[1]

Öz

Bu çalışma bir kamu üniversitesinde görev yapan idari personelin presenteizm davranışlarının iş performansları üzerindeki etkisini tespit etmek ve bu etkide tekno-stres algısının aracılık rolünü belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda ilgili literatürdeki presenteizm (bağımsız değişken), iş performansı (bağımlı değişken) ve tekno-stres (aracı değişken) ölçekleri kullanıldı. Araştırma Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesinde görevli 616 çalışandan 259 kişiye ulaşılarak gerçekleştirildi. Elde edilen verilerin analizi için SPSS process macro uygulaması kullanıldı. Değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilebilmesi için korelasyon analizi ve aracılık rolünün tespiti için de process macro model 4 uygulandı. Araştırma sonuçlarına göre çalışanların presenteizm davranışı ile iş performansları ve presenteizm davranışları ile tekno-stres algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı orta düzeyde pozitif bir ilişki, çalışanların tekno-stres algıları ile iş performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı orta derecede negatif bir ilişki tespit edildi. Ayrıca çalışanların presenteizm davranışı ile iş performansları arasındaki ilişkide tekno-stres algısının kısmi aracılık rolüne sahip olduğu da belirlendi. Son olarak ilgili literatür gözlemlendiğinde, presenteizm davranışı ile iş performansı arasındaki ilişkinin yoğun bir şekilde incelendiği fakat tekno-stres algısının aracılık rolünün irdelendiği bir çalışmaya yerli yazında rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmanın ilgili literatür için kayda değer bir katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Presenteizm, iş performansı, tekno-stres

Makale Türü: Araştırma

Abstract

This study was carried out to determine the effect of presenteeism behaviors of administrative personnel working in a public university on their job performance and to determine the mediating role of techno-stress perception in this effect. For the purpose of the research, presenteeism (independent variable), job performance (dependent variable) and techno-stress (intermediate variable) scales in the relevant literature were used. The research was carried out by reaching 259 people out of 616 employees working at … University. SPSS process macro application was used for the analysis of the obtained data. Correlation analysis was used to determine the relationships between the variables and the process macro model 4 was applied to determine the mediating role. According to the results of the research, a statistically significant moderately positive relationship was found between presenteeism behavior and job performance, presenteeism behavior and techno-stress perceptions, and a statistically significant moderately negative relationship was found between employees' techno-stress perceptions and work performance. In addition, it was determined that the perception of techno-stress had a partial mediating role in the relationship between the presenteeism behavior of the employees and their job performance. Finally, when the relevant literature is observed, there is no study in the domestic literature in which the relationship between presenteeism behavior and job performance is examined intensively, but the mediating role of techno-stress

[1]Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri MYO, sinan.tarsuslu@erzincan.edu.tr
Atıf için (to cite): Tarsuslu, S. (2025). Çalışanların Presenteizm (İş Var Olmama) Davranışı ile İş Performansları Arasındaki İlişkide Tekno-Stres Düzeylerinin Aracı Rolü: Bir Kamu Kurumu Örneği**.** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(2), 553 - 574.

perception is examined. In this respect, it is thought that the research will make a significant contribution to the relevant literature.

Keywords: Presenteism, work performance, techno-stress

Paper Type: Research

Giriş

Tekno-stres teknolojinin yarattığı stres veya stres kaynağı olarak tanımlanabilir. Günümüzde, hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelen teknolojik aletlerle (pc, telefon, tablet, web tabanlı uygulamalar vs.) sürekli olarak bir etkileşim halindeyiz. Bu etkileşim hayatımızın birçok yönüne kolaylıklar getirse de çok sayıda insan için stres kaynağı oluşturabilmektedir. Tekno-stres, teknolojinin kullanımı sırasında ortaya çıkan stresin genel adıdır. Daha çok yeni bir teknoloji ile tanışma, teknolojik cihazları düzgün bir şekilde kullanamama ya da teknolojinin hızlı değişimine ayak uyduramama gibi durumların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Tekno-stresin bilinen en yaygın nedenlerinden biri olarak genelde teknolojinin hızlı değişimi karşısında bireyin ayak uyduramaması ve teknolojinin gerisinde kalma düşüncesine kapılmasıdır. Ayrıca, kullanılan uygulamaların yeni versiyonlarının yayınlanması, uygulamaların gittikçe karmaşıklaşan arayüzleri, sürekli yenilenen internet siteleri, bireylerin özellikle iş dünyasında sürekli olarak yeni teknolojileri öğrenme zorlukları veya eski alışkanlıklarını terk edememe durumları gibi nedenler de tekno-stresin gerekçeleri olarak sıralanabilir. Sonuç olarak tekno-stres, teknolojinin hayatımıza getirdiği önemli bir stres faktörüdür. Bu stres faktörünün olumsuz etkilerinden teknolojiyi verimli ve sağlık bir şekilde kullanarak kaçınabiliriz. Örneğin; teknolojik aletlerin kullanımının kısıtlanması veya tekno-oruç uygulamalarını günlük hayatta kullanma, genellikle benzer işleri yapan teknolojileri kullanmayı tercih etme, teknolojinin kullanımı sırasında aralarda mola verme gibi ipuçları teknolojiyi verimli bir şekilde kullanmamıza yardımcı olacak ve özellikle tekno-stresin yarattığı etkilerin minimuma indirilmesi sayesinde iş performansımız da olumlu bir şekilde etkilenecektir.

Presenteizm ise çalışanların hastalık veya diğer olumsuz nedenler sebebiyle dinlenmesi, işe ara vermesi veya izin alması gereken durumlarda işe gelmeleri ve iş yerinde bulunmaları sonucunda ortaya çıkan performans ve verimlilik düşüklüğü olarak ifade edilebilir. Bu durum çalışanların görevlerine odaklanamamaları veya etkili bir şekilde çalışamamaları ile sonuçlanır. Tekno-stres veya buna benzer durumların çalışanda ortaya çıkardığı bazı olumsuz koşullar bireylerin presenteizm davranışlarıyla birlikte performanslarının düşmesine neden olabilir. İşte bu görüş ve aradaki ilişkilerden yola çıkılarak tasarlanan bu araştırma ile çalışanların presenteizm davranışları ile iş performansları arasındaki ilişkide tekno-stres algısının aracılık rolü, presenteizm davranışları ile iş performansları, presenteizm davranışları ile tekno-stres algıları ve tekno-stres algıları ile iş performansları arasındaki ilişkileri ve ilişki yönünün tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda nicel bir araştırma tasarlanmıştır. Elde edilen veriler Preacher ve Hayes (2004) tarafından geliştirilen process makro eklentisi ile analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen literatür taramasına göre söz konusu üç değişkenin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmanın özgün değeri olduğu düşünülmekte ve ilgili literatüre katkı sunması beklenmektedir.

1. Kavramsal çerçeve

1.1. Presenteizm (işte var olmama)

Presenteizm kavramı ilk olarak Amerikalı yazar Mark Twain tarafından 1892 yılında yayınlanan "The American Claimant" adlı kitabında yer almıştır. Daha sonra 1900'lü yıllar itibariyle yine Amerika'da çeşitli ticari dergilerde ve süreli yayınlarda ara ara yer alan bir konu olmuştur. Kavramla ilgili erken dönemlerde yapılan tanımlamalar genellikle devamsızlık ya da işe tam katılım anlamıyla ifade edilmiştir. 1980'li yıllar itibariyle presenteizm ve devamsızlık kavramları arasındaki farklılıklar üzerinden yola çıkılarak tanımlamalar yapılmıştır (Johns, 2010:

520). Presenteizm kavramının günümüzdeki tanımı ise 1990'lı yılların başında Manchester Üniversitesi'nde yönetim ve organizasyon konusunda uzmanlaşmış psikiyatri profesörü Cary Cooper tarafından gerçekleştirilmiştir (Chapman, 2005, s. 1-14). Cooper ve Williams (1994, s. 1)'a göre presenteizm olgusu, çalışanların mutsuz, üzgün veya rahatsızlıklarından dolayı işe daha az katkı sundukları, iş güvencesizliği ve işi kaybetme korkusu sebebiyle de işlerinde her koşula rağmen daha fazla bulunma eğilimi gösterdikleri örgütsel iklimin bir yönü olarak ifade etmişlerdir. Cooper'ın bu tanımı ile presenteizm kavramının net olarak devamsızlık davranışından farklı bir yapısı olduğu ortaya konulmuştur. Bu kavramsal ayrımdan sonra birtakım araştırmalarda presenteizm olgusu "sağlık nedeniyle yapılması gereken işlerin yapılmaması" veya "işin kalitesi ve güvenilirliğin etkilenmesi" gibi tanımlarla da ilişkilendirilmiştir (Özmen, 2011, s. 3).

Presenteizm kavramı yerli literatüre İngilizce'de var olan "presenteeism" kelimesinden türetilerek yerleşmiştir. Presenteeism kelimesinin kökeninde yer alan "presence" kelimesi genel anlamda hazır bulunma, var olma, görünüş veya orada bulunma anlamına gelmektedir. Kelimenin kökeninden yola çıkılarak presenteizmin görünür olma ya da fiziksel olarak var olma haline işaret ettiği düşünülmektedir (Çiftçi, 2010, s. 168). Kavramın kökeni ve ortaya çıkışı ile ilgili yapılan araştırmalarla birlikte olgunun literatürde birçok farklı bakış açısına göre tanımlandığı da gözlemlenmiştir.

Kavramın sözlük anlamı; bireyin hastalık, yaralanma, rahatsızlık veya endişe hali vb. gibi durumlara rağmen genellikle verimsizlikle sonuçlanan işe gelme hali veya asli bir ihtiyaç olmaksızın çalışanın işyerinde uzun saatler boyunca verimsiz çalışma durumu olarak tanımlanmıştır (Cambridge Dictionary, 2018).

Dar anlamda presenteizm; bireyin hasta veya rahatsız olmasına rağmen işine devam etme veya iş yerinde bulunma eğilimi göstermesidir (Dew, Keefe ve Small, 2005, s. 2273). Diğer bir tanıma göre presenteizm, iş görenin sağlık raporu veya dinlenmesini gerektirecek kadar şikayetleri ve rahatsızlık durumu olmasına rağmen her durum ve koşulda işe gitme eğilimi göstermesi halidir (Aronsson ve Gustafsson, 2005, s. 958). Ferreira ve Martinez (2012, s. 4380)'e göre presenteizm, çalışanın fiziksel ve psikolojik problemleri olmasına rağmen işe devam etme davranışı göstermesi ve bu durumun sonucunda çalışanın verimliliğinin düşmesi veya daha düşük performans sergilemesidir.

Presenteizm, örgütte hasta olup işe devam eden çalışanları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu durum çalışanın işine gitmesine rağmen mesai boyunca şahsi işlerini görme veya ilgilenme davranışıyla da ifade edilebilir. Yani iş görenin mesai saatleri içerisinde, işi dışında olan görevlerle ilgilenmesi presenteizm olgusuna dair ilk sinyalleri verir. Örneğin çalışanın mesai saatleri içerisinde müzik dinlemesi, tv izlemesi, internette iş dışı faaliyetlerle ilgilenmesi (online alış-veriş vs.), doktor, kuaför gibi randevularını mesai saatleri içerisinde ayarlaması, bilgisayarda oyun oynama veya aile üyeleriyle mesai saatleri içerisinde uzun görüşmeler gerçekleştirmesi ve mesajlaşması bu davranışın en bariz örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu davranışların örgüt içerisinde sergilenmesi ister istemez örgütsel performansın ve verimliliğin düşmesine de sebebiyet verebilmektedir (D'Abate ve Eddy, 2007, s. 362).

Örgüt çalışanlarının presenteizm davranışı göstermelerine birçok faktör neden olabilmektedir. Bunlar arasında yöneticilerin rahatsızlıkları çok fazla önemsemesi, bulunduğu pozisyonu veya işini kaybetme korkusu, olumsuz söz ve davranışlardan çekinme, örgüte duyulan sevgi, iş görenin üstündeki fazla iş yükü, çalışanın kendisinden başka hiç kimsenin mevcut işlerini yapabileceklerini düşünmemesi, profesyonel imaj algısına yönelik duyulan sadakat, çalışanın yerlerinin doldurulamayacağına dair inançları, bireyin sağlık durumunun kötüleşmesi hakkında ortaya çıkabilecek endişelerin önüne geçebilme, yöneticilerin rol model olarak hastayken bile işyerinde bulunmaları, hastalık sebebiyle ortaya çıkabilecek disiplin cezalarından ve yaptırımlardan kaçınma, performansa dayalı elde edilen gelirlerde ortaya çıkabilecek azalmaların neden olduğu çekinceler ve örgüt kültürü olarak işe gelmenin iyi bir örnek ve güçlü bir sosyal ağ sağlayacağı düşüncesi presenteizm davranışının ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir (Biron,

Brun, Ivers ve Cooper, 2006, s. 26-37; Aydoğan, 2018, s. 559; Baker McClearn, Greasley, Dale, Griffith, 2010, s. 313).

Sonuç olarak presenteizm; iş görenlerin hasta olmalarına veya üretkenliklerini ve performanslarını etkileyen kişisel, psikolojik veya fiziksel sorunlar yaşamalarına rağmen işe gelme davranışı göstermeleri olarak ifade edilebilir. Bu davranış iş gören verimliliğinin düşmesine, hataların artmasına, iş tatmininin azalmasına, işe yabancılaşmaya, tükenmişliğe ve dolayısıyla çalışan performansının düşmesine sebebiyet verebilir. (Gilbreath ve Karimi, 2012, s. 114-131; İşcan ve Moç, 2018, s. 397; Çiçek ve Aknar, 2019, s. 1234).

1.2. İş performansı

İş performansı, örgütlerin başarı faktörleri arasında yer alan önemli bir çıktıdır ve personel seçme, yerleştirme, planlama, eğitim, kariyer imkânı ve gelişim gibi diğer insan kaynakları fonksiyonları ile bağlantılı bir süreçtir. İş performansı genel olarak örgütün hedeflerine ulaşabilmesi noktasında yardım sağlayan, ölçümü yapılabilen hareketler ve çıktılar olarak tanımlanır (Viswesvaran ve Ones, 2000: 216). İş performansı, çalışanın belirli bir ücret karşılığında sarf etmesi gereken çaba olarak ifade edilebilir (Rousseau ve Mclean, 1993, s. 1-43). Borman ve Motowidlo (1993, s. 71-98)'ya göre ise iş görenin gerçekleştirdikleri işe yönelik faaliyetleri olarak tanımlanmıştır. Diğer bir tanıma göre iş performansı, çalışanların işle ilgili amaçlara ne derecede ulaştıklarının hem nitel hem nicel yöntemlerle ölçülmesidir (Çiftçi vd., 2012, s. 166). İş performansı, örgütler, işverenler, iş görenler ve yöneticiler için temel bir olgudur. Organizasyonların temel hedeflerine ulaşabilmeleri ve içinde bulundukları sektörlerde var olan rekabet ortamında başarıyla faaliyetlerini sürdürebilmeleri için yüksek performans gösteren çalışanlara ihtiyaç duyarlar. Yüksek iş performansı hem örgütler hem de çalışanlar için önemlidir. Görevlerini layıkıyla yerine getirmek ve işinde yüksek başarı elde etmek çalışanlar için bir gurur ve tatmin kaynağı olduğu gibi; yüksek iş performansı daha yüksek gelir, daha iyi oluşturulmuş kariyer ve sosyal itibarı da beraberinde getirir (Sonnentag ve Freese, 2002, s. 4-25).

Performans, belirli bir zaman diliminde yapılan işlerin, önceden belirlenmiş amaçları gerçekleştirilebilme derecesi olarak tanımlanır (Akal, 1996, s. 1). Bu açıdan performans, bir görev veya işin ne kadar iyi yapıldığını ölçen bir kavramdır. Bu açıdan, belirli bir işin gereksinimlerine karşı verilen cevabın, sonucun veya çıktının değerlendirilmesini ifade eder. Çalışan performansı veya iş performansı ise bir çalışanın işini ne kadar iyi yaptığını ve hedeflere ne kadar yakın olduğunu gösteren bir başarı ölçüsü olarak tanımlanabilir. Çalışan performansı, örgütteki çalışanların verimliliklerinin ve çalışma kalitelerinin değerlendirilmesini içerir. Bu kavram genellikle iş ortamlarında çokça kullanılır ve başarı- başarısızlık gibi konularla ilişkilendirilir. İş performansı belirli görevlere veya hedeflere yönelik gösterilen çabanın kalitesi, verimliliği ve etkinliği olarak da değerlendirilebilir.

İş performansı, çalışanların kendilerinden beklenen işleri etkili ve verimli bir şekilde gerçekleştirebilmelerinin bir ölçütüdür. İş performansı, örgütün gereksinimlerinin karşılanması noktasında örgüte fayda sağlayan ölçülebilir olay, davranış veya çıktılardır. Örgütler, iş görenlere verilen görevleri bireysel olarak değil, grup ile birlikte tamamlanmasını sağlayan sosyal bir sistemlerdir. Bu sistemlerin devamlılıklarının sağlanabilmesi yine iş görenlerin gösterdiği performansa ve performans düzeyine bağlıdır (Yılmaz, 2017, s. 40; Humborstad vd., 2014, s. 246; Tekingündüz vd., 2015).

İş performansının hem bireysel hem de örgütsel bağlamda biri dizi çıktıları bulunmaktadır. Çalışanların yaptıkları işin kalitesi, personel devir hızları, iş devamsızlığı, iş gecikmesi veya işin aksaması üzerinde iş performansının önemli etkileri söz konusu olabilmektedir. Bu bakımdan çalışanın, işin sorumluluklarını yerine getirmesi ve bu sorumluluklara göre hareket etmesi iş performansına bağlıdır. İş performansının hem içsel (intrinsic) hem dışsal (extrinsic) belirleyicileri vardır. İçsel belirleyiciler genellikle karakter özellikleri, beklentiler ve hedefler gibi çalışanın kendisiyle alakalı olan koşulları ifade ederken

dışsal belirleyiciler ise ücret, çalışma koşulları, çalışma ortamı veya arkadaşları gibi işle ilgili olan faktörleri içermektedir. Bununla beraber dışsal etkenler bazı durumlarda içsel etkenler üzerinde de etkili olabilmektedir. Örneğin dışsal bir faktör olan maaş artışı çalışanı olumlu yönde etkileyerek bireysel performansının artmasına ve içsel anlamda tatmin yaşamasına da olanak sağlayabilir (Ivancevich ve Matteson, 1990, s. 144-145).

Sonuç olarak iş performansı çalışanın iş yerinde belirli bir süre boyunca gerçekleştirdiği faaliyetlerinin kalitesini, verimliliğini, başarısını, hızını veya hedeflere ulaşma durumunu yansıtan bir ölçüttür. Bu açıdan iş performansı, örgütlerin başarıları ve karlılıkları açısından önemli bir değerlendirme faktörüdür. Bu yönüyle çalışanların yüksek performansları, örgütlerinin hedeflerine daha kolay ve hızlı bir şekilde ulaşmasına olanak sağlar.

1.3. Tekno-stres

Teknolojinin hayatımızın vazgeçilmez bir parçası haline gelmesiyle birlikte teknolojik aletler, cihazlar veya uygulamalardan kaynaklı stres sorunu olarak bilinen "tekno-stres" iş dünyasında ve sosyal hayatta giderek yaygınlaşan bir hal almaktadır. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren literatürde yer almaya başlayan kavram son 20 yıllık zaman diliminde eğitim, yönetim ve davranış bilimleri alanlarında yoğunlukla araştırmalara konu edilen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Dong, Xu, Chai ve Zhai, 2020, s. 147-157; Çoklar, Efilti, Şahin ve Akçay, 2016, s. 71-96). Tekno-stres kavramı ilk olarak Charler Brod tarafından 1984 yılında ortaya atılmış ve "yeni teknolojik aletler, uygulamalar ve cihazlarla sağlıklı bir şekilde başa çıkamama durumunun neden olduğu modern bir adaptasyon rahatsızlığı" olarak tanımlamıştır. Kavramın birçok tanımının yapıldığı ilgili literatürde en genel tanımıyla tekno-stres; "teknolojinin neden olduğu stres" olarak tanımlanmaktadır (Akınoğlu, 1993, s. 160-161). Sellberg ve Susi (2013, s. 187)'ye göre tekno-stres iş hayatında bilgisayar teknolojilerine bağlı olarak ortaya çıkan stres olarak ifade edilmiştir. Tarafdar vd. (2011, s. 113-120)' e göre tekno-stres çalışanların işletmelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin sürekli gelişimi noktasında yaşadıkları problemlerin ve bu teknolojilerin kullanımı konusunda ortaya çıkan sorunların yarattığı stres durumu olarak açıklamışlardır. Şahin ve Çoklar (2009, s. 1438) ise tekno-stres kavramını, bireylerin teknolojiyi kullanmaları sonucunda ortaya çıkan tüm olumsuzlukların toplamı olarak belirtmişleridir.

Wang, Shu ve Tu (2008, s. 3004)'ya göre teknofobi, siberfobi, bilgisayar fobisi veya bilgisayar stresi olarak kavramsallaştırılan tekno-stres; çalışanların işletmelerde kullanılan bilgisayar teknolojilerini doğrudan veya dolaylı olarak öğrenmesi ve kullanması sonucunda ortaya çıkan ve genellikle psikolojik ve duygusal isteksizlik sebebiyle bilgisayar teknolojilerini daha fazla öğrenme ve kullanmayı reddetmesi sonucunda gelişen korku, gerginlik ve kaygının bir yansıması olarak tarif etmişlerdir. Shahrabi vd (2015, s. 518)'ne göre ise tekno-stres, kişi ile teknolojik cihaz arasında ortaya çıkan uyumsuzluk sebebiyle bireyde gelişen olumsuz psikolojik ve fiziksel bağlantı durumu olarak tanımlanmaktadır. Olumsuz bağlantının sebepleri olarak da teknolojinin hızla gelişmesi ve bireyin bu değişimin hızına ulaşamaması, iş gören eğitiminin yapılmaması ve artan iş yükünden kaynaklandığı belirtilmiştir.

Tarafdar vd. (2007) çalışanın bilgi ve iletişim teknolojilerine alışma ve başa çıkmadaki yetersizlikleri sonucunda ortaya çıkan stres durumu olarak ifade ettikleri tekno-stres kavramının literatürde farkı çalışmalarda farklı sınıflandırmalarla kavramsallaştırıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmamızda ise en yaygın olarak kabul gören tekno aşırı yükleme, tekno istila, tekno karmaşıklık, tekno güvensizlik ve tekno belirsizlik olmak üzere beş farklı boyut ile sınıflandırılması yapılmıştır. Tekno aşırı yükleme; çalışanların bilgi ve iletişim teknolojilerini daha fazla ve daha hızlı kullanma durumları olarak ifade edilir. Dolayısıyla bu durum çalışanların, endişe ve gerginlik yaşamasına, dikkat dağınıklığı ile birlikte iş akışlarının kopmasına sebebiyet verir. Tekno istila; bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan çalışanların her an ve her yerde sürekli çevrimiçi ve internete bağlı olabileceklerini hissetmeleri ve iş hayatı ile özel hayat arasındaki sınırların belirsizleştiği durumu ifade eder. Tekno istilada genellikle çalışanların tatilleri de dahil olmak üzere aile hayatına taşan sürekli çevrimiçi olma hali söz konusudur. Bu durum çalışanlarda

hayal kırıklığı ve strese sebebiyet verir. Tekno karmaşıklık; bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan bireyin sürekli değişen ve gelişen teknoloji karşısında kendini yetersiz hissetmesi sonucunda yaşanan gerilim hali. Yeni uygulamaların ve teknolojilerin öğrenilmesi zor, kullanıcı kılavuzlarının yetersiz, kullanışsız ve anlaşılmaz olması durumda ortaya çıkar. Bu durumda birey kendini stresli hissedebilir. Tekno güvensizlik; bireyin teknolojideki yeni gelişimlere paralel olarak işlerini kaybetme korkusu yaşaması halidir. Ayrıca işverenin yeni teknolojileri daha iyi kullanan çalışanları tercih etmesinin mevcut çalışanda yarattığı stres durumu olarak da ifade edilebilir. Son olarak tekno belirsizlik ise çalışanın teknolojide yaşanan gelişmeleri ve değişimleri sürekli takip etme ihtiyacının sonucunda ortaya çıkan rahatsızlık ve endişe etme hali olarak tanımlanabilir (Tarafdar vd., 2007, s. 315; Tarafdar vd., 2011, s. 116-117).

Tekno-stresin çalışanlar üzerinde psikolojik, fizyolojik ve davranışsal olarak birçok sonucu olabilmektedir. Genel olarak bu stres türü çalışanlarda; düşük performansa, işte var olamama (presenteizm), iş gören devri, tükenmişlik, iş tatminsizliği, yorgunluk, motivasyon eksikliği, hatalar, endişe, kaygı, teknolojiye bağımlılık, sırt ve baş ağrıları, kan basıncının yükselmesi, moral bozukluğu, genel refahta azalma, yüksek beklenti, azalan iş memnuniyeti ve düşük örgütsel bağlılık gibi çeşitli olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Akgün, 2019, s. 43; Weinert vd., 2020, s. 4; Jena, 2015, s. 1116-1123; Wang, Shu ve Tu, 2008, s. 3004-3006).

Sonuç olarak tekno-stres; teknolojik cihazların yoğun kullanımı sonucunda çalışanın fiziksel psikolojik ve davranışsal olarak yaşadığı rahatsızlıklar ve stres hali olarak tanımlanır. Özellikle son yıllarda teknolojik cihazların yoğun kullanımı, sürekli olarak gelen bildirimler, sürekli olarak sosyal medya hesaplarını kontrol etme, e-postaları düzenleme, mesajlaşma ve iş hayatının gittikçe dijitalleşmesi bu stres türünün daha fazla ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir. Tekno-stres ile baş edebilmek için etkili bir zaman yönetiminin uygulanması, bilgisayar veya teknolojik alet kullanımında sınırlar belirlemek, düzenli egzersiz yapmak, mola vermek, doğal hayata zaman ayırmak ve sosyal etkileşimleri ihmal etmemek bu stres türüyle baş edebilmeyi kolaylaştırabilecek öneriler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Literatür taraması, hipotez geliştirme ve araştırma modeli

Araştırma hipotezleri tasarlanırken sosyal etki kuramından yola çıkılarak model oluşturulmuştur. Sosyal etki kuramı, bireylerin kendi düşünceleri, hareket kalıpları, inançları, tutumları ve kararlarının başkaları tarafından nasıl ve hangi yönde etkilendiğini yorumlayabilmek ve muhtemel etkilerin nedenlerini tespit edebilmek için geliştirilmiş bir sosyal davranış kuramıdır (Wand vd., 2013, s. 300). Bu kuram ile ilgili bilinen en temel görüşlerden biri de sosyal normlardır. Bu normlar, bir örgüte ait bireylerin uymasını beklediği standartlar, kurallar ve süreçlerden oluşur. Bu kurallar ve standartlar genellikle örgütün veya grubun belirlediği ve genellikle o gruba ait olmanın bir gerekliliği olarak bireylerin nasıl davranacaklarına yönelik inanç veya düşüncelerden oluşur (Cialdini ve Trost, 1998, s. 152).

Sosyal etki kuramına göre yine bir örgütün veya grubun mensubu olan kamu çalışanlarının özellikle iş süreçlerinde bağlı oldukları örgütün normları, politikaları ve düşünceleri doğrultusunda hareket ederken bir takım örgütsel sonuçlara maruz kalabilmektedirler. Özellikle örgüt yöneticilerinin ve çalışma arkadaşlarının hasta olsalar bile çalıştıkları kuruma gelmeleri ve her ne pahasına olursa olsun iş yerini terk etmeme gibi eylemleri ister istemez bu hareket kalıplarını örgütün bir normu olarak değerlendiren diğer çalışanları da etkileyebilmekte ve presenteizm davranışının gelişmesine sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca bu kuramdan yola çıkarak özellikle kamu çalışanlarını presenteizme iten süreçlerden biri olan stres ve stresin farklı bir türü olan tekno-stresin de bu çerçevede presenteizm davranışını tetikleyebileceği düşünülmektedir.

Sonuç olarak araştırma amacından yola çıkılarak geliştirilen hipotezler, hipotezlerle ilgili literatürde yapılan çalışmalar ve geliştirilen araştırma modeli (Şekil 1) aşağıda verilmiştir.

2.1. Presenteizm ile iş performansı arasındaki ilişki

Çalışanın iş yerinde bulunmasına rağmen ruhsal veya fiziksel sağlık problemleri yaşayan ve örgütünde yeterli performans gösteremeyen bireyleri tanımlamak için kullanılan presenteizm olgusu örgütlerde iş performansını etkileyen önemli bir faktördür (Bayar, 2016, s. 4). Presenteizm davranışı bu açıdan örgütlerde performans kaybına neden olabilmektedir (Çoban ve Harman, 2012, s. 157; Demirgil ve Mücevher, 2017, s. 237; Yılmaz ve Günay, 2020, s. 91). Presenteizm davranışı genellikle iş görenin bazı rahatsızlıklar sonucunda her zaman gösterdiği performans düzeyinin altında bir performans göstermesine neden olur ve bu durum işletme verimliliğini de olumsuz yönde etkiler (Kılıç, 2018, s. 46). Presenteizmin iş performansını azaltıcı etkilerinin olduğu bilinmesine rağmen bazı çalışmalar presenteizm ile iş performansı arasında zayıf veya hiçbir ilişki olmadığını da göstermektedir. Bu çalışmalar genel kanının aksine presenteizmi olumlu olarak algılayan ve çalışanlar arasında yaygınlaştırılması ve cesaretlendirilmesi gereken bir davranış olarak görmektedir. Hatta üst yönetimin rolüne vurgu yaparak açıklanan presenteizm, performansın daha olumlu değerlendirilmesinde ödüllendirilmesi gereken bir davranış olarak ifade edilmektedir (Cooper, 2018 akt. Şahin ve Kanbur, 2022, s. 8). Sonuç olarak bu kavramsal açıklamalardan ve araştırma sonuçlarından yola çıkılarak oluşturulan birinci hipotez;

H_1: Kamu çalışanlarının presenteizm davranışları ile iş performansları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.2. Presenteizm ile tekno-stres arasındaki ilişki

Tekno-stres, teknolojinin yoğun kullanımı sonucunda veya teknolojik değişimlere ayak uyduramama durumuyla birlikte ortaya çıkan ve bireyi olumsuz yönde etkileyen bir olgudur. Presenteizm ise çalışanların genel bir rahatsızlık veya hastalık sebebiyle işte varlıklarını hissettirememelerine rağmen iş yerinde bulunma davranışı göstermeleri halidir. Bu durum iş görenlerin yetersiz görülme, işten ayrılma veya işten çıkarılma gibi kaygıları sonucunda ortaya çıkar. Birçok iş gören teknolojinin öngörülemez evrimi karşısında yetersiz kalabilir ve bu yetersizlikle başa çıkabilmek için daha fazla çaba harcarken iş veriminin ve performansının düşmesine sebebiyet verebilir. Ortaya çıkan performans düşüklüğü iş görende işten çıkarılma veya yetersiz görülme algısını körükleyeceğinden hastayken bile işyerinde var olma yani presenteizm davranışı göstermesine sebebiyet verebilir. Bu açıklamalar doğrultusunda ilgili literatür incelendiğinde etkinin varlığına dair birçok araştırma yapıldığı da gözlemlenmiştir. Örneğin; Çiçek ve Kılınç (2020, s. 555)'ın demiryolu çalışanları üzerinde yaptıkları bir çalışmaya göre tekno stresin bazı alt boyutları ile presenteizm davranışı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yine Ayyagari, Varun ve Russell (2011, s. 831)'ın bilgi ve iletişim teknolojilerinde faaliyet sürdüren çalışanlar üzerinde yaptıkları çalışmaya göre de benzer bir ilişki tespit edilmiştir. McGovern (2021)'in doktora tezinde incelediği ve bilgi iletişim çalışanlarının günlük deneyimlerinin ele alındığı vaka çalışmasında da tekno-stres olgusu ile presenteizm davranışı arasında bir bağlantı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak bu kavramsal açıklamalardan ve araştırma sonuçlarından yola çıkılarak oluşturulan ikinci hipotez;

H_2: Kamu çalışanlarının presenteizm davranışları ile tekno-stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.3. Tekno-stres ile iş performansı arasındaki ilişki

Tekno-stres, teknolojik araç ve uygulamaların kullanımı sırasında ortaya çıkan genel stresin alt boyutudur. Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte sürekli olarak değişen iş gereksinimleri, yeni yazılımlar ve programların öğrenme zorlukları çalışanların tekno-stres düzeyini arttırmaktadır. Genel olarak bu durum çalışanların genel stres düzeylerini etkilerken iş performanslarını da olumsuz yönde etkileyebilir. Bu görüşler doğrultusunda ilgili literatür incelendiğinde etkinin varlığına dair birçok araştırma yapıldığı da gözlemlenmiştir. Örneğin; Demir (2023, s. 1) kütüphane personeli üzerinde yaptığı bir çalışmaya göre yüksek tekno-stres algısının düşük iş performansına ve benzer birçok soruna neden olabileceğini tespit etmiştir. Yine Yalçın, Gökmen ve Erdem (2022, s. 73)'in yapmış oldukları bir çalışmaya göre de tekno-stresin

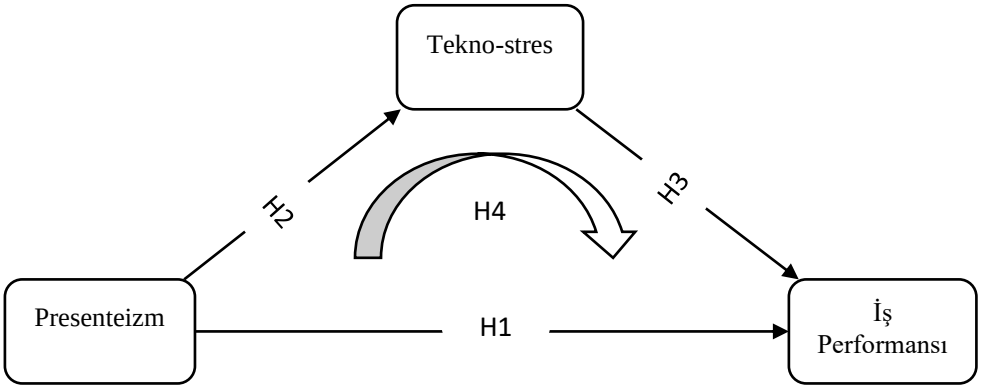
iş performansını azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Tarafdar, Pullins ve Ragu-Nathan (2015, s. 25)'da internet üzerinden satış yapan çalışanlar üzerinden gerçekleştirdikleri bir çalışmada da tekno-stresin iş performansı üzerinde olumsuz etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Küçükdursun vd. (2022, s. 17)'nin tekstil sektörü çalışanları üzerinde yaptıkları bir çalışmaya göre de tekno-stresin bireysel iş performansını olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak bu kavramsal açıklamalardan ve araştırma sonuçlarından yola çıkılarak oluşturulan üçüncü hipotez;

H_3: Kamu çalışanlarının tekno-stres algıları ile iş performansları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.4. Tekno-stresin aracı rolü

Tekno-stres kavramı en genel tabiriyle teknolojik alet ve uygulamaların yoğun kullanımı sonucunda ortaya çıkan stres türüdür. İş performansı ise çalışanların işlerini ne kadar iyi yaptıklarına dair bir ölçüttür. Presenteizm de çalışanların fiziksel veya ruhsal sağlık problemleri yaşamalarına rağmen iş yerinde bulunmaları ve bunun sonucunda işlerine odaklanamama ve verimsiz çalışma halidir. Yukarıdaki hipotez geliştirme açıklamalarından da yola çıkarak teknolojik cihazların yoğun kullanımının tekno-strese sebebiyet verdiği ve bunun sonucunda iş performansının olumsuz etkilendiği birçok araştırma ile desteklenmiştir (Demir, 2023, s. 1; Tarafdar vd., 2015, s. 25). Ayrıca teknolojik aletlerin yoğun kullanımı sonucu çalışanlar iş dışı aktivitelere daha fazla zaman ayırabilir bu durum presenteizm davranışı ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca tekno-stres, çalışanların kendilerini işe fazla bağlı hissetmelerine ve sağlıklarını ihmal etmelerine sebep olur ve bu durum presenteizm ile ilişkili risklerin artmasına sebebiyet verebilir. Sonuç olarak tekno-stres sebebiyle çalışanlar bir takım ruhsal veya fiziksel sorunlarla karşı karşıya kalabilir bu durum iş yerinde herhangi bir varlık göstermeyeceğini bilmesine rağmen çalışanın iş yerinde bulunup presenteizm davranışı göstermesiyle sonuçlanabilir ve iş performansının olumsuz etkilenmesine de sebebiyet verebilir. Bu kavramsal açıklamalardan ve araştırma sonuçlarından yola çıkılarak oluşturulan dördüncü hipotez ise;

H_4: Kamu çalışanlarının presenteizm davranışı ile iş performansları arasındaki ilişkide tekno-stres aracı role sahiptir.

Şekil 1: Araştırma modeli

3. Araştırma yöntemi

3.1. Araştırmanın amacı

Kamu çalışanlarının presenteizm davranışları ile iş performansları arasındaki ilişkide tekno-stresin aracı rolünü belirlemek çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Bu amacın yanında

ve presenteizm ile iş performansı, presenteizm ile tekno-stres ve tekno-stres ile iş performansı, arasındaki ilişkileri ve ilişki yönünü tespit etmek çalışmanın ikincil amacı olarak belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın evreni, örneklemi ve süreci

Araştırma evreni, Erzincan Binali Yıldırım üniversitesinde faaliyetlerini sürdüren ve genel sekreterlik, daire başkanlıkları ve diğer birimlerde görev alan 616 idari personelden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında veri toplama aşamasına geçilmeden önce ilk aşamada Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik kurulundan etik onay alındı (Toplantı protokol tarih/no: E-88012460-050.01.04-265056). Etik izin başvurusu ile birlikte hem üniversite idaresinden hem de ölçme araçlarının geçerlilik ve güvenirlik çalışmalarını yapan araştırmacılardan da ayrıca ölçme aracını kullanma izinleri alındı. Olasılıksız örneklem seçim yöntemi ile %95 güven aralığında ve %5 hata oranı göz önüne alındığında en az 237 idari personelden veri toplanmasının yeterli olduğu tespit edildi. Daha sonra her birimde görev yapan personele 1 Mart-1 Mayıs 2023 tarihleri arasında hem online (Google forms, e-mail, WhatsApp) hem de yüz yüze yöntemlerle araştırma amacına yönelik hazırlanan anketler dağıtıldı. Online yöntemlerle gönderilen anketlerden 113 adet dönüş elde edildi. Yüz yüze yöntemlerle 400 adet anket birimlere dağıtıldı. Dağıtılan anketlerin 218 tanesinden geri dönüt elde edildi. Veri toplama aşaması tamamlandığında uygulanan anketlerde yanlış, eksik veya hatalı doldurmalar sebebiyle 72 anket ayıklandı. Veri ayıklama işleminin sonuçlarına göre de toplamda 259 anket analize tabi tutuldu.

3.3. Araştırmanın veri toplama araçları ve değişkenleri

Araştırma bağımlı, bağımsız ve aracı değişkenlerden oluşmaktadır. Bağımsız değişkeni; presenteizm davranışı, bağımlı değişkeni iş performansı ve aracı değişkeni tekno-stres algısı oluşturmaktadır.

Presenteizm ölçeği: Çalışmada, Koopman vd. (2002) tarafından geliştirilen ve Demirbulak ve Bozok (2015)'un gerçekleştirmiş oldukları bir çalışmalarında da kullanılan Stanford presenteizm ölçeği kullanıldı. Ölçek altı maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır. Veri toplama aracı beşli likert tipi şeklinde tasarlanmış ve "1- kesinlikle katılmıyorum ile 5: kesinlikle katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizleri sonrası iç tutarlılık (Cronbach alpha) katsayısı 0.80 olarak tespit edilmiştir.

İş performansı ölçeği: Çalışmada, Kirkman ve Rosen (1999) tarafından geliştirilen ve Sigler ve Pearson (2000) tarafından yapılan çalışmalarda da kullanılan dört maddeden ve tek boyuttan oluşan iş performansı ölçeği kullanıldı. Çöl (2008) tarafından Türkçeye uyarlaması, geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılan ölçeğin güvenirlik katsayısı 0,82 olarak tespit edilirken orijinal formunun iç tutarlılık katsayısı 0,70 olarak belirlenmiştir. Son olarak ölçek beşli likert tipi şeklinde tasarlanmış ve "1- kesinlikle katılmıyorum ile 5: kesinlikle katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir.

Tekno-stres ölçeği: Çalışmada Tarafdar vd. (2007) tarafından geliştirilen, Alam (2015) tarafından sadeleştirilen ve Türkçeye uyarlaması, geçerlilik ve güvenirlik çalışması Türen, Erdem ve Kalkın (2015: 1-19) tarafından yapılan iş yerinde tekno-stres ölçeği kullanıldı. Ölçek on dört maddeden ve üç boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin 1-5. maddeleri tekno-iş yükü boyutunu, 6-10. maddeleri tekno-karmaşıklık boyutunu ve 11-14. maddeleri tekno-belirsizlik boyutunu temsil etmektedir. Ölçek beşli likert tipi şeklinde tasarlanmış ve "1- kesinlikle katılmıyorum ile 5: kesinlikle katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik analizleri sonrası iç tutarlılık (Cronbach alpha) katsayısı 0.84 olarak tespit edilirken orijinal formunun iç tutarlılık katsayısı 0.80 olarak tespit edilmiştir.

3.4. Araştırmanın varsayımları ve sınırlılıkları

Araştırma kapsamında bir üniversitenin idari birimlerinde görev yapan personele veri toplama araçları uygulandı. Veri toplama aracının araştırma amacına yönelik hazırlandığı ve verilen cevapların çalışanların gerçek görüş ve düşüncelerine dayandığı varsayılmıştır. Araştırma amacına yönelik hazırlanan veri toplama araçlarının uygulanacağı örneklemin, evreni temsil yeteneğine sahip olduğu varsayılmıştır. Araştırma sadece bir üniversiteye bağlı personele uygulandığı için de sonuçlar sadece bu evrenin özelliklerini yansıtmaktadır.

3.5. Araştırmanın analiz yöntemleri

Araştırma verilerinin analizi için AMOS 22, SPSS 24 ve SPSS MACRO uygulamaları kullanıldı. Ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizleri AMOS 22 uygulaması üzerinden yapıldı. Daha sonra ölçeklerin güvenirlik analizi için Cronbach alpha katsayısı hesaplandı. Ardından SPSS 24 uygulaması aracılığıyla demografik verilerin ve ölçek ortalamalarının tespiti için frekans analizi yapıldı. Hipotezlerin sınanması amacıyla öncelikle SPSS 24 uygulaması üzerinden değişkenler arasındaki korelasyon katsayısı hesaplandı. Ardından araştırma hipotezlerinin sınanması için bootstrap yöntemi kullanılarak regresyon tabanlı bir dizi yol analizleri yapıldı. Son olarak tekno-stres değişkeninin iş performansı üzerindeki etkisinde presenteizmin aracılık rolünü belirleyebilmek için SPSS MACRO Model 4 kullanılarak araştırmanın aracılık rolünün analizi test edildi.

4. Bulgular

4.1. Katılımcılara ait sosyo-demografik veriler

Araştırmaya katılan üniversite idari personelinin sosyo-demografik durumlarını belirlemeye yönelik gerçekleştirilen frekans analiz sonuçlarına göre katılımcıların %59,5'inin kadın, %56,4'ünün evli, %59,5'inin 29-39 yaş aralığında, %64,1'inin lisans düzeyinde eğitime ve %35,9'unun da 6-10 yıl arası kurumda çalışma süresine sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcılara ait demografik veriler

n: 259	n	%	$\bar{X}$	Sd.
Cinsiyet			1,59	0,49
Erkek	105	40,5		
Kadın	154	59,5		
Medeni durum			1,43	0,49
Evli	146	56,4		
Bekar	113	43,9		
Yaş			1,93	0,71
18-28 yaş arası	65	25,1		
29-39 yaş arası	154	59,5		
40-51 yaş arası	31	12,0		
52 ve üstü	9	3,5		
Eğitim durumu			3,71	0,57
Lise ve dengi	4	1,5		
Ön lisans	77	29,7		
Lisans	166	64,1		
Lisansüstü	12	4,6		
Kurumda çalışma yılı			2,01	0,85
1-5 yıl arası	86	33,2		
6-10 yıl arası	93	35,9		
11-15 yıl arası	72	27,8		
16 yıl ve üstü	8	3,1		

4.2. Araştırma ölçeklerine ait uyum iyiliği değerleri (DFA)

Uyum iyiliği indeks değerleri veya eşik değerleri test edilen modelin bir bütün olarak toplanan veri ile desteklenip desteklenmediğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmektedir. Analizler sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeks değer aralıkları Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2'de verilen uyum iyiliği indeks aralıkları literatürde en çok kullanılan ve Gürbüz (2021a, s. 38)'e göre de tercih edilen uyum iyiliği değerleridir.

Tablo 2: Ölçeklerin uyum iyiliği indeks değerleri

Modeller	X^2	Df	CMIN 3<χ2/df<5	RMSEA<.08	GFI<.90	TLI>.90	SRMR<.08	CFI>.90
Ölçüm modeli	382	107	3,57	0,07	0,87	0,95	0,07	0,93
PÖ	182	41	4,43	0,06	0,88	0,99	0,06	0,92
İPÖ	177	52	3,40	0,07	0,90	0,98	0,07	0,91
TSÖ	389	97	4,01	0,04	089	0,91	0,05	0,94

(n=259)** = p<0,01, PÖ: Presenteizm ölçeği, İPÖ: İş performansı ölçeği, TSÖ: Tekno-stres ölçeği

Tablo 2'ye göre araştırma ölçeklerine ait iyi uyum iyiliği değerleri (doğrulayıcı faktör analizi modeli) ölçüm modelinin (χ2/df = 3,57; RMSEA=0,7; CFI=0,93; TLI= 0,90; SRMR=0,07; GFI= 0,87) iyi uyum iyiliği değer aralıklarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca presenteizm ölçeği için (χ2/df = 4,43; RMSEA=0,6; CFI=0,92; TLI= 0,99; SRMR=0,06; GFI= 0,88), iş performansı ölçeği için (χ2/df = 3,40; RMSEA=0,7; CFI=0,91; TLI= 0,98; SRMR=0,07; GFI= 0,90) ve tekno-stres ölçeği için (χ2/df = 4,01; RMSEA=0,4; CFI=0,94; TLI= 0,91; SRMR=0,05; GFI= 0,89) değerleri tespit edilmiş ve bu değerlerden yola çıkılarak her bir ölçek vasıtasıyla toplanan verilerin araştırma modelini desteklediği ve iyi uyum iyiliği aralıklarında olduğu bulgulanmıştır.

4.3. Araştırma ölçeklerine ait ortalamalar, güvenirlik (alpha) ve korelasyon katsayısı

Ölçeklerin tutarlı ölçüm yapıp yapmadığının ya da ölçek maddeleri arasında tutarlılığın olup olmadığının tespit edilebilmesi amacıyla ölçeklerin güvenirlik analizi (Cronbach's alpha) gerçekleştirildi. Bu analiz sayesinde ölçme araçlarının ne derece tutarlı ölçüm yaptığı alpha katsayısıyla belirlendi (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 331). Alpha katsayısı yorumlanırken 0.80≤α<1.00 arasında belirlenen katsayının yüksek derecede güvenilir, 0.60<α<0.79 arasında belirlenen katsayının güvenilir, 0.40<α<0.59 arasında belirlenen katsayının ise düşük güvenilirliğe sahip olduğu kabul edilmektedir (Kalaycı, 2010, s. 405; Can, 2017, s. 391). Tablo 3'deki cronbach's alpha katsayıları incelendiğinde her üç ölçme aracının da yüksek derecede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3: Ölçeklere ait ortalamalar, güvenirlik ve korelasyon katsayıları

	α	$\bar{X}$	S.S	PÖ	İPÖ	TSÖ
PÖ	0,856	3,53	1,297	1		
İPÖ	0,942	3,78	1,132	0,450**	1	
TSÖ	0,810	2,95	0,942	0,466**	-0,444**	1

(n=259)** = p<0,01, **Korelasyon ,05 seviyesinde anlamlı; a = Cronbach's Alpha; SS = Standart Sapma; PÖ: Presenteizm ölçeği, İPÖ: İş performansı ölçeği, TSÖ: Tekno-stres ölçeği

Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkinin kuvvetini gösterir ve bu kuvvet "r" katsayısı ile ifade edilir. Ayrıca bu katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. Değişkenler arası korelasyon analizi sonuçları değerlendirilirken de "r" katsayısı 0<r≤0.3± arasında ise zayıf ilişki, ± 0.3<r≤0.7± arasında ise orta derecede ilişki ve 0.<r≤1± arasında ise kuvvetli pozitif veya negatif yönlü ilişki olduğu şeklinde yorumlanabilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018, s. 262). Bu açıklamalardan yola çıkılarak presenteizm davranışı ile çalışanların iş performansları arasında (0.3<r=0.450≤0.7) istatistiksel olarak anlamlı orta düzeyde pozitif bir ilişki, presenteizm davranışı ile çalışanların tekno-stres algıları arasında (0.3<r=0.466≤0.7) istatistiksel olarak anlamlı orta düzeyde pozitif bir ilişki ve çalışanların tekno-stres algıları ile iş performansları arasında (-0.7<r=-0,444≤-0.3) istatistiksel olarak anlamlı orta derecede negatif bir ilişki tespit edilmiştir.

4.4. Araştırma kapsamında geliştirilen hipotezlerin analizi

Araştırma hipotezlerini sınayabilmek için Preacher ve Hayes (2004) tarafından geliştirilen ve SPSS Process Macro eklentisi kullanılarak test edilen Model 4 uygulandı. Ayrıca yine aynı eklenti üzerinden presenteizmin iş performansı üzerindeki etkisinde tekno-stresin aracılık etkisini test edebilmek için bootstrap yöntemi kullanıldı. Bu yöntem orijinal veri setinden hareketle elde ettiği binlerce rastgele verinin oluşturduğu bootstrap dağılımı sayesinde daha güvenilir sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Bu sayede bootstrap yöntemi güvenilir tahminler elde edilebilmek için minimum 2000 maksimum 5000 (tercihen) yeniden örneklem oluşturmaktadır. Son olarak aracılık analizinde veya dolaylı etkinin test edilebilmesinde bootstrap analizi aracılığıyla oluşturulan yüzdelik yöntemler kullanılarak %95 güven aralığında elde edilen alt (BootLLCI) ve üst (BootULCI) güven aralığı değerlerinin "0" değerini kapsamıyor olması gerekmektedir (Gürbüz, 2021, s. 59-61).

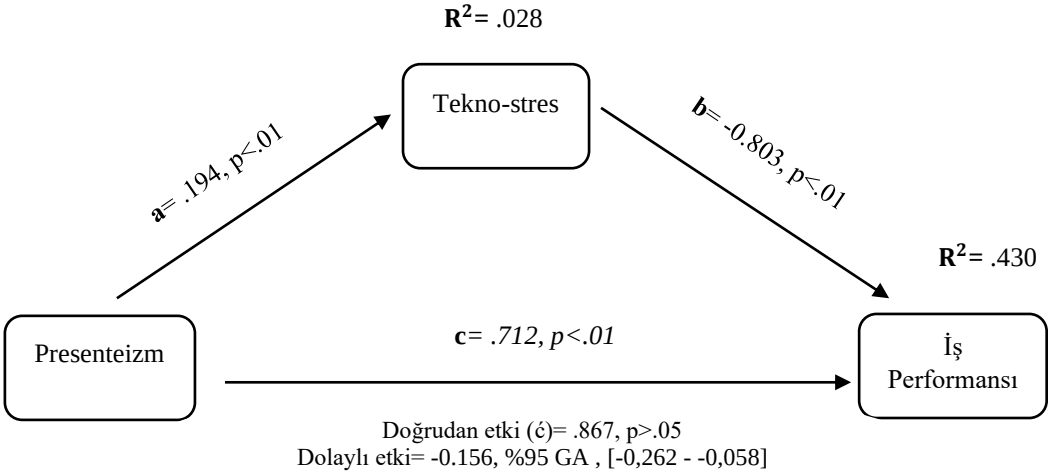
Tablo 4: Aracılık analizine ilişkin regresyon test sonuçları

Sonuç Değişkenleri							
M (Tekno-stres)							
Tahmin Değişkenleri		b	S.H	t	p	LLCI	ULCI
X (Presenteizm)	a	.194	.072	2,700	0,007	0,052	0,335
M (Tekno-stres)		-	-	-	-	-	-
Sabit	im	2,315	.241	9,592	0,000	1,840	2,791
R^2= .028							
F(1;257)= 7,290; p<.001							
Y (İş performansı)							
X (Presenteizm)	ć	0.867	.085	10,191	0,000	0,700	1,035
M (Tekno-stres)	b	-0.803	.073	-11,007	0,000	-0,947	-0,660
Sabit	iy	3.279	.329	9,966	0,000	2,631	3,927
R^2= .430							
F(2;256)= 96,539; p<.001							
X (Presenteizm)'in Y(İş performans) üzerindeki toplam, doğrudan ve dolaylı etkileri							
		b	S.H	t	p	LLCI	ULCI
Toplam etki X→Y		0.712	.102	7,000	0,000	0,511	0,912
Direkt etki X→Y		0.867	.085	10,191	0,000	0,700	1,035
Dolaylı etki X→Y		-0.156	.051	-	-	-0,262	-0,058
Tam Standardize etki X→Y		-0.087	.029	-	-	-0,146	-0,032

*S.H: Standart hata, **LLCI-ULCI: Güven aralığı (0'ı kapsamamalı), b: Etki

Tablo 4'ten yola çıkılarak değişkenler arasındaki regresyon katsayıları ve aracılık etki analizine ilişkin birtakım değerler ve güven aralıkları (BootLLCI ve BootULCI) tespit edilmiştir. Bu sonuçlar incelendiğinde çalışanların presenteizm davranışları ile iş performans düzeyleri arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır (β=0,867; p=0,000). Ayrıca çalışanların presenteizm davranışları iş performanslarındaki değişimin yaklaşık %43'ünü ($R^2 = .430$) açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuçlara göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Yine tablo 4'ten yola çıkılarak, presenteizm davranışı ile tekno-stres algısı arasındaki ilişki incelendiğinde; presenteizm davranışı ile çalışanların tekno-stres algısı arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (β=0,194, p=0,007). Ayrıca çalışanların presenteizm davranışları tekno-stres algılarındaki değişimin yaklaşık %2,8'ini ($R^2 = .028$) açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuçlara göre H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Tablo aracılığıyla elde edilen üçüncü bulgu ise çalışanların tekno-stres düzeyi ile iş performansları arasında istatistiksel olarak negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulgulanmıştır (β=-0,803, p=0,000). Elde edilen bu sonuca göre H3 hipotezi kabul edilmiştir. Tablo aracılığıyla elde edilen bu sonuçlar, tekno-stres algısının aracılık analizinin gerçekleştirilebilmesine olanak sağlamaktadır. Bootstrap analizi aracılığıyla

yüzdelik yöntemler kullanılarak %95 güven aralığında elde edilen alt (BootLLCI) ve üst (BootULCI) güven aralıklarının "0" değerini kapsamadığı bu sonuçlara göre tespit edilmiştir.

Şekil 2: Kısmı aracılık analizi

Sonuçlar incelendiğinde çalışanların presenteizm davranışının, iş performansları üzerindeki dolaylı etkisinde tekno stres algısının kısmı aracılık etkisinin olduğu GA değerlerine göre bulgulanmıştır (β=-0,156, %95 GA, [-0,262 - -0,058]). Ayrıca bu veriler Gürbüz (2021: 70)'e göre etki büyüklerinin de yorumlanabilmesine olanak sağlamaktadır. Etki büyüklüğüne göre .01'e yakın değerlerin düşük etki, .09'a yakın değerlerin orta etki ve .25'e yakın değerlerin ise yüksek etki değerlerini temsil ettiği ifade edilmiştir. Sonuç olarak bu ifadelere göre; aracılık etkisinin tam standardize etki büyüklüğü β=-0.087 olarak bulgulanmış ve test edilen modeldeki aracılık etkisinin orta değere yakın bir değer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak araştırmanın H4 hipotezi de kabul edilmiştir.

5. Tartışma, sonuç ve öneriler

Bu çalışmada, üniversite idari personelinin presenteizm davranışları ile iş performansları arasındaki ilişkide tekno-stres algılarının aracılık rolü incelenmiştir. Ayrıca araştırma değişkenleri arasındaki ikili ilişkilerden olan presenteizm davranışı ile iş performansı, presenteizm davranışı ile tekno-stres algısı ve tekno-stres algısı ile iş performansı arasındaki ilişkiler ve ilişki yönleri de incelemeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesinde faaliyetlerini yürüten 259 çalışandan anket yöntemiyle veri toplandı. Toplanan verilerin analizi sonucunda elde edilen bulgulara ve bu sonuçlardan yola çıkılarak çalışanlara getirilen öneriler de aşağıdaki gibidir.

Araştırmanın ilk hipotezi "Kamu çalışanlarının presenteizm davranışları ile iş performansları arasında anlamlı bir ilişki vardır" sınandığında çalışanların presenteizm davranışları ile iş performansları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edildi ve H_1 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre idari personelin presenteizm davranışları ile iş performansları arasında doğrusal bir ilişki olduğu ve presenteizm davranışının artışıyla birlikte iş performanslarında da artış gözlemlenebileceği aksi durumunda aynı şekilde geçerli olabileceği ifade edilebilir. Presenteizm davranışı beklenilenin aksine çalışanların iş performansları üzerinde olumlu bir artışa sebebiyet verebilmektedir. Literatür incelendiğinde presenteizm davranışının birtakım çalışmalarda iş performansını azalttığı bazı çalışmalarda ise arttırdığı tespit edilmiştir. Örneğin; Yılmaz ve Günay (2020, s. 91)'ın tekstil sektörü çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmaya göre presenteizmin ve iş stresinin çalışan performansı üzerinde negatif bir etkisi

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çiçeklioğlu ve Taşlıyan (2019, s. 22)'da eğitim kurumu çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında da presenteizm olgusu ile iş performansı arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca Güneş, Bayer ve Bulut (2021, s. 199-207)'un hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği ve hemşirelerin presenteizm davranışlarını tespit etmeye yönelik yaptıkları çalışmalarında da hemşirelerin hasta oldukları halde işe devam etmeleri durumunda görevlerine odaklanamadıkları, işleri tamamlama noktasında enerjik olamadıkları, iş stresiyle başa çıkma konusunda zorluk çektikleri, işlerinden zevk almadıkları ve işleri tamamlama konusunda da umutsuzluğa kapıldıkları şeklinde bir takım davranışlar sergiledikleri gözlemlenmiştir. Literatürde yer alan bu sonuçların aksine çalışmamızda da ortaya çıkan sonucu destekleyen araştırmaların da olduğu ve presenteizmin sadece negatif yönlerinin değil olumlu yönlerinin de vurgulandığı birtakım çalışmalar gözlemlenmiştir. Örneğin; Şahin (2018, s. 61)'in sağlık çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmasında doktor ve hemşirelerin presenteizm davranışları ile iş performansları arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Giaever vd. (2016, s. 1-7)'nin doktorlar üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında doktorların presenteizm davranışının iş arkadaşları ve yöneticileri tarafından pozitif olarak algılandığı ve bu durumun olumlu bir iş davranışı olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Aynı şekilde benzer bir sonuç Bakan vd. (2018, s. 373)'nin sağlık personeli ile yürüttükleri çalışmalarında da elde edilmiştir. Özellikle iş odaklı presenteizm davranışının iş performansını arttırdığı bulgulanmıştır. Sonuç olarak presenteizm, çalışanların iş yerinde fiziksel olarak var olmalarını sağlayan ancak iş performansları açısından verimli olmayan bir konumda bulunmaları halidir. Presenteizm olgusu iş performansı açısından bazı koşullarda olumsuz bazı koşullarda olumlu sonuçlar ortaya çıkartabilir. Örneğin sağlıksız çalışma şartlarının bulunduğu bir ortamda bir çalışanın iş yerinde fiziksel olarak bulunmasına rağmen, yetersiz iş verimi nedeniyle işi tam olarak tamamlayamaması durumunda iş verimi olumsuz etkilenebilir. Ayrıca bu olumsuz duruma stres, yorgunluk, tükenmişlik veya başka bir sağlık sorunu da aracılık ettiğinde çalışanın işte tam anlamıyla var olamaması durumu ortaya çıkabilir. Bununla birlikte, sağlıklı çalışma koşulları sağlanırsa, örgütün çalışma şartları iyileştirilirse yine örgütün amaçları, misyonu ve hedefleri çalışana doğru yöntemlerle ifade edilirse çalışanın örgüte olan bağlılığı olumlu yönde seyredebilir ve bu durum iş performanslarında artışa ve presenteizm davranışlarında da azalmaya neden olabilir. Sonuç itibariyle presenteizm davranışı ile iş performansı arasındaki ilişki oldukça karmaşık bir yapıdadır. Olumsuz bir çalışma ortamında, presenteizm artış gösterebilirken iş performansı azalabilir. Aksine sağlıklı çalışma koşulları ve tutarlı geri bildirimler ile birlikte presenteizm davranışı ve iş performansı olumlu yönde de etkilenebilir.

Araştırmanın ikinci hipotezi "Kamu çalışanlarının presenteizm davranışları ile tekno-stres düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır" sınandığında çalışanların presenteizm davranışları ile tekno-stres algıları arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edildi ve H_2 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre idari personelin presenteizm davranışları ile tekno-stres algıları arasında doğrusal bir ilişki olduğu ve presenteizm davranışının artışıyla birlikte tekno-stres algılarında da artış gözlemlenebileceği aksi durumunda aynı şekilde geçerli olabileceği ifade edilebilir. Çalışanların presenteizm davranışları ile tekno-stres algıları arasında beklendiği gibi pozitif bir ilişkinin varlığı ilgili literatür incelendiğinde de tespit edilmiştir. Çiçek ve Kılınç (2020, s. 564) demiryolu çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında presenteizm davranışı ile tekno-stresin bazı boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayyagari vd. (2011, s. 831)'nin tekno-stresin öncüllerini tespit etmeye yönelik gerçekleştirdikleri bir çalışmalarında da tekno-stres ile presenteizm davranışı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları incelendiğinde presenteizm ile tekno-stres arasında yakın bir ilişkinin var olduğu ifade edilebilir. Presenteizm, sürekli olarak teknolojik cihazlara bağımlı hale gelmekle birlikte ortaya çıkabileceği gibi aynı zamanda teknolojinin kullanımından kaynaklanan stresi de beraberinde getirebilir. Bunun yanında teknolojinin iş hayatımıza getirdiği birtakım zorluklar, çalışanların yorgunluğunu ve stres düzeyini arttırabileceği gibi presenteizm davranışları sergilemelerine ve tekno-stres yaşamalarına da sebebiyet verebilir. Bu nedenle iş verimliliğini arttırabilmek için çalışanların teknolojik cihazların doğru kullanımı noktasında özen göstermeleri

ve tekno-strese sebebiyet verebilecek faktörlerin özellikle iş hayatı dışında kullanımının sınırlandırılması, rahatlama ve dinlenmeye özen gösterilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın üçüncü hipotezi "Kamu çalışanlarının tekno-stres algıları ile iş performansları arasında anlamlı bir ilişki vardır" sınandığında çalışanların tekno-stres algıları ile iş performans düzeyleri arasında istatistiksel olarak negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edildi ve H_3 hipotezi kabul edildi. Bu sonuca göre idari personelin tekno-stres algıları ile iş performans düzeyleri arasında doğrusal olmayan bir ilişki olduğu ve çalışanların tekno-stres algılarının artışıyla birlikte iş performans düzeylerinin azalacağı aksi durumunda aynı şekilde geçerli olabileceği ifade edilebilir. Çalışanların tekno-stres düzeyleri iş performansları üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet verebilmektedir. Literatür incelendiğinde tekno-stres algısının birtakım çalışmalarda iş performansını azalttığı ve olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Örneğin; Yener (2018, s. 99)'in bilgisayar teknolojilerini yoğun olarak kullanan ofis çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmasında yüksek tekno-stres düzeyinin düşük iş performansına sebebiyet verdiğini tespit etmiştir. Aynı zamanda Ayyagari vd. (2011)'nin araştırmalarında da benzer sonuçlar gözlemlenmiş ve tekno-stresin iş performansı üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekilmiştir. Araştırma sonuçlarımızla aynı yönde olan bu çalışmaların aksine tekno-stresin iş performansı üzerinde olumlu etkilerinin tespit edildiği çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Örneğin; Kestane ve Özbek (2021, s. 333)'in muhasebe meslek mensupları üzerinde yürüttükleri bir çalışmada meslek mensuplarının karşı karşıya kaldığı tekno-stresin bireysel iş performanslarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Özbozkurt (2019, s. 65) ise teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı dört farklı orta ölçekli işletmede faaliyet yürüten çalışanlar üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmasında da tekno-stres ile çalışan verimliliği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit etmiştir. Bu araştırma sonuçlarından ve literatür bulgularından yola çıkılarak tekno-stres ile iş performansı arasında oldukça karmaşık ilişkilerin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak çalışanların sürekli olarak teknolojik cihazların olumsuz yönlerine maruz kalması (yoğun e-posta, cihazların kullanımı sırasında donma, yavaşlama veya bozulma vs.) iş performansları üzerinde olumsuz etkilere sebebiyet verebilir. Fakat, tekno-stresin iş performansı üzerindeki etkisi her zaman olumsuz olmayabilir. Teknolojik cihazların verimli bir şekilde kullanılması ve en yeni teknolojilerin en sade şekilde çalışanın kullanımına sunulması iş verimliliğini ve performansı arttırabilir. Bu açıdan teknolojik cihazlar, çalışanın zamanını daha verimli kullanmasına ve işlerini daha hızlı yapmasına olanak sağlarken bu durum iş performansına olumlu yansır. Bu nedenle, tekno-stresin iş performansı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip olabileceği ifade edilebilir.

Araştırmanın dördüncü hipotezi "Kamu çalışanlarının presenteizm davranışı ile iş performansları arasındaki ilişkide tekno-stres aracı role sahiptir" test edildiğinde presenteizm davranışı ile iş performansı arasındaki ilişkide tekno-stresin kısmi aracı rolünün olduğu saptandı ve H4 hipotezi kabul edildi. Diğer bir ifadeyle, presenteizm davranışı yüksek olan idari personelin bireysel iş performanslarının olumlu yönde etkilenmesinde tekno-stresin etkili olduğu ve tekno-stresin çalışan performansının yükselmesi noktasında önemli bir etken olduğu ifade edilebilir. Presenteizm, çalışanların iş yerinde fiziksel olarak bulunmalarına rağmen verimsiz iş performansı göstermeleri halidir. Tekno-stresin iş performansı üzerindeki olumsuz etkisi presenteizm davranışının artış göstermesine sebebiyet verebilir. Ayrıca tekno-stres çalışanların genel stres seviyelerini arttırabileceğinden, stresli çalışanların presenteizm davranışı gösterme olasılıklarının artmasına neden olabilir. Yüksek tekno-stres, çalışanların işleriyle ilgilenmelerini zorlaştırabilir ve bu durum üretkenliklerini azaltabilir. Özellikle çalışanların fiziksel olarak iş yerinde bulunmalarına rağmen gerçekte işe daha az katkı sunmalarıyla da sonuçlanabilir.

Sonuç olarak, tekno-stresin iş performansını düşürdüğü ve presenteizm davranışını arttırdığı düşünüldüğünde, işverenlerin çalışanların tekno-stres düzeylerini azaltmak için uygun tedbirler alması gerekebilir. Bu tedbirler, teknoloji kullanımı ve yeni teknolojilerin öğrenilmesi sürecinde çalışanlara yeterli teknik ve eğitim desteği vermek, çalışanların iş yükünü ve zaman

yönetimini iyileştirmeye yönelik düzenleyici önlemler almak gibi birtakım öneriler sıralanabilir. Bu sayede çalışanların iş performansı arttırılırken presenteizm davranışları azaltılabilir.

Bu araştırmanın bir üniversitenin idari personelini kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesi sebebiyle bazı kısıtları olmasına rağmen presenteizm davranışı ile iş performansı arasındaki ilişkide tekno-stres düzeyinin aracılık rolünü incelemesi sebebiyle literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın sadece bir kurumda gerçekleştirilmesi sebebiyle genelleştirilebilmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle araştırma konusunun daha farklı sektörlerde ve iş dallarında çalışanları kapsayacak şekilde gerçekleştirilerek genellemelerin yapılabilmesi sağlanabilir. Ayrıca kesitsel olarak gerçekleştirilen bu çalışmanın farklı zaman dilimlerinde verilerin toplanmasıyla daha geçerli ve güvenilir sonuçların elde edilebileceği boylamsal türde araştırmalarla desteklenerek sonuçların daha objektif olması sağlanabilir.

Kaynakça

Akal, Z. (1996). *İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi, Çok Yönlü Performans Göstergeleri*. İstanbul: MPM Yay.

Akgün, F. (2019). Öğretim Elemanlarının Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Yönelik Kabulleri ve Teknostres Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 40-66.

Akınoğlu, H. F. G. (1993). Teknostres. *Türk Kütüphaneciliği, 7*(3), 159-173.

Alam, Muhammad A. (2015), Techno-Stress and Productivity: Survey Evidence from The Aviation Industry, *Journal of Air Transport Management, First On-line*. doi:10.1016/j.jairtraman.2015.10.003.

Aronsson, G. ve Gustafsson, K. (2005). Sickness presenteeism: prevalence, attendance-pressure factors, and an outline of a model for research. *Journal of occupational and environmental medicine,* 958-966.

Aydoğan, E. (2018). *Örgütsel Davranış*., Gazi Kitabevi.

Ayyagari, R., Grover, V. ve Purvis, R. (2011). Technostress: Technological antecedents and implications. *MIS quarterly*, 831-858.

Bakan, İ., Doğan, İ. F., Yılmaz, Y. S. ve Oğuz, M. (2018). Sağlık Personellerinde presenteism algısının stres ve performans üzerindeki etkisi: Bir alan araştırması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, *66*(2), 373-386.

Baker-McClearn, D., Greasley, K., Dale, J. ve Griffith, F. (2010). Absence management and presenteeism: The pressures on employees to attend work and the impact of attendance on performance. *Human Resource Management Journal*, *20*(3), 311-328.

Bayar, M. (2020). Yalın yönetim anlayışının, çalışanların görev performansına etkilerine yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *12*(2), 1984-2001.

Biron, C., Brun, J. P., Ivers, H. ve Cooper, C. (2006). At work but ill: psychosocial work environment and well-being determinants of presenteeism propensity. *Journal of Public Mental Health*.

Borman, W. C. ve Motowidlo, S. M. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. *Psychology Faculty Publications*. 1111. https://digitalcommons.usf.edu/psy_facpub/1111

Can, A. (2017). SPSS ile bilimsel araştırma süreci nicel veri analizi. *Pegem Atıf İndeksi*.

Cambridge Dictionary: Erişim tarihi: 10.08.2023 https://dictionary.cambridge.org /tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/presenteeism

Chapman, L. S. (2005). Presenteeism and its role in worksite health promotion. *Am J Health Promot, 19*(4), 1-8.

Cicek, B. ve Kilinc, E. (2020). Teknostresin presenteizm ve işten ayrılma niyetine etkisinde dönüşümcü liderliğin aracı rolü. *Business and Economics Research Journal, 11*(2), 555-570.

Cialdini, R. B. ve Trost, M. R. (1998). Social influence: Social norms, conformity and compliance. Boston, MA: McGraw-Hill.

Çiçek, B. ve Aknar, A. (2019). Kişilik özelliklerinin tükenmişlik ve presenteizm davranışları üzerindeki etkisi. *Third Sector Social Economic Review, 54*(3), 1234-1258.

Cooper, C. L. ve Williams, S. (1994). *Creating Healthy Work Organizations*. San Francisco: John Wiley & Sons Ltd., 1-5.

Cooper, C. L. ve Lu, L. (Eds.). (2018). *Presenteeism at work*. Cambridge University Press.

Çiçek, B. ve Kılınç, E. (2020). Teknostresin presenteizm ve istihdamdan ayrılmaya etkisinde dönüşümcü tarafından kullanılan aracı rolü. *İşletme ve Ekonomi Araştırma Dergisi* , *11* (2), 555-570.

Çiçeklioğlu, H. ve Taşlıyan, M. (2019). Eğitim kurumu çalışanlarının presenteeism (işte var olamama) algılarının performanslarına olan etkisi ve sosyo-demografik özellikler açısından incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches, 14*(20), 22-53.

Çiftçi, B. (2010). İşte Var Olamama Sorunu ve İşletmelerin Uygulayabileceği Çözüm Önerileri. *Çalışma ve Toplum, 1*(24), 153-174.

Çiftçi, B., Dolgun, U., Akgeyik, T. ve Özler Ergun, D. (2012). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (3. Baskı). Ekin Kitapevi.

Çoban, Ö. ve Harman, S. (2012). Presenteeism: Nedenleri, Yarattiği Örgütsel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Alanyazin Taramasi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *12*(23), 157-178.

Çoklar, A., Efilti, E., Şahin, Y. ve Akçay, A. (2016). Determining the reasons of technostress experienced by teachers: A qualitative study. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 7(2), 71-96. doi.10.17569/tojqi.96082

D'Abate, C. P. ve Eddy, E. R. (2007). Engaging in personal business on the job: Extending the presenteeism construct. *Human Resource Development Quarterly*, *18*(3), 361-383.

Demir, G. (2023). Kütüphanecilerde Teknostres: Transaksiyonel Stres Kuramı Bağlamında Bir Değerlendirme. *Library Archive and Museum Research Journal*, *4*(1), 1-27.

Demirbulak, Ö. G. ve Bozok, D. (2015). Presenteeism (işte varolamama) ile yaşam doyumu, fiziksel ve ruhsal iyilik halinin etkileşimine yönelik seyahat acentası işgörenleri üzerinde bir araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *2015*(1), 7-13.

Demirgil, Z. ve Mücevher, M. H. (2017). Meslek Yüksekokullarında Presenteeism: İdari ve Akademik Personel Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz-Presenteeısm In Vocatıonal Schools Of Higher Education: A Comparative Analysis On Academic and Administrative Staff. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *9*(21), 237-253.

Dew, K., Keefe, V. ve Small, K. (2005). Choosing to work when sick: workplace presenteeism. *Social science & medicine*, *60*(10), 2273-2282.

Dong, Y., Xu, C., Chai, C. S. ve Zhai, X. (2020). Exploring the structural relationship among teachers' technostress, technological pedagogical content knowledge (TPACK), computer self-efficacy and school support. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 29, 147-157.

Ferreira, A. I. ve Martinez, L. F. (2012). Presenteeism and burnout among teachers in public and private Portuguese elementary schools. *The International Journal of Human Resource Management*, *23*(20), 4380-4390.

Giaever, F., Lohmann-Lafrenz, S. ve Løvseth, L. T. (2016). Why hospital physicians attend work while ill? The spiralling effect of positive and negative factors. *BMC health services research*, *16*, 1-7.

Gilbreath, B. ve Karimi, L. (2012). Supervisor behavior and employee presenteeism. *International Journal of leadership studies*, *7*(1), 114-131.

Gülina, Y. ve Günay, G. Y. (2020). Presenteeism ve iş stresinin çalışan performansına etkisi: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *9*(1), 91-106.

Güner, Ç. (2008). Algılanan Güçlendirmenin İş gören Performansı Üzerine Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *9*(1), 35-46.

Güneş, S., Bayer, N. ve Bulut, S. (2021). Hemşirelerde presenteeism davranışı: Bir özel hastane örneği. *Avrasya Sağlık Bilimleri Dergisi*, *4*(3), 199-207.

Gürbüz, S. (2021a). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S. (2021b). *Aracı ve Düzenleyici Etki Analizleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

I. Wong Humborstad, S., GL Nerstad, C. ve Dysvik, A. (2014). Empowering leadership, employee goal orientations and work performance: A competing hypothesis approach. *Personnel review*, *43*(2), 246-271.

Ivancevich, I. M. ve Matteson, M. T. (1990). Organizational Behavior and Management, –Richard D. Irwin. *Inc. Boston*.

İşçan, Ö. F. ve Moç, T. (2018). Çalışanların presenteizm (işte sözde var olma) davranışlarının işe yabancılaşmalarına etkisi: Bir kamu kurumu örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *10*(3), 379-402.

Jena, R. K. (2015). Technostress in ICT enabled collaborative learning environment: An empirical study among Indian academician. *Computers in Human Behavior*, 51, 1116- 1123.

Johns, G. (2010). Presenteeism in the workplace: A review and research agenda. *Journal of organizational behavior*, *31*(4), 519-542.

Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* (Vol. 5, p. 359). Ankara, Turkey: Asil Yayın Dağıtım.

Kestane, A. ve Özbek, A. (2021). Teknostresin Muhasebe Meslek Mensuplarının Bireysel İş Performanslarına Etkisi: Kütahya İlinde Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 333-350.

Kılıç, B. (2018). İşyerinde yalnızlık ve işyerinde dışlanma sarmalında presenteeısm: bankacılık sektöründe bir araştırma. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yönetim Organizasyon Bilim Dalı, Konya.

Kirkman, B. L. ve Rosen, B. (1999). Beyond self-management: Antecedents and consequences of team empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1), 58-74.

Koopman, C., Pelletier, K. R., Murray, J. F., Sharda, C. E., Berger, M. L., Turpin, R. S. ... ve Bendel, T. (2002). Stanford presenteeism scale: health status and employee productivity. *Journal of occupational and environmental medicine*, 14-20.

Küçükdursun, B., Özkan, T. S., Şahin, S., Doğan, B. ve Bozkurt, Ö. (2022). Çalışanların Teknolojik Stres Algılarının Bireysel İş Performansına Etkisinin İncelenmesi: Düzce İli Tekstil Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Uluslararası İşletme Bilimi ve Uygulamaları Dergisi*, *2*(1), 17-34.

McGovern, T. H. (2021). *Knowledge Workers' Daily Experiences with Technostress and Presenteeism: A Single Case Study* (Doctoral dissertation, Walden University).

Özbozkurt, O. B. (2019). *Teknostres ve Verimlilik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Ekin Yayınevi

Özmen, G. (2011). *Presenteizm ile örgütsel bağlılık ilişkisi: Tekstil çalışanları üzerinde bir araştırma* (Master's thesis, ESOGÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Rousseau, D. M. ve McLean Parks, J. (1993). The contracts of individuals and organizations. *Research in organizational behavior*, *15*, 1-1.

Sellberg, C. ve Susi, T. (2014). Technostress in the office: a distributed cognition perspective on human–technology interaction. *Cognition, Technology & Work*, *16*, 187-201.

Shahrabi, A., Ghiasi, M. ve Limooni, S. T. (2015). The Dimensions of Technostress Among Academic Librarians of Univesities Medical Sciences in Mazandaran Province. *International Journal of Biology, Pharmacy and Allied Sciences*, 4(11), 516-531.

Sigler, T. H. ve Pearson, C. M. (2000). Creating an empowering culture: examining the relationship between organizational culture and perceptions of empowerment. *Journal of quality management*, *5*(1), 27-52.

Sonnentag, S. ve Frese, M. (2002). Performance concepts and performance theory. *Psychological management of individual performance*, *23*(1), 3-25.

Şahin, E. T. (2018). *Presenteizm (işte varolamama) ile iş performansı (görev performansı ve bağlamsal performans) arasındaki ilişkilerin belirlenmesi üzerine bir araştırma* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Şahin, E. T. ve Kanbur, A. (2022). Sağlık çalışanlarında presenteizm (işte varolamama) ve iş performansı (görev performansı/bağlamsal performans) üzerindeki etkisi. *Journal of Nursology, 25*(1), 7-13.

Şahin, Y. L. ve Çoklar, A. N. (2009). Social networking users' views on technology and the determination of technostress levels. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1*(1), 1437-1442.

Tarafdar, M., Pullins, E. B. ve Ragu-Nathan, T. S. (2015). Technostress: negative effect on performance and possible mitigations. *Information Systems Journal, 25*(2), 103-132.

Tarafdar, M., Tu, Q., Ragu-Nathan, T. S. ve Ragu-Nathan, B. S. (2011). Crossing to the dark side: examining creators, outcomes, and inhibitors of technostress. *Communications of the ACM, 54*(9), 113-120.

Tarafdar, M., Qiang Tu; Bhanu S. Ragu-Nathan ve T.S. Ragu-Nathan (2007), The Impact of Technostress on Role Stress and Productivity, *Journal of Management Information Systems*, 24:1, 307-334.

Tekingündüz, S., Mehmet, T. ve Seçkin, M. (2015). İş Tatmini, Performans, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Hastane Örneği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 39-64.

Türen, U., Erdem, H. ve Kalkin, G. (2015). İş yerinde tekno-stres merkezi: Müşteri ve bankacılık sektöründe bir araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi , 6* (1), 1-19.

Viswesvaran, C. ve Ones, D. S. (2000). Perspectives on models of job performance. *International Journal of Selection and Assessment, 8*(4), 216-226.

Wang, K., Shu, Q. ve Tu, Q. (2008). Technostress Under Different Organizational Environments: an Empirical Investigation. *Computers in Human Behavior*, 24(6), 3002-3013.

Wang, Y., Meister, D. B. ve Gray, P. H. (2013). Social influence and knowledge management systems use: Evidence from panel data. *MIS quarterly*, 299-313.

Weinert, C., Christian, M., Laumer, S. ve Weitzel, T. (2020).Technostress mitigation: an experimental study of social support during a computer freeze. *Journal of Business Economics*, 1-51.

Yalcin, R. C., Gökmen, Y., Erdem, H. ve Türen, U. (2022). The Mediating Role of Organisational Cynicism on the Relationship Between Technostress and Job Performance: A Research on Teachers. *Sosyoekonomi, 30*(54), 73-99.

Yener, S. (2018). Teknostresin iş performansı üzerindeki etkisi; tükenmişliğin aracı rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *20*(2), 85-101.

Yılmaz, G. ve Günay, G. Y. (2020). Presenteeism ve iş stresinin çalışan performansına etkisi: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *9*(1), 91-106.

Yılmaz, S. N. (2017). Sağlık çalışanlarında toplam kalite yönetimi ve iş performansı algısı: bir kamu hastanesi örneği. Yüksek Lisans Tezi. Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sağlıkta Kalite Yönetimi Anabilim Dalı, 40-50, İstanbul.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Tarih:25.05.2023

No:05/01

Toplantı protokol tarih/no: E-88012460-050.01.04-265056

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): June/Haziran-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): November/Kasım-2024

Müşteri Deneyiminde Üçüncü Alan: Fijital Deneyim

The Third Space in Customer Experience: Phygital Experience

Dr. Öğr. Üyesi Canan ARMAĞAN[1], Dr. Öğr. Üyesi Kudret ARMAĞAN[2]

Öz

İşletmeler için benzersiz müşteri deneyimi yaratabilmek, çevrimiçi ve çevrimdışı satış noktalarında hayati öneme sahiptir. Tek kanaldan alışverişten tatmin olmayan günümüz müşterisi için fijital teknolojiler, fiziksel ve dijital deneyim alanlarını bütünleştiren ancak farklı özelliklere sahip yeni bir deneyim alanı oluşturmuştur. Teknolojiyle geliştirilmiş bu üçüncü deneyim alanı, müşterinin satın alma yolculuğuna değer katan, kurumsal rekabet avantajını şekillendiren benzersiz bir ekosistem yaratmıştır. Fijital deneyimin amacı, insan-teknoloji etkileşimi ile çok kanallı alışverişi mümkün kılmak, fijital teknolojiler aracılığıyla kişiselleştirilmiş bir deneyim oluşturmaktır. Ancak, çok kanallı yapının karmaşıklığı, müşterinin farklı kanallardaki etkileşimini anlamayı ve bu etkileşimi optimize etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu noktada fijital müşteri deneyimi yönetiminin etkinliği işletmeler açısından stratejik rekabet avantajı sağlayan kritik bir faktör olarak değerlendirilebilir. Araştırma yöntemi olarak literatür taraması yönteminin benimsendiği bu çalışma, güncel teknolojileri ve istatistikleri derleyerek fijital deneyimle ilgili kapsamlı bir kavramsal çerçeve oluşturmayı, fijital pazarlama stratejileri geliştirmek isteyen uygulayıcılara yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle fijital pazarlama ve fijital deneyim, fijital deneyimin avantajları, fijital deneyim yaratan pazarlama araçları açıklanmış bu bağlamda fijital deneyimin geleceği tartışılmıştır. Makalede ayrıca fijital deneyim yönetiminin zorluklarının üstesinden gelebilmek için yapılandırılmış bir çözüm önerisine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Deneyimi, Fijital Deneyim, Fijital Deneyim Yönetimi, Fijital Teknolojiler

Makale Türü: Derleme

Abstract

Creating a unique customer experience is of vital importance for businesses at online and offline sales points. For today's customers who are not satisfied with single-channel shopping, digital technologies have created a new experience area that integrates physical and digital experience areas but has different characteristics. This third experience area developed with technology has created a unique ecosystem that adds value to the customer's purchasing journey and shapes the corporate competitive advantage. The aim of the digital experience is to enable multi-channel shopping through human-technology interaction and to create a personalised experience through phygital technologies. However, the complexity of the multi-channel structure makes it difficult to understand and optimise customer interaction across different channels. At this point, the effectiveness of digital customer experience management can be considered as a critical factor that provides strategic competitive advantage for businesses. This study, which adopts the literature review method as a research method, aims to create a comprehensive conceptual framework on digital experience by compiling current technologies and statistics and to help practitioners who want to develop digital marketing strategies. For this purpose, firstly, digital marketing and digital experience, advantages of digital experience, marketing tools that create digital experience are explained and the future of digital experience is discussed in this context. The paper also proposes a structured solution to overcome the challenges of digital experience management.

[1]Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Şaphane MYO, canan.armagan@dpu.edu.tr
[2]Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Simav MYO, kudret.armagan@dpu.edu.tr

Atıf için (*to cite*): Armağan, C. Armağan, K. (2025). Müşteri Deneyiminde Üçüncü Alan: Fijital Deneyim. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 575-598.

Keywords: Customer Experience, Phygital Experience, Phygital Experience Management, Phygital Technologies

Paper Type: Review

Giriş

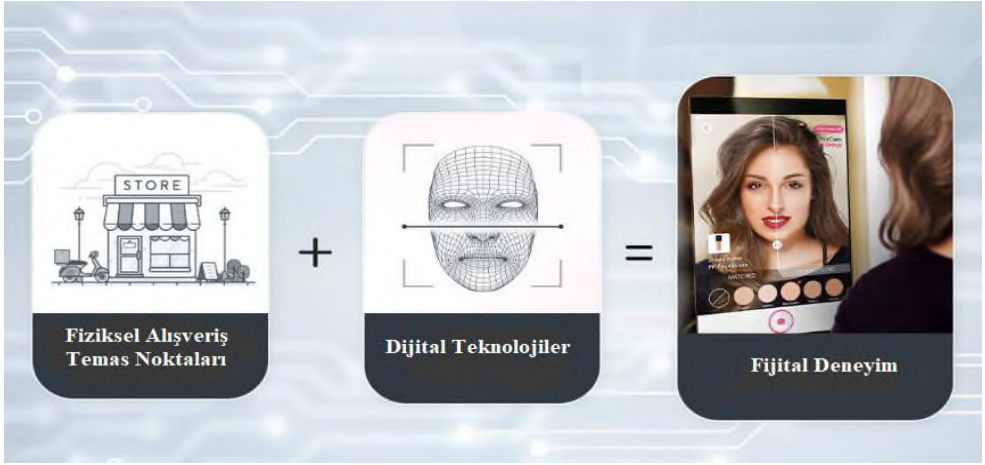
20.yy başına kadar fiziksel varlıklarla gerçekleştirilen işlemler, dijital devrimle farklı bir boyuta evirilmiş ve gerçek yaşam faaliyetlerini dijitalleştirmiştir (Singh ve Shah, 2019). 1990'lar ve 2000'ler boyunca dijital pazarlamanın gelişmesi, markaların ve işletmelerin pazarlama faaliyetleri için teknolojiyi kullanma şeklinde köklü değişiklikler meydana getirmiş, dijital ortamın yaygın kullanımını teşvik etmiştir (Mustaphi, 2020; Sharma, 2022). Bu durum, işletmeleri fiziksel mevcudiyetten uzaklaşmaya ve nihai satış mağazada gerçekleşse bile farklı kanallardan müşterilerle bağlantı kurmanın yollarını bulmaya zorlamıştır (Taraš, 2020). Bu zorunluluk, tamamen fiziksel ya da dijital olmayan hibrit tüketim deneyimine olanak tanıyan birbiriyle bağlantılı teknolojiler, platformlar, tüketici içgörüleri, beceriler, araçlar ve uyarlanmış stratejilerden oluşan bir ekosistem yaratmıştır (Batat, 2021b). Dahası işletmeler, fiziksel ve dijital pazarlama kanallarını bir araya getirerek, müşteri deneyimini mükemmelleştirmenin yollarını aramaktadırlar (Scott, 2022). Bu durumun asıl nedeni tek kanaldan satın alma deneyimi ile yetinemeyen günümüz müşterisinin, tüm çoklu kanallarda var olma isteğidir. Dahası günümüz müşterisi hem fiziksel hem de dijital unsurları içeren benzersiz bir deneyim beklentisi ile daha talepkâr hale gelmektedir (Singh vd., 2019; Taraš, 2020). Bu noktada fijital deneyim kavramı, ilgi çeken bir konu olarak çoklu kanal yönetiminde önemli bir eksikliği doldurmaktadır. Fijital deneyim çoklu kanal yönetiminin en eksiksiz şekli olarak, fiziksel ve dijital özellikleri aynı satış noktasında birleştiren çok kanallı bir deneyim olarak tanımlanmaktadır (Belghiti vd., 2018; Klaus, 2024).

Fijital kavramına duyulan ilgi, fiziksel deneyimlerin dijital yollarla sunulabileceklerin ötesinde bir değer sunduğu ve bu deneyimlerin birleştirilmesinin satışları canlandırabileceği düşüncesine dayanmaktadır (Johnson ve Barlow, 2021). Bu sebeple kavram, satın alma döngüsü boyunca müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak için fırsatlar sunan satış ve pazarlama kanalı olarak işleyiş göstermektedir (Singh vd., 2019). Kavramın önemi pazarlama materyalleri ile dijital mecra stratejilerinin entegrasyonunu sağladığı ve tüketiciler üzerindeki artan etkileri nedeniyle daha da artmıştır (Akyol ve Ersöz, 2021). Çoğunlukla uygulayıcılar tarafından kullanılmasına rağmen, fijital kavramı yeni bir kavramdır (Çelik, 2021; Johnson ve Barlow, 2021; Klaus, 2024; Mele vd., 2023; Neuburger vd., 2018; Rosado-Serrano ve Navarro-García, 2023; Sağtaş, 2024; Şeker, 2021) ve Türkiye'de Rol ve Hassan (2024) tarafından yapılan sistematik bir literatür çalışmasının sonuçları fijital deneyimin son dönemde ön plana çıkan araştırma başlığı olduğunu ifade etmiştir. Fijital deneyim ile ilgili ilk çalışmalar, fijital deneyimlerin kullanıcıları memnun edecek yeni ve kusursuz bir deneyim sunacak şekilde tasarlanabileceğini ve ürün değeri ile ilgili algılarını etkileyebileceğini ortaya koymuştur (Johnson ve Barlow, 2021). Bu durum fijital deneyimlerin işletme açısından önemini açıkça doğrulamaktadır. Fijital müşteri deneyimi işletmeler için önemli bir başarı kriteri olmasına karşın, fijital müşteri davranışı ve karar verme süreçleri bütenleşiktir ve tamamen fiziksel veya dijital ortamlardan daha karmaşıktır (Liu ve Lee, 2024). Bundan dolayı fijital müşteri deneyim yönetimi işletmeler açısından önemli ve zor bir süreç haline getirmektedir. Jacob vd. (2023) tarafından da ifade edildiği gibi bu durum işletmeler açısından önemli bir endişe kaynağıdır. Dahası yazarların bildiği kadarıyla Türkiye'de fijital deneyim yönetimi kavramı ile ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bağlamda çalışma Batat (2021b) tarafından üçüncü müşteri deneyim alanı olarak tanımlanan fijital deneyim ve fijital deneyim yönetimi kavramlarıyla ilgili ayrıntılı bir kavramsal çerçeve sunmayı, ilgili literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Fijital Pazarlama ve Fijital Deneyim Kavramı

E-ticaret ve m-ticaret müşterilerin satın alma alışkanlıklarını değiştirmesinin yanında satın aldıkları ortamın da değişmesine olanak sağlamıştır. Her ne kadar müşteri tercihleri fiziksel mağazalar yerine e-ticaret ve m-ticaretin gelişimi ve pandemi gibi zorunluluklardan dolayı dijital mağazalara doğru kaymış olsa da, gerçekte müşteri hala fiziksel mağazalardan alışveriş yapmaya daha isteklidir (Frascolla, 2021). Müşterilerin %63'ü alışverişe dijital ortamda başlamasına karşın alışverişi bu ortamda sonlandırmamakta ve müşterilerin %49'u hala fiziksel mağazalarda alışveriş yapmayı tercih etmektedir (Sorensen, 2020). Bu veriye paralel olarak ülkemizde Yolcu vd. (2017) tarafından yapılan bir araştırmada müşterilerin %74,4'ünün satın alma eylemini dijital ortamda başlatmasına karşın fiziksel mağazalardan satın aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu araştırmada müşterinin internetten araştırıp fiziksel mağazadan satın alma davranışı (İAMA) olarak adlandırılan davranışı ürüne dokunmadan alışveriş yapmak istememek, daha kolay iade ve değiştirme koşulları, internet alışverişine ve bilgisine güvenmemek gibi sadece fiziksel mağazaların sağlayabileceği imkânlardan fedakârlık etmek istemedikleri için sergiledikleri tespit edilmiştir. Telli ve Gök (2021)' e göre; tüketicilerin %47'si ürünü satın almadan görmek ve denemenin akıllıca bir davranış olduğunu, %60'i satın aldıkları ürüne dokunmak istediklerini, %64'ü ise almak istedikleri ürünü fiziksel olarak görmek ve denemek istediklerini ifade etmiştir. Dahası We Are Social (2024)'ın raporuna göre Türkiye'de ürünü satın almadan önce çevrimiçi olarak araştırma yapma oranı %64 olarak tespit edilmiştir. Moravcikova ve Kliestikova (2017) müşterilerin %50'sinin markalarla yaşadıkları dijital deneyimleri fiziksel dünya ile ilişkilendirmeyi cazip bulduğunu ifade etmişlerdir. Satınalma sürecinde dijital ve fiziksel kanalları birleştirmek tüketicilere kontrol ve güç kazandırarak, doğru satınalma kararını verdiklerini düşünmelerine sebep olmaktadır (Orús vd., 2019; Özdemir Süzer ve Taşkın, 2022; Schul ve Mayo, 2003). Dolayısıyla günümüz müşterisi, seçimlerini sadece tek ortamla sınırlandırmak istememekte tüm ortamlarda var olmayı tercih etmektedir (Becker, 2023). Bu tercih, çevrimiçi ile çevrimdışı olanı birleştirmeyi amaçlayan, aynı anda iki dünyada yaşayan bir müşteri türünü ortaya çıkarmıştır. Fijital müşteri her iki dünyada yaşayan, her iki dünyadan da tamamlayıcı mesajlar almaya ihtiyaç duyan müşteridir (Cortés, 2021).

Şekil 1. Fijital Deneyim

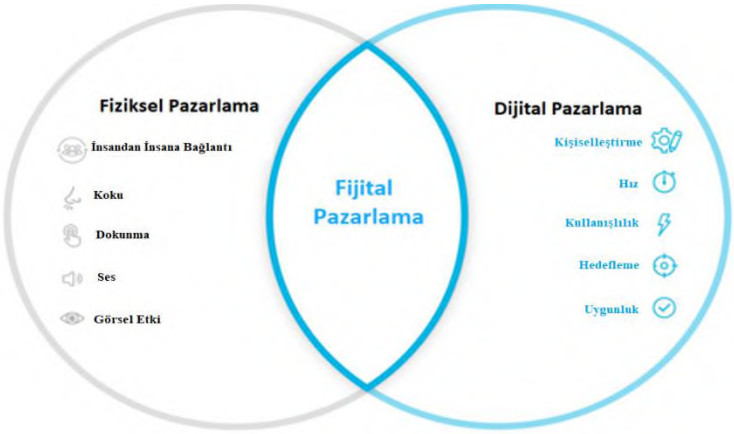
Kaynak: Howley, 2022

Pazarlama literatürü fijital terimini e-ticaret araçları ile fiziksel mağazalar arasında köprü vazifesi gören, markanın veya ürünün dijital varlığını, fiziksel tepkileri tetikleyen sürükleyici bir gerçek dünya deneyimiyle ilişkilendirmek için kullanmıştır (Nofal vd., 2017). İlk kez 2007 yılında kullanılan kavram, fiziksel ve dijital dünyaların birbirlerinin içine doğru akması, aralarındaki sınırların buharlaşması ve bulanıklaşması olarak tanımlanabilir (Odabaşı, 2021). Şekil 1'de görüldüğü gibi kavram, müşteri deneyimi oluşturmak için çevrimiçi ve çevrimdışı

alışverişi birleştiren, bu iki ortamında sınırları bulanıklaştırarak anlık, bağlantılı ve ilgi çekici bir deneyim yaratan dinamik ve yenilikçi bir pazarlama taktiğidir (Katz, 2022).

Fijital pazarlama marka ile tüketici arasında fiziksel ve dijital dünyaları birleştiren bir köprü kurarak yeni bir ekosistem yaratmaktadır (Köse ve Yengin, 2018). Bu ekosistem, yenilikçi teknolojileri ve yaratıcı müşteri etkileşim stratejilerini kullanarak pazarlama deneyimini kişiselleştirmeyi ve müşterilerin ilgisini, sadakatini sağlamayı kolaylaştırmaktadır (Melekhova, 2020). Dolayısıyla fijital pazarlama, müşteriye fayda sağlamak üzere bir araya getirilen dijital ve gerçek yaşam deneyimlerinin birleşimidir (Mustaphi, 2020; Singh ve Shah, 2019). Bu noktada işletmeler, müşterilere fizikselin yakınlığını, aşinalığını ve dijitalin kolaylığını sunan fijital çözümlere yönelmektedir.

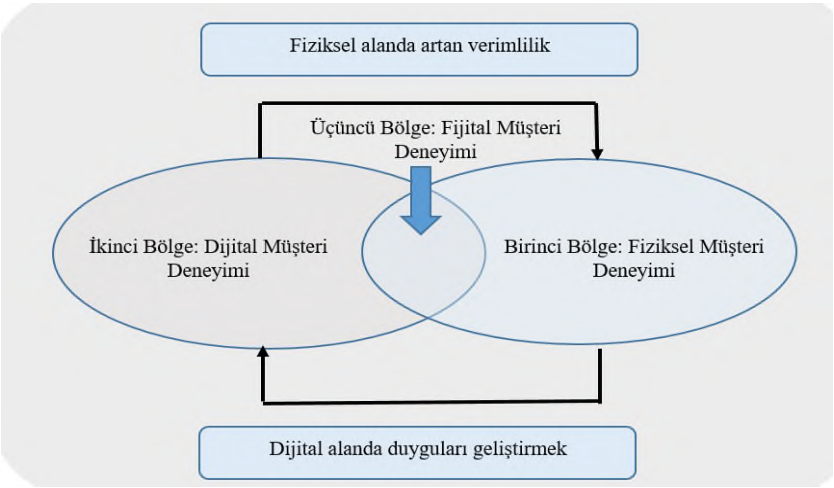
Şekil 2. Fijital Pazarlama Alanı

Kaynak: Scott, 2022

Şekil 2'de fiziksel ile dijital alanın kesiştiği kısımda yer alan fijital pazarlama, dijital stratejileri fiziksel ortamlara, fiziksel deneyimleri dijital ortamlara dâhil edebilme potansiyeline sahiptir (Moravcikova ve Kliestikova, 2017; Scott, 2022). Fijital pazarlama, nihai ürün satın alma niyetinden ziyade deneyime daha fazla odaklanmaktadır (Vel vd., 2015). Bu nedenle, dijital ve fiziksel deneyimleri kusursuz bir şekilde bütünleştiren bir müşteri yolculuğu tasarlamayı ve sunduğu temassız ödeme sistemleri, etkileşimli dokunmatik ekranlar, kesintisiz dijital ödeme sistemleri ve arttırılmış gerçeklik ile farklılaştırılmış bir müşteri deneyimi yaratmayı hedeflemektedir (Johnson ve Barlow, 2021).

Şekil 3. Üçüncü Müşteri Deneyim Alanı: Fijital

Kaynak: Batat, 2021b

Şekil 3.'de görüldüğü gibi üçüncü müşteri deneyim alanı olarak tanımlanan fijital müşteri deneyim alanı, fiziksel pazarlama alanı ile dijital pazarlama alanlarının kesiştiği noktada bulunmakta, hem efektif hem de duygu yoğun müşteri deneyimi ortaya çıkarmaktadır (Batat, 2021b). Fijital alışveriş deneyimleri, müşterilerin fiziksel mağazalarda mobil aracılı bir dizi etkinliğe katılmasını sağlayarak dijital ve fiziksel temas noktalarını bulanıklaştırır (Lawry, 2022).

Fijital deneyim günümüzün müşterisinin benzersiz deneyim, kişiselleştirme ve markanın her yerde bulunması gibi temel ihtiyaçlarına etkili yanıt verebilme potansiyeline sahiptir (Frascolla, 2021; Tichelen, 2019). Örneğin; sanal gerçeklik aracılığıyla müşteri çevrimiçi alışverişin sunduğu kolaylıkları ve avantajları fiziksel alışveriş deneyimleriyle birleştirerek, daha zengin ve etkileşimli alışveriş deneyimi yaşayabilmektedir (Silva ve Cachinho, 2021). Tüketici için ürün, tek başına müşteri tatmini ve tekrar satın alma için yeterli değildir; perakende sektörü, tüketiciyi çevrimiçi ve çevrimdışı ortamda etkilemek üzere tatmin edici fijital müşteri deneyimi sunmak zorundadırlar (Batat, 2021a). Bu deneyim türü müşteri ile marka arasında birden fazla kanalda etkileşim sağlar ve müşteri etkileşiminin güçlenmesine, rekabet avantajı sağlamaya ve uzun vadeli müşteri sadakatine olanak sağlamaktadır (Bekaroğlu Özatar, 2024). Fijital deneyimin amacı, pazarlama iletişimi ekosisteminin fiziksel ve dijital alanını bütünleştirmek ve marka ile tüketici arasında ilişki kurmaktır (Çelik, 2021). Fijital deneyimler, müşterilerin keyif alacağı, değer algılarını etkileyecek, güven oluşturacak, "ödeme sancısını" azaltacak sorunsuz deneyimler sunmak üzere tasarlanabilir (Johnson ve Barlow, 2021; Mele vd., 2023).

Şekil 4. Fijital Deneyim Türleri

Kaynak: Tichelen (2019)

Tichelen (2019) fijital deneyimlerin çoklu kanal stratejisindeki rolünü incelediği araştırmasında dört farklı fijital deneyim türünü tanımlamıştır. Şekil 4. fijital deneyim türlerini göstermektedir. Tichelen (2019)'e göre; dört farklı deneyim türünün birleştirilerek kullanılması müşteri sadakatinin gelişmesine, harcama ve gelir artışına yol açmaktadır. Çevrimdışı ortamlarda çevrimiçi bağlantı kurabilen, dijitalleşen müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için, fijital deneyimin Şekil 5.'de görülen üç özelliği (etkileşim, daldırma ve aciliyet) öne çıkmaktadır. Etkileşim fiziksel ortamdan, daldırma ve aciliyet dijital ortamdan gelmektedir (Becker, 2023).

Etkileşim, ürüne dokunma, deneme, hissetme gibi deneyimleri mümkün kılar. Örneğin; İnteraktif prova odaları, tüketicilerin seçtiği ürünü denemenin yanı sıra, dokunmatik aynayla satış personeliyle etkileşim kurmasını, denedikleri giysinin farklı renk ve bedenini istemesini, giysiyi farklı ortamlar seçerek prova odasının atmosferini değiştirebilmesini sağlar (Frascolla, 2021).

Şekil 5. Fijital Deneyim Özellikleri

Kaynak: Tiwari, 2021

Daldırma, müşterinin deneyimin ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamaktır (Anam, 2023). Daldırma duyusal uyarım yoluyla gerçek deneyim yaratarak, müşteriyi deneyimin aktif unsuru haline getirmektedir (Frascolla, 2021). Örneğin; Sephora "Sephora Virtual Artist" uygulamasıyla arttırılmış gerçeklik teknolojisi kullanarak, kullanıcının yüzünü farklı makyaj ürünlerine simüle ederek, müşterinin deneyimin içine çekilmesine olanak sağlamaktadır.

Aciliyet müşteri deneyiminin olabildiğince hızlı ve sorunsuz hale getirilmesidir (Tiwari, 2021). Aciliyet anlık haz, bekleme süresinin olmaması, anında sahip olma nedeniyle, çevrimiçi alışverişten daha fazla aciliyet sağlar. (Frascolla, 2021). Amozon Go, Deep Learning, Sensor Fusion ve Computer Vision vb. teknolojileri entegre ederek, hızlı ve kolay alışveriş deneyimi sağlamayı amaçlamıştır. Aciliyet, müşterinin markaya bağlılığını, güvenini arttırarak genel müşteri deneyimini zenginleştirir (Anam, 2023). Bu özelliklerin entegre kullanımı, fiziksel ve dijital deneyimler arasındaki çizginin bulanıklaşmasına ve fijital deneyimin sürekliliğine katkı sağlar.

2. Fijital Deneyimin Avantajları

Dijital devrim, pazarlamacıları müşterilere sıra dışı deneyimler sunabilmek için yenilikçi pazarlama araçları geliştirmeye zorlamıştır. Bu durum fijital perakende deneyimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Singh vd., 2019). Araştırmalar henüz başlangıç aşamasında olsa da, fijital deneyimlerin müşterilerin beğenisini kazanacak şekilde tasarlanabileceğini, güven oluşturarak kafa karışıklığını en aza indirebileceğini, müşterinin ürün değeri algılarını etkiyebileceğini göstermektedir (Johnson ve Barlow, 2021).

Igloolab (2023) raporuna göre; fijital deneyimlerin ana hedefi, hedef kitle ile yüksek düzeyde etkileşim sağlayan özel içerikler sunmaktır. Bu yolla fijital deneyimler hedef kitle üzerinde %85 bellekte kalma oranı yaratır. Fijital deneyimin avantajları fiziksel ve dijital ortam deneyimlerinin kombinasyonundan oluşur ve bu avantajlar Tablo1'de gösterilmiştir. Tablo 1'e göre fijital deneyimin en temel avantajı müşteri deneyimleri üzerindedir. Müşterinin alışveriş esnasında yaşadığı fijital deneyimler daha sorunsuz, güçlü, benzersiz ve sürükleyici deneyim yaratarak hedef kitle üzerinde daha fazla etki yaratır.

Tablo 1. Fijital Deneyimin Avantajları

Yazar/Yılı	Avantajlar
(Singh vd., 2019)	Kişiselleştirme Satış artışı Müşteri Sadakatinde artış Değer Ortaklığı Müşteri Bağlılığı Müşteri temelli marka değerinde artış
(Pletneva ve Ababkova, 2018)	Seçkinlik Benzersizlik Yüksek yatırım getirisi Viral Etki
(Sebert, 2020)	Müşterinin sorunsuz bir deneyim yaşamasını sağlar. Kişiselleştirilerek müşterinin ihtiyacına göre uyarlanmış tavsiyeler verilmesini sağlar. Müşterinin isteğine uygun, katma değeri yüksek, kişiye özel ürünler oluşmasını sağlar. Son derece basitleştirilmiş bir satın alma süreci vadeder.
(Insignares, 2021)	Güçlü müşteri deneyimi sağlar. Kesintisiz ve zahmetsiz satın alma deneyimi sağlar. Satış ve yatırım getirilerinin artmasını sağlar. Çok kanallı (Omnichannel) markaların varlığını destekler.
(Frascolla, 2021)	Benzersiz müşteri deneyimi oluşturur. Kişiselleştirilmeyi kolaylaştırır. Markanın her yerde bulunmasına olanak sağlar.
(Fazan, 2022)	Müşteri deneyimini iyileştirir. Verileri kullanarak daha kişiselleştirilmiş bir deneyim yaratılabilir. Marka farkındalığını, güveni ve bağlılığı arttırır. Müşteri tarafından oluşturulan daha fazla içerik sağlar.
(Scott, 2022)	Müşteri deneyimini iyileştirir. Müşteri kaybını azaltır. Fiziksel deneyimleri bilgiyle zenginleştirir. Sorunsuz bir müşteri deneyimi sağlar. Ürün satmak için işletmelere daha fazla fırsat yaratır. Kişiselleştirilmiş içerik üretimine yardımcı olur.
(Igloolab, 2023)	Hedef kitlede önemli bir etki yaratır. Markanın etkileşim oranlarını arttırır. Markanın hatırlanabilirliliğini arttırır.
(Morlot, 2023)	Daha sürükleyici bir deneyim yaratır. Etkileşimi arttırır. Müşterinin ihtiyaçlarına uygun esnek ve yüksek etkileşimli etkinlik erişimi sağlar. Daha fazla veri toplanmasına olanak sağlar. Dijital yeniliklerden daha kolay haber alınmasını sağlar.

Fijital deneyimle müşterinin beklenti ve ihtiyaçlarına uygun kişiselleştirilmiş satınalma ve markaya yönelik içerik oluşumu kolaylaşmaktadır. Bu durum beraberinde marka bağlığını, marka farkındalığını ve marka güvenini arttırarak satış ve yatırım getirilerinin artmasına yardımcı olur. Tablo 1'den yararlanılarak Şekil 6'da fijital deneyimin avantajları özetlenmiştir.

Şekil 6. Fijital Deneyimin Avantajları

Kaynak; Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3. Fijital Deneyim Yaratan Pazarlama Araçları

İşletmelerin başarılı dijital dönüşüm için, müşterilerin reddedemeyecekleri yeni deneyimler yaratan teknolojileri kullanan tüketici odaklı stratejilere ihtiyacı vardır (Batat, 2021b). Bu stratejiler fiziksel ve dijital ortam arasında mükemmel denge kurma temeline dayanır (Singh ve Shah, 2019). Dijital deneyimin sunduğu benzersiz fırsatları, fiziksel deneyimin sunduğu yüksek duygusal özelliklerle birleştirmenin önemini anlamak fijital stratejinin anahtarıdır (Insignares, 2021). İş modellerini değiştiren yıkıcı bir güç olan teknoloji (Rosado-Serrano ve Navarro-García, 2023), fijital deneyim yaratan pazarlama araçlarının kullanılmasını mümkün hale getirmiştir. Günümüz pazarlama stratejileri, benzersiz bir müşteri deneyimi oluşturmak için teknolojik araçlardan yararlanarak değişime uğramıştır. Bu bağlamda fijital deneyim sağlayan araçlar şunlardır;

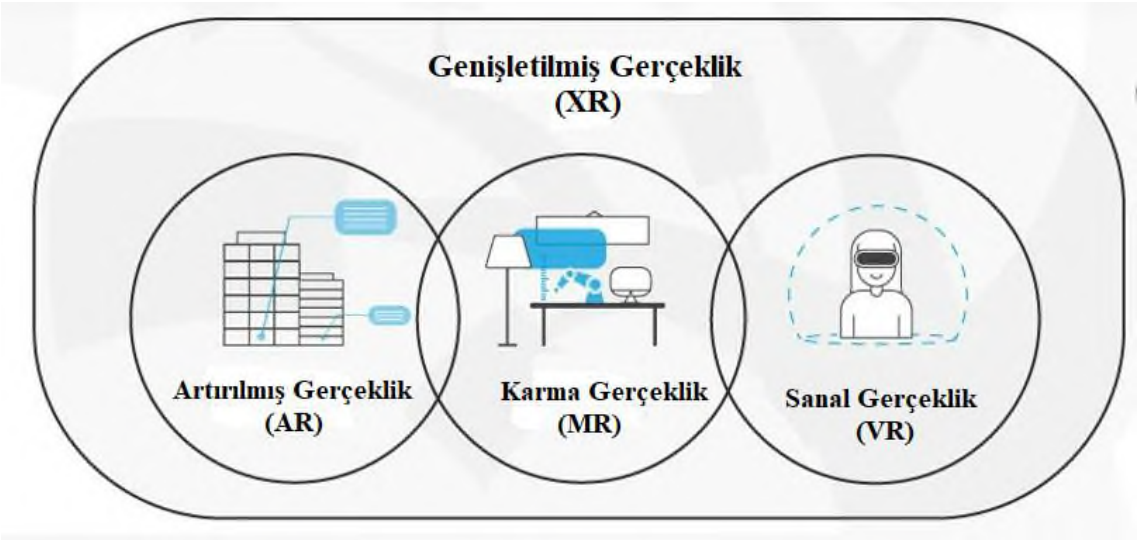
4.1. Genişletilmiş Gerçeklik (XR)

XR gerçek dünya ortamına dijital unsurlar ekleyerek gerçekliği değiştiren teknolojiler için kullanılan, sanal, artırılmış ve karma gerçekliğin tüm biçimlerini kapsayan bir terimdir (Fast-Berglund vd., 2018; Tremosa, 2022). Şekil 7'de görüldüğü gibi XR, artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve karma gerçekliği (MR) kapsayan genel bir terim olarak bir dijital cihaz aracılığıyla etkileşime izin verildiği sürece gerçek ile sanalı birleştiren her türlü ortamı kapsamaktadır (Castillo, 2022).

MarketsandMarkets tarafından yapılan bir araştırmaya göre, XR teknolojilerinin toplam pazar boyutunun, 2021 ile 2026 arasında %30,6 yıllık birleşik büyüme oranı ile 2026 yılına kadar 125,2 milyar dolara uluşması beklenmektedir (Tremosa, 2022). XR'ın bu potansiyeli tüketici deneyimleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. XR, sanal ve gerçek dünyayı birleştirerek kullanıcı deneyimini doğal ve sezgisel olarak arttırırken aynı zamanda kullanıcı etkileşimini

zenginleştirmektedir (Özarslan, 2011). XR teknolojisinin arttırılmış gerçeklik (AR), karma gerçeklik (MR), sanal gerçeklik (VR) farklı bileşenleri bulunmaktadır.

Şekil 7. Genişletilmiş Gerçeklik Kapsamı

Kaynak: Tremosa, 2022

AR, gerçek ve sanal unsurları birleştiren, gerçek zamanlı etkileşimler ve 3D sanal nesneleri gerçek nesnelerle hizalama özelliklerine sahip etkileşimli bir teknolojidir (Azuma vd., 2001; Javornik, 2016). Bu teknoloji, etrafımızdaki fiziksel dünyayı anlamamıza ve onunla etkileşime girmemize yardımcı olacak ek bir bilgi katmanı eklemek için bilgisayar destekli grafikler kullanmaktadır (Amin ve Govilkar, 2015). AR için küresel pazar boyutunun büyük ölçüde artacağı tahmin edilmektedir. 2017 yılında 3,5 milyar dolar olan pazar boyutunun 2025 yılında 198 milyar dolara çıkması beklenmektedir (Alsop, 2022a). AR, kullanıcının gerçek dünya ile algı ve etkileşimini geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Carmigniani vd., 2011). AR fiziksel ortamı gerçek zamanlı etkileşim kurabilen sanal unsurlarla kaplama yeteneği, tüketicilere yeni içerik olanakları sağlamaktadır. (Javornik, 2016). Bu durum AR teknolojisinin tüketici deneyimini etkileme potansiyeline işaret etmektedir. Benzer şekilde Mustaphi (2020), AR'ın müşteri deneyim ve satın alma kararlarının tüm dinamiğini değiştirdiğine, etkileşimi en yüksek düzeye çıkardığına dikkati çekmiştir.

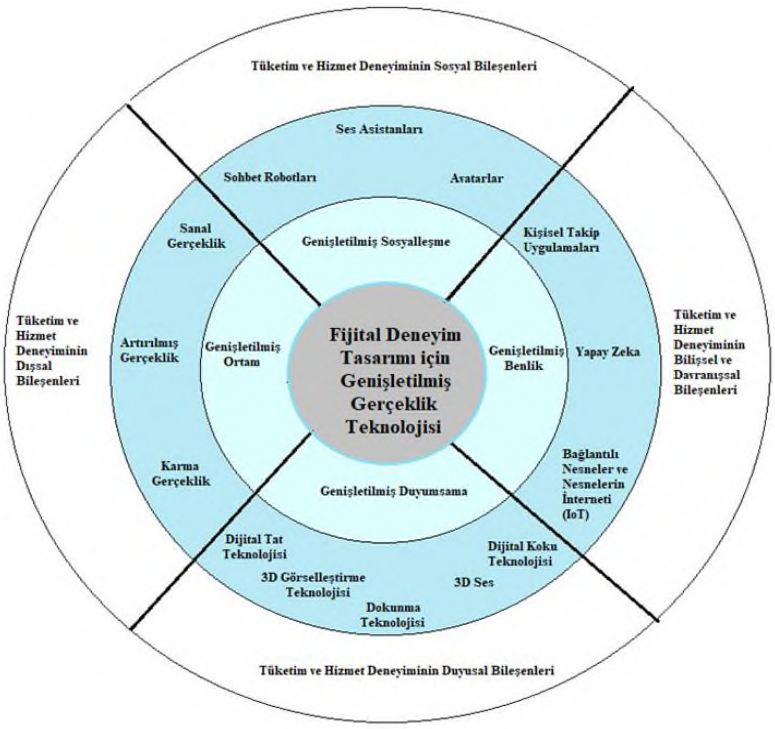
MR, AR'a benzer şekilde, gerçek dünyadan görüntülerin sanal dünya ile kusursuz entegrasyonudur (Milgram ve Colquhoun, 1999; Rauschnabel, 2021; Schuir ve Teuteberg, 2021; Sung vd., 2021). Hızlı ve istikrarlı bir artış gözlenen MR teknolojilerinde 2017 yılında 46,8 milyon olan pazar büyüklüğünün, 2025 yılında 3,7 milyar dolara çıkacağı tahmin edilmektedir (Alsop, 2022b). Son sürükleyici gerçeklik formu olan MR, insan, bilgisayar ve çevre etkileşim engellerini kaldırmak için dijital ve gerçek dünyaları birleştirir. MR kullanılarak oluşturulan sürükleyici ortamlar kullanıcının daha fazla uyarıldığı, hedonik ve faydacı değer yaratan ortamlardır (Jain ve Werth, 2019). MR teknolojisi görsel ve işitsel güçlendirme yoluyla tüketicinin fiziksel ortamını iyileştirir, mekânsal derinliği arttırır ve tüketiciler için etkileyici deneyimler sunar (Flavián vd., 2019; Li vd., 2022; Sung vd., 2021). Jain ve Werth (2019), MR teknolojilerini satın alma sürecine entegre etmenin temel amacının, geliştirilmiş müşteri deneyimi olduğunu belirtmiş, sürükleyici 3B ortamında deneyimlerinin katılım ve memnuniyet yoluyla satın alma niyetini arttırdığını savunmuştur.

VR, kullananların hayali bir yerde olma deneyimi yaşadığı simüle edilmiş ortamdır (Steuer, 1993). VR, varolan gerçeklik algısını fiziki çevre içinde veri akışı ile yükselmekte ve fiziki ortamdan bağımsız yeni yapay bir ortam yaratmaktadır (İpek, 2020). Bu ortam aynı zamanda bilgisayar tarafından oluşturulan, kullanıcının gezinebildiği ve etkileşime girebildiği,

duyularının gerçek zamanlı simülasyonunu tetikleyen, duyusal olarak sürükleyici deneyim sağlayan bir ortamdır (Flavián vd., 2019). Tüketicilerin mevcudiyet ve canlılık algılarını geliştirerek, bilgi arama ve satın alma davranışları arasındaki davranışsal tutarlılığı teşvik etmektedir (Harz vd., 2021). VR teknolojileri, 1990'lı yıllardan beri var olmasına rağmen tüketicinin ilgisini çekmesi ve erişilebilirliği 2016 yılına kadar sürmüştür (Ho, 2019). İşletmeler tüketicilerin cihaz kullanımına dair anlayışlarına dayanarak, müşteri deneyimini geliştirmek için VR teknolojilerini pazarlama stratejilerine entegre etmeye başlamışlardır (Farah vd., 2019). Alsop (2022c) tarafından yayınlanan bir rapora göre, VR teknolojilerinin, 2022 yılında 12 milyar dolar altında olan küresel pazar büyüklüğünün 2025 yılında 22 milyar doların üzerine çıkacağı beklenmektedir. VR, sanal dünyaya kaçış sunan önde gelen tüketici teknolojisi olup, küresel teknoloji aracılı tüketici deneyimlerinde belirgin rol oynamaktadır (Han vd., 2022). Fijital pazarlama dijital pazarlamadan daha etkin ve güçlü bir pazarlama stratejisi olarak bu teknolojiler vasıtasıyla tüketicilere markayla daha etkili ve güçlü etkileşim imkânı sağlamaktadır (Çakın ve Yaman, 2020).

Batat ve Hammedi (2023) fijital deneyimlerin tasarımında dikkate alınabilecek ek teknolojik cihazları, platformları, araçları kategorize etmek için genişletilmiş bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Şekil 8'de gösterilen genişletilmiş gerçeklik çerçevesi, fiziki ortamlarda müşteri ve hizmet deneyimlerinin tasarımına dâhil edilebilecek ana teknoloji türlerini göstermektedir.

Şekil 8. Genişletilmiş Gerçeklik Kapsamı

Kaynak: Batat ve Hammedi, 2023

4.2. Yapay Zekâ (AI)

AI, düşünme ve hissetme gibi insanlarda varolan yetenekleri ve insan zekâsını taklit eden makinelerdir (Huang ve Rust, 2022). AI, insan zekâsına atfedilen öğrenme, akıl yürütme, kendi kendini geliştirme gibi süreçlerin makineler ve bilgisayarlar tarafından simüle edilmesidir (Tichelen, 2019). Özelleştirilmiş deneyimlerle tüketici davranışlarını, ihtiyaçlarını ve tercihlerini anlamak için tasarlanmış akıllı cihazlar ve uygulamalar hayatın pek çok yönünü etkilemiş, pazarlama alanındaki inovasyonun temel itici güçlerinden biri olmuştur (Kaličanin vd., 2019). AI'ın ortaya çıkması, geleneksel pazarlama tekniklerini geride bırakarak yerine kişiselleştirme,

ses ve görüntü tanıma, sohbet robotları, dinamik fiyatlandırma ve müşteri analizi gibi teknikleri getirmiş, kişiselleştirilmiş satış ve pazarlama ile müşteri beklentilerini üst düzeyde karşılamıştır (Jain ve Aggarwal, 2020). Stratejik bir bakış açısıyla AI, giderek önemli hale gelirken Google, Rare Cart, Spotify, Under Armour gibi şirketler AI tabanlı platformları (Microsoft Cognitive Services, Amazon Lex, Google Assistant, IBM Watson gibi) benimseyerek performanslarını arttırmaya ve büyümeye devam etmektedirler (Vlačić vd., 2021). Küresel AI pazarının 2021 yılında 100 milyar dolar olan değerinin 2030 yılına kadar yirmi kat artarak iki trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (Thormundsson, 2023). Mevcut pazarlama çalışmaları AI'yı ifade etmek için makine öğrenimi, sohbet robotları, otomasyon, büyük veri, sinir ağı, doğal dil işleme ve nesnelerin interneti gibi terimler kullanmaktadır (Mustak vd., 2021). Bu teknolojiler geleneksel perakende mağazaları akıllı perakende mağazalara dönüştürmüş, müşteri gereksinimlerini ve gerçek zamanlı verileri analiz ederek müşteri deneyimi yeniden tanımlamıştır (Verma vd., 2021). Son yıllarda geliştirilen duygusal zekâya sahip makineler gibi mekanizmalar (örneğin, Walmart'ın duygu algılama özelliğine sahip internete bağlı alışveriş sepeti) müşteri deneyimini zenginleştirmektedir (Vlačić vd., 2021). AI, bütünleşmiş müşteri deneyimi yaratan ilgi çekici ve entegre ortamlar sağlayarak, uzun vadeli müşteri sadakatinin önünü açan deneyimler yarattığından fijital deneyiminin temel unsurlarındandır (Jones, 2023).

4.3. İnteraktif Kiosklar

Kiosklar, kullanıcıların dokunmatik ekran kullanarak ürün yelpazesine göz atmasına, ayrıntılı ürün bilgilerine ulaşmasına, sipariş vermesine ve ödeme yapmasına olanak tanımaktadırlar (Sanden vd., 2022). Teknolojik yeni ürünleri hevesle kullanan teknofil tüketici ile teknolojik yeni ürünlerden korkan ve rahatsız olan teknofobik tüketiciler için bilgi kaynağı yelpazesi sağlayarak bu tüketici grupları arasındaki boşluğu doldurmaktadır (Ayala ve Henderson, 1995). Bu yönü ile kiosklar farklı tüketici beklentilerine cevap vererek, tüketici deneyimini teşvik etme potansiyeline sahiptir. İnteraktif kiosklar, ayrıca mağaza atmosferini iyileştirmekte, tüketiciyi uyarmakta ve müşteriler ile çalışanlar arasındaki etkileşimi geliştirmektedir. Bu sebeple mağaza içi alışverişin değer yaratma aracıdır ve kullanımı üstün müşteri deneyimi sunmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu teknolojinin mağaza tabanlı perakendecilikte yaygınlaşması beklenmektedir (Lao vd., 2021). Küresel interaktif kiosk pazarının 2021'den 2028'e %6,9'luk bir yıllık bileşik büyüme oranı ile %45,32 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Statista, 2021). İnteraktif kiosklar, müşteri etkileşimi yoluyla marka sadakatini arttırmak, müşteri güvenini uyandırmak için gereken ana bileşendir (Stoian, 2019). Bu durum interaktif kiosları kullanan müşterilerin alışverişten benzersiz deneyimle ayrılmasına, işletmelerin güven ve sadakat kazanmasına katkı sağlamaktadır.

4.4. Hızlı Yanıt Sistemi (QR Kod)

QR kod, 1994 yılında Toyota tarafından geliştirilen, özel olarak düzenlenmiş siyah ve beyaz karelerden oluşan tipik iki boyutlu bir koddur (Singh vd., 2019). QR kod spesifikasyonu 2000 yılında ISO tarafından onaylanmış, 2006 yılında güncellenmiştir. Mobil iletişimde ise ilk kez 2002 yılında J-Phone'un QR kod okuyuculu ilk cep telefonunu tanıtmasıyla kullanılmaya başlanmıştır (Dou ve Li, 2008). Amaç ürün bilgisi ve hızlı ödeme süresi için çevrimiçi portal sağlamaktır (Germain, 2023). Cep telefonu aracılığıyla taranan depolanmış tekdüzen kaynak konum belirleyicileri ve adresler içermektedir. Tüketiciler kapsamlı bilgi sağlama özelliklerinden dolayı QR kodları yoğun şekilde kullandıklarından bu kodlar yüksek potansiyeli olan bir pazarlama aracıdır (Narang vd., 2012). Küresel QR kod pazar boyutunun 2021-2026 yılları arasında %5,6'lık bir yıllık bileşik büyüme oranı ile 2020'de 916,7 milyon dolardan 2026 yılına kadar yaklaşık 1.26 milyar dolara ulaşacağı beklenmektedir (O'Neill, 2021). Perakendeciler, tüketicilerin mağaza içinde cep telefonu kullanımını desteklemek amacıyla QR kod kullanarak fiziksel ve dijital alanların birbiriyle kaynaşmasını mümkün hale getirmektedir (Albăstroiu ve Felea, 2015; Fuentes ve Svingstedt, 2017; Hagberg vd., 2016). QR kod, fijitali pratikte kullanan çok yönlü bir araç (Moravcikova ve Kliestikova, 2017) olarak fiziksel konumdaki bir içeriği çevrimiçi dijital içeriğe bağlamayı ve kullanıcının aradığı içeriğe daha hızlı ulaşmasını sağlayarak

müşteri katılımını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır (Scott, 2022). Satın alma karar sürecinde etkisi olan ve modern tüketicinin alışveriş deneyimini geliştirmeye katkıda bulabilecek QR kod teknolojisi, sağladığı avantajlarla zenginleştirilmiş fijital deneyimine katkıda bulunmaktadır (Albăstroiu ve Felea, 2015).

4.5. Radyo Frekansı Tanımlama (RFID) Etiketleri

RFID, antene bağlı çip, radyo sinyalleri yayan bir okuyucu ve RFID donanımı ile işletme uygulamaları arasında köprü oluşturan bir ara yazılımdan oluşan otomatik tanımlama ve veri yakalama teknolojisidir (McFarlane vd., 2003; Sarac vd., 2010). Envanter ve ürün lokalizasyonu gibi otomatik nesne tanıma imkanı sunarak, alışveriş ortamlarını müşterilerle etkileşiminin ölçülebildiği akıllı alanlara dönüştüren bu teknoloji mağazalarda akıllı raflarda, akıllı aynalarda veya satış noktalarında uygulanmaktadır (Rashid vd., 2015). Küresel RFID pazarı 2021'de 11,8 milyar dolar büyüklüğündeyken, 2022 yılından 2031 yılına kadar % 10,2'lik bir yıllık bileşik büyüme oranı ile 2031'e kadar 31,5 milyar dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (Alliedmarketresearch, 2023). RFID uzaktan tanımlamayı mümkün kılan ve bunu görüş alanı gerektirmeden yapan, aynı genel alanda bulunan birçok farklı etiketi insan yardımı olmadan ayırt edebilme özelliklerine sahip bir teknolojidir (Want, 2006). Bu özelliği ile müşteri alışveriş deneyimini geliştirmek için kullanılmaktadır (Weis, 2007; Wilkerson, 2009). RFID teknolojisi alışveriş deneyimini tamamen değiştirebilme potansiyeline sahiptir (Taghaboni-Dutta ve Velthouse, 2006). Bu sebeple dünya çapında tanınan yenilikçi markalar fijital deneyim yaratmak için RFID etiketlerinden faydalanmaktadır.

4.6. Akıllı Aynalar

Akıllı aynalar, insan-bilgisayar etkileşiminin XR, derin öğrenme ve AR teknolojilerine dayalı üç boyutlu görüntü işlemeyi içeren teknolojidir (Boardman vd., 2020; Hwang vd., 2023; Hwangbo vd., 2017; Moroz, 2019). Küresel akıllı ayna pazar büyüklüğünün 2021'de 6,50 milyar dolardan 2030'a kadar % 11,20'lik bileşik yıllık büyüme oranı ile 15,10 milyar dolara çıkması beklenmektedir (Globenewsswire, 2023). Akıllı aynalar, genellikle ya RFID etiketli ürünlerin ürün bilgilerini algılayan, tarayan mağaza içi donanımlar olarak veya müşterilerin sanal kıyafet denemelerine olanak tanıyan AR cihazları olarak kullanılmaktadır (Obermeier, 2019). Başlangıçta akıllı aynalar, depolanabilir bilgi işlem gücüne, görüntüleme ve ağ yeteneklerine sahip dijital bir tabela olarak kullanılmaktayken, son zamanlarda, AR teknolojisi ile sanal prova odalarında kullanılmaya başlanmıştır (Hwangbo vd., 2017). Sanal prova odaları aslında daha bilinçli satın alma kararı verilmesini sağlayan "sanal ayna"lardır. (Moroz, 2019). Akıllı aynaların sanal prova hizmeti, müşteri deneyimlerini geliştirmenin yüksek teknolojili yoludur (Hwang vd., 2023). Bu teknolojik yenilikler, perakende ortamını hızla daha akıllı ortamlar haline getirirken, müşterilerin özellikle çevrimdışı mağazalardaki deneyimlerini iyileştirerek alışveriş ortamını yeniden şekillendirmektedir (Ogunjimi vd., 2021). Ayrıca, mağazalarda bulunmayan renk veya bedenlerdeki kıyafetlerin tüketicilere sunulmasına olanak tanıyarak müşterilerin ilgisizlik nedeniyle mağazadan ayrılmasını engeller ve daha gerçekçi, etkileşimli deneyimler sunar (Hwangbo vd., 2017; Javornik, 2016; Obermeier, 2019). Böylece gerçek dünyayı merkezde tutarak, kullanıcının gerçekliğine yeni algı katmanları ekleyip diğer dijital ayrıntılarla zenginleştirerek gelişmiş bir doğal dünya deneyimi oluşturur (Ogunjimi vd., 2021).

4.7. Yakın Alan İletişimi (NFC)

NFC, cep telefonları, bilgisayarlar, etiketler veya posterler gibi nesnelerin kısa mesafe boyunca kablosuz bilgi alışverişinde bulunmasını sağlayan bir teknolojidir (McHugh ve Yarmey, 2012). NFC, Wi-Fi teknolojisi gibi kısa mesafe üzerinden iki cihaz arasında veri/bilgi alışverişi için RFID teknolojisini aynı çalışma prensibini benimseyerek kullanır (Falke vd., 2007; Sharma vd., 2013). Temassız ödeme sistemlerini desteklemek, giyilebilir bilgi işlem cihazlarını kablosuz olarak şarj etmek ve kayıtlı müşterilere mağaza kuponlarını gerçek zamanlı olarak iletmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Apple Pay, Android Pay ve Samsung Pay, akıllı telefon kullanıcıları için sorunsuz ödeme deneyimi sağlamak için NFC'yi kullanmaktadır (Rouse, 2022).

Imarcgroup (2023)'a göre; küresel NFC pazar büyüklüğü 2022'de 22,4 milyar dolara ulaşmıştır ve 2023-2028 döneminde %7,03'lük bir bileşik yıllık büyüme oranı ile 2028 yılına kadar 36,6 milyar dolara ulaşacaktır. Nesnelerin İnterneti'nin NFC uyumlu akıllı giyilebilir cihazlarla entegrasyonu, nakitsiz bir ekonomiyi teşvik eden hükümet girişimleri ve kapsamlı araştırma-geliştirme faaliyetlerinin pazarı daha da büyütmesi beklenmektedir (Imarcgroup, 2023). NFC, müşterilerin mobil cihazlar aracılığıyla gerçek zamanlı olarak veri almasına yardımcı olarak müşteri deneyimini geliştirmekte, işletmeyle etkileşimi arttırmakta ve işletmelerin müşterileri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları sağlamaktadır (Lanzillo, 2023). NFC uygulamaları, NFC iletişiminin çalışma şekline göre; dokun ve git, dokun ve onayla, dokun ve bağlan ve dokun ve keşfet şeklinde dört kategoriden oluşmaktadır (Singh vd., 2018). Bu kategorilerin sağladığı faydalar, NFC'nin fiziksel materyalleri dijital bilgiye dönüştürerek kullanıcıların etkileşime girme biçimini değiştirme potansiyeline sahip yeni bir yol olduğunun göstergesidir (McHugh ve Yarmey, 2012).

5. Fijital Deneyimin Geleceği

Fiziksel mağazalar tüketici için ürünün satın alındığı alışveriş mekânları olmaktan çıkmış, markalarla dokunma, koklama, tatma gibi duyusal deneyimlerin yaşandığı mekânlar haline gelmiştir. İşletmeler tüketicileri çekmek için, olumlu ve akılda kalıcı duyusal deneyimleri içeren faaliyetleri keyifli hale getirmek, rahatsızlık veren noktaları azalmak için yeni teknolojiler kullanmak zorunda kalmışlardır (Koetz, 2022). Mevcut dijital teknolojiler, fiziksel ve dijital dünyalar arasında doğal bir kaynaşma süreci yaratmış, geleneksel ve doğrusal üretim ve tüketim modellerini birbirine bağlantılı, akıllı, ölçülebilir, özelleştirilebilir fijital ekosistemlere dönüştürmüştür (Alberti ve Belfanti, 2021; Del Vecchio vd., 2023). Bu dönüşümde müşterileri anlamak değil, aynı zamanda uygun teknolojiyi kullanarak perakende müşteri deneyimini iyileştirmek ön plana çıkmaktadır (Purcărea, 2018). Fijital müşteri deneyimi için işletmelerin çevrimiçi ve fiziksel stratejileri birleştirmeyi bilmeleri son derece önemlidir (Goh, 2022). Sadece geleneksel mağaza deneyimlerine odaklanan işletmelerin müşterilerinin, kişiselleştirilmiş ve özelleştirilmiş deneyimler sunan markalara yönelmesi kaçınılmazdır. Bu sebeple fijital müşteri deneyimleri yaratmanın yeni fırsatlara yol açacağını ve müşteri ile marka arasındaki ilişkilerde köprü vazifesi göreceğini öngörmek zor değildir.

Fijital teknolojilerin merkezinde fijital müşteri olarak adlandırdığımız yeni tip tüketici bulunmaktadır. Fijital müşteri, işletmelerin hızlı, kolay ve sorunsuz alışveriş deneyimleri yaratmasını beklerken, çok kanallı olarak ne zaman, nerede ve nasıl alışveriş yapacağına da kendi karar vermek isteyen güçlü tüketicidir. Bu yeni tip müşteriyi memnun edebilmek için işletmelerin yeni teknolojileri yaratıcı ve beklenmedik şekilde kullanmaları gerekmektedir (Koetz, 2022). İşletmeler, yeni teknolojileri benimseyerek oluşturdukları bütünsel deneyim yaratma hedefiyle farklı pazarlama stratejileri geliştirmeye devam edeceklerdir. Bu durum zaman içinde fiziksel ve dijital deneyimler arasındaki çizgiyi müşterinin fark etmeyeceği kadar bulanıklaşacaktır (Welsh, 2023). Bu sebeple fiziksel ortamda dahi dijital teknolojiyi deneyimleme ihtiyacı içinde olan günümüz müşterisi için fijital deneyimin artarak daha da önemli bir boyuta varması kaçınılmazdır. Dahası işletmeler fijital deneyim yaratan pazarlama araçlarını, daha bağlantılı ve etkileşimli alışveriş ortamlarında sürükleyici müşteri deneyimi yaratmak amacıyla daha fazla kullanacaklardır. Örneğin; yapay zekâ destekli robotlar, gelecekte perakende sektöründe devrim yaratarak, yalnızca fiziksel görevler için değil aynı zamanda insanlar adına karar almalarına izin verecek bir öğrenme algoritması ile daha bilişsel görevleri de yöneteceklerdir. Günümüzde, bu robotlar müşteri temsilcileri olarak hareket ederek alışveriş yapanlara sorunsuz ve heyecan verici bir alışveriş deneyimi yaşatmaktadırlar (Chowdhary, 2019). Kısacası ortaya çıkacak yeni teknolojiler, gelişen satın alma alışkanlıklarını ve müşteri beklentilerini referans alarak müşteri deneyiminin gelişiminde kritik rol oynamaya devam edecektir. İşletmelerin her bir müşterinin farklı temas noktaları arasında bağlantı ve uyum ihtiyacı nedeniyle gelecekte özelleştirilmiş hizmet deneyimlerini tasarlama ve yürütme ile ilgili zorlukları çok yoğun hissedecekleri söylenebilir (Bolton vd., 2018). Fijital deneyim, yeni deneyim fırsatları yaratmak, marka

iletişimini güçlendirmek ve kusursuz deneyim için kritik önemdedir. Bu sinerji, kişiselleştirilmiş bir deneyim arzulayan müşterileri kazanmak ve elde tutmak için giderek daha önemli hale gelecektir (Goh, 2022). Bu gelişmeler fijital teknolojileri tüketici için karşı konulmaz bir noktaya taşıyacak ve böylece fijital deneyim geleceğin fütüristik alışveriş deneyimi haline gelecektir.

6. Fijital Deneyim Yönetimi

Günümüz müşterisi dijital teknolojiye giderek daha bağımlı hale gelirken, fiziksel alışverişin duyu organlarıyla deneyimlenme özelliğini arzu etmekte, birden fazla temas noktasında var olmayı alışkanlık haline getirmektedir (Frascolla, 2021). Tüketicilerin satın alma tercihleri, farklı temas noktalarında doğrusal olmayan, karmaşık bir süreçte gerçekleşir (Cortés, 2021). Bu durum, farklı temas noktalarında kusursuz alışveriş deneyimi bekleyen, ancak sadık kalamayan müşteri profilini ortaya çıkarmıştır (Singh vd., 2019). İşletmeler açısından bu müşteri profili sürekli bir baskı ve zorluk kaynağıdır. Fijital deneyimler ortaya çıkan müşteri profiline çok kanallı ve hızlı yanıt vermenin nihai çözümüdür (Batat, 2019). Fijital deneyim müşterinin fiziksel mağazadaki deneyimlerinin daha etkileşimli hale getirildiği deneyim türüdür (Frascolla, 2021). Bu noktada işletmeler açısından elzem haline gelen en büyük zorunluluk tüketicilerin taleplerine sürekli yanıt vererek farklı temas noktalarının entegre yönetimini sağlamaktır (Rivet vd., 2018). Müşteri deneyim yönetimi, işletme ile müşteri arasında karşılıklı kazanç sağlayan bir iş stratejisidir (Grewal vd., 2009). Birden fazla temas noktasında kullanılması ve müşterinin izlediği yolların heterojen ve karmaşık yapısı fijital müşteri deneyimini işletmeler için zorluk haline getirmiştir (Bolton vd., 2018; Jacob vd., 2023). Bu sebeple fijital müşteri deneyimi yönetmek kritik ve stratejik bir öneme sahiptir. Fijital deneyim yönetimi kavramı Jacob vd. (2023) tarafından "işletme kaynaklarının müşterilerinin kaynaklarıyla sürekli olarak uyumlu hale getirilmesi ve deneyimin işletme ve müşterileri tarafından birlikte inşa edilmesi" şeklinde tanımlanmıştır. Yazarlar tarafından işletmelere fijital deneyim yönetimi için altı adımdan oluşan bir yöntem önerilmiştir. Tablo 2. Önerilen bu adımları göstermektedir.

Tablo 2. Fijital Müşteri Deneyim Yönetimi Adımları

Adımlar	**Açıklama**
Geçmiş Müşteri Deneyimlerinin Analizi	Birincil ve ikincil verilerden yararlanarak kritik olayların ve iyileştirme noktalarının belirlenmesi, deneyimin kurumsal, zamansal, mekânsal kapsamının tanımlanması, karmaşıklığın azaltılarak müşteri deneyimleri hakkındaki bilgilerin analize uygun hale gelmesi.
Stratejik Ön Koşulların Belirlenmesi	Müşteri deneyim türüne göre hizmet kalite stratejisi, dağıtım stratejisi ve ilişkisel stratejinin eksenlerinin tanımlanması
Hedef Deneyimsel Konumlandırmanın Tanımlanması	Kullanım senaryolarının tanımlanması, memnuniyet- hizmet kalitesi-işlemsel-ilişkisel vb. hedeflerin belirlenmesi, stratejik öncelik kriterinin seçilmesi.
Öncelikli Deneyim Türlerinin Tanımlanması ve Görselleştirilmesi	Her kullanım senaryosu için öncelikli ve en uygun deneyim türlerinin tanımlanması, müşterinin deneyim sırasında kullanacağı kaynakların tanımlanması, kaynak miktarının sorgulanması.
Deneyim Türlerinin Operasyonel Hale Getirilmesi	Kaynakların müşteri deneyimine göre fiziksel, insani, organizasyonel, finansal, bilgi ve teknolojik olarak tanımlanması.
Oluşturulan Deneyim Türlerinin Kontrol Edilmesi	Müşteri deneyimini ölçmek için kontrol sistemleri oluşturulup oluşturulmadığının değerlendirilmesi

Kaynak: Jacob vd., 2023.

7. Sonuç ve Öneriler

Günümüz koşullarında ürünün kendisi müşteri memnuniyeti ve sadakati yaratmak için yeterli olmadığından, işletmeler teknolojinin yaygınlaşması ve çevresel değişiklikleri de dikkate alarak ürün merkezli bir yaklaşımdan daha deneyim merkezli bir yaklaşım ve uygulama tarzına geçerek pazarlama uygulamalarını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır (Batat, 2021a, 2022). Deneyim merkezli yaklaşım benimseyen firmalar müşterilerine farklı kanallarla ulaşarak bu deneyimlerini ayrıntılı biçimde analiz ederek rekabet avantajı sağlamaktadırlar (Gürsev vd., 2024). Ancak işletmelerin, müşterilerin alışveriş deneyimlerini farklılaştıran kanallara ve teknolojilere tek tek odaklanması yerine müşterinin bakış açısını ve önceliklerini anlamaya odaklanması gerekmektedir (Jacob vd., 2023). Bu sebeple işletmelerin müşteri gözünde değer oluşturmak ve sadakat yaratabilmek için müşteri ile çevrimiçi ve çevrimdışı tüm temas noktalarında etkileşim sağlayacakları bir ortama ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu noktada fiziksel ve dijital temas noktalarını harmanlayan kusursuz ve sürükleyici bir müşteri deneyimi sunmak işletmeler için bir zorunluluk haline gelmiştir. Fijital kavramı, tüketicinin gerçek ve çok duyulu deneyimlere olan ihtiyacını arttırarak dijital markaların fiziksel mağazalar oluşturmasına, yüksek teknolojiyi kullanarak farklılaştırılmış müşteri deneyimleri geliştirmesine imkân sağlamıştır (Cortés, 2021). Bu durum fiziksel mağaza perakendeciliğinin sınırlarını genişlettiği için deneyimsel perakendeciliğe yeni bir yaklaşım getirmiştir (Rosado-Serrano ve Navarro-García, 2023).

Fijital uygulamaları kullanan işletmeler pazarlama iletişimi araçlarını daha ilginç, dinamik ve hızlı kullandığından ve bu araçlar insan algısının sınırlarını genişlettiğinden işletmelerin müşterilerle etkileşimini kolaylaştırmaktadır (Moravcikova ve Kliestikova, 2017; Singh vd., 2019). Benzer bir sonuç Banik (2021) tarafından da ifade edilmiş; müşterilerin fijital ortamda maddi olmayan formda tatmin elde ettiğini bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak marka ile etkileşime girerek, sürekli kullanma eğilimi geliştirdiklerini savunulmuştur. Dahası Liu ve Lee (2024) tarafından yapılmış bir araştırma fijital perakende ortamında tüketicilerin bilişsel, duygusal, teknolojik, duyusal ve sosyal deneyimlerinin müşteri bağlılığında önemli rol oynadığını doğrulamıştır. Bu açıdan fijital deneyimin sürükleyici ortamı, çok kanallı dünyada marka ve ürünlere katma değer sağlayan, müşterinin duyularına aynı anda hitap eden çok duyulu yeni bir ekosistem yaratma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel yeni teknolojilerle beslendiğinde bugün sonuçlarını hayal dahi edemeyeceğimiz inovatif müşteri deneyim ortamları yaracak ve gelecekte farklı sektörlerde ve şirketlerde fijital teknolojilere olan talebin artmasına yol açacaktır. Bu sebeple, bu makale fiziksel ve dijital ortamın temel özelliklerini bir araya getirerek, satın alma sürecini akıcı ve sürükleyici hale getiren fijital ortamı tüm yönleriyle incelemeyi hedeflemiştir. Bu çalışma, fiziksel ve sanal mekânlar arasındaki bağlantıyı güçlendirerek çevrimiçi ve çevrimdışı tüm temas noktalarında var olmak isteyen hiper bağlantılı ve talepkâr müşterinin üçüncü deneyim alanı olan fijital deneyim kavramını odağına almıştır. Hibrit tüketim deneyimi olan fijital deneyimin, satın alma noktasındaki potansiyelini ortaya çıkaran mekanizmaları keşfetmek işletmeler açısından oldukça önemlidir. Artan rekabet ortamında işletmelerin fijital deneyim yaratmaya, geliştirmeye odaklanmaları ve pazarlama araçlarını yeni gelişen şartlara uyarlamaları önerilmektedir. Dahası işletmeler için önemli bir zorluk olarak tanımlanan fijital deneyim yönetimi kavramı sürdürülebilir büyüme ve rekabet avantajı sağlama hedeflerine ulaşmak için önemli bir faktördür. Türkiye'de fijital deneyim yönetimi alanında çalışmaların azlığı gelecekteki çalışmalar için önemli bir araştırma boşluğu oluşturmaktadır. Gelecekteki araştırma gündemi, fijital ortamın müşteri değerini nasıl etkilendiği, fijital müşteri deneyimi için temel itici güçlerin ve fijital pazarlama karması araçlarının tespiti, fijital müşteri deneyiminin ölçülmesi ve fijital müşteri ilişkileri yönetimi çerçevesinde genişleyecektir (Del Vecchio vd., 2023). Fijital deneyimin, geleceğin müşteri deneyim konseptini oluşturduğu düşünüldüğünde yapılan çalışmanın gelecekteki çalışmalara zemin hazırlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'de fijital deneyim ve fijital deneyim yönetimi ile ilgili daha kapsamlı araştırmalara da ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Akyol Çekiç, A., & Ersöz, F. T. (2021). *Fijital pazarlama kapsamında arttırılmış gerçeklik içeren reklam örnekleri incelemesi.* Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi 7. Uluslararası İletişim Günleri Dijital Çağda İletişim Eğitimi Sempozyumu, İstanbul.

Albăstroiu, I., & Felea, M. (2015). Enhancing the shopping experience through qr codes: the perspective of the romanian users. *Amfiteatru Economic, 17*(39), 553-566.

Alberti, F., & Belfanti, F. (2021). *Trend-driven innovation*. https://worldmanufacturing.org/wp-content/uploads/08_Alberti-1.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

Alliedmarketresearch. (2023). *RFID market*. https://www.alliedmarketresearch.com/rfid-market-A14522 (Erişim Tarihi:15.03.2023).

Alsop, T. (2022a). Augmented reality (AR) market size worldwide in 2017, 2018 and 2025. https://www.statista.com/statistics/897587/world-augmented-reality-market-value/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Alsop, T. (2022b). Mixed reality (MR) market size worldwide in 2017, 2018 and 2025. https://www.statista.com/statistics/897595/world-mixed-reality-market-value/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Alsop, T. (2022c). Virtual Reality (VR)-Statistics & Facts. https://www.statista.com/topics/2532/virtual-reality-vr/#topicOverview (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Amin, D., & Govilkar, S. (2015). Comparative study of augmented reality sdk's. *International Journal on Computational Science & Applications, 5*(1), 11-26.

Anam, A. (2023). How can 'phygital' shape the future of customer experience. *Fusion BPO Services*. https://www.fusionbposervices.com/blog/how-can-phygital-shape-the-future-of-customer-experience/ (Erişim Tarihi: 17.03.2023).

Ayala, G., & Henderson, K. (1995). Interactive kiosks and their effects on services marketing: a call for further research. *Journal of Retailing and Consumer Services, 2*(3), 191-194.

Azuma, R., Baillot, Y., Behringer, R., Feiner, S., Julier, S., & MacIntyre, B. (2001). Recent advances in recent advances in. *IEEE Computer Graphics and Applications, 21*(6), 34-47.

Banik, S. (2021). Exploring the involvement-patronage link in the phygital retail experiences. *Journal of Retailing and Consumer Services, 63*, 102739.

Batat, W. (2019). *The new luxury experience*. http://link.springer.com/10.1007/978-3-030-01671-5 (Erişim Tarihi: 15.03.2023)

Batat, W. (2021a). *Experiential marketing case studies in customer experience. Experiential Marketing*. New York:Rauthedge

Batat, W. (2021b). *Getting phygital with consumers.* https://iveybusinessjournal.com/getting-phygital-with-consumers/ (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

Batat, W. (2022). Why is the traditional marketing mix dead? Towards the "experiential marketing mix" (7E), a strategic framework for business experience design in the phygital age Wided. *Journal of Strategic Marketing*, 1-14.

Batat, W., & Hammedi, W. (2023). The extended reality technology (ERT) framework for designing customer and service experiences in phygital settings: a service research agenda. *Journal of Service Management, 34*(1), 10-33.

Becker, N. (2023). *Phygital: The definitive guide for 2023+ mindblowing examples*. https://peertopeermarketing.co/phygital/ (Erişim Tarihi: 17.03.2023)

Bekaroğlu Özatar, A. (2024). Fijital müşteri deneyimi: bankacılık sektöründe bir inceleme. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(1), 30-45.

Belghiti, S., Ochs, A., Lemoine, J. F., & Badot, O. (2018). The phygital shopping experience: an attempt at conceptualization and empirical ınvestigation. *developments in marketing science: Proceedings of the Academy of Marketing Science*, 61–74.

Boardman, R., Henninger, E., & Zhu, A. (2020). Augmented reality and virtual reality- new drivers for fashion retail?. *Technology-Driven Sustainability: Innovation in the Fashion Supply Chain*, 155-172.

Bolton, R. N., McColl-Kennedy, J. R., Cheung, L., Gallan, A., Orsingher, C., Witell, L., & Zaki, M. (2018). Customer experience challenges: bringing together digital, physical and social realms. *Journal of Service Management, 29*(5), 776-808.

Carmigniani, J., Furht, B., Anisetti, M., Ceravolo, P., Damiani, E., & Ivkovic, M. (2011). Augmented reality technologies, systems and applications. *Multimedia Tools and Applications, 51*(1), 341-377.

Castillo, G. (2022). *Surfing to Extended Reality: what is it? and how does it work?* https://www.encora.com/insights/surfing-to-extended-reality-what-is-it-and-how-does-it work (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Çakın, Ö., & Yaman, D. (2020). Fijital (phygital) pazarlama uygulamaları üzerine bir inceleme: Amazon Go Örneği. *Middle Black Sea Journal of Communication Studies, 5*(1), 1-10.

Çelik, Z. (2021). Fijital (phygital) pazarlama. M. Sağlam (Ed.), *Dijitalleşen Dünyada Pazarlama* içinde (ss. 297–317). Ankara: Nobel Yay.

Chowdhary, A. (2019). *AI-robot as a service: improving phygital experience*. https://in.apparelresources.com/technology-news/retail-tech/ai-robot-service-improving phygital-experience/ (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Cortés, S. B. (2021). *Reconfiguración de la estrategia de marketing, camino a fidelizar a un consumidor phygital*. (Doctoral Dissertation). EAFIT University. Colombia

Del Vecchio, P., Secundo, G., & Garzoni, A. (2023). Phygital technologies and environments for breakthrough innovation in customers' and citizens' journey. A critical literature review and future agenda. *Technological Forecasting and Social Change, 189*, 122342.

Dou, X., & Li, H. (2008). Creative use of qr codes in consumer communication. *International Journal of Mobile Marketing, 3*(2), 61-67.

Falke, O., Rukzio, E., Dietz, U., Holleis, P., & Schmidt, A. (2007). Mobile services for near field communication. *Technical Report*. University of Munich.

Farah, M. F., Ramadan, Z. B., & Harb, D. H. (2019). Journal of retailing and consumer services the examination of virtual reality at the intersection of consumer experience , shopping journey and physical retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services, 48*, 136-143.

Fast-Berglund, Å., Gong, L., & Li, D. (2018). Testing and validating extended reality (xr) technologies in manufacturing. *Procedia Manufacturing*, *25*, 31-38.

Fazan, K. (2022). *Phygital Retail: A Blessing or a Curse? And Can It Work for You?* The International Retail Academy. https://www.theinternationalretailacademy.com/post/phygital-retail-a-blessing-or-a-curse-and-can-it-work-for-you (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Flavián, C., Ibáñez-Sánchez, S., & Orús, C. (2019). The impact of virtual, augmented and mixed reality technologies on the customer experience. *Journal of Business Research*, *100*, 547-560.

Frascolla, V. (2021). *Un mondo sempre più phygital: l'impatto dei digital signage sulla willingness to pay a higher price del consumatore*, (Doctoral Dissertation). LUISS Guido Carli University, Italy

Fuentes, C., & Svingstedt, A. (2017). Mobile shopping and the practice of shopping: a study of how young adults use smartphones to shop. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *38*, 137-146.

Germain, J. M. (2023). Retailers, ıt's time to get phygital. https://www.ecommercetimes.com/story/retailers-its-time-to-get-phygital-177351.html (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

Globenewsswire. (2023). *The global smart mirror market size to grow Usd 15.10 billion by 2030 cagr 11.20%*. https://www.globenewswire.com/en/news-release/2023/03/07/2622414/0/en/Global-Smart-Mirror-Market-Size-To-Grow-USD-15-10-Billion-By-2030-CAGR-11-20.html (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Goh, J. (2022). *Enhancing customer experience in a 'phygital' future. epam systems*. https://www.epam.com/insights/blogs/enhancing-customer-experience-in-a-phygital-future (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Grewal, D., Levy, M., & Kumar, V. (2009). Customer experience management in retailing: an organizing framework. *Journal of Retailing*, *85*(1), 1-14.

Grewal, D., Gauri, D. K., Roggeveen, A. L., & Sethuraman, R. (2021). Strategizing retailing in the new kechnology era. *Journal of Retailing*, *97*(1), 6-12.

Gürsev, S., Üniversitesi, M., & Fakültesi, M. (2024). *Çağrı merkezi süreçlerinde müşteri deneyimi ölçümü ve yeni nesil yaklaşımlar*. Bilgisayar Bilimleri ve Müdendislik Dergisi, 17(1),19–27.

Hagberg, J., Sundstrom, M., & Egels-Zanden, N. (2016). *The digitalization of retailing: an ewploratory framework*. International Journal of Retail & Distribution Management, *44*(7),694-712.

Han, D., Bergs, Y., & Moorhouse, N. (2022). Virtual reality consumer experience escapes : preparing for the metaverse. *Virtual Reality*, *26*(4), 1443-1458.

Harz, N., Hohenberg, S., & Homburg, C. (2021). Virtual reality in new product development : ınsights from prelaunch sales forecasting for durables. *American Marketing Association*, *86*(3), 157-179.

Ho, C.J. (2019). Strategies for marketing really new products to the mass market : a text mining-based case study of virtual reality games. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, *6*(1),1-14.

Howley, L. (2022). How phygital beauty solutions create ımmersive experiences. *Perfect Business Consumer*. https://www.perfectcorp.com/business/blog/commerce/contactless-phygital-solutions-for-the-post-covid-consumer (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Huang, M., & Rust, R. T. (2022). A framework for collaborative artificial ıntelligence in marketing. *Journal of Retailing*, *98*(2), 209-223.

Hwang, J., Kim, E. Y., & Hwang, Y. (2023). Empirical study on effects of gratification on continuous usage ıntention of Ar avatars in smart mirrors: focus on generation Z. *International Journal of Human–Computer Interaction*, *40*(11), 3000-3013.

Hwangbo, H., Kim, Y. S., & Cha, K. J. (2017). Use of the smart store for persuasive marketing and ımmersive customer experiences: a case study of korean apparel enterprise. *Mobile Information Systems*, *2017*(1).

Igloolab. (2023). *Phygital and hybrid experiences*. Igloolab.com. https://igloolab.co/en/phygital-experiences/ (Erişim Tarihi: 23.03.2023).

Imarcgroup. (2023). *Near field communication (NFC) market: global ındustry trends, share, size, growth, opportunity and forecast 2023-2028*. https://www.imarcgroup.com/near-field-communication-market (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Insignares, A. (2021). The fundamentals of phygital retail. https://www.koombea.com/blog/phygital/ (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

İpek, A. R. (2020). Artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik ve karma gerçeklik kavramlarında isimlendirme ve tanımlandırma sorunları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, *9*(71), 1061-1072.

Jacob, F., Pez, V., & Volle, P. (2023). Shifting to phygital experience management with design science: a six-step method to manage customer journeys. *Journal of Strategic Marketing*, *31*(5), 961-982.

Jain, P., & Aggarwal, K. (2020). Transforming marketing with artificial intelligence. *Irjet*, *3*(4), 291-297.

Jain, S., & Werth, D. (2019). *Current state of mixed reality technology for digital retail: a literature review*. https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-030-22335-9_2.pdf (Erişim Tarihi: 06.05.2023)

Javornik, A. (2016). Augmented reality: Research agenda for studying the impact of its media characteristics on consumer behaviour. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *30*, 252-261.

Johnson, M., & Barlow, R. (2021). Defining the phygital marketing advantage. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, *16*(6), 2365-2385.

Jones, R. (2023). *The Emergence of phygital customer experiences*. https://vmblog.com/archive/2023/05/05/the-emergence-of-phygital-customer-experiences.aspx#.ZFwAe-pBxPY (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Kaličanin, K., Čolović, M., Njeguš, A., & Mitić, V. (2019). *Benefits of Artificial Intelligence and Machine Learning in Marketing*. International Scientific Conference On Information Technology and Data Related Research, Singidunum University, Serbia.

Katz, C. (2022). *The rise of "phygital" and its ımpact on e-commerce*. https://www.mytotalretail.com/article/the-rise-of-phygital-and-its-impact-on-e-commerce/

(Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Klaus, P. (2024). Viewpoint :phygital-the emperor's new clothes?. *Journal of Strategic Marketing*, 32(8), 1172-1179.

Koetz, C. (2022). *The future ıs phygital.* https://www.dukece.com/insights/the-future-is-phygital/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Köse, N., & Yengin, D. (2018). Dijital pazarlamadan fijital pazarlamaya geçişe örnek olarak arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının pazarlama üzerindeki katkılarının incelenmesi. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 10(1), 77–111.

Lanzillo, L. (2023). What does NFC mean to your customer experience? https://www.northridgegroup.com/blog/what-does-nfc-mean-to-your-customer-experience/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Lao, A., Vlad, M., & Martin, A. (2021). Exploring how digital kiosk customer experience enhances shopping value, self-mental imagery and behavioral responses. International Journal of Retail and Distribution Management, *49*(7), 817-845.

Lawry, C. A. (2022). Blurring luxury: the mediating role of self-gifting in consumer acceptance of phygital shopping experiences. International Journal of Advertising, *41*(4), 796-822.

Li, C. H., Chan, O., Chow, Y., Zhang, X., Tong, P., Li, S., Ng, H., & Keung, K.(2022). Evaluating the effectiveness of digital content marketing under mixed reality training platform on the online purchase ıntention. *Frontiers in Psychology*, *13*, 1-16.

Liu, L., & Lee, S. H. (2024). Do people really care if it's phygital retail? Exploring the relationship between customer experiences and customer behaviors. *Asia Marketing Journal*, *26*(3), 186-200.

McFarlane, D., Sarma, S., Chirn, J., Wong, C., & Ashton, K. (2003). Auto ID systems and intelligent manufacturing control. *Engineering Applications of Artificial Intelligence*, *16*(4), 365-376.

McHugh, S., & Yarmey, K. (2012). Near field communication: Introduction and ımplications. *Journal of Web Librarianship*, *6*(3), 186-207.

Mele, C., Russo, T., Marialuiza, S., & Bernardo, I. (2023). The phygital transformation : a systematic review and a research agenda. *Italian Journal of Marketing*, 2023(3), 323-349.

Melekhova, A. S. (2020). Phygital-teknologies as a tool for developing efficient communication with today's customer. *Vestnik of the Plekhanov Russian University of Economics*, 158-167.

Milgram, P., & Colquhoun, H. (1999). A framework for relating head-mounted displays to mixed reality displays. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*, *43*(22).

Moravcikova, D., & Kliestikova, J. (2017). Brand building with using phygital marketing communication. *Journal of Economics, Business and Management*, *5*(3), 148-153.

Morlot, C. (2023). Innovating with phygital events: combining digital and physical worlds. https://piratex.com/blog/innovating-with-phygital-events-combining-digital-and-physical-worlds/ (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

Moroz, M. (2019). Tendency to use the virtual fitting room in generation Y-results of qualitative

study. *Foundations of Management*, *11*(1), 239-254.

Mustak, M., Salminen, J., Plé, L., & Wirtz, J. (2021). Artificial intelligence in marketing: Topic modeling, scientometric analysis, and research agenda. *Journal of Business Research*, *124*, 389-404.

Mustaphi, B. M. (2020). Digital marketing strategies for effective customer relationship management. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, *16*(8), 376-384.

Narang, S., Jain, V., & Roy, S. (2012). Effect of qr codes on consumer attitudes. *International Journal of Mobile Marketing*, *7*(2), 52-64.

Neuburger, L., Beck, J., & Egger, R. (2018). The "phygital" tourist experience: The use of augmented and virtual reality in destination marketing. *Tourism Planning and Destination Marketing* (November), 183-202.

Nofal, E., Reffat, R., & Moere, A. Vande. (2017). Phygital heritage: an approach for heritage communication. *Online Proceedings from the Third Immersive Learning Research Network Conference*, Verlag der Technischen Universitat Graz.

O'Neill, S. (2021). *The state of qr codes in 2023 : Stats and trends*. https://www.lxahub.com/stories/qr-code-stats-trends (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Obermeier, G. (2019). "Mirror, mirror on the wall…" What is your customer experience after all? The ınfluence factors of using smart mirrors: An FsQCA approach. https://github.com/mschermann/treoaticis2019/blob/master/1277-doc.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2023).

Odabaşı, Y. (2021). *Postmodern pazarlamayı anlamak değişimler,yönelimler,esintiler*. İstanbul:Optimum Basım Yayın.

Ogunjimi, A., Rahman, M., Islam, N., & Hasan, R. (2021). Smart mirror fashion technology for the retail chain transformation. *Technological Forecasting and Social Change*, *173*, 121118.

Orús, C., Gurrea, R., & Ibáñez-Sánchez, S. (2019). The impact of consumers' positive online recommendations on the omnichannel webrooming experience. *Spanish Journal of Marketing*, *23*(3), 397-414.

Özarslan, Y. (2011). *Öğrenen içerik etkileşiminin genişletilmiş gerçeklik ile zenginleştirilmesi*. 5th İnternational Computer & Instructional Technologies Symposium, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Özdemir Süzer, Ö., & Taşkın, Ç. (2022). Bütünleşik kanallı pazarlama kapsamında showrooming ve webrominge yönelik niyet üzerine bir araştırma. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *9*(2), 243-271.

Pletneva, A., & Ababkova, Y. (2018). Phygital Ехнологии В Рекламе И Маркетинге. *Journal of Materials Processing Technology*, *1*(1), 1-8.

Purcărea, T. (2018). *The future of retail impacted by the smart Phygital era*. http://crd-aida.ro/RePEc/rdc/v9i3/4.pdf (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Rashid, Z., Peig, E., & Pous, R. (2015). Bringing online shopping experience to offline retail through augmented reality and RFID. *5th International Conference on the Internet of Things*, Seoul, Korea (South).

Rauschnabel, P. A. (2021). Augmented reality is eating the real-world! The substitution of physical products by holograms. *International Journal of Information Management*, 57, 102279.

Rivet, C., Fornerino, M., & Reghem, J. (2018). Explorer l'expérience de shopping dans un magasin phygital. *Décisions Marketing*, 91, 45-60.

Rol, S., & Hassan, A. (2024). Turizm destinasyonlarında fijital pazarlama : sistematik bir literatür incelemesi. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 4(2024), 183-202.

Rosado-Serrano, A., & Navarro-García, A. (2023). Phygital : A New Alternative Mode of Entry in Retail and Franchising. Revista de Marketing y Publicidad, 7, 105-121.

Rouse, M. (2022). *Near field communication. techopedia*. https://www.techopedia.com/definition/27583/near-field-communication-nfc (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

Sağtaş, S. (2024). Dijital Pazarlamanın değişen yüzü: Fijital pazarlama ve uygulamaları üzerine bir araştırma. *Social Scences Studies Journal*, 8(95), 629-637.

Sarac, A., Absi, N., & Dauzere-Pérès, S. (2010). A literature review on the impact of RFID technologies on supply chain management. *International Journal of Production Economics*, *128*(1), 77-95.

Schuir, J., & Teuteberg, F. (2021). Understanding augmented reality adoption trade-offs in production environments from the perspective of future employees: A choice-based conjoint study. *Information Systems and e-Business Management*,*19*(3), 1039-1085.

Schul, Y., & Mayo, R. (2003). Searching for certainty in an uncertain world: The difficulty of giving up the experiential for the rational mode of thinking. *Journal of Behavioral Decision Making*, *16*(2), 93-106.

Scott, S. (2022). *What is phygital marketing?* https://www.kochava.com/what-is-phygital-marketing/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Sebert, E. (2020). *Les 5 avantages du phygital*. https://piratex.com/blog/innovating-with-phygital-events-combining-digital-and-physical-worlds/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Sharma, V., Gusain, P., & Kumar, P. (2013). *Near field communication*. Conference on Advances in Communication and Control Systems 2013, DIT University, Ireland.

Silva, D. G., & Cachinho, H. (2021). Places of phygital shopping experiences? The new supply frontier of business improvement districts in the digital age. *Sustainability*, *13*(23), 1-21.

Singh, A., & Shah, A. (2019). Phygital -the future of marketing. https://www.academia.edu/41962663/Phygital_-The_Future_Of_Marketing (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Singh, M. M., Adzman, K., & Hassan, R. (2018). Near field communication (NFC) technology security vulnerabilities and countermeasures. *International Journal of Engineering and Technology*, *7*(4.31), 298-305.

Singh, P., Singh, G., & Singh, M. (2019). Let'S Get Phygital: M-Commerce As A Crusader For "Phygital" Retail. P. Duhan & A. Singh (Ed.), *M-Commerce Experiencing the Phygital Retail* içinde (ss. 145-162). Canada: Apple Academic Press Inc.

Sorensen, K. (2020). *Phygital- the new marketing frontier*. https://www.konstructdigital.com/marketing-strategy/phygital-marketing/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Steuer, J. (1993). Defining virtual reality: dimensions determining telepresence. *Communication In The Age of Virtual Reality*, *33*, 37-39.

Stoian, R. (2019). How interactive kiosks offer an opportunity to learn and increase sales. *Samsung SDS America*. https://www.samsungsds.com/en/insights/how-interactive-kiosks-offer-opportunity-to-learn-and-increase-sales.html (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Sung, E., Bae, S., Han, Kwon, O. (2021). Consumer engagemen.t via interactive artificial intelligence and mixed reality. *International Journal of Information Management*, 60,102382.

Şeker, A. (2021). Türkiye ' de Fijital (Phygital) Pazarlama Uygulamaları Üzerine Nitel Bir Araştırma: Bref'le Hijyene Yolculuk Projesi Örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *12*(23), 187-206.

Taghaboni-Dutta, F., & Velthouse, B. (2006). RFID technology is revolutionary: Who should be involved in this game of tag? *Academy of Management Perspectives*, *20*(4), 65-78.

Taraš, M. (2020). *Phygital Maloprodaja* (Master Thesis). University of Split. Croatia.

Telli, G., & Gök, A. (2021). Çevrimiçi araştır mağazadan satın al yönteminin anlık satın alma davranışına etkisi: Türkiye'de sigorta brokerliğinde çalışanların incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *13*(4), 3375-3391.

Thormundsson, B. (2023). Artificial intelligence (AI) market size worldwide in 2021 with a forecast until 2030. https://www.statista.com/statistics/1365145/artificial-intelligence-market size/#:~:text=According to Next Move Strategy,nearly two trillion U.S. dollars. (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Tichelen, B. Van. (2019). *The role and opportunities of Phygital in the digital omni-channel strategy*. (Master Thesis). Université Catholique de Louvain. Belgium

Tiwari, K. (2021). *Phygital retail (And how it is) reinventing retail customer engagement in India. capillary technologies.* https://www.capillarytech.com/blog/capillary/phygital-retail-and-how-it-is reinventing-retail-customer-engagement-in-india/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Tremosa, L. (2022). *Beyond AR vs. VR: What is the difference between AR vs. MR vs. VR vs. XR? Interaction design foundation.* https://www.interaction-design.org/literature/article/beyond-ar-vs-vr-what-is-the-difference-between-ar-vs-mr-vs-vr-vs-xr (Erişim Tarihi: 15.03.2023).

Vailshery, L.S. (2022). Interactive kiosk market revenue worldwide in 2020, 2021 and 2028, https://www.statista.com/statistics/1183457/iot-connected-devicesworldwide/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Van De Sanden, S., Willems, K., & Brengman, M. (2022). How customers motive attributions impact intentions to use an interactive kiosk in-store. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 66, 102918.

Vel, K. P., Brobbey, C. A., Salih, A., & Jaheer, H. (2015). Data, technology & social media: Their invasive role in contemporary marketing. *Revista Brasileira de Marketing*, *14*(4), 421-437.

Verma, S., Sharma, R., Deb, S., & Maitra, D. (2021). Artificial intelligence in marketing: Systematic review and future research direction. *International Journal of Information*

Management Data Insights, 1(1), 100002.

Vlačić, B., Corbo, L., Costa e Silva, S., & Dabić, M. (2021). The evolving role of artificial intelligence in marketing: A review and research agenda. *Journal of Business Research*, 128, 187-203.

Want, R. (2006). An introduction to RFID technology. *Pervasive Computing, 5*(1), 25-33.

We Are Social. (2024). *Digital 2024 April Global Statshot Report*. https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/SwQ5C.pdf. (Erişim Tarihi: 23.10.2024).

Weis, S. A. (2007). RFID (Radio frequency identification): Principles and applications. *System, 2*(3), 1-23.

Welsh, M. (2023). *The future is phygital: physical and digital*. https://www.mobiquity.com/insights/the-future-is-phygital (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Wilkerson, B. (2019). *How RFID in retail is improving customer experience*. https://msmsolutions.com/rfid-in-retail-improving-customer-experience/ (Erişim Tarihi: 20.03.2023).

Yolcu, T., Gökdemir Ekici, S., Altunışık, R., & Özkaynar, K. (2017). *Online mi? Offline mi? Tüketici tercihlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi*. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13(ICMEB17), 1-8.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Temmuz/July-2024

Exploring the Causal Relationship Between Crypto Assets and Bist100: An Empirical Investigation

Kripto Varlıklar ve Bist100 Arasındaki Nedensel İlişkinin Keşfedilmesi: Ampirik Bir Araştırma

Öğr. Gör. Dr. Kezban HİTAY SARP [1]

Abstract

Since the emergence of crypto assets, developments in these markets have significantly impacted and continue to influence all traditional financial markets. The financial turbulence resulting from these effects underscores the necessity and importance of a thorough understanding of crypto asset markets. Moreover, to mitigate the impact of turbulence and implement effective strategies, it has become imperative for all financial market participants to closely monitor the relationships between crypto assets and traditional financial markets. The main aim of this study is to determine the causal relationship between Bitcoin, the crypto asset with the highest market volume, and the BIST100, which represents the Turkish stock market. The study period is divided into two temporal periods considering the COVID-19 pandemic, which affected all markets and caused significant changes in their performance. The time intervals are defined as pre-pandemic (18/01/2017 - 9/03/2020) and pandemic period (10/03/2020 -05/05/2023). Daily data was used for analysis, and weekend prices were excluded from the analysis as the stock market operates only on weekdays. The Vector Autoregressive (VAR) model-based Granger Causality Test was used to examine the data. The results of the analysis indicated that no causality could be detected between Bitcoin and BIST100, and vice versa, during both the pre-pandemic and pandemic periods.

Keywords: Crypto Assets, Stock Markets, Covid-19, Granger Causality Analysis

Paper Type: Research

Özet

Kripto varlıkların ortaya çıkışından itibaren, bu piyasalarda meydana gelen gelişmeler tüm geleneksel finansal piyasaları önemli düzeyde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu etkiler sebebiyle oluşan finansal çalkantılar, kripto varlık piyasalarını iyi anlamanın gerekliliğini ve önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalkantılardan daha az zararla çıkmak ve doğru stratejileri uygulayabilmek için tüm finansal piyasa taraflarının kripto varlıklar ile geleneksel finansal piyasalar arasındaki ilişkileri yakından takip etmeleri zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu çalışmanın temel amacı, piyasa hacmi en yüksek kripto para birimi olan Bitcoin ile Türkiye borsasını temsil eden BIST100 arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemektir. Tüm piyasaları etkileyen ve performanslarında önemli değişikliklere neden olan COVID-19 salgını dikkate alınarak çalışma dönemi iki zamansal döneme ayrılmıştır. Zaman aralıkları pandemi öncesi (18/01/2017 - 9/03/2020) ve pandemi dönemi (10/03/2020 -05/05/2023) olarak tanımlanmıştır. Analiz için günlük veriler kullanılmış ve borsa sadece hafta içi çalıştığı için hafta sonu fiyatları analiz dışında tutulmuştur. Verilerin incelenmesinde Vektör Otoregresif (VAR) model tabanlı Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, hem pandemi öncesi hem de pandemi dönemlerinde Bitcoin ile BIST100 ve tersi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Valıklar, Hisse Senedi Piyasası, Covid-19, Granger Nedensellik Analizi

Makale Türü: Araştırma

[1] Balıkesir Üniversitesi, Bigadiç Meslek Yüksekokulu, kezban.hitay@balikesir.edu.tr

Atıf için (*to cite*): Hitay Sarp, K. (2025). Exploring the Causal Relationship Between Crypto Assets and Bist100: An Empirical Investigation. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 599-609

Introduction

In our world where technological developments and digitalization are accelerating and gaining importance, it is inevitable that some innovations will emerge in the financial system and financial markets every day. One of the innovations that swiftly impacted humanity and gained rapid acceptance is crypto assets. With its structure that combines the existing monetary system with technology and eliminates centralization, it has almost made a breakthrough in the world of finance. Although it lacks a legal basis worldwide, the widespread acceptance among people and its emergence as a digital investment tool lead us to contemplate that such digital assets will become an integral part of our lives in the future (Pilatin, 2022; Janson & Karoubi, 2021).

Money has always had an important place throughout human history. Money went through an important process of change until it took its present form. Throughout human history, there have been many different objects used instead of money. For example; various grains, seashells, beads, stones are some of these objects (TCMB, 2023). In order for an object to be used instead of money, it must have some functions such as being a medium of exchange, a unit of account and value, an instrument of investment and savings, and an instrument of economic policy (Eken & Kale, 2018).

Before the currency structure used today, people used barter system. The barter system, which mostly fulfilled its function in periods when the number of people and monetary transactions is low, had brought many difficulties. Especially, when the amount of purchase and sale was high, the difficulty of transporting these objects constituted a important problem. It was not always possible to match mutual needs at the time of trade. Also, It was difficult for the person who owns many products to find the person who would like to buy this product. Due to these difficulties, the barter system could not survive (Elmas & Aydın, 2021).

In former times, with the abandonment of the barter system, the commodity money system began to be used in many economies. Commodity money is money made from precious metals such as gold and silver. Afterwards, the usage area of the money obtained from these mines decreased and the economies switched to paper money. Paper money has been used for many years. At the present time, the reasons such as the invention of the internet, the development of technology and banking applications have caused the transfer of paper money to the virtual environment and the fiat money produced by banks has become widespread (Öztürk & Koç, 2006).

The factors such as technological developments and the increase in the use of the internet have led to a change in the money system used, and money has become a digital object rather than a physical asset. This object, which became digital and enabled transactions using the encryption technique, was quickly included in the financial system by taking the name of crypto asset (Dibrova, 2016). Crypto assets have a decentralized structure, unlike coins that have a centralized structure and are traded in the banking system. This decentralized structure is controlled by the blockchain database, and crypto assets are produced in the public domain by methods known to everyone. While traditional currencies can be issued by national central banks when deemed necessary by governments, the amount to be produced in crypto assets is determined during the establishment of the crypto system and this rate is not exceeded. In addition, crypto assets cannot be seized by the states without the permission of their owners (Pirinççi, 2018). Crypto assets came into our lives with the introduction of Bitcoin in the article "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System" written by Satoshi Nakamoto in 2008 (Nakamoto, 2008). This article focuses on the element of trust. Accordingly, electronic money will be fully peer-to-peer and can be sent directly from one party to the other without going through any financial institution. This way of sending will eliminate the need for any intermediary institution and transfer transactions can be made with a decentralized money.

1. Conceptual Framework

1.1. Crypto Assets and Bitcoin

Crypto assets are math-based and decentralized coins that use the science of cryptology. Crypto asset transactions, which are based on a number of cryptographic transactions, have become an escape route after the 2008 financial crisis, when the trust in banks and the banking system was shaken. Initially employed in trade, it has evolved over time into an investment tool (Eren, Erek, & Akbaba, 2020). Crypto assets typically has a number of features. These features can be listed as follows (Kubar & Toprak, 2021);

- They do not have any material and physical structure, they are a completely digital currency.

- They are decentralized. A third party is not needed to perform a transfer between two parties.

- The system is open to all users.

- It does not contain any terms and conditions limiting its use.

- TL, USD etc. can be converted into currencies.

- All crypto money transactions are created with high security, by well-equipped and independent miners.

The first crypto asset to appear was Bitcoin. Bitcoin is the crypto asset that was first introduced by Satoshi Nakamoto and has the highest transaction volume since its release. Bitcoin has a number of features that distinguish it from other currencies. These features can be listed as follows (Yumuşaker, 2019);

- It is decentralized. It does not work under any authority.

- Uses P2P3 technology.

- It is completely digital.

- Produced with a limit of 21 million.

- It has a complex system.

- A limited usage network is available.

- No insurance can be made.

The technology behind crypto assets is blockchain technology. Although blockchain technology came to the fore with crypto assets, it is actually a technology that emerged in 1985. Blockchain is a structure based on distributed ledger technology, which allows a transaction to be approved and maintained by all the participants, and keeps the ever-growing list of transaction records in its memory by protecting it from dangers such as theft or alteration (Yıldırım, 2019).

Blockchains consist of a distributed, chronological blockchain, constantly growing as completed blocks are added together with a new set of records. These blocks contain transactions and information from previous blocks. Since each block contains the hash of the previous block, there is a unique linear path from the first block ever sent to the current block (Mukhopadhyay at al., 2016).

Blockchain technology allows the creation of decentralized currencies, smart contracts, and assets that can be controlled over the internet. In addition to the financial system, it also has a field of use in fields such as law, business world, communication and politics.

In this study, the causal relationship between crypto assets and stocks is investigated. Krypto assets represent Bitcoin, while the stock market is represented by the BIST 100 index.

Based on this premise, the study investigates the causal relationship between Bitcoin and the BIST 100 index. Stocks, issued by anonymous companies, provide certain rights and obligations to their holders and attract a large investor base. These financial markets, which are sought after by investors, have the ability to be influenced at different levels by any event occurring in the economies. The degree of influence is significant for individuals investing in these markets. Correctly predicting and taking precautions against market reactions to events will increase investment gains and uplift the overall economic level. Recently, technological advancements have led to a global interaction in all financial markets. This situation has resulted in a rapid transmission of a situation occurring in one market to other markets. Crypto assets, on one hand, represent an important technological development that affects all markets, and on the other hand, attract investors with curiosity and the potential for high profits. Any development in these markets determines whether investors will gain or lose. Specifically, determining the interaction between two markets in which investors actively participate will yield a successful investment outcome.

1.2. Literature Review

Due to the rapid introduction of crypto assets into our lives and the interest of investors, scientific studies are carried out on many subjects such as the identification of crypto assets, the functioning of the blockchain technology behind it, price prediction, the existence and direction of the relationship between them and other financial assets. It is not surprising that a technology that has such a large and rapid impact on financial investment life is included in research. Accordingly, in this part of our study, some studies in the literature on the relationship between crypto assets and financial assets are included.

Kaymak & Koç, in the study conducted in 2022, attempts were made to determine whether the changes in Bitcoin transactions have an impact on the Istanbul Stock Exchange. The research period was set between 2017 and 2021, and both Granger causality analysis and Toda Yamamoto causality analysis were performed. The analysis results did not reveal any causal relationship between the variables.

Ciaian, Rajcaniova, & Kancs, in their study conducted in 2018, examined the relationship between Bitcoin and altcoins in the short and long term. The period of 2913-2016 and the daily prices of the data were used as the study period. According to the results of the research, while a price relationship was detected between Bitcoin and altcoin, it was concluded that this price relationship was significantly stronger in the short run than in the long run.

Liang, Li, Chen, & Zeng in their study in 2019, made comparisons with foreign exchange and stocks to determine the dynamic properties of crypto money. In the study, the four-year daily closing prices of the data were used. Volatility, centrality, cluster structure, robustness and risk characteristics formed the comparison criteria. According to the results of the research, it has been concluded that the dynamics of the crypto asset is more similar to the stock, the crypto money market is more fragile than the stock market with its robustness and clustering structure, and it is a high-risk financial market at the time of analysis.

Kaya examined the cointegration and causality relationship between 4 crypto assets in his study carried out in 2021. As a result of the ARDL bounds test applied using weekly closing prices in the research, it has been determined that there is long-term cointegration between crypto assets.

Klein, Thu, & Walther, investigated whether Bitcoin and gold act similarly in their study in 2018. Bitcoin, silver, gold, crude oil prices, S&P500 and MSCI Emerging Markets 50 index were used as variables in the study using the data between 2011-2017. Conditional variance and BEKK-GARCH methods were used as methods. As a result, while gold is a tool used when the markets are stressful, bitcoin is in a linear relationship with the markets when the markets are down.

In the study carried out by Kubar & Toprak in 2021, the relationship between Bitcoin and the top 10 altcoins with the highest market value was analyzed. The relationship between crypto assets was analyzed with the Granger Causality Test. As a result of the analysis, it was concluded that Bitcoin has a strong and positive relationship with all other crypto assets, with the exception of Bitcoin and Tether (USDT) crypto currency.

Sami & Abdallah, in their study in 2020, examined whether the crypt asset market affects stock market returns in the Gulf countries. The authors worked with daily data, taking into account the period of 2914-2019 as the study period. As a result of the study, it was concluded that the stock market and crypto money market are substitutes for investors in the Gulf countries. Also, every 10 percent increase in crypto asset returns is associated with a 0.17 percent decrease in stock market returns. It has been determined that the crypto money market blocks stock market indices in the Gulf countries.

In their 2022 study, Yıldız & Mülayim aimed to establish the cointegration relationship between crypto assets (Bitcoin, Ethereum, Binance Coin, TETHER, Cardano) and BIST 100. The analysis, conducted through the ARDL bounds test model, revealed that there is no cointegration relationship between cryptocurrencies and BIST 100.

In their 2022 study, Gökalp investigated whether developments in the crypto asset market influenced Borsa Istanbul (BIST) indices. The study utilized the three most popular crypto assets, namely Bitcoin, Ethereum, and Ripple, as research variables, while BIST100, BIST30, and banking (XBANK) indices served as indexes. Additionally, oil prices (WTI) and the fear index (VIX) were incorporated as control variables. The findings revealed a positive spillover effect from crypto asset markets to the indices considered in the study.

Özdemir & Çoşkun, In their study 2023, explored the connections between the BIST 100 Index and Bitcoin transaction volume. The research employed the cointegration test methods proposed by Engle-Granger (1987) and Tsong et al. (2016). The findings of the study indicated the presence of a cointegration relationship between BIST 100 and Bitcoin transaction volume.

2. Method

In this section, information about the purpose, data set and method of the research is given. Following are the outputs and results of the analysis.

In addition, since the data used in the study are obtained from platforms that are open to everyone, it does not require any ethics committee report.

2.1. Purpose of the Study

The aim of the study is to investigate the Causal relationship between the increasingly popular crypto assets and the stock market and to determine the effect of the Covid-19 pandemic on this relationship. Since crypto assets have started to be included in the portfolio for many investors, the need to determine the relationship between other investment instruments arises. In addition, the Covid-19 pandemic, which affected the whole world and created a global crisis, indeed, had some effects on financial markets and products. In this respect, it is thought that determining both the relationship between assets and the impact of the Covid-19 pandemic will provide useful information for investors.

2.2. Data Set and Method of the Study

The data set of the study consists of the daily closing data of the BIST 100 index and the Bitcoin price obtained from the two periods determined as the pre-pandemic (18/01/2017 - 9/03/2020) and the pandemic period (10/03/2020 -05/05/2023). The main reason for taking daily data is the assumption that more accurate results will be achieved in the analysis. Analysis was carried out with a total of 3160 observations, 1580 in the pre-pandemic period and 1580 in the pandemic period. Data on Bitcoin price and BIST100 index were obtained from

https://tr.investing.com/, 2023, which contains publicly available data. Variables were included in the analysis by taking their differences.

In the study, Granger Causality Test were used as methods to determine the relationship between Bitcoin, which has the highest transaction volume among crypto assets, and the BIST 100 index. The analysis was carried out using the E-Views 13 package program.

In order to apply Granger Causality Test, the time series to be used must be stationary. For this reason, it should first be checked whether the series are stationary (Granger, 1069). The commonly used stationarity tests in the literature are the Enhanced Dickey-Fuller (ADF) unit root test developed by Dickey and Fuller (1981) and the Philips Perron (PP) unit root test. Therefore, ADF and PP tests were carried out to determine whether the data is stationary or not. Then, the Granger causality test to determine the causality relationship between the variables were applied and the outputs obtained according to the analysis results were interpreted.

3. Findings of the Study

In order to increase the possibility of comparing analysis results, pre-pandemic and pandemic analysis results are shown in the same table. In order for the series to be considered stationary, the calculated test statistics should be less than the critical values at the 1% significance level (Gujarati, 2003).

In order to determine whether the series are stationary or not, the hypotheses are first formed as follows.

H_0: There is a unit root.

H_1: There is no unit root.

Table 1 displays the unit root test results of the dataset. Our study found that the test statistics of the Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests indicate that the data become stationary when first differenced, using both the constant and constant-trend models. Thus, the data is stationary at the level of I(1). Furthermore, the null hypothesis (H_0) is rejected for all variables at a significance level of 1%.

Tablo 1: Unit root test

		Augmented Dickey Fuller (ADF) Test			
		Constant			
Period	Variable	I(0)		I(1)	
		T	P	T	P
Pre-Pandemic	BIST100	-2.645722	0.0843	-30.30503	0.0000*
	BTC	-2.080917	0.2526	-26.43143	0.0000*
Pandemic	BIST100	-0.174330	0.9390	-12.29542	0.0000*
Period	BTC	-1.005184	0.7531	-28.41973	0.0000*
		Augmented Dickey Fuller (ADF) Test			
Period		Constand-Trend			
	Variable	I(0)		I(1)	
		T	P	T	P
Pre-Pandemic	BIST100	-2.578084	0.2906	-30.29899	0.0000*
	BTC	-2.034251	0.5811	-26.42634	0.0000*
Pandemic	BIST100	-1.671686	0.7630	-12.30804	0.0000*
Period	BTC	-1.175873	0.9137	-28.43117	0.0000*
		Phillips-Perron Test			
Period		Constant			
	Variable	I(0)		I(1)	
		T	P	T	P
Pre-Pandemic	BIST100	-2.567051	0.1004	-30.29229	0.0000*
	BTC	-2.176223	0.2153	-26.41333	0.0000*
Pandemic	BIST100	0.022922	0.9594	-31.03146	0.0000*
Period	BTC	-1.034416	0.7425	-28.41777	0.0000*
		Phillips-Perron Test			
Period		Constand-Trend			
	Variable	I(0)		I(1)	
		T	P	T	P
Pre-Pandemic	BIST100	-2.492693	0.3317	-30.28707	0.0000*
	BTC	-2.167054	0.5069	-26.40740	0.0000*
Pandemic	BIST100	-1.673719	0.7621	-31.01906	0.0000*
Period	BTC	-1.191108	0.9108	-28.42877	0.0000*

" sign indicates the confidence level, where "", "**", and "***" represent confidence levels of 99%, 95%, and 90%, respectively.

The delay numbers for the VAR model to be established for the Granger Causality Test are presented in Table 2. According to the results in the table, the appropriate delay number for the pre-pandemic period is 7 according to the Likelihood Ratio (LR) test, and 1 according to the Finite Prediction Error (FPE) and Akaike (AIC) criteria, while it is 0 according to the Schwarz (SC) and Hannan-Quinn (HQ) information criteria. Considering the Akaike (AIC) information criterion, the number of lags is 1. During the pandemic period, the delay number is 5 according to the Likelihood Ratio (LR) test, Finite Prediction Error (FPE), and Akaike (AIC) criteria. However, it is 0 according to the Schwarz (SC) and Hannan-Quinn (HQ) information criteria. Taking into account the Akaike (AIC) information criterion, the delay number is determined as 5. Therefore, the VAR model for the Granger Causality Test during the pandemic period is established with a delay of 5.

Tablo 2: Appropriate delay numbers by information criteria for the VAR model

Appropriate Delay Numbers by Information Criteria for the VAR Model (Pre-Pandemic Period)						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-9015.860	NA	37767672	23.12272	23.13467*	23.12731*
1	-9011.236	9.212105	37707310*	23.12112*	23.15696	23.13490
2	-9008.018	6.394676	37783008	23.12312	23.18286	23.14610
3	-9003.789	8.382457	37760834	23.12254	23.20616	23.15470
4	-9000.745	6.018583	37853511	23.12499	23.23251	23.16634
5	-8999.646	2.166381	38136228	23.13243	23.26384	23.18297
6	-8997.411	4.396069	38309275	23.13695	23.29226	23.19668
7	-8990.803	12.96048*	38054142	23.13027	23.30947	23.19919
8	-8988.296	4.905614	38200221	23.13409	23.33719	23.21221
Delay Numbers According to Information Criteria for the VAR Model (Pandemic Period)						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-11239.58	NA	1.13e+10	28.82455	28.83650*	28.82915*
1	-11235.05	9.015620	1.13e+10	28.82321	28.85905	28.83699
2	-11228.91	12.19838	1.12e+10	28.81772	28.87746	28.84070
3	-11228.48	0.866189	1.13e+10	28.82686	28.91049	28.85902
4	-11213.89	28.83224	1.10e+10	28.79972	28.90724	28.84108
5	-11206.25	15.07040*	1.09e+10*	28.79038*	28.92180	28.84092
6	-11206.07	0.348409	1.10e+10	28.80018	28.95549	28.85992
7	-11202.60	6.815049	1.11e+10	28.80153	28.98073	28.87045
8	-11200.25	4.585627	1.11e+10	28.80578	29.00887	28.88389

Granger causality test was applied to test whether the BIST100 index of Bitcoin (BTC) and the BIST100 index are the cause of Bitcoin. And accordingly, the following hypotheses were formed.

H_0: BTC (BIST100) is not the cause of BIST100 (BTC).

H_1: BTC (BIST100) is the cause of BIST100 (BTC).

According to the results in Table 3, no causality could be detected from Bitcoin to BIST100 and from BIST100 to Bitcoin both in the pre-pandemic and pandemic periods. Accordingly, no inference can be made about BIST100 by looking at the price of Bitcoin.

Tablo 3: Results of Granger Causality Analysis

PERIOD		Casuality	Chi-Square Statistics	df	Probability
Pre-Pandemic	BTC → BIST100	NO	0.894493	1	0.3443
	BIST100 → BTC	NO	0.489257	1	0.4843
Pandemic	BTC → BIST100	NO	0.874476	5	0.9720
	BIST100 → BTC	NO	1.761806	5	0.8810

Conclusion and Suggestions

In today's world, where technology is accepted and established in all areas of life, economic functions cannot be expected to be excluded from this development. As in every field, it is inevitable that economic units will be affected by the development of technology. The adoption of this inevitable situation by all parties and not staying out of the circle are also important for both following the global structure and existing in commercial life. In particular, the fact that e-commerce has an important place in human life with technology and the spread of digital payments is considered as proof that technology cannot be avoided in economic units.

Bitcoin, the inaugural crypto asset born out of diminishing trust in the conventional banking system following the 2008 banking crisis, along with altcoins developed on the foundation of Bitcoin, has progressively gained recognition and acceptance as an investment tool among individual investors. As a result of this accepted view, the absence of a state guarantee behind it and the formation of speculative-purpose situations have brought investors face to face with high risk. The fact that investors, who also face high losses from time to time, do not give up on their cryptocurrency investments, signals that these digital assets will exist in our future lives. The fact that crypto assets are now inevitable in our lives raises questions about the relationship between other financial assets and these digital assets. Accordingly, this study was carried out in order to determine the relationship between the stock market, which is our main investment tool, and the crypto asset market. While determining the period range of the research, a global asset such as cryptocurrencies was investigated, and the study period was divided into two periods as the pre-pandemic period and the pandemic period, since it is inevitable that the Covid-19 pandemic, which has a global impact, will have a significant impact on the markets.

The data were analyzed by using the Granger Causality Test. According to the results obtained, no causality was detected from Bitcoin to BIST100 and from BIST100 to Bitcoin both in the pre-pandemic period and the pandemic period. This shows that a price movement in the Bitcoin variable does not have any effect on BIST100 and a change in BIST100 does not have any effect on Bitcoin.

Rapid changes in cryptocurrencies indicate that these assets are high-risk assets. Identifying the relationship between cryptocurrencies and traditional investment instruments will help both increase portfolio return and hedge risk. Accordingly, it is thought that the study will contribute to the literature. In addition, the findings obtained as a result of the research have reached similar results with the studies that have previously participated in the literature (Buğan, 2019; Tunçel, Alptürk, & Altunay, 2022).

Factors such as the absence of a legal foundation for crypto assets, limited information available to investors, the existence of numerous undiscovered aspects, and the lack of a designated contact person in case of issues contribute to investors approaching these digital tools with caution. In contrast, BIST, with its well-established history in the Turkish financial market, possesses a legal basis, an audit mechanism, and a reachable center in case of problems, providing a safer environment for investors. Consequently, this study did not identify a causal relationship between Bitcoin and BIST 100.

Taking into account the research findings and additional studies in the literature, it is evident that crypto assets are swiftly gaining acceptance as an investment tool. However, the results indicate that crypto assets cannot be regarded as a direct one-to-one alternative to BIST 100. Nonetheless, incorporating them into a diversified portfolio is deemed reasonable. Future developments will unveil the position these assets will assume within the investment landscape. Consequently, this study serves as evidence elucidating the developmental stages of crypto assets. Replicating the study with the same data in the future or expanding crypto asset analyses with new variables holds the potential to furnish crucial insights into the trajectory of financial markets. Therefore, it is anticipated that this study will make a substantial contribution to the financial literature.

References

Buğan, M. F. (2019). *Teorik ve Ampirik Perspektifte Seçilmiş Finans Konuları.* Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Ciaian, P., Rajcaniova, M., & Kancs, A. (2018). Virtual Relationships: Short- and Long-Run Evidence From Bitcoin and Altcoin Markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 173-195.

Dibrova, A. (2016). Virtual currency: new step in monetary development . *5th International Conference On Leadership, Technology, Innovation And Business Management- Published by Elsevier Ltd.*, 42-49.

Eken, M. H., & Kale, S. (2018). Finans Teorisi Kapsamında Para Arzı Bileşenleri Üzerine Bir İnceleme: TCMB Örneği. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 176-189.

Elmas, B., & Aydın, S. (2021). Geçmişten Günümüze Parnın Tarihi: Fiziki Paradan Kripto Paraya. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 253-264.

Eren, B. S., Erek, M., & Akbaba, A. N. (2020). Kripto Para Kavramı ve Muhasebeleştirilmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1340-1367.

Gökalp, B. T. (2022). Kripto Para Piyasasının Borsa İstanbul Endeksleri Üzerindeki Etkileri . *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 481-499.

Granger, C. W. (1069). Investigating Causal Relations By Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 424-438.

Gujarati, D. N. (2003). *Basic Econometrics.* New York: The McGraw-Hilı Companies.

https://tr.investing.com/. (2023). *https://tr.investing.com/*. Von https://tr.investing.com/: https://tr.investing.com/ abgerufen

Janson, N., & Karoubi, B. (2021). The Bitcoin: to be or not to be a Real Currency? *The Quarterly Review of Economics and Finance, Elsevier*, 312-319.

Kaya, M. (2021). Seçili Kripto Para Birimleri Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisinin Analizi . *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 138-160.

Kaymak, O., & Koç, S. (2022). Borsa İstanbul işlem hacimleri ile Bitcoin işlem hacimleri arasındaki ilişkinin Toda Yamamoto yaklaşımı ile incelenmesi 2017:01 – 2021:12. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 488-500.

Klein, T., Thu, H. P., & Walther, T. (2018). Bitcoin is not the New Gold – A comparison of volatility, correlation, and portfolio performance. *International Review of Financial Analysis*, 105-116.

Kubar, Y., & Toprak, Y. (2021). Bitcoin ve Altcoin'ler Arasındaki İlişkinin Granger Nedensellik Testi ile Analizi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 233-247.

Liang, J., Li, L., Chen, W., & Zeng, D. (2019). Towards an Understanding of Cryptocurrency: A Comparative Analysis of Cryptocurrency, Foreign Exchange, and Stock. *2019 IEEE International Conference on Intelligence and Security Informatics (ISI)*, 1-3.

Mukhopadhyay, U., Skjellum, A., Hambolu, O., Oakley, J., Yu, L., & Brooks, R. (2016). A brief survey of Cryptocurrency systems. *2016 14th Annual Conference on Privacy, Security and Trust (PST)*, 12-14.

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. *https://bitcoin.org/bitcoin.pdf (Date: 02.01.2023)*, 1-9.

Özdemir, D., & Çoşkun, K. F. (2023). BIST100 ve Bitcoin İşlem Hacmi Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkis. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 901-916.

Öztürk, N., & Koç, A. (2006). Elektronik Para, Diğer Para Türleriyle Karşılaştırması ve Olası Etkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 207-243.

Pilatin, A. (2022). Bireylerin Sosyo-Ekonomik Özellikleri Kripto Varlık Satın Almalarını Etkiler Mi? Türkiye'den Kanıtlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 665-678.

Pirinççi, A. E. (2018). Yeni Dünya Düzeninde Sanal Para Bitcoin'in Değerlendirilmesi. *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 45-52.

Sami, M., & Abdallah, W. (2020). Cryptocurrency and Stock Market: Complements or Substitutes? Evidence From Gulf Countries. *Applied Finance Letters*, 25-35.

TCMB. (03. 04 2023). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. Von Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: http://www.tcmb.gov.tr abgerufen

Tunçel, M. B., Alptürk, Y., & Altunay, M. A. (2022). Kripto Paralar ile BIST100 Endeksi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Bitcoin Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 367-374.

Yıldırım, M. (2019). Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 265-277.

Yıldız, M., & Mülayim, A. (2022). Kripto Paralar ile BIST 100 Arasında Eşbütünleşme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 392-415.

Yumuşaker, M. C. (2019). Kripto Para ve Tipleri, Bitcoin Olgusu ve Muhasebesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1007-1029.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): July/Temmuz 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): October/Ekim 2024

Hastane Bilgi Yönetim Sistemi Teknolojilerinin Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği

Determining the Factors Affecting the Adoption of Hospital Information Management System Technologies: A Public Hospital Example

Doç. Dr. Serkan DEMİRDÖĞEN[1]

Öz

Hastane bilgi yönetim sistemleri (HBYS) günümüzde birçok hastanede kullanılmaktadır. Bu sistemlerin kullanımının hastanelerin verimliliği ve hastaların memnuniyetini arttırması beklenmektedir. Hastalar ile ilgili bilgilerin toplanması, düzenlenmesi ve ilgili çalışanlar tarafından kullanılmasını sağlayan bu sistemler etkin bir hastane yönetimi için büyük önem taşımaktadır. Sistemlerin benimsenmesi ve kullanımında sorunların ortaya çıkmaması için kullanıcıların bilgi sistemlerinin gelişim ve değerlendirme süreçlerine katılımı büyük önem taşımaktadır. Kullanıcıların sisteme ilişkin görüşlerinin elde edilmesi, sistemlerin iyi bir şekilde gelişiminin sağlanması ve kullanıcılar tarafından kolay bir şekilde benimsenmesi açısından kritik rol oynamaktadır. Sistemlerin daha etkin kullanımına katkı sağlamayı hedefleyen bu çalışma ile HBYS teknolojilerinin sağlık çalışanları tarafından kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan anket formu 2022 yılı Mayıs - Temmuz ayları arasında bir kamu hastanesinde çalışan hemşireler üzerinde uygulanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre kişisel, teknolojik ve organizasyonel faktörlerin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Aynı zamanda çalışmada algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerinin teknoloji kabulünü pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hastane bilgi yönetim sistemleri, teknoloji kabul modeli, yapısal eşitlik modeli

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Hospital information management systems (HIMS) are used in many hospitals today. The use of these systems is expected to increase the efficiency of hospitals and the satisfaction of patients. These systems, which enable the collection, organization and use of information about patients, are of great importance for an effective hospital management. It is of great importance that users participate in the development and evaluation processes of information systems so that problems do not arise in the adoption and use of systems. Obtaining users' views on the system plays a critical role in ensuring good development of the systems and easy adoption by users. Aiming to contribute to the more effective use of systems, this study aims to determine the factors that affect the acceptance of HIMS technologies by healthcare professionals. The questionnaire form prepared for this purpose was applied to nurses working in a public hospital between May and July 2022. According to the results of the research, it was determined that personal, technological and organizational factors positively and significantly affect the variables of perceived usefulness and perceived ease of use. At the same time, it was determined that the variables of perceived usefulness and perceived ease of use affect technology acceptance positively and significantly.

Keywords: Hospital information management systems, technology acceptance model, structural equation model

Paper Type: Research

[1]Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi, sdemirdogen@erzincan.edu.tr.
Atıf İçin (*to cite*): Demirdöğen, S. (2025). Hastane Bilgi Yönetim Sistemi Teknolojilerinin Kabulünü Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2), 610-630

Giriş

Sağlık kurumları ülkeler ve toplum için kesintisiz ve güvenilir bir şekilde hizmet vermesi gereken kurumların başında gelmektedir. Ülkelerin güvenliği ve toplumun huzuru açısından sağlık kurumlarının büyük önem taşıması, özellikle son yıllarda sağlık sistemlerinin dijital dönüşümüne büyük önem verilmesine neden olmaktadır. Böylelikle ülkeler hem kendileri için önemli bir gider olarak gördükleri sağlık harcamalarını azaltmayı hem de vatandaşlarının daha iyi hizmet almalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Dijital dönüşüm sürecinin en önemli unsurlarından biri hastane bilgi yönetim sistemleridir. Bu sistemler sayesinde tedavi, araştırma, eğitim ve yönetim gb. alanlar başta olmak üzere birçok alanda kullanılmak amacıyla kurum içi birçok bilginin sistematik bir şekilde toplanması sağlanabilir. Elde edilen bu bilgiler özellikle kurum yöneticilerinin ve çalışanlarının yapacakları planlamalarda, değerlendirmelerde ve oluşturulacak sağlık politikalarının şekillenmesinde önemli katkılar sağlayabilir.

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde yaşanan hızlı ilerlemeler sağlık yöneticilerinin sağlık kurumlarını yönetme şeklini değiştirdiği gibi sağlık profesyonellerinin de çalışma şeklinin değişmesine sebep olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmanın faydalarının ortaya çıkması günümüzde birçok sağlık profesyonelini bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya zorlamaktadır. Sağlık kurumlarında hemşireler HBYS'ni en çok kullanan sağlık profesyonelleri arasında yer almaktadır. Hemşirelerin sistemi etkin bir şekilde kullanmaları hem hizmet kalitesinin artması hem de sağlık kurumlarının etkin bir şekilde yönetilmesi için çok önemlidir. Örneğin bu teknolojiler sayesinde sağlık çalışanlarının yapacakları bilgi alışverişi, hemşirelerin hastaların tedavilerini daha iyi gerçekleştirmelerine ve daha doğru karar almalarına katkı sağlayacak bilgileri edinmelerini sağlayabilir.

Buradan hareketle bu çalışmada HBYS'nin kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda araştırma modelinde yer alan kişisel özellikler, teknolojik özellikler ve organizasyonel özellikler değişkenlerinin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenleri üzerine etkileri ve algılanan fayda ile algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerinin de HBYS teknolojisinin kabulü üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. HBYS'lerinin doğru bir şekilde oluşturulması ve sürekli geliştirilmesi sistemin performansı ve sürekliliği açısından önemlidir. Bu çalışmanın, HBYS'lerinin geliştirilmesi açısından sistem yazılımcılarına, kullanıcılar tarafından benimsenmesi, doğru, etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasının sağlanması bakımından da sağlık yöneticilerinin yapacakları plan ve programlara katkı sağlaması umulmaktadır.

Çalışmada öncelikle hastane bilgi yönetim sistemleri konusuna değinilmiş, sonrasında ise sırası ile yeni bir teknolojinin kullanıcılar tarafından benimsenmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesinde kullanılan teknoloji kabul modeli incelenmiş, sağlık teknolojilerinin kabulüne-ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Metodoloji başlığı altında, araştırma kapsamında hazırlanan hipotezlerin testi için yapılan analizlere yer verilmiştir.

1. Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri

Sağlık sektörü, önemli bilgi gereksinimi olan bilgi yoğun bir sektördür. Bu nedenle hastane yönetimleri, yönetimsel ihtiyaçlarının karşılanmasında ve operasyonel etkinlik ve verimliliğin uygun bir maliyetle arttırılmasında büyük önem taşıyan, doğru bilginin zamanında sağlanması için çeşitli bilgi sistemlerini olası çözüm olarak görmektedir. Bilgi sistemi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, bilgi sistemlerinin oldukça spesifik sağlık hizmetlerinin desteklenmesinde yaygın olarak kullanılmasına imkân sağlamaktadır (Chen ve Hsiao, 2012, s.881).

Bilgi sistemleri gibi teknolojiler, hasta bakımında karar verme ve problem çözme süreçlerinin daha iyi hale getirilebilmesi için çeşitli kaynaklardan gelen bilgilerin toplanmasını, yorumlanmasını, düzenlenmesini ve değerlendirilmesini sağlayan sistemlerdir. Hastanelerde en iyi bilinen bilgi sistemi türlerinden biri, bir hastanenin klinik, idari ve yönetimsel yönlerini kontrol

etmek için entegre edilmiş, kapsamlı bir sistem olan HBYS'leridir (Markazi-Moghaddam, Kazemi ve Alimoradnori, 2019, s.1).

Hastaneler, sağlık profesyonellerinin verimliliğini ve etkinliğini artırmak ayrıca yüksek kalitede hasta bakım hizmeti sunabilmek için HBYS'lerini kullanmaktadır. Birçok sağlık kurumu için bu sistemler, hastaların hastanede kaldığı süre boyunca hatta ayakta tedavi hizmeti aldıkları sırada oluşan, karmaşık ve çok fazla sayıda olan bilginin elde edilmesinde, işlenmesinde ve yönetilmesinde kullanılan önemli bir araç haline gelmiştir (Ahmadi, Nilashi, Shahmoradi, Ibrahim, Sadoughi, Alizadeh ve Alizadeh, 2018, s.125). Bu sistemler insanların yaşam boyu sağlık bilgilerinin toplanmasını sağlayan en önemli araçlardan biridir (Khajouei, Abbasic ve Mirzaee, 2018, s.47). Genel olarak HBYS'leri, hastane yönetim bilgi sistemi, klinik bilgi sistemi, dijital ofis sistemi ve görüntü iletişim sistemi olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır (Yang, Guo, Peng ve Lai, 2021, s.1).

Buradan hareketle hastane bilgi yönetim sistemleri, hastalar, klinik faaliyetler, yardımcı hizmetler ve finansal yönetim faaliyetleri dahil olmak üzere hastanelerin kapsamlı bilgi gereksinimlerini sağlamak için tasarlanmış büyük, entegre bilgisayar sistemleri olarak tanımlanabilir (Yang, vd., 2021, s.1; Liang, Gu, Tao, Jain, Zhao ve Ding, 2017). Bir başka ifade ile HBYS'leri hastanelerin çeşitli bölümlerinde kullanılan hasta bilgilerinin, laboratuvar test sonuçlarının, teşhislerin, faturalandırmaya ait bilgilerin ve hastane prosedürlerine ilişkin diğer bilgiler gibi genel hasta verilerinin toplandığı, depolandığı, istenildiğinde verilerin veri tabanından geri çekilebildiği ve görüntülenebildiği entegre elektronik sistemlerdir (Ismail, Abdullahb ve Shamsuddin, 2015).

Bu sistemler aracılığıyla toplanan bilgiler, bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıkların takibinde ve bu hastalıklar ile mücadele edilmesinde, tıbbi uygulamaların analiz edilmesi ve sağlık hizmetleriyle ilgili diğer yönlerin izlenmesinde kullanılabilir. HBYS'lerinin kullanılmasının temel amacı, tüm hastalara en uygun bakım hizmetinin sınırlı kaynak kullanımıyla ulaşmasını sağlayarak sağlık hizmetlerinin verimliliğini arttırmaktır. Bu teknolojileri sağlık sektöründe kullanmanın diğer en önemli amacı ise kaliteyi, verimliliği, hasta bakımının güvenliğini desteklemek ve yerel ve ulusal bir veri kaynağı kullanarak verilerin entegre edilmesini sağlamaktır (Alsalman, Alumran, Alrayes, Althumairi, Almubarak, Alrawiai ve Alanzi, 2021, s.1).

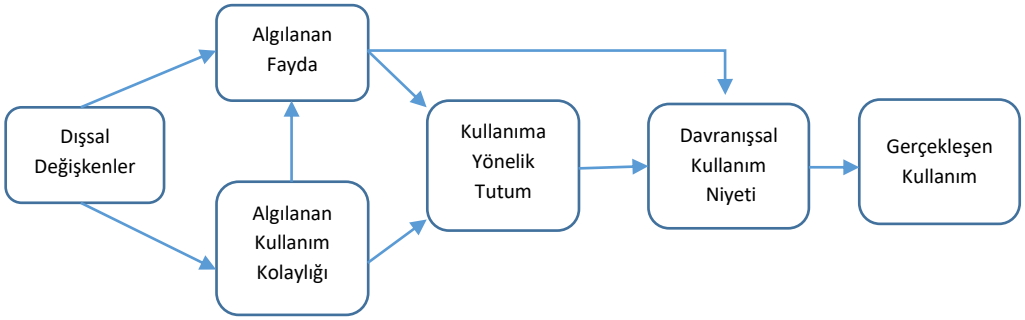
2. Teknoloji Kabul Modeli

Bireyin yeni bir teknolojiyi kabul etmesi rasyonellik ve irrasyonellik gibi öznel algısal faktörlerden etkilenmektedir. 1989 yılında Davis ve arkadaşlarının bilgi teknolojilerinin kabulü üzerine yaptıkları araştırmalar sonucunda geliştirdikleri Teknoloji Kabul Modeli (TKM), yeni bir teknolojinin kabulünde etkili olan faktörlerin tahmin edilmesinde ve açıklanmasında kullanılan bir modeldir. TKM, çalışanların yeni bir teknolojiyi benimsemelerinin kendilerine iş ve kariyer anlamında sağlayacağı olumlu etkilerin neler olduğunun açıklanması için geliştirilmiştir. Bu model ile modelde yer alan, algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörleri tanımlanarak bilgi sistemlerinin düşük kullanım nedenlerinin açıklanmasına çalışılmaktadır (Liu, J., Luo, Liu, X., Li, Xing, Gao ve Liu, 2022, s.2; Shanmugavel ve Micheal, 2022, s.2). TKM'linde bir teknolojinin fiili kullanımının, bireylerin o teknolojiyi kullanmaya yönelik davranışsal niyetlerinden kaynaklandığı varsayılmaktadır (Taheri, D'Haese, Fiems ve Azadi, 2022, s.3).

TKM'linde yer alan ve modelin iki temel faktörünü oluşturan algılanan fayda (AF) ve algılanan kullanım kolaylığı (AKK), kullanıcıların yeni teknolojileri kabul etme isteklerinin başlıca itici unsurları olarak görülmektedir. AF, kullanıcıların belirli bir teknolojiyi kullanmanın performanslarını artırabileceğine inanma derecesini ifade etmektedir (Shanmugavel, Alagappan ve Balakrishnan, 2022, s.2). AKK ise, kullanıcıların belirli bir teknolojiyi kullanmanın çaba gerektirmeyeceğine ne ölçüde inandıklarını ifade etmektedir (Davis, Bagozzi ve Warshaw 1989, s.985). Model de yer alan bir diğer değişken ise kullanıma yönelik tutum (KYT) değişkenidir. Tutumlar, aslında ilgili teknolojinin benimsenmesinin bireysel olarak değerlendirilmesidir.

Bu durum, belirli bir etkiye uygun bir şekilde yanıt verme eğilimi olarak tanımlanabilir (Ly ve Ly, 2022, s.3).

Şekil 1. Teknoloji Kabul Modeli

Kaynak: Davis vd., 1989, s.985

Yeni bir teknoloji kullanımının kolay olarak algılanmasının, kullanıcıların teknolojinin yararlı olacağına inanmalarına ve teknolojiye karşı olumlu bir tutumun geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Yeni teknolojilerin kullanımında AF ve KYT'nin, modelde yer alan kullanıcıların davranışsal kullanım niyeti (DKN) değişkenini olumlu veya olumsuz yönde etkileyeceği (Wang, Tian, Zhu ve Li, 2022, s.2) ve bunun da daha sonra gerçekleşen kullanımı (GK) etkileyeceği varsayılır (Lim ve Zhang, 2022). TKM'de yer alan değişkenler arasındaki ilişkiler Şekil 1'de görülmektedir.

3. Sağlık Teknolojilerinin Kabulüne İlişkin Literatür

Sağlık teknolojilerinin kabulüne ilişkin yapılan çalışmaların çoğunlukla üç hedef araştırma grubundan birine odaklandığı görülmektedir. Bunlar sağlık çalışanları, hastalar ve genel halk tır. TKM'ne dayalı olarak yapılan çalışmalardan sağlık profesyonellerinin çoğunlukla bilgi, hizmet ve sistem kalitesinden etkilendiği, hastaların ise öznel normlardan etkilendiği tespit edilmiştir. Ayrıca, genel halkın da yenilikçilikten etkilendiği belirlenmiştir.

Ahn ve Park (2022) 1.294 katılımcı ile yaptıkları çalışmada TKM'lini kullanarak mobil sağlık cihazlarını kullanan tüketicilere yönelik bir tüketici kabul çerçevesi oluşturmuş ve tüketicilerin bu cihazları kullanma niyetlerini yapısal olarak incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre; fayda, ürünlerin çekiciliği, alt kültürel hayranlık ve kullanım kolaylığının, cihazlara yönelik tüketici tutumunun belirlenmesinde önemli rol oynadığı belirlenirken, özgünlüğün tutum üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir. Ayrıca çalışmada, algılanan maliyet ile tüketicilerin cihazları kullanma niyetleri arasında da bir ilişki belirlenememiştir (Ahn ve Park, 2022).

Kim ve Ho (2021) TKM' ini kullanarak giyilebilir sağlık teknolojilerinin kabulünü etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir çalışma yapmışlardır. Çalışmaya 268 kişi katılmıştır. Çalışmada, gizlilik endişelerinin, performans beklentisinin, kolaylaştırıcı faktörlerin, sosyal etkinin ve hedonik motivasyonun giyilebilir sağlık teknolojilerinin kullanım niyeti ile doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir. Sağlık tehditlerine karşı algılanan duyarlılığın ve sağlık tehditlerinin algılanan şiddetinin kullanım niyeti üzerine doğrudan bir etkisi tespit edilememiştir. Bu sonuçlar ile birlikte çalışmada sağlık teknolojilerinin benimsenme oranının, kişisel bilgilerin güvenli bir şekilde tutulması, kullanıcılar arasında sosyal etkileşimin kolaylaştırılması ve yaşlı insanlar için sezgisel kullanıcı deneyiminin sunması ile arttığına dair bilgiler ortaya konulmuştur (Kim ve Ho, 2021).

Pai ve Huang (2011) yaptıkları çalışmada sağlık bilgi sistemi teknolojilerinin kabulünü etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma yapmışlardır. Çalışmada TKM kullanılarak sistem kalitesi, bilgi ve hizmet faktörlerinin kullanım niyeti, algılanan kullanım

kolaylığı ve algılanan fayda üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bilgi kalitesi faktörünün algılanan faydayı pozitif bir şekilde etkilediği, hizmet kalitesi faktörünün algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörlerini pozitif etkilediği, sistem kalitesi faktörünün de algılanan kullanım kolaylığı faktörünü pozitif bir şekilde etkilediği belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörlerinin kullanım niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pai ve Huang, 2011).

Kwak, Seo ve Ahn (2022) yapay zekâ tabanlı sağlık teknolojilerinin kullanım niyetlerini belirlemeye yönelik bir çalışma yapmışlardır. İki yüz on hemşirelik öğrencisinin katıldığı çalışmada teknoloji kullanımı ve kabulünü etkileyen faktörler birleşik teknoloji kabulü ve kullanımı teorisine (BTKKT) kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre yapay zekâya yönelik olumlu tutum ve kolaylaştırıcı faktörlerin kullanım niyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu, olumsuz tutumların ise kullanım niyeti üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Performans beklentisi, öz-yeterlilik ve çaba beklentisinin ise olumlu tutum üzerinde pozitif etkisi belirlenmiştir. Bu sonuçlara ilaveten çalışmada, performans beklentisi ve öz-yeterliliğin olumsuz tutum üzerinde negatif, kaygının ise pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Kolaylaştırıcı koşulların, olumlu veya olumsuz tutum üzerinde önemli ölçüde bir etkisinin olmadığı, sadece kullanım niyeti üzerinde doğrudan etkisinin olduğu belirlenmiştir. Sosyal etkinin ise kullanım niyeti üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde hastane bilgi yönetim sistemlerinin kabulünde birçok faktörün etkili olduğu ve bu faktörler içerisinde kişisel, teknolojik ve organizasyonel özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Konuya ilişkin yapılan çalışmalardan bazıları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Literatürde yer alan çalışmaların özeti

Yazar (lar)	İlgili Tekn.	Teorik Model	Amaç	Ülke	Ör. Say.	Sonuç
H. Wang vd., 2020	Giy. Tekn.	Birleşik Tek. Kab. ve Kul.Teo. (BTKKT) ve Görev Teknoloji Uyumu Mod. (GTUM)	Giyilebilir teknolojilerin kabulünü etkileyen faktörlerin tespit edilmesi.	Çin	406	Performans ve çaba beklentisi, kişisel faktörler, sosyal etki, görev teknoloji uyumu faktörleri davranışsal kullanım niyetini etkiler.
Talukder vd., 2020	Giy. Tekn.	BTKKT	Yaşlı insanlarda giyilebilir teknolojilerin kabulünü etkileyen faktörlerin tespiti.	Çin	344	Performans beklentisi, sosyal etki, hedonik motivasyon, fonksiyonel uyum, teknoloji kaygısı, değişime karşı direnç, kendini gerçekleştirme faktörleri davranışsal kullanım niyetini etkiler.
Dhagarra vd., 2020	Bilgi Tekn.	TKM	Hastaların teknoloji kabulü üzerinde etkili olan davranışsal faktörlerin tespiti.	Hindistan	416	Algılanan fayda ve güven faktörleri davranışsal kullanım niyetini pozitif etkiler. Algılanan kullanım kolaylığı ve güven faktörleri algılanan faydayı pozitif etkiler. Mahremiyet faktörü algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda ve davranışsal kullanım niyeti faktörlerini negatif etkiler.
Rajak ve Shaw, 2021	Mob. Sağ. Hiz.	TKM	Mobil sağlık teknoloji kabulünde etkili olan faktörlerin tespiti.	Hindistan	289	Sosyal etki davranışsal kullanım niyetini pozitif etkiler. Sosyal etki ve güven faktörleri algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörlerini pozitif etkiler. Algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörleri tutum faktörünü pozitif etkiler. Değişime karşı direnç, algılanan risk, algılanan fiziksel koşullar ve tutum faktörleri davranışsal kullanım niyetini negatif etkiler. Teknoloji kaygısı, Algılanan fayda ve Algılanan kullanım kolaylığı faktörlerini negatif etkiler.

Tablo 1 (Devam). Literatürde yer alan çalışmaların özeti

Ong vd., 2022	Teletıp	BTKKT	Teletıp uygulamalarının benimsenmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi.	Filipinler	533	Performans beklentisi, coğrafi konum, kişisel deneyim, çaba beklentisi ve hedonik motivasyon kullanıma yönelik tutum faktörünü pozitif etkiler. Kullanıma yönelik tutum davranışsal kullanım niyeti faktörünü, davranışsal kullanım niyeti faktörü ise kullanıcıların algıladığı uyum faktörünü pozitif etkiler. Kullanıma karşı direnç kullanıma yönelik tutum faktörünü negatif etkiler.
Rochmah vd., 2020	HBS	TKM	Hastane pers. HBS kullanma niyetlerine etki eden faktörlerin tespiti.	Endonezya	400	Algılanan fayda faktörü davranışsal kullanım niyeti faktörünü, algılanan kullanım kolaylığı faktörü ise algılanan fayda faktörünü pozitif etkiler. Algılanan kullanım kolaylığı algılanan risk faktörünü negatif etkiler.
H. C. Lin, 2014	HBS	TKM	HBS kabulünü etkileyen fak. belirlenmesi.	ABD ve Tayvan	361	Kültürel farklılıklar davranışsal kullanım niyeti faktörünü pozitif etkiler.
Hoque ve Bao, 2015	E-Sağlık	Kültürel Boyutlar Modeli ve TKM	E-sağlık teknoloji kabulünde etkili olan fak. ve kültürün e-sağlık kullanımı üzerindeki etkisinin belirlenmesi.	Bangladeş	242	Güç mesafesi, cinsiyet, kısıtlamalar ve algılanan fayda davranışsal kullanım niyetini, algılanan kullanım kolaylığı algılanan fayda faktörünü ve davranışsal kullanım niyeti ise gerçekleşen kullanım faktörünü pozitif etkiler.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. Metodoloji

Bu bölümde, araştırmanın amacına, kapsamına, yöntemine, veri toplama sürecine, örnekleme yöntemine, araştırma kapsamında hazırlanan ölçeklere ve veri analizlerine yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Çalışmanın öncelikli amacı bir sağlık kurumunda görev yapan sağlık personellerinin "Hastane Bilgi Yönetim Sistemi" teknolojilerini kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Teknoloji Kabul Modelinin kullanıldığı çalışmada bu amaç doğrultusunda; kişisel özelikler (uyumluluk, bilgi güvenliği, öz yeterlilik ve sosyal etki), teknolojik özellikler (bilgi kalitesi ve sistem kalitesi) ve organizasyonel özellikler (yönetim desteği ve liderlik, kolaylaştırıcı faktörler ve son kullanıcıların HBYS uygulamalarına katılımı) faktörlerinin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı faktörlerine etkisi ve bu faktörlerinde HBYS teknolojilerinin kabulü üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini, bir Kamu Hastanesinde görev yapan hemşireler oluşturmaktadır. Hemşireler dışında diğer pozisyonlarda görev yapan çalışanlar, iş yoğunluklarının fazla olması ve yeterli sayıda katılımcıya ulaşmada yaşanabilecek zorluklar nedeniyle çalışmanın evrenine dahil edilmemiş ve çalışma sadece hemşirelik pozisyonunda görev yapan çalışanlarla sınırlandırılmıştır. Uygulama 2022 yılı Mayıs - Temmuz ayında yapılmıştır. Hastanenin personel biriminden bu dönemde hastanede toplam 490 hemşirenin görev yaptığı bilgisi alınmıştır. Evrenin tamamı çalışmaya dâhil edilmiş ve gönüllülük esasına dayalı kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Uygulama sırasında öncelikle ön test olarak 25 katılımcı ile anket yapılmıştır. Ön test sonucunda anket sorularında herhangi bir düzeltme ihtiyacı duyulmamış ve aynı anket soruları değiştirilmeden diğer katılımcılara uygulanmıştır. Çalışma kapsamında hastanede çalışan hemşirelerden ulaşılabilen ve çalışmaya katılmayı kabul eden toplam 224 hemşire ile yüz yüze olarak anketler uygulanmış ve analizler yapılmıştır.

4.2. Hipotezler ve Araştırma Modeli

Araştırmada kullanılan Teknoloji Kabul Modelinin oluşturulmasında Davis vd.,'nin 1989 yılında yaptıkları çalışma esas alınmış ve literatürde yer alan Handayani, Hidayanto, Pinem, Hapsari, Sandhyaduhita ve Budi (2017), Chen ve Hsiao (2012), Kuo, Liu, Talley ve Pan (2018), Hu, Chau, Sheng ve Tam (1999), Barzekar, Ebrahimzadeh, Luo, Karami, Robati ve Goodarzi (2019), Gholampour, Jamshidi, Habibi, Dehkordi ve Ebrahimi (2020), Barzegari, Ghazisaeedi, Askarian, Jesmi, Gandomani, ve Hasani (2020), Alolayyan, Alyahya, Alalawin, Shoukat ve Nusairat (2020), Nilashi, Ahmadi, Ahani, Ravangard ve Ibrahim (2016), Cohen, Coleman ve Kangethe (2016), Melas, Zampetakis, Dimopoulou ve Moustakis (2011), Aggelidis ve Chatzoglou (2012), Kusumawati ve Sulistyawati (2018), yaptıkları çalışmalardan yararlanılmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar, kişisel, teknolojik ve organizasyonel faktörlerin kullanıcıların ilgili teknolojik sisteme ilişkin inançlarını ifade eden algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığını etkilediğini, algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının da teknoloji kabulünü etkilediğini göstermektedir. Buradan hareketle, araştırma kapsamında sağlık çalışanlarının "Hastane Bilgi Yönetim Sistemi" teknolojilerinin kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmesi için aşağıdaki alternatif hipotezler oluşturulmuştur:

$H1_1$: Uyumluluk faktörü (KUF), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_2$: Uyumluluk faktörü (KUF), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_3$: Bilgi güvenliği faktörü (KBG), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_4$: Bilgi güvenliği faktörü (KBG), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_5$: Öz yeterlik faktörü (KÖY), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_6$: Öz yeterlilik faktörü (KÖY), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_7$: Sosyal etki faktörü (KSE), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_8$: Sosyal etki faktörü (KSE), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_9$: Bilgi kalitesi faktörü (TBK), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{10}$: Bilgi kalitesi faktörü (TBK), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{11}$: Sistem kalitesi faktörü (TSK), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{12}$: Sistem kalitesi faktörü (TSK), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{13}$: Yönetim desteği faktörü (OYD), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{14}$: Yönetim desteği faktörü (OYD), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{15}$: Kolaylaştırıcı faktörler (OKF), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{16}$: Kolaylaştırıcı faktörler (OKF), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{17}$: HBYS uygulamalarına son kullanıcıların katılımı (OUK), HBYS' nin algılanan faydasını (AF) pozitif bir şekilde etkiler.

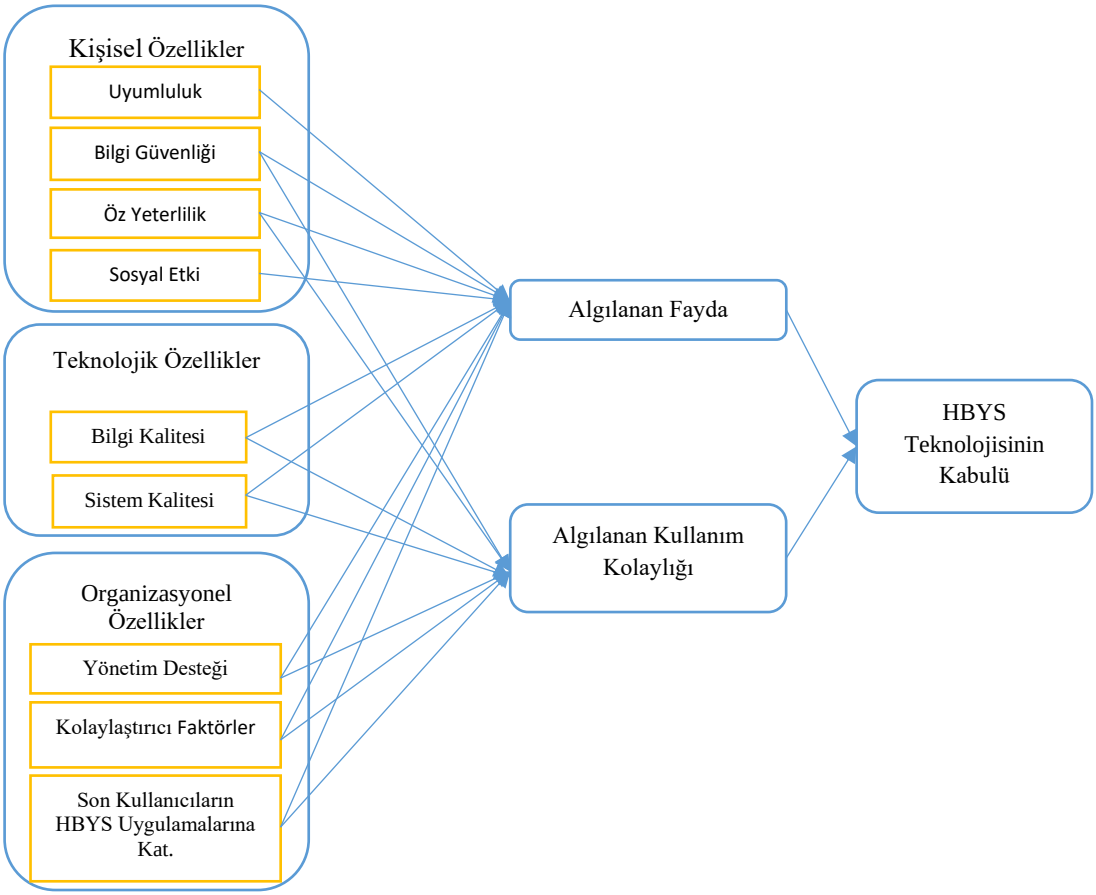
$H1_{18}$: HBYS uygulamalarına son kullanıcıların katılımı (OUK), HBYS' nin algılanan kullanım kolaylığını (AKK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{19}$: HBYS' nin algılanan faydası (AF), hastane bilgi yönetim sistemi teknolojisinin kabulünü (TK) pozitif bir şekilde etkiler.

$H1_{20}$: HBYS' nin kullanım kolaylığı (AKK), hastane bilgi yönetim sistemi teknolojisinin kabulünü (TK) pozitif bir şekilde etkiler.

Araştırma kapsamında oluşturulan hipotezler doğrultusunda hazırlanan, araştırma modelinin şematik gösterimi Şekil 2' de görülmektedir:

Şekil 2. Araştırmanın modeli

4.3. Anket Formunun Oluşturulması ve Kullanılan Ölçekler

Çalışma kapsamında verilerin elde edilmesi için kullanılan anket formu kullanıcıların teknoloji kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik hazırlanmıştır. Ankette önem derecesine göre cevaplanması gereken 45 ifade bulunmaktadır. Bu ifadelerin değerlendirilmesi için 5' li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan "1 = kesinlikle katılmıyorum ve 5 = kesinlikle katılıyorum" olmak üzere 1 çok önemsiz bir faktörü, 5 ise çok önemli bir faktörü ifade etmektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin oluşturulmasında yararlanılan literatür

Değişkenler ve Ölçütler	Literatür
Algılanan Faydanın HBYS Teknolojisinin Kabulü Üzerindeki Etkisi	
AF1-HBYS'ni kullanmanın işimde etkinliğimi artıracak olması.	Kamal vd., 2020; Chen ve Hsiao, 2012
AF2-HBYS'ni işimde faydalı bulmam.	Rho vd., 2014; Chen ve Hsiao, 2012
AF3-HBYS'ni kullanmamın işimde performansımı artıracak olması.	Z. Lin, 2017; Chen ve Hsiao, 2012
AF4-HBYS'ni kullanmamın işimde üretkenliğimi artıracak olması.	Alexandra vd., 2021; Chen ve Hsiao, 2012
Algılanan Kullanım Kolaylığının HBYS Teknolojisinin Kabulü Üzerindeki Etkisi	
AKK1-HBYS'nin kullanımının kolay olması.	Kamal vd., 2020; Chen ve Hsiao, 2012
AKK2-HBYS'nin yapılmasını istediğimiz işlemi yapmasını sağlamanın kolay olması.	Rho vd., 2014; Chen ve Hsiao, 2012
AKK3-HBYS'nin kullanımında ustalaşmanın kolay olması.	Z. Lin, 2017
AKK4-HBYS'ni kullanmayı öğrenmenin kolay olması.	Alexandra vd., 2021; Chen ve Hsiao, 2012
Kişisel Özelliklerin HBYS Teknolojisinin Kabulü Üzerindeki Etkisi	
Uyumluluk Faktörü	
KUF1-HBYS kullanımının çalışma şekliyle uyumlu olması.	Chen ve Hsiao, 2012
KUF2-HBYS kullanımının, çalışma tercihleriyle uyumlu olması.	Chen ve Hsiao, 2012
KUF3-HBYS'nin verilen hizmetler için gereksinim duyulan ihtiyaçlarla uyumlu olması.	Chen ve Hsiao, 2012
Bilgi Güvenliği Faktörü	
KBG1-Gizlilik, kullanılabilirlik ve veri tutarlılığının HBYS'lerinin önemli bir özelliği olması.	Zhou vd., 2019
KBG2-HBYS'nin, yetkisiz kişilerin HBYS'deki verilere erişmesini engelleyebilecek özellikler sağlaması.	Alexandra vd., 2021
KBG3-HBYS'nin, ilaç uygulama hatalarını önlemede, kullanıcı hatalarını önleyebilecek veya azaltabilecek özellikler sağlaması.	Handayani vd., 2017
KBG4-HBYS'lerinin, sistemin tutarlı veya geçerli kalabilmesi için yetkisiz bir kişi tarafından yetkilendirme yapılmasını önleyebilecek özellikler sağlaması.	Handayani vd., 2017
Öz Yeterlilik Faktörü	
KÖY1-Daha önce böyle bir sistem kullanılmamış olmasına rağmen çalışanların HBYS ile işlerini yapabilmeleri.	Rho vd., 2014; Chen ve Hsiao, 2012
KÖY2-Aynı işi yapmak için benzer sistemlerin kullanılması halinde çalışanların işleri HBYS'ni kullanarak yapabilmeleri.	Chen ve Hsiao, 2012
KÖY3-HBYS'ni kullanabilmek için bilişim teknolojileri veya HBYS'leri ile ilgili eğitimlerin alınması.	Handayani vd., 2017
Sosyal Etki Faktörü	
KSE1-Çalışanlar için önemli olan kişilerin HBYS'lerinin kullanılmasını önermesi.	Baudier vd., 2021; Luyten ve Marneffe, 2021
KSE2-İş arkadaşlarının HBYS'ni kullanıyor olmaları.	Cimperman vd., 2016; Luyten ve Marneffe, 2021
KSE3-Çalışanların davranışlarını etkileyen insanların HBYS'nin kullanılması gerektiğini düşünmeleri.	Alexandra vd., 2021; Luyten ve Marneffe, 2021
Teknolojik Özelliklerin HBYS Teknolojisinin Kabulü Üzerindeki Etkisi	
Bilgi Kalitesi Faktörü	
TBK1-HBYS tarafından sağlanan bilgilerin açık olması.	Zhou vd., 2019; Wu vd., 2021
TBK2-HBYS'nin, doğru ve tutarlı bilgiler sağlaması.	Cimperman vd., 2016; Chen ve Hsiao, 2012
TBK3-HBYS'de yer alan bilgilerin iş ihtiyaçlarını karşılaması.	Chen ve Hsiao, 2012; Prasanna ve Huggins, 2016
TBK4-HBYS'nin, anlaşılması kolay bir biçimde çıktı sağlaması.	Chen ve Hsiao, 2012; Prasanna ve Huggins, 2016
Sistem Kalitesi Faktörü	
TSK1-HBYS'nin, işlerin tamamlanması için gerekli olan tüm işlevleri sağlaması.	F. Lin, Fofanah ve Liang, 2011
TSK2-HBYS'nin, diğer sistemlerle bağlantılı olması ve buralardan gelen bilgilerin entegre edilebilmesi.	F. Lin vd., 2011; Chen ve Hsiao, 2012
TSK3-HBYS'nin hızlı yanıt süresine sahip olması.	Chen ve Hsiao, 2012
TSK4-HBYS'nin 7/24 veya ihtiyaç duyulan her an hizmet vermesi.	Chen ve Hsiao, 2012
Organizasyonel Özelliklerin HBYS Teknolojisinin Kabulü Üzerindeki Etkisi	
Yönetim Desteği Faktörü	
OYD1-Yönetimin çalışanlardan HBYS'ni kullanmalarını istemesi.	Chen ve Hsiao, 2012
OYD2-Yönetimin, eski sistemden yeni sisteme geçişte makul bir geçiş süresi sağlaması.	Handayani vd., 2017
OYD3-Yönetimin, eğlenceli bir iş yeri, yeterli sayıda bilgisayar, uygun iş yükü vb. gibi yeterli bir çalışma ortamı sağlaması.	Handayani vd., 2017
OYD4-Yönetimin, HBYS'nin kullanımı yoluyla inovasyona destek vermesi.	Chen ve Hsiao, 2012

Tablo 2 (Devam). Değişkenlerin oluşturulmasında yararlanılan literatür

Kolaylaştırıcı Faktörler	
OKF1-Çalışanların HBYS'ni kullanmaları için gerekli kaynaklara sahip olmaları.	Kamal vd., 2020
OKF2-Çalışanların HBYS'ni kullanmaları için gerekli bilgiye sahip olmaları.	Cimperman vd., 2016
OKF3-HBYS'nin çalışanların kullandığı diğer sistemlerle uyumlu olması.	Alexandra vd., 2021
OKF4-Çalışanların HBYS'ni kullanmakta zorluk çektiğinde başkalarından yardım alabilmeleri.	Chen ve Hsiao, 2012
Son Kullanıcıların HBYS Uygulamalarına Katılımı	
OUK1-Çalışanların HBYS'mi ile ilgili eğitimler alması.	Luyten ve Marneffe, 2021
OUK2-Çalışanların HBYS'nin herkes tarafından kabulü için yürütülen iletişim süreçlerine katılması.	Handayani vd., 2017
OUK3-Çalışanların HBYS'nin tasarımında yer alması.	Handayani vd., 2017
OUK4-Çalışanların HBYS'nin uygulanmasında yer alması.	Luyten ve Marneffe, 2021
HBYS Teknolojisinin Kabulü	
TK1-İşim için HBYS kullanacağım.	Zhou vd., 2019
TK2-HBYS'ni işimde mümkün olduğunca sık kullanmayı planlıyorum.	Z. Lin, 2017
TK3-Meslektaşlarımı HBYS'ni kullanmaya davet ediyorum.	Alexandra vd., 2021
TK4-İşlerimin yapılmasında HBYS'lerini kullanmanın birçok fırsat sunacağını öngörüyorum.	Handayani vd., 2017

Hastane bilgi yönetim sistemlerinin kabulünü etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik hazırlanan ölçeğin kişisel özellikler boyutu dört alt faktör ve toplam 13 ölçütten, teknolojik özellikler boyutu iki alt faktör ve toplam 8 ölçütten, organizasyonel özellikler boyutu üç alt faktör ve toplam 12 ölçütten oluşmaktadır. Algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı ve teknoloji kabulü boyutu ise 4 ölçütten oluşmaktadır.

4.4. Verilerin Analiz Yöntemi

Araştırmanın analiz bölümünde, modelin testi için üç aşamadan oluşan bir süreç izlenmiştir. Öncelikle ölçeklerin yapısal geçerliliği tespit edilmeye çalışılmış ve bu amaçla Keşfedici Faktör Analizi (KFA) yapılmıştır. Ayrıca bu süreçte ölçek maddelerinin içsel tutarlılıklarının belirlenebilmesi için Cronbach's Alpha güvenilirlik değerleri tespit edilmiştir. Analiz sürecinin ikinci aşamasında araştırmada ölçeklerin toplanan verilerle doğrulandığını göstermek için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Analiz sürecinin üçüncü aşamasında ise araştırma kapsamında oluşturulan hipotezlerin testi için yapısal eşitlik modellemesinden (YEM) yararlanılmıştır. KFA ve güvenilirlik analizlerinin yapılmasında IBM SPSS for Windows v.21 programı, DFA ve YEM analizleri için ise IBM SPSS AMOS v.22 programı kullanılmıştır.

4.5. Analiz ve Bulgular

4.5.1. Ölçeklerin Güvenilirliği ve Yapı Geçerliği

Araştırma kapsamında oluşturulan değişkenlerin güvenilirliğini ve yapı geçerliliğini test etmek için güvenilirlik analizi, keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Değişkenlerde yer alan ifadelerin iç tutarlılığını belirlemek amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucunda "Algılanan Fayda" değişkeninin Cronbach's Alpha değerleri 0,825, "Algılanan Kullanım Kolaylığı" değişkeninin Cronbach's Alpha değerleri 0,837, "Kişisel Özellikler" değişkeninin Cronbach's Alpha değerleri 0,782, "Teknolojik Özellikler" değişkeninin Cronbach's Alpha değerleri 0,710, "Organizasyonel Özellikler" değişkeninin Cronbach's Alpha değerleri 0,784 ve "Teknoloji Kabulü" değişkeninin Cronbach's Alpha değerleri ise 0,706 olarak belirlenmiştir. Bu oranlar ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2006, s.405).

Çalışma kapsamında hazırlanan ölçeklerin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için KFA yapılmıştır. KFA'den önce veri setinin faktör analizi için uygunluğunun belirlenebilmesi amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve Bartlett küresellik testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 3' de sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere ilişkin KFA ve güvenilirlik analizi

Örtük Değişken	Gözlenen Değişkenler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
KUF	KUF1	0,843	2,363	18,177	0,863
	KUF2	0,758			
	KUF3	0,799			
KBG	KBG1	0,631	3,699	28,456	0,851
	KBG2	0,829			
	KBG3	0,742			
	KBG4	0,836			
KÖY	KÖY1	0,794	1,884	14,491	0,859
	KÖY2	0,795			
	KÖY3	0,841			
KSE	KSE1	0,667	1,579	12,148	0,753
	KSE2	0,624			
	KSE3	0,811			

Değerlendirme Kriterleri:
KMO (Örneklem Yeterliliği): 0,759. Approx. Chi-Square: 1258,566. Bartlett's Küresellik Testi: 0,000. Extraction Method: Maximum Likelihood Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Toplam Açıklanan Varyans: 73,273.

Örtük Değişken	Gözlenen Değişkenler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
TBK	TBK1	0,717	2,868	30,959	0,794
	TBK2	0,718			
	TBK3	0,710			
	TBK4	0,656			
TSK	TSK1	0,775	2,477	35,848	0,867
	TSK2	0,800			
	TSK3	0,786			
	TSK4	0,791			

Değerlendirme Kriterleri:
KMO (Örneklem Yeterliliği): 0,807. Approx. Chi-Square: 669,961. Bartlett's Küresellik Testi: 0,000. Extraction Method: Maximum Likelihood Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Toplam Açıklanan Varyans: 66,808.

Örtük Değişken	Gözlenen Değişkenler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
OYD	OYD1	0,678	1,764	14,701	0,753
	OYD2	0,621			
	OYD3	0,655			
	OYD4	0,623			
OKF	OKF1	0,721	3,573	29,775	0,823
	OKF2	0,677			
	OKF3	0,816			
	OKF4	0,688			
OUK	OUK1	0,668	2,164	18,032	0,811
	OUK2	0,780			
	OUK3	0,612			
	OUK4	0,757			

Değerlendirme Kriterleri:
KMO (Örneklem Yeterliliği): 0,776. Approx. Chi-Square: 870,888. Bartlett's Küresellik Testi: 0,000. Extraction Method: Maximum Likelihood Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Toplam Açıklanan Varyans: 62,508.

Tablo 3 (Devam). Değişkenlere ilişkin KFA ve güvenilirlik analizi

Örtük Değişken	Gözlenen Değişkenler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
AF	AF1	0,728	2,625	65,637	0,825
	AF2	0,737			
	AF3	0,691			
	AF4	0,788			
Değerlendirme Kriterleri: KMO (Örneklem Yeterliliği): 0,767. Approx. Chi-Square: 321,524. Bartlett's Küresellik Testi: 0,000. Extraction Method: Maximum Likelihood Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Toplam Açıklanan Varyans: 65,637.					
Örtük Değişken	Gözlenen Değişkenler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
AKK	AKK1	0,792	2,686	67,162	0,837
	AKK2	0,702			
	AKK3	0,756			
	AKK4	0,748			
Değerlendirme Kriterleri: KMO (Örneklem Yeterliliği): 0,807. Approx. Chi-Square: 335,492. Bartlett's Küresellik Testi: 0,000. Extraction Method: Maximum Likelihood Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Toplam Açıklanan Varyans: 67,162.					
Örtük Değişken	Gözlenen Değişkenler	Faktör Yükü	Öz Değer	Açıklanan Varyans (%)	Cronbach Alpha
TK	TK1	0,801	2,722	68,058	0,843
	TK2	0,689			
	TK3	0,808			
	TK4	0,731			
Değerlendirme Kriterleri: KMO (Örneklem Yeterliliği): 0,817. Approx. Chi-Square: 354,287. Bartlett's Küresellik Testi: 0,000. Extraction Method: Maximum Likelihood Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization. Toplam Açıklanan Varyans: 68,058.					

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik istatistiği ve Bartlett küresellik testi sonucunda, tüm ana ve alt faktörlerin KMO değerlerinin iyi bir değere sahip olduğu, Bartlett Küresellik testinin (0,000) < $\alpha = 0,05$ olduğu için anlamlı olduğu ve veri setinin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir.

Araştırmada herhangi bir ölçek geliştirme çalışması yapılmadığı ve 1989 yılında Davis ve arkadaşları tarafından geliştirilen TKM kullanıldığı için bütüncül bir KFA analizi yerine modele uygun parçalı KFA yapılmıştır. Tablo 3' de sunulan KFA analizi sonuçları incelendiğinde araştırma kapsamında kullanılan teknoloji kabul ölçeğinin dışsal etkiler boyutunun üç ana ve dokuz alt faktöre ayrıldığı ve ölçeğin altı ana faktörden oluştuğu görülmektedir. Yapılan KFA sonucunda ortaya çıkan değişkenler, Tablo 1' de özetlendiği üzere birçok araştırmacı tarafından birçok sektörde TKM kullanılarak yapılan çalışmalar ile benzerlik göstermesi ve araştırma kapsamında yapılan ön test sonucunda herhangi bir sorunla karşılaşılmaması nedeniyle Şekil 2' de verilen araştırma modelindeki gibi adlandırılmıştır.

KFA ve güvenilirlik analizlerinden sonra IBM SPSS AMOS v.22 paket programı kullanılarak ölçeklerin yapı geçerliliğini test etmek için DFA yapılmış ve değişkenlerin uyum iyiliği değerlerinin Tablo 4' de görüldüğü üzere kabul edilebilir değerler arasında olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin uyum iyiliği değerleri

Değişken / Kriter	χ^2	Ser. Der.	CMIN/ DF ≤ 3	GFI ≥ 0.90	CFI ≥ 0.95	RMSEA ≤ 0.08	SRMR ≤ 0.10
Kişisel Özellikler	70,711	59	1,198	0,953	0,990	0,030	0,0376
Teknolojik Özellikler	16,184	19	0,852	0,981	1,000	0,000	0,0311
Organizasyonel Özellikler	67,818	50	1,356	0,953	0,978	0,040	0,0391
Algılanan Fayda	0,694	1	0,694	0,998	1,000	0,000	0,0091
Algılanan Kullanım Kolaylığı	4,161	2	2,081	0,990	0,994	0,070	0,0197
Teknoloji Kabulü	4,085	2	2,042	0,991	0,994	0,068	0,0195

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılması en çok kullanılan yöntemlerden birisidir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin +2/-2 aralığında olması durumunda verilerin normal dağıma sahip olduğu kabul edilmektedir. Tablo 5' de görüldüğü gibi değişkenlerin çarpıklık değerlerinin negatif olması dağılımda sola doğru bir çarpıklığın, basıklık değerlerinin de yine negatif olması normale göre daha basık bir yapının olduğunu göstermekledir. Ancak değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında olması nedeniyle verilerin normal dağılıma sahip olduğu söylenebilir (Lin, Luo, Cai ve Rong, 2016, s.400). Değişkenler arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon analizinin sonuçları, basıklık ve çarpıklık değerleri Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Korelasyon analizi, basıklık ve çarpıklık değerleri

	Ort.	Std. Sap.	Çarp.	Bas.	KF	TF	OF	AF	AKK	TK
KF	4,556	0,269	-0,251	-0,818	1					
TF	4,520	0,292	-0,079	-0,864	0,376**	1				
OF	4,599	0,268	-0,368	-0,553	0,476**	0,273**	1			
AF	4,616	0,394	-0,486	-1,332	0,718**	0,476**	0,621**	1		
AKK	4,609	0,400	-0,455	-1,398	0,641**	0,458**	0,611**	0,704**	1	
TK	4,602	0,403	-0,436	-1,437	0,538**	0,399**	0,469**	0,633**	0,627**	1

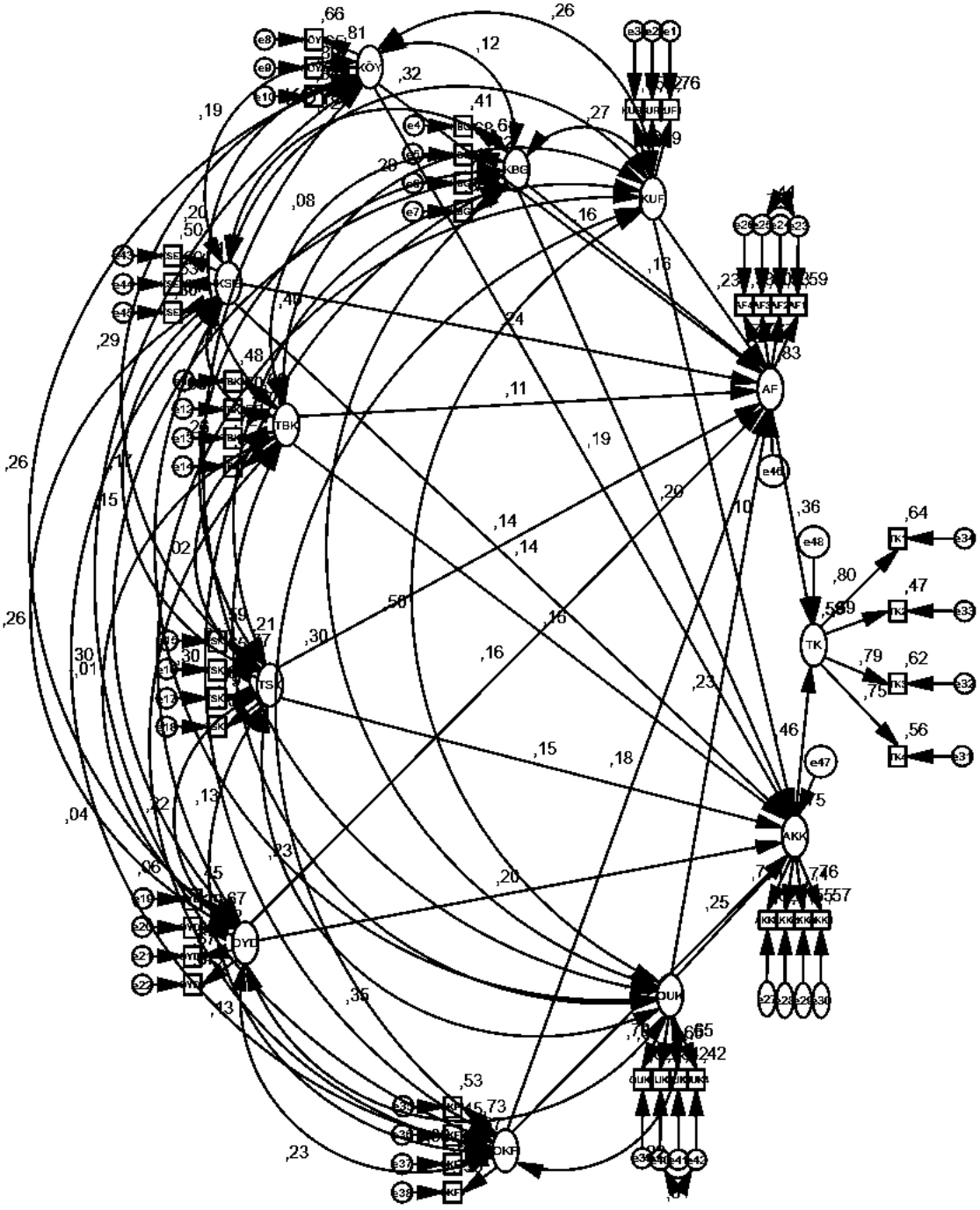
* 0,05 anlam düzeyinde ** 0,01 anlam düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Korelasyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı ve aynı yönlü bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

4.5.2. Yapısal modelin test edilmesi

Ölçeklerin yapı geçerliği ve güvenilirliği sağlandıktan sonra araştırma modelinde yer alan doğrudan ilişkilere yönelik örtük yapısal modelin test edilmesi aşamasına geçilmiştir. Bu kapsamda öncelikle yapısal eşitlik modeli kurulmuş ve model test edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli Şekil 3' de sunulmuştur.

Şekil 3. Yapısal eşitlik modeli

Oluşturulan yapısal eşitlik modelinde yer alan bütün ifadelerin faktör yükleri Şekil 3' de görüldüğü üzere 0,50' in üzerindedir. YEM' nin uyum iyiliği değerleri ise Tablo 6' da sunulmuştur. Belirlenen uyum iyiliği değerlerinin eşik değerlerin üzerinde olması, modelin veri ile iyi seviyede uyumlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Değişken / Kriter	χ^2	Ser. Der	CMIN/ DF ≤ 5	GFI ≥ 0.85	CFI ≥ 0.90	RMSEA ≤ 0.08	SRMR ≤ 0.10
Yapısal Model	1080,908	887	1,219	0,833	0,957	0,031	0,0463

Yapısal eşitlik modeline ilişkin analiz sonuçları ise Tablo 7' de sunulmuştur.

Tablo 7. Yapısal eşitlik modeli analiz sonuçları

Analiz Edilen Yol			Standardize Edilmiş Tahmin	Std. Hata	Kritik Oran	P	Hipotez Sonucu
AF	◄---------	KUF	0,24	0,056	3,556	***	$H1_1$: Kabul
AF	◄---------	KBG	0,16	0,057	3,021	0,003*	$H1_2$: Kabul
AF	◄---------	KÖY	0,17	0,048	2,951	0,003*	$H1_3$: Kabul
AF	◄---------	KSE	0,22	0,059	4,235	***	$H1_4$: Kabul
AF	◄---------	TBK	0,11	0,058	2,055	0,040*	$H1_5$: Kabul
AF	◄---------	TSK	0,14	0,052	2,491	0,013*	$H1_6$: Kabul
AF	◄---------	OYD	0,16	0,067	2,618	0,009*	$H1_7$: Kabul
AF	◄---------	OKF	0,18	0,055	3,290	0,001*	$H1_8$: Kabul
AF	◄---------	OUK	0,23	0,065	3,473	***	$H1_9$: Kabul
AKK	◄---------	KUF	0,15	0,065	1,318	0,187	$H1_{10}$: Red
AKK	◄---------	KBG	0,20	0,069	3,268	0,001*	$H1_{11}$: Kabul
AKK	◄---------	KÖY	0,21	0,056	3,135	0,002*	$H1_{12}$: Kabul
AKK	◄---------	KSE	0,14	0,066	2,153	0,031*	$H1_{13}$: Kabul
AKK	◄---------	TBK	0,16	0,069	2,503	0,012*	$H1_{14}$: Kabul
AKK	◄---------	TSK	0,16	0,062	2,439	0,015*	$H1_{15}$: Kabul
AKK	◄---------	OYD	0,20	0,081	2,883	0,004*	$H1_{16}$: Kabul
AKK	◄---------	OKF	0,17	0,065	2,776	0,006*	$H1_{17}$: Kabul
AKK	◄---------	OUK	0,25	0,078	3,257	0,001*	$H1_{18}$: Kabul
TK	◄---------	AF	0,36	0,120	3,015	0,003*	$H1_{19}$: Kabul
TK	◄---------	AKK	0,46	0,118	3,779	***	$H1_{20}$: Kabul

*** p < 0,01, * p < 0,05

Tablo 7' de görüldüğü üzere YEM analizi sonucunda kişisel faktörler boyutunda yer alan uyumluluk, bilgi güvenliği, öz yeterlilik, sosyal etki faktörlerinin algılanan fayda değişkenini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Yine bu değişkenlerden bilgi güvenliği, öz yeterlilik, sosyal etki faktörlerinin algılanan kullanım kolaylığı değişkenini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği, uyumluluk değişkeninin ise pozitif ve anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda $H1_1$, $H1_2$, $H1_3$, $H1_4$, $H1_{11}$ ve $H1_{12}$ hipotezleri KABUL edilmiş ve $H1_{10}$ hipotezi ise RED edilmiştir. Teknolojik faktörler boyutunda yer alan bilgi kalitesi ve sistem kalitesi faktörlerinin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiş ve $H1_5$, $H1_6$, $H1_{14}$ ve $H1_{15}$ hipotezleri KABUL edilmiştir. Organizasyonel faktörler boyutunda yer alan yönetim desteği, kolaylaştırıcı faktörler ve uygulamalara katılım faktörlerinin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiş ve $H1_7$, $H1_8$, $H1_9$, $H1_{16}$, $H1_{17}$ ve $H1_{18}$ hipotezleri KABUL edilmiştir. Algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı değişkenlerinin ise teknoloji kabulünü pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilediği belirlenmiş ve $H1_{19}$ ve $H1_{20}$ hipotezleri KABUL edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Maliyet baskısının ve müşteri beklentilerinin hızla artması hastane bilgi yönetimi gibi sistemlerin hastanelerde daha aktif olarak kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bu sistemler bir hastanenin klinik, idari ve yönetimsel boyutlarının birbirleri ile koordineli bir şekilde çalışmasını ve etkin bir kontrol mekanizmasının oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu sistemlerin sağlık kurumlarında çalışanların performanslarını arttırması, daha verimli ve etkin bir şekilde çalışmalarını sağlaması umulmaktadır. Çalışanların performanslarındaki artışa paralel olarak da

hastaların memnuniyetinin, kurumların ise performans ve karlılığının artması beklenmektedir. Buradan hareketle yapılan bu çalışmanın amacı bilgi yönetim sistemi teknolojilerinin kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve bu sistemlerin etkin bir şekilde kullanılmasına katkı sağlamaktır.

Çalışma sonucunda bilgi sistemi teknolojilerinin kabulünde genel olarak kişisel, teknolojik ve organizasyonel faktörlerin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Kişisel faktörler boyutunda uyumluluk, bilgi güvenliği beklentisi, öz yeterlilik ve sosyal etki faktörlerinin algılanan fayda üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Yine bu boyutta bilgi güvenliği beklentisi, öz yeterlilik ve sosyal etki faktörlerinin algılanan kullanım kolaylığı üzerinde etkili olduğu ancak uyumluluk faktörünün etkili olmadığı belirlenmiştir.

Genel olarak HBYS kullanımının kullanıcıların çalışma şekliyle uyumlu olmasının, sistemin gizliliği sağlayabilmesinin, çalışanların daha önce böyle bir sistemi kullanmamış olmalarına rağmen sistemi kullanabilmelerinin, çalışanlara sistemin kullanımın tavsiye edilmesinin büyük oranda sistemin faydalı ve kullanımının kolay olarak algılanmasında önemli olduğu söylenebilir. Teknolojik faktörler boyutunda sistemin doğru ve tutarlı bilgiler sağlaması ve diğer sistemlerle bağlantılı olmasının sistemin algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı üzerinde önemli derecede etkili olduğu görülmektedir. Organizasyonel faktörler boyutunda ise yönetimin çalışanlara vereceği desteğin, çalışanların sisteme ilişkin gerekli bilgiye sahip olmalarının ve çalışanların sistemin tasarımı ve uygulanmasında yer almalarının algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Çalışma sonucunda algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığının HBYS teknolojisinin kabulünde önemli derecede etkili olmakla birlikte algılanan kullanım kolaylığının etkisinin daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Sağlık çalışanlarının performansını arttırması beklenen bu sistemlerin çalışanlar tarafından benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Çalışanların yeni olan teknolojilere karşı beklentilerinin belirlenmesi ve endişelerin giderilmesi sistem yazılımcılarının ve hastane yönetimlerinin yerine getirmeleri gereken en önemli görevlerden birisidir. Aksi takdirde bir memnuniyetsizlik, sistemin kullanımına karşı bir direnç ortaya çıkacak ve kullanım davranışları olumsuz bir şekilde etkilenecektir.

Hemşireler hastane bilgi yönetim sistemlerini günlük çalışmalarında en çok kullanan hastane çalışanları arasında yer almaktadır. HBYS'leri hemşirelerin çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri düzenli bir şekilde elde etmelerinde, değerlendirmelerinde ve yorumlamalarında katkı sağlamaktadır. Bu sistemler sayesinde örneğin hasta bakımında karar verme ve problem çözme süreçleri daha kolay hale gelebilmektedir.

Araştırmanın bilgi sistemlerinin çalışanlar tarafından benimsenmesi ve performanslı bir şekilde kullanılmasını sağlamakla görevli sağlık kurumları yöneticilerine ve hastane bilgi sistemlerinin tasarlanmasında ve uygulanmasında rol alan sistem yazılımcılarına katkı sağlaması beklenmektedir. Bilgi yönetim sistemi teknolojilerinin kullanıcılar tarafından kabulünde etkili olan faktörlerin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmanın dolaylı olarak sağlık kurumlarının performanslarına ve hastaların memnuniyetine olumlu katkılar sağlaması umulmaktadır. Bundan sonra yapılacak olan çalışmalarda, sağlık kurumlarında HBYS'lerini kullanan ve farklı pozisyonlarda çalışan kişilerin katılımının sağlandığı araştırmaların yapılmasının ve elde edilen sonuçların iş yerindeki pozisyonlara göre karşılaştırılarak değerlendirilmesinin katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Aggelidis, V. P. ve Chatzoglou, P. D. (2012). Hospital information systems: measuring end user computing satisfaction (EUCS). *Journal of Biomedical Informatics*, *45*(3), 566-579. doi:10.1016/j.jbi.2012.02.009.

Ahmadi, H., Nilashi, M., Shahmoradi, L., Ibrahim, O., Sadoughi, F., Alizadeh, M. ve Alizadeh, A. (2018). The moderating effect of hospital size on inter and intra-organizational factors of hospital information system adoption. *Technological Forecasting and Social Change*, *134*, 124-149. doi:10.1016/j.techfore.2018.05.021.

Ahn, H. ve Park, E. (2022). Determinants of consumer acceptance of mobile healthcare devices: An application of the concepts of technology acceptance and coolness. *Telematics and Informatics, 70*. doi:10.1016/j.tele.2022.101810.

Alexandra, S., Handayani, P. W. ve Azzahro, F. (2021). Indonesian hospital telemedicine acceptance model: The influence of user behavior and technological dimensions. *Heliyon, 7*(12). doi:10.1016/j.heliyon.2021.e08599.

Alolayyan, M. N., Alyahya, M. S., Alalawin, A. H., Shoukat, A. ve Nusairat, F. T. (2020). Health information technology and hospital performance the role of health information quality in teaching hospitals. *Heliyon*, *6*(10). doi:10.1016/j.heliyon.2020.e05040.

Alsalman, D., Alumran, A., Alrayes, S., Althumairi, A., Almubarak, S., Alrawiai, S. ve Alanzi, T. (2021). Implementation status of health information systems in hospitals in the eastern province of Saudi Arabia. *Informatics in Medicine Unlocked*, *22*. doi:10.1016/j.imu. 2020.100499.

Barzegari, S., Ghazisaeedi, M., Askarian, F., Jesmi, A., Gandomani, H. ve Hasani, A. (2020). Hospital information system acceptance among the educational hospitals. *Journal of Nursing and Midwifery Sciences, 7*(3), 186. doi:10.4103/jnms.jnms_8_20.

Barzekar, H., Ebrahimzadeh, F., Luo, J., Karami, M., Robati, Z. ve Goodarzi, P. (2019). Adoption of hospital information system among nurses: A technology acceptance model approach. *Acta Informatica Medica*, *27*(5), 305-310. doi:10.5455/aim.2019.27.305-310.

Baudier, P., Kondrateva, G., Ammi, C., Chang, V. ve Schiavone, F. (2021). Patients' perceptions of teleconsultation during COVID-19: A cross-national study. *Technological Forecasting and Social Change*, *163*. doi:10.1016/j.techfore.2020.120510.

Chen, R. F. ve Hsiao, J. L. (2012). An investigation on physicians' acceptance of hospital information systems: A case study. *International Journal of Medical Informatics*, *81*(12), 810-820. doi:10.1016/j.ijmedinf.2012.05.003.

Cimperman, M., Makovec Brenčič, M. ve Trkman, P. (2016). Analyzing older users' home telehealth services acceptance behavior-applying an extended UTAUT model. *International Journal of Medical Informatics, 90,* 22-31. doi:10.1016/j.ijmedinf.2016.03.002.

Cohen, J. F., Coleman, E. ve Kangethe, M. J. (2016). An importance-performance analysis of hospital information system attributes a nurses' perspective. *International Journal of Medical Informatics, 86,* 82-90. doi:10.1016/j.ijmedinf.2015.10.010.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P. ve Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, *35*(8), 982-1003. doi:10.1287/mnsc.35.8.982.

Dhagarra, D., Goswami, M. ve Kumar, G. (2020). Impact of trust and privacy concerns on technology acceptance in healthcare: An indian perspective. *International Journal of Medical Informatics*, *141*, 104164. doi:10.1016/J.IJMEDINF.2020.104164.

Gholampour, A., Jamshidi, M. H. M., Habibi, A., Dehkordi, N. M. ve Ebrahimi, P. (2020). The impact of hospital information system on nurses' satisfaction in iranian public hospitals: The moderating role of computer literacy. *Journal of Information Technology Management*, *12*(4), 141-159. doi:10.22059/jitm.2020.299802.2491.

Handayani, P. W., Hidayanto, A. N., Pinem, A. A., Hapsari, I. C., Sandhyaduhita, P. I. ve Budi, I. (2017). Acceptance model of a hospital information system. *International Journal of Medical Informatics*, *99*, 11-28. doi:10.1016/j.ijmedinf.2016.12.004.

Hoque, M. R. ve Bao, Y. (2015). Cultural influence on adoption and use of e-health: Evidence in Bangladesh. *Telemedicine and e-Health*, *21*(10), 845-851. doi:10.1089/tmj.2014.0128.

Hu, P. J., Chau, P. Y. K., Liu Sheng, O. R. ve Tam, K. Y. (1999). *Examining the Technology Acceptance Model Using Physician Acceptance of Telemedicine Technology*. *Source: Journal of Management Information Systems, Fall* (C. 16).

Ismail, N. I., Abdullah, N. H. ve Shamsuddin, A. (2015). Adoption of Hospital Information System (HIS) in Malaysian Public Hospitals. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *172*, 336-343. doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.373.

Kalaycı, Ş. (2006). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. (Ş.Kalaycı, Ed.) (2.bs.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Kamal, S. A., Shafiq, M. ve Kakria, P. (2020). Investigating acceptance of telemedicine services through an extended technology acceptance model (TAM). *Technology in Society*, *60*. doi:10.1016/j.techsoc.2019.101212.

Khajouei, R., Abbasi, R. ve Mirzaee, M. (2018). Errors and causes of communication failures from hospital information systems to electronic health record: A record-review study. *International Journal of Medical Informatics*, *119*, 47-53. doi:10.1016/j.ijmedinf.2018.09.004.

Kim, T. B. ve Ho, C. T. B. (2021). Validating the moderating role of age in multi-perspective acceptance model of wearable healthcare technology. *Telematics and Informatics*, *61*. doi:10.1016/j.tele.2021.101603.

Kuo, K. M., Liu, C. F., Talley, P. C. ve Pan, S. Y. (2018). Strategic improvement for quality and satisfaction of hospital information systems. *Journal of Healthcare Engineering*, *2018*. doi:10.1155/2018/3689618.

Kusumawati, N. I. ve Sulistyawati, S. (2018). Acceptance of Health Information System for Public Health Centre in North Borneo, Indonesia. *International Journal of Public Health Science (IJPHS)*, *7*(3), 168-174. doi:10.11591/ijphs.v7i3.14315ˆ168.

Kwak, Y., Seo, Y. H. ve Ahn, J.-W. (2022). Nursing students' intent to use AI-based healthcare technology: Path analysis using the unified theory of acceptance and use of technology. *Nurse Education Today*, *119*, 105541. doi:10.1016/j.nedt.2022.105541.

Liang, C., Gu, D., Tao, F., Jain, H. K., Zhao, Y. ve Ding, B. (2017). Influence of mechanism of patient-accessible hospital information system implementation on doctor – patient relationships: A service fairness perspective. *Information and Management*, *54*(1), 57-72. doi:10.1016/j.im.2016.03.010.

Lim, J. S. ve Zhang, J. (2022). Adoption of AI-driven personalization in digital news platforms: An integrative model of technology acceptance and perceived contingency. *Technology in Society*, *69*. doi:10.1016/j.techsoc.2022.101965.

Lin, F., Fofanah, S. S. ve Liang, D. (2011). Assessing citizen adoption of e-Government initiatives in Gambia: A validation of the technology acceptance model in information systems success. *Government Information Quarterly*, *28*(2), 271-279. doi:10.1016/j.giq.2010.09.004.

Lin, H. C. (2014). An investigation of the effects of cultural differences on physicians' perceptions of information technology acceptance as they relate to knowledge management systems. *Computers in Human Behavior*, *38*, 368-380. doi:10.1016/J.CHB.2014.05.001.

Lin, Y., Luo, J., Cai, S. ve Rong, K. (2016). Exploring The Service Quality in The E-Commerce Context: A Triadic View. Industrial Management and Data Systems, 116(3), 388 - 415. Doi:10.1108/IMDS-04-2015-0116.

Lin, Z. (2017). The *overall perception of telemedicine and ıntention to use telemedicine services: A comparison between frequent travelers and non frequent travelers* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Faculty of the Graduate School of Cornell University.

Liu, J., Luo, X., Liu, X., Li, N., Xing, M., Gao, Y. ve Liu, Y. (2022). Rural residents' acceptance of clean heating: An extended technology acceptance model considering rural residents' livelihood capital and perception of clean heating. *Energy and Buildings*, *267*. doi: 10.1016/j.enbuild.2022.112154.

Luyten, J. ve Marneffe, W. (2021). Examining the acceptance of an integrated Electronic Health Records system: Insights from a repeated cross-sectional design. *International Journal of Medical Informatics*, *150*. doi:10.1016/j.ijmedinf.2021.104450.

Ly, B. ve Ly, R. (2022). Internet banking adoption under Technology Acceptance Model Evidence from Cambodian users. *Computers in Human Behavior Reports*, *7*. doi:10.1016/j. chbr.2022.100224.

Markazi-Moghaddam, N., Kazemi, A. ve Alimoradnori, M. (2019). Using the importance-performance analysis to improve hospital information system attributes based on nurses' perceptions. *Informatics in Medicine Unlocked*, *17*. doi:10.1016/j.imu.2019.100251.

Melas, C. D., Zampetakis, L. A., Dimopoulou, A. ve Moustakis, V. (2011). Modeling the acceptance of clinical information systems among hospital medical staff: An extended TAM model. *Journal of Biomedical Informatics*, *44*(4), 553-564. doi:10.1016/j.jbi.2011.01.009.

Nilashi, M., Ahmadi, H., Ahani, A., Ravangard, R. ve Ibrahim, O. bin. (2016). Determining the importance of Hospital Information System adoption factors using Fuzzy Analytic Network Process (ANP). *Technological Forecasting and Social Change*, *111*, 244 - 264. doi:10.1016/ j.techfore.2016.07.008.

Ong, A. K. S., Kurata, Y. B., Castro, S. A. D. G., de Leon, J. P. B., dela Rosa, H. v. ve Tomines, A. P. J. (2022). Factors influencing the acceptance of telemedicine in the Philippines. *Technology in Society*, *70*, 102040. doi:10.1016/J.TECHSOC.2022.102040.

Pai, F. Y. ve Huang, K. I. (2011). Applying the Technology Acceptance Model to the introduction of healthcare information systems. *Technological Forecasting and Social Change*, *78*(4), 650 - 660. doi:10.1016/j.techfore.2010.11.007.

Prasanna, R. ve Huggins, T. J. (2016). Factors affecting the acceptance of information systems supporting emergency operations centres. *Computers in Human Behavior*, *57*, 168-181. doi: 10.1016/j.chb.2015.12.013.

Rajak, M. ve Shaw, K. (2021). An extension of technology acceptance model for Health user adoption. *Technology in Society*, *67*, 101800. doi:10.1016/J.TECHSOC.2021.101800.

Rho, M. J., Choi, I. young ve Lee, J. (2014). Predictive factors of telemedicine service acceptance and behavioral intention of physicians. *International Journal of Medical Informatics*, *83*(8), 559-571. doi:10.1016/j.ijmedinf.2014.05.005.

Rochmah, T. N., Fakhruzzaman, M. N. ve Yustiawan, T. (2020). Hospital staff acceptance toward management information systems in Indonesia. *Health Policy and Technology*, *9*(3), 268-270. doi:10.1016/J.HLPT.2020.07.004.

Shanmugavel, N., Alagappan, C. ve Balakrishnan, J. (2022). Acceptance of electric vehicles: A dual-factor approach using social comparison theory and technology acceptance model. *Research in Transportation Business and Management*. doi:10.1016/j.rtbm.2022.100842.

Shanmugavel, N. ve Micheal, M. (2022). Exploring the marketing related stimuli and personal innovativeness on the purchase intention of electric vehicles through Technology Acceptance Model. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, *3*. doi:10.1016/j.clscn.2022.100029.

Taheri, F., D'Haese, M., Fiems, D. ve Azadi, H. (2022). The intentions of agricultural professionals towards diffusing wireless sensor networks: Application of technology acceptance model in Southwest Iran. *Technological Forecasting and Social Change*, *185*, 122075. doi:10.1016/j.techfore.2022.122075.

Talukder, M. S., Sorwar, G., Bao, Y., Ahmed, J. U. ve Palash, M. A. S. (2020). Predicting antecedents of wearable healthcare technology acceptance by elderly: A combined SEM-Neural Network approach. *Technological Forecasting and Social Change*, *150*. doi:10.1016/ J.Techfore.2019.119793.

Wang, H., Tao, D., Yu, N. ve Qu, X. (2020). Understanding consumer acceptance of healthcare wearable devices: An integrated model of UTAUT and TTF. *International Journal of Medical Informatics*, *139*. doi:10.1016/J.IJMEDINF.2020.104156.

Wang, N., Tian, H., Zhu, S. ve Li, Y. (2022). Analysis of public acceptance of electric vehicle charging scheduling based on the technology acceptance model. *Energy*, *258*. doi:10.1016/j. energy.2022.124804.

Wu, W., Wu, Y. J. ve Wang, H. (2021). Perceived city smartness level and technical information transparency: The acceptance intention of health information technology during a lockdown. *Computers in Human Behavior, 122*. doi:10.1016/j.chb.2021.106840.

Yang, H., Guo, X., Peng, Z. ve Lai, K. H. (2021). The antecedents of effective use of hospital information systems in the chinese context: A mixed-method approach. *Information Processing and Management, 58*(2). doi:10.1016/j.ipm.2020.102461.

Zhou, M., Zhao, L., Kong, N., Campy, K. S., Qu, S. ve Wang, S. (2019). Factors influencing behavior intentions to telehealth by Chinese elderly: An extended TAM model. *International Journal of Medical Informatics, 126*, 118-127. doi:10.1016/j.ijmedinf.2019.04.001.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu
Tarih: 22/03/2022
No: 03/18

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Mayıs/ May- 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Nisan/ April- 2025

İnsan Kaynakları Süreçlerine İlişkin Örgütsel Adalet Algısı ve Çalışan Memnuniyeti*

Perception of Organizational Justice Regarding Human Resource Processes and Employee Satisfaction

Dr. Öğr. Üyesi Büşra YİĞİTOL[1], Prof. Dr. Özlem BALABAN[2]

Öz

İnsanlar bir örgütün en değerli kaynaklarından bir tanesidir. İnsanlara işyerinde adil davranmak, onlara gelişimleri için fırsatlar vermek, düşüncelerine saygılı olmak gibi birçok değer örgütsel performansın ve hedeflerin sağlanmasında yardımcı olacaktır. İnsan Kaynakları (İK) tüm bu katkıyı örgütlere sağlayabilecek potansiyele sahip bir önemli bir işletme kaynağıdır. Dolayısıyla örgütlerin İK süreçlerine daha fazla eğilim göstermeleri ve çalışanların memnuniyetlerini artıracak değerleri ön plana çıkarmaları gerekmektedir. Nitelikli çalışanın elde tutulması, İK süreçlerinin ortak bir dil ve standartlar kullanılarak yürütülmesi ile ilişkilidir. Standartlar, süreçlerin her çalışan için objektif uygulanmasını sağlamaktadır. Standartlar aynı zamanda çalışanlar ile ilgili uygulamaların adil ve hakkaniyetli yürütülüp yürütülmediğine dair bilgi de sağlamaktadır. Bu bilgi adalet algısının temelini oluşturur. Adalete yönelik bu algı çalışanların davranışlarını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Örgüt içerisinde yürütülen adil süreçler, çalışanların örgütsel bağlılıklarını ve memnuniyetlerini artırmaktadır. Bu çalışma örgütsel adalet algısı ve çalışan memnuniyeti ilişkisini İK fonksiyonları bağlamında ele almaktadır. Çalışanların; terfi, performans, işe alım ve ücrete dair adalet algılarının, memnuniyetleri ile ilişkisi irdelenmiştir. Çalışmada anket yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın örneklemeni, süt sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli bir firmanın çalışanları oluşturmaktadır. Çalışmada tanımlayıcı analizler, ilişki analizlerine başvurulmuştur. Sonuçlar çalışan memnuniyeti ve İK süreçleri ile ilgili adalet algısı arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Adalet algısı alt boyutları da birbirleri ile anlamlı ilişki gösterirken aynı zamanda çalışan memnuniyeti ile de ilişkili olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çalışan Memnuniyeti, insan kaynakları yönetimi, örgütsel adalet algısı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

People are one of the most valuable resources in any business. Treating people fairly in the workplace, offering them opportunities for development, and respecting their opinions can all contribute to achieving organizational performance and goals. Human Resources (HR) processes constitute a department with the potential to provide such contributions to organizations. Therefore, businesses should focus more on HR processes and highlight values that enhance employee satisfaction. Retaining qualified employees is closely linked to conducting HR processes using a common language and set of standards. These standards ensure that processes are applied objectively for each employee. They also provide insights into whether practices related to employees are carried out in a fair and equitable manner. This perception of justice is among the key factors influencing employee behavior. Fair processes within an organization boost employees' organizational commitment and satisfaction. This study deals with the relationship between organizational justice perception and employee satisfaction in the context of HR functions. The relationship between employees' perceptions of fairness regarding promotion, performance, recruitment and wages and their satisfaction was examined. The survey method was used in the study. The sample of the study consists of

*Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[1]Necmettin Erbakan Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, busra.yigitol@erbakan.edu.tr.
[2]Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, adiguzel@sakarya.edu.tr.

Atıf için (*to cite*): Yiğitol, B. & Balaban, Ö. (2025). İnsan kaynakları süreçlerine ilişkin örgütsel adalet algısı ve çalışan memnuniyeti. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 631-644.

the employees of a medium-sized company operating in the dairy sector. Descriptive and relationship analyzes were used in the study. The results revealed that there is a relationship between employee satisfaction and the perception of justice regarding HR processes. While the sub-dimensions of perception of justice showed a significant relationship with each other, they were also found to be related to employee satisfaction.

Keywords: Employee satisfaction, human resources management, organizational justice perception

Paper Type: Research

Giriş

Bir örgütün başarısı, pek çok unsurun bir araya gelmesiyle şekillenir. Ancak bu unsurlar arasında en kritik olanlardan biri, örgütün işgücünü oluşturan çalışanlardır. Onlarca, yüzlerce veya binlerce kişiden oluşan bu işgücü, örgütün genel başarısını doğrudan etkiler. Çalışanlarının bilgisi ve üretkenliği, birçok örgüt için, başarılarının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle örgütler, çalışanlarını verimli bir şekilde yönetmek, çalışan kaybının ortaya çıkaracağı maliyetlerden kaçınmak ve örgütsel etkinliği daha da artırmak istemektedir. Örgütsel etkinliği etkileyen pek çok faktör olabileceği şüphesizdir ve bunlardan biri de çalışan memnuniyetidir (Sageer vd., 2012, p. 33). Örgütler, yüksek performans düzeyine sahip çalışanları elde tutma çabasıyla, iş tatmini ve örgütsel bağlılık gibi olumlu örgütsel tutumları geliştirmeye çalışırlar (Matzler ve Renzl, 2006, p. 1265). Kârlılık, üretkenlik, çalışan bağlılığı ve müşteri memnuniyeti, çalışan memnuniyetiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle çalışan memnuniyeti, şirketlerin ulaşması gereken önemli bir hedeftir (Wan, 2007, p. 299).

Yüksek çalışan memnuniyeti oranı, daha düşük devir hızıyla doğrudan ilişkilidir (Gregory, 2011, p. 33). Memnuniyet ve dolayısı ile motivasyon sahibi iş görenler, müşteri memnuniyetinin artmasında önemli rol üstlenirken dolaylı yoldan örgüt performansına da olumlu katkılar sunmaktadır (Palaiologos vd., 2011, p. 830). Örgütsel performansı olumlu yönde etkileyen ve çalışan memnuniyeti ile de ilişkili bir diğer faktör ise adalettir. Örgütsel adalet liderler için önemlidir. Adalet, bir örgütün yönetim felsefesinin temel değeri olarak savunulduğunda ve kendi içerisinde bir dizi tutarlı yönetim uygulamalarıyla hayata geçirildiğinde, değerli ve benzersiz bir bağlılık oluşturabilir (Ledimo, 2015, p. 1555). Özellikle personel seçimi ve işe alım, eğitim ve geliştirme, performans yönetimi, çalışanların ücretlendirilmesi ve yan hakları gibi tüm yönetsel uygulamalara yön veren örgütsel politikaların, düzenlemelerin ve prosedürlerin geliştirilmesi ve uygulanmasında adalet, öncelikle dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çalışanlar bu gibi konularda kendilerine adil davranıldığında, görevlerini daha iyi yerine getirmekte ve tatmin olmaktadırlar. Kendilerine adil olmayan bir şekilde davranıldığını hissettiklerinde ise, düşük memnuniyetle yanıt verirler (Zainalipour vd., 2010, p. 1988). Dolayısı ile çalışanlara adil davranılmaması durumu, örgütün üretkenliğini etkileyebilir. Bu nedenle örgütlerin, çalışanların iş tatminini elde etmelerine yardımcı olabilecek her türdeki olası faktörü araştırmak günün ihtiyacıdır (Imran vd., 2015, p. 843).

Bu çalışmanın amacı, insan kaynakları fonksiyonları bağlamında örgütsel adalet algısının çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren orta ölçekli bir firmanın çalışanlarıyla yürütülen bu araştırma, farklı İK uygulamaları çerçevesinde adalet algısının çalışan memnuniyetini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın sonuçlarının, ilgili literatüre katkı sağlamakla birlikte firma yöneticilerine İK süreçlerinin daha etkin ve adil bir şekilde tasarlanması konusunda rehberlik sunacağı düşünülmektedir.

1. Çalışan Memnuniyeti

Memnuniyet, kişinin ihtiyaçlarının, isteklerinin ve arzularının tatmin düzeyi anlamına gelmektedir. Çalışan memnuniyeti ise, çalışanların işyerinde mutlu olup olmadıklarını, tatmin olup olmadıklarını ve istek ve ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadıklarını tanımlamak için kullanılan nosyondur (Sageer vd., 2012, p. 34). Çalışan memnuniyeti bir nevi çalışanın işine

yönelik olarak gerçekleştirdiği öznel bir değerlendirmeyi ifade etmektedir (Erken, 2013, p. 7). Memnuniyet, çalışanların çıktılarından (ücretler, terfiler vb.), iş yerindeki sosyal ilişkilerden ve iş yerindeki diğer koşullardan duyulan memnuniyet gibi duyguları kapsamaktadır.

Morse'a göre (1953) "Memnuniyet, kişinin ihtiyaçlarının, isteklerinin ve arzularının tatmin düzeyi anlamına gelir. Memnuniyet temelde bir bireyin dünyadan ne istediğine ve ne elde ettiğine bağlıdır." Çalışan memnuniyeti, çalışanların yaptıkları işten ve iş yeri ortamından ne ölçüde memnun olduklarının bir derecesidir (Sageer vd., 2012, p. 35). Ayrıca, iş yerinde motivasyon ve hedefe ulaşmada önemli bir faktördür ve fazla iş yükünün olmaması, çalışanlara saygılı davranma, tanınma ve ödüller, yan haklar çalışan memnuniyetini artırıcı pozitif uygulamalardır. Heskett ve diğerlerine (1994, p. 165) göre, eğer çalışanlar iş yerlerindeki koşullardan tatmin olurlarsa, bu tatmin duygusu çalışanlara olumlu eylemler sergileme konusunda ilham vermekte ve böylece örgüt performansını artırmaktadır. Allen ve Wilburn'e (2002, p. 7) göre, çalışan memnuniyeti çalışanların üretkenliğini, devamsızlığını ve elde tutulmasını etkileyen en önemli etmenlerden bir tanesidir.

Çalışan memnuniyetini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Dolayısıyla örgütler açısından tam anlamıyla memnuniyeti sağlayabilmek çok zor bir durumdur. Özellikle örgüt, iş ve işçi olmak üzere üç faktörün uyumunu oluşturmak için belirli bir çaba gerekmektedir. Bu uyumu sağlayabilmek için çalışanların işlerinden zevk almaları ve örgütün bir parçası olarak benlik duygusuna sahip olmaları ve işle ilgili karar alma sürecine katılmaları gerekmektedir. Bu sayede çalışanı daha fazla memnun etmek mümkün olabilmektedir. Çalışan memnuniyeti, iş görenlerin uzun vadeli istihdamı ve nitelikli adayların örgüte çekilmesi için önemlidir.

2. Örgütsel Adalet Algısı

Örgütsel adalet, çalışanların örgüt içindeki süreçleri ne ölçüde adil bulduklarını ifade eder. Bu kavram, çalışanların örgüt ve örgütsel faaliyetlere dair yargılarıyla, bu yargıların onların tutum ve davranışlarıyla nasıl etkileşim içinde olduğunu inceler (Greenberg, 1987, p. 11). Cropanzano, Bowen ve Gilliland (2007, p. 36), örgütsel adalet kavramını "Çalışanların kendilerine nasıl davranıldığına dair ahlaki uygunluk duygusu - insanların etkili bir şekilde beraber çalışmasına izin veren "yapıştırıcıdır" şeklinde tanımlamakta ve bireylerin işverenlerle olan ilişkilerinin özü olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla adaletsizlik algısı toplum içerisindeki bağları zayıflatan, yıpratıcı bir etki oluşturmaktadır. Bu durum da hem bireye hem de örgüte zarar vermektedir. Örgüt içerisindeki adalet, maddi ve maddi olmayan her türlü ödülün dağıtımı ile ilgili eşit fırsatların varlığı ile ilişkilidir (Yean ve Yusof, 2016, p. 801).

Örgütsel adalet algısı, işyerinde çalışanlar ile ilgili uygulamaların adil ve hakkaniyetli yürütülüp yürütülmediğine dair algıyı ifade etmektedir. Çalışanlarda oluşan bu adalet algısı aşağıdaki gibi kategoriye ayrılmaktadır (Folger ve Cropanzano, 1998, p.4):

- Prosedür Adaleti Algısı
- Etkileşim Adaleti Algısı
- Dağıtım Adaleti Algısı

Folger ve Cropanzano (1998, p. 3) bu ayrımı tanımlarken şöyle aktarmaktadır; örgütsel adalet algısı her türlü örgütsel kaynağın dağıtımı ve dağıtım ile ilgili izlenen süreçlerin/ prosedürlerin ve çalışma ortamındaki kişiler arası ilişkilerin, kişilere karşı aksiyonların nasıl olması gerektiğini belirleyen bir ölçüttür. Örgütsel amaçların gerçekleştirilebilmesi ve bu doğrultuda faaliyetlerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için adil uygulamaların varlığı gerekmektedir. Bu nedenle örgütsel adalet kavramı, kişilerin davranışlarını etkileyen önemli faktörler arasında yer aldığı gibi, örgütsel davranış alanında da sıkça çalışılan konulardandır.

3. Literatür Taraması

Gerek örgütsel adalet gerek ise çalışan memnuniyeti ile ilgili akademik literatür gün geçtikçe yeni çalışmalar ile zenginleşmektedir. Örgütsel adalet ve çalışan memnuniyeti ile ilgili mevcut literatür hakkındaki inceleme Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Literatür taraması

Yazar	Konu/Amaç	Yöntem	Sonuçlar
Kumar, Bakhshi ve Rani, (2009)	Örgütsel bağlılık, örgütsel adalet algısı ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Dağıtım adaleti ve iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Prosedür adaleti ile iş tatmini arasında ise anlamlı bir ilişkili bulunmadığı tespit edilmiştir. Örgütsel bağlılık ile hem dağıtım adaleti hem de prosedür adaleti arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkili olduğu bulunmuştur.
Fatt, Khin ve Heng (2010)	Örgütsel adalet boyutlarının, işten ayrılma, örgütsel bağlılık, iş tatmini ile ilişkisini incelemek	Nicel Yöntem	İş tatmini ve örgütsel bağlılık değişkenleri ile, hem dağıtımsal hem de prosedürel adalet algısı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet algısı ile işten ayrılma niyeti arasında ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
Erkuş, Turunç ve Yücel (2011)	Örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet ilişkisinde iş tatminin aracılık rolünü incelemek	Nicel Yöntem	Etkileşim adaletinin iş tatmini ve örgütsel bağlılığı etkilediği bulunmuştur.
Palaiologos, Papazekos ve Panayotopoulou (2011)	Performans değerlendirme süreci ile ilgili adalet algılarını incelemektir. Sürece ilişkin çalışan memnuniyeti ile örgütsel adalet algısı ilişkisini incelemek	Nicel Yöntem	Performans değerlendirme sürecine ilişkin memnuniyet ile örgütsel adalet boyutları arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Tziner, Oren, Bar ve Kadosh (2011)	Kurumsal Sosyal Sorumluluk ile iş tatmini ve adalet algısı arasındaki bağlantıları incelemek	Nicel Yöntem	Kurumsal Sosyal Sorumluluk'un (KSS) hem örgütsel adalet hem de iş tatmini ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca KSS ile iş doyumu arasındaki ilişkide örgütsel adaletin aracılık ettiği bulunmuştur.
Karim ve Rehman (2012)	İş tatmini, çalışan güçlendirme ve adalet algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemek	Nicel Yöntem	Örgütsel bağlılık ile iş doyumu arasında güçlü bir ilişki vardır.
Tekingündüz, Aydın ve Polat (2014)	Örgütsel güven, iş tatmini ve adalet algıları arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Örgütsel güven, iş tatmini ve adalet algıları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Dusterhoff, Cunningham ve macgregor (2014)	Lider-üye değişimi, algılanan fayda ve örgütsel adaletin performans değerlendirme memnuniyeti üzerine etkisini incelemek	Nicel Yöntem	Performans değerlendirme memnuniyeti ile diğer faktörler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Karavardar (2015)	İşten ayrılma niyeti, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Imran, Majeed, ve Ayub (2015)	Bu çalışma, iş güvenliği, örgütsel adalet ve örgütsel verimlilik arasındaki ilişkiyi iş doyumunun aracı rolü ile araştırmak	Nicel Yöntem	İş güvenliği ve örgütsel adalet eksikliğinin yanı sıra iş doyumunun da örgütsel verimliliğin azalmasına neden olabileceği bulgusuna ulaşılmıştır.
Özkan (2017)	İş tatmini, adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Tüm değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Umutlu (2017)	İş tatmini, adalet algısı ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Değişkenler arası ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışanların iş tatmini sonuçlarının örgütsel adalet ve örgütsel bağlılığa göre farklılık gösterdiği bulunmuştur.
Waheeb (2018)	İş tatmini ve adalet algısı arasındaki ilişkiyi araştırmak	Nicel Yöntem	Değişkenler arasında ve alt boyutlar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Tanrıverdi, Koçaslan ve Eğriboz (2019)	Çalışan memnuniyeti, örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Değişkenler arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Tüm değişkenlerin birbiri üzerinde etkileri olduğu bulunmuştur.
Khan, Hussain ve Khan (2020)	Performans değerlendirme sisteminde çalışan memnuniyeti ile birlikte örgütsel adaletin ve çeşitlerinin önemini ortaya çıkarmak	Nicel Yöntem	Üç tür örgütsel adalet algısı ile performans değerlendirmesi arasında bir bağlantı bulunmuştur. Ayrıca örgütsel adalet bileşenleri ile çalışan memnuniyeti arasında güçlü bir ilişki bulunmuştur.
Elsteel (2021)	Örgütsel vatandaşlık davranışı, iş tatmini ve adalet algısı arasındaki ilişkiyi incelemek	Nicel Yöntem	Değişkenler arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adaletin, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışını etkilediği belirlenmiştir.
Demet (2022)	İş tatmini, adalet algısı ve iş performansı arasındaki ilişkide örgütsel	Nicel Yöntem	Örgütsel adalet, iş performansı, iş tatmini arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiş ve

	özdeşleşmenin aracılık rolünü incelemek	örgütsel özleşmenin aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir.

4. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde örneklem, araştırma hipotezi, araştırma modeli, kullanılan ölçekler hakkında bilgiler verilmiştir.

4.1. Katılımcılar

Bu araştırma Konya'da bulunan orta ölçekli bir şirketin çalışanlarıyla yürütülmüştür. Şirket 1988 yılından beri Konya'da süt ürünleri sektöründe faaliyet göstermektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin ilk 500 firmasından biri olmuştur. Şirketin kuruluşundan bu yana insan kaynakları departmanı aktif olarak çalışmaktadır. Şirketin çalışan sayısı ise 200 kişidir. Çalışmada veriler anket yöntemi ile elde edilmiştir. Anketler yüz yüze görüşme yoluyla doldurtulmuştur. Dağıtılan anket sayısı 200 olup, çalışanlardan iki haftalık bir sürede doldurmaları istenmiştir. 165 adet anket geri dönüşü sağlanmış ve anket geri dönüş oranı %82 olarak tespit edilmiştir. Katılımcılara ilişkin demografik bilgiler Tablo 2'de özetlenmiştir.

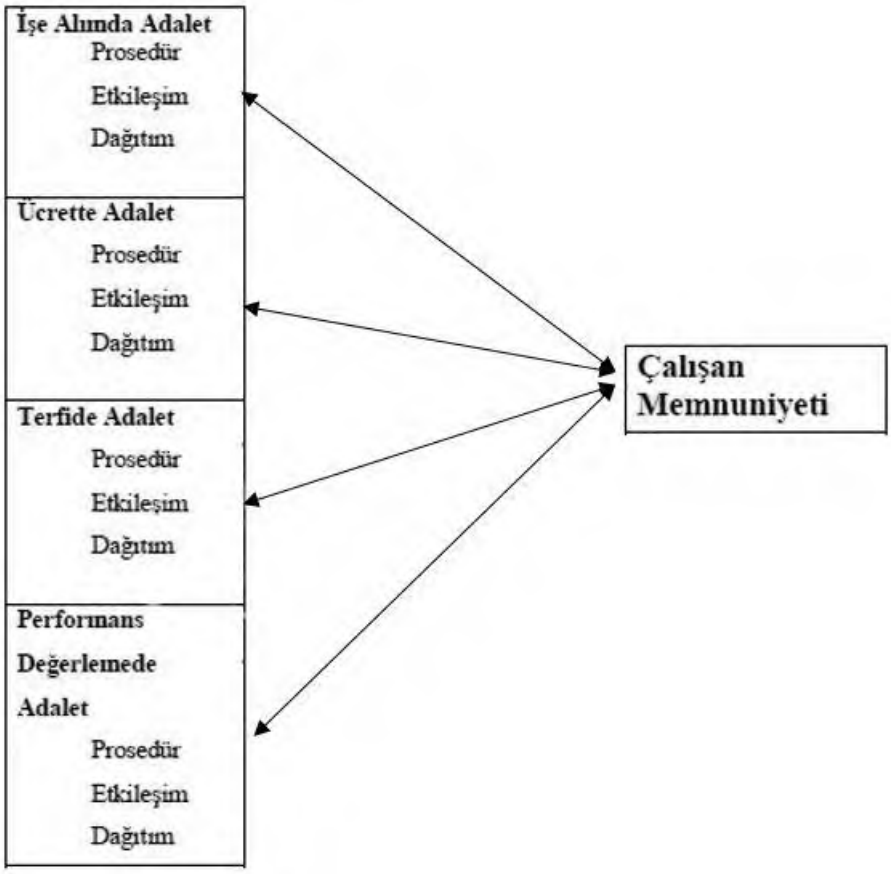
Tablo 2. Katılımcıların demografik özellikleri

Değişkenler	Kategori	Sıklık	Yüzde(%)
Cinsiyet	Erkek	153	93.9
	Kadın	10	6.1
Yaş	25'den Az	17	10.4
	25-34 Arası	79	48.2
	35-44 Arası	49	29.9
	45 ve Üstü	19	11.6
Eğitim	İlköğretim	54	32.9
	Lise	88	53.7
	Ön Lisans	18	11.0
	Lisans	4	2.4
Çalışma Süresi	1'yıldan Az	11	6.7
	1-4 Yıl	74	44.8
	5-9 Yıl	50	30.3
	10 Yıl ve Üzeri	30	18.2
Pozisyon	Yönetsel Olmayan	140	88.1
	Yönetsel	19	11.9
Toplam		165	100

4.2. Katılımcılar Araştırmanın Hipotezi ve Araştırma Modeli

Araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur. Çalışmanın amacına uygun olarak üretilen ana hipotez "HA=İş görenlerin çalışan memnuniyetleri ile İK süreçlerine ilişkin adalet algıları arasında pozitif ilişki vardır"'dır.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

4.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmada anket yöntemiyle veriler toplanmıştır. Anket demografik sorular, çalışan memnuniyeti ölçeği ve performans, terfi, işe alım ve ücret süreçlerine yönelik örgütsel adalet algısını ölçmek için hazırlanan örgütsel adalet algısı ölçeği olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Örgütsel adalet: Örgütsel adalet, Moorman (1991, p. 849) tarafından geliştirilen Adalet İndeksi ile ölçülmüştür. 3 boyut ve 18 maddeden oluşmaktadır. Yılmaz (2004) tarafından yapılan doktora tezinden alınmıştır. Ölçek, adalet boyutlarından oluşmaktadır (dağıtım adaleti için 5 madde, prosedür adaleti için 7 madde, etkileşim adaleti için 6 madde).

Çalışan Memnuniyeti: Çalışan memnuniyeti ölçeği için Brayfield ve Rothe (1951), Weiss vd. (1967), Andrews ve Withey (1976) ve Heneman ve Schwab (1985)'un çalışmaları olmak üzere literatürdeki birçok öncü çalışma incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda en sık kullanılan ifadeler belirlenmiştir. Bu çalışmada çalışan memnuniyeti ölçeği beş ifadeden oluşmaktadır.

5. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ortalama, standart sapma ve güvenilirlik katsayılarını öğrenebilmek için yapılan tanımlayıcı istatistik analiz sonuçları Tablo 3'de özetlenmiştir.

5.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcı istatistiki analiz sonuçlarına göre "Örgütsel Adalet Algısı" faktörünün ortalaması $\bar{x}$ =3,77'dir. "Prosedür Adaleti Algısı" faktörünün ortalaması $\bar{x}$ = 3,74, "Dağıtım Adaleti Algısı" faktörünün ortalaması $\bar{x}$ = 3,79, "Etkileşim Adaleti Algısı" faktörünün $\bar{x}$ = 3,78'dir. . "Çalışan Memnuniyeti" faktörünün ortalaması $\bar{x}$ = 3,80'dir. Bu sonuç çalışanların örgütlerinden memnun olduklarını göstermektedir. Ölçeklerin iç güvenilirlikleri Tablo 3'de belirtilmiştir. Tablo 3'de özellikle ilgi çekici olan, örgütsel adalet algısı ölçeğinin alt boyutları ve

çalışan memnuniyeti ölçeğinin güvenilirlikleridir (Cronbach' alfa). Örgütsel adalet algısı ölçeğinin alt boyutlarının iç güvenilirlik katsayıları da 0.80'in üzerindedir. Bu sonuç, ölçeğin güçlü güvenilirlik değerine sahip olduğunu göstermektedir. Kullanılan çalışan memnuniyeti ölçeğinin güvenilirliği de benzer şekilde 0,80'in üzerinde belirlenmiştir.

Tablo 3. Ölçek ortalama değerleri ve iç güvenilirlik katsayıları

Değişkenler	Ortalama ($\bar{x}$)	St. Sapma	α
Çalışan Memnuniyeti (ÇM)	3.80	0.68	0.84
Örgütsel Adalet Algısı (ÖA)	3.77	0.47	0.96
Dağıtım Adaleti Algısı (DA)	3.79	0.54	0.82
Prosedür Adaleti Algısı (PA)	3.74	0.52	0.93
Etkileşim Adaleti Algısı (EA)	3.78	0.48	0.90

Çalışan memnuniyeti ölçeğinde yer alan maddelere ilişkin ortalama değerler Tablo 4'de özetlenmiştir. Buna göre firma çalışanlarının, işyeri ortamından ($\bar{x}$=3,82), yapmış oldukları işlerinden ($\bar{x}$=3,79), yöneticilerinden ($\bar{x}$=3,79), ücretlerinden ($\bar{x}$=3,75) ve kariyer olanaklarından ($\bar{x}$=3,72) memnuniyet duydukları tespit edilmiştir. Bu sonuç firma çalışanlarının memnuniyet durumunu ifade ederken aynı zamanda firma açısından da olumlu bir sonucu gözler önüne sermektedir. Çalışan memnuniyetinin ortalama değerinin 3'ün üzerinde olması, çalışanların uzun yıllar boyunca aynı firmada çalışıyor olmaları da göz önüne alındığında, doğrulayıcı bir sonuç ortaya koymaktadır. İş gören devir hızının düşük olması çalışan memnuniyeti ile ilişkili bir durumdur.

Tablo 4. Çalışan memnuniyeti ölçeği alt madde ortalama değerleri

Maddeler	Ortalama ($\bar{x}$)
Yönetici	3,79
Kariyer İmkânları	3,72
İşyeri Ortamı	3,82
Ücret	3,75
Yapılan İş	3,79

İnsan kaynakları uygulamalarına ilişkin adalet algısının belirlenebilmesi için yapılan analiz sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir. Tablo 5'deki sonuçlar incelendiğinde; işe alım, ücret, terfi ve performans uygulamalarına ilişkin, prosedür adaleti (PA), dağıtım adaleti (DA), etkileşim adaleti (EA) ortalamalarının 4'e yakın olduğu yani yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5. İnsan kaynakları fonksiyonlarına duyulan örgütsel adalet algıları ortalama değerleri

	PA	DA	EA
	Ort.	*Ort.*	*Ort.*
Ücret	3.74	3.79	3.81
Terfi	3.73	3.83	3.79
Performans	3.71	3.76	3.76
İşe Alım	3.80	3.88	3.99

PA: Prosedür Adaleti, DA: Dağıtım Adaleti, EA: Etkileşim Adaleti

5.2. Farklılık testleri

Araştırma verilerinin normal dağılım göstermemesi nedeniyle analizlerde non-parametrik testler kullanılmıştır. Değişkenlerin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla Man Whitney U ve Kruskal Wallis testi analizlerinden yararlanılmıştır. Cinsiyet ve örgüt içinde çalışılan pozisyona göre çalışan memnuniyeti farklılıkları Tablo 6'da özetlenmiştir. Analiz sonucuna göre çalışan memnuniyeti cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermez iken, örgüt içinde çalışılan pozisyona göre anlamlı farklılık göstermiştir ($p<0,05$). Yönetsel konumdaki kişilerin daha yüksek çalışan memnuniyeti duyduğu görülmüştür.

Tablo 6. Cinsiyet ve pozisyona göre çalışan memnuniyeti farklılıkları

Değişken	Kategori	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Cinsiyet	Kadın	153	82,73	12657,00	654,00	,441
	Erkek	10	70,90	709,00		
Pozisyon	Yönetsel Olmayan	140	75,37	10551,50	681,50	**,001**
	Yönetsel	19	114,13	2168,50		

Cinsiyet ve örgüt içinde çalışılan pozisyona göre örgütsel adalet algısı farklılıkları ise Tablo 7'de özetlenmiştir. Adalet algısının alt boyutlarında, cinsiyet değişkenine göre, anlamlı bir farklılık saptanamazken, örgüt içinde çalışılan pozisyona göre, dağıtım adaleti ve prosedür adaleti alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Hem dağıtım adaleti hem de prosedür adaleti alt boyutunda yönetsel konumdaki kişilerin adalet algısı yönetsel olamayan pozisyonlardaki kişilere göre daha fazladır.

Tablo 7. Cinsiyet ve pozisyona göre adalet algısının farklılıkları

Değişken	Kategori	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Dağıtım	Erkek	153	82,90	12684,00	627,00	,340
	Kadın	10	68,20	682,00		
Prosedür	Erkek	153	82,09	12560,00	751,00	,923
	Kadın	10	80,60	806,00		
Etkileşim	Erkek	153	81,50	12469,50	688,50	,597
	Kadın	10	89,65	896,50		
Dağıtım	Yönetsel Olmayan	140	78,09	10932,50	933,50	**,035**
	Yönetsel	19	94,08	1787,50		
Prosedür	Yönetsel Olmayan	140	77,21	10809,50	939,50	**,038**
	Yönetsel	19	100,55	1910,50		
Etkileşim	Yönetsel Olmayan	140	78,09	10932,50	1062,50	,155

Yaş, eğitim ve çalışma süresi değişkenlerine göre çalışan memnuniyeti farklılıkları ise Tablo 8'de belirtilmiştir. Analiz sonucuna göre çalışan memnuniyeti çalışanların yaş ve çalışma sürelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir. Eğitim seviyelerinde ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Man Withney U testi sonucunda yaş kategorilerinde 45 ve üstü yaşa sahip çalışanların memnuniyet seviyeleri, diğer yaş grubundaki çalışanlara göre daha anlamlı bir farklılık gösterirken, çalışan süreleri açısında 10 yıl ve üzeri kıdeme sahip çalışanların memnuniyetleri diğer kıdem seviyelerine göre anlamlı bir şekilde yüksek çıkmıştır.

Tablo 8. Yaş, eğitim ve çalışma süresi değişkenlerine göre çalışan memnuniyeti farklılıklarının incelenmesi

Değişkenler	Kategori	N	Ortalama Sırası	Chi-Square	df	p
Yaş	25'den az	17	44,68	30,427	3	**,000**
	25-34 arası	79	73,09			
	35-44 arası	49	95,93			
	45 ve üstü	19	120,84			
Eğitim	İlköğretim	54	79,56	4,291	3	,232
	Lise	88	80,02			
	Ön lisans	18	104,28			
	Lisans	4	78,88			
Çalışma süresi	1'yıldan az	11	72,14	42,710	3	**,000**
	1-4 yıl	74	60,89			
	5-9 yıl	50	92,49			
	10 yıl ve üzeri	30	125,72			

Yaş, eğitim ve çalışma süresi değişkenlerine göre örgütsel adalet algısındaki farklılıklar Tablo 9'da belirtilmiştir. Analiz sonucuna göre sadece yaş ve çalışma süresi değişkenlerinin örgütsel adalet algısı açısından anlamlı bir farklılık gösterdiği görülmüştür. Gruplar arası farklılıkları görmek amacıyla yapılan test sonucuna göre ise; yaş değişkeni açısından 45 ve üstü çalışanların, çalışma süresi açısından ise 10 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan çalışanların, adalet algılarına ilişkin ortalamalarının diğer gruplara göre yüksek oluğu görülmüştür.

Tablo 9. Yaş, eğitim ve çalışma süresi değişkenlerine göre genel adalet algısı farklılıklarının incelenmesi

Değişkenler	Kategori	N	Ortalama Sırası	Chi-Square	df	p
Yaş	25'den az	17	48,38	19,383	3	**,000**
	25-34 arası	79	75,27			
	35-44 arası	49	98,17			
	45 ve üstü	19	102,68			
Eğitim	İlköğretim	54	85,40	2,611	3	,456
	Lise	88	79,56			
	Ön lisans	18	93,67			
	Lisans	4	57,88			
Çalışma süresi	1'yıldan az	11	69,09	16,983	3	**,001**
	1-4 yıl	74	69,71			
	5-9 yıl	50	89,75			
	10 yıl ve üzeri	30	109,63			

5.3. İlişki Analizi

Örgütsel adalet algısı (ÖA) ve çalışan memnuniyeti (ÇM) arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi için yapılan korelasyon analiz sonuçları Tablo 10'da özetlenmiştir. Spearman korelasyon analizine göre değişkenler arası anlamlı ilişki (r=0,77) bulunmaktadır (p<0,01).

Tablo 10. Korelasyon analiz sonuçları

	ÇM	ÖA
ÇM	1	
ÖA	0.77*	1

*p<0,01
ÇM: Çalışan Memnuniyeti, ÖA: Örgütsel Adalet Algısı

Çalışan memnuniyeti ile örgütsel adalet alt boyutlarının ilişkisini belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analiz sonuçları Tablo 11'de özetlenmiştir. Korelasyon sonuçlarına göre çalışan memnuniyetinin örgütsel adalet boyutları olan prosedür adaleti algısı (PA), dağıtımsal adalet algısı (DA) ve etkileşimsel adalet algısı (EA) arasında anlamlı pozitif yönü ilişki bulunmaktadır. Örgütsel adalet algısının alt boyutları arasındaki ilişkiye bakıldığında üç alt boyutunun da kendi arasında pozitif yönü anlamlı ilişkili olduğu görülmüştür Dolayısıyla örgütsel adaletin alt boyutları, hem kendi aralarında hem çalışan memnuniyeti değişkeni ile pozitif yönlü anlamlı ilişkiye sahiptirler. Çalışma sonucu, literatürde benzer çalışma sonuçları ile kıyaslandığında elde edilen sonuç literatürle uyum sağlamaktadır.

Tablo 11. Alt boyutlara göre korelasyon analiz sonuçları

	ÇM	PA	DA	EA
ÇM	1			
PA	0.77*	1		
DA	0.75*	0.82*	1	
EA	0.67*	0.82*	0.80*	1

*p<0,01
ÇM: Çalışan Memnuniyeti, PA: Prosedür Adaleti, DA: Dağıtım Adaleti, EA: Etkileşim Adaleti

İnsan kaynakları fonksiyonlarına ilişkin örgütsel adalet algısı alt boyutlarının çalışan memnuniyeti ile ilişkisini ölçmek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 12'de özetlenmiştir. Yapılan korelasyon analizinin sonucunda, tüm İK fonksiyonlarına ilişkin örgütsel adalet alt boyutları ile, çalışan memnuniyeti arasında anlamlı ilişkinin olduğu görülmüştür.

Tablo 12. Çalışan memnuniyeti ve örgütsel adalet alt boyutları arasındaki ilişkiye yönelik korelasyon analiz sonuçları

İK Fonksiyonlarına Yönelik Örgütsel Adalet Alt Boyutları		ÇM
Terfi	PA	0,73*
	DA	0,66*
	EA	0,60*
Ücret	PA	0,67*
	DA	0,65*
	EA	0,59*
İşe Alım	PA	0,71*
	DA	0,72*
	EA	0,61*
Performans	PA	0,67*
	DA	0,64*
	EA	0,62*

*p<0,01
ÇM: Çalışan Memnuniyeti, PA: Prosedür Adaleti, DA: Dağıtım Adaleti, EA: Etkileşim Adaleti

Tartışma

Adalet kavramı hem toplum hem de iş hayatı için insanların ön planda tuttuğu kavramlar arasında yer almaktadır. Ancak adalet göreceli bir kavramdır. Başka bir deyişle, hak ettiğimizi alıp almadığımızdan çok, başkalarıyla karşılaştırıldığında hak ettiğimizi alıp almadığımız önemlidir. Bu duygu olaylara bakış, bağlılık, sahiplenme duygularına ve kişilere karşı davranışlara yön vermektedir. Özellikle ana sermayesi insan olan örgütlerin, rekabet ve örgütsel performans konularında başarı elde etmeleri, adalet olgusunda gösterdikleri hassasiyetle ilişkilidir. Çünkü yapılan çalışmalar adalet algısının; işgörenlerin bağlılıkları, memnuniyetleri, performansları ve güvenleri ile ilişkili olduğunu ve adil bir ortamda işlerini daha fazla benimsediklerini göstermektedir. Örgütlerde adil uygulamaların gerçekleştirilmesine yönelik beklentinin en fazla olduğu alan ise insan kaynakları departmanlarıdır. Ücret, terfi, özlük hakları ile ilgili hususlar çalışanların adil uygulamalar beklediği alanlardır. Bu nedenle İK departmanlarının sorumluluk alanına giren her türlü uygulamada adil bir sürecin yürütülmesi çalışan memnuniyetinin oluşturulabilmesi için önemlidir. Adil uygulamaların olumlu bir performansla sonuçlanacağı yönündeki genel kanının, akademik çalışmalar ile desteklenmesi yerinde olacaktır. Bu anlamda İK fonksiyonlarına yönelik kapsayıcı çalışmaların azlığı düşünüldüğünde, bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, insan kaynaklarına yönelik örgütsel adalet algısı ile çalışan memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemektir.

Araştırma sonucunda, çalışanların İK fonksiyonlarına yönelik örgütsel adalet boyutlarıyla, çalışan memnuniyeti arasında anlamlı ilişkinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla araştırmanın amacı ve ana hipotezi olan HA kabul edilmiştir. Araştırmada elde edilen diğer sonuçlar ise şu şekildedir; Çalışanların insan kaynakları fonksiyonlarına yönelik örgütsel adalet algıları değerlendirildiğinde tüm fonksiyonları adil olarak değerlendirdikleri görülmüştür. İşe alım sürecinde etkileşim adaleti boyutu daha yüksek değer almıştır. İşe yerleşen bireylerin işe alım süreçlerini olumlu değerlendirmeleri mümkün bir durumdur. Bu sonuç, çalışanların insan kaynakları uygulamalarını adil olarak algıladığını göstermekte ve bu da çalışan memnuniyetine

yol açmaktadır. İnsanlar kendilerine adil bir şekilde davranılmasını isterler çünkü işyerinde adil bir ortamın sağlanması onların hak ettikleri çıktıları almalarını sağlamaktadır. Elde edilen bu sonuç literatürdeki benzer çalışmaların sonuçları ile örtüşmektedir (Palaiologos, Papazekos ve Panayotopoulou 2011; Tanrıverdi, Koçaslan ve Eğriboz, 2019; Khan, Hussain ve Khan, 2020). Elde edilen bir diğer sonuç da örgütsel adalet alt boyutlarının kendi aralarındaki ilişkidir. Adaletin her boyutu birbiriyle pozitif bir ilişki içindedir. Bu sonuç diğer çalışmalarla uyumludur. Çalışmanın sonuçları bu örgütsel adalet alanındaki öncü isimlerden olan Greenberg'in (1987); Greenberg (1990) araştırma sonuçları ile uyumlu bulunmuştur.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak İK fonksiyonları açısından örgütsel adalet ve çalışan memnuniyeti ilişkisi incelendiğinde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kişilerin ücretten terfi sistemine kadar ele alınan tüm İK süreçlerine dair sahip olduğu adalet algısı memnuniyetleri ile ilişki göstermektedir. İK süreçlerinin ortak bir dil ve standartlar tarafından şekillenmesi çalışanlar ile ilgili uygulamaların adil ve hakkaniyetli yürütülüp yürütülmediğine dair bilgi de sağlamaktadır. Adalete yönelik bu algı çalışanların davranışlarını etkileyen önemli faktörler arasında yer almaktadır. Örgüt içerisinde yürütülen adil süreçler, çalışanların örgütsel bağlılıklarını ve memnuniyetlerini artırmaktadır.

Bu çalışmanın kısıtları ve bulguları bağlamında bir takım öneriler sunulabilir. Öncelikle çalışma süt sektöründe faaliyet gösteren tek bir firma ile sınırlı kalmaktadır. Bu kısıt ayrıca firma çalışan sayısının az olması ve dolayısı ile örneklem büyüklüğünün çok fazla olmaması gibi bir sonucu da ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle yapılacak olan yeni çalışmalarda farklı sektörlere de yer verilmesi ve sektörler arası bir kıyaslamanın yapılması da literatüre katkı sağlayacaktır. Yeni yapılabilecek çalışmalara ikinci bir öneri ise ele alınan İK süreçleri ile ilgilidir. Bu çalışmada terfi, performans, ücret ve işe alım süreçleri ele alınmıştır. Yeni yapılacak çalışmalarda bu alanın daha da genişletilmesi ücret, terfi, işe alım ve performans haricindeki diğer İK süreçlerine yer verilmesi ile de çalışma zenginleştirilebilir.

Kaynakça

Allen, D. R. ve Wilburn, M. (2002). *Linking customer and employee satisfaction to the bottom line: a comprehensive guide to establishing the impact of customer and employee satisfaction on critical business outcomes*. Milwaukee: Quality Press.

Andrews, F. M. ve Withey, S. B. (1976). *Social Indicators of Well-Being: Americans' Perceptions of Life Quality*. New York: Plenum Press.

Brayfield, A. H. ve Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of applied psychology*, 35(5), 307.

Cropanzano, R., Bowen, D. E. ve Gilliland, S. W. (2007). The Management of Organizational *Justice. Academy of Management Perspectives*, 34-48.

Demet, M. (2022). *Yiyecek içecek işletmesi çalışanlarının örgütsel adalet algılarının, iş tatminlerine ve iş performanslarına etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: Ankara ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi, Ankara.

Dusterhoff, C., Cunningham, J. B. ve MacGregor, J. N. (2014). The effects of performance rating, leader–member exchange, perceived utility, and organizational justice on performance appraisal satisfaction: Applying a moral judgment perspective. *Journal of business ethics*, 119(2), 265-273.

Elsteel, A. I. A. (2021). *Örgütsel adaletin örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş tatmini üzerine etkisi: Libya'da bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kastamonu üniversitesi, Kastamonu.

Erken, M. (2013). *Çalışan Memnuniyeti Üzerine Sağlık Sektöründe Bir Araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Erkuş, A., Turunç, Ö. ve Yücel, R. (2011). Örgütsel adalet ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerde içsel ve dışsal iş tatmininin aracılık rolü: bankacılık sektöründe bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 245 - 270.

Fatt, C. K., Khin, E. W. S. ve Heng, T. N. (2010). The impact of organizational justice on employee's job satisfaction: The Malaysian companies perspectives. *American Journal of Economics and Business Administration,* 2(1), 56-63.

Folger, R. G. ve Cropanzano, R. (1998). *Organizational justice and human resource management* (Vol. 7). Thousand Oaks: Sage.

Greenberg, J. (1987). A taxonomy of organizational justice theories. *Academy of Management review,* 12(1), 9-22.

Greenberg, J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow, *Journal of Management*, 16(2), 399-432.

Gregory, K. (2011). The importance of employee satisfaction. *The Journal of the Division of Business & Information Management,* 5, 29-37.

Heneman, H. G. ve Schwab, D. P. (1985). Pay satisfaction: Its multidimensional nature and measurement. *International journal of Psychology*, 20(1), 129-141.

Heskett, J. L., Jones, T. O., Loveman, G. W., Sasser, W. E. ve Schlesinger, L. A. (1994). Putting the service-profit chain to work. *Harvard business review*, 72(2), 164-174.

Imran, R., Majeed, M. ve Ayub, A. (2015). Impact of organizational justice, job security and job satisfaction on organizational productivity. *Journal of Economics, Business and Management*, 3(9), 840-845.

Karavardar, G. (2015). Örgütsel Adaletin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık Ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 11(26), 139-150.

Karim, F., ve Rehman, O. (2012). Impact of job satisfaction, perceived organizational justice and employee empowerment on organizational commitment in semi-government organizations of Pakistan. *Journal of Business Studies Quarterly*, 3(4), 92.

Khan, M. H., Hussain, A. ve Khan, M. A. (2020). The importance of organizational justice, appraisal purposes and employee satisfaction in performance appraisal system in academic sector of Pakistan. *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies,* 6(1), 191-200.

Kumar, K., Bakhshi, A. ve Rani, E. (2009). Organizational Justice Perceptions as Predictor of Job Satisfaction and Organizational Commitment. IUP *Journal of Management Research*, 8(10), 24-37.

Ledimo, O. (2015). An exploratory study of factors influencing organisational justice among government employees. *Journal of Applied Business Research (JABR),* 31(4), 1549-1562.

Matzler, K. ve Renzl, B. (2006). The relationship between interpersonal trust, employee satisfaction, and employee loyalty. *Total quality management and business excellence*, 17(10), 1261-1271.

Moorman, R. H. (1991). Relationship Between Organizational Justice And Organizational Citizenship Behaviors: Do fairness Perceptions İnfluence Employee Citizenship?. *Journal of Applied Psychology,* 76(6), 845-855.

Morse, N. C. (1953). *Satisfactions in the white-collar job*. Michigan: Survey Research Center, Institute f.

Özkan, N. (2017). *İstanbul Çekmece Bölgesi Genel Sekreterliğine bağlı hastanelerde çalışan doktorlarda ve hemşirelerde örgütsel adalet, iş doyumu ve örgütsel bağlılık üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Palaiologos, A., Papazekos, P. ve Panayotopoulou, L. (2011). Organizational justice and employee satisfaction in performance appraisal. *Journal of European Industrial Training*, 35(8), 826-840.

Sageer, A., Rafat, S. ve Agarwal, P. (2012). Identification of variables affecting employee satisfaction and their impact on the organization. *IOSR Journal of business and management*, 5(1), 32-39.

Tanrıverdi, H., Koçaslan, G. ve Eğriboz, N. (2019). Örgütsel Adalet, Örgütsel Bağlılık Ve Çalışan Memnuniyeti Arasındaki İlişki. *Journal of International Social Research*, 12(62), 1604-1614.

Tekingündüz, S., Aydın, M. ve Polat, H. (2014). Kamu sektöründe örgütsel adalet, örgütsel güven ve iş tatmini arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Bir devlet hastanesi örneği. *Sayıştay Dergisi,* (94), 53-72.

Tziner, A., Oren, L., Bar, Y. ve Kadosh, G. (2011). Corporate social responsibility, organizational justice and job satisfaction: how do they interrelate, if at all?. *Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(1), 67-72.

Umutlu, F. (2017). *Hemşirelerde örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Üniversite hastanesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Okan Üniversitesi, İstanbul.

Waheeb, Y. K. (2018). *The impact of organizational justice on employee satisfaction in the wakf institution in Iraq* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çankaya Üniversitesi, Ankara.

Wan, H. L. (2007). Human capital development policies: enhancing employees' satisfaction. *Journal of European industrial training*, *31*(4), 297-322.

Weiss, D. J., Dawis, R. V. ve England, G. W. (1967). Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire. *Minnesota studies in vocational rehabilitation*, 22, 120.

Yean, T. F. ve Yusof, A. A. (2016). Organizational Justice: A Conceptual Discussion. *Procedia-Social And Behavioral* Sciences, 798-803.

Yılmaz, G. (2004). *İnsan Kaynakları Uygulamarına İlişkin Örgütsel Adalet Algısının Çalışanların Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Zainalipour, H., Fini, A. A. S. ve Mirkamali, S. M. (2010). A study of relationship between organizational justice and job satisfaction among teachers in Bandar Abbas middle school. *Procedia-Social and Behavioral Science*s, 5, 1986-1990.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %60

2. yazar katkı oranı : %40

Bu çalışma başka kurumlar tarafından desteklenmemiştir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Ağustos/August 2023| Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Ağustos/August 2024

Lojistikte Dijital Dönüşüm ve Çevik İş Süreçleri Yaklaşımı

Digital Transformation and Agile Business Process Approach in Logistics

Doç. Dr. Samet GÜRSEV [1]

Öz

Günümüz dünyası teknolojik gelişmeler ile hızla değişmektedir. Lojistik 4.0 yaklaşımı ve içerdiği yeni teknolojiler lojistik süreçlerinde büyük değişimlere yol açmaktadır. Büyük yatırımlar gerektiren teknoloji dönüşümleri doğru ve zamanında yapılmadığı zaman olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Şirketler dijital dönüşüm süreçlerini sadece teknoloji satın alması olarak görmeyip alt odakları doğru bir şekilde dönüştürmesi gerekmektedir. Dijital dönüşüm süreci; teknoloji, organizasyon ve kültür olmak üzere 3 katmanda incelenmesi ve buraya uygun adımlarla bütüncül bakış açısı uygulanması gerekir. Bu süreci başarıyla tamamlamak için yapılması gereken adımların doğru bir yol haritası ile ilerlemesi, başarılı olmak için büyük önem taşımaktadır. Dijital dönüşüm başarılı olabilmesi için çevik dönüşüm süreçlerinin etkin olması, öğrenen organizasyon ve inovasyon odaklı yaklaşımların şirket genelinde kabul görmesi beklenmektedir. Araştırma içerisinde bu kavramların dönüşüme olan etkisi, yapılması gereken adımlar detayları ile aktarılmaktadır. Lojistik 4.0 dönüşüm sürecinin en etkin şekilde sağlanması için detaylı bir çalışma ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevik Organizasyon, Dijital Dönüşüm, Lojistik 4.0, İnovasyon

Makale Türü: Derleme

Abstract

Today's world is changing rapidly with technological developments. The logistics 4.0 approach and the new technologies it contains lead to great changes in logistics processes. When technology transformations that require large investments are not made correctly and on time, they cause negative results. Companies should not see their digital transformation processes as just technology purchases, but should transform their sub-focuses correctly. Digital transformation process; It should be examined in 3 layers as technology, organization and culture and a holistic perspective should be applied with appropriate steps here. It is of great importance to be successful that the steps to be taken to complete this process successfully are followed by a correct road map. In order for digital transformation to be successful, agile transformation processes are expected to be effective, and learning organization and innovation-oriented approaches are expected to be accepted throughout the company. In the research, the effect of these concepts on the transformation and the steps to be taken are explained in detail. A detailed study is put forward to ensure the most effective logistics 4.0 transformation process.

Keywords: Agile Organization, Digital Transformation, Logistics 4.0, Innovation

Paper Type: Compilation Article

1. Giriş

İnsanlık tarihinde pek çok önemli olay kırılımlara yol açmış ve bugün tarih devirleri dediğimiz bir yapıyı açmıştır. Son elli yıl içerisinde gelişen teknolojimiz ve bilgi düzeyimiz daha önceki gibi yüzyıllar süren bir yapıdan bizi alıp çok daha kısa sürede açılıp kapanan tarih devirleri içine almıştır. Sanayi devri denilen tarihi dönem çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almış ve bu durum şu an kendi içerisinde dört farklı devir edilen bir periyoda dönüşmüştür.

[1]Burgan Bank A.Ş.., sametgursev@gmail.com

Atıf için (*to cite*): Gürsev, S. (2025). Lojistikte Dijital Dönüşüm ve Çevik İş Süreçleri Yaklaşımı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *22*(2), 645-657.

Dijital dönüşüm çalışmaları iş süreçlerini büyük bir değişime yönlendirmiştir (Erdoğan,2019). Bu değişim sadece ekonomi için değil uçtan uca tüm üretim sürecini ve pazarlama akışlarını değişmektedir. İnovasyon tüm sektörlerde büyük bir etki alanı oluşturmaktadır ve müşteri davranışları için önemli etkiler göstermektedir (Hazarhun ve Yılmaz, 2020).

Teknoloji üzerindeki gelişmeler kullanıcıların ihtiyaçlarını ve beklentilerini hızla değiştirmektedir. Finans alanında yer alan kurumların müşterilerine sundukları internet şubeleri, mobil uygulamaları sonrası pek çok şube ve acente kapanarak yerini dijital araçlara bırakmıştır (Sezgin ve Karabacak, 2020). Bu araçlar müşterinin aldığı hizmet süresi boyunca da kendini göstermektedir. Dijitalleşen şirketlerde artık kâğıt dokumanlar ve posta yoluyla bildirimler yerine yine mobil bildirimler, mailler ve SMS yoluyla bilgilendirme geçmiştir (Gülseren ve Sağbaş, 2019).

Araştırma ikinci bölümde dijital dönüşümü dört ana başlık olarak incelemektedir. Bu başlıkların içerdiği kapsam detaylı olarak aktarılmaktadır (Aksu,2019). Üçüncü bölümde ise tavsiye edilen yol haritası aktarılmıştır. Dördüncü bölümde sonuç ve gelecek öngörüleri aktarılarak gelecek araştırmacılara yön verilmiştir.

2. Dijital Dönüşüm ve Etki Alanları

Dijital dönüşüm sürecinin doğru tanımlanması ve etki alanlarının belirlenmesi literatür üzerinde büyük bir yer almıştır. Pek çok farklı sektörde ve firma üzerinde yapılan çalışmalar bilimsel metotlar ile sentezlenip bilimsel araştırmalar haline getirilmiştir. Lojistik 4.0 ile ilgili akademik yayınları da göz önüne aldığımız ciddi sayılarda bir akademik makale sayısına ulaşabiliyoruz (Karagöz ve Doyduk, 2020). Araştırma içerisinde sunulan yol haritası bu geniş literatür çalışması yapılarak modellenmiştir.

2.1. Organizasyon

Dijital dönüşümü başarıyla yürüten firmalar organizasyonel değişiklikler de yaşamaktadır (Tekbaş, 2019). Mevcut iş gücü için daha çevik ve daha esnek bir organizasyon yapısı oluşmaktadır. Dijitalleşme şirket içerisindeki departmanların birbirleri ile olan iletişimlerini ve bağımlılıklarını olumlu yönde etkilemekte olup israf noktalarını azaltmaktadır (Yankın,2019).

Matris yapı olarak bilinen yönetim kademesinin en az sayıya azaldığı, takımlar halinde oluşan ve farklı yeteneklere sahip kişilerin aynı takımda yer aldığı yapılar ile şirketler daha etkin iş süreçleri çıkarmaktadır (Ahsu,2019). Yeni nesil organizasyonlarda klasik yapıda olduğu gibi çok sayıda yönetici uzmanı, çok sayıda uzman ünvanı yer almamaktadır (Klein,2020). Şirket organizasyonu sahip olunan ürünler veya müşteri yapısı göz önüne alınarak tıpkı bir üretim hattı gibi kuralabilmektedir. Bu üretim hatları içerisindeki takımlar sadece tek bir fonksiyon özelliğinde olmayacaktır. Örneğin bir banka organizasyonu içerisinde kredi kartı, krediler gibi pek çok farklı ürün yer alabilmektedir. Bu ürünlerin her biri için içinde bilgi teknolojileri, operasyon, insan kaynakları, muhasebe, satış gibi farklı fonksiyonlarda yetişmiş personelin olduğu tek bir ürün takımı kurulabilir. Bu takım içerisindeki kişilerin tek bir ürün için müşteriye uçtan uça mükemmel bir hizmet sunması esas çalışma olacaktır (Fourie, 2018).

Dijital dönüşüm bu aşamada departmanlar arasındaki iş beklemeleri ve iletişim kazalarını azaltmaktadır (Strutynska vd., 2020). İşlerin hızla yürütülebildiği bir ortamda organizasyonun daha küçük olması ve organizasyon içerisindeki kişilerin çok yönlü niteliklere sahip olması gereksimleri getirmektedir. Organizasyonel Çevik Dönüşüm kurgusu ve İnovasyon odaklı çevik takım yaklaşımı yeni nesil dijital dönüşüm şirketlerinde vazgeçilmez öneme sahiptir (Hofacker vd., 2020).

Dijital dönüşüm etkisiyle ürün ve servisler, iş stratejileri,gelir modelleri, örgütsel yapı, BT altyapısı, iş süreçleri komple değişmektedir (Gligor ve Holcomb,2012a). Dijital dönüşüm

temel amaçlarından biri sektöründe egemen olmaktadır (Schönsleben,2000). Egemen olabilmek için değişen pazarda değişen koşullarda rekabet gücünü korumak gerekmektedir (Huang,1999). Büyüme fırsatlarının peşinde koşmak daha fazla müşteriye daha kolay ulaşmak dijital dönüşümde temel esaslardandır (Paixão ve Marlow,2003). Otomasyon ile insan işgücü maliyeti düşürmek ve hata azaltmak, daha hızlı ürün teslimi sağlamak bu dönüşüm organizasyonel etkilerinden bazılarıdır (Heckler ve Powell,2016). İşletmeler sadece verimlilik üzerinde odaklı kalmayıp şirketlerin dijital çağda gelişebileceği tüm alanları önceden detaylı olarak analiz edecektir (Vastag vd,1994).

Otonom takım kültürü de yeni nesil organizasyon yapılarında büyük önem taşımaktadır. Takımlar dijital dönüşümün başarılı olduğu, matris yapıya sahip, çevik dönüşüm süreçlerini tamamlamış şirketlerde büyük oranda kendi kendine karar verebilen, proaktif iş takibi yapabilen ve birbiri içerisinde yardımlaşarak çalışan bir yapıda bulunabilmektedir (Frazier,2010).

2.2. Kültür

Dijital dönüşüm süreci firmalarda başarıyla yönetilmesi için hem üst yönetimde hem de çalışanlar genelinde kültürel bir dönüşüm ihtiyacı taşımaktadır (Maki vd., 2022). Bu kültürel dönüşüm sadece çevik organizasyon dönüşüm değerleri ile sınırlı değildir. Takım çevik metotlar ve çevik değerler ile çalışması dışında önemli bazı yaklaşımları da benimsemesi kültür dönüşümü sağlayabilir.

Toplam Kalite Yönetimi algısı günümüzde kurumlar için vazgeçilmez bir yaklaşımdır. Ancak sadece kalite algısı kurum kültürünün dijitalleşmeye katkı sağlaması açısından yeterli gelmemektedir (Issa vd., 2018). Sistem Düşüncesi olarak bilinen bütünsel düşünceyi indirgeyen ve dengeleyen yaklaşım kurum genelinde kabul görmüş olmalıdır. Tasarım düşüncesi olarak bilinen insan ihtiyaçlarının, teknolojinin olanaklarının, iş başarısı için gerekli olan şeylerin entegre edilmesi ve bunun inovasyon kullanımı ile sağlanması yaklaşımı da yine şirket genelinde sağlamalıdır. Bu iki bakış açısı her türlü problem çözme tekniği içerisinde kabul gören yaklaşımlar olarak görülmektedir (Schallmo vd.,2017). Öğrenen organizasyon yaklaşımı da şirket içerisinde sahip olunan bilgi düzeyinin artması ve ekiplerin dijital dönüşümdeki başarıları için katkı sağlamaktadır (Telli vd., 2020).

Dijital teknoloji müşterilere daha iyisini sunmak için yenilikler de getirir (Uckelmann vd.,2011). Ürün çeşitliliği ve iş süreci çeşitliliği sadece kurum içi değil, müşteri ve pazarın da kültürünü olumlu yönde değişir (Gligor ve Holcomb,2014). Alışveriş alışkanlıkları, tüketici davranışları, pazardaki dinamikler bu gelişim ile köklü değişiklikler yaşar (Zielske ve Held, 2022). Dijitalleşme işletmenin çalışma şeklini de değiştirebilir (Aljawarneh vd, 2021). Örnek olarak gazetelerin basım aşamasının kalkıp dijitale geçmesiyle matba süreçlerine ihtiyaç kalmaması verilir (Zielske ve Held,2021). Bu durumda kurum içi yaklaşım ve kültür üzerinde büyük değişiklikler getirmektedir (Aliahmadi vd,2022).

Kurum içinde öğrenme kültürü de zaman içerisinde değişir (Dubey vd,2015). Dijital dönüşüm daha proaktif daha teknoloji destekli öğrenmeyi kurumda bir kültür haline getirir (Nurjaman vd.,2021). Yeni teknoloji öğrenmeye dirençli bir kültür varsa dijital dönüşüm bu direnci kademeli olarak yıkmaktadır (Zielske vd.,2022). Çok yönlü çalışan yapısı dijitalleşme ile bir ihtiyaç haline gelmiştir (Hwang ve Kim,2019). Çok sayıda teknolojiyi, yazılımı ve aracı kullanabilen, analitik düşünce yapısına sahip yeteneklerini sürekli geliştiren çalışanlara ihtiyaç duyulmaktadır (Swafford vd., 2006). Sürekli öğrenme artık bir zorunluluk olduğu için kurum içindeki djital dönüşüm etkisiyle teknolojik araçlar kullanılıp sürekli eğitim kültürü de yaygınlaşmaktadır (Benatiya,2023).

2.3. Teknoloji

Endüstri 4.0 ile beraber sanal gerçeklik, robotik, 4 boyutlu yazıcılar, akıllı sensörler, bulut bilişim gibi nice başlık hayatımıza giriş yapmaktadır (Oloruntoba ve Kovács,2015). Bilginin işlenme hızı bu dönüşüm ile kendini daha çok göstermektedir (Tamer ve Övgün, 2020). Sağlık, Eğitim, Finans, Perakende gibi pek çok alanda dijital dönüşüm etkileri hızla kendini göstermektedir (Damen,2001). Bilginin hızla yayılması, dijitalleşme alanında yeni ihtiyaçlar oluşturuyor (Türkel ve Yeşilkuş, 2020).

Dijital pazarlama, e-ticaret, blockchain, yapay zekâ, veri madenciliği vb pek çok yeni kavram dijital dönüşüm üzerinden şirketlerin edinmek istedikleri yenilikler arasında yer almaya başlamıştır (Helo vd.,2006). Lojistik 4.0 ile gelen tüm teknolojik yaklaşımlarım ve günümüz dünyasının sunduğu tüm teknik yaklaşımların şirketlerde kendi süreçleri için uygunlukları analiz edilmeli (Zielske ve Held,2020) ve bu uygunluk üzerinden gerekli geliştirme ve düzenlemelerin planlanması sağlanmalıdır (Sarıtaş ve Barutçu, 2020).

Dijital dönüşüm farklı pek çok yeni teknolojin etkin kullanımı ile fayda sağlamaktadır (Banyai,2016). Bulut bilişim bu araçlardan bir tanesidir (Shafiq ve Soratana,2019). Verileri internet üzerinden depolama ve paylaşma yöntemi olarak iş süreçlerinde verimlilik artışı sağlamaktadır (Swafford vd.,2006). İşletmeler iş süreçlerinin büyüklüğüne bağlı olarak büyük veriler de üretmektedir (Koh ve Wang,2010). Bu verilerin analiz edilmesi hatayı azaltırken, müşteri deneyimi artırır (Mason vd.,2002). Pazar payı artırmak için veri analitiği konuları büyük önem taşımaktadır (Dubey vd.,2014). Yapay Zekâ uygulamaları da benzer şekilde hatayı azaltıp daha hızlı yanıt verme konusunda destek sağlamaktadır (Deja vd.,2020). Nesnelerin İnternet, yaklaşımı da ürün takibi, ürün iyileştirme konusunda büyük katkılar sağlamaktadır (Li vd.,2009). Blockchain özellikle lojistik sektöründeki dijital dönüşümde kritik bir rol oynamaktadır (Al dogan ve Sundram,2023). Güvenli veri saklama, işlemleri hızlı yapma, iş süreçlerinde iyileşme ve güvenli ticaret konularında etkin sonuçlar getirmektedir (Nazempour vd.,2022).

2.4. Operasyon

Dijitalleşme süreçleri temel çıkış noktalarından biri operasyonel işlerin otomatize edilmesi ve otomasyon yaklaşımının şirket geneline yaygınlaşması olarak görülebilir (Sağlam,2021). Bu yaygınlaştırma süreci içinde lojistik 4.0 ile hayatımıza giren insanları daha yaratıcı ve nitelikli işlere yönlendirme, rutin operasyonel işleri de robotlara ve otomasyona bırakma yaklaşımı yer almaktadır (Şekkeli ve Bakan,2018).

Operasyon süreçleri içerisinde büyük data yapıları ve belirli şablonların kullanımına bağlı olarak otomasyon ihtiyacı artar (Rahman vd.,2018). Otomasyon ile amaçlanan en büyük hedef iş süreçlerinde verimlilik artışı sağlamaktadır (Gunasekaran vd.,2017). Zaman tasarrufu maliyet azaltır ve israfı engeller (Motadel vd.,2011). Sektördeki dijital dönüşüm örneklerine bakıldığında iş süreçlerinin yeniden tasarımı, robotik süreç otomasyonu (RPA), analitik araçların kullanımı, müşteri deneyimi iyileştirmesi, iş süreçleri arası entegrasyon, mobil iş süreçleri gibi yaklaşımlar örnek verilebilir (Paulraj ve Chen,2007). Dijital arşiv yapısı ve iş süreçlerinin farklı parametrelerle bir kart veya ekran üzerinden anlık takibi de operasyon süreçleri için büyük değişimleri içermektedir. Müşteri ile temas edilen ekranlarda müşteriye hızlı hizmet sunabilmek, müşterinin evrak ve dokuman süreçlerini en aza indirmek sürdürülebilir bir iş yaklaşımı için dijital dönüşümde kritik bir amaca sahiptir (Prater vd.,2001).

3. Dijital Olgunluk Modeli

Olgunluk modelleri genel olarak dönüşümsel süreçleri ifade etmektedir (Özgür, 2020). Zamana göre değişen ve gelişen olgunlaşma süreçlerini içermektedir. The Capability Maturity Model (CMM) bilgi sistemleri alanında en çok bilinen olgunluk modellerinden biridir. Bu model organizasyon insan kaynakları, teknolojik gelişim ve yazılım uygulamaları göz önüne alınarak hazırlanmıştır (Ataş ve Gündüz, 2019). Araştırmanın önerdiği olgunluk modeli bu modelin ana değerleri ve bakış açısı üzerine kurgulanmıştır.

5 seviyede Dijital Dönüşüm Süreci Ölçülmektedir

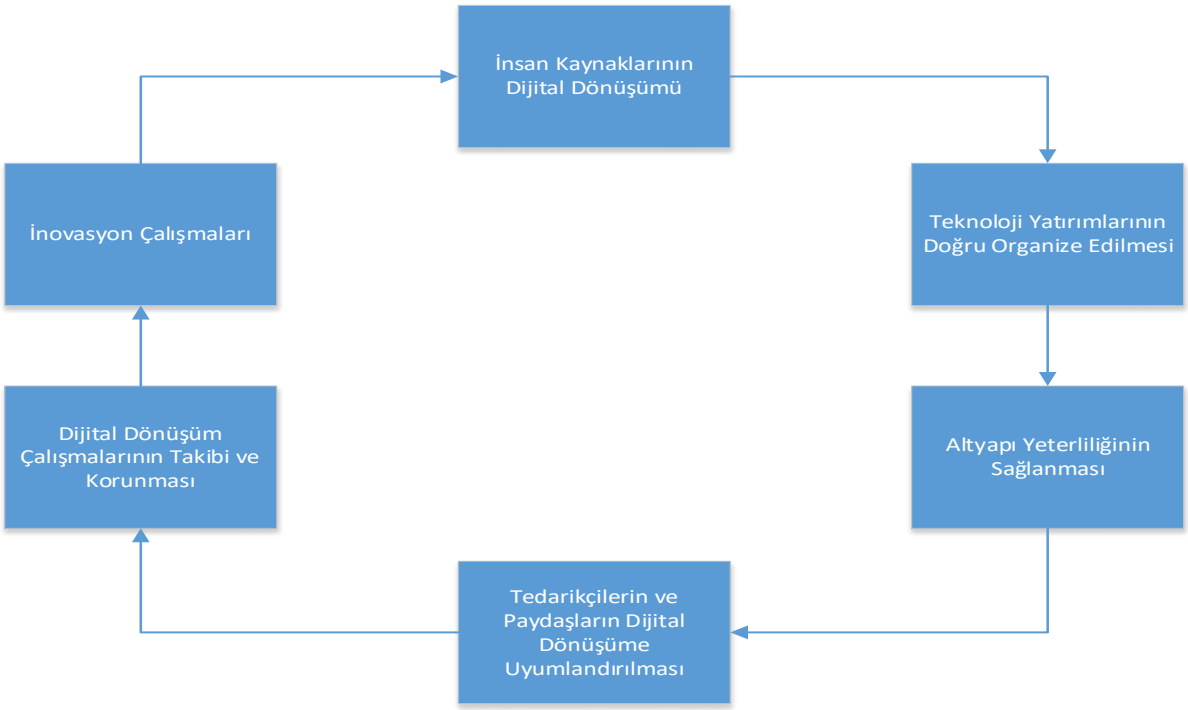
1. Seviye 1: Dijital dönüşüm ile ilgili hiçbir sürecin yer almadığı ve bu alanda hiçbir geliştirme yapılması istenmeyen hali. Şirket içerisinde yeni nesil teknolojilerin yer almadığı ve almasının istenmediği yapı.
2. Seviye 2: Dijital dönüşüm sadece teknoloji temalı bir konu olarak görülüp şirketin bilgi teknolojileri departmanı ile sınırlı kalan ve burada takip edilen hali. Şirket vizyonu içerisinde yer almayan ancak teknoloji teması olan ekiplerde proje bazlı takiplerin yapıldığı bir düzen.
3. Seviye 3: Dijital dönüşüm sadece teknik ekiplerde değil şirket genelinde takip edildiği, ancak buradaki destek oranı yine organizasyon içinde yarıdan azda kaldığı yapı. Bu seviye ilk iki seviyeden farklı olarak şirketin birden çok departmanda bu süreci bir hedef olarak takip etmesi ve zamanla gelişmesi konusunda çalışmaların olmasına dayanır.
4. Seviye 4: Lojistik 4.0 ve getirdiği yeniliklerin şirket genelinde hedef olarak belirlenmesi. Misyon ve Vizyon ile desteklenmesi. Şirket genelinde teknolojiye temas eden tüm departmanların bu süreçte yer alması, organizasyonun bu konuda istekli olması. Dijital dönüşüm süreçlerinin şirket içerisinde yaygınlaşması sonuca sağlanan faydanın tüm şirket ekiplerince sahiplenilmesi (Büyüközkan ve Güler, 2019) .
5. Seviye 5: Yeni nesil teknoloji araçlarının en az 2 tanesinin şirket içerisinde ana teknoloji olarak belirlenmiş olması. Tüm organizasyonun, tüm operasyon süreçlerinin djital dönüşüm bakış açısıyla tamamlanması (Rezgui ve Zarli, 2006). Şirket içerisinde insan kaynakları yapısının çevik organizasyon, öğrenen organizasyon ve dijitalleşme odaklı olması. Şirket genelinde dijitalleşmenin temel ve zorunlu bir yapı olarak kabulü. Departman yaygınlaşması ve tüm süreçlerin dijitalleşme süreçlerinin %100 tamamlanmış olması. Şirket içerisinde inovasyon ve yaratıcılık konularında çalışmalar yapılması (Xu vd.,1996). Dijitalleşme konusunda ürünleşme adımlarının sağlanması, şirket kazanımlarının diğer şirketlere ürün veya hizmet olarak sunulabilir hale gelmesi.

Teknoloji içerisinde yer alan IT ekiplerinin iş birimleri ile aynı noktada olması bu dönüşüm sürecinin etkin ve başarılı kullanılması için büyük önem taşımaktadır (Gözüküçük,2020). Operasyon süreçleri, organizasyon yapısı, bu teknolojik dönüşümlere entegre olabilecek yapıda olmalıdır (Grets ve Kasarda,1997). Dijital teknolojilerin şirket genelindeki ekiplerle eşitlenik düzeyde takip edilebilmesi ve sağlanabilmesi gerekmektedir. Her bir departman özelinde ihtiyaçların doğru anlaşılması, çözüm bakış açısının ortak olması ve sadece sorun üzerinden tek bir çözüm önerisi olarak değil, şirket bütünü düşünülerek sistem düşüncesi bakış açısıyla tasarım yapılması gerekmektedir. Şirketlerin dijital dönüşüm süreçlerinde birden beşe çıkabilmesi ancak bu bakış açısıyla sağlanmaktadır.

4. Dijital Dönüşüm Yol Haritası

Lojistik 4.0 yaklaşımı ve içerdiği yeni nesil teknolojiler firmaların dijitalleşme süreçlerinde büyük katkılar sağlamaktadır (Tekin ve Küsbeci, 2021). Teknoloji yatırımları şirketlerin ekonomik gücünü etkileyecek büyüklükte olup, gerçek anlamda zorlamaktadır (Seyhan,2019). Bu durum doğru zamanda doğru yatırımlara öncelik verme konusunu önemli

kılmaktadır. İkinci bölümde aktarılan olgunluk modeli yaklaşımı üzerine dijital dönüşüm için bir yol haritası oluşturulmuştur.

Şekil 1. Önerilen Yol Haritası Adımları

Şirket genelinde yüksek olgunluk seviyesine ulaşmış bir dijital dönüşüm projesinde ilk öncelik iş gücü planlaması ve insan kaynaklarının bu dönüşüme hazır hale getirilmesi olarak belirlenmelidir (Kamijo vd.,1989). Şirket genelinde bu dijitalleşmenin önemi, yapılması gereken ve teknik yeterlilik eş düzey seviyeye çıkarılmalıdır (Javidi vd., 2021). Bu aşama dijital dönüşüm için bir temel atma aşaması olarak da adlandırılabilir (Şekil 1). Bu aşamada insanların tüm dijital dönüşüm süreci boyunca işleyişe sahip çıkmaları büyük önem taşımaktadır (Kim vd.,2000).

İkinci adımda dijital dönüşüm teknolojilerinin doğru zaman ve sıra ile devreye alınması esastır. Teknoloji yatırımlarının organizasyon ve süreçleri göz önüne alınarak yapılması gerekir. Fayda-Maliyet analizleri burada öncelik vermek için önemli bir yöntemdir (Burak,2022). Her depatmanın ve sürecin kendi dinamiklerinin doğru tespitinin yapılması olgunluk seviyesindeki olumlu ilerlemeye etki edecektir (Kökhan,2021).

Üçüncü adımda teknolojik altyapı yeterliliğinin tüm şirket genelinde sağlanması ve bu altyapının yeni gelişmeler ve ihtiyaçlar ışığında periyodik olarak güncellenmesi adımıdır (Margaret,2022). Bu adımda yapılmak istenen temel amaç şirketin tüm süreç ve operasyonlarının tek bir elden kontrol edilebildiği, yönetilebildiği ve detaylı olarak raporlanabildiği bir yapının sağlam temeller üzerinde inşaa edilebilmesidir (Şener vd.,2022).

Dördüncü adımda şirketin tedarikçilerinin ve paydaşlarının dijital dönüşüm sürecine entegre olması esastır (Bayarçelik,2020). Şirket içerisinde gerçekleştirilen her çalışmanın, her değişikliğin tedarikçiler ve paydaşlar tarafından öğrenilmesi, benimsenmesi ve istenen seviyede uygulanması sürecin toplam başarısı için büyük önem taşıyacaktır (Boucher ve Noyer, 2021). Dijital dönüşüm topyekün bir çalışmadır. Bu sebeple şirketlerin pilot projelerle başlaması, veya sadece şirket içerisinde bu süreci yönetmeye çalışması büyük bir hataya yol açmaktadır. Dijitalleşmeyi tüm süreçler ve paydaşlar göz önüne alınarak planlamak en doğru çalışma olacaktır (Mandal,2015).

Beşinci adım şirket içerisinde kurgulanan dijital dönüşüm çalışmalarının korunması, gerekli bakım ve düzenlemelerin zamanında yapılmasının sağlanmasıdır (Saçak vd., 2020). Bu aşamaya gelene kadar olan adımlarda şirketler olgunluk modelindeki adımlardan 3 ve 4 arasında bir noktaya ulaşmış olurlar. Bu adımın başarılı olarak sağlanması sonucunda dördüncü seviye başlamış olur. Dijitalleşmenin bir başlangıç ve bitiş tarihinin olmadığı, sürekli gelişim kültürüne dayandığı yaklaşımı bu adım ile şirket içerisine yerleşir (Tekbaş,2019). Şirket içerisinde bu sürecin merkezi bir ekip tarafından periyodik kontrolleri ve sürekli iyileştirme çalışmaları takip edilmesi tavsiye edilmektedir (Artar ve Türkay,2021).

Altıncı adım djitalleşmenin getirdiği veri analiz imkanları, şirket içerisinde artan verimlilik, artan pazar payı, müşteri memnuniyeti artışı gibi durumlar şirketin ar-ge ve inovasyonu merkez odak noktasına eklemesini gerektirir (Nuroğlu ve Nuroğlu,2018). Sektörün ihtiyaç duyduğu tüm teknolojik imkanlara sahip olan şirketler için artık olmayanı keşfetmek ve yıkıcı inovasyon olarak bilinen yaklaşım ile pazarda bambaşka ürünler çıkarabilmek son adım olarak yer almaktadır (Yüceol,2020). Bu adımdan bir üst sonraki adım yine bu adımı ve önceki adımları doğru ve etkin bir şekilde sürdürebilmek olarak belirlenmektedir (Gökalp vd.,2019).

5. Sonuç ve Öneriler

Lojistik 4.0, dijital dönüşüm ve süreçlerini baştan sona değiştirmektedir. Hayatımıza giren yeni nesil teknolojiler şirketlerin çalışma sistemini, müşteri davranışlarını ve pazar yapısını hızla değiştirmektedir (Çelik,2020). Tüm bu değişiklik sosyolojik, ekonomik hatta insan davranışlarını etkileyen bir yönde hızla ilerlemektedir. Şirketler dijitalleşme sürecini sadece bir bilgi teknolojileri departmanı sorunu görmektedir. Ancak detaylı literatür incelemesi yapıldığında işlerin sadece bu birimden veya yazılım geliştirme süreçlerinden ibaret olmadığı görülmektedir (Apilioğulları,2019).

Lojistik sektörü gerçek ve anlık veriye dayalı dinamik bir sektördür (Collin ve Lorenzin,2006). Optimizasyon bu yönüyle lojistik süreçlerinde rekabet edebilmek için önemli bir yaklaşımdır (Goldsby vd.,2006). Nesnelerin interneti ile lojistik operasyonlarından büyük veriler çekilirken, yapay zekâ uygulamaları ile buradaki sorunlar ve israflar hızlıca giderilmektedir (Kawa ve Maryniak,2019). Lojistikte dijitallik kavramı aslında yapay zekanın verimli ve etkin kullanımı ile daha önemli olacaktır (Cozzolino,2014). Son kullanıcıya ürünün ulaşırken izlenen süreç üzerinde tüm ara bölümlerin sadeleşmesi ve ulaşımda sorunsuz erişim sağlanması bu dijital dönüşüm için gereklidir (Benzidia ve Makaoui,2020). Dijitalleşmeyi sadece mobil uygulama yapmak ya da tek bir platformda dijitalleşmek olarak görmeyip tüm iş süreçlerinin ve tüm kanalların bu yapıya taşınmasını hedeflemek lojistik sektöründe önemli fayda sağlayacak yaklaşımların başında gelmektedir (Kim ve Chai,2017).

Dijitalleşme süreci CRM olarak bilinen Customer Relationship Management (Müşteri İlişkileri Yönetimi) uygulaması dijitalleşmede bilinen en önemli yardımcıdır (Gligor ve Holcomb,2012b). Tüm müşteri isterleri, deneyimleri ve şikâyet kayıtlarını aynı anda yönetebilen bu yapıyla müşteri deneyimi ve dijital dönüşüm etkisi eş zamanlı ilerlemektedir (Coşkun ve Erturgut,2022). Depolarda robotik kullanımı, ulaşım araçlarında otonom yapı ile takip robotik destekli lojistik araçların artması da dijital dönüşüm konularında etki göstermektedir (Greets ve Kazarda,1997). Drone ile teslimat, depolarda giyilebilir teknolojilerin kullanılması lojistik sektöründe yakın dönemde oluşmuş etkisi hızla artan yenilikçi yaklaşımlardan bazılarıdır (Greets ve Kazarda,1997).

Araştırmada literatür taraması ile dijital dönüşüm süreçlerinin dört ana yapı üzerine kurgulandığı gösterilmiştir. Bu yapılar dijital dönüşümün kültür, organizasyon, teknoloji ve operasyon etkileri olup literatürde bu yapıyı destekleyen çalışmalara yer verilmiştir. Önerilen olgunluk modeli her şirket için ortak kullanım imkânı sağlamaktadır. Kültür, organizasyon, teknoloji ve operasyon üzerinde aynı oranda değişim gösterecek şekilde beş seviyede takip

edilecek bir model önerisi sunulmuştur. Dijitalleşme alanında yapılan çalışmalar çok fazla sayıda olup özellikle yol haritası belirleme konusunda sektörün gerçek dinamiklerini analiz edilerek hazırlanan yol haritası ve olgunluk modeli araştırmacıların ilgisine sunulmaktadır. Tavsiye edilen yol haritası özellikle lojistik sektörünün güncel ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanmış, sektörde yaşanan örnekleri inceleme yapıldıktan sonra mevcut literatür, model önerisi destekleyecek şekilde sunulmuştur. Yol haritası adımlarının pek çoğu lojistik sektörü dışındaki sektörler içinde dijital dönüşüm süreçlerine uyum sağlayabilecek özellikler taşımaktadır. Model ve yaklaşımların araştırmacılar tarafından farklı sektörlerde uygulanması ve uygulama sonrasında elde edilen faydanın bilimsel nitelikler taşıyan çalışmalarla paylaşılması bilimsel ilerlemeye katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Aksu, H. (2019). Dijitopya: Dijital dönüşüm yolculuk rehberi. Pusula. 9(3), 767-778.

Aliahmadi, A., Nozari, H., Ghahremani-Nahr, J. (2022). Big Data IoT-based agile-lean logistic in pharmaceutical industries. International Journal of Innovation in Management, Economics and Social Sciences, 2(3), 70-81.

Aljawarneh, N., Taamneh, M., Alhndawi, N., Alomari, K., Masad, F. (2021). Unc Fog computing-based logistic supply chain management and organizational agility: The mediating role of user satisfaction.ertain Supply Chain Management, 9(3), 767-778.

Apilioğulları, L. (2019). Üretim Endüstrisi Dijital Dönüşüm Süreci Kavramsal İlişki Haritası. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(3), 153-162.

Artar, O., Türkay, U. İ. (2021). Havacılık sektöründe havalimanlarının dijital dönüşümü. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series Dergisi, 2(1), 86-97.

Ataş, H., Gündüz, S. (2019). Yükseköğretimde dijital dönüşüm. Dijital Dönüşüm Ekonomik ve Toplumsal Boyutuyla. Gazi Kitabevi.

Bayarçelik, E. B. (2020). Dijital dönüşümün insan kaynakları yönetimi üzerine etkileri. Dijital Dönüşüm ve Süreçler, 59, 76.

Benatiya, M. (2023). Logistics outsourcing to provide supply chain agility in crisis time: an action research. Journal of Global Operations and Strategic Sourcing.

Benzidia, S., Makaoui, N. (2020). Improving SMEs performance through supply chain flexibility and market agility: IT orchestration perspective. In Supply chain forum: An international journal (Vol. 21, No. 3, pp. 173-184). Taylor Francis.

Boucher, C., Noyer, J. (2012). Automatic detection of topological changes for digital road map updating. IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement, 61(11), 3094-3102.

Burak, E. (2022). Dijital Liderlik. Yönetimde Dijital Dönüşüm Ve E-Ticaret, 23.

Büyüközkan, G., Güler, M. (2019). Lojistik 4.0 teknolojilerinin analizi için metodolojik yaklaşım. Journal of Entrepreneurship and Innovation Management, 8(1), 21-47.

Collin, J., Lorenzin, D. (2006). Plan for supply chain agility at Nokia: lessons from the mobile infrastructure industry. International Journal of Physical Distribution Logistics Management, 36(6), 418-430.

Coşkun, A. E., Erturgut, R. (2022). An empirical research on developing a logistics performance scale. International Journal of Productivity and Performance Management, 71(7), 2605-2629.

Cozzolino, A. (2014). Agilità nella logistica delle emergenze. Le imprese apprendono dalle organizzazioni umanitarie (Agility in the logistics of emergencies. Businesses learn from humanitarian organizations). Sinergie Italian Journal of Management, 32(Sep-Dec), 75-98.

Çelik, R. (2020). Lojistik Sektöründe Kullanılan Yeni Bilişim Sistemleri: Lojistik 4.0 Örneği. Balkan Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS), 6(4).

Damen, J. T. W. (2001). Service-controlled agile logistics. Logistics Information Management, 14(3), 185-195.

Deja, M., Siemiątkowski, M. S., Vosniakos, G. C., Maltezos, G. (2020). Opportunities and challenges for exploiting drones in agile manufacturing systems. Procedia Manufacturing, 51, 527-534.

Dubey, R., Ali, S. S., Aital, P., Venkatesh, V. G. (2014). Mechanics of humanitarian supply chain agility and resilience and its empirical validation. International Journal of Services and Operations Management, 17(4), 367-384.

Dubey, R., Singh, T., Gupta, O. K. (2015). Impact of agility, adaptability and alignment on humanitarian logistics performance: mediating effect of leadership. Global Business Review, 16(5), 812-831.

Erdoğan, O. (2019). Yerel yönetimlerde dijital dönüşüm: Molenwaard belediyesi örneği. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13), 59-74.

Fourie, C. J. (2018). Digital superconducting electronics design tools—Status and roadmap. IEEE Transactions on Applied Superconductivity, 28(5), 1-12.

Frazier, W. E. (2010). Direct digital manufacturing of metallic components: vision and roadmap. In 2010 International Solid Freeform Fabrication Symposium. University of Texas at Austin.

Gligor, D. M., Holcomb, M. (2014). The road to supply chain agility: an RBV perspective on the role of logistics capabilities. The International Journal of Logistics Management, 25(1), 160-179.

Gligor, D. M., Holcomb, M. C. (2012a). Antecedents and consequences of supply chain agility: establishing the link to firm performance. Journal of Business Logistics, 33(4), 295-308.

Gligor, D. M., Holcomb, M. C. (2012b). Understanding the role of logistics capabilities in achieving supply chain agility: a systematic literature review. Supply Chain Management: An International Journal, 17(4), 438-453.

Gokalp, E., Gökalp, M. O., Çoban, S., Eren, P. E. (2019). Dijital dönüşümün etkisinde verimli istihdam yönetimi: yol haritasi önerisi. Verimlilik Dergisi, (3), 201-222.

Goldsby, T. J., Griffis, S. E., Roath, A. S. (2006). Modeling lean, agile, and leagile supply chain strategies. Journal of business logistics, 27(1), 57-80.

Gözüküçük, M. F. (2020). Dijital dönüşüm ve ekonomik büyüme (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Grets, N. P., Kasarda, J. D. (1997). Enterprise logistics in the information era. California management review, 39(4), 55-78.

Gunasekaran, A., Subramanian, N., Papadopoulos, T. (2017). Information technology for competitive advantage within logistics and supply chains: A review. Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, 99, 14-33.

Gülseren, A., Sağbaş, A. (2019). Endüstri 4.0 perspektifinde sanayide dijital dönüşüm ve dijital olgunluk seviyesinin değerlendirilmesi. European Journal of Engineering and Applied Sciences, 2(2), 1-5.

Hazarhun, E., Yılmaz, Ö. D. (2020). Restoranlarda dijital dönüşüm: Touch restoran örneği. Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research, 4(3), 384-399.

Heckler, J., Powell, A. (2016). IT and organizational agility: a review of major findings. 54(6), 1161-1179.

Helo, P., Xiao, Y., Jiao, J. R. (2006). A web-based logistics management system for agile supply demand network design. Journal of Manufacturing Technology Management, 17(8), 1058-1077.

Hofacker, C., Golgeci, I., Pillai, K. G., Gligor, D. M. (2020). Digital marketing and business-to-business relationships: a close look at the interface and a roadmap for the future. European Journal of Marketing, 54(6), 1161-1179.

Huang, C. Y., Nof, S. Y. (1999). Enterprise agility: a view from the PRISM lab. International Journal of agile Management systems, 1(1), 51-60.

Hwang, T., Kim, S. T. (2019). Balancing in-house and outsourced logistics services: effects on supply chain agility and firm performance. Service Business, 13(3), 531-556.

Issa, A., Hatiboglu, B., Bildstein, A., Bauernhansl, T. (2018). Industrie 4.0 roadmap: Framework for digital transformation based on the concepts of capability maturity and alignment. Procedia Cirp, 72, 973-978.

Javidi, B., Carnicer, A., Anand, A., Barbastathis, G., Chen, W., Ferraro, P., ... Yamaguchi, M. (2021). Roadmap on digital holography. Optics express, 29(22), 35078-35118.

Kamijo, S., Okumura, K., Kitamura, A. (1989). Digital road map database for vehicle navigation and road information systems. In Conference Record of papers presented at the First Vehicle Navigation and Information Systems Conference (VNIS'89) (pp. 319-323). IEEE.

Karagöz, B., Doyduk, H. B. B. (2020). Lojistik 4.0 uygulamaları ve lojistik firmalarının bakış açısı. İnsan ve İnsan, 7(23), 37-51.

Kawa, A., Maryniak, A. (2019). Lean and agile supply chains of e-commerce: empirical research. Journal of Information and Telecommunication, 3(2), 235-247.

Kim, M., Chai, S. (2017). The impact of supplier innovativeness, information sharing and strategic sourcing on improving supply chain agility: Global supply chain perspective. International Journal of Production Economics, 187, 42-52.

Kim, W., Jee, G. I., Lee, J. (2000). Efficient use of digital road map in various positioning for ITS. In IEEE 2000. Position Location and Navigation Symposium (Cat. No. 00CH37062) (pp. 170-176). IEEE.

Klein, M. (2020). İşletmelerde dijital dönüşüm ve etmenleri. Journal of Business in The Digital Age, 3(1), 24-35.

Koh, S. L., Wang, L. (2010). Overview of enterprise networks and logistics for agile manufacturing. In Enterprise Networks and Logistics for Agile Manufacturing (pp. 1-10). London: Springer London.

Kökhan, S. (2021). Dijital Dönüşüm Sürecinde Yaşanabilecek Zorluklar. Dijital Gelecek Dijital Dönüşüm, 93.

Li, X., Goldsby, T. J., Holsapple, C. W. (2009). Supply chain agility: scale development. The International Journal of Logistics Management, 20(3), 408-424.

Maki, O., Alshaikhli, M., Gunduz, M., Naji, K. K., Abdulwahed, M. (2022). Development of digitalization road map for healthcare facility management. Ieee Access, 10, 14450-14462.

Mandal, S. (2015). An empirical-collaborative model of supply chain agility. International Journal of Logistics Systems and Management, 21(4), 465-502.

Margaret, M. (2002). Measuring supply chain agility in the virtual organization. International Journal of Physical Distribution Logistics Management, 32(7), 577-590.

Mason, S. J., Cole, M. H., Ulrey, B. T., Yan, L. (2002). Improving electronics manufacturing supply chain agility through outsourcing. International Journal of Physical Distribution Logistics Management, 32(7), 610-620.

Motadel, M., Toloie-Eshlaghy, A., Halvachi-Zadeh, D. (2011). Assessment of supply chain agility in the automotive industry of Tehran. European Journal of Scientific Research, 61(2), 210-229.

Nazempour, R., Yang, J., Waheed, A. (2020). An empirical study to understand the effect of supply chain agility on organizational operational performance: SC agility and organizational performance. In Supply Chain and Logistics Management: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications (pp. 1608-1630). IGI Global.

Nurjaman, R., Rahayu, A., Wibowo, L., Widjajani, W. (2021). The role of strategic agility towards the firm performance of logistics service providers in Indonesia. Management Science Letters, 11(3), 965-974.

Nuroğlu, E., Nuroğlu, H. H. (2018). Türkiye ve Almanyanın sanayide Dijital Dönüşümü Yol haritesi ve Şirketlerin Karşılaştırması Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(Endüstri 4.0 ve Örgütsel Değişim Özel Sayısı), 1537-1560.

Oloruntoba, R., Kovács, G. (2015). A commentary on agility in humanitarian aid supply chains. Supply Chain Management: An International Journal, 20(6), 708-716.

Özgür, Ç. (2020). Dijital dönüşümün işgücü ve meslekler üzerindeki etkileri. International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries, 4(Özel Sayı 1), 19-34.

Paixão, A. C., Marlow, P. (2003). Fourth generation ports–a question of agility?. International Journal of Physical Distribution Logistics Management, 33(4), 355-376.

Paulraj, A., Chen, I. J. (2007). Strategic buyer–supplier relationships, information technology and external logistics integration. Journal of Supply Chain Management, 43(2), 2-14.

Prater, E., Biehl, M., Smith, M. A. (2001). International supply chain agility-Tradeoffs between flexibility and uncertainty. International journal of operations production management, 21(5/6), 823-839.

Rahman, A. R. A., Rashid, S. A., Ab Hamid, N. R. (2018). Agility and digitalization competency in logistics 4.0 in military setting: the challenge, risks and opportunities. Asian Journal of Social Science Research, 1(2).

Rezgui, Y., Zarli, A. (2006). Paving the way to the vision of digital construction: a strategic roadmap. Journal of construction engineering and management, 132(7), 767-776.

Saçak, R., Şeyda, Gür., Tamer, Eren. (2020). Türkiyenin Dijital dönüşüm yol haritasında yer alan stratejilerin topsis yöntemi ile sıralanması Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 21(2), 335-346.

Sağlam, M. (2021). İşletmelerde Geleceğin Vizyonu olarak Dijital Dönüşümün Gerçekleştirilmesi ve Dijital Dönüşüm Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(40), 395-420.

Schallmo, D., Williams, C. A., Boardman, L. (2017). Digital transformation of business models—best practice, enablers, and roadmap. International journal of innovation management, 21(08), 1740014.

Schönsleben, P. (2000). With agility and adequate partnership strategies towards effective logistics networks. Computers in industry, 42(1), 33-42.

Seyhan, Ç. (2019). Lojistik 4.0: Endüstri 4.0'ın lojistik sektörüne uyarlanması üzerine bir araştırma (Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).

Sezgin, A. A., KARABACAK, Z. İ. (2020). Yükseköğretimde Dijital Dönüşüm Ve Dijital Okuryazarlik Dersine Yönelik Betimsel Bir Analiz. Kurgu, 28(1), 17-30.

Shafiq, M., Soratana, K. (2019). Humanitarian logistics and supply chain management-a qualitative study. LogForum, 15(1).

Strutynska, I., Kozbur, G., Dmytrotsa, L., Sorokivska, O., Melnyk, L. (2019, June). Influence of Digital Technology on Roadmap Development for Digital Business Transformation. In 2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT) (pp. 333-337). IEEE.

Swafford, P. M., Ghosh, S., Murthy, N. (2006). The antecedents of supply chain agility of a firm: scale development and model testing. Journal of Operations management, 24(2), 170-188.

Swafford, P. M., Ghosh, S., Murthy, N. N. (2006). A framework for assessing value chain agility. International Journal of Operations Production Management, 26(2), 118-140.

Şekkeli, Z. H., Bakan, İ. (2018). Endüstri 4.0'ın Etkisiyle Lojistik 4.0. Journal of Life Economics, 5(2), 17-36.

Şener, U., Gökalp, E., Erhan, E. R. E. N. (2022). Dijital Olgunluk İndeksi: Organizasyonların Dijital Dönüşüm Yolculuğunda Verimliliği Artırmak için bir Kantitatif Yöntem. Verimlilik Dergisi, 17-29.

Tamer, H. Y., Övgün, B. (2020). Yapay zeka bağlamında dijital dönüşüm ofisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75(2), 775-803.

Tekbaş, İ. (2019). Muhasebenin dijital dönüşümü ve mali mühendislik. Ceres Yayınları.

Tekin, İ. , Küsbeci, P. (2021). Dijital dönüşüm sürecinde yükselen bir değer: Dijital girişimcilik. Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi, 4(1), 81-102.

Telli, G., Aydın, S., Dündar, A., Hançer, A., Evren, B. B., Yılmaz, B., ... Karasar, Ş. (2020). Dijital dönüşüm.Kriter Yayınevi,7(1), 205-212.

Türkel, S., Yeşilkuş, F. (2020). Dijital Dönüşüm Paradigması: Endüstri 4.0. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(5), 332-346.

Uckelmann, D., Isenberg, M. A., Teucke, M., Halfar, H., Scholz-Reiter, B. (2011). Autonomous control and the internet of things: Increasing robustness, scalability and agility in logistic networks. Unique Radio Innovation for the 21st Century: Building Scalable and Global RFID Networks, 163-181.

Vastag, G., Kasarda, J. D., Boone, T. (1994). Logistical support for manufacturing agility in global markets. International Journal of Operations Production Management, 14(11), 73-85.

Xu, Y., Sasse, V., Harms, K. (1996). The european digital road map multimap and its applications. International Archives of Photogrammetry and Remote Sensing, 31, 982-987.

Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7(2), 1-38.

Yüceol, N. (2020). Dijital Dönüşümde 'Hayatta Kalmanın'yol Haritası. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(1), 205-212.

Zielske, M., Held, T. (2020). The use of agile methods in logistics start-ups: An explorative multiple case study. International Journal of Innovation and Technology Management, 17(06), 2050042.

Zielske, M., Held, T. (2021). Application of agile methods in traditional logistics companies and logistics startups: Results from a German Delphi Study. Journal of Systems and Software, 177, 110950.

Zielske, M., Held, T. (2022). Agile methods used by traditional logistics companies and logistics start-ups: a systematic literature review. Journal of Systems and Software, 190, 111328.

Zielske, M., Held, T., Kourouklis, A. (2022). A framework on the use of agile methods in logistics startups. Logistics, 6(1), 19.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): July/Temmuz-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): July/Temmuz-2024

Kültür ve Sinizm Araştırmaları İncelemesi

Culture and Cynicism Studies Review

Doç. Dr. İbrahim DURMUŞ[1]

Öz

Kültür ve sinizm, bireylerin bulundukları çevre tarafından şekillenen kavramlardır. Kültürde, içsel veya dışsal birçok faktörün etkisi söz konusuyken, sinizm davranışında bireylerin içsel algısı ve davranışları daha etkili olabilir. Araştırmada R programı ve bibliyometrik analizler kullanılmıştır. Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılarak kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin sonuçlar incelenmiştir. Analiz sonucunda kültür ve sinizm araştırmalarının son yıllarda oldukça popüler olduğu, yıllara göre büyüme oranlarında genel olarak bir artışın yaşandığı görülmüştür. Kültür ve sinizm araştırmalarında, birçok farklı ülke yazarının, kaynağın, kurumun ve vurgulanan kelimenin olduğu gözlemlenmiştir. Analizde kültür ve sinizm araştırmalarında en fazla vurgulanan anahtar kelimeler; sinizm, kültür, polis kültürü, tükenmişlik, sosyal aksiyomlar, örgütsel sinizm, tutumlar, örgüt kültürü, stres, iş tatmini, liderlik, örgütsel, değerler, yasal sinizm, örgütsel değişim, polis, politikalar, dayanıklılık, Çin, topluluk destekli polislik, performans, kişilik ve sosyal medya olarak sıralanmıştır. Araştırmada son yıllarda; sinizm, tükenmişlik, kültür, Çin, duygusal yorgunluk, özdeşlik, görüşmeler, örgüt kültürü ve sosyal medya kavramlarının oldukça yoğun araştırıldığı gözlemlenmiştir. Analizde en güçlü ilişkiler sinizm, kültür ve polis kültürü kavramları etrafında toplanmıştır. Ayrıca polis kültürü, polis, otoriterlik, izolasyon, polis tutumları, polis sinizmi, polislik ve analiz kelimelerinde merkezileşme ve yoğunluğun oldukça yüksek olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, örgüt kültürü, sinizm, örgütsel sinizm

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Culture and cynicism are concepts shaped by the environment in which individuals live. While there are many internal or external factors in culture, internal perceptions and behaviors of individuals may be more effective in cynicism behavior. R program and bibliometric analyzes were used in the research. Results culture and cynicism research were examined using the Web of Science (WoS) database. Through the analysis, it has been seen that culture and cynicism research have been very popular in recent years, and there has been an increase in growth rates over the years. In studies of culture and cynicism, it has been observed that there are many authors, sources, institutions, and stressed words from different countries. In the analysis, the most emphasized keywords in culture and cynicism research; cynicism, culture, police culture, burnout, social axioms, organizational cynicism, attitudes, organizational culture, stress, job satisfaction, leadership, organization, values, legal cynicism, organizational change, police, policies, resilience, China, community policing, performance, personality, and social media. In the research years; It has been observed that the concepts of cynicism, burnout, culture, China, emotional fatigue, identity, interviews, organizational culture, and social media have been extensively researched. The strongest relationships in the analysis were centered around the concepts of cynicism, culture, and police culture. In addition, it was understood that centralization and density were quite high in the words police culture, police, authoritarianism, isolation, police attitudes, police cynicism, policing, and analysis.

Keywords: Culture, organizational culture, cynicism, organizational cynicism

Paper Type: Research

[1]Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ibrahimdurmus@bayburt.edu.tr

Atıf için (*to cite*): Durmuş, İ. (2025). Kültür ve Sinizm Araştırmaları İncelemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*(2), 658-674.

Giriş

Son on yılda organizasyonlarda kültürel çeşitliliği yönetmek, rekabet avantajı açısından modern organizasyonlarda temel bir zorluk haline gelmiştir (Platania vd., 2022, s. 2). Bu durum kültürel açıdan bireyleri farklı davranışlara sevk edebilmektedir. Bireylerin hem birbirlerine hem de organizasyonlarına karşı olumsuz davranışları, kültürel açıdan birçok farklı sonuca yol açabilir. Kültür ve sinizm birçok alanda birlikte güçlü ilişkiler oluşturur. Literatürde sinizm genel olarak organizasyonlar düzeyinde incelenmiştir. Bu durum diğer alanlarda konuya ilişkin sınırlı araştırmalar olduğunu göstermektedir. Kültür ise oldukça yoğun bir araştırma alanına sahip olup sinizm ile ilişkisi, genel olarak organizasyon düzeyinde ortaya koyulmuştur. Bu açıdan kültür ve sinizm araştırmaları genel olarak literatüre yeni bakış açıları kazandırabilecektir.

Düşünme özelliği dışında insanların bilinçli davranışlarının büyük çoğunluğu, öğrenme ve kültürel olarak diğer insanlar ile etkileşim yolu ile gerçekleşir. İnsanların biyolojik ihtiyaçlarına (yeme, içme gibi) verdikleri tepkiler bile kültürden etkilenmektedir (Spencer-Oatey, 2012, s. 7). Bu durum kültürün çok geniş bir alanı kapsadığı ve oluşumunda birçok etkenin söz konusu olabileceğini gösterir. Kültür, bireyci ya da kolektivist tüm toplumların değer yargılarını, anlayışlarını ve politikalarını yansıtır. Hem bireysel hem toplumsal olarak birçok davranış kültürün eseridir. Toplumlardaki kültür oluşumu ve kültürel değişimler; toplum, örgüt ve birey açısından inceleme alanı bulabilmektedir.

Kültürel etkiler yanında sinizm açısından daha az hoşgörülü ve ölçülü toplum üyelerinin varlığı, daha alaycı bir bakış açısının oluşmasına sebep olur. Toplumsal kısıtlamalar, bireylere daha az mutluluk ve sinizm gibi çeşitli olumsuzluklar aşılar (Hofstede vd., 2010, s. 289). Sinizm, sevgisiz, alaycı bir dünya oluşturur. Bu durum bireyde tehlikeli ve alaycı bir toplumdan korunma ihtiyacı doğurur (Eisinger, 2000, s. 56). Bu açıdan sinizmin oluşmasında kültürel olarak toplumsal etkilerden söz edilebilir. Bireyin ait olduğu ortam veya yaşadığı çevre, kültürel açıdan sinizm davranışının şekillenmesini sağlar. Bireysel beklentilerin yanında, ailesel, geleneksel, sosyal veya toplumsal yapılar sinizm davranışının oluşumunda etkili olabilmektedir.

Literatürde sinizmin kültürel açıdan değer verilen bir özelliğinin olmadığı, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde işlevsel olabileceği vurgulanmaktadır. Bireysel düzeyde, başkalarının dürüstlüğüne değişmez bir nitelik ile inananlar, bundan yoksun olanlar tarafından kullanılabilir. Örgütsel düzeyde, menfaatleri organizasyon ilkelerine tercih etme, çıkarcı veya gizli davranışların fark edilemeyeceğini düşünme gibi eğilimlere karşı bir kontrol sağlayabilmektedir. Kültürel açıdan sinizm davranışı sergileyenler, örgüt için vicdani davranabilir. Bu açıdan örgütsel sinizm, tamamen iyi ya da kötü olarak da değerlendirilmemelidir (Dean vd., 1998, s. 347). Sinizmin birçok olumsuz çıktısı olsa da bazı durumlarda tedbir alınmasına yardımcı olabilir. Özellik organizasyon düzeyinde ortaya koyulan politikalarda, sinizm davranışı dikkate alınabilir. Bu açıdan kültür ve sinizm araştırmaları, bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeyde literatüre özgün bakış açıları kazandırabilmektedir.

1. Kültür ve Örgüt Kültürü

Hofstede kültürü, bir grubu veya insan kategorisi üyelerini, diğer grup ya da insanlardan ayıran zihnin kolektif sonuçları olarak tanımlar. Zihin; inançlar, tutumlar ve beceriler açısından, düşünme, hissetme ve hareket etme anlamına gelir (Arrindell, 2003, s. 861). Bu açıdan kültür, bir grubun düşünce ve davranışları ile eylemde bulunma ve etkinliğine ilişkin sonuçları olarak yorumlanabilir (Rahman ve Surabaya, 2019, s. 353). Kültürün bireylerin zihinsel yapılarında meydana gelen değişimler ile ilişkili olması, düşünce ve davranışlar ile şekil alması, sinizm ile olan ilişkisini ortaya koyar. Başka bir açıdan sinizmin bireylerin belirli bir şeye ya da organizasyona karşı tutumları, davranışları, inançları ve düşüncesini yansıtması, kültür ile yakın ilişkilere sahip olabileceğini göstermektedir. Kültür oluşumunda düşünce yapısının, hislerin ve tutumların etkisi hem bireysel hem organizasyonel açıdan inceleme alanı bulabilir.

Organizasyonlar sürekli olarak strateji, yapı, süreçler ve kültür açısından bazı değişiklikleri uygulama ihtiyacı ile karşı karşıyadırlar (Grama, 2013, s. 107). Bu durum organizasyonlarda teknolojik, sosyolojik ve psikolojik yeniliklere bağlı olarak kültürel değişimlerin yaşanmasına olanak tanımaktadır. Bu değişimlerin kültürel açıdan olumlu ya da olumsuz etkileri söz konusudur. Bazı bireyler değişime direnç göstererek organizasyonlarına karşı sinizm davranışı sergileyebilir. Bu durum organizasyon performansına olumsuz yansır. Bazı bireyler ise organizasyonlarına genel olarak uyumlu davranışlar ortaya koymaktadır. Bu durumda sinizm davranışlarının etkisi az olur.

Örgüt kültürünün, örgütsel sinizm üzerinde önemli derecede negatif bir etkisi vardır (Wicaksono ve Uıi, 2021, s. 204). Organizasyonda oluşan pozitif kültür değerleri, sinik davranışların oluşmasını engelleyebilir. Bu durumda organizasyon politikaları da etkili bir rol üstlenir. Çalışanların diğer çalışanlara ya da organizasyonlarına karşı sinizm davranışları, organizasyon politikalarının veya uygulamalarının bir sonucu olabilir. Literatürde Kaya vd. (2014, s. 56) örgüt kültürü unsurlarının, insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile birlikte çalışanların örgütsel sinizm (veya örgütsel memnuniyetsizlikleri) davranışlarının ortadan kalkmasına yardımcı olduğunu vurgulamışlardır.

2. Sinizm ve Örgütsel Sinizm

Sinizm, belirli bir nesneye veya birden çok nesneye yönelik olabilir. Bu açıdan sinizm, hem genel hem de özel bir tutum olup; hüsranın, umutsuzluğun ve hayal kırıklığının yanında bireyi, grubu, ideolojiyi, sosyal geleneği veya organizasyonu hor görme ya da genel olarak güvenmeme ile karakterize edilmektedir (Andersson, 1996, s. 1397-1398). Sinizmde, sinik eylemlere bağlı olarak kişisel çıkar, açık veya gizli itici güç kullanma, hesapçılık gibi hem stratejik hem de müzakereci bir yapıya ve bütünlüğe ilişkin sosyal etkileşimler oldukça etkilidir (Bakker, 2006, s. 123). Sinizm davranışında bireyin çıkarcı tutumlarının ön planda olduğu, çevresine veya organizasyonuna karşı negatif algılara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle faaliyetlerinde çevresine zarar verici niteliklerin yanında, toplumun beklentilerine karşı olumsuz bir tavır sergilenmesi de söz konusudur.

Sinizmde başkalarının güdülerine inanmamak esastır (Stanley vd., 2005, s. 452). Sinizm, bireylerin kişisel çıkarlarını ön plana aldıklarında daha da yükselir (Neumann ve Zaki, 2023, s. 1). Bu bakış açısı sinizm davranışında güvensizliğin, menfaatin ve bireysel bakış açısının baskın olduğunu gösterir. Sinik davranış sergileyenler, sürekli bir tedirginlik algısı oluşturabilir. Özellikle sadece kendi faydasını ön planda tutan bireylerin, karşı tarafı veya ikinci bir şahsı dikkate almaları pek mümkün olmayacaktır.

Örgütsel sinizm; belirli inanç, duygu ve davranışsal eğilimleri içeren, örgüte karşı olumsuz tutumlardır. Literatürde örgütsel sinizmin örgütsel bağlılıktan farklı olarak olumsuz üç boyutunun olduğunu vurgulanmaktadır. Bilişsel boyutta; sinik olan bir çalışanın örgütün uygulamalarının bütünlükten yoksun olduğuna inandığı belirtilmektedir. Davranışsal boyutta; alaycı çalışanın örgütten ayrılma düşüncesi olabileceği veya olmayabileceği ifade edilmektedir. Duygusal boyutta; sinik çalışanın örgüte karşı hayal kırıklığına ve hor görme gibi duygulara sahip olduğu vurgulanmaktadır (Dean vd. 1998, s. 348-350). Bazı araştırmalarda ise örgütsel sinizm, bir kişilik özelliği, psikolojik savunma mekanizması, önce artan daha sonra boşa çıkan umutların bir sonucu olarak incelenmiştir (Fleming, 2005, s. 286). Bu açıdan örgütsel sinizmde çalışanın organizasyonuna karşı istenmeyen davranışlarının sergilenmesi vurgulanmaktadır. Bu durum uzun vadede örgüte birçok zarar verebilir. Örgütsel amaçlara hizmet etmeyen her davranış, örgütün aleyhine bir sonuç oluşturabilir. Bu durum örgüt kültürüne zarar verir.

3. Yöntem

Bibliyometrik analiz yöntemi, internetin yaygınlaşması ile birlikte dünya çapında katlanarak büyümüştür. Bibliyometrik analizler sadece konuların ya da konu alanlarına ilişkin analizlerin değil, aynı zamanda neden sonuç ilişkilerinin de belirlendiği analitik bir yöntemdir

(Roig-Tierno vd., 2017, s. 18). Bibliyometrik analiz paketi, R ile yazılmış bir uygulamadır. R, erişilebilir kitap, algoritma ve grafik yazılımlarından oluşan entegre bir ortamda, çalışan eko sistemli bir yazılımdır (Derviş, 2019, s. 160). R verisi çerçevesinde veri yükleme işlemi yapılabilmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017, s. 963). Ayrıca bu yazılım ile kullanılan ve güçlü bir kütüphane özelliğine sahip biblioshiny, 7 kategoriye ayrılmaktadır. Bu kategoriler 1) genel bakış, 2) kaynaklar, 3) yazarlar, 4) belgeler, 5) kavramsal yapı, 6) entelektüel yapı ve 7) sosyal yapı olarak sıralanmaktadır (Moral-Muñoz vd., 2020, s. 12). Araştırma analizinde bibliyometrik analiz R programı ve biblioshiny uygulaması ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma uygulaması itibari ile etik kurul zorunluluğu gerektirmemektedir.

Literatürde bibliyometrik analiz yönteminde, araştırmanın amacını ve kapsamını karşılayacak şekilde bibliyometrik çalışmanın tasarlanması gerektiği belirtilmektedir. Araştırma amacı temalar ile belirli dönemleri içeriyorsa, eş kelime analizleri ve yazar anahtar kelimelerinin birlikte kullanılabileceği vurgulanmaktadır. Analizler geçmiş, bugün ve gelecek hakkında geniş bir bibliyometrik hacime sahip ise alıntı analizlerine, bibliyografik eşleştirmelere ve kelime analizlerine yer verilebileceği ifade edilmektedir (Donthu vd., 2021, s. 292). Bu açıdan araştırmada WoS veri tabanı yardımı ile kültür ve sinizm araştırmaları incelenmiştir. Analizlerde kültür ve sinizm araştırmaları hakkında genel bilgilere, yayın kaynaklarına, yazarlara ve üretkenliklerine, yazar ülkelerine, vurgulanan anahtar kelimelere ve yoğun araştırılma dönemlerine, tematik gelişim süreci ve tematik haritalara, ayrıca birlikte oluşum ağlarına yer verilmiştir. Bu analizler araştırmanın amacına ve kapsamına göre oluşturulmuştur. Araştırma problemine ilişkin temel sorular aşağıdaki gibidir.

- Kültür ve sinizm araştırmaları literatürde ne kadar kaynağa ve büyüme oranlarına sahiptir?
- Kültür ve sinizm araştırmalarında yayın yapan kaynaklar, yazarlar, yazar ülkeleri ve yazar verimlilikleri hangi düzeylerdedir?
- Kültür ve sinizm araştırmalarında vurgulanan anahtar kelimeler, kelimelerin en yoğun araştırılma zamanları, kelimelerin tematik gelişimi, tematik haritası ve birlikte oluşum ağları hangi sonuçlar ortaya koymaktadır?

İlgili analizler ve erişilen sonuçlar aşağıdaki gibidir.

4. Bulgular

Analiz sonucunda WoS'da yer alan kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Kültür ve Sinizm Araştırmaları

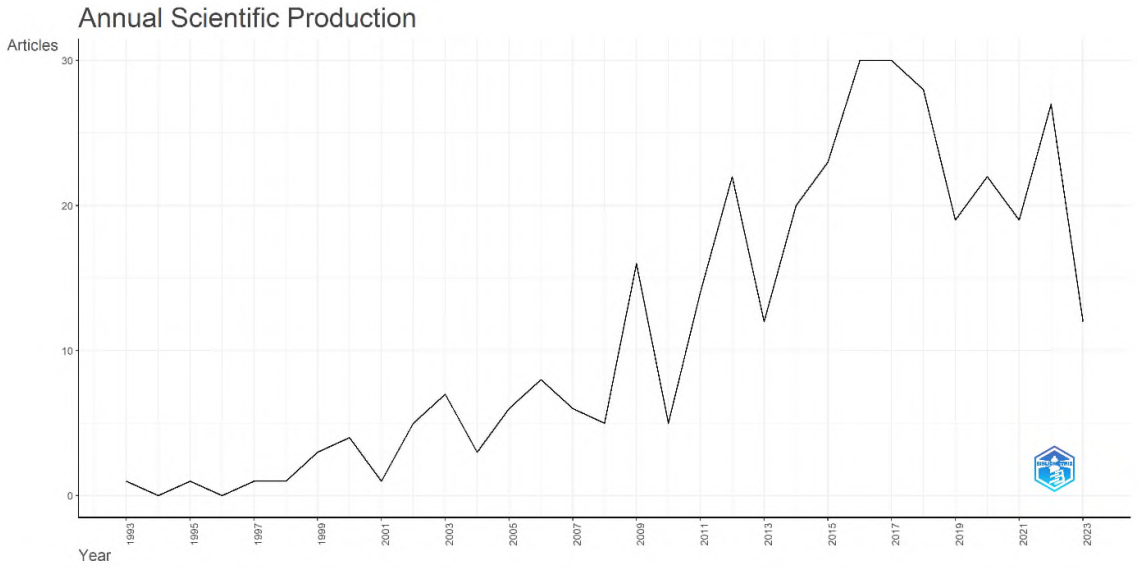
Yıllar	Kaynak	Araştırmalar	Yıllık Büyüme	Yazar S.	Tek Yazar
1993-2023	291	351	%8,64	779	149
Uluslararası Yazar O.	Ortak Yazar O.	Anahtar Kelime	Referans S.	Ortalama Yıl	Alıntı S.
%14,81	2,45	1166	16453	8,35	21,41

Tablo 1 sonuçları kültür ve sinizm araştırmalarının 1993 yılında başladığını göstermektedir. Konu üzerinde 351 araştırma olup, bu araştırmaların 291 farklı kaynakta yer aldığı görülmektedir. Kültür ve sinizm konusuna ilişkin araştırmaların yıllık büyüme oranı %8,64 ve konu üzerinde araştırma gerçekleştiren toplam 779 yazar yer almaktadır. Yazarların 149 tanesi tek isimli yayınlar gerçekleştirmiş ve uluslararası yazar ortalaması %14,81'dir. Araştırma başına yazar ortalaması 2,45, toplam anahtar kelime 1166 ve konuya ilişkin referanslar 16453'tür. Kültür ve sinizm araştırmalarının ortalama yılı 8.35 olup araştırma başına alıntılanma sayısı 21,41'dir. Tablodaki oranlar kültür ve sinizm konusu üzerinde geleceğe yönelik yoğun bir araştırma gerçekleştirilebileceğini ortaya koyar.

Tartışma

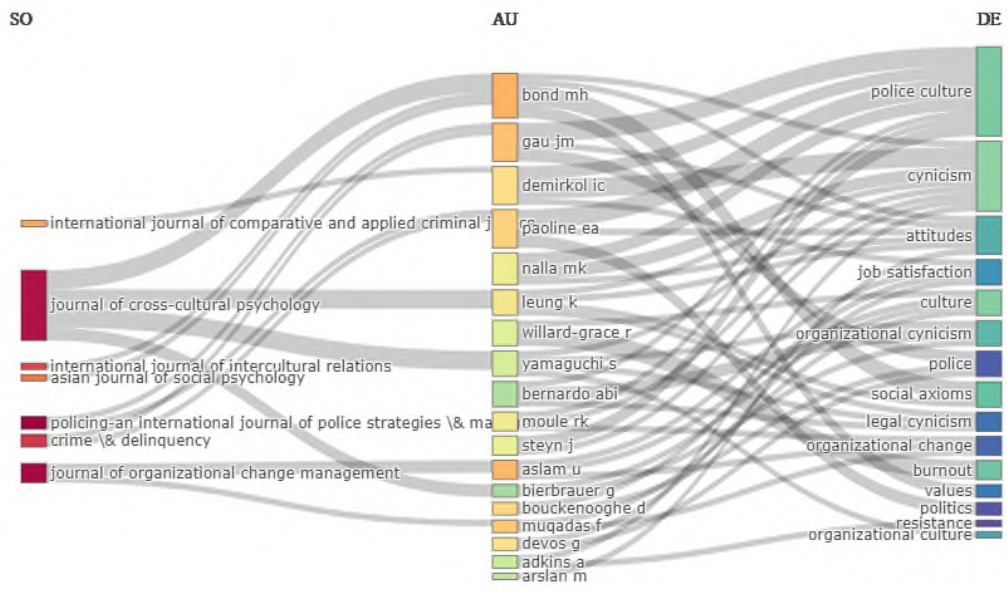
Kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin sonuçlar genel olarak aşağıdaki gibi incelenmiştir.

Şekil 1. Kültür ve Sinizm Yıllık Araştırma Oranı

Şekil 1'de kültür ve sinizm araştırmaları yıllar itibari ile genel olarak bir artış sergilemektedir. WoS veri tabanında 2016 ve 2017 yıllarında kültür ve sinizm araştırmalarının maksimum seviyeye eriştiği gözlemlenmektedir. Araştırma uygulaması 2023 Temmuz (04.07.2023) ayını kapsadığı için 2023 yılsonu araştırma sayısı daha fazla olabilir. Şekilde genel olarak gelecek yıllarda da konu üzerinde yoğun araştırmalar gerçekleştirilebileceğini göstermektedir.

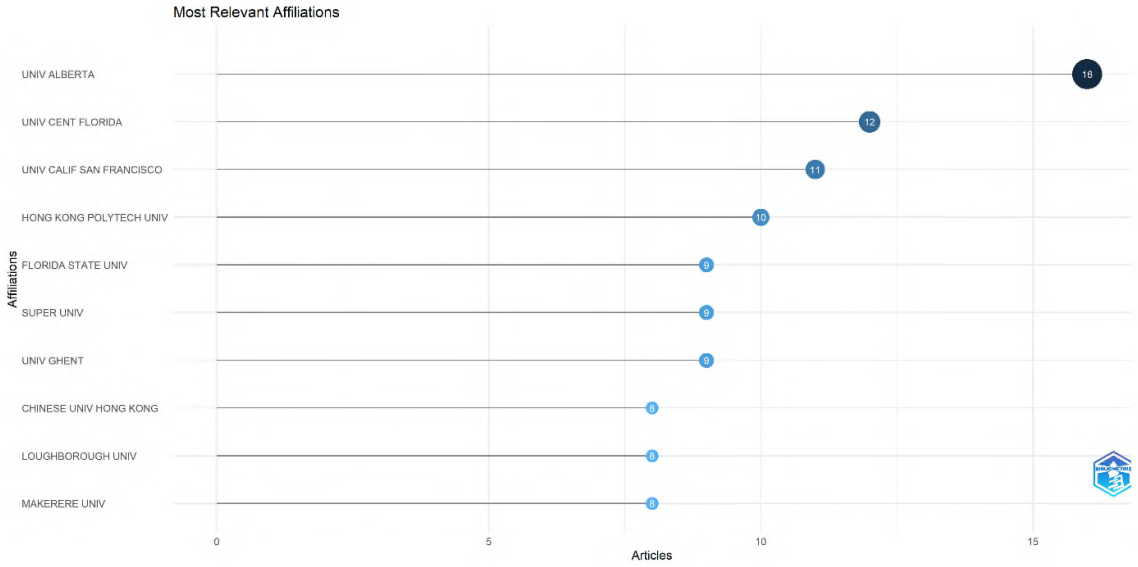
Şekil 2. Kültür ve Sinizm Araştırmaları Kaynak, Yazar ve Anahtar Kelime Eşleşmesi

Şekil 2'de kültür ve sinizm araştırmalarında yoğun bir şekilde yayın gerçekleştiren kaynaklara, yazarlara ve anahtar kelime eşleşmesine yer verilmektedir. Analizde kaynaklar dikkate alındığında; International Journal of Comparative and Applied Criminal Justice, Journal

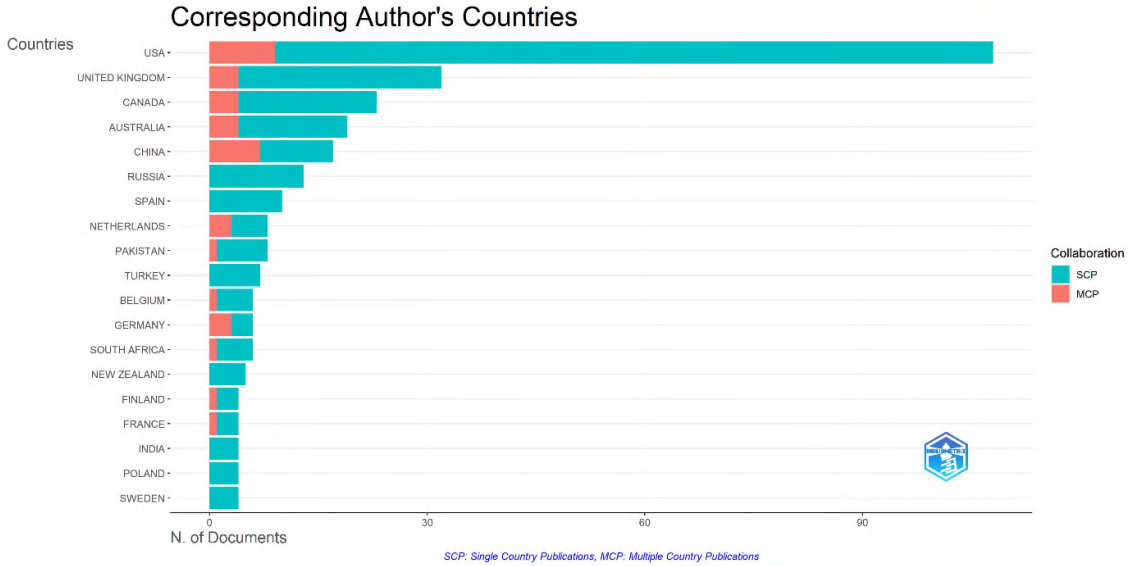
of Cross-Cultural Psychology, International Journal Intercultural Relations, Asian Journal of Social Psychology, International Journal of Police Science & Management, Crime & Delinquency ve Journal of organizational Change Management dergilerinde, kültür ve sinizm araştırmalarına yoğun bir şekilde yer verildiği gözlemlenmektedir. Dergiler içerisinde kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin en yoğun araştırmalar Journal of Cross-Cultural Psychology dergisi tarafından yayınlanmıştır. Analizde hangi yazarların genel olarak hangi dergilerde yayın yaptıkları da gözlemlenebilmektedir. Kültür ve sinizm araştırmalarında en yoğun araştırma gerçekleştiren yazarlar sırası ile Bond, Gau, Demirkol, Paoline, Nalla, Leung, Willar-Grace, Yamaguchi, Bernardo, Moule, Steyn, Aslam, Bierbrauer, Bouckenooghe, Muqadas, Devos, Adkins ve Arslan olduğu görülmektedir. Şekilde genel olarak yazarların hangi dergilerde yayın yaptıkları ve hangi anahtar kelimeleri yoğun bir şekilde kullandıkları belirtilmektedir. Analizde yazarların kültür ve sinizm araştırmalarında sıklıkla kullandıkları kelimeler; polis kültürü, sinizm, tutumlar, iş tatmini, kültür, örgütsel sinizm, polis, sosyal aksiyomlar, yasal sinizm, örgütsel değişiklik, tükenmişlik, değerler, politikalar, dayanıklılık ve organizasyon kültürü olarak sıralanmaktadır. Bu sonuçlar vurgulanan kelimelerin genel olarak organizasyon içerisindeki faaliyetler ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca kültür ve sinizm araştırmalarında (WoS'da) polisler üzerinde yoğun bir araştırma gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Şekil 3. Kültür ve Sinizm Araştırmaları Yürüten En İlgili Kurumlar

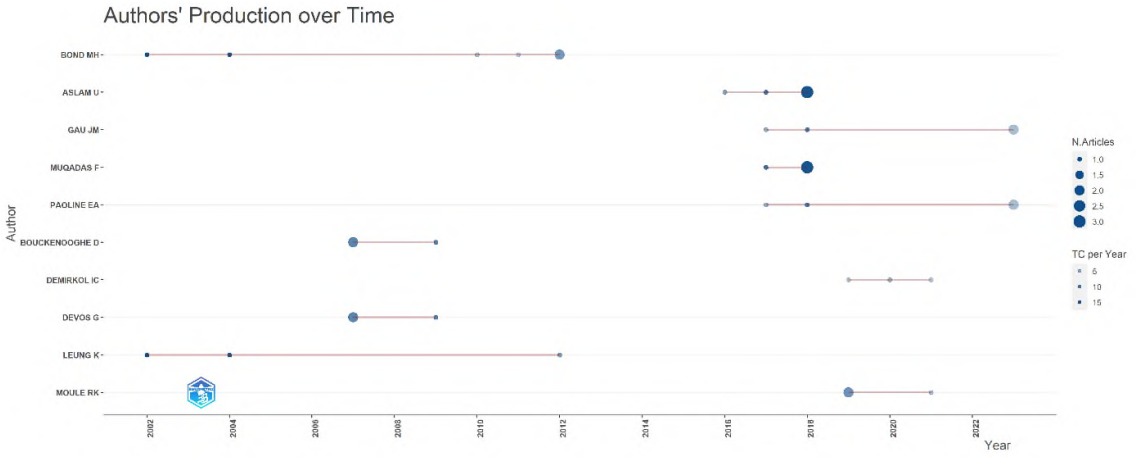
Şekil 3 sonuçlarında kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin en yoğun yayın gerçekleştiren kurumlar dikkate alındığında; bütün yayın organlarının üniversitelerden oluştuğu görülmektedir. Bu üniversiteler sırası ile Alberta, Cent Florida, Calif San Francisco, Hong Kong Polytech, Florida State, Super, Ghent, Chinese Hong Kong, Loughborough ve Makerere üniversiteleri olduğu gözlemlenmektedir.

Şekil 4. Kültür ve Sinizm Araştırmalarında Yoğunluk Gösteren Yazarların Ülkeleri

Şekil 4'te kültür ve sinizm araştırmalarında sorumlu yazarların ülkeleri belirtilmektedir. Araştırmada tek ülke yayınları (SCP) ile birden fazla ülke yayınları (MCP) ifade edilmiştir. Analizde kültür ve sinizm araştırmalarının en fazla yayın gerçekleştiren yazarların ülkeleri; Amerika, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya, Çin, Rusya, İspanya, Hollanda, Pakistan, Türkiye, Belçika, Almanya, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Finlandiya, Fransa, Hindistan, Polonya ve İsveç olarak sıralanmıştır. Birden fazla ülke yayını dikkate alındığında; Amerika, Çin, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya, Hollanda, Almanya, Pakistan, Belçika, Güney Afrika, Finlandiya ve Fransa olduğu görülmüştür. Tek ülke yayınları açısından ise Amerika, Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya, Rusya, İspanya, Çin, Türkiye, Pakistan ve diğer ülkeler şeklinde sıralanmıştır. Sonuçlar genel olarak farklı kültürleri içerisinde barındıran (Amerika gibi) ülkelerde kültür ve sinizm araştırmalarının yoğun bir şekilde araştırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde konu üzerinde daha fazla araştırma gerçekleştirildiği görülmektedir.

Şekil 5. Kültür ve Sinizm Araştırmalarında Yoğunluk Gösteren Yazarların Verimlilikleri

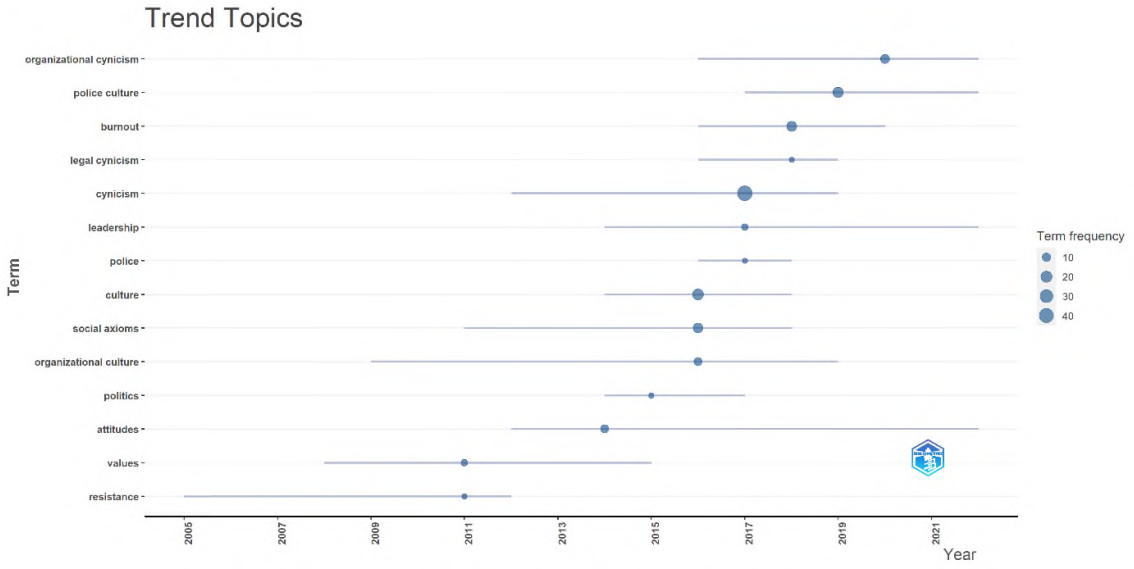
Analizde yazarların kültür ve sinizm araştırmalarında en fazla yayın gerçekleştirdikleri zamanlara yer verilmiştir. Şekil 5'te yazarlar ve verimlilik süreleri dikkate alındığında; Bond 2002-2012, Aslam 2016-2018, Gau 2017-2023, Muqadas 2017-2018, Paoline 2017-2023, Bouckenooghe 2007-2009, Demirkol 2019-2021, Devos 2007-2009, Leung 2002-2012, Moule 2019-2021'li yıllarda yoğun araştırmalar gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir.

Şekil 6. Kültür ve Sinizm Araştırmalarında Vurgulanan Anahtar Kelimeler

Araştırma Şekil 6 sonucunda göre kültür ve sinizm araştırmalarında yazarların en fazla vurgu yaptıkları anahtar kelimeler; sinizm, kültür, polis kültürü, tükenmişlik, sosyal aksiyomlar, örgütsel sinizm, tutumlar, örgüt kültürü, stres, iş tatmini, liderlik, örgütsel, değerler, yasal sinizm, örgütsel değişim, polis, politikalar, dayanıklılık, Çin, topluluk destekli polislik, performans, kişilik, sosyal medya, otoriterlik, demokrasi, diyojenler, cinsiyet, özdeşlik, ideoloji, toplumsallık, değiştirmek, şirket kültürü, görüşmeler, izolasyon, bilgi paylaşımı, Marksizm, ölçüm, polis sinizmi, polislik, politik, modernite, politik sinizm, şartlı serbestlik, psikoloji, neoliberalizm, polis tavırları, postmodernizm, kamuoyu ve araştırma olarak sıralanmıştır. Bu sonuçlar kültür ve sinizm araştırmalarının organizasyonlar üzerinde yoğun bir araştırma alanına sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca polisler üzerinde yoğun araştırmalar gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

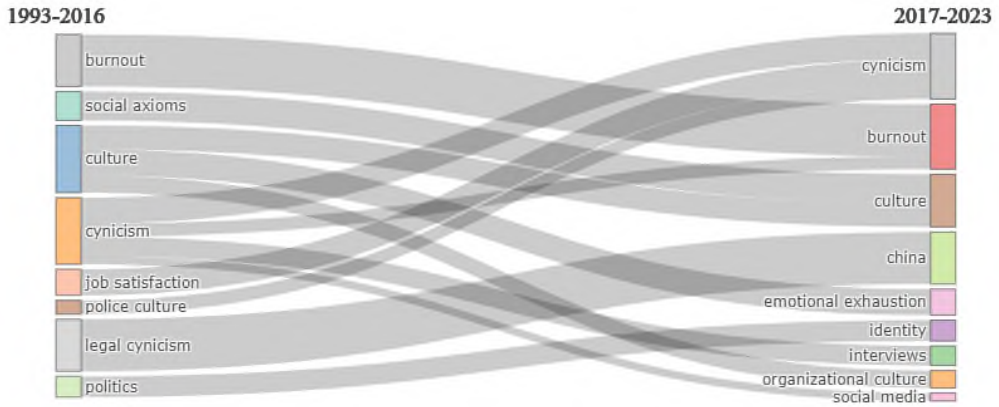
Şekil 7. Kültür ve Sinizm Araştırmalarında Vurgulanan Anahtar Kelimelerin En Yoğun Araştırıldığı Zamanlar

Şekil 7'de kültür ve sinizm araştırmalarında yazarların vurguladığı anahtar kelimelerin en yoğun kullanıldığı zamanlar dikkate alındığında; örgütsel sinizm 2016-2022, polis kültürü 2017-2022, tükenmişlik 2016-2020, yasal sinizm 2016-2019, sinizm 2012-2019, liderlik 2014-2022, polis 2016-2018, kültür 2014-2018, sosyal aksiyomlar 2011-2018, örgüt kültürü 2009-2019, politikalar 2014-2017, tutumlar 2012-2022, değerler 2008-2015 ve dayanıklılık 2005-2012

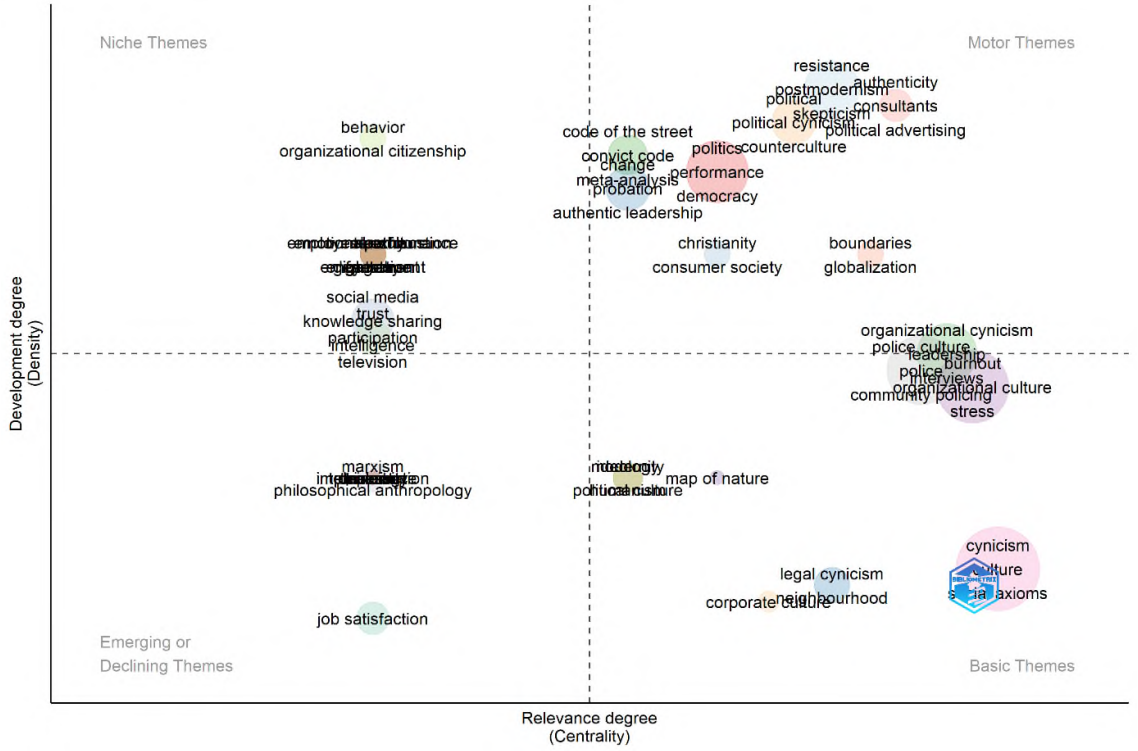
yıllarında sıklıkla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Konu üzerinde örgüt kültürü ve liderlik kavramlarının oldukça geniş bir yıl aralığına sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 8. Kültür ve Sinizm Araştırmalarının Tematik Gelişimi

Şekil 8'de kültür ve sinizm araştırmalarının kullanım yoğunluğuna göre özellikle günümüzde en popüler kelimelere yer verilmiştir. Araştırmada herhangi bir yıl sınırlandırması yapılmamıştır. Analiz sonucunda 1993-2016 yıllarında tükenmişlik, sosyal aksiyomlar, kültür, sinizm, iş tatmini, polis kültürü, yasal sinizm ve politikalar kelimeleri yoğun bir şekilde incelenmiştir. Araştırmada 2017-2023'lü yıllarında ise; sinizm, tükenmişlik, kültür, Çin, duygusal yorgunluk, özdeşlik, görüşmeler, örgüt kültürü ve sosyal medya kavramlarının oldukça popüler olduğu görülmüştür. Sonuçlar kültür ve sinizm araştırmalarında güncel kavramların genel araştırma alanına ek genellikle organizasyon ve sosyal medya düzeyinde inceleme alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 9. Kültür ve Sinizm Araştırmaları Tematik Harita

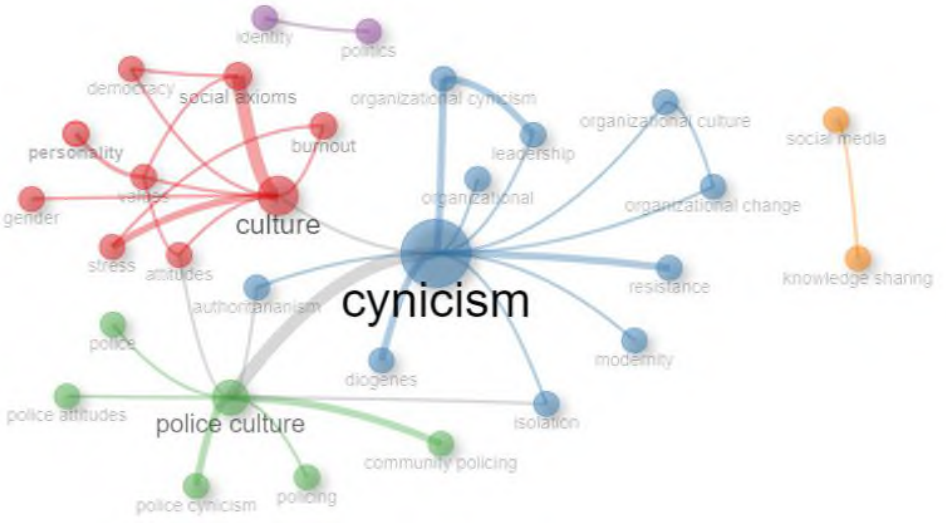

Literatürde tematik haritanın farklı görselleştirme teknikleri olduğu belirtilmektedir. Bu tarz stratejik diyagramda her periyodda tespit edilen kümeler iki boyutlu uzay gösterimine sahip olup, yoğunluk ve merkezilik ölçülerine göre sınıflandırıldığı vurgulanır. Şema içerisindeki her bir küme bibliyometrik ölçümler ile zenginleştirildiği belirtilir (Cobo vd., 2012, s. 1618). Bu açıdan tematik haritada kültür ve sinizm araştırmalarında vurgulanan anahtar kelimelerin merkezileşme derecelerine ve yoğunluklarına yer verilmiştir. Her grup içerisinde yer alan kelimelerin birbirleri ile güçlü ilişkilere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma motor temalar kısmında yer alan anahtar kelimelerin hem yoğunluğu hem de merkezileşme düzeyi yüksektir. Burada yer alan kelimeler hem popüler (kültür ve sinizm ile ilişkisi oldukça yüksek) hem de oldukça yoğun bir biçimde araştırılmaktadır. Araştırmanın niş temalar kısmında yer alan kelimeler ise merkezileşme düzeyi düşük ancak literatürde yoğun araştırılan kavramlardan oluşmaktadır. Analizin kaybolan ya da yeni ortaya çıkan temalar kısmında merkezileşme ve yoğunluk düşük olup, kelimelerin yeni oluştuğu veya popülerliğini yitirdiği anlaşılmaktadır. Araştırmanın temel temalar kısmında ise merkezileşme düzeyi yüksek, yoğunluğun düşük olduğu anahtar kelimeler yer almaktadır.

Şekil 9 analiz sonucunda yoğunluğun ve merkezileşme düzeyinin yüksek olduğu motor temaların birinci grubu içerisinde yer alan ve güçlü ilişkilere sahip olan kelimeler; polis kültürü, polis, otoriterlik, izolasyon, polis tutumları, polis sinizmi, polislik ve analiz olarak sıralanmıştır. İkinci grup; örgütsel sinizm, liderlik, görüşmeler, psikoloji, askeri kültür, profesyonellik ve nitelik kelimelerinden oluşmuştur. Üçüncü grupta; direniş, postmodernizm, şüphecilik, tüketici, tüketici sinizmi, internet, parodi, güç ve öznellik kelimeleri yer almıştır. Dördüncü grup; politikalar, performans, demokrasi, özdeşlik, neoliberalizm, hiciv, çalışan tutumları, Almanya, mizah ve medya kelimelerinden oluşmuştur. Beşinci grupta; değişim, şartlı serbestlik, otantik liderlik, ceza hukuku ve Pakistan kelimeleri yer almıştır. Altıncı grup; politika, politik sinizm, karşı kültür, Güney parkı ve gençlik kültürü kelimelerinden oluşmuştur. Yedinci grup içerisinde; özgünlük, danışmanlar ve politika reklamları yer almıştır. Sekizinci grupta; sokak kodu, hükümlü kodu, meta-analiz ve şiddet kelimelerinden oluşmuştur. Dokuzuncu grupta; Hristiyanlık ve tüketim toplumu kelimeleri, onuncu grupta ise sınırlar ve küresellik kelimeleri yer almıştır.

Yoğunluğun yüksek, merkezileşmeden uzak olan niş temaların birinci grup kelimeleri; sosyal medya, bilgi paylaşımı, zekâ ve kamu sektörü organizasyonlarından oluşmuştur. İkinci grupta; güven, ortaklık ve televizyon yer almıştır. Üçüncü grup; empati ve hayal kelimelerinden, dördüncü grup; davranış ve örgütsel vatandaşlık kelimelerinden oluşmuştur. Merkezileşme ve yoğunluk açısından alt seviyelerde yer alan, kaybolan veya yeni ortaya çıkan temaların birinci grubunda; Marksizm ve felsefi antropoloji kelimeleri, ikinci grupta; hilekâr ve üçüncü grup içerisinde; iş tatmini kelimeleri yer almıştır. Analizde merkezileşme düzeyi yüksek yoğunluğun düşük olduğunu temel temalar kısmının birinci grubunda; tükenmişlik, örgüt kültürü, stres, örgütsel değişim, kişilik, cinsiyet, ölçme, araştırma, geçerlilik ve Avustralya kelimeleri yer almıştır. İkinci grup; sinizm, kültür, sosyal aksiyomlar, tutumlar, organizasyonel, değerler, Çin, toplumsal, diyojenler ve kamuoyu kelimelerinden oluşmuştur. Üçüncü grupta; yasal sinizm ve semt kelimeleri, dördüncü grupta; modernite ve hümanizm, beşinci grupta; şirket kültürü, altıncı grupta; doğa haritası kelimeleri yer almıştır.

Şekil 10. Kültür ve Sinizm Araştırmalarında Vurgulanan Anahtar Kelimelerin Birlikte Oluşum Ağı

Şekil 10'da yazarların kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin vurguladıkları anahtar kelimelerin birbirleri ile ilişkisini ortaya koymaktadır. Aynı renkte ve kalın çizgiler ile ifade edilen ve oldukça belirgin olan kelimeler arasında güçlü ilişkiler söz konusudur. Şekilde kültür ve sinizm araştırmalarında en güçlü kelimelerin sinizm, kültür ve polis kültürü olduğu anlaşılmaktadır. Benzer renk açısından sinizm, örgütsel sinizm, liderlik, dayanıklılık, örgütsel, örgüt kültürü, örgütsel değişim, modernite, diyojenler ve otoriterlik kavramları birlikte güçlü ilişkilere sahip olmuşlardır. Ayrıca kültür, sosyal aksiyomlar, stres, yabancılaşma, tutumlar, değerler, demokrasi, kişilik ve cinsiyet kelimeleri de güçlü ilişkiler sergilemişlerdir. Analizde polis kültürü, polis sinizmi, topluluk destekli polislik, polis tutumları, polis ve polislik kelimeleri de güçlü ilişkiler ortaya koymuştur. Araştırmada sosyal medya ve bilgi paylaşımı kavramlarının ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca özdeşlik ile politika kavramı da ilişkilere sahip olmuştur. Analizde sinizm açısından birlikte ilişkilere sahip olan kavramlar ise sinizm, örgütsel sinizm ve liderlik kelimeleri, sinizm, örgüt kültürü ve örgütsel değişim kavramları, sinizm, polis kültürü ve otoriterlik kelimeleri olmuştur. Araştırmada kültür açısından birlikte ilişkilere sahip kelimeler ise kültür, stres ve yabancılaşma kelimeleri, kültür, tutumlar, değerler ve sosyal aksiyomlar kavramları, kültür, sosyal aksiyomlar ve demokrasi kelimelerinden oluşmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda kültür ve sinizm araştırmalarının farklı organizasyon uygulamalarında kullanıldığı görülmektedir. Organizasyonlarda özellikle polisler üzerinde kültür ve sinizm araştırmalarının yoğun bir şekilde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Yazarların kültür ve sinizm araştırmalarında en fazla vurguladığı anahtar kelimelerin bir kısmı; sinizm, kültür, polis kültürü, tükenmişlik, sosyal aksiyomlar, örgütsel sinizm, tutumlar, örgüt kültürü, stres, iş tatmini, liderlik, örgütsel, değerler, yasal sinizm, örgütsel değişim, polis ve politikalardan oluştuğu görülmektedir. Kültür ve sinizm araştırmalarında en güçlü kelimelerin sinizm, kültür ve polis kültürü kavramlarından oluştuğu gözlemlenmektedir. Tematik harita sonuçlarından polis kültürü, polis, otoriterlik, izolasyon, polis tutumları, polis sinizmi, polislik ve analiz kelimeleri merkezileşme yoğunluğun en yüksek olduğu kavramlardır. Erişilen sonuçlar kültür ve sinizm araştırmalarında özellikle iş stresinin fazla olabileceği alanlarda yoğun araştırmalar yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu durum sinizmin genel olarak olumsuz faktörleri tetikleyebileceğini gösterir. Bu çerçevede kültür ve sinizm birbirine zıt iki kavramdır. Sinizm yüksek olduğu yerde kültürel değerler (genel veya organizasyon düzeyinde) zarar görebilir.

Araştırmada kültür ve sinizm karşılıklı ilişkisine vurgu yapılmıştır. Bireylerin kültürel değerleri sinizm davranışları üzerinde etkilidir. Özellikle pozitif kültürün baskın olduğu alanlarda sinizm davranışı daha sönük kalır. Kültürü oluşturan unsurlar veya kültür oluşumunda oldukça uzun bir zaman ve toplumsal etkinliğin gerekliliği dikkate alındığında, sinizm davranışı sergilenme şekli gizlilik arz edebilir. Bu durumda sinik davranışların, gizli ve tehlikeli sonuçları olur. Bu çerçevede sinizm, kültüre zarar verir. Literatürde Okumuş ve Şahin (2018, s. 2640) organizasyonlarda örgütsel sinizm algısı arttıkça kurum kültüründe (sosyalleşme ve dayanışma alt boyutlarında) bir azalma olduğunu ortaya koymuşlardır. Wicaksono ve Uıi (2021, s. 210) Örgüt kültürünün örgütsel sinizm aracılığı ile çalışanların örgütsel bağlılıklarına pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuşlardır.

Analizde sosyal aksiyomların kültür ve sinizm araştırmalarında oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir. Sosyal aksiyomlar özellikle organizasyon yapılarındaki değişimlerde etkilidir. Sosyal iş ortamı veya diğer sosyal ortamlarda oluşan kültür, sinizm ile ilişkili olabilir. Literatürde Foster (1953, s. 168) kültürün oluşmasında uzun yıllar sosyal açıdan üstün olan grupların yöntemlerinin, toplum tarafından özümseneceğini vurgulamıştır.

Analizde değişim ve örgütsel değişimin kültür ve sinizm araştırmalarında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Günden güne birçok alanda (kültürel, sosyal, sağlık, yaşam standartları veya kalitesi, organizasyon gibi) yaşanan değişimler, kültürel değerlerde ve bireylerin sinizm davranışlarında etkili olur. Hızlı değişimler kültürel değerlerde de değişimlere sebep olmaktadır. Bazen bu değişimler kültürel yozlaşma, bazen de özünde kopma şeklinde yorumlanabilir. Bu açıdan değişimler bireylerin sinizm davranış şekillerini de etkiler. Literatürde Wanous vd. (1994, s. 273) sinizm arttıkça bireyin değişim yapmak için denemeye devam etme motivasyonunun, hayatındaki başarı beklentisinin, içsel ve dışsal algılarının azaldığını belirtmişlerdir. Stanley vd. (2005, s. 452) değişim açısından sinizmde değişim güdülerine inançsızlık olduğunu, değişimin uygulanabilirliğine yönelik endişeler ve yönetime genel güvensizliğin var olduğunu vurgulamışlardır. Balanca ve Ramona (2016, s. 50) ise organizasyonlardaki değişimin sebeplerini anlamanın, değişime özgü sinizmi azaltabileceğini vurgulamışlardır.

Uygulamada kültür ve sinizm araştırmaları üzerine en fazla yayın yapan yazar ülkelerinin, ABD olduğu görülmüştür. Araştırmada ayrıca politika kavramının da etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu duruma etki edebilecek birçok sebep olabilir. Özellikle kültürel diyalogların ve ticaretin günden güne artması bu duruma sebep olan bir faktör olabilir. Ayrıca devletlerin veya farklı organizasyonların uyguladıkları politikalar kültür ve sinizm davranışlarının şekillenmesi etkili olur. Literatürde Giroux (2000, s. 529) kültür araştırmalarında sadece ABD politik hayatını ele geçiren yüksek oranlı sinizmin veya umutsuzluğun değil aynı zamanda kültürel çalışmaların akademikleşmesinin ve kurumsallaşmasının etkili olduğunu vurgulamıştır.

Kültür ve sinizm birçok alanı içerisine alan çok geniş bir kapsama sahiptir. Bu durum pozitif bir kültür anlayışına sahip bireylerde sinizmin etkilerini zayıflatır. Bireylerin aile, iş çevresi veya toplum açısından sergiledikleri kültür, sinizm davranışının oluşması ya da oluşmamasında etkilidir. Bu durum bireylerin kültürel değerleri özümsemeleri ile ilişki olabilir. Kültürel değerlerin aksine gerçekleştirilen olumsuz faaliyetlerde, sinizm oldukça güçlü olur. Ayrıca kötü (veya ahlaksız) bir kültürel çevreye sahip bireylerde de sinizm güçlü olabilir. Literatürde Fleming (2005, s. 299) çalışanların işlerini eğlenceli hale getirmek yerine neden alaycı bir tavır sergilediklerini sorgulamıştır. Sinizmden ötürü iş ya da iş dışı sınırların bulanık olduğunu, kültürel girişimler sayesinde iş veya iş dışı sınırları kaldırmanın amaçlandığı, yaşam tarzı odaklı yönetim tekniklerinin çalışanların yaşamlarına katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Karadağ vd. (2014, s. 110) ise sinizm açısından eğitimcilerin organizasyonlarına ilişkin olumsuz ve yıkıcı; duygular, inançlar ve davranışlara sahip olmalarının, örgüt kültürünü ve başarıyı olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Kültür ve sinizm araştırmalarında polis, polislik, polis sinizmi, polis kültürü, cinsiyet ve polis tutumları kavramlarının oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Literatürde konuya ilişkin

polis kuvvetleri üzerinde yoğun bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu durum özellikle kolluk kuvvetlerinin iş yükleri ile ilişkili olabilir. Çalışma koşullarının getirdiği sınırlamalar sinizm davranışının oluşmasını destekleyebilir. Ayrıca işyerindeki stresli ortam da kültürel açıdan (veya örgüt kültürü açısından) sinizm davranışının ortaya çıkmasına destek olabilir. Bu açıdan Björk (2008, s. 98) polislik ve polis kültürü açısından sinizmin yayılmasını önlemek için bazı tutum ve eylemlerin, beceri ve bilgiler ile gerçekleştirilebileceğini, polis kültürünün oluşmasında faaliyetlerine yönelik kullanılan anlamlandırma tekniklerinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Enciso vd. (2017, s. 94) ise polis teşkilatındaki politika ve uygulamalar ile çalışanların davranışlarını ve organizasyonlarına karşı hislerini incelemişlerdir. Analizlerinde Amerika'da kadın polislerin erkeklere göre daha düşük örgütsel sinizm davranışına sahip olduklarını; polislerin işyerindeki arkadaşları ve ailelerinin örgütsel sinizm seviyeleri üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu, işyerindeki arkadaşların sinizmin artmasına katkıda bulunduklarını vurgulamışlardır.

Araştırmada politika, politikalar ve politik sinizmin, kültür ve sinizm araştırmalarında etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum hem organizasyon hem de diğer ilgili düzeylerde uygulanan politikaların kültürel yapıyı ve sinizm davranışını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Organizasyon düzeyinde alınan kararlar örgüt kültürü açısından çalışanların faaliyetlerini ve sinizm davranışlarını yönlendirir. Organizasyonuna karşı sinik davranışlar besleyen çalışanların, performansları ve organizasyona politik düzeyde güvenleri düşük olur. Literatürde Laursen (2009, s. 480) sinizmin, modern politikanın felsefi temellerini ortaya koymada etkili olduğunu vurgulamıştır.

Analizde kültür ve sinizm araştırmalarında örgütler üzerinde yoğun araştırmalar gerçekleştirildiği, çalışanların tükenmişliğinin oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum örgüt kültürü, tükenmişlik ve sinik davranışların güçlü ilişkilere sahip olabileceğini ortaya koyar. Araştırmalarda Billings vd. (2011, s. 509) sinizm ve tükenmişliğin ilişkili olduğunu, bu iki durumun organizasyon kültürüne zarar verdiğini ortaya koymuşlardır. Wenying (2023a, s. 47) çalışanların işlerine yönelik rotasyon, çeşitlilik ve özerkliğin sağlanması ile tükenmişliğin önlenebileceğini ve iş tatmininin oluşabileceğini vurgulamışlardır. Wenying (2023b, s. 34-37) tükenmişlik, sinizm ve örgütsel öğrenme kültürü ilişkisinin, rekabetçi ve hızlı değişen iş ortamlarında etkili olduğunu; tükenmişliğin sinizmin gelişimine katkıda bulunduğunu, tükenmişlik ve sinizmin örgütlerde olumlu öğrenme kültürünün oluşumunu engellediğini vurgulamıştır.

Analizde tutumlar, iş tatmini ve çalışan tutumlarının, kültür ve sinizm açısından etkili olduğu anlaşılmıştır. Bireylerin bir şeye (nesne, kişi, kişiler, olaylar) ya da örgüte yönelik tutumları, kültür açısından sinik davranışlar sergilemelerinde etkili olabilir. Ayrıca işinde tatmin olan çalışanda, sinik davranışlar oldukça alt düzeylerde kalır. Literatürde Hofstede vd. (2010, s. 291) kültürel açıdan hoşgörülü ve kısıtlanmış toplumlara yönelik araştırmalarında; hoşgörülü toplumlarda, pozitif tutumların, kısıtlanmış toplumlarda ise sinizm davranışının baskın olduğunu belirtmişlerdir. Grama (2013, s. 108) sinizmi azaltmak veya ortadan kaldırmak için çalışanlara fırsatlar sunmayı ve onları olumlu tutum sergilemeye teşvik etmek gerektiğini vurgulamıştır. Nafei (2013, s. 65) çalışan sinizminin bir tutumu ortaya koyduğunu, sinizmin bilişsel, duyuşsal ve davranışsal boyutlarının iş tutumları üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmasında sinizm ve iş tatmininin negatif ilişkilere sahip olduğunu, organizasyonda sinizmin azaltılması için yöneticilere görevler düştüğünü, örgüt kültüründeki etikliğin sinizmi azaltabileceğini belirtmiştir. Prajogo vd. (2020, s. 885) ise destekleyici örgüt kültürünün iş tatminine pozitif katkıları olduğunu ortaya koymuşlardır.

Liderlik kavramının kültür ve sinizm araştırmalarında etkili bir rolü olduğu görülmüştür. Liderlik kavramı yazarların, vurguladığı anahtar kelimelerde, motor temalar kısmında ve birlikte oluşum ağında yer aldığı gözlemlenmiştir. Organizasyon düzeyinde liderlik, çalışanların iş faaliyetlerini, davranış şekillerini ve algılarını etkiler. Organizasyonda çalışanın pozitif algısını canlı tutacak liderlik faaliyetleri, örgüt kültürüne katkıda bulunur ve çalışanların sinizm

davranışları sergilemelerini önler. Literatürde Polatcan ve Titrek (2014, s. 1300) bireylerin liderlik becerilerinin artırılması için çalışma ortamları ile koşulların iyileştirilmesi ve örgütsel sinizme yönelik tutumların azaltılması gerektiğini belirtmişlerdir. Rahman ve Hadi (2019, s. 360) organizasyonlar açısından çalışanların farklı özelliklere sahip olduğunu, liderlerin değişim süreçlerinde çalışan özelliklerini anlaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Araştırmada liderlik ve değişim kavramları güçlü ilişkiye sahip olmuştur. Bu açıdan liderler organizasyonlarda değişime yön veren bir yapıya sahiptir. Soomro vd. (2022, s. 1166) ise akademik açıdan liderlerin toplum içerisinde bulunmaktan keyif aldıklarını, organizasyon hedefleri, politikaları ve uygulamaları için örgütsel sinizmden kaçındıklarını belirtmişlerdir.

Kültür ve sinizm araştırmalarında stres, yazarların vurguladığı anahtar kelimelerde, temel temalarda ve birlikte oluşum ağında yer almıştır. Ayrıca psikoloji kavramı vurgulanan anahtar kelimelerde ve motor temalar kısmında örgütsel sinizm ile birlikte etkili olmuştur. Stres ve psikoloji, son yıllarda birçok araştırmaya konu olmak ile birlikte, toplumsal değişimlerde bireyleri oldukça fazla (iş stresi, psikolojik sıkıntı gibi) meşgul etmektedir. Kültürel değerlerde meydana gelen değişimler, çalışma ortamları veya bireysel beklentilerde oluşan farklılıklar, psikoloji veya stresin oluşumunda etkili olabilmektedir. Analizde kültür ve sinizm araştırmalarında psikoloji ve kişilik kavramlarının da etkili olduğu gözlemlenmiştir. Literatürde Arrindell (2003, s. 862) Hofstede'nin kültürel olarak bireyciliğin baskın olduğu toplumlarda bireylerin stresle yoğun bir şekilde başa çıkabildiklerini ifade ettiğini belirtmiştir. Abro vd. (2023, s. 57) organizasyonlarda stres ve örgütsel sinizm gibi psikolojik olumsuzlukların azaltılması için çalışanların iş kaynaklarının temin edilmesi gerektiğini, bu açıdan sosyal destek, eğitim fırsatı ve rol teşviki gibi uygulamalar ile belirsizliklerin azaltılabileceğini vurgulamışlardır. Literatürde Neumann ve Zaki (2023, s. 1) sinizm konusunda gerçekleştirilen psikolojik araştırmaların, kişilik perspektifini dikkate aldığını vurgulamışlardır.

Araştırmada bilgi paylaşımının kültür ve sinizm araştırmalarında vurgulanan anahtar kelimelerde, niş temalarda ve birlikte oluşum ağında yer aldığı gözlemlenmiştir. Bilgi paylaşımı, bilgi çağının en değerli unsurlarından biridir. Birçok faaliyet bilgi paylaşımları ile daha dinamik olmakta, organizasyonların ve bireysel amaçların yerine getirilmesinde etkili olabilmektedir. Bu açıdan bilgi paylaşımı, hem kültürel hem de sinizm davranışı açısından birçok faaliyetin merkezinde yer alabilmektedir. Literatürde Anand vd. (2023, s. 254) sinizmin bilgi paylaşımına olumsuz bir etkisinin olduğunu, yani sinizmin bilgi saklamayı desteklediğini ortaya koymuşlardır.

Araştırma sonucu kültür ve sinizm araştırmalarının genel olarak zıt yönlü ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum pozitif kültür algısının güçlü olduğu ortamlarda bireylerdeki sinizm davranışlarının daha düşük; negatif kültür algısının yüksek olduğu ortamlarda ise sinizm davranışlarının daha yüksek olabileceğini ortaya koymaktadır. Araştırmada negatif kültür vurgusu bireyin kültürel değerleri algılama yaklaşımı ile ilgilidir. Her toplumun kendine özgü pozitif ya da negatif kültürel değerleri söz konusudur. Bu açıdan kültür ve sinizm araştırmalarına ilişkin yeni uygulamalı araştırmalara ihtiyaç vardır. Araştırma uygulaması WoS veri tabanı ile sınırlıdır. Bu açıdan konuya ilişkin farklı veri tabanları veya yerel tabanlı araştırmalar da araştırma konusuna dahil edilerek yeni bakış açıları ortaya koyulabilir. Gelecek araştırmalarda özellikle farklı kültürel değerlere sahip toplumlardaki kültürel değerlerin sinizm davranışının oluşumundaki etkileri incelenebilir.

Kaynakça

Abro, S., Chanar, Z.A., Sikandar, P. ve Rahim, S. (2023). The power of commitment: How can high commitment work system build resilience, combat stress and cynicism. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences, 17*(1), 39-65. http://hdl.handle.net/10419/270919

Anand, A., Agarwal, U.A. ve Offergelt, F. (2023). Why should I let them know? Effects of workplace incivility and cynicism on employee knowledge hiding behavior under the control

of ethical leadership. *International Journal of Manpower, 44*(2), 247-266. https://doi.org/10.1108/IJM-04-2021-0248

Andersson, L.M. (1996). Employee cynicism: An examination using a contract violation farmework. *Human Relations, 49*(11), 1395-1418.

Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959-975. https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007

Arrindell, W.A. (2003). Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations (Geert Hofstede). *Behaviour Research and Therapy, 41*(7), 861–862. https://doi.org/10.1016/s0005-7967(02)00184-5

Bakker, E.D. (2006). Integrity and cynicism: Possibilities and constraints of moral communication. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics, 20,* 119–136. https://doi.org/10.1007/s10806-006-9020-y

Björk, M. (2008). Fighting Cynicism Some Reflections on Self-Motivation in Police Work. *Police Quarterly, 11*(1), 88-101. https://doi.org/10.1177/1098611107309010

Billings, M.E., Lazarus, M.E., Wenrich, M., Curtis, J.R. ve Engelberg, R.A. (2011). The effect of the hidden curriculum on resident burnout and cynicism. *Journal of Graduate Medical Education,* 503-510. http://dx.doi.org/10.4300/JGME-D-11-00044.1

Blanca, G. ve Ramona, T. (2016). Change, resistance to change and organizational cynicism. *Studies in Business and Economics, 11*(3), 47-54. https://doi.org/10.1515/sbe-2016-0034

Cobo, M.J., Lopez-Herrera, A.G., Herrera-Viedma, E. ve Herrera, F. (2012). SciMAT: A new science mapping analysis software tool. *Journal of the American Society for Information Science and Technology, 63*(8), 1609–1630. https://doi.org/10.1002/asi.22688

Dean, J.W., Brandes, P. ve Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism. *The Academy of Management Review, 23*(2), 341-352. https://www.jstor.org/stable/259378

Derviş, H. (2019). Bibliometric Analysis using bibliometrix an R package. *Journal of Scientometric Research, 8*(3), 156-160. https://doi.org/10.5530/jscires.8.3.32

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. ve Lim, W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133,* 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Eisinger, R.M. (2000). Questioning cynicism. *Culture and Society, 37,* 55-60. https://doi.org/10.1007/s12115-000-1038-6

Enciso, G., Maskaly, J. ve Donner, C.M. (2017). Organizational cynicism in policing examining the development and growth of cynicism among new police recruits. *Policing: An International Journal, 40*(1), 86-98. https://doi.org/10.1108/PIJPSM-07-2016-0120

Fleming, P. (2005). Workers' playtime? Boundaries and cynicism in a "culture of fun" program. *The Journal of Applied Behavioral Science, 41*(3), 285-303. https://doi.org/10.1177/0021886305277033

Foster, G.M. (1953). What is folk culture. *American Anthropologist, 55*(2), 159-173. https://www.jstor.org/stable/664584

Giroux, H.A. (2000). Cultural studies and the culture of politics: Beyond polemics and cynicism. *JAC, 20*(3), 505-540. https://www.jstor.org/stable/20866347

Grama, B. (2013). Cynicism in organizational change. *SEA - Practical Application of Science, 2*(2), 107-111.

Hofstede, G., Hofstede, G.J. ve Minkov, M. (2010). *Cultures and Organizations: Softwarf of the Mind.* Intercultural Cooperation and its Importance for Survial, McGraw-Hill. ISBN: 978-0-07-177015-6

Karadağ, E., Kılıçoğlu, G. ve Yılmaz, D. (2014). Organizational cynicism, school culture, and academic achievement: The study of Structural Equation Modeling. *Educational Sciences: Theory & Practice, 14*(1), 102-113. https://doi.org/10.12738/estp.2014.1.1640

Kaya, N., Ergün, E. ve Kesen, M. (2014). The effects of human resource management practices and organizational culture types on organizational cynicism: An empirical study in Turkey. *British Journal of Arts and Social Sciences, 17*(1), 43-61. http://www.bjournal.co.uk/BJASS.aspx

Laursen, J.C. (2009). Cynicism then and now. *Iris,* 469-482.

Moral-Muñoz, J.A., Herrera-Viedma, E., Santisteban-Espejo, A. ve Cobo, M.J. (2020). Software tools for conducting bibliometric analysis in science: An up-to-date review. *El Profesional de la Información, 29*(1), 1-20. https://doi.org/10.3145/epi.2020.ene.03

Nafei, W.A. (2013). The effects of organizational cynicism on job attitudes an empirical study on teaching hospitals in Egypt. *International Business Research, 6*(7), 52-69. https://doi.org/10.5539/ibr.v6n7p52

Neuman, E. ve Zaki, J. (2023). Toward a social psychology of cynicism. *Trends in Cognitive Sciences, 27*(1), 1-3.

Okumuş, A. ve Şahin, M. (2018). The relationship of emotional intelligence and institutional culture with organizational cynicism. *International Journal of Human Sciences, 15*(4), 2635-2643. https://doi.org/10.14687/jhs.v15i4.5647

Platania, S., Morando, M. ve Santisi, G. (2022). Organisational climate, diversity climate and job dissatisfaction: A multi-group analysis of high and low cynicism. *Sustainability, 14,* 1-19. https://doi.org/10.3390/su14084458

Polatcan, M. ve Titrek, O. (2014). The relationship between leadership behaviors of school principals and their organizational cynicism attitudes. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 141*, 1291–1303. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.05.222

Prajogo, W., Kusumawati, H. ve Wijaya, N.H.S. (2020). Organizational culture as determinant of employee-based antecedents to organizational cynicism. *Humanities & Social Sciences Reviews, 8*(1), 881-886. https://doi.org/10.18510/hssr.2020.81105

Rahman, Z. ve Hadi, H.K. (2019). Does organizational culture matters in organizational change? Transformational leadership and cynicism about organizational change. *International Conference on Economics, Education, Business and Accounting, KnE Social Sciences,* 353–362. https://doi.org/10.18502/kss.v3i11.4019

Roig-Tierno, N., Gonzalez-Cruz, T.F. ve Llopis-Martinez, J. (2017). An overview of qualitative comparative analysis: A bibliometric analysis. *Journal of Innovation & Knowledge, 2*, 15-23. http://dx.doi.org/10.1016/j.jik.2016.12.002

Soomro, B.A., Saraih, U.N ve Ahmad, T.S.T. (2022). Personality traits, organizational cynicism and employee performance among academic leaders. *International Journal of Educational Management, 36*(7), 1152-1175. https://doi.org/10.1108/IJEM-03-2022-0128

Spencer-Oatey, H. (2012) What is culture? A compilation of quotations. GlobalPAD core concepts. *Available at GlobalPAD Open House,* 1-21. http://go.warwick.ac.uk/globalpadintercultural

Stanley, D.J., Meyer, J.P. ve Topolnytsky, L. (2005). Employee cynicism and resistance to organizational change. *Journal of Business and Psychology, 19*(4), 429-459. https://doi.org/10.1007/s10869-005-4518-2

Wanous, J.P., Reichers, A.E. ve Austin, J.T. (1994). Organizational cynicism: An initial study. *Academy of Management Proceedings*, (1), 269–273. https://doi.org/10.5465/ambpp.1994.10344804

Wenying, Y. (2023a). From awareness to action: Proposing strategies to enhance organizational learning culture and alleviate burnout and cynicism in private security companies in beijing, China. *Journal of Digitainability, Realism & Mastery (DREAM), 2*(6), 45-49. https://doi.org/10.56982/dream.v2i06.137

Wenying, Y. (2023b). Understanding the relationship between burnout, cynicism, and organizational learning culture: A conceptual framework for private security companies in beijing, China. *Journal of Digitainability, Realism & Mastery (DREAM), 2*(6), 34-39. https://doi.org/10.56982/dream.v2i06.133

Wicaksono, P.B. ve Uıi, M. (2021). The effect of transformational leadership and organizational culture on organizational commitment in mediating organizational cynicism. *Jurnal Bisnis, Manajemen dan (JBMP), 7*(2), 203-218. https://doi.org/10.21070/jbmp.v7vi2.1525

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Araştırma etik kurul izni gerektirmemektedir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Bu çalışmada projeden türetilmemiş ve herhangi kurumdan destek alınmamıştır.

Destekleri için Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, editör kuruluna ve değerlendirmeleri ile araştırmaya katkıda bulunan hakemlere teşekkür ederiz.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Temmuz/July-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Haziran/June-2025

Filmlerde Görsel Efektlerin Anlatımsal Kullanımları: Her Şey Her Yerde Aynı Anda (2022)

The Narrative Uses of Visual Effects in Films: Everything Everywhere All at Once (2022)

Dr. Hale SATICI [1],

Öz

Sinemada görsel efekt kullanımı, aksiyondan maceraya pek çok film türünün gelişimini ve yükselişini desteklemektedir. Özellikle günümüz sinemasında çarpıcı ve güçlü etkiler yaratmak için görsel efektlerden geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Görsel efektler, görsel cezbediciliği var etmelerinin yanında anlam ve anlatımı yoğunlaştırmak, tematik bir etki katmak, metaforik bir anlatımı desteklemek, hikayenin vuruculuğunu görsel açıdan yoğunlaştırmak gibi işlevler kazanarak teknik unsurlar olmanın ötesine geçip hikaye anlatımının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Bu açıdan çalışma, Her Şey Her Yerde Aynı Anda (Everything Everywhere All at Once, Dan Kwan-Daniel Scheinert, 2022) filmi örneğinde görsel efektlerin bir filmin görselliği yanında anlatı yapısını nasıl etkilediğini değerlendirme hedefindedir. Çok katmanlı bir görsel efekt paletini hikaye anlatımını güçlendirici bir biçimde kullanması filmi inceleme konusu etmedeki başat unsurdur. McClean'ın (2007, s. 73) görsel efektlerin anlatıyı ve üslubu güçlendiren kullanımına yönelik tespit ettiği Belgesel, Görünmez, Kesintisiz, Abartılı, Fantastik, Sürrealist kategorilerinden yararlanılarak örnek film üzerinden görsel efektlerin hikaye anlatımını güçlendirici etkisi ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Görsel Efekt, Anlatı, Sinematografi, Tema

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The use of visual effects in cinema supports the development and rise of many film genres. Especially in today's cinema, visual effects are used extensively to create striking and powerful effects. Besides creating visual appeal, visual effects become an integral part of storytelling beyond being technical elements by gaining functions such as intensifying meaning and narrative, adding a thematic effect, supporting a metaphorical narrative, and visually intensifying the strikingness of the story. In this respect, the study aims to evaluate how visual effects affect the narrative structure of a film as well as its visuality in the example of Everything Everywhere All at Once (2022). Its use of a multi-layered palette of visual effects in an empowering way of storytelling is the dominant factor in reviewing the film. Using the categories of Documentary, Invisible, Seamless, Exaggerated, Fantastical, and Surrealist determined by McClean (2007, p. 73), the effect of visual effects on storytelling will be revealed.

Keywords: Visual Effects, Narrative, Cinematography, Theme

Paper Type: Research

Giriş

Sinemadaki dijitalleşme ve görsel efekt kullanımı aksiyondan maceraya pek çok film türünün gelişimini ve yükselişini desteklemektedir. Özellikle de günümüzde üretiminde büyük bir artış gözlemlenen bilim kurgu, aksiyon veya çizgi roman uyarlaması gibi türler, çarpıcı ve

[1]Bağımsız Araştırmacı. halesatici@gmail.com.

Atıf için (to cite): Satıcı, H. (2025). Filmlerde Görsel Efektlerin Anlatımsal Kullanımları: Her Şey Her Yerde Aynı Anda (2022). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 27 (2), 675-687

güçlü etkiler yaratmak için görsel efektlerden geniş ölçüde yararlanmaktadır. Görsel efektlerden yararlanılarak üretilen pek çok film, var ettiği görsel şölenle izleyiciyi cezbeden ve büyüleyen bir sinema deneyimi yaşatmaktadır. Kuşkusuz görsel efektler, Prince'in (2012, s. 1) de belirttiği gibi şatafatlı ve abartılmış bir gösteri yaratmak için kullanıldığı gibi aynı zamanda ustaca yapılmış ve incelikli görsel efektler cezbedici bir sinema deneyimini de mümkün kılmaktadır. Bu görsel cezbediciliği var etmelerinin yanında görsel efektler anlamı yoğunlaştırmak, tematik bir etki katmak, metaforik bir anlatım dilini desteklemek, hikayenin vuruculuğunu görsel açıdan yoğunlaştırmak gibi işlevler kazanarak teknik unsurlar olmanın ötesine geçip hikaye anlatımının da ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Görsel efektleri teknik araçlar olmanın ötesinde hikayeyi geliştirici, hikayeye katkı sunan birer anlatım aracı olarak konumlandıran çalışmaların da ortaya koyduğu gibi, görsel efektler sinemayı geliştiren etkili teknik araçlar olmakla birlikte sinemanın hikaye anlatıcılığında da hayli güçlü araçlardır.

Görsel efektlerin teknik boyutu kadar hikaye anlatımına yaptığı katkıyı araştırma konusu eden Stephen Prince'e (2012) göre teknolojisiyle gelişen dijital görsel efektler, film yapımında hikayelerin çeşitlenmesine, kurmaca öykülerin genişlemesine, hayali mekanların ve karakterin zenginleşmesine olanak tanımaktadır. Digital Visual Effects in Cinema The Seduction of Reality (2012) başlıklı çalışmasında analog teknolojiden dijitale kadar görsel efektlerin sinemasal anlam ve anlatım için güçlü araçlar olduğunu vurgulayan Prince'e göre, görsel efektlerin sağladığı teknik imkanlar, sinematografiyi olduğu kadar sinemasal anlatımı da zenginleştirmekte etkilidir. Tıpkı Spielberg'in (1993), Jurrasic Park filminde dinozorların hayata döndürüldüğü bir gerçekliğin fiziksel ipuçlarını içinde yaşadığımız gerçekliğin temel referanslarından hareketle var ederek algısal gerçekçi bir dünya tasavvurunu görselleştirmesinin yanında doğaya hükmetme arzusunun ve bilimin araçsallaştırılmasının yol açacağı tehlikeli sonuçlara güçlü bir etki katmak için görsel efektleri kullanmasında olduğu gibi, "görsel efektler anlatıya eşlik eder ve dijital araçlar onları daha anlamlı, ikna edici ve sürükleyici kılar" (Prince, 2012, s. 4). Dolayısıyla film yapımında hayali ve fantastik dünyaları temsil etmede ve bu dünyaların hayli gerçekçi görünmesinde güçlü bir katkısı bulunan görsel efektler, hikayenin görüntüyle desteklenmesini ve güçlendirilmesini sağlayarak sinemasal anlatıma da güçlü bir etki katmaktadır.

Yine görsel efektlerin muhteşem görüntüler yaratmaya yardımcı olmalarının yanında anlatıyı destekleyerek hikayenin gelişimine katkı sunduğunu oraya koyan isimlerden biri olan Kristen Whissel'a (2014) göre görsel efektler bir filmin mesele ettiği ve merkeze aldığı temel temaya, kaygıya ve kavramlara çarpıcı bir görsel etki katmaktadır. Spectacular Digital Effects: CGI and Contemporary Cinema (2014) başlıklı çalışmasında efektlerin filmlerin biçimsel olduğu kadar anlatı ve tematik boyutu üstündeki etkilerini araştıran Whissel, hikayenin gerektirdiği vurucu, çarpıcı ve dramatik anların görsel olarak yaratılmasında ve yoğunlaştırılmasında görsel efektlerin hayati önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Tıpkı Cameron'ın Titanic (James Cameron, 1997) filminde geminin batma anını fizik yasalarının ve tarihsel gerçekliğin kesinliğine uygun olacak şekilde destansı bir görsel şölen olarak izleyicisine aktarmadaki başarısında yardım aldığı görsel efektleri aynı zamanda bu batma anını filmin kadın kahramanının film boyunca maruz kaldığı baskıcı sosyal/ailevi bağları çözerek yeni bir yaşamda yeni bir kadın olarak doğması ve yine geminin alt ve üst güvertelerinde kalanlar arasındaki sınıfsal eşitsizlik fikrine güçlü bir etki katmak için kullanmasında olduğu gibi, görsel efektler, "hem filmlerin anlatılarında hem de filmlerin üretildiği daha geniş tarihsel bağlamlarda merkezi olan bir dizi karmaşık kavramı ve tematik kaygıyı" (Whissel, 2014, s. 4) dile getirmede anlatıya hizmet etmektedir. Bu açıdan sinema tarihi boyunca sayısız filmde kullanılan ve her yeni teknolojiyle gelişen görsel efektlerin teknik olduğu kadar anlatıyı zenginleştirme ve anlatının mesele ettiği temel kaygıları görselleştirilme işlevleri gerek efekt sanatçıları gerek yönetmenler gerekse de araştırmacılar tarafından her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır.

Türkiye literatüründe Görsel Efektlerle Sinema (2022) başlıklı çalışmasında analogdan dijitale kadar farklı dönemlerde kullanılan çeşitli görsel efekt tekniğinin sinemasal anlam ve anlatımla olan ilişkisinin izini süre Hale Satıcı, görsel efekt kategorisinde Oscar ödülü kazanmış

sayısız film örneğinde görsel efektlerin "geleneksel yöntemlerden dijital uygulamalara kadar film içerisinde vurucu, çarpıcı ve dramatik anlar yaratmada" (2022, s. 18) hayli etkili olduğunu tespit eder. Tıpkı Satıcı'nın incelemeye aldığı Yüzüklerin Efendisi: İki Kule (Lord of The Ring: Two Tower, Peter Jackson, 2002) filminde massive yazılımı kullanılarak dijital olarak yaratılan kalabalık orduların anlatıda yer bulan savaş fikrini ve taraflardan birinin bir çağı ve medeniyeti sona erdirme arzusunu görsel açıdan yoğunlaştırdığını tespitinde olduğu gibi, görsel efektlerle yaratılan dijital kalabalıklar, "anlatının temel kaygısı olan sona ermek ya da erdirilmek üzere olan bir çağ fikrinin görünür hale gelmesini sağlamıştır" (Satıcı, 2022, s. 445). Dolayısıyla sinema tarihi boyunca film yapımının hizmetinde olmuş olan görsel efektler, anlatıyla bütünleşen ve anlatıya eşlik ederek anlatı içerisinde yer bulan kaygıların görsel açıdan desteklenmesinde ve yoğunlaştırılmasında hayli etkili araçlardır.

Görsel efektlerin anlatıyı nasıl etkilediğini araştırmasının merkezine koyan diğer bir isim olan Shilo McClean, Digital Storytelling: The Narrative Power of Visual Effects in Film (2007) çalışmasında görsel efektlerin sadece teknik bir çözüm aracı değil aynı zamanda hikayenin geneline ve filmin temasına katkıda bulunan bir anlatım aracı olarak kullanılabileceğini tespit eder. McClean'in (2007, s. viii) ifade ettiği gibi, film yapımcıları ve efekt sanatçıları, görsel efektlerin yalnızca teknik boyutlarına odaklanmak yerine anlatı işlevindeki rolüne odaklandıklarında efektlerin görsel olduğu kadar tematik olarak da çalışma olasılığı ortaya çıkar. Bu açıdan McClean'a (2007, s. 73) göre, farklı tür anlatılarda yaygın olarak kullanılan sanal kamera hareketleri veya insan performanslarını geliştirmek ve yeni tür karakterler yaratmak için kullanılan bilgisayar grafiği (CG) gibi görsel efektlerin teknik kullanımının yanı sıra, görsel efektlerin anlatıyı ve üslubu güçlendiren kullanımına özel önem vermek gerekmektedir. Dolayısıyla görsel bir hikaye anlatan sinemada görsel efektlerin başarısı, pratik gereklilikleri karşılayarak görsel bir çekicilik yaratmak olduğu kadar aynı zamanda tematik olarak hikayeye katkı sunarak anlatıda yankı uyandıran bir etki katmasıyla mümkündür. Görsel efektlerin bu etkisi, görsel efektlerin gücünden etkin bir şekilde faydalanan bağımsız ve düşük bütçeli yapımlarda daha da somutlaşmaktadır. Zira Hollywood hakimiyetindeki büyük prodüksiyonlu yapımlarda fazlasıyla görmeye alışkın olunan ve özgün, yenilikçi ve ekranı dolduran bir görsel efekt yaratma arayışının sinemaya hakim olduğu günümüzde, düşük bütçeli bağımsız yapımlar, görsel efektleri filmin görselliğinin yanında anlatı yapısını da desteklemek için bir araç olarak daha yaygın kullanmaktadır.

Bu bakımdan görsel efektlerin bir filmin görselliği yanında anlatı yapısını nasıl etkilediğini değerlendirme hedefinde olan bu çalışmada küçük prodüksiyonlu bağımsız bir film olan Her Şey Her Yerde Aynı Anda (Everything Everywhere All at Once) odağa alınmaktadır. Zira film, kurgu ve jump cutlar ile yaratılan eski usul pratik efektleri ve kamera hilelerini kullanarak hikayeye bağlı kalan ama onun önüne geçmeyen çok katmanlı bir görsel efekt paletini kullanmasının yanında görsel efektleri hikaye anlatımı güçlendirici bir etki katacak biçimde kullanmaktadır. Filmdeki efektlerin sorunsuz işleyişi, olağanüstü bir deneyim sağlaması ve fantastik bir örgüyü imgelemedeki başarısı onu inceleme konusu etmedeki başat unsurdur. Film incelenirken McClean'ın (2007, s. 73) görsel efektlerin anlatıyı ve üslubu güçlendiren kullanımına yönelik tespit ettiği Belgesel, Görünmez, Kesintisiz, Abartılı, Fantastik, Sürrealist olarak adlandırdığı temel kategoriler kullanılarak Her şey Her yerde Aynı Anda filminde görsel efektlerin hikaye anlatımını güçlendirici etkisine odaklanılacaktır.

Filmin Künyesi

Filmin Adı: Her Şey Her Yerde Aynı Anda (Everything Everywhere All at Once)

Yapım yılı: 2022

Yönetmen: Dan Kwan ve Daniel Scheinert

Konu: Film, Çinli-Amerikalı bir göçmen ailesi olan Wang'ların yaşadığı aile sorunları ve sıradan bir ailenin günlük dertlerini odağa almaktadır. Hikaye, işlettikleri çamaşırhane iflasın

eşiğine gelmiş olan filmin kahramanı Evelyn'in biryandan işi kurtarmaya çabalaması bir yandan da kocası Waymond ile evliliklerinde yaşadıkları çatlaklarla, kızı Joy ile olan parçalanmış ilişkileriyle ve aşırı gelenekçi ve yargılayıcı babası Gong Gong ile başa çıkmaya çalışması etrafında şekillenmektedir. Bu sıradan aile yaşamı, işyeri denetimi için gittikleri büroda eşi Waymond'ın başka bir evrenden gelen alternatif bir versiyonunun Evelyn'e tüm çoklu evrenin -kendi evreninde Evelyn'nin kızı olan Joy- Jobu Tupaki ismindeki güçlü bir varlık tarafından tehdit edildiğini söylemesiyle bozulur. Film, Evelyn'in bir anda tüm çoklu evrenlerdeki benlikleriyle iletişim kurabildiğini ve tüm paralel evrenleri kurtaracak seçilmiş kişi olduğunu keşfetmesiyle bir aksiyon maceraya dönüşür.

1. Belgesel

McClean'e göre belgesel kullanım tarzı, görsel efektlerin hem kurmaca hem de belgesel filmlerde "karmaşık kavramların bilimsel modellerinden arkeolojik rekonstrüksiyonların basit temsillerine kadar her şeyi göstermek için tam CG animasyonların" (2007, s. 73, 74) kullanımını kapsamaktadır. Örneğin Jurrasic Park filminde dinozor parkının yaratıcısı bir grup bilim insanını parka davet eder ve onlara sinema salonunda parkı tanıtan interaktif bir belgesel izlettirir. Yaklaşık dört dakika süren bu belgesel sahnesinde animasyondan grafiklere klonlama işleminin başarı ile tamamlandığı ve bir sivrisinekten elde edilen DNA'dan dinozorları klonlamayı başardıkları aktarılır. Dolayısıyla film içerisinde film kullanılarak parkın yaratımına dair tüm bilimsel süreç hem parka davet edilen bilim insanlarına hem de filmin izleyicilere aktarılır. Bu açıdan kurmaca film örneği olan Jurassic Park içerisinde konuklara tema parkını tanıtan interaktif belgesel filminde olduğu gibi, parkın yaratım sürecinin arkasındaki bilimi açıklarken neden-nasıl sorularını ortadan kaldırır ve filmin merkezinde olan teknolojik güç temasını belirginleştirerek anlatıyla bağ kurarken hikayenin ihtiyaç duyduğu görselleştirmeyi mümkün kılar. Bu örnekten yola çıkarak McClean belgesel kategorisinin, karakterler arasında geçecek uzun bir diyalog, uzun bir sahne veya dış anlatıcı yoluyla izleyiciye aktarılabilecek anlatıya ilişkin detayların, kavramların veya kapsamlı meselelerin hikayeyi sekteye uğratmadan hikayenin ihtiyaç duyduğu görsel zenginliği de yaratarak film içerisinde film veya temsili bir görsel model oluşturularak aktarılması olduğu söylenebilir.

Bu belirlemeden ve yukarıdaki örnek filmden yola çıkılarak, Her Şey Her Yerde Aynı Anda filmine bakıldığında filmin ana kahramanı olan Evelyn karakterinin diğer boyutlarla bağlantı kurabilme yeteneğini izleyiciye tanıtan görsel efektlerin belgesel kategorisine benzer bir etki için kullanıldığı görülmektedir. İlki filmin başlarında işyeri denetimi için gittikleri büroda eşi Waymond'ın başka bir evrenden gelen alternatif bir versiyonunun Evelyn ile iletişime geçip ona tüm çoklu evrenin -kendi evreninde Evelyn'nin kızı olan Joy- Jobu Tupaki ismindeki güçlü bir varlık tarafından tehdit edildiğini söylemesiyle kendisini bir savaşın içinde bulan Evelyn'in bu varlığı durdurmak için diğer evrenlerdeki benlikleriyle bağlantı kurabilme yeteneğini keşfetmesinde görülmektedir. İlki burada başlayan ve film boyunca Evelyn'in bu yeteneği geliştirme sürecini göstermek için yinelenen farklı boyutlardaki diğer Evelyn'lerle bağlantı kurabilme yeteneği, Evelyn karakterinin yüzlerce yakın çekimden oluşan farklı versiyonlarının tek kareden oluşan portre çekimlerinin hızlı kesmelerle birleştirildiği sahneyle ifade edilmektedir. Bir dış anlatıcı ya da karakterler arasında geçecek durağan ve uzun bir diyalog yerine görsel efektlerle yaratılan paralel evren geçişi etkisi hem paralel evren teorilerini hem de filmdeki düşman ve kahraman karakterlerinin güçlerini izleyiciye aktarmada pratik olduğu kadar görsel açıdan da etkilidir. Dolayısıyla filmin kahramanı Evelyn'in, farklı evrenlerde yer alan, kendisinden farklı yeteneklere sahip ve farklı hayatlar süren diğer Evelyn'lerle bağlantı kurabildiğini keşfettiği sahnede tıpkı bir belgeselde olduğu gibi diğer Eyelyn'ler ve onların hayatları izleyiciye tanıtılır. Evelyn'in zihninden izleyiciye aktarılan bu durum diğer evrenleri, Evelyn'leri ve onların yeteneklerini tek tek tanıtmak ve esas Evelyn'in onlarla bağ kurabildiğini gösterebilmek için hayli işlevseldir.

Bunun yanında bu tür bir belgesel kullanımı esas Evelyn'in farklı seçimler yapmış olsaydı hayatının neye benzeyeceğini de göstermesi -başarılı bir şef, ünlü bir dövüş yıldızı ve oyuncu-

açısından önemlidir. Zira hayatında pek çok sorunla boğuşan -memnun etmek istediği babası, anlaşamadığı kızı, ihmal ettiği eşi, kurtarmaya çalıştığı aile işi vb.- ve boğulan Evelyn, hayatındaki seçimleri sorgulamaktadır. Tam bu noktada diğer evrenlerle -yani diğer seçimlerle- bağ kurması filmin dramatik yapısına da katkı sunar. Filmin nihayetinde diğer boyutlardaki tüm benlikleriyle bağlantı kurmayı başaran Evelyn adeta tamamlanır ve bir kez daha Evelyn karakterinin yüzlerce yakın çekimden oluşan farklı versiyonlarının tek kareden oluşan portre çekimlerinin hızlı kesmelerle birleştirildiği sahnenin eşlik ettiği bu tamamlanma anı Evelyn'in güçleri edinmesi yanında adeta bir aydınlanma yaşaması ve kendini kabullenmesi ile mükemmelleştiği duygusunu izleyiciye aktarır. Dolayısıyla diğer evrenlerdeki Eyelyn'lerin hayatlarına göz atabilmek için hızlı geçişler, ışık ve renk etkileri ile elde edilen alternatif evren geçişleri hem filmin teması hem de kavramsal çatışmasını güçlendirici bir görsel etki yapacak şekilde kullanılması McClean'in belgesel kategorisi olarak tarif ettiği gibi, hikayeyi sekteye uğratmadan anlatıya ilişkin detayların ve kavramların hikayenin ihtiyaç duyduğu görsel zenginliği yaratacak biçimde görsel efektlerden yararlanıldığı ortaya koymaktadır.

Görsel 1: *Jurrasic Park* (Steven Spielberg, 1993) interaktif belgesel sahnesi.

Görsel 2: *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* (Dan Kwan ve Daniel Scheinert, 2022), çoklu evrenlerdeki Evelyn'lerin yer aldığı bir kesit.

2. Görünmez

Görünmez efektlerin "kullanımı ne açık ne de aşikardır; kasıtlı olarak gizlenmiştir" (McClean, 2007, s. 76). McClean'e göre görünmez efektlerin temel niteliği, tamamen algılanamaz olmaları ve seyircinin efektlerin kullanılmış olduğundan şüphelenmesi için hiçbir neden olmamasıdır (2007, s. 78). Örneğin filmle eklenen ateş, yağmur, kar gibi pratik efektlerin gerçek yaşamdaki ilkelere sadık kalınarak üretilmesi ya da yeşil ekran önünde kayda alınan bir araba yolculuğuna eklenecek dış mekan eklentilerinin fiziksel gerçekliğe uygun tasarlanması gibi. Kuşkusuz görsel efektleri film içerisinde fark edilmeyecek şekilde gizlemek görsel efekt sanatçılarının başarısıdır ancak görünmemeleri orada oldukları gerçeğini değiştirmez. Örneğin oyuncuların karşılıklı çekimlerinin yer aldığı pek çok sahnede iki oyuncu çoğunlukla karşılaşmaz ve çekimleri farklı gün ve mekanlarda yapılan oyuncuların sahneleri post prodüksiyonda kurgu aracılığıyla birleştirilir. Bu birleştirme o kadar akışkan ve gerçekçidir ki izleyici filmi izlerken bunun ayırdına varmaz. Yine güneşli ve açık bir günde yapılan çekimlerde fiziksel efektler yardımıyla yağmur, kar vb. yağması sağlanabilir ya da çekimler stüdyo ortamında yapılmasına rağmen projeksiyon teknolojisi sayesinde hareket halindeki bir araç sahnesi gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla fiziksel gerçekliğe uygun olacak şekilde tasarlanan ve gerçek çekimlerle kaynaştırılması kusursuz olan görünmez efektler, gerçekmiş gibi davranır ve seyircinin kuşkuya düşmesini engeller. Sinemada doğallık ve gerçekçilik yaratılabilmesinin temel ve gerekli koşulu olan görünmez efektler, olağandışı ya da imkansız görünen her tür eylemin gerçekleştirilebilmesine ve sahnede olan bitenin doğal ve inandırıcı görünmesine imkan tanır (Ryu, 2007, s. 3; Satıcı, 2022, s. 185).

Her Şey Her Yerde Aynı Anda filminin görsel efekt ekibinden Jeff Desom'un da belirttiği gibi, "Her Şey Her Yerde göz kamaştırıcı anlarla dolu olsa da elde edilmesi en zor olanlardan bazıları seyirci tarafından algılanması amaçlanmayan efektlerdi" (akt. Hemphill, 2022). Seyirci tarafından algılanması engellenen efektlerden biri tel düzeneklerdir. Sahnenin gerçeklik hissini

yoğunlaştırmak ve hikayenin ihtiyaç duyduğu yerçekimsiz ortam duygusunun yaratılması ve karakterlerin, eşyaların ve objelerin hareket ettirilmesi gibi daha pek çok etkiyi gerçekleştirebilmek için yardım alınan tel düzenekler sinemada en sık kullanılan görünmez efekt tekniklerinden birisidir. Özellikle filmin ana karakteri Evelyn ve Jamie Lee Curtis'in canlandırdığı karakterin dövüş sahnelerinde kullanılan tel düzenekler, oyuncuların havada uçuştuğu ve asılı kaldığı anları mümkün kılmaktadır. Film mizanseniyle de uyumlu olarak kahramanın filmin kötüleriyle karşılaştığı anlarda verdiği amansız mücadele anlarına görsel bir etki katmak için kullanılan tel düzenekler sahnedeki efektlerin görünmez kılınmasının yanında sahnenin aksiyonunu yaratmada da hayli elverişli bir çözüm sunmaktadır. Yine yeşil perde önünde kayda alınıp dijital süreçlerle işlenen pek çok sahne de görünmez efekt olarak adlandırılmaktadır. Örneğin Eyelyn'in zaman sıçramaları yaşadığı anları görselleştirmek için karakterin yeşil perde önünde sabit kare çekimlerine dijital olarak eklenen farklı zaman ve mekanları içeren hızlı görüntülerde olduğu gibi, sahneye eklenen dijital efektler sürecin kusursuz işlemesini sağlarken efektlerinde görünmez kılınmasını kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla hikaye ve hikayede cereyan eden olaylar ne kadar imkansız görünürse görünsün görsel efektler bu imkansızlığı inanılır kılmak için çalışmakta ve hikayenin ihtiyaç duyduğu görsel etkiyi var etmektedir. Tıpkı Her Şey Her Yerde Aynı Anda filmi özelinde görünmez kılınan görsel efektlerin hikayenin ihtiyaç duyduğu zaman sıçramalarını ve fantastik dövüş anlarını var etmesinde olduğu gibi, efektler aracılığıyla sahnedeki etkilerin görünmez kılınması izleyicinin şüpheye düşmeyecek biçimde ana kapılmalarını ve hikayenin içinde kaybolmalarını sağlayan temel unsurlardandır.

Görsel 3: *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* (Dan Kwan ve Daniel Scheinert, 2022), solda tel askılarla gerçekleştirilen dövüş sahnesi ve sağda Eyelyn'in yeşil perde önünde kayda alınan zaman sıçramaları sahnesi.

3. Kesintisiz

McClean, "efektlerin kesintisiz kullanımı" (2007, s. 78) olarak tarif ettiği bu kategoride efektlerin görünmeyecek ya da fark edilmeyecek şekilde kesintiye uğramaksızın kullanılmasını kasteder. Kuşkusuz özellikle dijital çağda çekilen pek çok filmde efektlerin tekniğine dair net bir ayrım yapmak neredeyse imkansız olsa da efekt kullanımı bariz şekilde görülmektedir. Tıpkı The Pianist (Roman Polanski, 2002) filminde savaş sonrası Varşova'nın yıkılmış kentlerinde ya da Gladiator (Ridley Scott, 2000) filminde Roma İmparatorluğu kentleri ve Kolzeyum gibi mekanların yeniden yaratılmasında faydalanılan görsel efektlerde olduğu gibi filmlerde görsel efekt kullanıldığı açıktır ancak efektler o kadar gerçekçi ve devamlılık arz edecek şekilde uygulanır ki izleyici film izlerken bu efektler üzerine düşünmez veya onları fark etmez. Zira film içerisindeki efektler sorunsuz bir şekilde işler yani sadece bir görsel şölen yaratmak için değil aynı zamanda anlatının ihtiyaç duyduğu yer, mekan ve zaman duygusunu izleyiciye geçirmek için kullanılır. Belirtilen örnekte Kolezyum'un ve dönemim Roma kentlerinin inşası ya da savaş sonrası tahribat ve şehirlerin yıkımı görsel bir şölen yaratma arzusunun ötesinde film anlatısının tutarlılığını sağlamak için kullanılır. Film yapımcılarının dijital ortamda yeniden oluşturdukları mizansen, anlatının içinde geçtiği yer, mekan ve zaman duygusunu oluştururken mizansenin anlatıyla da bütünleşmesini sağlar. Örneğin, McClean'in (2007, s. 82) belirttiği gibi, Gladiator filminde hikayenin ilerleyişi ve anlatının güçlü etkisi için, Roma'nın ihtişamının yaratılmasında ve kahramanın fedakarlığının görünür kılınmasında Kolezyum'un yeniden yaratılması hayati önem arz eder. Bu açıdan film anlatısıyla tutarlı işleyen görsel efektler kesintisiz bir etki sağlar.

Prince (2012, s. 89), efektlerin kesintisiz etkisini, canlı aksiyon çekimlerle bilgisayar üretimi sahnelerin gerçeğin mükemmel bir yanılsamasını yaratan, mükemmel uygulanmış, kusursuz fotogerçekçiliği meydana getirmesi olarak ifade eder. Tıpkı farklı evrenlerin üst üste bindiği Her Şey Her Yerde Aynı Anda filminde olduğu gibi, Evely'nin yaşadığı zaman sıçramalarını yaratmak için uygulanan efekt teknikleri kusursuz bir fotogerçekçilik yakalanmasını mümkün kılar. Sahne için Evelyn karakteri bir ofis koltuğuna oturtulur ve karakterin yanına yerleştirilen LED ekranlarda New York şehri görselleri oynatılır. Ardından koltuk çok yavaşça geriye doğru itilirken gerçek zamanlı olarak ağır çekimde kayda alınır. Sonra tüm çekim post prodüksiyon aşamasında hızlandırılarak karakterin boyutlar arasında uçuyormuş gibi görünmesi sağlanır. Dolayısıyla filmin adıyla da müsemma her şeyin her yerde aynı anda yaşandığı bir zaman döngüsünü ifade etmek için kullanılan bu teknik, Evelyn'nin zaman sıçramalarının gerçekçi bir şekilde ekrana getirilmesini ve izleyiciye aktarılmasını sağlar. Böylece dijital görsel efektler, filmin hikayesinin temelinde yer alan zamanın farklı boyutları ve Evelyn karakterinin bu boyutlardaki diğer Evelyn'lerin yaşamlarıyla ilişki kurabilmesini görsel olarak aktarmaya yararken efektlerin kesintisiz bir şekilde çekimlerle eşlenmesini de sağlar.

Aslında görünmez efektlerde olduğu gibi kesintisiz etki de hikayenin ihtiyaç duyduğu görsel unsurların var edilmesinde kullanılan efektlerin fark edilmeyecek bir şekilde akışkan ve kesintiye uğramaksızın uygulanmasını amaçlar. Tıpkı zaman sıçramalarında peşi sıra izlediğimiz sahne geçişlerinde olduğu gibi, Evelyn'in eşi Waymond'la Wong Kar-wai'nin Aşk Zamanı (Fa Yeung Nin Wa, 2001) sahnesini anımsatan duygusal ana, ünlü bir oyuncu olduğu boyuttaki ödül töreni sahnesine, usta bir şef olarak hünerlerini sergilediği restoran anına kadar tüm zaman sıçramalarındaki geçişler Evelyn'in gerçekliğine kusursuz bir biçimde eşlenerek kaynaştırmaktadır. Bu kusursuz eşleme hikayenin görsel olduğu kadar olay örgüsünde de kesintisiz bir geçişkenlik sağlamaktadır. Böylece efektlerle yaratılan kesintisizlik etkisi, anlatının gerçek olduğu yanılsamasının yaratılmasını olanaklı kılmaktadır.

Görsel 4: *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* (Dan Kwan ve Daniel Scheinert, 2022), Evelyn'nin zaman sıçramalarının görselleştirildiği yeşil perde çekimler.

4. Abartılı

Özellikle dijital süreçlerin yaygınlaştığı günümüzde fantastik hikayeler, bilimkurgu filmler, çizgi roman uyarlamaları, aksiyon sahneler ve daha pek çok örnekte abartılı efekt kullanımını görmek mümkündür. McClean'e (2007, s. 85) göre abartılı kategorisi, gerçek dünya ve olağandışı hikayeleri kaynaştırır. Yani gerçek dünyada imkansız gibi görünen şeylerin sinemasal anlatıda gerçek kılınması abartılı kategorisinin konusunu oluşturmaktadır. Örneğin Hero (2002, Zhang Yimou) filminde olduğu gibi, gerçek dünyada üstünüze yağan milyonlarca oktan kaçmak mümkün değilken sinemasal anlatı görsel efektlerden yardım alarak böylesi bir olağandışı durumu gerçekçi kılabilir. Yine Matrix (1999, Wachowski Kardeşler) filminde kurşunlardan hızlı hareket edebilen, hatta kurşunların hedefi olmasına rağmen ölmeyen ve nihayetinde kurşunlara dahi hükmedebilen filmin kahramanı Neo örneğinde olduğu gibi, sinemasal anlatı görsel efektler yardımıyla seçilmiş kişinin simülasyon dünyanın kurallarını yıkabildiği durumları mümkün kılar. Kuşkusuz her iki örnekte de "hikaye gerçek dünya

ortamında geçse de, olaylar gerçekleşmesi muhtemel olmayan olaylardır ve gerçekçi bir şekilde tasvir edilmesine rağmen seyirci bu olayların gerçek" olmadığını bilir" (McClean, 2007, s. 85). Ne var ki her iki hikayede gerçek dışı koşulları anlatısının merkezine yerleştirdiğinden kahramanların başlarına gelen olaylar da abartılmakta ve bu abartma durumu da dramatik gerilimi artırmayı sağlamaktadır. Zira McClean'e göre "dramayı gerçekte olabileceklerin ötesinde bir noktaya yükseltme girişimi, abartılı kullanımın en yaygın türüdür" (2007, s. 86).

Ne var ki efektlerin abartılı kullanımın amacı sadece heyecanı arttırmak, aksiyonu ve gerilimi tırmandırmak ve dramayı arttırmanın ötesindedir. Dolayısıyla McClean'in (2007, s. 89) de ifade ettiği gibi, efektlerin görüldüğü durumlar kasıtlı olarak gösteri yaratmak için kullanımı ile anlatıyı geliştirmek için yaratıcı bir şekilde kullanımı birbirine karıştırılmamalıdır: Tıpkı yukarıda örneklenen Matrix ve Hero filmlerinde olduğu gibi, görsel efektlerin, film anlatısında yer bulan dramatik çatışmayı güçlendiren bir görsel anlatım unsuru olarak kullanımı ile hikayenin çok da ön planda olmadığı ve abartılı bir görsel şölenin ön planda olduğu çoğunlukla B tipi, Slasher veya çizgi roman uyarlaması -ve benzer diğer pek çok film türünde- olduğu gibi. Kuşkusuz tüm bu örneklerde görsel efektlere başvurulur ve görsel efektler abartılı durumları görselleştirmekte kullanılır ancak anlatının güçlü olduğu filmlerde -bir kahramanın her şeye rağmen doğru yolu seçmesini tasvir eden metaforik bir görsel anlatım olarak kahramanın okların hedefi olduğu Hero ve kahramanın kendisine inanarak ve kendisini feda ederek gerçeğe uyanabileceği fikrine dramatik etki katan Matrix örneklerinde olduğu gibi- filmin vurucu anlarını görsel açıdan yoğunlaştırmak ve ana dramatik bir etki katmak, anlatının ikincil kaldığı Salsher veya B tipi film türlerinde ise kan, dehşet ve şiddet yoluyla duyguları terörize eden görsel bir şov yaratmak için görsel efektlere başvurulmaktadır. Prince'in (2012, s. 223) de ifade ettiği gibi, film yapımcıları görsel efektleri filmin baskın unsuru haline getirebilir, ancak film endüstrisi anlatıyı merkeze almamayı kötü film yapımının bir işareti olarak görme eğilimindedir. Bu açıdan "tek başlarına bir ekran gösterisi ya da teknik bir süs değil aksine anlatıyı destekleyen ve göründükleri sahnelerde diyalog ve karakterle de etkileşime geçerek anlatıda yer bulan kaygıları somutlaştıran ve anın dramatik etkisini arttıran unsurlar (Satıcı, 2022, s. 450-451) olarak görsel efektlerin kullanımı her ne kadar abartılı durumlar yaratsa da anlatıyı geliştirdiği ve desteklediği takdirde filmin gücünü ve etkisini arttırmaktadır.

Görsel 5: *Hero* (2002, Zhang Yimou), kahramanın okların hedefi olduğu sahne.

Görsel 6: *Matrix* (1999, Wachowski Kardeşler), kahramanın kurşunları durdurduğu sahne.

Abartılı kategorisi ışığında Her Şey Her Yerde Aynı Anda filmine bakıldığında görsel efektlerin gerçek dünya ve olağandışı hikayeleri kaynaştırdığı şüphe götürmez. Tıpkı Matrix'in Neo'sunda olduğu gibi seçilmiş kişi olan filmin kahramanı Evelyn'in kötülüğü alt etmek için paralel evrenlerle bağlantı kurması, o evrenlerdeki benlikleriyle bütünleşerek onların yeteneklerini edinmesi, farklı evrenlere sıçraması, sıra dışı düşmanlarla karşılaşması filmin abartılı hikaye anlatımının ve görsel efekt kullanımının bir tezahürüdür. Evelyn, kızı ve babası arasında süren nesiller ve Çinli-Amerikalı göçmen olarak kültürler arasında süren bir çatışmanın ve sıradan insanların gündelik gerçekliğine ait dertlerinin -işerini ve aileyi ayakta tutmak gibi- yol açtığı sıkıntıların olağandışı bir hikaye örgüsüyle resmedildiği film, bu dertleri fantastik bir hikayeyle kaynaştırır. Yaşanan tüm bu çatışma ve gerilim filmin çeşitli anlarında karşımıza çıkan yuvarlak sembolde şekillenir: Evelyn'in vergi denetim evrakları ve takvimi üzerine karalanmış daire, Joy'un paralel evrendeki versiyonu Jobu Tupaki'nin saç stilinde görülen halka ile kendi

evreninde yarattığı her şey simidi adını verdiği simit şekilli cisim ve nihayetinde final sahnesinde karşımıza çıkan tüm evreni yutacak olan kara delik başta olmak üzere, Evelyn ve Joy'un tükenmişliğine, içinde kaldıkları kısır döngüye, içine düştükleri boşluğa sembolik bir etki katar. Evelyn ve Joy üzerinde hem nesillerden hem de kültürlerden kaynaklanan baskı, "o kadar büyük bir isyanda kendini gösterir ki, çoklu evrenlerin ötesine, herkesi boşluğa çekmeye hazır bir kara delik gibi devasa bir simidin belirdiği bir diyara uzanır" (Gates, 2023). Film boyunca diğer benlikleriyle bütünleşmede birkaç başarısız denemede izlediğimiz Evelyn filmin finalinde kızı-düşmanı Joy ile yaptığı final dövüşü sahnesinde tamamlanır ve tüm benlikleriyle bütünleşerek iyi dövüşebilme yeteneğini edindiği gibi kendi benliğinin de bilincine varır. Tüm bu süreç boyunca tam anlamıyla kendi benliğiyle barışan, benliğinin bilincine varan, kendisini kabullenen ve kendisiyle barışan Evelyn diğer evrenlerdeki tüm benlikleriyle bütünleşir ve tamamlanır. Paralel evrenler arasında geçen sıçramalar eşliğinde izlediğimiz final dövüşünde Evelyn, kızının her saldırısına adeta kucak açarcasına karşılık vererek onu mağlup eder ve kurtarır. Dolaysıyla her ikisi de kendi dünyalarının yok olduğunu hisseden Evelyn ve Joy'un hissettikleri karanlığın ve boşluğun bir karadelik, anne ve kız arasındaki gerilimin ve çatışmanın ise paralel evrenler boyunca süren bir savaş şeklinde metaforlaştıran film, abartılı görsel efektleri bu kavramsal çatışmaları görselleştirecek bir araç olarak anlatının hizmetinde kullanır.

Görsel 7: *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* (Dan Kwan ve Daniel Scheinert, 2022). Solda final sahnesindeki kara delik sağda Joy'un saçında sembolleştirilen kara delik.

5. Fantastik

McClean'e göre (2007, s. 89) fantastik filmler denildiğinde sıklıkla bilimkurgu türü akla gelir ve fantastik kategorisine giren filmler yüce veya aşırı imgeleme örnekleri olarak sınıflandırılır. Oysaki ona göre fantastik, sadece bilimkurgu türü ile sınırlı değildir. Tıpkı Big Fish (2003, Tim Burton) filminde oğlu için yaşadıkları hayali olarak görülen bir adamın hayatını tasvir ederken ve Hero filminde savaşçıların kahramanlıklarına şiirsel bir etki katarken olduğu gibi, fantastik eylemleri görselleştirmek için efektler kullanılır ve bu efektler hikayede tematik bir yankı uyandırır (McClean, 2008, s. 90). Görsel 8'de de görüldüğü gibi, Hero filminde dövüşen savaşçıların yer aldığı sahnede kullanılan görsel efektler, dövüşen savaşçıları adeta su üzerinde uçarcasına resmetmekte ve hikayede geçen kahramanların destansı savaşlarına şiirsel bir görsel etki katmaktadır. Aynı zamanda fantastik, masalsı ve büyülü sahneleri imgelemek için görsel efekt kullanımı, Çin dövüş sanatları estetiğinin ve film geleneğinin bir uzantısı olarak da okumak mümkündür. Dolayısıyla fantastik olayları imgelemek için başvurulan görsel efektler sadece görsel bir etki yaratmanın ötesinde hikayenin temasına da eşlik etmektedir.

Görsel 8: *Hero (2002, Zhang Yimou)* su sütünde dövüş sahnesi.

Görsel 9: *Her Şey Her Yerde Aynı Anda (Dan Kwan ve Daniel Scheinert, 2022)* farklı evrenlerdeki Evelyn.

Benzer biçimde Her Şey Her Yerde Aynı Anda, insanın hayatında farklı seçimler yapması halinde karşılaşabileceği sonsuz olasılıkları farklı evrenlerin üst üste bindiği bir aksiyon macera olarak sunar. Film Çinli bir göçmen olan Wang ailesinin yaşadığı aile sorunları ve sıradan bir ailenin günlük dertleri etrafında şekillenirken bu sıradanlık filmin kahramanı Evely'in hayatında farklı seçimler yapmış olsaydı yaşayabileceği farklı hayatlarla bağlantılı diğer evrenleri keşfetmesiyle değişir ve Evely, kendisini, ailesini ve dünyasını korumak için verdiği bir maceranın içinde bulur. Tam da McClean'in işaret ettiği gibi, bilimkurgu olmamakla birlikte sıradan bir insanın yaşamını fantastik olaylarla çevreleyen gelişmeleri imgelemek için kullanılan dijital görsel efektler hikayenin tematik bağlamına güçlü bir görsel etki katar. McClean'in de işaret ettiği gibi, "filmlerdeki fantastik efekt dizileri, şaşırtıcı niteliklere sahip görüntüler yaratmak ve algısal gerçekçiliğin en yüksek standartlarında imkansızı gerçekleştirmek için dijital görsel efektleri kullanır" (2007, s. 89). Albert La Valley'in ifadesiyle, filmlerde kullanılan bu tür efektler, "bize gerçek olmayan şeyleri gösteren, ancak onları gerçek olduklarına inandığımız bir inançla bize gösteren görüntüleri kullanma yeteneğidir" (akt. McClean, 2007, s. 89). Dolayısıyla sıradan bir ailenin sıradan dertlerini anlatı yapısında fantastik öğelerle işleyen Her Şey Her Yerde Aynı Anda, bu sıradan yaşamı ve dertleri sıra dışı bir hale dönüştürmek ve gerçekliğin sıradanlığını manipüle etmek için görsel efektleri kullanmaktadır. Farklı evrenlerdeki diğer benlikleriyle bağlantı kuran Evely'i farklı bir boyutta başarılı bir şarkıcı, bir diğerinde iyi bir dövüşçü olarak ünlenmiş bir film yıldızı olarak gördüğümüz film, hayatta yaptığı seçimlerden pişmanlık duyan, günlük dertlerinden bunalmış, günlük koşuşturmalar içerisinde kaybolmuş, kendine ve sevdiklerine vakit ayıramayan ve yaşını almış bir kadının yaşamı üzerinden gerçek yaşamın sıradanlığını fantastik görüntülerle eşleyerek 'farklı seçimler yapsaydım hayatım nasıl olurdu?' sorusunu sorgular ve izleyicisine de sorgulatır. Dolayısıyla McClean'e (2007, s. 90) göre fantastik olanı kategorize eden, anlatı için ortamlar ne kadar sıradan ve gerçek olursa olsun, filmler efektler yoluyla fantastik öğeler sunarak gerçek dünya ayarlarını genişletmek için dijital görsel efektleri akıllıca kullanılmasıdır. Sonuç olarak Her Şey Her Yerde Aynı Anda filminde gerçek dünyada geçen -yani bilimkurgu ya da distopik bir gelecek olmayan- sıradan bir yaşamın dertlerine görsel bir etki katmak için görsel efektleri fantastik imgeleme yeteneğinden faydalanır.

6. Sürrealist

McClean'a göre, "Sürrealist efektlerin kullanımı da oldukça gösterişli efektlere dayanır ve bu efektler anlatının temasına bağlı kavramsal ifadeler yaratmak için büyük bir hayal gücüyle kullanılır" (2007, s. 93). Örneğin Kırmızı Değirmen (Moulin Rouge, Baz Luhrmann, 2001) filminde karakterlerin absent içkisini içtikten sonra ortaya çıkan periyle birlikte dans edip şarkı söyledikleri yeşil peri sahnesi, sürrealist efektlere iyi bir örnek oluşturur. Havada uçan periler, dönen kamera hareketleri, renk ve ışık patlamalarından oluşan sahne içilen içkinin yarattığı sarhoşluk etkisini vermenin yanında filmin içinde geçtiği dönemin bohem yaşam stilini karakterize ederken aynı zamanda filmin imkansız aşkının karamanları Satine (Nicole Kidman) ve Christian (Ewan McGregor) için hazin bir sonun başlangıcını imler. Yine Sürrealist efektleri tarif etmek için McClean'ın belirtiği başka bir örnek, hikaye anlatımında gerçeküstü ve stilize bir yaklaşım benimseyen Jean-Pierre Jeunet'nin Amelie (2001) filmidir. McClean'ın (2007, s. 96, 97) ifadesiyle kader temalarına olduğu kadar ve insan davranışının gözlemleme ve anlama arayışına da odaklanan hikaye alışılmadık bir anlatım tarzı elde etmek için dijital efektler kullanmaktadır:

"genç Amelie'nin bulutlardaki tavşan ve oyuncak ayı algısı; kör adamın doğaçlama şehir turuna tepkisi (tecrübe ettiği sıcak parıltı görsel olarak kutsayıcı sarıcı ışıkla temsil edilir); Nino'yu ikinci kez gördüğünde duygusal durumunun açığa çıkması (ve kalp atışının görüntüsü Sacre Coeur'ün bir aziz kartı görüntüsü gibi gösterilir); X-ışını görüntüsüyle ortaya çıkmış gibi parıldayan cebindeki kopyalanmış anahtar; uyurken canlanan ve ona yorum yapan Michael

Sowa'nın duvardaki çizimleri; fotoğraflardaki Nino'nun canlanıp onunla konuşması; ve Amelie'nin Nino'nun kafeden ayrıldığını görünce 'suya dönüştüğü' an" (McClean, 2007, s. 97).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere McClean'ın (2007, s. 98) ifade ettiği sürrealist efekt kullanımı, gösterişli görüntüler oluştururken filmin anlamını da yoğunlaştırmayı hedefler. Dolayısıyla efektlerin sürrealist kullanımı, anlatı gelenekleriyle oynarken aynı zamanda gösteriyi kendi içinde bir ifade aracı olarak kullanarak filmin tema ettiği kavram türlerini açığa çıkarır veya bu kavram türlerini görselleştirmeye imkan verir.

Her Şey Her Yerde Aynı Anda filminde efektlerin sürrealist kullanımı ise filmin başından itibaren Evelyn'in karşılaştığı her güçlükte, engelde ve sıkıntılı durumda tıpkı vergi denetlemesi için gittiği büroda, rutin ve tekdüze hayatından sıkıldığı anlarda ve özellikle Evelyn ve kızı arasında yaşanan çatışmanın görselleştirilmesinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Tıpkı Evelyn ve kızı Joy'un insanlık öncesi bir çağda konuşan kayalar; çocukların oynadığı bir ağaca asılı bez oyuncaklar, animasyon evrendeki çizgi karakterler, sosis parmaklara sahip insanlar vd. olmalarındaki gibi ikili arasında yaşanan gerilim ve çatışmayı ele alan hikaye bu temaya kavramsal bir anlam katmak için efektlerden yardım almaktadır. Örneğin, Evelyn ve onu yok etmeye çalışan kızının başka boyuttaki versiyonuyla kendi evreninde karşılaştığı çoklu evren sahnesinde olduğu gibi, işlettikleri çamaşırhanede başlayan karşılaşma, ormanda geçen dövüş sahnesine ardından bir hapishane hücresinden bir çocuk resmini andıran animasyon evrenine son olarak da hızlı kesmeler, ışık ve renk düzenlemeleriyle sayısız evrende farklı Evelyn'leri izlediğimiz çoklu evrenlerin film şeridi gibi aktığı geçişlere kadar sürer. Sahneyi var eden görsel efektlerin sürrealist kullanımı, Evelyn ve kızı Joy arasındaki yaşı, yaşayışı, zamanı ve mekanı aşan boyutlara varan kopuşa ve gerilime görsel bir etki katar.

Yine tüm evrenleri yok etmek isteyen kötücül düşmanı olan kızı Joy'un insanları bir parmak şıklatma hareketiyle yok ettiği sahnede, patlayan bedenlerden kan yerine konfetilerin saçılması da efektlerin sürrealist kullanımına başka bir örnek oluşturur. Anlatıda vurgulanan anne kız arasındaki gerilim ve çatışma, Joy'un var olan tüm evrenleri ve bu evrenlerdeki tüm Evelyn'leri yok etme arzusunda açımlanır. Dolayısıyla bu sahne ve ikili arasında geçen diğer tüm anlarda da olduğu gibi, "üstüne çok fazla görev yüklenmiş bir annenin, aynı zamanda kızına çok fazla beklenti yüklediği ve istemeden onu daha derin bir varoluşsal umutsuzluğa sürüklediği" (SceneByGreen, 2022) fikri, evrenler arası süren bir savaş ve bu savaşı görselleştiren sürreal efektlerle yoğunlaştırılmaktadır. Dolayısıyla gerek Evelyn ve kızı arasında yaşanan yaş ve yaşayış biçiminden doğan nesiller arası çatışmanın gerekse de Evelyn'nin babası, eşi, işi ve hayatı başta olmak üzere yaşadığı gerilimlerin kavramsallaştırılmasında başvurulan sürrealist efekt kullanımı, gösterişli görüntüler oluştururken filmin anlamını da yoğunlaştırmayı hedefler. Scott'ın ifade ettiği gibi, "metafizik bir çoklu evren galaksi-beyin yolculuğu, ama derinlerde buruk bir aile içi drama, bir evlilik komedisi, bir göçmen mücadelesinin hikayesi ve anne-kız sevgisinin incinmiş bir baladı" (2022) olan film, görsel efektleri bu kavramlara görsel bir etki katmak için kullanır.

Görsel 10: *Moulin Rouge,* (Baz Luhrmann, 2001) Yeşil Peri sahnesi.

Görsel 11: *Her Şey Her Yerde Aynı Anda* (Dan Kwan ve Daniel Scheinert, 2022) animasyon evreni.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak McClean'ın filmlerde kullanılan görsel efektleri kategorize ettiği belgesel, görünmez, kesintisiz, abartılı, fantastik ve sürrealist başlıkları, görsel efektlerin kullanım özelliklerini kategorize etmesinin yanında anlatımsal amaçlı kullanımının da temel ipuçlarını içerir. Filmler, hikayenin ihtiyaç duyduğu temel dayanağın kaynağını veya bilimsel argümanı film içine yerleştirmeyi olanaklı kılan belgesel; çarpıcı görsel etkiyi mümkün kılarken onun algılanmasını engelleyen görünmez; hikayenin ihtiyaç duyduğu bütünlüğü yaratırken akışkan geçişleri mümkün kılan kesintisiz; gerçek dünyayı olağandışıyla kaynaştıran abartılı, gerçekliğin yüce ve aşkın imgelerle sunulmasını sağlayan fantastik ve kavramsal çatışmaların metaforlaştırıldığı sürrealist etkilere ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla efektler teknik olduğu kadar anlatımsal araçlardır. Bu açıdan görsel efektleri bir kavramsal çatışmaya güçlü bir görsel etki katan ve filmin temasına katkıda bulunan bir anlatım aracı olarak görmek mümkündür. Kategoriler altında örneklenen sahnelerden de anlaşılacağı üzere Her Şey Her Yerde Aynı Anda filminde incelikli ve sofistike bir şekilde uygulan görsel efektler de bu durumu desteklemektedir. Filmdeki efekt kullanımında hedeflenen anlık bir gösteriyi var etmek değil filmin atmosferini yoğunlaştırmak ve onu heyecan verici ve uzun süreli bir deneyim haline getirmeye katkıda bulunmaktır. Dolayısıyla efektler "filmin vuruculuğunu taçlandıran ancak anlatıyı da dışarda bırakmayan ögelerdir. Film diline katılarak filmin anlatısını, temasını yoğunlaştıran ve filmi bütünleştiren görsel efektlerin, sinematografik anlam ile anlatıma etkisi ve filme kattığı görsel etkinin azımsanmayacak önemi ortadadır" (Satıcı, 2022, s. 220). Bu bakımdan filmin görsel hikaye anlatımında önemli bir rol oynayan ve hikayenin derininde yatan kavramsal çatışmalara güçlü bir görsel etki katan görsel efektler teknik birer unsur oldukları kadar görsel bir anlatım aracıdırlar da. Bu nedenle görsel efektlerin bu gücünden ve etkisinden yaralanmak, süregelen anlatı film geleneğinin bir devamıdır. Film tarihi boyunca anlatı, film yapımının baskın unsuru olmakla birlikte film endüstrisinin, filmsel imgelemi inşa etmek, hikaye anlatımını desteklemek, anlatı akışını kolaylaştırmak, aksiyon ve gösteriyi güçlendirmek gibi amaçlarla görsel efektlere başvurması (Venkatasawmy, 2012) anlatı ve görsel efekt birlikteliğinin bir yansımasıdır. Tarih boyunca olduğu gibi gelecekte de ikisinin birlikteliği sinemasal anlatıyı güçlendirmeyi ve zenginleştirmeyi sürdürecektir.

Kaynakça

Gates, Marya E. (2023). "Everything Everywhere All At Once". Roger-Ebert.com. https://www.rogerebert.com/reviews/everything-everywhere-all-at-once-2022

Hemphill, Jim (2022). "Less Marvel, More 'Ghostbusters': Behind the Handmade Visual Effects of 'Everything Everywhere All at Once'". Indie Wire. https://www.indiewire.com/2022/04/everything-everywhere-all-at-once-visual-effects-1234716610/

McClean, Shilo T. (2007). Digital Storytelling: The Narrative Power of Visual Effects in Film. MIT Press: Cambridge.

Prince, Stephen (2012). Digital Visual Effects in Cinema The Seduction of Reality. Rutgers Uni. Press: New Jersey.

Ryu, Hyung Jae. (2007). Reality and Effect: A Cultural History Of Visual Effects. Georgia State University

Scenebygreen (2022). "Everything Everywhere All At Once (2022)". Scenebygreen. https://scenebygreen.com/2022/05/02/everything-everywhere-all-at-once-2022/

Scott, A.O. (2022). "'Everything Everywhere All at Once' Review: It's Messy, and Glorious". Nytimes. https://www.nytimes.com/2022/03/24/movies/everything-everywhere-all-at-once-review.html

Satıcı, Hale (2022). Görsel Efektlerle Sinema. Doruk: İstanbul.

Venkatasawmy, Rama (2012). The Digitization of Cinematic Visual Effects: Hollywood's Coming of Age. Lexington Books: ProQuest Ebook Central. hanzen-ebooks http://ebookcentral.proquest.com/lib/hanzen-ebooks/detail.action?docID=1117135.

Whissel, Kristen (2014). Spectacular Digital Effects: CGI and Contemporary Cinema. Duke University Press: Durham and London.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Mayıs/May-2023|Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Aralık/December-2023

Evli Çiftlerde Cinsel Doyum ve Affediciliğin Evlilik Uyumu Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi

Investigation of the Predictive Effect of Sexual Satisfaction and Forgiveness on Marital Adjustment in Married Couples

Dr. Safiye YILMAZ DİNÇ [1]

Öz

Evlilik uyumu, evli çiftlerin yaşamının birçok alanını etkileyen önemli bir olgudur. Bu araştırma kapsamında evlilik uyumunun yordayıcıları olarak, cinsel doyum ve affedicilik belirlenmiştir. Bu araştırmanın amacı evli çiftlerde cinsel doyum ve affediciliğin evlilik uyumuna etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın örneklemini en az 1 yıllık evli olan, yaşları 25-65 arasında değişen, 194 kadın, 60 erkek olmak üzere toplamda 254 evli birey oluşturmaktadır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan evli çiftlere sosyodemografik bilgi formu, Affedicilik Ölçeği, Arizona Cinsel Yaşantılar Ölçeği ve Evlilikte Uyum Ölçeği web tabanlı uygulama programı aracılığıyla online olarak uygulanmıştır. Affedicilik, cinsel doyumsuzluk ile evlilik uyumu ilişkisi Pearson Korelasyon analiziyle gerçekleştirilmiştir. Affedicilik ve cinsel doyumsuzluğun, evlilik uyumunu yordayıcı etkisinin incelenmesinde ise çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda cinsel doyumsuzluk ile affedicilik ve evlilik uyumu arasında negatif yönde korelasyon tespit edilmiştir. Affedicilik ile evlilik uyumu arasında ise pozitif yönde korelasyon bulunmuştur. Regresyon analizi sonucunda cinsel doyumsuzluğun, evlilik uyumunu negatif yönde yordadığı belirlenmiştir. Affediciliğin ise evlilik uyumunu pozitif yönde yordadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, evlilik uyumu, cinsel doyum, affedicilik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this research, sexual satisfaction and forgiveness were identified as predictors of marital adjustment. The aim of this research was to investigate the impact of sexual satisfaction and forgiveness on marital adjustment in married couples. The study sample consisted of a total of 254 married individuals, including 194 women and 60 men, aged between 25 and 65, who had been married for at least 1 year. The socio-demographic information form, Forgiveness Scale, Arizona Sexual Experiences Scale, and Marital Adjustment Scale were administered online through a web-based application program to the married couples who volunteered to participate in the research. The study was conducted using quantitative research methods. The skewness and kurtosis values were within ±2 according to the normality test, indicating that the data were normally distributed. The relationship between forgiveness, sexual dissatisfaction, and marital adjustment was examined using Pearson correlation analysis. Multiple linear regression analysis was used to examine the predictive effects of forgiveness and sexual dissatisfaction on marital adjustment. As a result of the research, a positive correlation was found between forgiveness and marital adjustment. Negative correlations were found between sexual dissatisfaction and forgiveness, and marital adjustment. Regression analysis revealed that sexual dissatisfaction negatively predicted marital adjustment, while forgiveness positively predicted marital adjustment.

Keywords: Marriage, marital adjustment, sexual satisfaction, forgiveness

Paper Type: Research

[1] Milli Eğitim Bakanlığı, safiyepdr@hotmal.com

Atıf İçin *(to cite):* Yılmaz Dinç, S. (2025). Evli Çiftlerde Cinsel Doyum ve Affediciliğin Evlilik Uyumu Üzerindeki Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 688-700.

Giriş

Ailelerin temelini oluşturan ve bireyin yaşamında önemli bir yere sahip olan evlilikler, bireysel ve toplumsal alanlarda işlevsel bir olgudur (Lazarides, Belanger ve Sabourin, 2010). Eşlerin aile içinde kendisini güvende hissetmesi, cinsel ihtiyaçlarını meşru biçimde karşılaması, eşlerin ekonomik güç elde etmesi, iş bölümü yapılarak eşlerin sorumlulukları paylaşması ve çocukların güvenli bir ortamda yetiştirilmesi evliliklerin yararları arasında gösterilmektedir (Sezer, 2004). Ayrıca karşılaşılan sorunlar karşısında tek başına mücadele etmek zorunda kalınmaması ve mutluluğun paylaşılması da evliliğin yararları arasında gösterilebilir (Gove, Style ve Hughes, 1990).

Evliliklerin eşlere, çocuklara ve aileye yarar sağlaması için evliliklerin sağlıklı biçimde devam edebilmesi gerekmektedir. Bu noktada evlilik kalitesi kavramından bahsedilirken, evliliğin eşlere olan olumlu ve olumsuz etkileri, eşler arasında çıkan anlaşmazlıklar, eşe karşı hissedilen duygular, eşlerin boşanma eğilimleri ile evliliğin aileye olan etkileri evlilik kalitesi kapsamında değerlendirilir. Eşlerin evlilik uyumları, doyumları ve bütünlükleri evlilik kalitesini açıklamakta kullanılan terimlerdir (Spanier ve Lewis, 1980).

Sosyal değişim kuramına göre evlilikler ödül, bedel ve getiriden oluşmaktadır. Evliliklerin eşler için çeşitli avantajlara sahip olması, evliliğin sağlıklı biçimde devam etmesine ve ödenen bedele karşılık, getirisi ile ödülün fazla olmasıyla ilişkili görülmüştür (Levinger, 1965). Kısacası evli olabilmek eşlerin duygusal açıdan tatmin olması, duygusal gelişimlerine katkı sağlaması, kendini gerçekleştirme yolunda destek olması, sağlıklı nesiller yetiştirilmesi eşlerin mutlu ve uyumlu bir evlilik sürdürmeleriyle mümkün olmaktadır (Ren, 1997).

Evlilik uyumu kavramı, eşlerin ilişkiye ve birbirlerine karşı olumlu duygu ve düşüncelere sahip olarak, birbirleriyle sağlıklı iletişim kurmaları, etkili çatışma çözme becerilerine sahip olması ve ortak aktivitelere katılmasını içermektedir (Öztürk ve Arkar, 2014). Spanier ve Lewis (1980) evlilik uyumunu eşlerin ilişkideki ihtiyaçlarını karşılayabilme düzeylerine yönelik algıları olarak açıklamıştır. Evlilik uyumu eşlerin evliliğine yönelik yapılan öznel değerlendirmelerin yanı sıra ilişkinin sağlıklı şekilde sürdürülme çabasını ve fikir birliğini ifade etmektedir. Bu nedenle evlilik uyumu öznel ve nesnel değerlendirmeler içermektedir (Erbek vd., 2005; Yılmaz, 2001). Evliliğin bileşenleri incelendiğinde en önemli unsurlar eşler arası sadakat, eşlerin anlaşabilmesi, ortak ilgiler, sorumlulukların paylaşılabilmesi, ekonomik güç, benzer kültürel değerlere sahip olabilmek ve doyum alınan bir cinsel yaşamdır (Collins ve Coltrane, 1991).

Evlilik uyumunun yüksek olması eşlerin yaşadığı sorunların etkili biçimde çözülebildiğini ve görüş ayrılıkları olduğunda ise aynı fikirde buluşabildiklerini göstermektedir. Eşlerin evlilik uyumlarının yükseltebilmeleri için çeşitli konulara dikkat etmesi gerekmektedir: İlk olarak eşlerin aktivitelere ortak katılımı evlilik uyumunun yükselmesinde son derece önemlidir. Ayrıca aktivitelere katılma noktasında eşin almış olduğu karara saygı duymak ve esnek davranabilmek de gerekmektedir. Kadınların, erkeklerin planına uyum sağlamada daha başarılı olduğu bildirilmektedir. Bu nedenle eşlerin her ikisinin de esnek davranabilmesi özellikle erkeklerin, kadınların planına katılmada daha istekli olması gerekebilmektedir. İkinci olarak eşlerin çatışma esnasında sakince karşısındakini dinlemesi ve ses tonuna dikkat etmesi gerekir. Sürekli olarak bağırmak, yüksek ses tonuyla tehdit edici konuşmak problemlerin çözülmesini engellerken, yaşanan sorundan uzaklaşmaya ve çözümsüzlüğe neden olacaktır. Karşılıklı olarak eşlerin birbirini dinleyebilmesi ve empati kurabilmesi sorunların çözümü ve evlilik uyumu için önemli görülmektedir. Mutlu olan eşlerle yürütülen araştırmada, eşlerin tartışmalarda fikir birliğine ulaşmada daha başarılı olduğu ve tartışmaların kontrolden çıkmasına izin vermediği bildirilmiştir. Ayrıca eşlerin yaşanan sorun karşısında karşı tarafa "bizim" sorunumuz olduğunu hissettirebilmesi son derece önemlidir. Üçüncü olarak eşler arasında yaşanan tartışmalarda hakaret edici ve kırıcı söylemlerden kaçınılarak, eşlerin düşünmeden konuşmaması gerekmektedir. Sorunlar karşısında çözüm odaklı düşünememek aile içerisinde huzursuzluğu ve mutsuzluğu artırırken bu durum evlilik uyumunun oluşmasının önüne geçmektedir. Son olarak

eşlerin birbirine karşı belirli düzeyde toleranslı olabilmesi gerekmektedir. Karşılaşılan her uygunsuz söyleme ve davranışlara karşı toleranslı davranmak, "sorun çıkarsa mutsuz olurum" düşüncesinin yaşandığını gösterirken, eşlerin karşı karşıya kaldığı ve rahatsız olduğu olumsuz durumları konuşabilmesi gerekmektedir. Evlilik ilişkisinde eşlerin prensipli olması ve kurallara uyması evlilik uyumunun artmasına yardımcı olabilmektedir. (Gottman ve Silver, 1995)

Görüldüğü üzere eşlerin aileyi ve evliliği ilgilendiren konularda fikir ayrılığı yaşansa bile çatışmaları olumlu bir şekilde çözebilmeleri evlilik uyumunu sağladığını göstermektedir. Evlilik uyumunun artması ise eşlerin evlilikten ve birbirlerinden memnun olma düzeyinin fazla olduğunu düşündürmektedir (Erbek vd., 2005).

Evlilik uyumu çok boyutlu bir kavramken, çok sayıda değişken tarafından etkilenmektedir (Fenell, 1993). Eşlerin partnerine bağlanma stili ve sahip olunan değerlere verilen önem, eşin kişilik özellikleri, ruh sağlığı, eşinden alınan sosyal destek düzeyi, kıskançlık, iyi oluş, bağımlılık yapıcı madde kullanımı, evliliğe yönelik inançlar, toplumsal cinsiyet rolleri, ekonomik düzey, iş doyumu, aile içi şiddet ve mükemmeliyetçi özelliklere sahip olma durumu evlilik uyumunu etkileyen faktörlerdendir. Ayrıca cinsel doyum da evlilik uyumunu etkilemektedir (Dehle ve Weiss, 2002; Karney ve Bradbury, 1995; Ledermann vd., 2010; Neff ve Karney, 2004; Whitton ve Kuryluk, 2012). Bu konuda yapılan araştırmalarda da cinsel doyum ile evlilik uyumu arasında anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur (Karalı, 2019; Litzinger ve Gordon, 2005). Evlilikler, cinsel doyumun sağlandığı, birlik ve dayanışmanın olduğu, neslin devamının sağlandığı bir kurumdur ve cinsel doyum, cinsel deneyimle ilgili olumlu ya da olumsuz öznel değerlendirmelerden kaynaklı duygusal tepkilerdir (Lawrance ve Byers, 1995).

Evlilik ilişkisinde eşlerin cinsel beklenti ve arzularını açıkça ifade edebilmesi ile birbirleriyle sağlıklı ilişki kurabilmeleri cinsel doyuma ulaşabilmelerini kolaylaştırmaktadır. Eşlerin cinsel doyuma ulaşamamaları, evliliklerinde sorunların yaşanmasına ve birbirlerinden uzaklaşmalarına yol açabilmektedir (İncesu, Acar ve Kazmirci, 2006). Özellikle uzun yıllardır evli olan eşlerin cinsel yaşantılarından doyum alabilmesi, evliliklerinde mutlu olabilmeleri için önemlidir (Yeh vd., 2006). Bu nedenle eşlerin cinsel konuları rahatça konuşabilmeleri ve karşılıklı beklentilere saygı duymaları gerekmektedir (Canel, 2012). Evlilerde cinsel problemler sıklıkla yaşanan bir durumdur (Eşsizoğlu vd., 2012). Cinsel problemlerin varlığı ve cinsel işlevselliğin olmaması eşlerin birbirlerine bağlanmalarına neden olmakta ve ilişkinin sağlıklı devam etmesini engellemektedir.

Cinsel doyum, romantik ilişkilerin sağlıklı biçimde ilerlemesinde önemli bir katkıya sahiptir. Üreme dışında cinselliğin yaşama arzusu olarak görülmesi, olumlu ve olumsuz duyguların karşı tarafa geçirilmesine katkı sağlarken, romantik ilişkinin niteliğine de katkıda bulunmaktadır (Barash ve Lipton, 2002). Evlilikte eşlerin cinsel doyuma ulaşmaları ilişki kalitesini artırırken, uyumlu bir evliliğe ulaşabilmelerinde de önemli rol oynamaktadır (Frank, Anderson ve Rubinstein, 1979; Schenk, Pfrang ve Rausche, 1983). Yapılan araştırmalarda evlilik uyumu yüksek olanların, cinsel doyum düzeylerinin de yüksek olduğu belirlenmiştir (Erdinç, 2018; Karabağ, 2019; Strait vd., 2015; Türkseven, Söylemez ve Dursun, 2020; Yalaz, 2017; Yalçın, 2014). Bazı araştırmalarda da cinsel doyumun evlilik uyumunu anlamlı bir biçimde yordadığı saptanmıştır (Larson vd., 1998; Schwartz ve Young, 2009; Uzel, 2015; Young vd., 2000). Bir başka araştırmada ise cinsel doyumu yüksek olan eşlerin, evliliklerinde yaşadığı problemlerin çoğunu gerçek bir problem olarak görmediği tespit edilmiştir (Hargrave ve Sells, 1997).

Evlilik uyumu birçok değişkenden etkilenirken bu değişkenlerden birisi de affediciliktir. İlişkisinde problem yaşayan eşlerin affedicilik düzeyleri, ilişkinin devamı için önemlidir. Affetmek, ilişkilerin doğal bir parçasıdır ve bozulan ilişkilerde güvenin yeniden kurulmasını sağlayıp, ilişkinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle hatalı olan kişiye karşı olumsuz duyguların bırakılarak ilişkinin yeniden ve sağlıklı biçimde yapılanması affetmekle mümkün olabilmektedir (Hargrave ve Sells, 1997). Bu durumda affedicilik, evlilik ilişkisi

içerisinde evlilik uyumunu artıran bir unsur olarak görülmüştür. Affetmek eşlerin olumsuz durumlarla baş etmesine (Onal ve Yalçın, 2017) olanak sağlamakla birlikte, ayrıca ilişki doyumuyla da ilişkili olduğu anlaşılmıştır (Rusbult, Martz ve Agnew, 1998).

Uzun ilişkilerin en önemli özellikleri arasında bağışlamaya açık olmak ve bağışlamak yer almaktadır. Eşler arasında ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda affetme davranışının sergilenmesi, evliliğe katkı sağlamaktadır. Affetme yönünde atılan adımlar eşlerin evlilikleri için gösterdiği çabayı ifade etmektedir (Karremans vd., 2003). Eşlerin uzaklaşmasına ya da düşmanca tavıra sahip olmasına neden olacak incitme durumları, baş etme stratejisi olarak görülen affetmeyle düzeltilebilir. Evli insanlar, evlilikleri süresince eşleriyle öfke ve acı yaşayabilecekleri olaylar deneyimleyebilmektedir. Öfke ve acı bir süre sonra geçse bile, eşler birbirine karşı olumsuz duygularını devam ettirebilmektedir. Bu durumda eşlerin birbirlerini affetmesi eşlerin olumsuz duyguları ortadan kaldırabilmeleri için arabulucu rol üstlenmektedir (Fincham, 2000; Greenberg, Warwar ve Malcom, 2010).

Yapılan araştırmalarda affediciliğin evlilik uyumunu ve iyi oluşu artırdığı, depresyon ve anksiyeteyi ise azalttığı tespit edilmiştir (Brown, 2006; Kendler vd., 2003). Affedicilik sadece insanlara yarar sağlamamakta aynı zamanda topluma da katkı sağlamaktadır. Affetmeyle birlikte sosyal desteğin devamı sağlanırken, romantik ilişkilerin sağlıklı bir biçimde devam etmesi içinde önemli bir adım atılmaktadır (Hall ve Fincham, 2005). Fenell (1993) araştırmasında uzun süreli romantik ilişkilerin devamlılığında affediciliğin önemli bir rolü olduğundan bahsetmiştir. Karremans ve diğerleri (2003) ise araştırmasında özellikle aldatma sonrasında affediciliğin evlilik uyumunu artırdığını bildirmiştir. Bu çalışmaların dışında affediciliğin, duygusal iyi oluşun sağlanmasında etkili olduğu ve ilişkilerdeki yaralanmaları önemli ölçüde düzeltebildiği anlaşılmıştır (Durmuş ve Manap, 2018; Fincham, 2000; Greenberg, Warwar ve Malcom, 2010). Yapılan alanyazın taramasında cinsel doyumun ve affediciliğin, evlilik uyumunu etkilediği görülmektedir. Fakat bu değişkenlerin birlikte incelendiği herhangi bir araştırmanın olmaması, alanyazına katkı sağlaması açısından önemli görülmektedir.

Sonuç olarak evliliklerle birlikte eşlerin istek ve beklentilerinin karşılanması mümkün olabilirken, eşlerin mutluluğu için evlilik ilişkisinden doyum alınması gerekmektedir. Doyum alınan ilişkide eşler hem bireysel olarak mutlu olurken hem de diğer aile üyelerinin mutlu olabilmesi sağlanabilmektedir (Türkseven, Söylemez ve Dursun, 2020). Eşlerin sağlıklı bir şekilde evliliklerini sürdürebilmeleri için ise evliliklerinin uyum içinde olması gerekmektedir. Evlilik uyumu, eşler arasında yaşanan problemlere yol açan faktörler karşısında anlaşmanın sağlanmasını kapsayan bir süreçtir (Bridges, Lease ve Ellison, 2004). Ayrıca evlilik uyumu, eşlerin karşılıklı olarak istek ve gereksinimlerinin karşılanma düzeyleriyle de ilgilidir (Hashmi, Khurshid ve Hassan, 2007). Evlilik uyumunu etkileyen çok sayıda faktörden biri de cinselliktir ve cinsel ilişkiden doyum alınması, eşleri birbirlerine yakınlaştırarak eşler arasındaki gerginliği azaltmaktadır (Canel, 2012). Cinsel problemlerin varlığı ise evlilik üzerinde olumsuz etkilere yol açarken, eşler arasındaki ilişki de zarar görmektedir. Evlilik uyumunu etkileyen bir diğer değişkenin affedicilik olduğu görülmektedir. Eşler arasında yaşanan çatışmaların bazıları uzun süreli olabilmektedir. Bu noktada eşlerin birbirlerini affedebilmeleri evliliğin devamlılığı için önemlidir ve evlilik uyumunu artırabilmektedir. Eşler arasında uyumlu bir evliliğe sahip olmanın, bireysel ve toplumsal sonuçlarının olması evlilik uyumunu önemli hale getirdiğinden, cinsel doyum ve affedicilikle ilişkili olarak evlilik uyumunun yükseltilebilmesi için yapılacak çalışmalar özellikle klinisyenler açısından önem arz etmektedir. Bu ihtiyaçlardan hareketle yola çıkılarak bu araştırmanın amacını evli çiftlerde cinsel doyumsuzluğun ve affediciliğin evlilik uyumu üzerindeki yordayıcı etkisinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda bu araştırmada bazı sorulara cevap aranmıştır: Evli çiftlerde cinsel doyum ile evlilik uyumu arasında ilişki var mıdır? Evli çiftlerde affedicilik ile evlilik uyumu arasında ilişki var mıdır? Evli çiftlerde cinsel doyum ile affediciliğin evlilik uyumunu anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

1. Yöntem

Bu araştırmada evli çiftlerde cinsel doyum ve affediciliğin evlilik uyumunu ne düzeyde yordadığı incelenmiştir. Bu aşamalar çerçevesinde araştırma nicel araştırma yöntemleri ile yürütülmüş, yordayıcı korelasyonel araştırma deseni kullanılmış ve çoklu doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır.

1.1.Örneklem

Araştırmanın örneklemini Ankara ilinde ikamet eden ve en az 1 yıllık evli olan 19-65 yaş arasındaki 254 evli birey oluşturmaktadır.

1.2.Veri Toplama Araçları

Araştırmaya katılmaya gönüllü olan evli çiftelere sosyodemografik bilgi formu, Affedicilik Ölçeği, Arizona Cinsel Yaşantılar Ölçeği ve Evlilikte Uyum Ölçeği web tabanlı uygulama programı aracılığıyla online olarak uygulanmıştır.

1.2.1. Sosyodemografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan formda cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ekonomik durum, evlilik yılı ve çocuk sayısı soruları yer almaktadır.

1.2.2. Affedicilik Ölçeği

Affedicilik Ölçeği, Berry ve Worthington (2001) tarafından geliştirilmiş olup, dilimize uyarlaması ise Sarıçam ve Akın (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek bireylerin affetme eğilimlerini belirlemek amacıyla kullanılmaktayken, ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Affedicilik ölçeğinde yer alan 1, 3, 6, 7 ve 8. maddelerde ters puanlama yapılmıştır. Ölçekten 10-50 arasında puan elde edilebilmekte ve yükselen puanlar affetme eğiliminin de yükseldiğine işaret etmektedir. Affedicilik Ölçeği'nin Cronbach's alpha iç tutarlık kat sayısı .67 olarak hesaplanmıştır. Yapılan araştırmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .76 olarak bulunmuştur.

1.2.3. Arizona Cinsel Yaşantılar Ölçeği

Arizona Cinsel Yaşantılar Ölçeği McGahuey ve diğerleri (2000) tarafından geliştirilmiş olup dilimize uyarlaması Soykan (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek, cinsel işlevi ölçebilmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin kadın ve erkek formu bulunmakla birlikte 5'er sorudan oluşmaktadır. Alınacak puanlar 1 ile 6 arasında değişirken, totalde 30 puan alınabilmektedir. Düşük skorlar cinsel yanıtın güçlü, kolay ve tatmin edici olduğunu gösterirken, yüksek skorlar cinsel işlev bozukluğunun varlığını göstermektedir. Cronbach's alpha iç tutarlık kat sayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Yapılan araştırmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .83 olarak bulunmuştur.

1.2.4. Evlilikte Uyum Ölçeği

Locke ve Wallace (1959) tarafından geliştirilen ölçeğin dilimize uyarlaması Tutarel-Kışlak (1999) tarafından gerçekleştirilmiştir. Evlilikte Uyum Ölçeği bir genel uyum sorusu, anlaşma alanlarını ölçen sekiz soru ile çatışma çözme, bağlılık ve iletişimi ölçen altı soruyu içermekte ve ölçekten alınan puan arttıkça evlilik uyum düzeyi de artmaktadır. Uyumlu ve uyumsuz evliliği olan bireylerin ayırt edilmesini sağlayan kesme noktası ise 43.5 olarak belirlenmiştir. Cronbach's alpha iç tutarlık kat sayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Yapılan araştırmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .88 olarak bulunmuştur.

1.3.Veri Analizi

Evli bireylerden elde edilen verilerin analizi SPSS paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan normallik testi sonucunda çarpıklık ve basıklık değerlerinin ±2 arasında olduğu belirlenirken, verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (George ve Mallery, 2010). Ölçeklerin ortalama, minimum, maksimum ve standart sapma değerleri

tanımlayıcı istatistikleri olarak sunulmuştur. Affedicilik, cinsel doyumsuzluk ile evlilik uyumu ilişkisi Pearson Korelasyon analiziyle gerçekleştirilmiştir. Affedicilik ve cinsel doyumsuzluğun, evlilik uyumunu yordayıcı etkisinin incelenmesinde ise çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

2. Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde demografik değişkenlere ilişkin bilgilere, ölçeklerin betimsel değerlerine, evlilik uyumu dağılımlarına, korelasyon analizi ile cinsel doyumsuzluğun ve affediciliğin evlilik uyumu üzerindeki yordayıcı etkisi sonuçlarına yer verilmiştir.

Katılımcıların demografik değişkenlerine ilişkin dağılımı için frekans analizi Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik değişkenine ilişkin dağılımı

Değişken		N	%
Cinsiyet	Kadın	194	76.4
	Erkek	60	23.6
Yaş	25-35 yaş	89	35.0
	36-50 yaş	131	51.6
	51-65 yaş	34	13.4
Eğitim Düzeyi	Ilk-Ortaokul	9	3.5
	Lise	24	9.4
	Üniversite	165	65.0
	Yüksek Lisans	42	16.5
	Doktora ve üzeri	14	5.5
EkonomikDüzey	Düşük	6	2.4
	Orta	225	88.6
	Yüksek	23	9.1
Evlilik Yılı	0-10 yıl	115	45.3
	11-20 yıl	69	27.2
	21-30 yıl	51	20.1
	31-40 yıl	18	7.1
	41-50 yıl	1	.4
Çocuk Sayısı	Çocuğum yok	32	12.6
	1 çocuk	89	35.0
	2 çocuk	104	40.9
	3 ve daha fazla	29	11.4

Tablo 1'e göre yapılan bu çalışmaya toplamda 254 kişi katılmıştır. Katılımcılardan %76.4'ü kadın, %23.6'sı erkektir. Katılımcıların büyük çoğunluğu 38-50 yaşları (%51.6) arasındadır. Eğitim düzeyine göre büyük çoğunluğun üniversite mezunu (%65) olduğu görülürken, ekonomik gelir durumuna göre büyük çoğunluk orta düzeyde (%88.6) gelire sahiptir. Evlilik yılı incelemesinde büyük çoğunluğun 0-10 yıl (%45.3) ve 11-20 yıldır (%27.2) olduğu görülmektedir. Çocuk sayısına göre ise büyük çoğunluğun 2 çocuğu (%40.9) ve daha sonra 1 çocuğu (%35) vardır.

Araştırmada uygulanan ölçeklerin ortalama puanı, standart sapma puanı, minimum ve maksimum değerlerine yönelik betimsel analiz bulguları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Ölçeklerin Ortalama Puan, Standart Sapma, Minimum ve Maximum Değerleri

Değişken	$\bar{x}$	Ss	Min	Max
Cinsel Doyumsuzluk	13.85	4.25	5.00	26.00
Affedicilik7	30.72	5.87	11.00	48.00
Evlilik Uyumu	42.68	8.91	3.00	60.00

Min=Minimum,Maks=Maksimum,Ort=Ortalama,SS=Standartsapma

Tablo 2'ye göre katılımcıların cinsel doyumsuzluk puanı 13.85±4.25'dir. Katılımcıların affedicilik puanı 30,72±5.87 ve evlilik uyum puanı ise 42,68±8.91'dir.

Uyumlu ve uyumsuz evlilikleri belirlemek amacıyla yapılan evlilik uyumunun incelenmesi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Evlilik Uyumunun İncelenmesi

Özellik	N	%
Uyumsuz Evlilik	125	49.2
Uyumlu Evlilik	129	50.8

Tablo 3'e göre Evlilik Uyum Ölçeği'nden alınan puanlar incelendiğinde 125 kişinin 43 ve altı puan alarak uyumsuz evliliğe sahip olduğu (%49.2), 129 kişinin ise 43 üzeri puan alarak uyumlu evliliğe sahip olduğu (%50.8) belirlenmiştir.

Pearson korelasyon analizinden faydalanılarak yapılan cinsel doyumsuzluk, affedicilik ve evlilik uyumu arasındaki korelasyon analizi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların cinsel doyumsuzluk, affedicilik ve evlilik uyumu arasındaki ilişki

	1	2	3
Cinsel Doyumsuzluk (1)	1		
Affedicilik(2)	-.198**	1	
Evlilik Uyumu(3)	-.390**	.300**	1

**,p<.01

Tablo 4'e göre elde edilen bulgularda cinsel doyumsuzluk ile affedicilik (r=-.198, p=.002) ve evlilik uyumu (r=-.390, p=.000) arasında negatif yönde korelasyon olduğu belirlenmiştir. Affedicilik ile evlilik uyumu (r=.300, p=.000) arasında ise pozitif yönde korelasyon bulunmuştur.

Değişkenler arasındaki otokorelasyon durumu Durbin-Watson değeri ile incelenmiş olup, değerin 1.68 olduğu belirlenmiş ve bu değerin belirtilen sınırlar (1.5-2.5) arasında olduğu bulunmuştur. Son olarak, tolerans değerlerinin sıfırdan yüksek VIF değerlerinin ise 10'dan küçük olduğu belirlenmiştir. Bu değerlerin kabul edilebilir sınırlar arasında olduğu bulgusuna ulaşılırken, çoklu bağlantı probleminin olmadığı anlaşılmıştır (Field, 2013) ve böylece regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Evli çiftlerin cinsel doyumsuzluğunun ve affediciliğinin evlilik uyumu üzerindeki yordayıcı etkisini tespit edebilmek amacıyla yapılan regresyon analizi bulguları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Evli çiftlerin cinsel doyumsuzluğunun ve affediciliğinin evlilik uyumuna etkisi

Bağımlı Değişken	Cinsel Doyumsuzluk	Affedicilik
	β	B
Evlilik Uyumu	-.345	.232
	p=.000	p=.000

R^2=.204, F= 32.192, p < .05

Tablo 5'te yer alan regresyon analizi bulgularına göre cinsel doyumsuzluk, evlilik uyumunu (β= -.345; p<.05) negatif yönde etkilerken; affedicilik, evlilik uyumunu (β= .222; p<.05) pozitif yönde etkilemektedir. Bu bulgulara göre cinsel doyumsuzluğun ve affediciliğin, evlilik uyumunu anlamlı düzeyde yordadığı belirlenmiştir.

Tartışma

Evlilik ilişkisinde eşlerin fiziksel ve düşünsel yakınlaşmasına fırsat veren evlilik uyumu, evlilikten duyulan memnuniyeti artırırken, eşler arası çatışmaları azaltmaktadır (O'Grady and Tucker, 1990). Evlilik uyumu aile tutumları, kişilik yapısı, depresyon, anksiyete, sosyal destek, iletişim, yaşanan gerilimler, ekonomik durum, bilgi ve beceri düzeyi ile cinsel doyum ve affedicilik değişkenlerinden etkilenmektedir (Aminjafari vd., 2012; Burleson ve Denton, 1997; Çağ ve Yıldırım, 2013; Kubilay ve Oktan, 2015; Rusbult, Martz ve Agnew, 1998; Spainer, 1976). Bu çalışmada da evli çiftlerde cinsel doyumun ve affediciliğin evlilik uyumuna etkisi incelenerek elde edilen sonuçların tartışılması gerçekleştirilmiştir.

Elde edilen bulgulara göre cinsel doyumsuzluk ile evlilik uyumu düzeyleri arasında negatif yönde ilişki olduğu; cinsel doyumsuzluğun, evlilik uyumunu negatif yönde yordadığı görülmüştür. Yapılan araştırmalarda cinsel doyumun evlilik uyumunu etkilediği tespit edilmiştir (Dehle ve Weiss, 2002; Karalı, 2019; Karney ve Bradbury, 1995; Ledermann vd., 2010; Litzinger ve Gordon, 2005; Neff ve Karney, 2004; Whitton ve Kuryluk, 2012). Eşlerin cinsel doyumunun yüksek olması, ilişki kalitesini artırmakta ve evlilik uyumunu yükseltmektedir (Erdinç, 2018; Frank, Anderson ve Rubinstein, 1979; Karabağ, 2019; Larson vd., 1998; Schenk, Pfrang ve Rausche, 1983; Schwartz ve Young, 2009; Strait, 2015; Uzel, 2015; Young vd., 2000). Evlilik uyumunun yüksek olmasının cinsel doyumu artırdığına yönelik sonuçlara ulaşılan araştırmalar da mevcuttur (Yalaz, 2017; Yalçın, 2014; Türkseven, Söylemez ve Dursun, 2020). Yapılan bir diğer araştırmada ise cinsel doyumu yüksek olan eşlerin, evliliklerinde yaşadığı problemleri genel olarak gerçek bir problem olarak görmediği ve bu durumun evlilik uyumunu azaltmadığı belirlenmiştir (Hargrave ve Sells, 1997). Mevcut çalışmanın sonuçlarıyla literatürde ulaşılan sonuçlar benzerlik göstermektedir. Cinsel doyum eşlerin ilişkisini sağlıklı biçimde sürdürmesine olanak sağlarken, cinsellikle birlikte karşı tarafa duygu aktarımının olması eşlerin daha mutlu ve nitelikli bir ilişki yaşamalarına imkân vermektedir (Barash ve Lipton, 2002). Ayrıca cinsel doyum birlik ve beraberliğin yanı sıra neslin devamının sağlanmasına yardımcı olduğundan (Lawrance ve Byers, 1995), eşlerin cinsel doyuma ulaşmaları evlilik uyumunu artırması, cinsel doyumsuzluğun ise evlilik uyumunu azaltması beklenmektedir.

Mevcut araştırmada affedicilik ile evlilik uyumu düzeyleri arasında pozitif yönde ilişki olduğu; affediciliğin, evlilik uyumunu pozitif yönde yordadığı görülmüştür. Bu konuda yapılan araştırmalarda da affediciliğin, evlilik uyumunu artırdığı bildirilmiştir (Brown, 2003; Kendler vd., 2003). Affedicilik, eşlerin romantik ilişkilerine sağlıklı şekilde devam etmesine imkân tanırken (Hall ve Fincham, 2005), uzun süreli mutlu birlikteliklerde affediciliğin önemli bir rolü olduğu belirtilmektedir (Fenell, 1993). Ayrıca evlilik ilişkisinde affedicilik, ilişkideki yaralanmaları düzeltmeye yardımcı olurken, duygusal iyi oluş düzeyini de artırarak, eşlerin daha mutlu olmasını sağlayabilmektedir (Durmuş ve Manap, 2018; Fincham, 2000; Greenberg, Warwar ve Malcom, 2010). Uzun süreli ilişkilerdeki en önemli niteliklerden birisi de eşlerin bağışlamaya açık

olmasıdır. Eşlerin yaşayabileceği anlaşmazlıklar sonrasında gerçekleşen affetme davranışı, evliliğin devamı için gösterilen bir çaba olarak görülmektedir (Karremans vd., 2003). Bireylerin eşlerinin yaptığı hatalı, yanlış düşünce ve davranışlarının affedilmesinde istekli olması, eşlerin ortaya çıkan anlaşmazlık ve çatışmaları çözme becerisi olarak görülebilirken bu durumun ilişkiye olumlu yansıyarak evlilik uyumunu artırdığı anlaşılmıştır.

Yapılan çalışmada evli çiftler arasından 125 kişinin 43 ve altı puan alarak uyumsuz evliliğe sahip olduğu (%49.2), 129 kişinin ise 43 üzeri puan alarak uyumlu evliliğe sahip olduğu (%50.8) görülmektedir. Başka bir araştırmada evli çiftlerden uyumlu evliliğe sahip olanların oranının %48, uyumsuz evliliğe sahip olanların oranının ise %52 olduğu tespit edilmiştir (Akçadağ, 2018). Bir diğer araştırmada ise uyumlu evlilik oranı %44.71, uyumsuz evlilik oranı ise %55.29 olarak belirlenmiştir (Yunus Tozan, 2019). 2022 yılında Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2022) tarafından yayınlanan verilere göre 2021 yılında, bir önceki yıla göre evlilik sayısının ve boşanma sayısının arttığı belirtilmiştir. Ayrıca en fazla boşanmanın İzmir, Antalya ve Uşak'ta gerçekleştiği, en az boşanmaların ise Şırnak, Hakkari, Siirt ve Muş'ta olduğu belirtilmiştir (TÜİK, 2022). Bu nedenle yapılan çalışmaların farklı bölgelerde gerçekleştirilmesinin çıkan sonuçları etkileyebileceği söylenebilirken, bu verilerin yanı sıra evlilik tipi, sosyoekonomik durum, ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklar, iletişim ve empatik eğilim gibi birçok faktörün araştırmaların oranlarının farklılığında etkili olabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak örneklem grubu Ankara ilinde ikamet eden ve en az 1 yıllık evli olan 19-65 yaş arasındaki 254 evli bireyle sınırlıdır. İkinci olarak ise bu araştırma, Affedicilik Ölçeği, Arizona Cinsel Yaşantılar Ölçeği ve Evlilikte Uyum Ölçeği'nin ölçtüğü niteliklerle sınırlıdır. Literatürle uyumlu biçimde bu araştırmanın sonucunda da cinsel doyumun ve affediciliğin, evlilik uyumunu yordadığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada elde edilen verilerin online platformdan toplanması araştırmanın bir diğer sınırlılığını oluştururken, toplanan veriler araştırmada kullanılan ölçme araçlarına verilen yanıtlarla sınırlıdır. Eşlerin cinsel ilişkiden istenilen doyumu alamaması ya da cinsel işlev bozukluklarının olması, evlilik uyumunu azaltmaktadır. Bu nedenle evli çiftlerin, cinsellikle ilgili duygu ve düşüncelerini birbirleriyle paylaşabilecekleri güvene dayalı bir aile ortamının oluşturulması önemlidir. Böylelikle tedaviye ihtiyaç duyulduğunda eşlerin birbirlerine bu durumu söyleyebilmesi evlilik uyumlarını artırabilir. Evlilik uyumunu etkileyen bir diğer değişken ise affediciliktir. Eşlerin evlilikleri süresince anlaşmazlıklar yaşaması ve çeşitli hatalar yapması normal karşılanmaktadır. Bu süreçte incinenlerin, eşine karşı olumsuz duygular beslemesi mümkünken eşini bağışlamayla birlikte bu olumsuz duygulardan da kurtulabilirler. Affetme davranışının sergilenebilmesi içinse hata yaptığında özür dileyebilen ve hatasını telafi etmek için çaba gösteren eşlerin varlığı oldukça önemli görülmektedir. Bu noktada bireylerin evlilik öncesinde çift terapisi alması sağlanarak, gerekli farkındalık düzeyine sahip olması sağlanabilir. İleride yapılacak araştırmalarda evli çiftlerle nitel araştırma yöntemiyle görüşmeler yapılarak cinsel doyum ile affediciliğin, evlilik uyumuna etkisi ayrıntılı incelenebilir. Ayrıca evlilikte affediciliği etkileyen değişkenlerin belirlenebilmesi açısından da evli çiftlerle bireysel görüşmelerin yapılmasının faydalı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

Akçadağ, P. (2018). *Evli bireylerde evlilik uyumu ile yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul

Aminjafari, A., Padash, Z., Baghban, I. ve Abedi, M.R. (2012). The study of marital adjustment in employers' dual career families. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, 12*(3), 559 -517.

Barash, D.P. ve Lipton, J.E. (2002). *The myth of monogamy: Fidelity and infidelity in animals and people*. New York: Macmillan.

Berry, J.W. ve Worthington, E.L. (2001). Forgivingness, relationship quality, stresswhile imagining relationship events, and physical and mental health. *Journal of Counseling Psychology,* 48, 447-455.

Bridges, S.K., Lease, S.H. ve Ellison, C.R. (2004). Predicting sexual satisfaction ın women: Implications for counselor education and training. *Journal of Counseling and Development, 82*(2), 158-167.

Brown, R.P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*(6), 759-771.

Burleson, B.R. ve Denton, W.H. (1997). The relationship between communication skill and marital satisfaction: some moderating effects. *Journal of Marriage and the Family, 59*(4), 884-902.

Canel, A.N. (2012). *Evlilik ve aile hayatı.* Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Aile Eğitim Programı.

Collins, R. ve Coltrane, S. (1991). *Sociology of marriage and the familiy: Gender, love and property*. Chicago: Nelson- Hall.

Çağ, P. ve Yıldırım, İ. (2013). Evlilik doyumunu yordayan ilişkisel ve kişisel değişkenler. *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi, 4*(39), 13-23.

Dehle, C. ve Weiss, R.L. (2002). Associations between anxiety and marital adjustment. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied, 136*(3), 328– 338.

Durmuş, E. ve Manap, A. (2018). Evlilikte Bağışlama Ölçeği-olay: Türkçe'ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(4); 2033-2049.

Erbek, E., Beştepe, E., Akar, H., Eradamlar, H. ve Alpkan, R.L. (2005). Evlilik uyumu. *Düşünen Adam, 18*(1), 39-47.

Erdinç, İ. (2018). *Evli çiftlerde, evlilik uyumu, cinsel yaşam doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul .

Eşsizoğlu, A., Yenilmez, Ç., Güleç, G. ve Yazıcıoğlu, Y. (2012). *Aile yapısı ve ilişkileri. Aile ile İlgili Temel Kavramlar,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Fenell, D. (1993). Characteristics of long-term first marriages. *Journal of Mental Health Counseling, 15,* 446–460.

Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. London: SAGE Publication.

Fincham, F.D. (2000). The kiss of the porcupines: From attributing responsibility to forgiving. *Personal Relationships, 7,* 1-23.

Frank, E., Anderson, C. ve Rubinstein, D. (1979). Marital role strain and sexual satisfaction. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 47*(6), 1096–1103.

George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* Boston: Pearson

Gottman, J.M. ve Silver N. (1995). *Why marriages succed or fail*. New York: Simon & Schuster.

Gove, W.R., Style, C.B. ve Hughes, M. (1990). The effect of marriage on the well-being of adult. *Journal of Family Issues, 11*(5), 4–35.

Greenberg, L., Warwar, S. ve Malcom, W. (2010). Emotion-focused couples therapy and the facilitation of forgiveness. *Journal of marital and family therapy, 36,* 28–42.

Hall, J.H. ve Fincham, F.D. (2005). Self–forgiveness: The stepchild of forgiveness research. *Journal of Social and Clinical Psychology, 24*(5), 621-637.

Hargrave, T.D. ve Sells, J.N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy, 23*(1), 41-62.

Hashmi, H.A., Khurshid, M. ve Hassan, I. (2007). Marital adjustment, stress and depression among working and non-working married women. *Internet journal of medical update, 2*(1), 19-26.

İncesu, C., Acar, A., Kazmirci, T. (2006). *Cinsellikle ilgili değerler. Cinsel Sağlık ve Üreme Sağlığı Araştırması 3. Bölüm*. İstanbul: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği (CETAD) Yayın.

Karalı, A. (2019). *Evli bireylerde yaşam doyumu, cinsel doyum ve evlilik uyumunun sosyodemografik değişkenlerle olan ilişkisinin incelenmesi (*Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul.

Karney, B.R. ve Bradbury, T.N. (1995). The longitudinal course of marital quality and stability: A review of theory, method, and research. *Psychological Bulletin, 118*(1).

Karremans, J.C., Van Lange, P.A.M., Ouwerkerk, J.W. ve Kluwer, E.S. (2003). When forgiving enhances psychological well-being: The role of interpersonal commitment. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*(5), 1011-1026.

Kendler, K.S., Liu, X.Q., Gardner, C.O., McCullough, M.E., Larson, D. ve Prescott, C.A. (2003). Dimensions of religiosity and their relationship to lifetime psychiatric and substance use disorders. *American Journal of Psychiatry, 160,* 496–503.

Kubilay, D. ve Oktan, V. (2015). Evlilik uyumu: Değer tercihleri ve öznel mutluluk açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 5*(44), 25-35.

Larson, J., Anderson, S., Holman, T. ve Niemann B. (1998). A longitudinal study of the effects of premarital communication, relationship stability and self-esteem on sexual satisfaction in the first year of marriage. *Journal of Sex & Marital Therapy, 24*, 193–206.

Lawrance, K. ve Byers, E.S. (1995). Sexual satisfaction in longterm heterosexual relationships: The interpersonal exchange model of sexual satisfaction. *Personal Relationships, 2*, 267-285

Lazarides, A., Belanger, C. ve Sabourin, S. (2010). Personality as moderator of the realtionship between communication and couple stability. *Europe's Journal of Psychology, 2,* 11-31.

Ledermann, T., Bodenmann, G., Rudaz, M. ve Bradbury, T.N. (2010). Stress, communication, and marital quality in couples. *Family Relations, 59*(2), 195–206.

Levinger, G. (1965). Marital cohesiveness and dissolution: An integrative review. *Journal of Marriage and the Family, 27*(1), 19-28.

Litzinger, S. ve Gordon, K.C. (2005). Exploring relationships among communication, sexual satisfaction and marital satisfaction. *Journal of Sex and Marital Therapy, 31*(5), 409–424.

Locke, H.J. ve Wallace, K.M. (1959). Short marital adjustment and prediction tests: Their reliability and validity. *Marriage and Family Living, 21*, 251–255.

McGahuey, C.A., Gelenberg, A.J, Laukes CA, Moreno, F.A., Delgado, P.L., McKnight, K.M., Manber, R.C. (2000). The arizona sexual experience scale (ASEX), Reliability and validity. *J Sex Marital Ther., 26*(1), 25-40.

Neff, L.A. ve Karney, B.R. (2004). How does context affect ıntimate relationships? linking external stress and cognitive processes within marriage. *Personality and Social Psychology Bulletin, 30*(2), 134–148.

O'Grady, K.E. ve Tucker, N.W. (1990). Effects of physical attractiveness, intelligence, age of marriage and cohabitiation on the perception of marital satisfaction. *The Journal of Social Phychology, 13*(2), 473-490.

Onal, A.A. ve Yalcın, I. (2017). Forgiveness of others and self-forgiveness: The predictive role of cognitive distortions, empathy and rumination. *Eurasian Journal of Educational Research, 68*, 97-120.

Öztürk, C.Ş. ve Arkar, H. (2014). Evli çiftlerde evlilik uyumu ve cinsel doyum arasındaki ilişkiler. *Literatür ve Sempozyum, 1*(3), 16-24.

Ren, X.S. (1997). Marital status and quality of relationships: The impact on health perception. *Social Science and Medicine, 44*(2), 241–249.

Rusbult, C.A., Martz, J.M. ve Agnew, C.R. (1998). The investment model scfee: Measuring commitment level, satisfaction level, quality of alternatives, and investment size. *Personal Relationships, 5,* 357-391.

Sarıçam, H. ve Akın, A. (2013). Affedicilik Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), 37-46.

Schenk, J., Pfrang, H. ve Rausche, A. (1983). Personality traits versus the quality of the marital relationship as the determinant of marital sexuality. *Archives of Sexual Behavior, 12*(1), 31-42.

Schwartz, P. ve Young, L. (2009). Sexual satisfaction in comitted relationships. *Sexuality Research & Social Policy: Journal of NSRC, 6*(1), 1- 17.

Sezer, Ş. (2004). *Aile yapısı ve ilişkileri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Soykan, A. (2014). The reliability and validity of arizona sexual experiences scale in turkish esrd patients undergoing hemodialysis. *International Journal of Impotence Research, 16*, 531–534.

Spanier, G.B. (1976). Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 15-28.

Spanier, G.B. ve Lewis, R.A. (1980). Marital quality: A review of the seventies. *Journal of Marriage and the Family, 42,* 825-839.

Strait, J.G., Sandberg, J.G., Larson, J.H. ve Harper, J.M. (2015). The relationship between family-of-origin experiences and sexual satisfaction in married couples. *Journal of Family Therapy, 37*, 361-385.

Tutarel-Kışlak, Ş. (1999). Evlilikte Uyum Ölçeğinin (EUÖ) güvenirlik ve geçerlik çalışması. *3p Psikoloji, Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi, 7*(1), 50-57.

Türkiye İstatistik Kurumu (2022) , *Evlenme ve boşanma istatistikleri 2021*, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2021-45568,

Türkseven, A., Söylemez, İ. ve Dursun, P. (2020). Cinsel işlev bozuklukları ile evlilik uyumu arasındaki ilişki. *Kriz Dergisi, 28*(1), 9-20

Uzel, A. (2015). *Evlilik ilişkisi içerisinde çiftler arasında cinsel doyumun, evlilik uyumu ve benlik saygısı üzerindeki etkilerinin incelenmesi (*Yayımlanmamışyüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Whitton, S.W. ve Kuryluk, A.D. (2012). Relationship satisfaction and depressive symptoms in emerging adults: cross-sectional associations and moderating effects of relationship characteristics. *Journal of Family Psychology, 26*(2), 226-235.

Yalaz, E. (2017). *Yaklaşık 5 yıldır evli olan bireyler ile 5 yıldan fazla bir süredir evli olan bireylerin evlilik uyumları ile cinsel doyumlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Yalçın, H. (2014). Evlilik uyumu ile sosyo-demografik özellikler arasındaki ilişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 250-261.

Yeh, H. C., Lorenz, F. O., Wickrama, K. A. S., Conger, R. D., ve Elder Jr, G. H. (2006). Relationships among sexual satisfaction, marital quality, and marital instability at midlife. *Journal of family psychology, 20*(2), 339.

Yılmaz, A. (2001). Eşler arasındaki uyum: Kuramsak yaklaşımlar ve görgül çalışmalar. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 4*(4).

Young, M., Denny, G.D., Young, T. ve Luquis, R. (2000). Sexual satisfaction among married women. *American Journal of Health Studies, 16*(2), 73-84.

Yunus Tozan, S. (2019). *Çocukluk çağı travmalarının evlilik uyumu ve evlilik doyumuna etkisi*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Üsküdar Üniversitesi, İstanbul

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no)yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu

Tarih: 05.07.2022

No: 2022-12

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Mayıs/May- 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Mayıs/May-2024

Differentiation of Self and Peter Pan Syndrome In Men of Emerging Adulthood: The Mediating Role of Interpersonal Competence

Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Erkeklerde Benlik Farklılaşması ve Peter Pan Sendromu: Kişilerarası Yetkinliğin Aracı Rolü

Doç. Dr. Banu YILDIZ[1]

Abstract

Peter Pan syndrome is a critical problem that negatively affects the mental health and relationships of men, especially in emerging adulthood. Therefore, it is important to examine the relationship between the trigger and alleviating variables of this syndrome, which may have negative consequences in the field of mental health. Considering that although it is a serious mental health problem, there is not enough research on this subject in Türkiye, it is clear that it is important to fill an important gap in the literature and draw attention to this issue. Therefore, in a non-clinical sample, this study aims to examine the mediating role of interpersonal competence in the association between differentiation of self and Peter Pan syndrome. It is assumed that individuals with self-differentiation have higher interpersonal competence, as a result, a lower risk of developing Peter Pan syndrome. All of the participants are male. A total of 425 individuals between the ages of 18-30, who were romantically involved or married, participated in the study. The study's result showed that interpersonal competence and differentiation of self are positively correlated with each other, and that Peter Pan syndrome is negatively correlated with both of them. As a result of the mediation analysis, the mediating role of interpersonal competence in the relationship between self-differentiation and Peter Pan syndrome was found to be statistically significant. Researchers and experts in the field of mental health are anticipated to use the study's findings as a guide.

Keywords: Differentiation of self, interpersonal competence, and Peter Pan Syndrome.

Paper Type: Research

Öz

Peter Pan sendromu, özellikle beliren yetişkinlik dönemindeki erkeklerin ruh sağlığını ve diğerleriyle ilişkilerini olumsuz etkileyen kritik bir sorundur. Bu nedenle ruh sağlığı alanında olumsuz sonuçlar doğurabilecek bu sendromun tetikleyici ve hafifletici değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi önemlidir. Ciddi bir ruh sağlığı sorunu olmasına rağmen Türkiye'de bu konuda yeterli araştırma bulunmadığı göz önüne alındığında, alan yazındaki önemli bir boşluğun doldurulmasının ve bu konuya dikkat çekilmesinin önemi açıktır. Dolayısıyla bu çalışma, klinik olmayan bir örneklemde, benlik farklılaşması ile Peter Pan sendromu arasındaki ilişkide kişilerarası yetkinliğin aracı rolünü incelemeyi amaçlamaktadır. Benlik farklılaşmasına sahip bireylerin kişilerarası yetkinliğinin daha yüksek olduğu ve sonuç olarak Peter Pan sendromuna yakalanma risklerinin daha düşük olduğu varsayılmaktadır. Katılımcıların tamamı erkektir. Araştırmaya yaşları 18-30 arasında olan, romantik ilişki yaşayan veya evli toplam 425 kişi katılmıştır. Çalışmanın sonucu, kişilerarası yetkinlik ve benlik farklılaşmasının birbiriyle pozitif, Peter Pan sendromunun her ikisiyle de negatif korelasyon ortaya koyduğunu göstermiştir. Aracılık analizi sonucunda, benlik farklılaşması ile Peter Pan sendromu arasındaki ilişkide kişilerarası yetkinliğin aracı rolü istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ruh sağlığı alanındaki araştırmacı ve uzmanların, çalışmanın bulgularını bir rehber olarak kullanmaları beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Benlik farklılaşması, kişilerarası yetkinlik ve Peter Pan Sendromu.

[1]Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, banu.yildiz@alanya.edu.tr.

Atıf için (*to cite*): Yıldız, B. (2025). Differentiation of Self and Peter Pan Syndrome In Men of Emerging Adulthood: The Mediating Role of Interpersonal Competence. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 701-712.

Makale Türü: Araştırma

Introduction

The concept of "emerging adulthood", revealed by Arnett (1994), covers a period of development between adolescence and adulthood. This is a transitional period to challenges, new experiences, and change for the individuals as well as their family (Arnett, 2000; Carter and McGoldrick, 1999). Central developmental tasks including developing healthy, mature, close relationships and consolidating one's own identity, which occur at the same time as leaving home/launching, the stage of the family life cycle, indicate the transition from adolescent to young adulthood (Carter and McGoldrick, 1999). The young adult must decide whether to leave their family of origin during this developmental transition in the family system in order to take on their own emotional and financial responsibilities, forge close relationships with their peers, stand out within the family of origin, and become financially independent (Becvar and Becvar, 2003; Nichols and Schwartz, 2004). Young adults have been demonstrated to experience stress during this time (Seiffge-Krenke, 2006), and it is believed that healthy connections and young adults' independence are strongly influenced by the caliber of their familial relationships (Grolnick, 2003).

Arnett (2004) draw attention to the separation-individuation process, and the psychological maturity process, which includes characteristics such as taking responsibility, impulse control, and having a decentralized perspective, as important psychological determinants in the transition to adulthood. Kiley (1997) introduced the notion of Peter Pan Syndrome to describe men who do not fit these adult features. James M. Barrie's personal life served as the inspiration for his fictional character Peter Pan. Barrie can't accept responsibility for growing up and can't maintain an emotional connection with a woman since he imitates his departed brother and never grows up in this role (Skinner, 1957). Based on the story, "Peter Pan Syndrome" refers to men who have achieved adulthood but are unable to deal with adult responsibilities and emotions, “never grow up”. These men's ages and levels of maturity clearly don't correspond. It is also described by Mirkin (1983) as a syndrome that includes continuing to act like a child in order to retain parental protection. Therefore, it can be said that they have low tolerance to growth. Individuals with this syndrome need the acceptance of others in order to feel valued. Nevertheless, they have difficulties in interpersonal interactions due to their striving for perfection, such as chauvinism and narcissism. In addition, they always tend to place the blame on something or someone else because they do not want to own up to their own faults (Kiley, 1997). These people have trouble expressing their feelings; therefore, they may tend towards only sexually focused relations rather than emotional intimacy (Quadrio, 1982). However, they expect a woman to act like a mother, and they take into their lives compassionate women who can protect them from inner conflicts due to her emotional weaknesses and obedience (Kiley, 1997).

According to theory (Aylmer, 1998; Carter and McGoldrick, 1999) and research findings (Arnett, 1998; Grolnick, 2003; Mattanah, Hancock, and Brand, 2004), relative success of persons in developing interpersonal competence in emerging adulthood depends on experiences with opportunities for autonomy, emotional regulation, connection, and support in their family of origin. According to Bowen's theory of family systems (Bowen, 1978), one's experiences in family connections marked by emotion regulation capacity and a balance of autonomy and closeness are what lead to mature functioning in emerging adulthood. Self-differentiation a concept from Bowen’s theory is characterized as a family system's and its members' capacity to control emotional reactivity, maintain composure in the face of intense emotions, and feel both autonomy and closeness in relations. People with more differentiation are less emotionally reactive, have better control over their emotions, think more clearly under pressure, and are better able to maintain bonds with important people while keeping a distinct sense of self, both inside and outside of relations (Bowen,1978; Kerr and Bowen, 1988).

It is believed that more self-differentiation results in greater emotional maturity, interpersonal competence, and less psychological discomfort since it helps one regulate the emotional arousal experienced in difficult interpersonal circumstances. On the other hand, less differentiated people are viewed as being less successful in relationships, less at ease with intimacy and/or autonomy, have more interpersonal issues, and have a harder time controlling their emotions (Bowen, 1978; Kerr and Bowen, 1988). Less differentiated people are regarded to become more emotionally reactive and emotionally fused or separated with others in emotionally charged interpersonal settings as a stress response (Nichols and Schwartz, 2004).

Differentiation of self enables young people to engage in constructive debate, and engage in open communication with parents and peers without feeling excessively defenseless or threatened by opposing perspectives. Successful individuation during youth and emerging adulthood depends on these accomplishments (Scharf, Mayseless, and Kivenson-Baron, 2004). However, lack of differentiation of self is associated with negative psychosocial consequences associated with emotional reactivity in close relationships (Johnson and Buboltz, 2000), relationship dissatisfaction (Skowron, 2000), and dissociation in intimacy (Garbarino, Gaa, Swank, McPherson, and Gratch, 1995).

Interpersonal competence is generally defined in the literature as a capacity to engage with others in an appropriate and successful manner (Rose-Krasnor, 1997; Spitzberg and Cupach, 1989). Many systems, including individual, peer, family, and environmental systems, have been theorized to be effective in the development of interpersonal competence (Green and Burleson, 2003; Spitzberg and Cupach, 1989). In young adulthood, which is a transitional period between adolescence and adulthood, people become increasingly sensitive to other people. According to Erikson (1984), people during this time have a sense of intimacy that includes the capacity to relate to, share with, and love others without fear of hopelessness. On the other hand, some people during this time may have a propensity to avoid and isolate themselves from such experiences by staying away from social settings out of concern that they will lose themselves. At this point, the degree to which some fundamental needs are being met, which determines personal and social abilities, the behavioral patterns and competencies of individuals in their interpersonal relations are notable in understanding individuals and their development (Burger, 2006). To create and manage interpersonal connections, people need to possess a number of crucial emotional, cognitive, and social skill qualities. In the framework of the abilities required for the contact and communication process with others, the concept of interpersonal competence thus comes to the fore.

Interpersonal competence serves as the foundation for the abilities people need in order to keep up healthy relationships (Ilhan, 2016). It is generally defined as the growth of social and communicative skills, including elements like people's perceptions of their own and others' success, the degree of adequate emotional control required for psychosocial adaptation to their social circle, and how these elements manifest as behavior (Sahin and Gizir, 2014). According to Papero (1988), as differentiation of self decreases, people's perspectives become more limited, egocentric, and prone to "all or nothing" thinking in interpersonal interactions. This may impede interpersonal competence. That is, the skills required for effective interpersonal connections (i.e., managing conflict, emotionally supporting the other, self-disclosure) may be hindered by this increasing egocentrism. Moreover, lack of differentiation of self is thought to encourage relationship fusion. Fusion makes it challenging to separate oneself from others. Boundaries can sometimes become so vague that the tasks required to reward interpersonal relationships (i.e., self-disclosure, making an impact (referred to as negative assertion), conflict management) can become too risky. That is, if a partner feels threatened and shares their deepest worries about the relationship, they run the possibility of being rejected, which, from the perspective of the person with weak differentiation, means the destruction of the self. Lower differentiation of the self may also be related with increased emotional reactivity (Bartle-Haring and Sabatelli, 1997). Bartle (1996) showed that for men, increased emotional reactivity to parents lowers their ability to trust

a flirting partner. Moreover, Hoffman (1984) showed that for both men and women, youths' freedom from responsibility, anxiety, guilt, insecurity, resentment, anger and inhibition about both parents reported better in love relationships using a general indicator of satisfaction in those relationships. As a result, it can be said that differentiation of self is a protective factor for interpersonal competence.

When the literature is examined, there seems to be a limited number of research on Peter Pan syndrome. In fact, there is no quantitative research in Türkiye apart from the scale development study (Kalkan, Batik, Kaya, and Turan, 2021). Therefore, there are no research results regarding its direct relationship with differentiation of self and interpersonal competence. However, there is some evidence that it is indirectly related to these variables. For example, individuals with Peter Pan syndrome are extremely egocentric. These men feel very lonely, they are worried about their loneliness. However, it can be said that they cannot make real friends despite their desire and need to belong. The fact that they avoid openly admitting their faults and taking responsibility for their behaviors makes their social relationships difficult. Although they want to share their feelings with a woman, they refuse these needs because they are afraid that their friends will see them weak. Despite their fear of being rejected by women, they can act in an unkind and judgmental manner toward them. They cannot exhibit consistent attitudes in their relations with the women (Kiley, 1997). Therefore, it is clear that people with the syndrome have difficulties in interpersonal relationships, including close relationships. This is in line with the characteristics of people who lack low differentiation of self and interpersonal competence skills put forward by Papero (1998). In addition, many studies draw attention to the link between high level of self-differentiation and relationship satisfaction (Dekel, 2010; Rodríguez-González, Skowron, Cagigal de Gregorio, and Muñoz San Roque, 2016; Skowron, 2000; Skowron and Friedlander, 1998). As mentioned above, Arnet (2004) points out that it is important to have a high level of separation, individualization and psychological maturity in the transition to emerging adulthood. So much so that these features are among the characteristics of people who have a high level of self-differentiation (Bomar and Sabatelli, 1996; Bowen, 1978). Schnarch (2009) suggests that individuals with higher levels of differentiation can maintain a strong sense of self even when they are closely connected to others, are able to calm and regulate themselves when they are emotionally hurt, and are able to respond calmly and tolerate growth when difficult interactions with a partner. In addition, Bomar and Sabatelli (1996) suggest that adolescents who perceive more differentiation with parents have better psychosocial maturity than adolescents who perceive less differentiation, and the problematic relationship between spouses and mother-son is an indicator of poor psychosocial maturity for boys. It can be said that men with Peter Pan syndrome experience a problematic mother-son relationship with low differentiation. The individual with Peter Pan syndrome wants to get rid of his mother's influence; but when he tries to do that, he feels guilty. This is particularly evident when approaching a woman. He expects the woman to act the way he wants and puts her in his mother's place within the limits he draws. If the woman doesn't live up to his expectations, he gets angry.

These people are unhappy with their own selves and the marriage of their parents in the background. It is clear that there is no emotional warmth or sharing in the family. The child feels crushed by his mother because he perceives her as all-powerful, hostile, and controlling (Quadrio, 1982). As a result of the disconnection with the father and negative feelings towards the mother, a low self-perception develops, and then, sense of belonging is lost (Kiley, 1997). Considering all these studies, it can be said that differentiation of self is a variable that predicts Peter Pan syndrome. In addition, having a psychosocial maturity level also requires interpersonal competence. It is clear that the egocentric nature of individuals with Peter Pan syndrome, their avoidance of taking responsibility, their unwillingness to admit their mistakes, and their hypersensitivity to rejection mean that they are inadequate in all dimensions of interpersonal competence. Therefore, it is assumed that interpersonal competence is a variable mediating the relationship between differentiation of self and Peter Pan syndrome. As a result, this research has two hypotheses:

Hypothesis 1: Differentiation of self predicts Peter Pan syndrome negatively and significantly.

Hypothesis 2: Interpersonal competence mediates the relationship between the differentiation of self and Peter Pan syndrome.

1. The Current Study

Peter Pan syndrome is a major problem commonly seen in males in emerging adulthood. It negatively affects the functionality of the individual in all areas and prevents him from developing healthy relationships with other people and becomes a source of distress for both the individual and the people in his life. With the importance of the problem situation, it is seen that this is only one study on this issue in Türkiye (Kalkan et al., 2021). Therefore, there is no direct research result regarding its relationship with other variables (differentiation of self and interpersonal competence) discussed in this study. However, it is aimed to present an original study supported by striking findings regarding the indirect relationship with these variables. It is hoped that the findings from this research will fill a crucial gap in the field of mental health and guide the research and intervention programs of experts. This study sought to investigate the mediating role of interpersonal competence in the link between differentiation of self and Peter Pan syndrome based on theoretical and empirical findings. The basic assumption of the current study is that Peter Pan syndrome will decrease as the level of differentiation of self and interpersonal competence increases.

2. Method

2.1. Research Design

A correlational research design was employed in this study. Using mediation analysis, the links between Peter Pan syndrome (outcome variable), interpersonal competence (mediator variable) and differentiation of self (predictor variable) were investigated.

2.2 Participants and Procedure

The present study comprised 425 men who were romantically involved and married. The age ranged from 18 to 30, with a mean of 20.55 (SD = 2.64). Of the participants 417 (98.1%) were single and 8 (1.9) were married.

2.3 Measures

2.3.1 Differentiation of Self Inventory-Revised (DSI-R): Skowron and Friedlander (1998) developed DSI, which was later revised as DSI-R by Skowron and Schmitt (2003) and, adapted to Turkish by Isik and Bulduk (2015). It is a 6-point Likert-type scale consist of 20 items. The fit values were seen to be at sufficient levels because of CFA (χ^2/df = 1.51, GFI = .93, AGFI = .90, CFI = .93 and RMSEA = .046). Cronbach's alpha value of the original form of the scale was .81, and the Turkish form was .80. In the present study was.71.

2.3.2 Interpersonal Competence Questionnaire-Short Form: The scale was developed by Buhrmester, Furman, Wittenberg, and Reis (1988) and adapted to Turkish by Sahin and Gizir (2013). The scale includes 25 items and five-point Likert. The fit values were seen to be at sufficient levels as a consequence of CFA (χ^2/df = 1.77, GFI = .94, AGFI = .93, CFI = .96 and RMSEA = .036). The Cronbach's alpha of the Turkish form of the scale was .87. In the present study was .88.

2.3.3 Peter Pan Syndrome Scale: The scale was developed by Kalkan et al. (2021). The scale includes 22 items and five-point Likert. It was determined by CFA that the fit values were at sufficient levels (χ^2/df = 1.26, GFI = .91, AGC = .86, CFI = .96 and RMSEA = .03). The Cronbach's alpha of the scale was .88. In the present study was .83.

2.4 Procedure and Ethics

The researcher's university's ethics committee approved the study (Date: 20/09/2022, Number: 05/01-02). The researcher used a web-based survey to gather research data. Both the participants' willingness to volunteer for the study and the confidentiality of their identities were guaranteed. The duration of the data gathering was roughly 30 minutes.

2.5 Statistical Analysis

When the values in Table 1 are taken into account, it may be said that the data exhibit normal distribution and that the allowable range of kurtosis and skewness values is from -1.5 to +1.5 (Tabachnick and Fidell, 2013). Executing "MultipleMediation Model 4" through PROCESS Macro allowed the tested model's mediation effects' statistical significance to be achieved in the study (Hayes, 2017).

3. Results

3.1 Descriptives and Correlations

The correlations between differentiation of self, interpersonal competence, and Peter Pan syndrome were found using Pearson's correlation coefficients.

Table 1. Correlations among variables and descriptive statistics

	1	2	3
1. Differentiation of self	-		
2. Interpersonal competence	.26**	-	
3. Peter Pan syndrome	-.45**	-.26**	-
Mean	79.26	86.04	50.09
SD	11.91	14.65	12.44
Skewness	-.05	-.27	.33
Kurtosis	-.18	1.2	.06

N = 425, ***p*<.01

Table 1 shows that differentiation of self is positively correlated with interpersonal competence (r = .26, p <.01) and negatively correlated with Peter Pan syndrome (r = -.45, p <.01). Interpersonal competence is negatively correlated with Peter Pan syndrome (r = -.26, p <.01).

3.2 Mediation Model Analysis

Results of the model, which is believed to play a mediating role of interpersonal competence in the relationship between differentiation of self and Peter Pan syndrome, are shown in Figure 1.

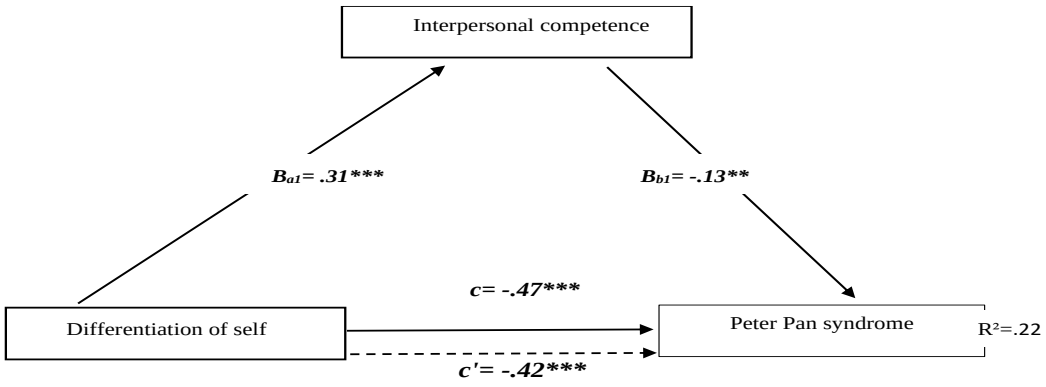

Figure 1. The mediator role of interpersonal competence in the relationship between differentiation of self and Peter Pan syndrome

According to Figure 1, the total effect of differentiation of self on Peter Pan syndrome (c = -.47, SH = .05, *t* = -10.27, *p*<.001) is statistically significant (Step 1). The direct effect of differentiation of self on interpersonal competence is statistically significant (B = .31, SH = .06, *t* = 5.44, *p* <.001) (Step 2). The direct effect of interpersonal competence on Peter Pan syndrome (B = -.13, SH = .04, *t* = -3.58, *p* <.01) is statistically significant (Step 3). When interpersonal competence and differentiation of self were added to the model at the same time (Step 4), the association between differentiation of self and Peter Pan syndrome diminished in terms of direct effect, but the significant value was remained unchanged (c '= -.42, SH = .05, *t* = -9.15, *p* <.001). In addition, according to the first model, differentiation of self predicts interpersonal competence significantly and positively (F = 29.6436, R^2 = .07, *p*<.0001) and differentiation of self explains .07% of the variance in interpersonal competence. According to the second model, differentiation of self and interpersonal competence predict Peter Pan syndrome significantly and negatively (F = 60.6394, R^2 = .22, *p* <.0001) and differentiation of self and interpersonal competence explained 22% of the variance in Peter Pan syndrome. According to the third model, differentiation of self directly, significantly, and negatively predicts Peter Pan syndrome (F = 105.5055, R^2 = .20, *p* <.0001) and differentiation of self explains 20% of total variance in Peter Pan syndrome. The bootstrap method was used to determine if the indirect effect is significant or not, and the values for the effects between the test model's variables are shown in Table 2.

Table 2. The comparison of direct and specific indirect effect of differentiation of self on Peter Pan syndrome through interpersonal competence

			Product of Coefficients		Bootstrapping 95% BCa Confidence Interval	
Effects	Point Estimate	SE	*t*	*p*	Lower	Upper
Indirect Effect	-.0425	.0151	-	-	-.0758	-.0172
Total Effect	-.4666	.0454	-10,2716	.00***	-.5559	-.3773
Direct Effect	-.4241	.0463	-9,1509	.00***	-.5152	-.3330

N= 425, ***p< .001

For the mediating effect to be significant, the bootstrap confidence interval lower and upper limit values should be above or below zero and should not contain zero (Preacher and Hayes, 2008). It can be observed from Table 2 that the mediation effect is strong. The range for BootLLCI and BootULCI is as anticipated. The analysis's results show that the indirect effect of differentiation of self through interpersonal competence on the Peter Pan syndrome is statistically significant.

Discussion

In this study, which examined the mediator role of interpersonal competence in the relationship between differentiation of self and Peter Pan syndrome in males in emerging adulthood, it was found that there was a positive link between differentiation of self and interpersonal competence, and both variables were negatively associated with Peter Pan syndrome, as expected. In addition, the mediating role of interpersonal competence was found to be statistically significant.

Papero (1988) draws attention to the fact that differentiation of self is positively related to interpersonal competence and that it is a predictor of interpersonal competence. Papero (1988) suggests that low differentiation of self may hinder interpersonal competence. Bowen (1978) argues that the blurring of interpersonal boundaries due to fusion creates internal and interpersonal anxiety. He argues that this situation, accompanied by emotional reactivity, may cause a lack of interpersonal skills and fears of interpersonal relationships in adolescents. As worry increases in interpersonal connections, risk-taking for interpersonal competence can become quite threatening, and this situation can increase anxiety and cause social withdrawal. Thus, interaction problems within the family can also be reflected in relationships outside the family owing to lack

of interpersonal skills and worry in relationships (Bartle-Haring and Sabatelli, 1997). They also revealed that low level of emotional reactivity towards parents had a positive effect on interpersonal competence. Yang (1999) revealed that differentiation has a positive and direct effect on interpersonal competence for male young adults and emotional reactivity was negatively related to interpersonal competence. Similarly, Dakin (2006) concluded that emotional reactivity is negatively related to interpersonal competence. Consistent with the studies discussed above, the results of this study also show that there is a positive link between differentiation of self and interpersonal competence.

According to the current study, there is a negative link between differentiation of self and Peter Pan syndrome, and differentiation of self is a negative predictor of Peter Pan syndrome. In the related literature, there is no direct research on the link between differentiation of self and Peter Pan syndrome and the link between the syndrome and interpersonal competence. However, there are studies that will enable us to make important inferences about the relationship between these variables. Arnett (2004) draws attention to the process of separation-completion of individuation and psychological maturity as crucial psychological determinants of transition to adulthood. Young adult men with Peter Pan syndrome experience distress in these processes. The psychosocial maturity process also includes interpersonal competence, and it is mentioned that family system differentiation and individualization are related to psychosocial maturity (Greenberger and Sorensen, 1974). The two most significant signs of inadequate psychosocial maturity for the men were a less distinct marital dyad and a strained mother-son connection (Bomar and Sabatelli, 1996). So much so that men with Peter Pan syndrome have a fused and troubled relationship with their mothers. Individuals with the syndrome are extremely egocentric, which is in line with the characteristics of people with low differentiation of self and low interpersonal competence as stated by Papero (1998). Men with Peter Pan syndrome avoid assuming the responsibilities of adulthood, do not have the ability to regulate emotions, and have difficulty in establishing a close relationship-autonomy balance (Kiley, 1997). Men with this syndrome feel valued depending on their acceptance by others. This is closely related to a low differentiation of self. Family members are encouraged to stand out for themselves and take ownership of their acts in well-differentiated households. In contrast, family members in undifferentiated households are emotionally fused or separeted, which prevents age-appropriate individuation (Minuchin, 1974). Patterns of interaction that support tolerance for both individuality and closeness are also represented in well-differentiated family systems (Stierlin, Levi, and Savard, 1971). In a poorly differentiated family, strong cohesion or rigid triangulation in the family does not allow a growing child to feel, think, and act on his own. Age-appropriate individuation is not encouraged. The child has difficulty in acting autonomously and mostly functions in response to others (Kerr and Bowen, 1988). Boys with Peter Pan syndrome have the problem of not being able to enter their friend groups when they reach adolescence and even if they do, they cannot see themselves as a member of this group. This problem also manifests itself in close relationships at the beginning of emerging adulthood. These men are far from displaying consistent attitudes and reactions in their close relationships (Kiley, 1997). Thus, they experience serious problems in their marriage and romantic relationships (Dalla, Marchetti, Sechrest, and White, 2010). These problems they experience in friends and close relationships are closely related to both low self-differentiation and low interpersonal competence. Indeed, Papero (1988) reveals that lack of self differentiation hinders interpersonal competence with increased egocentrism, and both have a distorting effect on interpersonal relationships. Bartle (1996) shows that low differentiation for men reduces the ability to trust a dating partner. According to Bowen (1978), having high self-differentiation and interpersonal competence enable one to better control the emotional arousal felt in challenging interpersonal settings. Scharf et al. (2004) argue that differentiation of self give young adults an opportunity to discuss and resolve conflicts, and experience open communication in relationships without feeling extremely defenseless or threatened by opposing perspectives. These also include interpersonal competence (Bartle-Haring and Sabatelli, 1997). In addition, Wilson (2020) suggests that self-differentiation in challenging

interpersonal relationships enables even when the intensity is higher to a partner can still regulate when hurt and tolerate growth.

Finally, well-differentiated individuals do not hold others accountable for their actions and have a realistic self-image independent of the approval and acceptance of others (Bowen, 1978; Kerr and Bowen, 1988). However, because individuals with Peter Pan syndrome do not want to admit their own mistakes, they always tend to put the blame on something or someone else, and they feel valued to the extent that they are accepted by others (Kiley, 1997). Such that poorly differentiated individuals are overly sensitive to the assessments and criticisms of others. Therefore, their self-esteem is completely dependent on others (Bowen, 1978). Considering all these studies, it can be thought that the hypotheses that differentiation of self predicts Peter Pan syndrome negatively and that to this relationship is mediated by interpersonal competence are confirmed.

Conclusion and Suggestions

According to findings of this study, interpersonal competence and differentiation of self are key elements in lowering Peter Pan syndrome. However, this research has some limitations. First off, as self-report scales were employed to collect the study's data, the concepts covered in the study are restricted to those instruments, and bias mistakes may result. Second, it can be difficult to predict cause-and-effect linkages because the cross-sectional design is used. Future study can examine the link between factors through experimental and longitudinal studies. Both quantitative and qualitative data can be gathered through mixed pattern research. This study was conducted on a non-clinical sample. In future studies, Peter Pan syndrome and its relationship with different variables can be investigated in clinical samples.

It may be advised that mental health specialists create protective and preventative programs to lessen Peter Pan syndrome based on these findings, as well as the predictor elements in this study. Future studies can concentrate on various protective and risk factors for Peter Pan syndrome, or they can improve the efficacy of the current study by including new variables that might be connected to the existing variables.

References

Arnett, J.J., (2004). *Emerging adulthood: the winding road from late teens through the twenties*. Oxford: Oxford University Press.

Aylmer, R. C. (1998). The launching of the single young adult. In E. Carter & M. McGoldrick (Eds.), *The changing family life cycle* (2nd ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Arnett, J. J. (1994). Are college students adults? Their conceptions of the transition to adulthood. *Journal of Adult Development*, *1*(4), 213-224. https://doi.org/10.1007/BF02277582.

Arnett, J. J. (1998). Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context. *Human Development*, *41*(5-6), 295-315. https://doi.org/10.1159/000022591.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, *55*(5), 469–480. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469.

Bartle, S. E. (1996). Family of origin and interpersonal contributions to the interdependence of dating partners' trust. *Personal Relationships*, *3*(2), 197-209. https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.1996.tb00112.x.

Bartle-Haring, S., & Sabatelli, R. M. (1997). Emotional reactivity toward parents and interpersonal competence: Differences across gender and type of relationship. *Journal of Youth and Adolescence*, *26*(4), 399-413. https://doi.org/10.1023/A:1024577204356.

Becvar, R., & Becvar, D. (2003). *Family therapy: A systemic integration*. Boston: Allyn and Bacon.

Bomar, J. A., & Sabatelli, R. M. (1996). Family system dynamics, gender, and psychosocial maturity in late adolescence. *Journal of Adolescent Research*, *11*(4), 421-439. https://doi.org/10.1177/0743554896114003.

Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Jason Aronson.

Buhrmester, D., Furman, W., Wittenberg, M. T., & Reis, H. T. (1988). Five domains of interpersonal competence in peer relationships. *Journal of Personality and Social psychology*, *55*(6), 991. https://doi.org/10.1037/0022-3514.55.6.991.

Burger, J. M. (2006). *Kişilik* (İD Erguvan Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Carter, E., & McGoldrick, M. (1999). *The expanded family life cycle: Individual, family, and social perspectives* (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon.

Dakin, L. (2006). *The relationship between indirect family factors, emotional reactivity, and young adults' interpersonal competence* (Doctoral dissertation). Auburn University, Alabama.

Dalla, R. L., Marchetti, A. M., Sechrest, E. A., & White, J. L. (2010). "All the men here have the Peter Pan syndrome-they don't want to grow up": Navajo adolescent mothers' intimate partner relationships-A 15-year perspective. *Violence Against Women*, *16*(7), 743-763. https://doi.org/10.1177/107780121037486.

Dekel, R. (2010). Couple forgiveness, self-differentiation and secondary traumatization among wives of former POWs. *Journal of Social and Personal Relationships*, *27*(7), 924-937. https://doi.org/10.1177/026540751037721.

Erikson, E. H. (1984). *İnsanın sekiz çağı* (1. Basım), (Çev. T. Bedirhan Üstün ve Vedat. P.). Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

Garbarino, J., Gaa, J. P., Swank, P., McPherson, R., & Gratch, L. V. (1995). The relation of individuation and psychosocial development. *Journal of Family Psychology*, *9*(3), 311. https://doi.org/10.1037/0893-3200.9.3.311.

Green, J. O., & Burleson, B. R. (2003). Preface. In J. O. Green & B. R. Burleson (Eds.), *Handbook of communication and social interaction skills* (pp. 1-3). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Greenberger, E., & Sørensen, A. B. (1974). Toward a concept of psychosocial maturity. *Journal of Youth and Adolescence*, *3*(4), 329-358. https://doi.org/10.1007/BF02214746.

Grolnick, W. S. (2003). *The psychology of parental control: How well-meant parenting backfires*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Hayes, A. F. (2017). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach.* Guilford Publications.

Hoffman, J. A. (1984). Psychological separation of late adolescents from their parents. *Journal of Counseling Psychology*, *31*(2), 170. https://doi.org/10.1037/0022-0167.31.2.170.

Johnson, P., & Buboltz, W. C. (2000). Differentiation of self and psychological reactance. *Cont emporary Family Therapy*, *22*(1), 91-102. https://doi.org/10.1023/A:1007774600764.

Işık, E., & Bulduk, S. (2015). Psychometric properties of the differentiation of self inventory-revised in Turkish adults. *Journal of Marital and Family Therapy*, *41*(1), 102-112. https://doi.org/10.1111/jmft.12022.

İlhan, H. (2016). *Genç yetişkinlerin romantik ilişkilerinde bilişsel çarpıtmalarının ve kişilerarası yetkinliklerinin incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Melikşah Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Kalkan, M., Batık, M. V., Kaya, L., & Turan, M. (2021). Peter Pan Syndrome "Men Who Don't Grow": Developing a Scale. *Men and Masculinities*, *24*(2), 245-257. https://doi.org/10.1177/1097184X1987485.

Kerr, M. E., & Bowen, M. (1988). *Family evaluation*. New York: Norton.

Kiley, D. (1997). *Peter Pan Syndrome: Men who never grow up*. Ankara: HYB Publications.

Mattanah, J. F., Hancock, G. R., & Brand, B. L. (2004). Parental attachment, separation-individuation, and college student adjustment: A structural equation analysis of mediational effects. *Journal of Counseling Psychology*, *51*(2), 213. https://doi.org/10.1037/0022-0167.51.2.213.

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Harvard University Press.

Mirkin, M. P. (1983). The Peter Pan syndrome: inpatient treatment of adolescent anorexia nervosa. *International Journal of Family Therapy*, *5*(3), 179-189. https://doi.org/10.1007/BF00926583.

Nichols, M. P., & Schwartz, R. C. (2004). *Family therapy: Concepts and methods* (5th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

Papero, D. V. (1988). Training in Bowen therapy. In Liddle, H. A., Breunlin, D. C., and Schwartz, R. C. (Eds.) *Handbook of family therapy training and supervision*. Guilford, New York.

Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods, 40*(3), 879–891. https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879.

Rodríguez-González, M., Skowron, E. A., Cagigal de Gregorio, V., & Muñoz San Roque, I. (2016). Differentiation of self, mate selection, and marital adjustment: Validity of postulates of Bowen theory in a Spanish sample. *The American Journal of Family Therapy*, *44*(1), 11-23. https://doi.org/10.1080/01926187.2015.1099415.

Rose-Krasnor, L. (1997). The nature of social competence: A theoretical review. *Social Development*, *6*(1), 111-135. https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.1997.tb00097.x.

Şahin, E. E., & Gizir, C. A. (2013). Kişilerarası yetkinlik ölçeği-kısa formu: Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *9*(3), 144-158. https://doi.org/10.17860/efd.45237.

Şahin, E. E., & Gizir, C. A. (2014). Üniversite öğrencilerinde utangaçlık: Benlik saygısı ve kişilerarası yetkinlik değişkenlerinin rolü. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, *5*(41), 75-88. https://doi.org/10.17066/pdrd.33036.

Scharf, M., Mayseless, O., & Kivenson-Baron, I. (2004). Adolescents' attachment representations and developmental tasks in emerging adulthood. *Developmental Psychology*, *40*(3), 430. https://doi.org/10.1037/0012-1649.40.3.430.

Schnarch, D. (2009). *Intimacy & desire: Awaken the passion in your relationship*. Scribe Publications.

Seiffge-Krenke, I. (2006). Coping with relationship stressors: The impact of different working models of attachment and links to adaptation. *Journal of Youth and Adolescence*, *35*(1), 24-38. https://doi.org/10.1007/s10964-005-9015-4.

Skinner, J. (1957). James M. Barrie or the boy who wouldn't grow up. *American Imago*, *14*(2), 111-141.

Skowron, E. A., & Friedlander, M. L. (1998). The Differentiation of Self Inventory: Development and initial validation. *Journal of Counseling Psychology*, *45*(3), 235. https://doi.org/10.1037/0022-0167.45.3.235.

Skowron, E. A., & Schmitt, T. A. (2003). Assessing interpersonal fusion: Reliability and validity of a new DSI fusion with others subscale. *Journal of Marital and Family Therapy*, *29*(2), 209-222. https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.2003.tb01201.x.

Skowron, E. A. (2000). The role of differentiation of self in marital adjustment. *Journal of Counseling Psychology*, *47*(2), 229. https://doi.org/10.1037/0022-0167.47.2.229.

Spitzberg, B. H., & Cupach, W. R. (1989). *Handbook of interpersonal competence research.* New York: Springer-Verlag.

Stierlin, H., Levi, L. D., & Savard, R. J. (1971). Parental perceptions of separating children. *Family Process*, *10*(4), 411-427. https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1971.00411.x.

Quadrio, C. (1982). The Peter Pan and Wendy syndrome: A marital dynamic. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, *16*(2), 23-28. https://doi.org/10.3109/0004867820916118.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.

Wilson, C. E. (2020). *The association between differentiation of self and romantic relationship outcomes and the mediating role of communication behaviors* (Doctoral dissertation). Kansas State University.

Yang, K. L. (1999). *The relationships among family dynamics, interpersonal competence and psychological adjustment in late adolescence and young adulthood: A Taiwanese sample* (Doctoral dissertation). The Ohio State University.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Sosyal ve Beşerî Bilimler Alanı Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Tarih: 20/09/2022

No: 05/01-02

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Mayıs/May-2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Aralık/December-2024

Investigation of the Relationship Between Borderline Personality Features and Metacognition and State-Trait Anxiety in a Non-Clinic Sample *

Klinik Olmayan Örneklemde Borderline Kişilik Özellikleri ile Üstbiliş ve Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Doç. Dr. Haydeh FARAJİ[1], Ecem TÜRKAN VARDAR[2]

Abstract

The current study examined the relationship between borderline personality features, metacognition, state, and trait anxiety. The volunteers (N=442) were administered the Metacognition Questionnaire (MCQ-30), Borderline Personality Questionnaire (BPQ), Socio-demographic Data Form, and finally State-Trait Anxiety Inventory (STAI). The SPSS 25.0 program was preferred in the analysis of the research data. TAI (r=.645, p<0.01) and the SAI (r=.551, p<0.01) showed a substantial and positive connection with the BPQ. The Metacognition Questionnaire and the Borderline Personality Questionnaire were determined to have a significant correlation (r=.326, p<0.01). TAI (r=.472, p<0.01) and SAI (r=.356, p<0.01) both showed a substantial and positive connection with the Metacognition Questionnaire. It has been suggested that borderline personality features may cause anxiety in the person, the person may use dysfunctional metacognitions to cope with the current anxiety, and the maladaptive metacognitions used may be effective in the continuation of anxiety and borderline personality features. In light of these results, it is thought that it would be helpful to add therapeutic interventions on behalf of their dysfunctional metacognitions and complementary training and techniques to the therapy processes to help people with borderline personality features gain awareness and regulate their frequently experienced negative emotions such as anxiety.

Keywords: Borderline personality features, borderline personality disorder, trait anxiety, state anxiety, metacognition

Paper Type: Research

Öz

Bu çalışmanın amacı borderline kişilik özellikleri, üstbiliş, durumluk ve sürekli kaygı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Katılımcılara (N=442) Üstbiliş Ölçeği (ÜBÖ-30), Borderline Kişilik Ölçeği (BKÖ), Sosyodemografik Bilgi Ölçeği ve son olarak Durumluk/Sürekli Kaygı Ölçeği (DSKÖ) uygulanmıştır. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Sürekli Kaygı Ölçeği (r=.645, p<0.01) ve Durumluk Kaygı Ölçeğinin (r=.551, p0.01) her ikisi de Borderline Kişilik Ölçeği ile önemli ve pozitif bir ilişki göstermiştir. Üstbiliş Ölçeği ile Borderline Kişilik Ölçeği arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (r=.326, p<0.01). Sürekli Kaygı Ölçeği (r=.472, p<0.01) ve Durumluk Kaygı Ölçeğinin (r=.356, p<0.01) her ikisinin de Üstbiliş Ölçeği ile anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Borderline kişilik özelliklerinin kişide kaygıya neden olabileceği, kişinin mevcut kaygıyla baş etmek için işlevsel olmayan üstbilişler kullanabileceği ve kullanılan uyumsuz üstbilişlerin kaygı ve

* Bu makale, Ecem Tuğçe Türkkan'ın Doç. Dr. Haydeh Faraji'nin danışmanlığını yürüttüğü, ''*Borderline Kişilik Özellikleri ile Üstbiliş ve Sürekli Kaygı Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi''* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[1]Doç. Dr., Fen-Edebiyat Fakültesi, haydehfaraji@aydin.edu.tr,
[2]Uzm. Klinik Psikolog, ecem.turkkan@gmail.com.

Atıf için (*to cite*): Faraji, H. & Türkkan Vardar, E. (2025). Investigation of the relationship between borderline personality features and metacognition and state-trait anxiety in a non-clinic sample. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 713-726.

borderline kişilik özelliklerinin süreğen hale gelmesinde etkili olabileceği öne sürülmüştür. Bu sonuçlar ışığında, borderline kişilik özellikleri gösteren kişilerin terapilerine işlevsel olmayan üstbilişleri adına farkındalık kazanımını sağlayacak müdahelelerin, kaygı gibi sık deneyimledikleri olumsuz duygularını düzenlemeye yönelik tamamlayıcı eğitim ve tekniklerin eklenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Borderline kişilik özellikleri, borderline kişilik bozukluğu, sürekli kaygı, durumluk kaygı, üstbiliş

Makale Türü: Araştırma

Introduction

Borderline personality disorder (BPD) is a severe disorder characterized by lability in affect, instability in cognitive processes and behaviors, inconsistency in interpersonal relationships, self-destructive actions, and issues with self-image (Faraji, 2021). Borderline patients have a low threshold for anxiety, an unintegrated perception of who they are, and ego fragility (Rockland, 2016). On the other hand, when it comes to borderline personality features, these symptoms do not appear to be severe enough to impair the functionality of individuals' work and social life (Faraji & Güler, 2021). So borderline personality features can be seen as milder forms of borderline personality disorder symptoms that do not cause a significant impact on an individual's life but still impact adversely in lower degrees.

People with borderline personality features (BPF) may depend on others in close relationships, and they greatly influence their sense of self-worth. Moreover, borderline individuals are characterized by a weak ego; they may experience sudden disappointments and anxiety in situations such as a possible separation, rejection, or change of environment that they may experience in daily life. They also have difficulties coping with the anxiety they experience (Hepp et al., 2018).

Anxiety is a common emotion in people with BPF (Öztürk & Uluşahin, 2014), and BPD has high comorbidity with anxiety disorders (Shah & Zanarini, 2018). Andover et al. (2005) state that intense anxiety level has an important and central place for borderline patients. Individuals with borderline personality features generally describe anxiety as a continuing feeling of boredom, emptiness, and dissatisfaction (Gratz et al., 2007).

Difficulties in understanding and expressing mental states are the primary challenges faced by individuals with BPF (D'Abate et al., 2020). Dimaggio et al. (2009) state that borderline patients have difficulty understanding not only their minds but also the minds of others. Semerari et al. (2014) report that people with borderline personality features struggle with critically reflecting on their ideas about themselves and others. They also have difficulties recognizing the emotions of others (Levine et al., 1997; Faraji & Tezcan, 2022). They also show mentalizing problems, such as the inability to combine various mental states and the inability to clearly distinguish between what is happening in one's inner and outer world (Semerari et al., 2015).

The capacity to figure out and consider mental processes to manage daily activities, cognitive processes, and interpersonal interactions is known as metacognition (Semerari et al., 2007). Over time, emotional attributions have been added to this definition in addition to cognitive processes (Lysaker et al., 2018). It is stated that problems related to metacognition may be related to many psychopathologies and may be effective in the continuation of psychological symptoms (Cartwright-Hatton & Wells, 2004; Tosun & Irak, 2008). At this point, metacognitive functions related to BPF may be practical in terms of maladaptive emotions, dysfunctional thoughts, and maladaptive coping methods. It can be effective in maintaining symptoms such as difficulty in understanding and expressing mental states, emotional dysregulation, and relational issues (Fonagy et al., 2015).

It is stated that defective metacognitive beliefs are linked with persistent emotional pain as they direct maladaptive coping strategies in response to unpleasant experiences (Wells, 2009). In individuals with borderline personality features, dysfunctional beliefs are central and negatively affect the person's daily life (Bhar et al., 2008). Their thoughts are characterized by these three basic suppositions: "Dangers and evil intentions abound in the world." " I'm fragile and defenseless." and "I am an innately unacceptable person" (Türkçapar & Işık, 2000; Bhar et al., 2008). It is thought that these assumptions may cause anxiety in people with BPF and that the person may use some metacognitive strategies as dysfunctional coping methods in order to cope with this tension. Indeed, studies have shown that there is an association between metacognition problems and BPF (Outcalt et al., 2016; Maillard et al., 2017; Vega et al., 2020). Moreover, anxiety may have a major impact in determining how vulnerable cognitive processing is to emotional intervention in borderline individuals, according to Holtmann et al. (2013). In addition, it is seen that especially metacognitive traits are addressed in the treatment of anxiety problems (Wells, 2006). In light of this information, it is assumed that the metacognitive traits of people with BPF might be related to anxiety. The first hypothesis of the study is that metacognitions predict borderline personality features, and the second is that state and trait anxiety predict borderline personality features. This article's objective is to delve into the relationships between BPF, metacognition, state anxiety, and trait anxiety. This research is expected to advance the understanding of how borderline personality features, state-trait anxiety, and metacognition are related. More importantly, it is thought that examining this relationship will contribute to clinical practice in determining which therapy methods and complementary training may be beneficial in the psychotherapeutic interventions of individuals with borderline personality features.

1. Method

1.1. Study Design and Participants

A relational screening method was used. Due to the population exceeding 100,000, a sample size of 384 is sufficient to represent the population with a 0.05 margin of error and a 95% confidence interval (Ural & Kılıç, 2013). The sample was selected through convenience sampling from individuals residing in Istanbul, Turkey. The universe of the study includes individuals over the age of 18 living in the province of Istanbul without a clinical diagnosis. The sample of the research comprises 442 adults, with a minimum age of 18, who voluntarily participated in the study. The mean age of the sample is 29 (SD = 8), and the gender distribution is 66.5% female (n = 294) and 33.5% male (n = 148). The mean age of the participants was 28.53 ± 8.22; the youngest participant was 18 years old, and the oldest was 50 years old.

1.2 Measures

1.2.1. Socio-demographic Data Form

The researchers prepared the form for collecting socio-demographic data. It contains items to ascertain details such as the participant's age, gender, profession, and monthly income.

1.2.2. Borderline Personality Questionnaire (BPQ)

The questionnaire, created by Poreh et al. (2006), comprises a total of 80 items to assess borderline personality features. In this scale, Poreh et al. (2006) created a separate subscale for each characteristic feature defining Borderline Personality Disorder based on DSM-IV and 5 (criteria has not changed with new manual) criteria Ceylan carried out Turkish adaptation of the questionnaire with university students (2017). The coefficient alpha value was determined to be 0.89 for the total scale (Ceylan, 2017). It has nine sub-dimensions. Cronbach's Alpha coefficients for this study were 0.61 for impulsivity, 0.70 for affective instability, 0.65 for abandonment, 0.68 for relationships, 0.69 for self-image, 0.60 for suicide/self-injurious behavior, 0.68 for emptiness, 0.84 for intense anger, 0.72 for quasi-psychotic states, and 0.91 for the total score. In this study,

the Borderline Personality Questionnaire was used to evaluate the borderline personality traits of the participants, rather than to diagnose individuals according to DSM-5 criteria.

1.2.3. Metacognition Questionnaire (MCQ-30)

MCQ-30 is a self-report inventory that measures individuals' metacognitive traits. It consists of 30 items and five subscales (Wells & Cartwright-Hatton, 2004). Scores on a 4-point Likert-type scale ranging from (4) “strongly disagree” to (3) “strongly agree” range from 30 to 120, with increasing scores indicating increased pathological metacognitive activity (Wells & Cartwright-Hatton, 2004). The cognitive confidence subscale measures one's self-trust in memory and concentration skills. The subscale for positive beliefs about worry includes optimistic ideas about worrying. Cognitive awareness is the frequent preoccupation with what is going on in one's mind. The uncontrollability and danger include the belief that 'one must control one's worries in order to function and stay safe.' Finally, the belief about the need to control thoughts implies frequent checking of ideas. The Cronbach's alpha score was .86 (Tosun & Irak, 2008). Cronbach Alpha (α) coefficients for this study were 0.84 for the positive beliefs about worry subscale, 0.75 for the uncontrollability/danger subscale, 0.86 for the cognitive confidence subscale, 0.85 for the need to control thoughts subscale, 0.79 for the cognitive awareness subscale, and 0.92 for the total score.

1.2.4. State-Trait Anxiety Inventory (STAI)

It is a self-report inventory designed to measure state and trait anxiety traits (Spielberger et al., 1971). STAI consists of 40 items in total and has two inventories: state anxiety and trait anxiety. The questions are 4-point Likert type (1: Rarely, 2: Sometimes, 3: Often, 4: Almost always). There are ten inverted statements in the state anxiety scale. These are items 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19 and 20. In the trait anxiety scale, the number of inverted statements is seven, and these are items 21, 26, 27, 30, 33, 36, and 39. The scores obtained from both scales vary between 20 and 80. The higher the score, the higher the anxiety level. The alpha coefficient for the TA dimension of the inventory ranged between 0.83 and 0.87, and the alpha coefficient for the SA dimension ranged between 0.94 and 0.96. (Öner and Le Compte, 1983). The state anxiety sub-dimension had a coefficient alpha value of 0.90, whereas the trait anxiety sub-dimension had a coefficient alpha of 0.87 in this study.

1.3. Data analysis

Firstly, the normal distribution assumption was checked. To evaluate this assumption, kurtosis and skewness coefficients were examined, and the fact that these two coefficients fall within the value range of -2 to 2 indicates that the assumption of a normal distribution is fulfilled (George & Mallery, 2010).

Table 1. Kurtosis and skewness coefficients of BPQ, STAI, and MCQ-30 scores

	Kurtosis	Skewness
State Anxiety	0.26	0.71
Trait Anxiety	-0.37	0.27
BPQ	0.29	0.81
BPQ-Impulsivity	1.12	1.15
BPQ- Affective Instability	-0.11	0.68
BPQ-Abandonment	1.98	1.38
BPQ-Relationships	-0.17	0.77
BPQ- Self-image	1.97	1.60
BPQ-Suicide/self-mutilation Behavior	1.42	1.10
BPQ- Emptiness	0.78	1.01
BPQ- Intense Anger	-0.82	0.74
BPQ- Quasi-Psychotic States	-0.50	0.69
Metacognition Questionnaire (MQ)	-0.19	0.34
MQ- Positive Beliefs about Worry	-0.60	0.33
MQ- Uncontrollability and Danger	-0.54	0.41
MQ- Cognitive Confidence	-0.14	0.75

MQ- Need to Control Thoughts	-0.55	0.55
MQ Cognitive Awareness	-0.45	-0.14

The link between the variables was investigated using Pearson correlation analysis. The role of intermediaries was investigated using a stepwise regression analysis. The confidence interval referenced in the study was 95%, and the p-value was 0.05.

1.4. Procedure and Ethical Considerations

First, the required approvals were obtained from the individuals who conducted the investigations on the Turkish version of the scales, their reliability, and validity. Subsequently, approval from the ethics committee of İstanbul Aydin University, dated 10.03.2022 and numbered 2022/04, was obtained, and data collection for the research commenced. The scales, instructions, and information form were sent via a Google link to the individuals who voluntarily participated in the study through online platforms (WhatsApp, Instagram, and Facebook). No identification information was obtained from the participants. The collected data were coded and transferred to SPSS 25, making them ready for analysis.

2. Results

Table 2. Findings of the correlation between BPF, STA, and MC by Pearson correlation test

	1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**	**17**	**18**
1-State Anxiety(SA)	1																	
2-Trait Anxiety(TA)	,722**	1																
3-BPF	,551**	,645**	1															
4- BPF-Impulsivity	,199**	,102*	,349**	1														
5-BPF-Affective Instability	,398**	,520**	,809**	,143**	1													
6- BPF-Abandonment	,407**	,477**	,711**	,164**	,480**	1												
7- BPF-Relationships	,375**	,434**	,747**	,152**	,570**	,563**	1											
8- BPF- Self-image	,449**	,544**	,702**	,106*	,553**	,500**	,453**	1										
9- BPF-Suicide/self-mutilation Behavior	,195**	,209**	,328**	,097*	,165**	,266**	,246**	,108*	1									
10-BPF-Emptiness	,513**	,584**	,779**	,164**	,564**	,542**	,511**	,640**	,152**	1								
11- BPF- Intense Anger	,353**	,427**	,754**	,257**	,596**	,402**	,499**	,386**	,144**	,503**	1							
12- BPF- Quasi Psychotic States	,277**	,350**	,467**	,143**	,354**	,207**	,196**	,267**	,094*	,278**	,192**	1						
13-Metacognition (M)	,356**	,472**	,326**	0,007	,339**	,211**	,235**	,240**	0,002	,240**	,204**	,304**	1					
14- M- Positive Beliefs about Worry	,219**	,298**	,220**	-0,029	,183**	,182**	,163**	,125**	0,019	,132**	,151**	,284**	,735**	1				
15- M-Uncontrollability and Danger	,310**	,393**	,358**	,098*	,348**	,220**	,261**	,186**	0,048	,267**	,251**	,300**	,849**	,548**	1			
16- M-Cognitive Confidence	,288**	,309**	,182**	0,012	,188**	,122*	,170**	,168**	-0,023	,163**	,128**	0,046	,658**	,284**	,426**	1		
17- M- Need to Control Thoughts	,416**	,598**	,376**	-0,005	,364**	,264**	,250**	,366**	-0,020	,288**	,247**	,308**	,839**	,487**	,695**	,495**	1	

18- M Cognitive Awareness	,118*	,194**	,112*	-0,043	,216**	0,019	0,057	0,060	-0,008	0,068	0,003	,239**	,756**	,528**	,619**	,268**	,517**	1

***p<0.01, *p<0.05*

The correlation analysis revealed a weak and positive relationship between the SA and the following variables: BPF-impulsivity *(r=.199, p<0.01),* suicide/self-mutilation behavior (*r=.195, p<0.01),* quasi psychotic states *(r=.277, p<0.01),* mdimentions positive beliefs about worry *(r=.219, p<0.01),* cognitive confidence *(r=.288, p<0.01)* and cognitive awareness *(r=.118, p<0.01).* A moderate and positive correlation was found between the SA and the following variables: BPF affective instability (*r=.398, p<0.01),* abandonment *(r=.407, p<0.01),* relationships *(r=.375, p<0.01),* self-image *(r=.449, p<0.01),* emptiness *(r=.513, p<0.01),* ıntense anger *(r=.353, p<0.01),* total score of metacognition *(r=.356, p<0.01),* and it's dimentions uncontrollability and danger *(r=.310, p<0.01)* and need to control thoughts (*r=.416, p<0.01,* see Table 1.)

The correlation analysis revealed a weak and positive relationship between the TA and the following variables which are BPF dimensions: Impulsivity (r=.102, p<0.01), Suicide/self-mutilation behavior (r=.209, p<0.01), positive beliefs about worry (r=.298, p<0.01) and cognitive awareness (r=.194, p<0.01).

A moderate and positive correlation was determined between the TA and Borderline Personality (r=.645, *p<0.01). A*lso there is a moderate and positive correlation between TA and BPF's dimensions of affective ınstability (r=.520, p<0.01), abandonment (r=.477, p<0.01), relationships (r=.434, p<0.01), self-image (r=.544, p<0.01), emptiness (r=.584, p<0.01), intense anger (r=.427, p<0.01), quasi psychotic states (r=.350, p<0.01),

A moderate and positive correlation was found between TA Metacognition (r = .472, p < 0.01) and its dimensions: Uncontrollability and danger (r = .393, p < 0.01), cognitive confidence (r = .309, p < 0.01), and needs to control thoughts (r = .598, p < 0.01; see Table 1).

The correlation analysis revealed a moderate and positive relationship between the Borderline Personality Features and the following variables: SAI *(r=.551, p<0.01),* Metacognition *(r=.326, p<0.01),* and also between the uncontrollability and danger *(r=.358, p<0.01)* and need to control thoughts *(r=.376, p<0.01)* which are dimensions of M.

A weak and positive correlation was detected between the Borderline Personality and the M.'s dimensions of positive beliefs about worry *(r=.220, p<0.01),* m- cognitive confidence *(r=.182, p<0.01)* and cognitive awareness (*r=.112, p<0.01,* see Table 2).

The correlation analysis revealed a weak and negative relationship between the BPF-Impulsivity and the dimensions of M-positive beliefs about worry (*r=.-0,029, p<0.01),* need to control thoughts *(r=.-0,005, p<0.01)* and cognitive awareness (*r=.-0,043, p<0.01,* see Table 2).

A moderate correlation was detected between the BPQ- Affective Instability and the Metacognition Questionnaire *(r=.339, p<0.01)* and its dimensions uncontrollability and danger *(r=.348, p<0.01),* need to control thoughts *(r=.364, p<0.01*). a weak but positive correlation was found between the BPF-Affective Instability and the Positive Beliefs about Worry *(r = .183, p < 0.01),* Cognitive Confidence *(r = .188, p < 0.01),* and Cognitive Awareness (*r* = .216, p < 0.01; see Table 2), which are dimensions of M.

The correlation analysis revealed a weak and positive relationship between the BPF-Relationships and the following variables: Metacognition *(r=.235, p<0.01),* and its dimensions positive beliefs about worry *(r=.163, p<0.01),* uncontrollability and danger *(r=.261, p<0.01),* cognitive confidence (*r=.170, p<0.01,* see Table 2).

The correlation analysis revealed a weak and positive relationship between the BPF- Self-image and the following variables: Metacognition *(r=.240, p<0.01)* and it's dimensions positive beliefs about worry *(r=.125, p<0.01),* uncontrollability and danger *(r=.186, p<0.01),* cognitive confidence *(r=.168, p<0.01.* A modarate and positive correlation was found between the BPF-Self-image and the M- need to control thoughts *(r=.366, p<0.01,* see Table 2).

The correlation analysis revealed a weak and negative relationship between the BPF-suicide/self-mutilation behavior and the cognitive confidence *(r=.-0,023, p<0.01),* need to control thoughts *(r=.-0,020, p<0.01,* see Table 2) which are subscales of M.

The correlation analysis revealed a weak and positive relationship between the BPF-Emptiness and the following variables: Metacognition *(r=.240, p<0.01)* and its subscales; positive beliefs about worry *(r=.132, p<0.01),* uncontrollability and danger *(r=.267, p<0.01),* cognitive confidence (*r=.163, p<0.01,* see Table 2).

The correlation analysis revealed a weak and positive relationship between the BPF-intense anger and the following variables: Metacognition *(r=.204, p<0.01),* and it's dimesions; positive beliefs about worry *(r=.151, p<0.01),* uncontrollability and danger (*r=.251, p<0.01),* cognitive confidence *(r=.128, p<0.01),* need to control thoughts (*r=.247, p<0.01,* see Table 2).

A moderate and positive correlation was found between the BPF-quasi psychotic states and metacognition (r = *.304, p < 0.01),* uncontrollability and danger *(r = .300, p < 0.01),* and need to control thoughts *(r = .308, p < 0.01),* which are subscales of M.

A weak and positive correlation was detected between the BPF- quasi psychotic states and the positive beliefs about worry *(r=.284, p<0.01),* cognitive confidence *(r=.0,046, p<0.01)* and cognitive awareness (*r=.239, p<0.01,* see Table 2) which are subscales of M.

Table 3. Findings on the prediction of SA and TA on borderline personality

	B	Sh	β	t	p
(Constant)	-14.87	1.93		-7.70	0.000*
SA	0.23	0.07	0.18	3.46	0.001*
TA	0.66	0.07	0.51	9.89	0.000*
R=.66 R^2=.43					
F=166.23 p=0.000*					

**p<0.05 Multiple* Linear Regression: Stepwise Regression

When the table of findings was evaluated, it was detected that state anxiety and trait anxiety independent variables were significant predictors for borderline personality dependent variable (R=66, R2=.43, p<0.05). It was determined that the independent variables in the regression model explained 43% of the change in borderline personality score. When sorted according to beta, trait anxiety (β=.51) and state anxiety (β=.18). State anxiety and trait anxiety independent variables were detected to have a positive effect. According to the findings, it was determined that the variable that explained the change in Borderline personality features score the most was trait anxiety (see Table 3).

Table 4. Findings on the prediction of metacognitions on borderline personality

	B	Sh	β	t	p
(Constant)	4.96	1.72		2.89	0.004*
Need to Control Thoughts	0.64	0.16	0.25	4.05	0.000*
Uncontrollability and Danger	0.57	0.18	0.19	3.07	0.002*
R=.40 R^2=.16					
F=41.70 p=0.000*					

**p<0.05 Multiple Linear Regression: Stepwise Regression*

The independent variables of the need to control thoughts, uncontrollability and danger were found to be significant predictors for the dependent variable of borderline personality (R=40, R2=.16, $p<0.05$). But other dimensions of metacognition weren't predicting borderline personality. It was determined that the independent variables in the regression model explained 16% of the change in borderline personality score. When ranked according to beta, the need to control thoughts ($\beta = .25$), uncontrollability, and danger ($\beta = .19$) were found to be significant. The independent variables of the need to control thoughts, uncontrollability, and danger were found to have a positive effect. According to the findings, it was determined that the variable explaining the change in Borderline Personality Disorder score the most was the need to control thoughts (see Table 4).

Discussion

This study aimed to examine the relationship between BPF, metacognition, and state-trait anxiety. The findings from this research showed that borderline personality features, metacognition, trait anxiety, and state anxiety are related. Although the relationship between metacognition, borderline personality features, and state-trait anxiety has not yet been evaluated in the literature, the link between borderline personality features and metacognition is known (Lysaker et al., 2018; Karaarslan, 2021). Moreover, scholars demonstrated that metacognition and anxiety are related (Sun et al., 2017; Nordahl et al., 2022); studies additionally revealed that borderline personality features and trait anxiety are related (Kot et al., 2022; Kuru et al., 2022).

Analysis of the study's findings reveals a significant and positive relationship between BPF and metacognition. According to studies (Maillard et al., 2017; Jaczak et al., 2022), borderline patients have a low rate of metacognition and have more limited metacognitive skills than people with other personality disorders. Per the research by Outcalt et al. (2016), higher levels of anxious attachment, impairments in mentalizing and metacognition, and the onset of borderline personality features are all related to one another. It is stated that there are more specific metacognitive difficulties in borderline personality disorder compared to other pathologies (Lysaker et al., 2017; D'Abate, 2020). It is suggested that deficiencies in metacognition and mentalization lead to problems in resolving interpersonal disputes, regulating emotional reactions to tension, and recognizing cognitive distortions, which are related to BPF (Fonagy, 1991). A lack of metacognitive ability may lead to emotional instability and impulsive behaviors. The higher metacognitive capacity allows people to respond to stressful and insecure situations in healthier ways (Outcalt et al., 2016). When the results of this research have been analyzed, borderline personality features such as affective instability, abandonment, and self-image are observed to have a substantial and positive association with the following variables: trait anxiety and metacognition. In line with this information, it is thought that people with BPF may use dysfunctional metacognition features to cope with the anxiety that may arise with affective instability, abandonment, or problems related to the self, and this may be effective in the continuation of existing borderline symptoms.

In the findings obtained from this study, it is evident that there is a significant and positive relationship between BPF, such as affective instability, abandonment, relationships, self-image, suicide/self-mutilation behavior, and the following variables: trait and state anxiety. According to the study of Bassi et al. (2021), borderline personality features such as injuring oneself, emotional instability, identity issues, and unfavorable relationships was associated with state and trait anxiety. This result aligns with the existing research findings. It is stated that cognitive disorders of borderline patients become evident in stressful situations (Faraji & Tezcan, 2022). It is noted that BPF and trait anxiety are related, the symptoms of trait anxiety are exacerbated by BPF (Loas et al., 2012; Kot et al., 2022), and borderline patients have difficulty suppressing disturbing information (Domes et al., 2006).

An individual's skill to modulate negative feelings influences their capacity to respond adaptively in challenging circumstances. Borderline patients are known to show significant

deficits in processing emotions that arise from adverse events such as felt rejection, abandonment, and critique, especially in close relationships (Holtmann et al., 2013; Faraji, Uçtum Muhtar & Tezcan, 2023). In the present study, it is seen that there is a positive and significant relationship between affective instability, abandonment, relationships, and self-image with metacognition and state and trait anxiety. Based on the available information, it is thought that the problems experienced in interpersonal relationships, possible abandonment, problems related to the self, and affective instability may cause anxiety in people with borderline personality features. Since their anxiety tolerance is low, it is hypothesized that they may resort to dysfunctional metacognitive features to cope with the momentary tension that occurs in these situations. Indeed, people with BPF are reported to have difficulty using strategies that require more mental effort (D'Abate, 2020). However, dysfunctional metacognition can sustain borderline symptoms such as impulsivity, emotional dysregulation, and self-harming behavior (Fonagy & Luyten, 2009; Semerari et al., 2014). Borderline personality features that become persistent may result in the continuation of momentary tensions, and the person may experience trait anxiety. Furthermore, actively trying not to think specific thoughts, such as thought control, often has a paradoxical effect (Gallagher et al., 2008). This paradoxical situation may lead the individual to inextricable indecision. It is thought that this effect of dysfunctional metacognition on thought control may result in the increase and continuation of anxiety.

In the current research, a significant and positive relationship was determined between impulsivity, one of the borderline personality features, and uncontrollability and danger, one of the metacognitive traits, and state anxiety. Impulsive behaviors in borderline personality usually occur in situations that cause emotional stress. At this point, impulsivity in borderline personality is explained by deficiencies in emotion regulation (Faraji & Tezcan, 2022; Faraji, Uçtum Muhtar & Tezcan, 2023). It can be assumed that people with BPF use a dysfunctional emotion regulation strategy, such as showing impulsive behaviors in order to cope with the anxiety that develops due to the situation they experience. It is stated that borderline patients may self-harm to cope with uncontrollable anxiety (Faraji & Tezcan, 2022). In the findings of the current study, it is seen that there is a positive and significant relationship between suicide/self-mutilation behavior and state and trait anxiety. The person with borderline personality features may also develop the belief that they need to control their thoughts as a protective factor against these dangerous behaviors that may occur with impulsivity.

The results of this study demonstrate a positive and substantial relationship between BPF and aspects of metacognition, including cognitive confidence, uncontrollability and danger, cognitive awareness, and the need to control thoughts. Similar to the results of this research, Karaarslan (2021) stated that borderline personality features, cognitive confidence, uncontrollability and danger, cognitive awareness, and the need to control thoughts are related. Moreover, in the present study, a substantial relationship was found between SA and TA and the metacognition dimensions, including positive beliefs about worry, uncontrollability and danger, cognitive confidence, and the need to control thoughts. The need to control thoughts, uncontrollability, danger, and cognitive confidence all have positive relationships with state anxiety, according to research by Spada et al. (2009). Rumination and anxiety are related to borderline personality traits, according to DeShong and Kelley (2022). Persons with borderline personality features may develop the belief that the thoughts are destructive and need to be managed with the anxiety they experience, the people may be constantly preoccupied with their thoughts with this belief, or they may develop the belief that having anxiety is a positive thing. In addition, it is thought that the fact that people with borderline personality features do not have a consistent perception about themselves and others and that their affectivity shows variability may also be effective in the development of uncertainties and cognitive insecurity about their memory, along with the anxiety they experience. According to borderline patients reports, borderline patients struggle to think critically about both themselves and other people and find it difficult to reconcile somewhat dissimilar concepts (Semerari et al., 2014). Likewise, in the results of the

current research, it was noted that BPF, such as affective instability, self-image, and relationships, were associated with state and trait anxiety and cognitive confidence.

Conclusion and Suggestions

The present study aimed to investigate the relationship between BPF, metacognition, and state-trait anxiety. It was determined that borderline personality features, metacognition, and trait and state anxiety are related. It has been suggested that certain BPF may cause anxiety in the person, may affect the person's use of dysfunctional metacognitions to cope with the current anxiety, and that the maladaptive metacognitions used may maintain anxiety and borderline personality features. Given these results, it is thought that it would be beneficial to add complementary training and techniques for regulating and awareness of negative emotions such as anxiety on behalf of dysfunctional metacognitions to the therapies of people with borderline personality features. Metacognitive training for borderline patients teaches patients to make informed decisions and avoid potentially hazardous choices by gathering additional information (Schilling et al., 2018). It is thought that people with BPF can develop more compatible and healthy coping methods with anxiety as they become aware of their positive beliefs about anxiety, increase their confidence in their cognitive memory, and gain awareness of the dysfunctionality of coping methods they use, such as constantly controlling their thoughts or being constantly busy with what is going through their minds. Moreover, regulation of anxiety, a common emotion in individuals with BPF, with functional coping methods may help to reduce the intensity of BPF, such as emotional instability, intense anger, and interpersonal conflicts. In support of this idea, a study examining the efficacy of metacognition training in individuals with borderline personality disorder (BPD) found that, after six months, the group that received metacognition training showed a considerable decrease in borderline symptoms (Schilling et al., 2018).

Since the present research was limited to correlational analyses, it is thought that the inclusion of mediator role studies in the future will ensure a more comprehensive evaluation of the relationship between BPF, metacognition, and trait anxiety. Furthermore, the inclusion of people diagnosed with borderline personality disorder in future studies is advised in order to generalize the research's outcomes to the clinical population.

References

Andover, M. S., Pepper, C. M., Ryabchenko, K. A., Orrico, E. G., Gibb, B. E. (2005). Self-mutilation and symptoms of depression, anxiety, and borderline personality disorder. *Suicide and Life-Threatening Behavior,* 35(5), 581–591. https://doi.org/10.1521/suli.2005.35.5.581.

Bassi, G., Mancinelli, E., Di Riso, D., Lis, A., & Salcuni, S. (2021). Separation anxiety in a community sample of Italian emerging adults and its relationship with dimensions of borderline personality. *Research in Psychotherapy: Psychopathology, Process and Outcome*, *24*(1). https://doi.org/10.4081/ripppo.2021.506

Bhar, S. S., Brown, G. K., & Beck, A. T. (2008). Dysfunctional beliefs and psychopathology in borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, *22*(2), 165-177. https://doi.org/10.1521/pedi.2008.22.2.165

Ceylan, V. (2017). *Borderline Kişilik Ölçeği (Türkçe BPQ): Geçerlik, Güvenirliği, Faktör Yapısı,* Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.

D'Abate, L., Delvecchio, G., Ciappolino, V., Ferro, A., & Brambilla, P. (2020). Borderline personality disorder, metacognition, and psychotherapy. *Journal of Affective Disorders*, *276*, 1095–1101. https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.07.117

DeShong, H.L., Kelley, K. (2022). Investigating the incremental validity of negative thinking styles and facets of neuroticism within depression, anxiety, and borderline personality

disorder. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 44*, 962–971 (2022). https://doi.org/10.1007/s10862-022-09986-4

Dimaggio, G., Carcione, A., Nicolò, G., Conti, L., Fiore, D., Pedone, R., Popolo, R., Procacci, M., & Semerari, A. (2009). Impaired decentration in personality disorder: A series of single cases analyzed with the Metacognition Assessment Scale. *Clinical Psychology & Psychotherapy, 16*(5), 450–462. https://doi.org/10.1002/cpp.619

Dimaggio, G., Nicolò, G., Semerari, A., & Carcione, A. (2013). Investigating the personality disorder psychotherapy process: The roles of symptoms, quality of affects, emotional dysregulation, interpersonal processes, and mentalizing. *Psychotherapy Research, 23*(6), 624–632. https://doi.org/10.1080/10503307.2013.845921

Domes, G., Winter, B., Schnell, K., Vohs, K., Fast, K., & Herpertz, S. (2006). The influence of emotions on inhibitory functioning in borderline personality disorder. *Psychological Medicine, 36*(8), 1163-1172. doi:10.1017/S0033291706007756

Faraji, H., Uçtum Muhtar, N., Tezcan, A.E (2023). Determination Emotion Regulation Difficulties in Borderline Personality Disorder with Objective and Projective Tests, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 15(1), 1-13.Faraji, H. (2021). Borderline kişilik bozukluğunun ergenlik döneminde belirlenmesine dair bir değerlendirme. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,* 18(43), 7139-7166. https://doi.org/10.26466/opus. 898571.

Faraji, H., & Güler, K. (2021). Üniversite öğrencilerinde borderline kişilik özellikleri ve kıskançlık. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, *7*(2), 137-153. https://doi.org/10.17932/IAU.AIT.2015.012/ait_v07i2002.

Faraji, H. & Tezcan, A.E. (2022). *Borderline kişilik bozukluğu*. Ankara: Nobel.

Fonagy, P. (1991). Thinking about thinking: Some clinical and theoretical considerations in the treatment of a borderline patient. *The International Journal of Psychoanalysis*, *72*(4), 639-656.

Fonagy, P., Luyten, P. (2009). A developmental, mentalization-based approach to the understanding and treatment of borderline personality disorder. *Development and Psychopathology*, *21*(4), 1355-1381. doi:10.1017/S0954579409990198.

Fonagy, P., Luyten, P., & Bateman, A. (2015). Translation: Mentalizing as a treatment target in borderline personality disorder. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, *6*(4), 380–392. https://doi.org/10.1037/per0000113

Gallagher, B., Cartwright-Hatton, S. (2008). The relationship between parenting factors and trait anxiety: Mediating role of cognitive errors and metacognition. *Journal of Anxiety Disorders*, 22(4), 722-733. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2007.07.006

Gratz, K. L., Tull, M. T., & Gunderson, J. G. (2008). Preliminary data on the relationship between anxiety sensitivity and borderline personality disorder: The role of experiential avoidance. *Journal of Psychiatric Research*, *42*(7), 550–559. https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2007.05.011

George, D., & Mallery, P. (2010). SPSS for Windows step by step. A simple study guide and reference (10. Baskı). *GEN, Boston, MA: Pearson Education, Inc*, *10*, 152-165.

Hepp, J., Störkel, L. M., Kieslich, P. J., Schmahl, C., & Niedtfeld, I. (2018). Negative evaluation of individuals with borderline personality disorder at zero acquaintance. *Behavior Research and Therapy, 111*(12), 84-91. https://doi.org/10.1016/j.brat.2018.09.009.

Holtmann, J., Herbort, M. C., Wüstenberg, T., Soch, J., Richter, S., Walter, H., Roepke, S., & Schott, B. H. (2013). Trait anxiety modulates frontal-limbic processing of emotional

interference in borderline personality disorder. *Frontiers in Human Neuroscience*, *7*. https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00054

Jańczak, M. O., Soroko, E., & Górska, D. (2022). Metacognition and defensive activity in response to relational–emotional stimuli in borderline personality organization. *Journal of Psychotherapy Integration*. https://doi.org/10.1037/int0000286

Karaarslan, C. (2021). *Affect, impulsivity, and metacognition in borderline personality disorder feature*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kot, E., Grzegorzewski, P., Kostecka, B., Radoszewska, J., & Kucharska, K. (2022). Trait anxiety mediates between emotion dysregulation and core psychopathology in borderline personality disorder. *European Psychiatry, 65*(S), 372-373. doi:10.1192/j.eurpsy.2022.945

Kuru, E., Özdemir, İ. & Bilgiç, A. B. (2022). Panik Bozukluğu Olan Bireylerde Kişilik Özellikleri ve Bilişsel Özelliklerin Değerlendirilmesi: Klinik ve Sağlıklı Grupların Karşılaştırılması. *Aksaray Üniversitesi Tıp Bilimleri Dergisi*, *3*(2) , 6-12.

Levine, D., Marziali, E. ve Hood, J. (1997). Emotion processing in borderline personality disorders. *Journal of Nervous and Mental Diseases*, *185(*4), 240–246. https://doi.org/10.1097/00005053-199704000-00004.

Loas, G., Speranza, M., Pham-Scottez, A., Perez-Diaz, F., & Corcos, M. (2012). Alexithymia in adolescents with borderline personality disorder. *Journal of Psychosomatic Research*, 72(2), 147–152. https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2011.11.006

Lysaker, P. H., George, S., Chaudoin–Patzoldt, K. A., Pec, O., Bob, P., Leonhardt, B. L., Vohs, J. L., James, A. V., Wickett, A., Buck, K. D., & Dimaggio, G. (2017). Contrasting metacognitive, social cognitive, and alexithymia profiles in adults with borderline personality disorder, schizophrenia, and substance use disorder. *Psychiatry Research*, *257*, 393–399. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.08.001

Lysaker, P. H., Hamm, J. A., Hasson-Ohayon, I., Pattison, M. L., & Leonhardt, B. L. (2018). Promoting recovery from severe mental illness: Implications from research on metacognition and metacognitive reflection and insight therapy. *World Journal of Psychiatry*, *8*(1), 1–11. https://doi.org/10.5498/wjp.v8.i1.1

Maillard, P., Dimaggio, G., de Roten, Y., Berthoud, L., Despland, J.-N., & Kramer, U. (2017). Metacognition as a predictor of change in the treatment for borderline personality disorder: A preliminary pilot study. *Journal of Psychotherapy Integration*, *27*(4), 445–459. https://doi.org/10.1037/int0000090

Nordahl, H., Vollset, T., & Hjemdal, O. (2022). An empirical test of the metacognitive model of generalized anxiety disorder. *Scandinavian Journal of Psychology*. *64*(3), 263-267. https://doi.org/10.1111/sjop.12884

Outcalt, J., Dimaggio, G., Popolo, R., Buck, K., Chaudoin-Patzoldt, K. A., Kukla, M., Olesek, K. L., & Lysaker, P. H. (2016). Metacognition moderates the relationship of disturbances in attachment with severity of borderline personality disorder among persons in treatment of Substance Use Disorders. *Comprehensive Psychiatry*, *64*, 22–28. https://doi.org/10.1016/j.comppsych.2015.10.002

Öner, N., & Le Compte, A. (1983) *Durumluk ve sürekli kaygı envanteri el kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, M. O., & Uluşahin, A. (2014). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri.

Ural, A. Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi.* 4. Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Porch, A. M., Rawlings, D., Claridge, G., Freeman, J. L., Faulkner, C. and Shelton, C. (2006). The bbq: A scale for the assessment of borderline personality based on DSM-IV criteria. *Journal of Personality Disorders, 20*(3), 247-260. doi:10.1521/pedi.2006.20.3.247

Rockland, L.H. (2016). *Borderline Hastalar İçin Destekleyici Terapi Psikodinamik Bir Yaklaşım.* İstanbul, Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları.

Schilling, L., Moritz, S., Kriston, L., Krieger, M., & Nagel, M. (2018). Efficacy of metacognitive training for patients with borderline personality disorder: Preliminary results. *Psychiatry Research, 262*, 459–464. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.09.024

Semerari, A., Carcione, A., Dimaggio, G., Nicolò, G., & Procacci, M. (2007). Understanding minds: Different functions and different disorders? the contribution of psychotherapy research. *Psychotherapy Research, 17*(1), 106–119. https://doi.org/10.1080/10503300500536953

Semerari, A., Colle, L., Pellecchia, G., Buccione, I., Carcione, A., Dimaggio, G., Nicolò, G., Procacci, M., & Pedone, R. (2014). Metacognitive dysfunctions in personality disorders: Correlations with disorder severity and personality styles. *Journal of Personality Disorders, 28*(6), 751–766. https://doi.org/10.1521/pedi_2014_28_137

Semerari, A., Colle, L., Pellecchia, G., Carcione, A., Conti, L., Fiore, D., Moroni, F., Nicolò, G., Procacci, M., & Pedone, R. (2015). Personality disorders and mindreading. *Journal of Nervous & Mental Disease, 203*(8), 626–631. https://doi.org/10.1097/nmd.0000000000000339

Shah, R., & Zanarini, M. C. (2018). Comorbidity of borderline personality disorder: Current status and future directions. *Psychiatric Clinics, 41*(4), 583-593. https://doi.org/10.1016/j.psc.2018.07.009.

Spada, M. M., Georgiou, G. A., & Wells, A. (2009). The relationship among metacognition, attentional control, and state anxiety. *Cognitive Behaviour Therapy, 39*(1), 64–71. https://doi.org/10.1080/16506070902991791

Spielberger, C. D., Gonzalez-Reigosa, F., Martinez-Urrutia, A., Natalicio, L. F., & Natalicio, D. S. (1971). The state-trait anxiety inventory. *Revista Interamericana de Psicologia/Interamerican Journal of Psychology, 5*(3 & 4). https://doi.org/10.30849/rip/ijp.v5i3%20&%204.620

Sun, X., Zhu, C., & So, S. (2017). Dysfunctional metacognition across psychopathologies: A meta-analytic review. *European Psychiatry, 45*, 139-153. doi: 10.1016/j.eurpsy.2017.05.029

Tosun, A., & Irak M. (2008). Üstbiliş Ölçeği-30'un Türkçe uyarlaması, geçerliği, güvenirliği, kaygı ve obsesif-kompülsif belirtilerle ilişkisi. *Türk Psikiyatri Dergisi, 19*(1), 67–80.

Türkçapar, M. H., & Işık, B. (2000). Borderline kişilik bozukluğu. *Psikiyatri Dünyası, 4*(2), 44-49.

Vega, D., Torrubia, R., Marco-Pallarés, J., Soto, A., & Rodriguez-Fornells, A. (2020). Metacognition of daily self-regulation processes and personality traits in borderline personality disorder. *Journal of Affective Disorders, 267*, 243–250. https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.02.033

Wells, A., & King, P. (2006). Metacognitive therapy for generalized anxiety disorder: An open trial. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 37*(3), 206–212. https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2005.07.002

Wells, A., Fisher, P., Myers, S., Wheatley, J., Patel, T., Brewin, C. R. (2009). Metacognitive therapy in recurrent and persistent depression: A multiple-baseline study of a new treatment. *Cognitive Therapy and Research, 33*(3), 291-300. https://doi.org/10.1007/s10608-007-9178-2.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: İstanbul Aydın Üniversitesi

Tarih: 10.03.2022

No: 2022/04

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı: %50

2. yazar katkı oranı: %50

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): April/Nisan 2025| Yayın Kabul Tarihi (Accepted): June/Haziran 2025

Singer'ın Faydacı Hayvan Hakları Kuramının Eleştirisi: Türcülük Eleştirisinden Tür İçi Hiyerarşi İnşasına

Criticism Of Singer's Utilitarian Animal Rights Theory: From Criticism Of Species To The Construction Of Intra-Species Hierarchy

Doç. Dr. Ahmet Ayhan KOYUNCU[1]

Öz

Hayvan hakları konusu son yıllarda felsefe ve sosyal bilimler alanında gittikçe artan bir ilgiye mazhar olmaktadır. Bu bağlamda Peter Singer, günümüzde gün geçtikçe güçlenen Hayvan Hakları felsefesinin ve mücadelesinin önemli isimlerinden birisi olarak öne çıkmaktadır. Problemin felsefi zeminde güçlenmesi ve yaygınlık kazanmasında oldukça ciddi etkileri olmuştur. Faydacı ahlak geleneği içerisinden konuşan Singer, hayvanların tıpkı insanlar gibi hissedebilen varlıklar olduğunu, çıkarlarının farkında olduğunu, dolayısıyla insanlar ile eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Ahlaki statü sahibi olmak için akıl sahibi olma, dil kullanma yetisine sahip olma, toplumsal sözleşme imzalama yetisine sahip olma gibi kriterleri keyfi olmakla niteleyen ve eleştiren Singer, çıkarların eşit önemsenmesi gerektiğini ancak bu eşitliğin mutlak eşitlik içermediğini, fayda ilkesi çerçevesinde uygulanması gerektiğini ifade etmektedir. Singer'ın bu yaklaşımı hem felsefi düzeyde hem de aktivizm anlamında güçlü bir etki yaratmış olsa da çeşitli açılardan da eleştirilmiştir. Bu çalışma da Singer'ın görüşlerinin bir eleştirisi kapsamındadır.

Anahtar Kelimeler: Peter Singer, Faydacılık, Hayvan Hakları, Hayvan Özgürleşmesi, Türcülük

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The subject of animals rights has received increasing attention in the field of philosophy and social sciences in recent years. In this context, Peter Singer stands out as one of the important names of the Animal Rights philosophy and struggle, which is getting stronger today. He had serious effects in strengthening the problem on philosophical grounds and making it widespread. Speaking from the utilitarian tradition, Singer argues that animals are sentient beings, just like humans, are aware of their interests, and therefore should have equal rights with humans. Singer, who describes and criticizes criteria such as having reason, having the ability to use language, and having the ability to sign a social contract in order to have moral status, as arbitrary, states that interests should be given equal importance, but this equality does not include absolute equality and should be implemented within the framework of the principle of benefit. Although Singer's approach has had a strong impact both on a philosophical level and in terms of activism, it has also been criticized from various perspectives. This study is also within the scope of a criticism of Singer's views.

Keywords: Singer, Utilitarianism, Animal Rights, Animal Liberation, Speciesism

Paper Type: Research

[1]Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğr. Üyesi, AKÜ Sosyal Araştırmalar Uygulama ve Araştırma Merkezi, ahmetakoyuncu@gmail.com

Atıf için (to cite): Koyuncu, A. A. (2025). Singer'ın Hayvan Hakları Kuramının Eleştirisi: Türcülük Eleştirisinden Tür İçi Hiyerarşi İnşasına, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(2), 727-738

Giriş

Günümüzde özelde felsefe ve hukukun, genelde de sosyal bilimlerin öne çıkan konularından birisi hayvanların ahlaki statüsüdür. Hayvanların ahlaki statüsü, onların da hak sahibi varlıklar olması gerektiği söylemini ifade etmektedir. Çok eski çağlardan bu yana filozofların zaman zaman gündemine aldığı hayvanların statüsü meselesi son iki yüz yıldır daha yoğun ve farklı bir bağlamda ele alınmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Önceleri hukuken mal statüsünde olan hayvanlar, son yıllardaki gelişen tartışmalara paralel olarak sağduyusal sezgiye sahip, dolayısıyla öldürülmemesi gereken, hak sahibi bir varlık olarak tanımlanmış ve insan ile eşit bir can olarak kabul görmeye başlamış ve bu görüşün önce felsefi alt yapısı şekillenmiş, daha sonra ise toplumsal bir harekete dönüşerek hukuki zemine taşınması söz konusu olmuştur. Bu süreçte felsefi zeminin şekillenmesinde faydacı ahlak anlayışı önemli bir rol üstlenmiştir.

Faydacı ahlak anlayışı, ahlaki statü sahibi olmayı, hissetme yetisine dayandırmaktadır. Kökleri Antik Yunan'daki hedonist (hazcı) felsefeye kadar dayanan faydacılık, doğrunun-yanlışın veya iyinin-kötünün ayırt edici kriterini sonuçları itibariyle faydalı olup olmamasına göre değerlendiren sonuç odaklı bir ahlak anlayışıdır. İyi olan fayda-haz veren, kötü olansa zarar-elem verendir ve doğru eylem de iyiyi, yani faydayı maksimize eden eylemdir. Buna binaen hissetme yetisine sahip hayvanlar tıpkı insanlar gibi acıdan kaçınma hazza ulaşma davranışında bulundukları için insanlar gibi ahlaki statü sahibi olmalıdır. Irkçılık ve cinsiyetçilik gibi keyfi/dayanaksız ayrımcılıklara karşı olan biri, şayet tutarlı olmak istiyorsa hayvanların ahlaki statüsünü de savunmalıdır. Bu anlayışın günümüzde yaşayan ve önde gelen temsilcisi Peter Singer'dır.

Singer 1970'lerde yazdığı *Hayvan Özgürleşmesi* adlı kitabıyla literatüre önemli bir katkı yapmıştır. Hayvan hakları aktivizminin önemli isimlerinden biri de olan Singer, türcülük eleştirisi yaparak hayvanların çıkarlarının insanlarınkiyle eşit ölçüde önemsenmesi gerektiğini ileri sürerek vegan bir yaşam tarzını önermekte ve insan doğasının buna uygun olduğunu ifade etmektedir. Singer'ın hayvanların ahlaki statüsüne ilişkin ileri sürdüğü görüşler, gerek türcü olarak ifade ettiği insan merkezli düşünce akımları tarafından gerekse diğer hayvan hakları savunucuları tarafından çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Bu çalışma da Singer'ın görüşlerinin bir eleştirisi niteliğindedir.

1. Hayvana Yönelik Hak Tartışmaları ve Kuramlar

Son iki yüz yıldır gerek felsefenin gerekse hukukun önemli tartışma alanlarından birisi, hayvanların bir ahlaki statü sahibi olup olmadığı ve buna binaen haklara sahip olup olamayacağı meselesidir. Hayvanlara yönelik tutumlar ahlakın ve değerin önemli kısımlarındandır (Gökçen, 2019: s. 27). Aslında insanların hayvanlara karşı en azından bazı yükümlülükleri olduğu fikri çok eski dönemlere kadar gider. Dereceleri farklılık göstermekle birlikte antik dönemlerde, Batı'nın ve Doğu'nun tüm gelişmiş dinlerinde ve Pisagor, Theophrastus, Plutarch ve Porphyry gibi klasik antik dönemin önemli filozofları arasında bulunur. Ancak son iki yüz yılda bu tartışmalar farklı bir bağlamda yapılmaya başlanmıştır. Tartışmaların merkezinde "ahlaki statü" vardır. Ahlaki statü sahibi olmak, ahlaki bir konuma veya öneme sahip olmak, ahlaki açıdan haklara sahip olmak demektir (Omay, 2020, s. 203). İnsanlar ahlaki bir öznedir; bu açıdan çeşitli haklara da sahiptir. Bir yanlışlığa, haksızlığa uğradığında, haksızlık yapan cezai yaptırımlara uğrar. İnsanlık tarihinin önemli bir kısmında yalnızca insan ahlaki fail olarak kabul edilmiştir. Ancak özellikle 19. yüzyıldan sonra insanın bu ahlaki biricikliği tartışılmaya başlanmış ve hayvanların da ahlaki statü sahibi varlıklar olması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu bağlamda ahlaki statünün düzeyleri, dereceleri ve kriterleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu tartışmaları Omay (2020, s. 207-13) düzeyli olan ve olmayan, dereceli olan ve olmayan ve tek kriterli-çok kriterli olarak tasnif etmiştir. Bu tartışmalar insan dışı varlıkların, özelde de hayvanların ahlaki statü sahibi olup olmadığı konusunda gittikçe zenginleşen bir literatür oluşturmuştur.

Hayvanların ahlaki statü sahibi ve bir özne olarak görülmesi için verilen mücadelenin felsefi temelde çeşitli yaklaşımları vardır. Bunların sınıflandırılmasına bakıldığında Alan Sümer

(2019, s. 22) faydacı yaklaşım ve deontolojik yaklaşım şeklinde ikili bir tasnif yapar. Koşum (2018, s. 23-31), üçlü bir sınıflamadan bahsetmektedir: Hayvan *Hakları* yaklaşımı, Hayvan Refahı yaklaşımı ve Hayvan Özgürleşmesi yaklaşımı. Koşum, Hayvan Özgürleşmesi akımını ayrı bir başlıkta ele alan yazarlardan dolayı kendisinin de ayrı başlıkta aldığını, aslında Hayvan Özgürleşmesi akımının da Hayvan Refahı içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Arıkan (2016, s. 9-133), Faydacı yaklaşım, Hak Temelli yaklaşım ve Erdem Etiği yaklaşımları ile benzer şekilde üçlü bir sınıflama yapar. Yine Donaldson ve Kymlica'ya (2016, s. 11) göre de bugüne kadar bu süreç üç temel ahlaki çerçeve içerisinde tartışılmıştır: bunlar 'refahçı' yaklaşım, 'ekolojik' yaklaşım ve 'temel haklar' yaklaşımıdır. Ancak Donaldson ve Kymlicka, bu yaklaşımları sorunu çözmeye muktedir olarak görmemektedir. Onlara göre oldukça uzun bir tarihe sahip olan hayvan savunuculuğunun ciddi bir biçimde başarı elde edemediği açıktır. Bunun nedeni ise kullanılan argümanlardaki kusurlu terimlerdir. Yukarıda sayılan yaklaşımların hiçbiri, hayvan hakları savunusunda mevcut sistemler için köklü bir değişime neden olamamıştır. Bu durumda yeni bir yaklaşım geliştirme amacıyla Donaldson ve Kymlicka *Zoopolis*: *Hayvan Haklarının Siyasal Kuramı* adlı eserleri çerçevesinde hayvan haklarının siyasal kuramını geliştirmeyi amaçlamışlardır. Böylece dördüncü yaklaşım da ortaya çıkmıştır. Biz bu çalışmada tarihsel süreci açıklarken daha kapsamlı olması nedeniyle Donaldson ve Kymlicka'nın sınıflandırmasını esas alacağız. Bu bağlamda bu yaklaşımları daha detaylı bir incelemeye tâbi tutmak, meselenin daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır.

Hayvanların ahlaki statü sahibi birer özne olarak tanımlanması gerektiği şeklindeki yaklaşımlardan ilki refahçı yaklaşımdır. Bu yaklaşım hayvan bakımındaki süreç, teknik ve uygulamaları ifade eder. Hayvanların biyolojik, psikolojik ve fizyolojik açıdan daha sağlıklı koşullara sahip olmasını amaçlar (Çelik 2024, s. 201). Donaldson ve Kymlicka'ya (2016, s. 11) göre refahçı yaklaşım "hayvan refahına odaklanan ve ahlaki bir dil kullanan, ancak hayvan refahını insanlığın çıkarına tâbi kılan bir görüş"tür. Bu görüşe göre ahlaki bir hiyerarşi vardır ve insan bu hiyerarşide bariz biçimde üsttedir. Bu anlamda refahçılık, hayvanların insanlar tarafından "insancıl kullanımı" prensibi olarak da tanımlanabilir. Francione (2009, s. 1-2) de bu noktaya vurgu yapar ve şöyle der:

> "İnsan olmayan hayvanların kurumsallaşmış kullanımına doğrudan dâhil olanlar da dâhil olmak üzere hemen herkes 'hayvan refahı' olarak adlandırılan pozisyonu benimsemektedir. Bu görüş, hayvan yaşamının insan yaşamından daha az değere sahip olduğunu ve bu nedenle, onlara 'insanca' davrandığımız ve 'gereksiz' acı çektirmediğimiz sürece hayvanları insan kaynağı olarak kullanmanın ahlaki açıdan kabul edilebilir olduğunu savunmaktadır."

Hayvanların ahlaki statüsü tartışmalarında ikinci görüş, ekolojik yaklaşımdır. Donaldson ve Kymlicka'ya (2016, s. 12) göre ekolojik yaklaşım tek tek hayvanların geleceğinden ziyade hayvanların da hayati birer bileşen olduğu ekosistemlerin sağlığına atıf yapan bir yaklaşımdır. Daha çok postmodern akımlar içerisinde ele alınan ekolojik görüş, doğanın ve doğal değerlerin algılanmasında bir kriz yaşandığını (Koçak ve Koyuncu, 2013, s. 682-83) bu krizin ise ancak doğaya ve doğal değerlere ilişkin köklü bir algı değişmesi ile aşılabileceğini ifade eder (Şakacı, 2012, s. 96). Donaldson ve Kymlicka (2016, s. 12) ekolojik yaklaşımın hayvan hakları savunusunun önemli bir problem barındırdığını ifade eder. Onlara göre ekolojik görüş, hayvanların öldürülmesinin doğaya yönelik nötr veya olumlu etkisi olduğu durumlarda (sürdürülebilir avlanma, hayvancılık, istilacı veya aşırı nüfuslu hayvanların öldürülmesi gibi) nesli tükenmekte olmayan hayvanların öldürülmesine eko sistemlerin restorasyonu olarak bakar ve bunu hayvan yaşamından üstün tutar. Öte yandan eko sistemlerin restorasyonu esas olarak insan yaşamına/esenliğine faydası çerçevesinde değerli görüldüğü ölçüde, ekolojik yaklaşım insanların yaşamını hayvanların yaşamından üstün tutma sorununa sahip olduğu söylenebilir.

Hayvanların ahlaki statüsü konusunda üçüncü yaklaşım Hayvan Hakları Kuramıdır. Donaldson ve Kymlicka'ya (2016, s. 12-13) göre bu görüşün kuvvetli yaklaşımları hayvanların da tıpkı insanlar gibi ihlal edilemez haklara sahip olduğunu, beşerî çıkar veya ekosistemin

canlılığı adına bile olsa hayvanların olumsuz bazı davranışlara maruz kalamayacağını, her birisinin mutlak olarak saygı duyulması gereken ahlaki öneme sahip varlıklar olduğunu, insanlar gibi temel yaşam ve özgürlük hakkına sahip olduğunu, bu nedenle bu haklara binaen insanlar ile eşit olduğunu savunmaktadır. Yazarlar yaklaşımın temel saiklerini tamamıyla benimsediklerini ancak hareketin politik olarak hep marjinal kaldığını, bundan dolayı da refahçı hedefleri savunur durumda olduğunu ifade etmektedir (2016, s. 13). Onlara göre Hayvan Hakları Kuramı yaklaşımı çoğunlukla negatif haklara odaklanmakta ve pozitif ilişkisel sorumluluklara dair pek az şey söylemektedir. Örneğin Dunayer'e (2004, s. 119) göre yapılması gereken hayvanların insanlardan özgür ve bağımsız olmasıdır, pozitif haklar verilmesi değil. İnsan olmayanlar iktidara talip olamaz, insanların iktidarından korunur. Bu nedenle pozitif ilişkisel haklar kuramına ihtiyaç yoktur (akt Donaldson ve Kymlicka, 2016, s. 16).

Donaldson ve Kymlicka (2016, s. 17-19) Hayvan Hakları Kuramını negatif haklarla sınırlanmanın hem entelektüel olarak sürdürülemez olduğu hem de pozitif insan-hayvan etkileşimi mefhumundan mahrum bıraktığı için siyasi olarak epey zarar verici bulur. Geleneksel hayvan hakları kuramının insanlar ile hayvanların yoğun etkileşim örüntülerini göz ardı ettiğini belirten yazarlar (2016, s. 22), evrensel negatif haklarla ilişkisel pozitif hakları bir araya getirebilecek, bunu da hayvanları alenen siyasi bir çerçeveye yerleştirerek yapacak bir hayvan hakları yaklaşımı olması gerektiğini ileri sürerler. Bu siyasi çerçevenin odağı ise vatandaşlık fikridir. Tabii bu vatandaşlık tüm hayvanları kapsayan bir nitelikte değildir. Hayvanları evcil, yabani ve liminal (yarı evcil-yarı yabani) olarak üç kısma ayıran yazarlara göre evcilleştirilmiş hayvanlara vatandaşlık, yabani hayvanlara egemenlik ve liminal hayvanlara yerleşme hakkı verilmelidir (2016, s. 31). Bu kuramı siyasal kuramdan devşiren ikili, tüm insanların vatandaş olmadığını, örneğin göçmen işçiler ve mültecilerin vatandaş değil yerleşimci olduğunu, dolayısıyla ancak bunların da vatandaşlar gibi haklara sahip olduğunu belirtir. Pek çok kişi için akıl dışı olan ve kabul edilemez görünen bu önerinin mümkün olduğunu ileri süren yazarlar kuramlarının ütopyacı olmanın çok ötesinde, vatandaşlık yaklaşımının özenli ekolojistler, hayvan savunucuları, farklı türden hayvanseverlerin pratiğini kavrayabileceği bir kuram örneği olduğunu ileri sürmektedirler (2016, s. 25).

Koşum'un da yukarıda belirttiği gibi refahçı yaklaşım içerisinde değerlendirilebilir olan ve çalışmanın odağında yer alan faydacı ahlak ve bu akımın önde gelen isimlerinden olan Peter Singer'ın görüşleri, hayvan hakları hareketine önemli katkılar sağlamıştır. Bu nedenle faydacı ahlak anlayışına ve özelde de Singer'ın görüşlerine daha detaylı bakmak, çalışma açısından önem arz etmektedir.

2. Faydacı Ahlak ve Hayvan Özgürleşmesi

Ahlak felsefesi, ahlaki failler olarak bireylerin gündelik yaşamda hangi eylemi neden tercih etmesi gerektiği gibi insan yaşamı için oldukça merkezi öneme sahip problemleri konu edinen bir felsefi disiplindir. Bir eylemi ahlaki kılan şey tercih edilebilirliğe konu olmasıdır. Kant'a göre eğer bir eylem tercih konusu ise ahlakidir, tercihe konu değilse onun ahlakiliğinde bahsetmek mümkün değildir (Saraçoğlu, 2023: s. 10-11). Seçim yapmanın insan için zorluğu, seçim yapmanın doğasında bulunan doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında bir karar verme sürecini barındırmasıdır. Bu sürecin içerisine doğru, yanlış, iyi ve kötü kavramları girdiğinde ise bu süreç bizi, ahlâk alanının faili, etik teorilerin muhatabı yapmaktadır (Aydın, 2013, s. 2). Ahlak felsefesinde ekolleri çeşitli biçimlerde tasnif etmek mümkündür. Aktan'a göre ahlaki yaklaşımlar amoralizm, ahlaki relativizm ve ahlaki üniversalizm olarak üç başlıkta değerlendirilebilir. Amoralizm ahlaki kuralların gereksizliğini savunan bir yaklaşımdır. Ahlaki relativizm evrensel ahlak kurallarının olmadığı anlayışına dayanmaktadır. Ahlaki üniversalizm ise ahlak kurallarının evrenselliğini benimseyen bir yaklaşımdır (Aktan, 2009, s. 47-48). Yaran (2016, s. 15), başka bir tasnifte meta etik, normatif etik ve uygulamalı etik olmak üzere üçlü bir tasnife işaret ediyor. Cevizci (2014) ise klasik etik, analitik etik ve eleştirel etik olmak üzere 3 başlık altında etik teorileri sınıflar. Klasik etiği de betimleyici etik ve nomatif etik olarak ikiye ayırır. Normatif etik

ise teleolojik etik, deontolojik etik ve erdem etiği olarak yine üç başlıkta ele alır. Çalışmamızın konusu olan faydacılık, teleolojik etik başlığının altında yer almaktadır.

Teleolojik ahlak anlayışları içerisinde yer alan faydacı ahlak, temelleri Antik Yunan'daki Hedonist felsefeye (Hazcılığa) kadar götürülebilen bir ahlak felsefesidir. Modern dönemde Jeremy Bentham ve öğrencisi John Stuart Mill tarafından geliştirilen bu yaklaşımın temel argümanı, bir eylemi ahlaken doğru kılan şeyin eylemin ürettiği sonuç veya fayda olduğudur (Cevizci, 2014, s. 73). Mill'in (2017, s. 28) ifadesi ile "Faydayı ya da En Yüksek Düzeyde Mutluluk İlkesini ahlakın temeli olarak kabul eden öğreti, eylemlerin mutluluğa katkıda bulunma eğiliminde olması ölçüsünde doğru olduklarını, mutluluğun tersini yaratma eğiliminde olduklarında ise yanlış olduklarını" savlamaktadır. Bentham'a (2017, s. 17) göre ne yapmamız gerektiğini de ne yapacağımızı da belirleyen acı (ıstırap) ve hazdır. "Bir yanda iyilik ve kötülük ölçüleri, diğer yanda neden-sonuç zinciri onların tahtına bağlanmıştır. Yapacağımız her işi, ağzımızdan çıkan her sözü, aklımızdan geçen her şeyi bu ikisi belirler".

Haz ile fayda ilişkisi de bu ekol içerisinde tartışma konusu olan bir problem alanıdır. Mill'e göre bazı filozoflar fayda ile haz arasında bir tezatlık görür. Ancak bu yanlış bir değerlendirmedir. Mill (2017, s. 27) fayda kavramını ahlak teorisinin zeminine oturtur ve burada hazzı acıdan muaf olma durumu olarak tanımlar. Yukarıda da ifade edildiği gibi bir eylemi ahlaken doğru veya yanlış kılan unsur hazza götürmesi veya acıdan uzaklaştırmasıdır. Haz acının yokluğu, acı ise hazzın yokluğudur. Ancak burada bazı eleştiriler gündeme gelir. Özellikle faydacılığı eleştirenler yaşamın nihai amacının haz olduğu bir öğretinin bütünüyle aşağılık, rezil ve sadece domuzların layık olduğu bir öğreti olduğunu belirtmektedir. Mill bu eleştirinin haksız olduğunu, meselenin sağlıklı bir biçimde kavranmamasından kaynaklı olduğunu belirterek muhataplarını cehaletle itham eder (Aydın, 2017, s. 240).

İyi-kötü, doğru-yanlış kavramlarının yerine faydayı merkeze alan ve bu kavramları faydalı (doğru) ve faydasız (yanlış) eşitlemesine taşıyan faydacı felsefenin nihai hedefi "en fazla sayıda bireyin en yüksek seviyede faydası"dır (Bentham, 2002, s. 25). Böylece bireyin ve toplumun mutluluğuna hizmet edecek bir "bilimsel ahlak" gelişecektir.

Modern dönemde oldukça etkili olmuş ve kabul görmüş olan faydacı ahlak felsefesi, çevre, hayvan hakları, kürtaj vb. konularda tartışmaların ana taraflarından birisi haline gelmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden hayvan hakları güncel bir tartışma alanıdır ve faydacı felsefenin önde gelen çağdaş filozoflarından Peter Singer da yazdığı metinlerle alana önemli katkılar sunmuştur. Singer'ın bu metni o kadar etkili olmuştur ki, modern hayvan hakları hareketinin İncil'i olarak kabul edilmektedir (Villanueva, 2018: s. 5). Degrazia'ya (2006, s. 21) göre Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı, hayvanların ahlaki statüsü açısından hem felsefi literatürü genişletmesi hem de çok sayıda insanın hayvanlar lehine aktivist olmasına neden olması açısından anahtar bir konuma sahiptir. Burada atılan güçlü temel ve oluşturulan farkındalık ile "hayvan çalışmaları akademik ve aktivist çalışmalarla yakın ilişki içerisine girmiştir" (Ryan, 2019, s. 29).

Singer'ın temel argümanları iki tanedir ve görüşlerini bunların üzerine bina etmiştir. Bunlar *eşitlik ilkesi* ve *yarar ilkesi*dir (Alan Sümer, 2019, s. 22). Singer (2018, s. 53), geçmişten günümüze pek çok filozofun çıkarların eşit derecede önemsenmesi ilkesinin temel bir ahlak ilkesi olarak görülmesini önerdiğini ancak bu filozofların çoğunun bu ilkenin bizim biyolojik türümüz için geçerli olduğunu ileri sürdüğünü belirtmiştir. Eşitlik ilkesini insan türünden hissedebilen canlılara doğru genişleten Bentham, kriteri acı çekme veya haz duyma kapasitesine sahip olma olarak önermiştir. Bu görüşü savunan Singer'a (2018, s. 55-56) göre bir varlık acı çekiyorsa, bu acıyı önemsememek için hiçbir ahlaksal gerekçe yoktur. Eşitlik ilkesi, "acı çekenin doğasından bağımsız olarak bu acının herhangi bir başka varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını" şart koşar. Hissetme yetisini başkalarının çıkarlarını göz önünde bulundurma konusunda savunulabilecek tek sınır çizgisi olarak görür.

Singer, insanlarla hayvanların eşitliği iddiasını temellendirmek için cinsiyetçilik ve ırkçılık örneklerini (de) öne sürer. Tutarlı bir ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtı birey, doğal olarak türcülük karşıtı da olmalıdır. Akıl/zeka sahibi olmanın insanlar arasında farklılık teşkil ettiğini ileri süren ve ırkçılık görüşlerini bu düşünce üzerine oturtan yazarlara eleştiriler getiren Singer (2018, s. 53) ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtlığının tutarlılık temeline oturtulması gerektiğini ve bu iki olgu ile analoji kurarak türcülüğe de karşı olunması gerektiğini belirtir. Hatta aklı/zekayı merkeze almanın daha gelişmiş bir eşitsizlik yaratacağını iddia eder (Singer, 2021, s. 47). Çünkü zekanın çok farklı düzeyleri olduğunu belirtir. Ayrıca yetişkin bir hayvana göre bebeklerin ve zihinsel engellilerin daha geri olduğunu, bu geriliğin onları ahlaki olarak önemsenmesine bir zarar getirmediğini ifade eder ve aklı/zekayı merkeze almayı bir tutarsızlık olarak niteler (Singer, 2018, s. 47). Bundan dolayı insanların ırka, cinsiyete, zekaya vs. bakmaksızın eşit olduğu fikrini hissetme yetisi dışında üzerine bina edebileceğimiz başka hiçbir şeyin olmadığını savunur (Singer, 2021, s. 42).

Eşitlik ilkesi ile Singer mutlak bir eşitlik anlayışını savunmaz. Burada "fayda" kavramı devreye girer. "Temel eşitlik ilkesi, *eşit* ya da *özdeş* muameleyi değil, eşit önemsemeyi gerekli kılar. Farklı varlıkların eşit derecede önemsenmesi, onlara farklı şekilde muamele edilmesi ve farklı haklar tanınması sonucunu doğurabilir." (2018, s. 48). Yani temel eşitlik ilkesinin eşitsizlikçi bir boyutu vardır. Bu düşüncesini Singer şöyle örneklendirir:

> "Bir atın sağrısına bir tokat atarsam hayvan irkilebilir ama tahminen büyük bir acı hissetmez. Atın derisi, vücudunu bir tokattan korumaya yetecek kadar kalındır… ama bir bebeğe aynı şiddette tokat atarsam bebek ağlar ve tahminen büyük bir acı hisseder, çünkü derisi daha hassastır. Dolayısıyla, darbenin şiddeti aynı olduğu sürece bir bebeğe tokat atmak, bir ata tokat atmaktan daha kötüdür." (Singer, 2018, s. 64).

Acıdan kaçınma durumunda da aynı muamele geçerlidir. Bir deprem olmuşsa depremzedeleri tedavi edebilmesi açısından bir doktorun tedavisine öncelik verilebilir ya da iki depremzededen yarası ağır olup daha fazla ağrı hissedene, ağrıyı daha az hissedene göre fazla ağrı kesici (morfin) verilebilir. Eğer ağrı kesiciler sınırlı ise birine iki tane ağrı kesici verilir diğerine ise hiç verilmez. Bu gibi durumlar çıkarların eşit gözetilmesinin beraberinde getirdiği eşitsizlikçi sonuçlara birer örnektir (2021, s. 47-49).

Buradaki eşitsizlikçi durumu yaratan ise fayda kavramıdır. Singer, yaşamın değeri açısından bakıldığında insan hayatı ile hayvan hayatının aynı değerde olduğunu söyleyemeyeceğini belirtir. Ona göre insan öz farkındalığı olan, soyut düşünce ve gelecek için plan yapma yeteneği olan, karmaşık iletişim edimlerine muktedir olan bir varlıktır ve insan hayatı, bu kapasitelere sahip olmayan bir varlığın hayatından daha değerlidir ve dolayısıyla bunu savunmak türcülük değildir. İnsanın sahip olduğu yetenekler, yani özellikler dolayısıyla normal yetişkin insanlar, aynı şartlarda olan hayvanlara göre daha fazla acı çekerler (Singer, 2021, s. 90-92). Bu bağlamda insan hayvandan daha fazla acı çekeceği için, insanın daha fazla faydasına olacak durumlarda tercih insandan yana olur. Yani Singer'a göre en az acının hâsıl olduğu alternatifi seçmemiz gerekir ki bu, insanlar benzer koşullarda diğer hayvanlardan daha fazla acı çekecekleri için, insanlardansa hayvanların acı çektiği bir alternatifi tercih etmemizi gerektirebilir.

3. Singer'ın Hayvan Hakları Söyleminin Eleştirisi

Singer'ın faydacı perspektiften geliştirdiği hayvan hakları söylemi çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Singer'a yönelik önemli eleştirilerden birisi, ahlaki statünün dayanağı olarak hissedebilmeyi/acı çekmeyi merkeze almasıdır. Ona göre insan türünü çeşitli gerekçelerle (akıl sahibi olmak, dil kullanabilme yetisi, toplumsal sözleşme yapabilme yeteneği gibi) hayvan türünden üstün, dolayısıyla ahlaki statü sahibi varlıklar olarak tanımlamak doğru bir tutum değildir. İnsanlar da hayvanlar da acıyı hissedebilen varlıklardır. Hem insan hem de hayvan doğası gereği acıdan kaçınıp hazza ulaşmaya çalışan varlıklardır. Bu nedenle ahlaki statünün temeli hissedebilme olmalıdır. Ancak Singer'ın bu argümanına başka hayvan savunucuları eleştiri

getirmektedir. Singer'ın tezine ilk akademik eleştiri getirenlerden birisi 1974'de yayınladığı makalesi ile Margolis'tir. Margolis, yalnızca insanların haklara sahip olduğunu, çünkü kendileri için taleplerde bulunduklarını ve yalnızca insanların bu talepleri kabul edebildiğini ve ardından bunları yerine getirebildiğini savunur. Bu nedenle Singer'ın tezi kabul edilebilir değildir. Magolis sonrasında Donaghy, Naverson, Steinbock gibi isimler de Singer'ı eleştirdiler (Villanueva, 2017: s. 10-11). Bir başka eleştiri Fox'un 1978'de yayınladığı makalesidir. Fox (1978: 106-107), hayvanların 'çıkarları olabileceğini', zevk ve acı deneyimleyebildiklerini kabul etse de, bunun ipso facto hayvan hakları anlamına gelmeyeceğini ifade eder. Ancak bu eleştirilerin en önemlisi Regan'dan gelmektedir. Regan'a göre Singer'ın yaklaşımı türcülüğü tam olarak ortadan kaldırmamaktadır. Regan, hayvanların duyu algıları, düşünce, arzu vs. gibi birçok özelliğe sahip birer varlık olduğunu, buna binaen de "bir yaşamın özneleri" olduğunu ifade etmektedir. Bu da onları "içkin değere sahip varlıklar" kılmaktadır (Arıkan, 2016, s. 60). Ona göre hayvanlar sadece bilinçli, hisli, acı ve hazzı hisseden varlıklar değil, kendi öz bilinçlerinin farkında olan, yani öz farkındalık sahibi olan varlıklardır. Kendileri hakkında ve geleceklerine dair duygulara sahiptir (Regan, 1983, s. 81). Bu nedenle bir yaşamın öznesi olarak ahlaki statü sahibi olmayı hak etmektedirler.

Singer'a getirilen bir başka güçlü eleştiri de hissedebilen ve hissedemeyen hayvanlar ayrımıdır (Çekem, 2023: s. 464). Hart'a göre Singer'ın bu ayrımı hayvanları haz ve acı haznesi olarak tasavvur etmektedir. Oysa hayvanlar bir tercih haznesi olamaz. Tercihe dayalı bir tasavvur hayvan endüstrisine hizmet eder (Regan, 1983: s. 222). Ayrıca Aşar'ın da (2018, s. 249) belirttiği gibi Singer'ın yaklaşımı bütün hayvanları kapsamamaktadır. Bu anlayışa göre Singer hayvanları hissedebilen ve hissedemeyen varlıklar olarak ikiye ayırmakta ve türcülük eleştirisi yapıp varlıklar arası hiyerarşiyi eleştirirken aslında yeni bir hiyerarşi inşa etmektedir: sinir sistemi gelişmiş, acıyı hissedebilen hayvanlar ve sinir sistemi gelişmemiş acıyı hissedemeyen hayvanlar. Buradan da birinci kesimi ikinci kesime üstün olarak tanımlamaktadır. Bu ise bizi türcülük eleştirisinden hareketle canlılar arasında bir hiyerarşi olmadığı düşüncesinden hareket ettirir fakat başka bir hiyerarşi, tür içi bir hiyerarşi inşa etmeye götürür. Erdal Yekeler'e (2023, s. 36) göre Singer'ın yaklaşımı insanmerkezci yaklaşımlarla benzer niteliktedir, çünkü Singer'ın türcülük tanımı "bir türün lehine ve diğerlerinin aleyhine davranmak" demektir. Bu tanıma bakıldığında bütün türleri içine alması gereken bir önemseme beklenirken, sadece sinir sistemi gelişkin hayvanların önemsenmesini beraberinde getirmektedir (2022, s. 35). Bu durum ise Singer'ın türcülük tavrından kurtulamadığını ve yeni tipte bir türcülük inşa ettiğini göstermektedir.

Singer'e yönelik bir başka eleştiri ise acı çekmek merkeze alındığında bugün için acı çekmediği varsayılan sinir sistemi gelişmemiş hayvanlar ve bitkiler gibi diğer canlıların da bir gün acı çektiği ortaya çıkarsa ne yapılacağı konusundadır. Singer (2018, s. 351-353) bu soruyu art niyetli bulur ve nihayetinde et yemeye devam etmek için vicdan rahatlatıcı bir tutumun bir ifadesinden daha fazlası olmadığı değerlendirmesini yapar. Bu soruya olgusal ve mantıksal olmak üzere iki açıdan itiraz eder. Olgusal açıdan bitkilerin acı çektiğine dair ciddi hiçbir bilimsel verinin olmadığını ileri sürer. Mantıksal açıdan ise böyle bir durum olduğunda daha az acıya neden olacağı için hayvanlardansa bitkileri yemenin tercih edileceğini ifade eder. Bu durum Singer'ın türcülük eleştirisinin tutarlı olmadığı ve farklı tarzda yeni bir türcülük inşa ettiği iddialarını güçlendirmektedir. Ayrıca Fox (1978: 108-110) haz alma ve acı çekme kriterinin evrensel olamayacağını, çünkü haz ve acı eşiğinin farklı olabildiğini, kişiyi acıya duyarsız kılan koşullar olduğunu, bu nedenle acının olmamasının hakların da olmayacağı anlamına geleceğini belirtir.

Tüm bunlarla birlikte acı kriteri Regan'a göre de hayvan hakları açısından yeterli bir kriter değildir. Regan'a göre, hayvanların etini yemek açıkça onların haklarını ihlal etmektir. Ancak Singer'a göre her ne kadar pratikte mümkün olmasa da hayvanlar acısız bir şekilde öldürülürse et yemek de yanlış bir şey olmayabilir (Franklin, 2005, s. 10). Regan'ın bu eleştirilerine katılan Franklin, faydacılığın muhtemelen zalimce göreceği pek çok acıyı dışlamayacağını belirtir ve rodeo örneğini verir. Ona göre rodeolar çok sayıda insana çok fazla zevk verir, bu nedenle insanların aldığı toplam zevk, nispeten az sayıda hayvana verilen toplam acıdan kesinlikle daha

fazladır. Aynı mantık, hayvanat bahçelerine yönelik olağan itirazı da ortadan kaldıracaktır (Franklin, 2005, s. 11).

Singer ahlaki statü sahibi olmak için temel kriteri akıl sahibi olmak, dil kullanabilme yetisine sahip olmak, sosyal sözleşme imzalama yetisine sahip olmak gibi keyfi olarak nitelediği kriterlerden acı çekmeye taşımanın gerekli olduğunu ileri sürerken acı çekme kriterinin de benzer bir keyfilik taşıdığını görmezden gelmekle birlikte son dönemde yazdığı *Neden Vegan* adlı eserinin girişinde bir farkındalık emaresi de göstermektedir. Singer asıl endişesinin hayvanlardan ziyade duyarlı canlılar olduğunu, duyarlı canlılar kategorisinin hayvanlar kategorisi ile kesiştiğini ancak aynı kapsamda olmadığını belirtir. Örnek olarak da istiridye, midye ve deniz tarağının hayvan olduğunu ama sinir sistemine ve beyne sahip olmadığını, dolayısıyla duyarlı canlılar kategorisine alınamayacağını belirtir. Bir vegan olmasına rağmen arada bir gezen tavuk yumurtası tükettiğini, çünkü endüstriyel tavukçuluktan farklı olarak kırsal alandaki tavukların hayatlarından memnun olduğunu ve arada bir yumurtalarının alınmalarına itiraz etmediklerini gözlemlediğini belirtmektedir. Bu tür tutarsızlıkların ve keyfiliklerin olabilirliğinden dem vuran Singer, "belli bir zeminde kabul edilebilir bir uzlaşının" gerekli olduğunu ve bu süreçte "esnek veganlığın" kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir. Hatta küçük sapmaların önemli olmadığını vurgulamaktadır (Singer, 2022, s. 14-15).

Bu düşünce ve görüşleri, Singer'ın türcülüğe yönelik eleştirilerini şüpheli kılan bir başka unsur olmaktadır. Singer'ın özellikle Rawls'a yönelik keyfilik eleştirileri Singer'ın yukarıdaki esnek veganlığa dair söylemleri ile birlikte etkisini yitirmektedir. Çünkü Rawls'a göre ahlaki statü sahibi olmak, ahlaki kişilik olmakla, yani kişinin adalet anlayışına sahip olması ile mümkündür ve bir kapsam çerçevesi içerisindedir. Hayvanların durumunu adaletin kapsamından çıkaran Rawls, onlara dair sadece şefkatle/merhametle (*compassion*) davranma yükümlülüğünden bahsetmektedir (Cengiz ve Gökalp, 2022, s. 647). Rawls ahlaki kişiliği bir potansiyel olarak gerçekleşmesine değil, yeterliliğine başvurarak tanımlar. Ona göre bu potansiyele sahip bir varlık, henüz gelişmiş olsun veya olmasın adalet ilkelerinin tam korumasını alır (Rawls, 2017, s. 539). Fakat ahlaki kişiliğe sahip olmak Singer'a göre bir derece meselesidir. Bu yaklaşıma göre bütün insanlar ahlaki özneler değildir. Bebekler, küçük çocuklar ve ağır zihinsel engelliler ahlaki kişilik için gerekli olan adalet duygusundan yoksundur (Singer, 2021, s. 43). Dolayısıyla bu kriter keyfi bir kriterdir ve adalet duygusu olmayan insanları ahlaki kişiliğe dahil ederken yine adalet duygusu olmayan hayvanları dahil etmemektedir. Ahlaki kişi olmanın, eşitlik ilkesi kapsamı içine girmek için gerekli olanın asgarisi olduğu fikri, bu asgari çizginin nereden çekileceği meselesini hala açıkta bırakıyor (Singer, 2021, s. 43) Ancak bu eleştiri, yukarıda Singer'a yöneltilen "keyfi sınır çizgisi" eleştirisi ile büyük oranda benzerlik taşımaktadır. Üstelik Singer, "belli bir zeminde uzlaşı" gerekliliğini ifade etmesiyle ahlaki statü sahibi olma kriterinin mutlak anlamda sınır çizgisi çekmenin mümkün olmadığını zımnen ifade etmiştir. Bu noktada sınır probleminin önemli bir problem olduğu açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü sınırlar arası geçişkenlikler kaçınılmaz olduğu için çekilen her geçişken sınır alanında tartışma ve eleştiri konusu olacaktır. Bütün kusurlardan arındırılmış, eleştiriden beri olan, mükemmel bir kriter söz konusu olamaz (Koyuncu, 2023, s. 41-44).

Bu eleştirilerin dışında kuramın başka bir takım problemli noktaları da bulunmaktadır. Öncelikle kuram aşırı popülasyon sorunu karşısında ne yapılacağı sorusuna kısırlaştırma yanıtı vermektedir. İnsan-hayvan çıkar çatışması durumunda yapılacak eylem onları öldürmek değil, doğurganlığı azaltmaktır. Ancak bu durum insan merkezci bir çözüm önerisi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü hayvanların kısırlaştırılması, üreme hakkının elinden alınmasıdır. Yaşama hakkının üreme hakkından nasıl ayırt edileceği önemli bir sorundur (Singer, 2018, s. 348-50). Yusufçuk böceği ve ahtapotların üremeyi sürdürmek için yaşamlarından vazgeçtiği

bilinmektedir.[2] Bu durum da göstermektedir ki yaşama hakkını önceleyerek üreme hakkını engellemek ve bunu hayvanlar adına yapmak, başlı başına bir problem alanıdır.

İkinci problemli nokta olarak, vegan yaklaşım modernliğin ürettiği yapay ürünlerin yaygın olduğu günümüz için geçerli olabilir ama geçmişte az ve doğal olan ürünler içerisinde yapayın bulunmadığı dönemde günümüz için yapılan suni deri vd. kullanım önerilerinin bir anlamı yoktur. Geçmişte şartlar gereği mümkün olmayan, şartlar gereği gelecekte de mümkün olmama ihtimalini barındıran doğallığa alternatif olarak yapay ürünlerin kullanımı önerisine binaen ilke koymaya çalışmak oldukça problemli bir durumdur. Ayrıca suni malzemelerin kullanımının yol açtığı sorunlar ortaya çıktığında bu öneri yeniden düşünülmek durumunda kalacaktır (Singer, 2018, s. 349). Çelik (2024, s. 233), konuya dair şunları ifade etmektedir:

> "(Vegan) beslenme ve yaşam tarzının beslenme, giyinme vb. hususlardaki teklifleri detaylandırıldığında içinde tutarsızlıkları barındırmaktadır. Şöyle ki, deri mamüller yerine önerilen polyester vb. ürünler içeriği bakımından petrol türevleri olarak insan ve hayvan kanına 100 yılı aşkın zamandır fazlasıyla bulaşmış olması bakımından iyi bir teklif olmaktan uzaktır. Ayrıca beslenmede hayvansal ürünlerin tüketilmemesi nedeniyle oluşacak vitamin, mineral vb. eksiklikler için takviye vitamin ve ilaçlar önerilmesi de bu yaklaşımın zayıf taraflarından olarak görülmektedir. Ayrıca gerek petro-kimyasal ürünlerde gerekse beslenmeyle ilgili vitamin ve haplar hususundaki yaklaşım insan sağlığının hayvan varlığı karşısında hafife alınması manasına gelmektedir."

Üçüncü bir problemli nokta ise türcülüğün kaçınılmaz olduğu olgusudur. Bunun nedeni ise hak vb. ahlaki, hukuki, politik nosyonları düşünebilen, davranış ve dünyasını da buna göre şekillendirebilen canlının sadece insan olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hayvanlara muamele ve hayvan hakları gibi meselelerde dahi kurucu özne insandır. Bugün hayvanların hakları için mücadele eden de ona karşı çıkan da insandır. İnsan bu noktada hayvan adına konuşmakta ve onun adına karar vermektedir. Örneğin hayvanların aşırı popülasyonunu engellemek için kısırlaştırmayı önermektedir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi bazen hayvanlar üremek için yaşama hakkından vazgeçmektedir. İnsanlar hayvanlar hakkında karar vermekte, onlara haklar vermekte, icabında geri almaktadır. Bu durum ise insanın toplumsal sözleşme olarak da ifade edilebilecek düzen kurucu vasfından kaynaklanmaktadır. Yani türcülük yapan da türcülük eleştirisi ile hayvanlara hak veren de onu geri alan da insandır ve bu durum insanın toplumsal düzen kurabilme yeteneğinden kaynaklanmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Hayvanların da tıpkı insanlar gibi hissedebilen varlıklar olması nedeniyle ahlaki bir statüye sahip olması gerektiğini savunan hayvan hakları savunucularının önde gelenlerinden birisi olan Peter Singer, uzun yıllarını bu işe vermiş bir filozof ve aktivisttir. Faydacı ahlak geleneğinden gelen Singer, hayvanların acıdan kaçınma ve hazza ulaşma davranışı gösterdiğini, dolayısıyla insanlar gibi ahlaki statüye sahip varlıklar olması gerektiğini iddia etmektedir. Ahlaki statü sahibi olmak için dil kullanmak, akıl sahibi olmak, toplumsal sözleşme yapma yetisine sahip olmak gibi kriterleri, kendi içinde tutarsızlıkları olan keyfi kriterler olarak niteleyen Singer, ahlaki statü sahibi olan varlıklar ile olmayan varlıkları ayıracak kriter veya kriterlerin belirlenmesinde kendisinin de belli yönleriyle keyfi olduğunu kabul ettiği "belli bir uzlaşma zemini"nin olması gerektiğini belirtmiş, böylece başkalarına yönelttiği keyfilik eleştirisine bizzat açık olduğunu göstermiş ve kendisiyle tutarsızlığa düşmüş, bu itibarla da hem insan merkezci yaklaşımlardan hem de farklı hayvan hakları savunucuları tarafından eleştirilmiştir.

[2] Yusufçuk Böceği için bkz. https://evrimagaci.org/disi-yusufcuk-bocekleri-erkek-yusufcuk-boceklerinden-kacmak-icin-olu-taklidi-yapiyor-5401
Ahtapotlar için bkz. https://evrimagaci.org/ahtapotlar-ve-ilginc-ozellikleri-dunyanin-en-zeki-omurgasizlari-ile-ilgili-neler-biliyoruz-3949

Singer'ın türcülüğü eleştirmesine rağmen ortaya koyduğu görüşlerin türcülüğü aşamadığı açık bir şekilde görülmektedir. Bunun çeşitli gerekçeleri vardır. Birincisi sinir sistemi gelişmiş ve acıyı hissedebilen hayvanlar ahlaki statü skalasına dâhil edilirken istiridye, midye, deniztarağı gibi sinir sistemi gelişmemiş ve hissedemeyen varlıklar bu kategoriye dâhil edilmemektedir. Bu durum türcülüğü ortadan kaldırmamakta, sadece yelpazeyi biraz daha genişletmektedir.

İkincisi faydacı gelenekten gelmesi ve nihai noktada faydayı esas almasından dolayı, insan hayvan çıkar çatışmasında insanı tercih edecek olması nedeniyle, en azından pratik olarak, halen türcü şeklinde tanımlanması söz konusudur. Çünkü insan, hayvan ile karşılaştırıldığında daha gelişmiş bir varlık olarak, acı çekme kapasitesi daha fazla olduğu için çıkarları daha fazla önemsenmektedir. Bu durum da sonuçta fayda ilkesine dayanarak nihai olarak insanı tercih edilir konuma sahip bir varlık olarak değerlendirmeyi getirmektedir.

Üçüncüsü hayvan hakları mücadelesi veren, hayvanların ahlaki statüsü konusunda konuşan ve karar veren yine insandır. Bu durum insanın toplumsal sözleşme yapma yetisi ve düzen kurucu vasfı nedeniyledir. Hayvanlara ahlaki statü verilmesini savunan, buna karar veren, bunun mücadelesini yapan, ahlaki statü verilmesi nedeniyle ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm öneren tümüyle insandır. Örneğin hayvanların yaşam hakkını savunarak öldürülmesine karşı çıkıldığı durumda, günümüzde olduğu gibi aşırı popülasyon sorunu ile karşılaşıldığında kısırlaştırmayı önerip, yaşama hakkını koruyarak üreme hakkını hayvanın elinden alan da insandır. Singer bu probleme hiç değinmeyerek insan türünün üstünlüğünün –ki bu üstünlük normatif alanın olanaklı biricik kurucu öznesi olması anlamında düzen kurucu vasfını ifade eder- kaçınılmaz olduğunu görmezden gelmektedir.

Sonuç olarak Singer'ın hayvan hakları konusundaki görüşleri ve türcülüğe yönelik eleştirileri kendisini de türcülükten kurtarmamış ve hayvanların bir kısmını insanlar ile aynı statüye sahip hale getirmiş, diğer kısmını ise dışarıda bırakmıştır. Bu durum türcülük eleştirisinden yola çıkmasına rağmen hayvanlar için tür içi bir hiyerarşi ortaya çıkarmakla sonuçlanmıştır: (nitekim, sinir sistemi geliştiği için acıyı /(duyuşal hislere sahip) hisseden hayvanlar, sinir sistemi gelişmemiş olduğu için hissedemeyen hayvanlara kıyasla üstün tutulmuştur.) sinir sistemi gelişmiş hissedebilen hayvanlar ve sinir sistemi gelişmemiş hissedemeyen hayvanlar. Bu nedenle Singer'in kendi tartışması içinde çelişkili sonuçlara ulaştığı ifade edilebilir.

Kaynakça

Aktan, C. C. (2009). Ahlak ve ahlak felsefesine giriş. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi 1*(1), 38-59.

Alan, Sümer, B. (2019). Hayvan etiğine yönelik felsefi yaklaşımlar. Z. Karacagil & A. O. Tiro (Ed), *Current debates on social sciences 2* içinde (ss. 19-27). İstanbul: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Arıkan, E. (2016). *Hayvan hakları insan hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.

Aşar, H. (2018). Hayvan haklarına yönelik temel görüşler ve yanılgıları. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (30), 239-251. doi. https://doi.org/10.20981/kaygi.411236

Aydın, M. (2013). John stuart mill'in faydacı ahlakı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XV*(28), 1-25. doi: https://doi.org/10.17335/sakaifd.219829

Aydın, M. (2017). Faydacılık. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19*(36), 239-45. doi: https://doi.org/10.17335/sakaifd.346124

Bentham, J. (2002). *Deontology together with a table of the springs of action and the artical on utilitarianism*. A. Goldworth (Ed.), Oxford: Clarendon Press.

Bentham, J. (2017). *Ahlak ve yasama ilkeleri*. İstanbul: Litera Yayıncılık.

Cengiz, E. ve Gökalp, N. (2022). Hayvanlar ve adalet: rawls ve nussbaum bağlamında bir inceleme. *Beytülhikme An International Journal of Philosophy 12*(3), 645-69. doi: https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1950

Cevizci, A. (2014). *Etik*: *ahlak felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.

Çekem, K. (2023). Faydacılığın ve deontolojinin ötesinde: hayvan etiği için ihtimam-temelli bir çerçeve, *Kaygı Felsefe Dergisi*, 22(1), 460-497.

Çelik, A. (2024). "*Yeni bir toplumsal hareket olarak hayvan hakları* (Yayımlanmamış doktora tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.

Degrazia, D. (2006). *Hayvan hakları*. Ankara: Dost Yayınları.

Donaldson, S. ve W. Kymlicka. (2016). Z*oopolis: hayvan haklarının siyasal kuramı*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Dunayer, J. (2004). *Speciesism*. Derwood, Md: Ryce Publishing.

Erdal Yekeler, F. (2023). *Peter singer'ın veganlık gerekçelendirmesinin etik açıdan değerlendirilmesi ve eleştirisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Francione, G. L. (2009). Animal welfare and the moral value of nonhuman animals. *Law, Culture and the Humanities 6*(1), 1-13. doi: https://doi.org/10.1177/1743872109348989

Fox, M. (1978). "Animal liberation": A crituque. *Ethics*, Vol.88, 106-118.

Franklin, J. H. (2005). *Animal rights and moral philosophy*. Colombia University Press.

Gökçen, A. (2019). Hayvanlar sosyolojinin neresinde? *Sosyoloji Divanı* (14), 11-34.

Koçak, H. ve Koyuncu, A. A. (2013). *Modern ve postmodern insan doğa anlayışına eleştirel bir yaklaşım.* Ulusal Çevre ve Ahlak Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı, 677-688. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Basımevi.

Koşum, A. (2018). İ*slam hukukunda hayvan hakları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Koyuncu, A. A. (2023). *Yerli sosyolojiye bir katkı denemesi: vasat sosyolojisi*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Mill, J. S. (2017). *Faydacılık.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Omay, M. (2020). Ahlaki statü kavramı ve teorileri. *Temaşa Felsefe Dergisi* (14), 201-217.

Rawls, J. (2017). *Bir adalet teorisi*. Ankara: Phoenix Yayınları.

Regan, T. (1983). *The case for animal rights*. Berkeley: University of California Press.

Ryan, D. (2019). *Hayvan kuramı: eleştirel bir giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Singer, P. (2018). *Hayvan özgürleşmesi*. (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Singer, P. (2021). *Pratik etik*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Singer, P. (2022). *Neden vegan*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şakacı, B. K. (2012). Derin ekolojinin derinlikleri. O. İmga ve H. Olgun (Ed), *Yeşil ve siyaset, siyasal ekoloji üzerine yazılar* içinde (ss. 95-121). Ankara: Lotus Yayınları.

Villanueva, G. (2018). Against animal liberation? peter singer and his critics. Sophia international journal of philosophy and traditions. 57(3/4), 5-19.

Yaran, C. S. (2016). *Ahlak ve etik*. (2. Baskı). İstanbul: Rağbet.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Nisan/April 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Temmuz/July 2024

Üniversite Öğrencilerinde Instagram Bağımlılığının Sıkılma Algısı ile İlişkisinde Öz-Kontrolün Aracılık Rolü*

The Mediating Role of Self-Control in the Relationship Between Instagram Addiction and the Perception of Boredom in University Students

Dr. Öğr. Üyesi Beyza YILMAZ[1]

Öz

Sosyal medya uygulamalarının gelişmesi ve yaygınlaşması ile, özellikle çocuk ve gençlerin ihtiyaç ve isteklerini karşıladıkları yeni platformlar olmaya başlamıştır. Bu araştırmada üniversitede eğitim görmekte olan gençler tarafından kullanılan Instagram uygulamasına ilişkin bağımlılığın sıkılma algısı ile ilişkisi öz-kontrolün aracılık etkisi ile incelenmek istenmiştir. Nicel araştırma yöntemi, ilişkisel desen ile gerçekleştirilen araştırmada, veri toplama araçları olarak kişisel bilgi soru formu, Kısa Öz-Kontrol Ölçeği, Serbest Zamanda Sıkılma Algısı Ölçeği ve Instagram Bağımlılık Ölçeği kullanılmıştır. Veri toplama aracı Google Forms üzerinden hazırlanmış, çevrimiçi platformlar üzerinden ve yüz yüze, Ankara'da yaşamakta olan üniversite öğrencilerine iletilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılan 461 öğrencinin %83,3'ü kadınlardan oluşmaktadır ve öğrencilerin yaş ortalaması 21,28±2,51'dir. Gençler ortalama beş buçuk senedir Instagramı kullanmakta, günde ağırlıklı olarak (%55,5) 2-4 saati Instagram'da geçirmektedir. Araştırmaya katılan gençlerin Instagram üyelik süresi ve sıkılma algısı arttıkça Instagram bağımlılığı artmakta; özkontrol arttıkça sıkılma algısı ve Instagram bağımlılığı azalmaktadır. Kurulan modele göre, Instagram bağımlılığındaki değişim kısmi aracılık ile açıklanabilmektedir. Sıkılma algısı arttığında öz-kontrolün etkisi Instagram bağımlılığını azaltmaktadır. Problemli Instagram kullanımının gençler üzerinde biyolojik, psikolojik, sosyal, ekonomik ve akademik yönlerden olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu noktada çocuk ve gençlerde bağımlılıklara karşı koruyucu bir faktör olan öz-kontrolün geliştirilmesi ve artırılması için psikososyal uygulamaların gerçekleştirilmesi önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Instagram bağımlılığı, sıkılma algısı, öz-kontrol, üniversite öğrencileri

Makale Türü: Araştırma

Abstract

With the development and spread of social media, they have begun to become new platforms where especially children and young people meet their needs and desires. In this study, it was aimed to examine the relationship between addiction to the Instagram used by young people studying at the university and the perception of boredom, with the mediating effect of self-control. In the research conducted with quantitative research method and relational design, personal information questionnaire, Brief Self-Control Scale, Leisure Boredom Perception Scale and Instagram Addiction Scale were used as data collection tools. The data collection tool was prepared via Google Forms and delivered to university students via online platforms and face to face. 83.3% of the 461 students reached by convenience sampling method are women and the average age of the students is 21.28±2.51. Young people have been using Instagram for an average of five and a half years, and they spend mainly 2-4 hours a day (55.5%) on Instagram. As the duration of Instagram membership and the perception of boredom of the young people participating in the research increase, Instagram addiction increases; As self-control increases, the perception of boredom and Instagram addiction decreases. According to the established model, the change in Instagram addiction can be explained by partial mediation. When the perception of boredom increases, the effect of self-control reduces Instagram addiction. Problematic Instagram use has negative effects on young people in biological,

* Bu çalışma yazarın Anadolu Üniversitesi Ölçme ve Veri Analitiği Tezsiz Yüksek Lisans projesi kapsamında hazırlanmıştır.
[1] Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Doktor Öğretim Üyesi, beyzayilmaz@baskent.edu.tr,

Atıf için (*to cite*): Yılmaz, B. (2025). Üniversite Öğrencilerinde Instagram Bağımlılığının Sıkılma Algısı Ile Ilişkisinde Öz-Kontrolün Aracılık Rolü. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 739-755.

psychological, social, economic and academic aspects. At this point, it may be recommended to carry out psychosocial practices to develop and increase self-control, which is a protective factor against addictions in children and young people.

Keywords: Instagram addiction, boredom perception, self-control, university students

Paper Type: Research

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte her geçen gün sosyal medya uygulamalarına bir yenisi eklenmekte ve bu uygulamaları kullanan kişilerin sayısı artmaktadır. Sayıca artan ve içerik olarak zenginleştirilen sosyal medya uygulamaları insanların yaşamında daha çok yer almakta, ihtiyaçları karşılamakta ve yeni ihtiyaçlar yaratmaktadır. Sosyal medya uygulamaları eğlence (Lin, Hoffman ve Borengasser, 2013), sosyalleşme (Davies ve Cranston, 2008), bilgiye ulaşma (Park ve Kim, 2013), iletişim kurma (Akça Baştürk, 2014), benliği yansıtma (Çakmak ve Baş, 2017), sesini duyurabilme (Çömlekçi ve Başol, 2019), gelir elde etme gibi istek ve ihtiyaçların karşılanmasını sağlamaktadır. Her an her yerde kullanılabilir olması sebebiyle günlük hayatın önemli bir parçası haline gelen sosyal medya uygulamaları farklı yaş gruplarındaki bireylerin gün içerisinde uzun süre vakit geçirmesine yol açmaktadır. 85,59 milyon kişinin yaşadığı Türkiye'de, 62,55 milyon (%73,1) aktif sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Sosyal medya uygulamalarına harcanan süreler incelendiğinde ayda en çok vakit geçirilen uygulamanın 21 saat 24 dakika ile Instagram olduğu bilinmektedir. Instagram'dan (%90,6) sonra en sık kullanılan uygulama Whatsapp (%88,8) ve Facebook (%72,6)'tur (We are Social, 2023).

Teknoloji dünyasındaki görsel içerikler insanların iletişim kurarken sıkça kullandığı araçlardır (Anlı vd., 2020; We are Social, 2021). İnsanlar gün içerisinde ne yaptıklarını 24 saatlik hikayelerle paylaşmakta, duygularını simgelerle anlatmaktadırlar. Görsel içeriklerin en yoğun olduğu uygulamalardan birinin Instagram olduğu söylenebilir (Birol ve Bakır, 2019). Instagram, paylaşımların sürekli ve anlık olarak takip edilmesini sağlayan bir uygulamadır. Kullanıcılar takip ettikleri profillerin gönderilerini ve dünyanın bir ucundaki hiç tanımadıkları açık hesaba sahip kullanıcıların gönderilerini de görebilmektedir. Instagram'ın sürekli beslenen algoritması kullanıcıların beğendikleri, kaydettikleri ve en çok vakit geçirdikleri içerikleri öğrenerek kullanıcıların karşısına kişiselleştirilmiş içerikler sunmaktadır. Bu yönüyle Instagram hemen herkesin kendi beğenilerine uygun içeriklerle karşılaşmalarını, böylelikle sıklıkla Instagrama girmelerini ve uzun süreler boyunca bir akış içinde gezinmelerini sağlamaktadır. Ancak Instagramdaki paylaşımların hızlı akışı insanlarda bu paylaşımları kaçırma, yaşanan gelişmelerden eksik kalma korkularını artırmaktadır (Sepetçi, Özdemir ve Sever, 2021). Bu duygu ve düşüncelere kapılan insanlar diğer kullanıcıların paylaşımlarını incelemek için sıklıkla Instagram akışlarını kontrol etmektedirler. Bu durum Fear of Missing out (FoMo) kavramı ile açıklanmakta olup, sosyal medyanın çeşitlenmesiyle güçlenmiş, daha çok tüketimi sağlamak için şirketlerin pazarlama stratejilerini de etkilemiştir (Aydın, 2018).

Genelde sosyal medya uygulamalarında özelde ise Instagram'da ne kadar zaman geçirildiğinin farkına dahi varmadan kullanımı, sosyal medya uygulamasının kişinin yaşamının önemli bir parçası olması, kişilerin yaşamlarında kimi işlevlerde bozulmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Sosyal medya uygulamalarının sık ve yoğun kullanımı sebebiyle kişilerin yaşamında bilişsel, duygusal, sosyal, akademik, ekonomik, davranışsal, biyolojik yönlerde aksamaların yaşanması, işlevlerde bozulmaların görülmesi sosyal medya kullanma davranışının problemli olduğuna ya da sosyal medya bağımlılığına işaret etmektedir. Sosyal medya bağımlılığı, "sosyal medya ile aşırı meşgul olma, bu platformlara sürekli bağlı kalmak için yoğun bir istek duyma ve bu mecralarda sosyal hayattaki diğer aktiviteleri, öğrencilik/iş hayatını, kişilerarası iletişimi ve ruh durumunu zedeleyecek kadar çok zaman harcama" durumu olarak tanımlanmaktadır (Andreassen ve Pallesen, 2014). Sosyal medya bağımlılığı psikiyatrik bozuklukların tanımlandığı Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı (Diagnostic and Statistical Manual of

Mental Disorders [DSM-5]) ya da Hastalıkların Uluslararası Sınıflaması (The International Classification of Diseases [ICD])'deki sınıflamalarda yer almamaktadır. Kimi yazarlarca internet bağımlılığı gibi çatı kavramlar altında ele almaktadır (Young, 1999'dan akt. Kuss ve Griffiths, 2011).

Sosyal medya kullanımının bağımlı ya da bilinçli kullanım şeklinde iki uçta ele alınarak tanımlanmasının uygun olmadığı düşünülmektedir. Çünkü insanlar sosyal medya üzerinden iletişim kurma, kendini gerçekleştirme, sosyalleşme gibi psikososyal ihtiyaçlarını karşılayabilmekte, işlerini yürütmekte, eğitim içeriklerine erişebilmektedir. Bu gibi durumlar kişinin yaşamına, biyo-psiko-sosyal boyutlarda zarar vermediği ölçüde işlevsel kullanım ya da sağlıklı kullanım olarak değerlendirilebilir (Dinç, 2015). Fakat sosyal medya kullanımının kişilerin yaşamında anlamlı bir biçimde olumsuz etkiye sahip olması durumunda problemli kullanımdan ve bağımlılıktan bahsedilebilir. Griffiths (2005) sosyal medya kullanımının "kişinin yaşamında en önemli eylem haline gelmesi ile kullanımın kişinin duygu, düşünce ve davranışlarına egemen olması", "sosyal medya kullanımı nedeniyle ruh halinde değişimin görülmesi", "sosyal medya ile elde edilen ruh haline tekrar kavuşmak için kullanma süresinin artırılması", "sosyal medyayı kullanamama durumunda nahoş duyguların ortaya çıkması", "kişinin sosyal medyada çok fazla zaman geçirmesi sebebiyle çevresindekilerle sorun yaşaması", "sosyal medya kullanımını kontrol altına almada güçlük yaşaması" gibi belirtilerin görülmesinin sosyal medyanın aşırı kullanımı olarak ileri sürmüştür.

Sosyal medya bağımlılığına ilişkin ortak bir tanımlamanın olmaması, sosyal medya bağımlılığının yaygınlığının belirlenmesini, yapılmış çalışmaların bulgularının birbiri ile karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Ancak farklı ölçme araçları ve/ya tanımlamalar kullanılarak da olsa yapılan çalışmaların ortaya koyduğu bulgular gençlerin diğer yaş gruplarına göre sosyal medyayı problemli kullandıklarını ya da bağımlılığa daha yatkın olduklarını ortaya koymaktadır (Valkenburg ve Peter, 2011; Utz, Muscanell ve Khalid, 2015; Ho, Lwin ve Lee, 2017).

Kullanıcıların sosyal medyada geçirdikleri vaktin çoğalması bağımlılığın gelişmesine ve artmasına yol açmaktadır (Aktan, 2018). Bu noktada sosyal medyanın uzun süre kullanılmasına zemin oluşturan durumlardan biri de serbest zamandaki can sıkıntısıdır. Can sıkıntısı "ilgi çekmeyen, tekrar edici ve anlamsız olarak algılanan durumlarda yaşanan duygusal bir zorluk ve olumsuz bir deneyim" olarak ele alınmıştır (Eastwood vd., 2013; van Tilburg, Igou ve Sedikides, 2013; van Tilburg ve Igou, 2017). Mikulas ve Vodanovich (1993) serbest zaman can sıkıntısını "uyaranların az olduğu ve keyif vermeyen bir durum" olarak; Iso-Ahola ve Weissinger (1990) ise "mevcut serbest zaman etkinliklerinin arzulanan uyarılma ihtiyacını karşılayamaması sonucu oluşan öznel algı" olarak tanımlamaktadır.

İnsanlar serbest zamanda yaşanan can sıkıntısının geçmesi için spor, hobi gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Can sıkıntısı kişinin bu durumdan çıkması için yeni bir hedef belirlemesi noktasında iyi bir itici güç olarak değerlendirilebilir (Elpidorou, 2017). Can sıkıntısı duygusu kişileri bulundukları durumu ya da davranışlarını değiştirmeye yönlendirerek, kişilerin yaptıkları işten keyif almalarını sağlamakta, işin anlamını korumaktadır (Bench ve Lench, 2013; van Tilburg, Igou ve Sedikides, 2013; van Tilburg ve Igou, 2017). Bu bakımdan can sıkıntısı öz düzenlemeyi sağlamaktadır. Fakat tersi yönde öz kontrolün yetersiz olduğu durumlarda can sıkıntısı duygusu yüksek düzeyde yaşanmaktadır (Sanyal, Fernanses ve Jain, 2016). Kişiler düşük düzeyde uyaranın hakim olduğu durumlardaki can sıkıntısını gidermek amacıyla yüksek düzeyde uyaran aramaya yönelmekte (Brisset ve Snow, 1993), bu amaçla yüksek düzeyde uyaran içeren ve kolaylıkla erişilebilir olan, kişiselleştirilmiş sosyal medya uygulamalarına girmektedirler. Öz kontrolün yetersiz olduğu durumlarda bu arayış sosyal medya uygulamalarının problemli kullanımıyla sonuçlanabilmektedir. Yüksek uyaranlı görsel ve işitsel içeriklere sahip sosyal medya uygulamaları sıkılma algısını ortadan kaldırma konusunda başarılı olsa da, kişinin her düşük uyaranlı durumda bulunduğunda sosyal medyayı kullanmaya yönelmesi uyumsuz bir düzenleme stratejisi olarak değerlendirilebilir (Selçuk, 2019). Bu davranışı pekiştiren kişi sıkıldığında ya da serbest zamanlarında sosyal medya uygulamalarının akışında kaybolmaya

yönelmektedir. Bu durum sıkılma algısını denetleyememesi bakımından kişinin öz kontrolünün düşük olduğuna ilişkin bir işarettir. Öz-kontrolün sağlandığı durumda ise sosyal medya kullanımı problemli düzeyde yaşanmayacaktır (Grasman, Grasman ve van der Maas, 2016).

Öz kontrol dürtülerin, istenmeyen davranışların ve duygusal tepkilerin sergilenmesini düzenleme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (Baumeister, Heatherton ve Tice, 2006). Öz kontrol uzun vadeli hedeflere ulaşmak için kısa süreli rahatsızlık hissini tolere etme becerisi olarak değerlendirilmektedir (Myrseth ve Fishbach, 2009). Bu bakımdan öz kontrol davranışların düzenlenmesi için gerekli bir beceridir (Timpano ve Schmidt, 2013). Yüksek düzeydeki öz kontrol akademik başarıyı, uyum becerilerini, kişilerarası ilişkileri artırmaktayken; yetersiz düzeydeki öz kontrol aşırı yeme, alkol ve madde bağımlılığı, suça eğilim, sigara kullanımı (Vohs ve Faber, 2007; Tangney, Baumeister ve Boone, 2004), akıllı telefon bağımlılığı (Ko, Lee ve Kim, 2012), çevrimiçi oyun bağımlılığı (Kim vd., 2008), internet bağımlılığı (Özdemir, Kuzucu ve Ak, 2014) gibi davranış sorunlarını ve dürtüsel sorunları artırmaktadır. Gençlik dönemi öz kontrolün gelişiminin henüz tam anlamıyla sonlanmadığı, sıkılma algısının ve yüksek uyarana duyulan ihtiyacın belirgin olarak görülebildiği bir dönemdir. Bu bakımdan sıkılma algısının sosyal medya kullanımıyla giderilmesi, öz kontrolün tam anlamıyla güçlü olmadığı gençlik dönemi için bir risktir. Gençlerin sıkılma algısını hissettiklerinde sosyal medya uygulamalarına yöneldikleri düşünüldüğünde öz kontrol becerileri ile bu davranışın azalacağı tahmin edilmektedir. Bu araştırma ile üniversite öğrencilerinin serbest zamanda sıkılma algıları ile Instagram bağımlılığı arasındaki ilişki ve bu ilişkide öz-kontrolün rolü incelenmek istenmiştir.

Özellikle Covid-19 pandemisi sürecinde alınan tedbirler kapsamında insanların evde kalmaları, sosyalleşme olanaklarının kısıtlanması düşük düzeyde uyarana maruz kalmalarına sebep olmuştur. Yaşadığımız dijital çağda teknolojik araçların günlük hayatımızda son 15 yıla göre daha çok yer almasının yanı sıra pandemi süreci daha yoğun bir şekilde insanların yüksek uyaran içeren teknolojik araçlara yönelmelerine etki etmiştir. Özellikle gençler arasında en sık kullanılan sosyal medya uygulamalarından biri olan (Çömlekçi ve Başol, 2019) ve bilgi edinmeye, sosyalleşmeye, iletişim kurmaya, zaman geçirmeye olanak sağlayan, yüksek düzeyde uyaranlı görseller içeren altyapısı sebebiyle Instagram gençlerin serbest zamanlarındaki can sıkıntısını gidermede önemli sosyal medya uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gençler serbest zamanlarında farkında olmaksızın akıllı telefonlarına uzanmakta ve sosyal medya uygulamalarını kaydırmaktadır. Özellikle öz-kontrol becerileri zayıf olanlar buna karşı daha savunmasız olmaktadır (Gomes vd., 2021). Kendi kendini kontrol etme yeteneği daha zayıf olanlar, çoğu zaman tatmin edici olan kullanım dürtüsünü engelleme konusunda düşük bir beceriye sahip olduklarından yaşamlarının çeşitli alanlarında kullanımlarından olumsuz etkilenmektedir (Burnell, Andrade ve Hoyle, 2023). Wilson, Fornasier ve White (2010) tarafından 201 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin özdenetim becerileri ile sosyal medya bağımlılıkları arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür. Sepetçi, Özdemir ve Sever, (2021) tarafından 309 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin can sıkıntılarının arttıkça sosyal ortamlarda telefonlarını kullanma eğilimlerinin yani sosyotelizmin arttığı görülmüştür. İskender (2018) tarafından 1125 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirilen araştırmada ise öğrencilerin boş zamanda sıkılma algılarının riskli davranışlara neden olduğu ve bu ilişkide algıladıkları sosyal desteğin aracılık etkisinin olduğu bulgulanmıştır.

Bu araştırma ile gençlerin Instagram kullanma davranışlarında ilişkili olan can sıkıntısı kavramı öz-kontrolün aracı rolü ile açıklanmak istenmektedir. Instagram uzun yıllardır gençler arasında popülerliğini korumaktadır. TikTok, Snapchat gibi diğer görsel içeriklerin paylaşılabileceği uygulamaların yaygınlaşmasına rağmen Instagramın hala rağbet görüyor olması, gençlerin Instagram kullanımlarının incelenmesine ve problemli kullanım durumlarında öz-kontrol becerilerinin geliştirilmesine olan ihtiyacı gündeme getirmektedir. Bunun için öncelikle gençlerin kullanım durumlarının keşfedilmesi gerekmektedir. Genelde sosyal medya bağımlılığı, özelde ise Instagram bağımlılığı üzerine psiko-sosyal boyutların incelendiği çeşitli araştırmalar olsa da Instagram bağımlılığında öz-kontrolün serbest zamanlarda sıkılma algısına

aracılık etkisiyle incelendiği bir çalışmanın bulunmaması bu araştırmanın ayırıcı yönü olarak görülebilir.

Bu araştırmada şu alt amaçlara yanıt aranmıştır:

1. Üniversite öğrencilerinin Instagram kullanım durumları ve bağımlılıkları ne düzeydedir?

2. Üniversite öğrencilerinin sıkılma algısı ile Instagram bağımlılığı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracılık etkisi var mıdır?

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, üniversite öğrencilerinin serbest zamanlarında sıkılma algıları ile Instagram bağımlılık durumları arasındaki ilişkide öz kontrolün aracı etkisini ortaya koymak amacıyla yapısal eşitlik modellemesi ile ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. İlişkisel tarama modeli iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin ortaya konulması için gerçekleştirilen araştırma modelidir (Gürbüz ve Şahin, 2014).

1.2. Katılımcılar

Bu araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme, "evren içerisinden seçilecek örneklemin araştırmacının yakın çevresinden kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplanmasını" ifade eder (Gürbüz ve Şahin, 2014). Araştırmacı Ankara'da bulunan üniversitelerde eğitim görmekte olan 18-29 yaş arasındaki gençlerle soru formunu paylaşmış ve 476 kişi soru formunu doldurmuştur. Soru formunu eksiksiz dolduran 461 kişinin yanıtları analiz edilmiştir.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan ölçme araçları kişisel bilgi soru formu, Kısa Öz-Kontrol Ölçeği, Instagram Bağımlılık Ölçeği, Serbest Zamanda Sıkılma Algısı Ölçeği olmak üzere 4 bölümden oluşmaktadır. Araştırma için Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Sanat Araştırma Kurulundan 01.09.2021 tarih ve 17162298.600-182 sayılı etik kurul onayı alınmıştır. Ölçeklerin yazarlarından gerekli izinler alınmıştır. Soru formu çevrimiçi ve yüz yüze ortamlar aracılığıyla Ankara'da yer alan üniversiteler üzerinden erişilebilen öğrencilere iletilmiştir. Veriler 1 Ekim - 30 Aralık 2021 tarihleri aralığında toplanmıştır.

1.3.1. Kişisel Bilgiler Soru Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulmuş olup gençlerin sosyo-demografik bilgilerini (cinsiyet, yaş) ve Instagram kullanma durumlarına (gün içerisinde Instagramda geçirilen süre, Instagram üyelik süresi) ilişkin bilgi edinmeyi amaçlayan 4 sorudan oluşmaktadır

1.3.2. Kısa Öz-Kontrol Ölçeği

Ölçek Tangney, Baumeister ve Boone (2004) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun analizleri Nebioglu vd. (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçek 9 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutları dürtüsellik (5, 9, 10, 12 ve 13. madde) ve öz-disiplindir (1, 2, 7 ve 8. madde). 5'li likert tipinde (1: Tamamen Aykırı, 2: Oldukça Aykırı, 3: Kararsızım, 4: Oldukça Uygun, 5: Tamamen Uygun) derecelendirilmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0.83, dürtüsellik alt boyutu için 0,87 ve özdisiplin alt boyutu için 0,81 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 13, en yüksek puan ise 65'tir. Ölçekten alınan yüksek puan öz kontrol düzeyinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma için ölçeğin toplam puanının Cronbach Alpha değeri .745, dürtüsellik alt boyutunun .717 ve öz-disiplin alt boyutunun .705 olarak bulunmuştur.

1.3.3. Serbest Zamanda Sıkılma Algısı Ölçeği

Iso-Ahola ve Weissinger (1990) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun psikometrik analizleri Kara, Gürbüz ve Öncü, (2014) tarafından yapılmıştır. Ölçek 10 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutları sıkılma (1,2,6,7 ve 10. madde) ve doyumdur (3,4,5,8 ve 9. Madde). 5'li likert tipinde (1: Tamamen Katılmıyorum, 3: Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) derecelendirilmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı 0.77, alt boyutlarının katsayısı ise 0,72 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 10, en yüksek puan ise 50'dir. Bu çalışma için ölçeğin toplam puanının Cronbach Alpha değeri .776, sıkılma alt boyutunun .764 ve doyum alt boyutunun .671 olarak bulunmuştur.

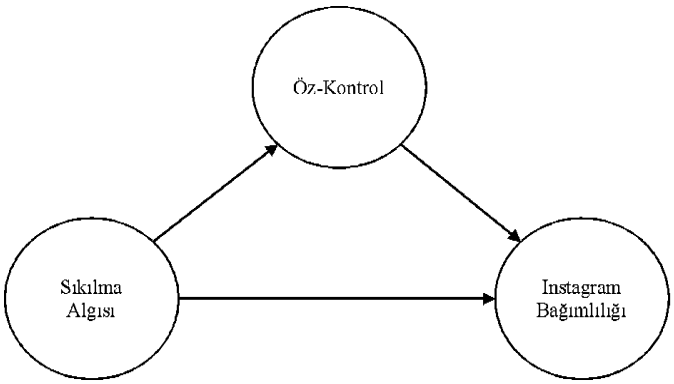
1.3.4. Instagram Bağımlılık Ölçeği

Ölçek D'Souza vd. (2018) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türkçe formunun psikometrik analizleri Kavaklı ve İnan, (2021) tarafından yapılmıştır. Ölçek 26 maddeden oluşmaktadır. Alt boyutları kontrol yoksunluğu (10,11,12 ve 13. madde), gerçeklerden kaçış (6,7,8 ve 9. madde), ilişki kesme (5,14,15,16,17 ve 18. madde), obsesyon (1,2,3, ve 4. madde), sağlık ve kişilerarası problemlerdir (19,20 ve 21. madde). 5'li likert tipinde (1:Asla, 2:Ara sıra/Nadiren, 3: Bazen, 4:Çoğu Zaman, 5: Her Zaman) derecelendirilmektedir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 26, en yüksek puan ise 130'dur. Ölçekten alınan puan arttıkça bağımlılık artmaktadır. Bağımlılık düzeyleri 1,00-1,80 düşük, 1,81-2,60 orta altı, 2,61-3,40 orta, 3,41-4,20 orta üstü, 4,21-5,00 yüksek şeklinde puanlanmaktadır. Bu çalışma için ölçeğin toplam puanının Cronbach Alpha değeri .931, obsesyon alt boyutunun .788, gerçeklerden kaçış alt boyutunun .877, kontrol alt boyutunun .855, ilişki kesme alt boyutunun .833 ve sağlık ve kişilerarası problemler alt boyutunun .816 olarak bulunmuştur.

1.4. İşlem

Değişkenlerle kurulan modeli analiz etmek için R Studio, betimsel ve ilişkisel istatistikleri ortaya koymak için SPSS 25.0 yazılımı kullanılmıştır. Serbest zamanlarda sıkılma algısı bağımsız, öz kontrol aracı değişken, Instagram bağımlılığı bağımlı değişkendir. Aracılık etkisine bakılırken analizler, ölçeklerin maddelerinin hepsinin aynı güçte çalışmadığından hareketle, ölçeklerin toplam puanı üzerinden değil, faktör yüküne dayalı olarak hesaplanan z puanları kullanılarak, örtük (gizil) değişken puanları ile gerçekleştirilmiştir. Öncelikle model için gerekli olan varsayımlar test edilmiş, sıkılma algısı Instagram bağımlılığını anlamlı bir şekilde yordadığı görülmüş ve aracılık etkisi incelenmiştir. Kurulan model Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Kurulan model

2. Bulgular

Bu kısımda alt amaç sorularına ilişkin yanıtlar yer almaktadır.

Üniversite öğrencilerinin yaşlarına, Instagram üyelik sürelerine ve ölçeklerden aldıkları puanlara ilişkin hesaplanan ortalama, standart sapma, en düşük ve en yüksek değerler Tablo 1'de yer almaktadır.

Alt amaç 1: Üniversite öğrencilerinin Instagram kullanım durumları ve bağımlılıkları ne düzeydedir?

Tablo 1. Üniversite öğrencilerinin veri toplama araçlarından aldıkları puanlara ilişkin bulgular

	ort.	ss.	min	max
Yaş	21.28	2.51	18	29
Instagram üyelik süresi (yıl)	5.66	2.14	1	11
Serbest Zamanda Sıkılma Algısı Ölçeği	26,17	7,44	13	50
Sıkılma alt boyutu	13,97	4,83	5	25
Doyum alt boyutu	12,19	3,99	5	24
Kısa Öz-Kontrol Ölçeği	24,32	4,05	12	39
Öz-disiplin alt boyutu	10,01	2,32	4	19
Dürtüsellik alt boyutu	14,31	3,32	5	23
Instagram Bağımlılığı Ölçeği	47,79	16,79	21	105
Obsesyon alt boyutu	8,82	3,78	4	20
Gerçeklerden kaçış alt boyutu	10,35	4,28	4	20
Kontrol yoksunluğu alt	7,97	4,02	4	20

boyutu				
İlişki kesme alt boyutu	14,82	6,18	6	30
Sağlık ve kişilerarası problemler alt boyutu	5,23	2,94	3	15

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin yaş ortalamaları 21,28'dir. Instagram kullanma süresi ortalaması ise 5,66 yıldır. Instagram Bağımlılığı Ölçeği'nin kesme puanlarına göre 143 (%31) öğrenci düşük düzeyde bağımlı, 170 (%36,9) öğrenci orta altı düzeyde bağımlı, 103 (%22,3) öğrenci orta düzeyde bağımlı, 36 (%7,8) öğrenci orta üstü düzeyde bağımlı, 9 (%2) öğrenci yüksek düzeyde bağımlıdır. Buna göre öğrencilerin Instagram bağımlılık düzeylerinin ağırlıkla orta ve orta altı düzeyde olduğu görülmüştür.

Üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri ve gün içinde Instagramda geçirdikleri süreye ilişkin betimsel bulgular ve ölçeklere göre ortalamaların farklılık gösterip göstermediğine ilişkin bulgular Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri ve gün içinde Instagramda geçirdikleri sürenin ölçeklere göre incelenmesi

	n	%	Sıkılma Algısı	Öz-Kontrol	Instagram Bağımlılığı
Cinsiyet					
Kadın	384	83,3	.100	.816	.294
Erkek	77	16,7			
Gün içerisinde Instagramda geçirilen süre					
0-1 saat	103	22,3	.008	.497	<.000
2-4 saat	256	55,5			
5-7 saat	85	18,4			
8+ saat	17	3,7			
Toplam	461	100			

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğu (%83,3) kadındır. Öğrencilerin gün içinde Instagramda geçirdikleri ortalama süre ağırlıklı olarak (%55,5) 2-4 saattir.

Öğrencilerin gün içinde Instagramda geçirdikleri süreye göre Instagram Bağımlılığı ve Sıkılma Algısı ölçeklerinden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p<.05$). Buna göre gün içinde 5-7 saat (Ort.=298,26) ve 8+ saat vakit geçirenler (Ort.=355,62), 0-1 saat (Ort.=150,02) ve 2-4 vakit (Ort.=232,97) geçirenlere göre; 2-4 saat (Ort.=232,97) vakit geçirenler 0-1 saat (Ort.=150,02) vakit geçirenlere göre Instagram Bağımlılığı Ölçeğinden daha yüksek puan ($H=74.688$, $df=3$, $p<.05$) almışlardır. Gün içinde 8+ (Ort.=29.88) ve 5-7 (Ort.=27.34) saat vakit

geçirenler 0-1 (Ort.=24.44) saat vakit geçirenlere göre Sıkılma Algısı Ölçeğinden daha yüksek puan (F=4.031, df=3, p<.05) almışlardır.

Araştırmanın sürekli değişkenleri olan yaş, Instagram üyelik süresi ve ölçek toplam puanları arasındaki ilişki Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Sürekli değişkenler arasındaki korelasyon (Pearson)

	1.	2.	3.	4.	5.
1. Yaş	-				
2. Instagram üyelik süresi (yıl)	.060	-			
3. Sıkılma Algısı	-.086	.022	-		
4. Öz-Kontrol	.085	-.083	-.281**	-	
5. Instagram Bağımlılığı	-.036	.187**	.292**	-.273**	-

Öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanlar ile yaş ve Instagram üyelik süresi arasındaki ilişki incelenmiştir. Buna göre Instagram üyelik süresi (r=.187, p<.001) ve sıkılma algısı (r=.292, p<.001) ile Instagram bağımlılığı arasında pozitif yönde düşük kuvvetli, öz-kontrol ile sıkılma algısı (r=-.281, p<.001) ve Instagram bağımlılığı (r=.-273, p<.001) arasında negatif yönde düşük kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır.

Alt amaç 2: Üniversite öğrencilerinin sıkılma algısı ile Instagram bağımlılığı arasındaki ilişkide öz-kontrolün etkisi var mıdır?

2.1. Model Bulguları

Gençlerin serbest zamanda sıkılma algısı ile Instagram bağımlılığı durumları arasında özkontrol değişkeninin aracılık etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Modele ilişkin bulgular Tablo 4, Şekil 2 ve Şekil 3'te yer almaktadır.

Tablo 4. Model Uyum Değerleri

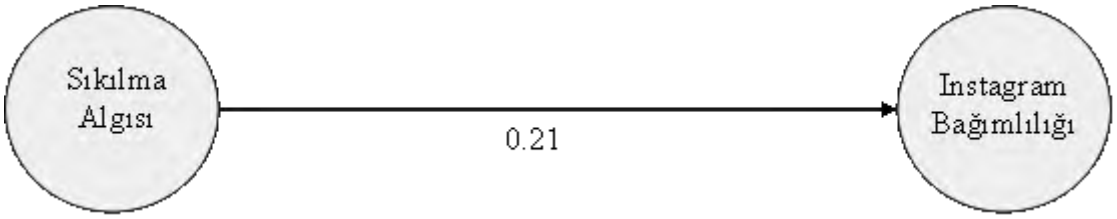
Model Uyum Kriteri	İyi Uyum*	Kabul Edilebilir Uyum*	Mevcut Çalışma
CFI	0.95≤ CFI≤1.00	0.90≤ CFI≤0.95	.824
TLI	0.95 ≤ TLI ≤ 1.00	0.90 ≤ TLI ≤ 0.95	.814
RMSEA	0≤RMSEA≤0.05	0.05≤RMSEA≤0.08	.073
SRMR	0 ≤ SRMR ≤ 0.05	0.05 < SRMR ≤ 0.10	.089
$\chi 2/df$	$0 \leq \chi 2/df \leq 2$	$2 \leq \chi 2/df \leq 5$	0

Kaynak: Baumgartner ve Homburg, 1996; Browne ve Cudeck, 1993

Aracılık analizlerine geçmeden önce değişkenlerle model kurulmuş ve kurulan model anlamlı çıkmıştır (p=0,000, CFI=.824, TLI=.814, RMSEA=.073, SRMR=.089, Ki-Kare($\chi 2$)=0, Ki-Kare/df($\chi 2$/df)=0). Buna göre modelin verilerle kabul edilebilir düzeyde uyumlu olduğu söylenebilmektedir.

Aracılık etkisinden bahsedilebilmesi için Baron ve Kenny (1986) tarafından gerekli olduğu belirtilen bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni, aracı değişkenin bağımlı değişkeni, bağımsız değişkenin aracı değişkeni anlamlı bir şekilde yordaması ve aracı değişken ile bağımsız değişken analize birlikte alındığında bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişkinin anlamsızlaşması ya da bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin azalması beklenmektedir.

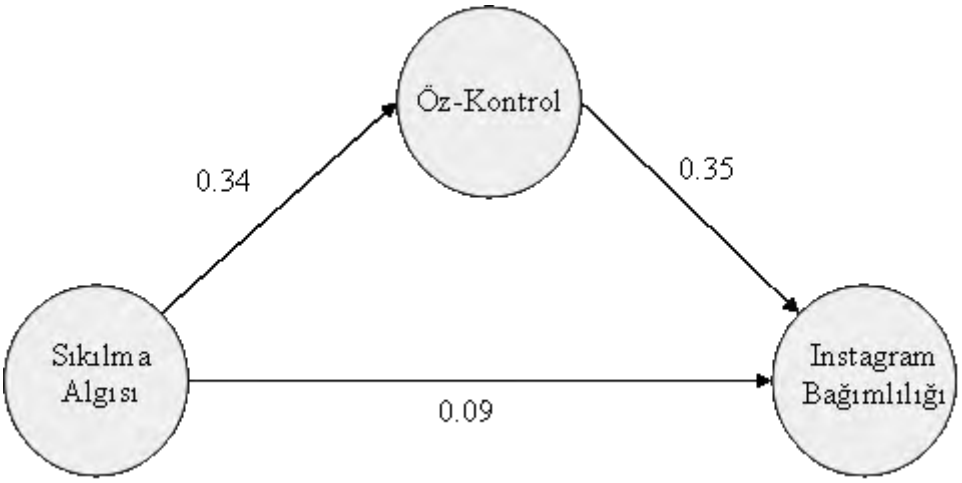
Şekil 2. Sıkılma algısının Instagram bağımlılığını yordama durumu

β değeri anlamlıdır, p<.000.

Model kurulmadan bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordama durumu incelenmiştir. Buna göre sıkılma algısı Instagram bağımlılığını anlamlı bir şekilde yordamaktadır (β=.210, p<.000).

Şekil 3. Sıkılma algısı ile Instagram bağımlılığı arasındaki ilişkide öz-kontrolün aracı rolü

β değeri anlamlıdır, p<.001.

Model kurulduğunda ise serbest zamanda sıkılma algısının Instagram bağımlılığını (β=.090, p=.001), öz-kontrolün Instagram bağımlılığını (β=.354, p<.000) ve serbest zamanda sıkılma algısının öz-kontrolü (β=.339, p<.000) anlamlı olarak yordadığı görülmüştür. Aracı değişken modele eklendikten sonra bağımsız değişken bağımlı değişken arasındaki ilişki anlamsızlaşmamakta ancak etkisi azalmaktadır. Bu durum kısmi aracı bir modelin çalıştığını göstermektedir. Yani sıkılma algısı arttığında öz-kontrolün etkisi Instagram bağımlılığını azaltmaktadır.

Tartışma

Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla beraber gelişen sosyal medya uygulamaları özellikle çocuk ve gençlerin günlük yaşamlarının önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu da kullanıcıların sosyal medya uygulamalarını problemli kullanma ya da uygulamalara bağımlı olmaları riskini artırmaktadır. Bu araştırmada üniversite öğrencileri tarafından sıkça kullanılan Instagram uygulamasına ilişkin bağımlılık ve bağımlılıkla ilişkili olduğu düşünülen sıkılma algısı ve öz-kontrol değişkenleri kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi ile çalışılmıştır.

Araştırmaya katılan 461 gencin %83,3'ü kadınlardan oluşmaktadır ve gençlerin yaş ortalaması 21'dir. Cinsiyet dağılımının dengesiz oluşu verilerin ağırlıklı olarak araştırmacının çalıştığı sağlık bilimleri fakültesinden toplanmasıyla açıklanabilir. Sağlık bilimleri fakültesi öğrencileri arasında kadınların sayısı daha çoktur. Öğrencilerin Instagram kullanma davranışları incelendiğinde yaklaşık beş buçuk senedir Instagramı kullandıkları, günde ağırlıklı olarak 2-4 saati Instagram'da geçirdikleri öğrenilmiştir. Günde 5-7 saat ve 8 saat üzeri Instagram'da vakit geçiren gençlerin, 0-1 ve 2-4 vakit geçirenlere göre; 2-4 saat Instagram'da vakit geçirenlerin, 0-1 saat vakit geçirenlere göre Instagram bağımlılıkları daha yüksek bulunmuştur. Günde 5-7 saat ve 8 saat üzeri Instagramda vakit geçirenlerin 0-1 saat vakit geçirenlere göre sıkılma algısı daha yüksektir. Bulgular alanyazındaki diğer araştırmalarla paralellik göstermektedir. We are Social tarafından hazırlanan Digital 2021 raporunda Türkiye'de sosyal medya kullanım süresi ortalama 2 saat 57 dakikadır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından 2020 yılında yayınlanan Sosyal Medya Kullanım Kılavuzuna göre ise sosyal medya kullanımı Türkiye ortalaması 2 saat 51 dakikadır. Ekşi, Turgut ve Sevim, (2019) tarafından gerçekleştirilen araştırmada günde 4-6 ve 7 üzeri saat sosyal medyada vakit geçiren gençlerin 1-3 saat ve 1 saatten az vakit geçirenlere göre bağımlı oldukları, zamanı etkin kullanmada başarısız oldukları görülmüştür. Çömlekçi ve Başol, (2019) tarafından gençlerle gerçekleştirilen araştırmada da gençlerin sosyal medyada geçirdikleri vakit arttıkça bağımlılıkları artmaktadır.

Gençlerin çoğunun Instagram Bağımlılığı Ölçeği'nden aldıkları puanlar orta ve orta altı düzeydedir. Ancak gençlerin göz ardı edilemeyecek kadarı (%30,1) ölçekten orta (%22,3) ve üstü düzeyde (%7,8) puan almışlardır. Bu gençlerin problemli Instagram kullanımına sahip oldukları söylenebilir. Kırcaburun ve Griffiths (2018)'in üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada da benzer şekilde öğrencilerin %33.5'inin, Instagram bağımlılığı olduğu görülmüştür.

Araştırmaya katılan gençlerin Instagram üyelik süresi ve sıkılma algısı arttıkça Instagram bağımlılığı artmakta; özkontrol arttıkça sıkılma algısı ve Instagram bağımlılığı azalmaktadır. Araştırma kapsamında kurulan modele göre, Instagram bağımlılığındaki değişimin yarısından fazlası kısmi aracılık ile açıklanabilmektedir. Sıkılma algısı arttığında öz-kontrolün etkisi Instagram bağımlılığını azaltmaktadır. Yani gençlerin sıkılma algıları ile Instagram bağımlılık durumları arasında davranışı kontrol edebilme ve/ya değiştirebilme yetisi olarak tanımlanan öz-kontrolün kısmi aracılık etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Bu noktada gençlerin sıkılma algıları arttıkça Instagram bağımlılıklarının artmakta olduğu ve yanı sıra öz-kontrol düzeyleri düşük olan gençlerin Instagram bağımlılığına daha fazla yatkın olduğu söylenebilmektedir.

Sahip olunan fazla zaman ve bu zamanda yapılacak eylemlerin az oluşu sıkılma algısını oluşturmaktadır. Fazla serbest zamanın kaliteli uğraşlarla doldurulmasında zamanın nasıl doldurulacağına ilişkin neler yapılacağının bilin(me)mesi ya da kaliteli uğraşlarda bulunma olanaklarının ol(ma)ması etkili faktörlerdir (Iso-Ahola ve Weissinger, 1990). Serbest zaman gençlere kendilerini geliştirme, enerji toplama fırsatı vermektedir. Fakat teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla serbest zaman dilimleri sosyal medya ortamlarındaki faaliyetlerle dolmaktadır (Ayhan vd., 2021). Buna ek olarak 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi sürecinde alınan tedbirlerle yaklaşık iki yıl boyunca dijital dünya rekreaktif bir alan olarak kullanılmıştır (Güleryüz vd., 2020). Serbest zamanda can sıkıntısı hisseden kişiler mobil cihazlar aracılığıyla kolaylıkla sosyal medya uygulamalarına erişerek can sıkıntısını gidermektedir. Sosyal medya kişiyi sıkıntı duygusundan ödüllendirici bir mekanizmayla uzaklaştırmaktadır. Bu durum

tekrarlandıkça can sıkıntısı ile sosyal medya kullanımı uyumsuz bir duygu düzenleme stratejisi olarak kişinin yaşamına yerleşmektedir (Selçuk, 2019). Yapılan araştırmalar gençlerin serbest zamanda sıkılma algısı yaşadıkça internet bağımlılıklarının arttığını (Öner, 2017), boş zaman değerlendirme amacıyla sosyal medya kullanımı ile bağımlılık arasında pozitif yönde bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur (Çömlekçi ve Başol, 2019). Öyle ki 18-23 yaşlarındaki sekiz gençle gerçekleştirilen bir odak grup çalışmasında gençlerden biri "en ufak boş anda telefonu eline alma"yı bağımlılık olarak değerlendirmiştir (Harranoğlu, 2022). Özellikle benliğin sunumu, iletişim kurma, yalnızlıktan kurtulma gibi ihtiyaçların karşılanabilmesine olanak sağlayan Instagramın serbest zamanda sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir (Yayla, 2018). Ancak genelde sosyal medya uygulamalarının özelde ise Instagramın uzun süreli kullanımı problemli kullanıma ve bağımlılığa yol açmaktadır (Üstündağ, 2022). Sosyal medyanın problemli kullanımı gençlerin uyku kalitesini azaltmakta (D'Souza ve Negahban, 2019), hareketsizliğe ve kilo artışına neden olmakta (Courage ve Setliff, 2010), gerçek dünyadaki sosyal ortamlarda kullandığı becerilerini zayıflatmakta (Ögel, 2014), yakın çevre ile ilişkilerinde sorunlar yaratmaktadır (Savcı ve Aysan, 2017). Üniversite öğrencilerinin içinde bulundukları gelişim dönemi düşünüldüğünde problemli Instagram kullanımlarının iyilik hallerine çeşitli boyutlardan olumsuz etkilerde bulunduğu görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin biyo-psiko-sosyal boyutlarda iyilik halinin korunması ve artırılması için Instagram kullanımını ve serbest zamanlarında gerçekleştirdiği faaliyetleri denetlemesi önemlidir. Bu davranışların düzenlenmesinde öz-kontrol gerekli bir beceridir (Timpano ve Schmidt, 2013; Li vd., 2014; Akın, vd., 2015).

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde sosyal medya uygulamalarının çeşitlendiği ve kullanım sürelerinin arttığı göz önünde bulundurulursa, öz-kontrolün sosyal medya bağımlılığına ya da sosyal medya uygulamalarının problemli kullanımına karşı koruyucu bir faktör olduğu söylenebilir. Öz-kontrolün bağımlılıklara karşı koruyucu bir faktör olması bakımdan çocukluk döneminde bu becerinin kazanılması ve gençlik döneminde geliştirilmesi için psikososyal uygulamaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu tür uygulamalar ise sosyal hizmet uzmanı, psikolog, öğretmen gibi çeşitli meslek elemanlarının birlikte hareket edecekleri disiplinler arası çalışmalarla yürütülebilir. Çocuk ve gençlerin içinde bulundukları önemli kurumlardan biri olan okullarda öğrencilerin öz-kontrol becerilerinin arttırılması için çalışmalar yapılabilir.

Günümüzde teknolojik araçların güçlü bir uyaran kaynağı olması, teknolojik araç içermeyen serbest zaman faaliyetlerinin tercih edilebilirliğini azaltmaktadır. Özellikle kentlerde, sıkılan gençlerin vakit geçirebilecekleri, rekreasyonel faaliyetlerde bulunabilecek alternatif, yeşil ve erişilebilir mekanların sınırlı olması, dijital dünyanın alternatifsiz bir mekan olarak görülmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Gençlerin ruh ve beden sağlığını ve sosyal ilişkilerini koruması, desteklemesi ve yeniden yapılandırması için serbest zamanda vakit geçirebilecekleri alanların yaratılmasına, bu alanların güvenli ve farklı gruplar tarafından erişilebilir olmasına ihtiyaç vardır. Gençlerin ihtiyaçlarını karşılayan, gençleri biyo-psiko-sosyal olarak destekleyen güvenli alanların geliştirilmesi ve çoğaltılması gerekmektedir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının savunuculuk ve harekete geçirici rolleri ile yerel yönetimlerde gençlerin ihtiyaçlarını temsil etmesi, hizmet sunumlarını etkilemesi beklenebilir.

Bu araştırmanın alanyazına katkıları dışında kimi sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırmada toplanan veriler kadın erkek cinsiyet dağılımı yakın olarak elde edilememiştir. Ayrıca üniversite öğrencilerinden oluşan evreni temsil düzeyi düşüktür. Gelecek araştırmalarda temsiliyetin daha yüksek sağlanabileceği bir örneklem ile çalışılmalıdır. İkinci olarak araştırma deseni değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır, sebep sonuç ilişkisinden söz etmek olanaklı değildir. Bağımlılığın nedenlerini ve değişkenlerle ilişkisini ortaya koyabilmek üzere diğer değişkenlerle ayrıca çalışmalar yürütülmelidir.

Kaynakça

Akça Baştürk, E. (2014). Dijital bölünme kavramı bağlamında Türkiye'de ortaokul öğrencilerinin internet ve sosyal ağ kullanımları: öğrencilerin internet ve sosyal ağ kullanımları: Gaziantep ili örneği. *I. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi,* Kocaeli.

Akın, A., Arslan, S., Arslan, N., Uysal, R., ve Sahranç, Ü. (2015). Self-control management and ınternet addiction. *International Online Journal of Educational Sciences*, *7*(3).

Aktan, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Erciyes İletişim Dergisi, 5*(4), 405-421.

Andreassen, S. C. ve Pallesen, S. (2014). Social network site addiction-an overview. *Current Pharmaceutical Design*, *20*(25), 4053-4061.

Anlı, G., Sevinç, H., Güneş, Z., ve Yazgı, Z. (2020). Instagram kullanım nedenleri ölçeğinin geliştirilmesi ve ölçeğin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(75), 1185-1197.

Aydın, H. (2018). Sosyal medya trendi olan FOMO'nun pazarlama alanında kullanımı üzerine literatür taraması. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1*(1), 1-9.

Ayhan, C., Kaya, H. B., Yalçın, İ., ve Karakaş, G. (2021). The mediating effect of social media addiction on the relationship between leisure boredom and loneliness. *Journal of Human Sciences, 18*(4), 749-759.

Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, *51*, 1173-1182.

Baumeister, R. F., Heatherton, T. F. ve Tice, D. M. (2006). *Losing control: how and why people fail at self-regulation*. San Diego: Academic Press.

Baumgartner, H., ve Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing, 13*(2), 139-161.

Bench, S. W. ve Lench, H. C. (2013). On the function of boredom. *Behavioral sciences, 3*(3), 459–472.

Birol, M., ve Bakır, Z. N. (2019). Instagram fenomenlerinin paylaşımları üzerinden göstergebilimsel bir inceleme. *The Journal of International Scientific Researches, 4*(2), 195-221.

Brissett, D. ve Snow, R. P. (1993). Boredom: Where the Future Isn't. *Symbolic Interaction, 16*, 237-256.

Browne, M.W. ve Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. In: Bollen, K.A. ve Long, J.S. (Eds.), Testing structural equation models (136-162). Beverly Hills, CA: Sage

Burnell, K., Andrade, F. C., ve Hoyle, R. H. (2023). Longitudinal and daily associations between adolescent self-control and digital technology use. *Developmental psychology*, *59*(4), 720.

Courage, M. L. ve Setliff, A. E. (2010). When babies watch television: Attention-getting, attention-holding, and the implications for learning from video material. *Developmental Review*, *30*(2), 220-238.

Çakmak, V. ve Baş, Ü. (2017). Benlik sunum aracı olarak Instagram kullanımı: Öğrenciler üzerine nitel bir araştırma. *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 17*, 96-118.

Çömlekçi, M. F. ve Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17*(4), 173-188.

D'Souza, L. ve Negahban, M. B. (2019). Instagram virtual network addiction and sleep quality among students pursuing a speech and hearing course. *Interdisciplinary Journal of Virtual Learning in Medical Sciences, 10*(1), 1-10.

Davies, T. ve Cranston, P. (2008). Youth work and social networking.Interim Report, The National Youth Agency: Leicester, UK.

Dinç, M. (2015). Teknoloji bağımlılığı ve gençlik. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, *3*(3), 31-65.

Eastwood, J. D., Cavaliere, C., Fahlman, S. A. ve Eastwood, A. E. (2007). A desire for desires: Boredom and its relation to alexithymia. *Personality and Individual Differences, 42*(6), 1035-1045.

Ekşi, H., Turgut, T. ve Sevim, E. (2019). Üniversite öğrencilerinde öz kontrol ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisinde genel erteleme davranışlarının aracı rolü. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions, 6*, 717−745.

Elpidorou, A. (2017). The bored mind is a guiding mind: toward a regulatory theory of boredom. *Phenomenology and the Cognitive Sciences, 16*, 603–621. https://doi.org/10.1007/s11097-017-9515-1

Gomes, M. E., Kime, L., Bush, J. M., ve Myers, A. B. (2021). The elec tronic media fast and student well-being: An exercise in transforma tional teaching. Teaching of Psychology, 48(4), 351–357. https://doi.org/ 10.1177/0098628320965260

Grasman, J., Grasman, R. P. ve van der Maas, H. L. (2016). The dynamics of addiction: Craving versus self-control. *PloS one, 11*(6), e0158323. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0158323

Griffiths, M. D. (2005). A 'components' model of addiction within a biopsychosocial framework. *Journal of Substance Use, 10*(4), 191–197. https://doi.org/10.1080/14659890500114359

Güleryüz, S., Esentaş, M., Yıldız, K. ve Güzel, P. (2020). Sosyal izolasyon sürecindeki bireylerin serbest zaman değerlendirme biçimleri: Sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Focuss Spor Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 31-45.

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Harranoğlu, S. (2022). Dijital toplumda medyayı yeniden anlamak: bağımlılık yapan Instagram üzerine odak grup çalışması. *Journal of Communication Science Researches, 2* (1), 36-44.

Ho, S. S., Lwin, M., Lee, E. (2017). Till Logout do us Part? Comparison of Factors Predicting Excessive Social Network Sites Use and Addiction Between Singaporean Adolescents and Adults. *Computers in Human Behavior*, (75), 632-642.

Iso-ahola, S. ve Weissinger, E. (1990). Perceptions of Boredom in Leisure: Conceptualization, Reliability and Validity of the Leisure Boredom Scale. *22*(1), 1–17 https://doi.org/10.1080/00222216.1990.11969811

İskender, A. (2018). *Boş Zamanda Sıkılma Algısı ile Üniversite Öğrencilerinin Riskli Davranışları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesinde Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Araçlarının Rolü*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kara, F. M., Gürbüz, B. ve Öncü, E. (2014). Leisure Boredom Scale: The factor structure and the demographic differences. *Turkish Journal of Sport and Exercise, 16*(2), 28-35. https://doi.org/10.15314/TJSE.201428102

Kavaklı, M. ve İnan, E. (2021). Psychometric properties of the Turkish Version of Instagram Addiction Scale (IAS). *Journal of Clinical Psychology Research, 5*(2), 86-97. https://doi.org/10.5455/kpd.26024438m000037

Kırcaburun, K. ve Griffiths, M. D. (2018). Instagram addiction and the Big Five of personality: The mediating role of self-liking. *Journal of Behavioral Addictions, 7*(1), 158-170.

Kim, E. J., Namkoong, K., Ku, T. ve Kim, S. J. (2008). The relationship between online game addiction and aggression, self-control and narcissistic personality traits. *European psychiatry*, *23*(3), 212-218.

Ko, K. S., Lee, M. J. ve Kim, Y. E. (2012). A research on addictive use of smartphone by university students. *Journal of Digital Contents Society, 13*(4), 501-516.

Kuss, D. J. ve Griffiths , M. (2011). Online social networking and addiction—a review of the psychological literature . *International Journal of Environmental Research and Public Health* (8), 3528-3552. https://doi.org/10.3390/ijerph8093528.

Li,C., Dang, J., Zhang, X., Zhang, Q., ve Guo, J. (2014). Internet addiction among Chinese adolescents: The effect of parental behavior and self-control. *Computers in Human Behavior, 41*, 1-7. https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.09.001.

Lin, M.F.G., Hoffman, E. S. ve Borengasser, C. (2013). Is social media too social for class? A case study of twitter use. *Tech trends, 57* (2), 39-45.

Mikulas, W. L. ve Vodanovich, S. J. (1993). The essence of boredom. *The Psychological Record*, *43*(1), 3.

Myrseth, K. O. ve Fishbach, A. (2009). Self-Control: A Function of Knowing When and How to Exercise Restraint. *Current Directions in Psychological Science* (18).

Nebioglu, M., Konuk, N., Akbaba, S. ve Eroglu, Y. (2012). The investigation of validity and reliability of the Turkish version of the brief self-control scale. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology, 22*(4), 340-351.

Ögel K. (2014). *İnternet Bağımlılığı, Internetin Psikolojisini Anlamak ve Bağımlılıkla Başa Çıkmak*. 2. Baskı, İstanbul: Kültür Yayınları.

Öner, B. (2017). *Ergenlerde serbest zamanda sıkılma algısı, internet bağımlılığı ve akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

Özdemir, Y., Kuzucu, Y. ve Ak, Ş. (2014). Depression, loneliness and Internet addiction: How important is low self-control?. *Computers in Human Behavior*, *34*, 284-290.

Park, C. H. ve Kim, Y. J. (2013). Intensity of social network use by involvement: A study of young chinese users. *International Journal of Business and Management, 8*(6).22-33.

Sanyal, N., Fernandes, T. ve Jain, A. (2016). Leisure boredom, loneliness and self-control in women Candy Crush gamers. *International Journal of Science and Research (IJSR), 5*(8), 614-618

Savcı, M. ve Aysan, F. (2017). Technological addictions and social connectedness: predictor effect of internet addiction, social media addiction, digital game addiction and smartphone addiction on social connectedness. *Dusunen Adam: Journal of Psychiatry & Neurological Sciences, 30*(3), 202-216.

Selçuk, O. C. (2019). İnternet bağımlılığı için risk faktörleri: öz düzenleme yetersizliği ve boş zaman can sıkıntısı. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

Sepetçi, P., Özdemir, S., ve Sever, M. (2021). Canım sıkılıyor! can sıkıntısı, sosyotelizm ve

gelişmeleri kaçırma korkusu. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(1), 26-36.

Tangney, J. P., Baumeister, R. F. ve Boone, A. L. (2004). High self-control predicts good adjustment, less pathology, better grades, and interpersonal success. *Journal of Personality, 72*(2), 271– 324.

Timpano, K. R. ve Schmidt, N. B. (2013). The relationship between self-control deficits and hoarding: A multimethod investigation across three samples. *Journal of Abnormal Psychology*. https://doi.org/10.1037/a0029760

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020) *Sosyal Medya Kullanım Kılavuzu*. https://www.iletisim.gov.tr/uploads/docs/SosyalMedyaKullanimKilavuzu.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2021)

Utz, S., Muscanell, N. ve Khalid, C. (2015). Snapchat elicits more jealousy than Facebook: A comparison of Snapchat and Facebook use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 18*(3), 141-146.

Üstündağ, A. (2022). Ergenlerin Instagram bağımlılık düzeyleri ile psikolojik ihtiyaçları arasındaki ilişki. *Bağımlılık Dergisi*, *23*(1), 8-21.

Valkenburg, P. M. ve Peter, J. (2011). Adolescents' online communication: an integrated model of its attraction, opportunities, and risks. *Journal of Adolescent Health, 48*, 121-127.

van Tilburg, W. A. P. ve Igou, E. R. (2017). Can boredom help? Increased prosocial intentions in response to boredom. *Self and Identity, 16*(1), 82–96. http://dx.doi.org/10.1080/15298868.2016.1218925

van Tilburg, W. A. P., Igou, E. R. ve Sedikides, C. (2013). In search of meaningfulness: Nostalgia as an antidote to boredom. *Emotion, 13*(3), 450-461. http://dx.doi.org/10.1037/a0030442

Vohs, K. ve Faber, R. (2007). Spent resources: self-regulatory resource availability affects ımpulse buying. *Journal of Consumer Research* (33). https://doi.org/10.1086/510228

We are Social. (2023). Digital 2023: Turkey. https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey

We are Social. (2021). Digital 2021 https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey?rq=turkey (Erişim Tarihi: 12.12.2022)

Wilson, K., Fornasier, S., ve White, K. M. (2010). Psychological predictors of young adults' use of social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 13*(2), 173-177.

Yayla, H. M. (2018). Kullanımlar ve doyumlar bağlamında Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımı: Instagram örneği. *Selçuk İletişim, 11*(1), 40-65.

Young, K. S. (1999). Internet addiction: evaluation and treatment. *BMJ, 319* (Suppl S4), 9910351.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Sanat Araştırma Kurulu

Tarih: 01.09.2021

No: 17162298.600-182

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %100

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June 2023| Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Aralık/December 2023

Ağrı İsyanlarında İran'ın Rolü (1926-1930)

Iran's Role in the Ararat Rebellions (1926-1930)

Arş. Gör. Dr. Kamuran KARABALIK [1]

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında başlayan Ağrı İsyanı, Türkiye-İran sınır bölgelerinde meskûn olan Celali, Milanlı (Gurusanlı), Haydaranlı, Şikak, Harki Kürt aşiretlerinin destekleriyle geniş bir bölgeye yayıldı. İsyancılara destek veren bu aşiretler, Türk birlikleri tarafından takip edilince sınırı geçerek İran topraklarına firar ettiler. İran hükümeti, Türk hükümetinin bütün uyarılarına rağmen isyancıların sınırı geçmelerine sessiz kaldı. Bu durum Türkiye-İran arasında gerginliğe sebep oldu. Bir süre devam eden bu gerginlik, Türkiye'nin askeri operasyonları neticesinde isyanın bastırılmasıyla yumuşama sürecine girdi. 1932 yılında imzalanan antlaşma neticesinde ise iki ülke arasında gerginliğe sebep olan bu sorun çözüme kavuşturuldu. Bu çalışmanın amacı, 1926 yılında Ağrı'da patlak veren isyandaki İranlı Kürt aşiretleri ile İran hükümetinin rolünü incelemektir. Çalışma ele alınırken arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve telif-tetkik eserler dikkate alınmaya çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Ağrı İsyanı, Türkiye, İran, Kürt aşiretleri.
Makale Türü: Araştırma

Abstract

The Ararat Rebellion, which started in the first years of the Turkish Republic, spread to a wide region with the support of the Celali, Milanli (Grusanli), Haydaranli, Shikak and Harki Kurdish tribes located in the Turkey-Iran border regions. When these tribes, which supported the rebels, were followed by Turkish troops, they crossed the border and fled to Iranian territory. Despite all the warnings of the Turkish government, the Iranian government kept silent as the rebels crossed the border. This situation caused tension between Turkey and Iran. This tension, which lasted for a while, entered a détente process with the suppression of the rebellion as a result of Turkey's military operations. As a result of the treaty signed in 1932, this problem, which caused tension between the two countries, was resolwed. The aim of this study is to examine the role of Iranian Kurdish tribes and the Iranian government in the Ararat rebellion in 1926. Archival documents, newspapers of the period and copyright-reviewed works were tried to be taken into consideration while the study was being done.
Keywords: Ararat Rebellion, Turkey, Iran, Kurdish tribes.

Paper Type: Research

Giriş

Ağrı İsyanı öncesinde Türkiye-İran ilişkileri Sünni-Şii mezhep temelli çekişmeler, İran topraklarının Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı güçleri tarafından zapt edilmesi, sınır sorunları ve buna bağlı olarak sınırdaki Kürt, Ermeni ve Nasturilerin yarattığı sorunlardan dolayı gergindi (Dilan, 1978, s. 74). Bilhassa Kürt aşiretlerinin sebep oldukları sınır sorunları, iki ülke arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde başat rol oynadı. Bir reise bağlı, aşiretler halinde yaşayan bu Kürt aşiretleri, Türkiye'nin güneydoğusunda, İran'ın batı ve kuzeybatısında yoğun olarak (Çay, 2010, s. 27) Uşnu mıntıkasının kuzeyinden Ağrı Dağı'na kadar olan sahada meskûndular. Sınır boyunca yoğun olarak yaşayan bu aşiretler arasında: Celaliler, Milanlılar

[1] Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Zonguldak. e-mail: kamurankbalik@gmail.com

Atıf için (*to cite*): Karabalık, K. (2025). Ağrı İsyanlarında İran'ın Rolü (1926-1930). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *27*(2), 756-769.

(Gurusanlar), Şikaklar, Haydaranlılar ve Harkiler bulunuyordu[2]. Aşiretler arasında zaman zaman sorunlar yaşansa da aralarındaki akrabalık ilişkileri bu aşiretlerin herhangi bir sorun karşısında bir araya gelmelerine önemli etki yapıyordu (Şimşir, 2010, s. 244). Dolayısıyla geçmişten günümüze genel olarak bölgedeki devletlerin sınırları içerisinde yaşayan bu aşiretler, bağlı bulundukları devletlerin iç ve dış politikalarında rol oynadıklarından dikkate alınması gereken bir unsurdu. Çünkü savaş dönemlerinde Simko İsmail Ağa veya Abdurrezak gibi Kürt aşiretleri Ruslarla veya İngilizlerle birlikte hareket ediyorlardı (Karabalık, 2019, s. 49). Bunun dışında sınırdaki bazı vilayetlerin Osmanlı ve İran devletleri arasında sürekli el değiştirmesinden dolayı bu aşiretler bazen Osmanlı tebaası bazen de İran tebaası olduklarından herhangi bir aidiyet duygusuna sahip değillerdi. Ayrıca sınır hatlarında yaşayan Kürt aşiretleri, Osmanlı veya İran devletleri ile anlaşmazlığa girdiklerinde sınırın diğer tarafına geçerek izlerini kaybettiriyorlardı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılarında da Türkiye-İran arasında Kürt aşiretleri meselesi devam etti. Nitekim bu Kürt aşiretleri sınır bölgelerinde asayiş problemlerine sebep oldular. Türkiye-İran sınırında bulunan Ağrı, bu asayiş problemlerinin yaşandığı önemli bir yerdi. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra İhsan Nuri[3] gibi önde gelen isyancıların bazıları sınırı geçerek İran, Irak, Suriye gibi ülkelere sığınırken bazıları da dağlara kaçmışlardı (Şadilli, 2010, s. 128). Şeyh Sait İsyanı her ne kadar bastırılmış gibi görünse de gerek yurt dışına kaçan ve gerekse dağlara kaçarak izini kaybettiren isyancılar yeniden harekete geçmek için fırsat kolluyorlardı. Nitekim görünürde hayvan çalma meselesi yüzünden Türk hükümetinin eşkıyalara karşı başlattığı takibat neticesinde isyancılar bir araya gelerek 1926 yılında Ağrı'da isyan başlattılar (Hallı, 1972, s. 56). İsyan patlak verdikten sonra sınırın İran tarafında yaşayan Kürt aşiretleri de sınırı geçerek Türk köylerine baskınlar yaptılar ve isyancıları desteklediler. İsyancıların Türk köylerine baskın yaptıktan sonra İran sınırını geçerek izini kaybettirmelerine İran hükümeti göz yumdu. Bunun sebebi, Türkiye'nin İran'da yaşayan Türkler ile yakından ilgilenmesinin düşünülmesiydi. Buna karşılık İran da Kürt aşiretlerinin Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine sessiz kalıyordu (Çay, *2010,* s. 472).

Bu çalışmada, Ağrı isyanı başladıktan sonra İranlı Kürt aşiretlerinin isyana desteklerini ve bu aşiretlerin Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine göz yuman İran hükümetinin isyandaki rolü üzerinde durulacaktır. Çalışmanın ilk başlığında Ağrı isyanı öncesinde Kürt aşiretlerinin sebep oldukları sınır sorunları ve bu sorunun Türk-İran ilişkilerine etkisi incelenmeye çalışıldı. İkinci başlıkta isyanın başlaması ve bu isyana İranlı Kürt aşiretlerinin rolleri üzerinde duruldu. Üçüncü başlıkta ise isyan sebebiyle Türkiye'nin tüm uyarılarına rağmen İran'ın takındığı tavıra dikkat çekildi. Çalışma ele alınırken arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve telif-tetkik eserler dikkate alınmaya çalışıldı.

1. Ağrı İsyanı Öncesinde Türk-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretleri Meselesi

[2] 1927 tarihli *"İran Azerbaycanı Tedkik Raporu"* isimli çalışmada bu aşiretler hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Rapora göre; Celaliler: Türk sınırına yakın Uşnu, Savuçbulak ve Serdeşt civarlarında meskûndular. Kürt aşiretleri arasında saldırganlıkları ile bilinen Celaliler, yaşadıkları bölgelerin sarp ve dağlık olmaları hasebiyle aralarından meşhur şakilerin çıkmasına sebep olmuştur. Göçebe halinde yaşayan bu aşiret, kışları Makü'nün kuzey mıntıkalarında Sarı Su ile Aras Nehri arasındaki bölgelerde, yazları ise Ağrı Dağı'nın yüksek yerlerinde geçirirler. Celali Aşiretine bağlı taifeler ise şunlardır: Sakanlı, Kızılbaşoğlu, Canukanlı, Belhkanlı, Halikanlı, Ali Maholu, Budakanlu, Mısırkanlı, Hasuhaklı?, Şeyh Derviş'tir. Milan (Arusanlılar): Celaliler gibi göçebe bir hayat sürmektedirler. Bu aşiret de kendi içerisinde taifelere ayrılmaktadır. Makü, Eleğen Dağı, Sökmenova civarında meskûndurlar. Şikaklar: Dilman ve Rumiye taraflarındaki sınır bölgelerinde meskûndurlar. Şikaklar da Şakiri, Mamadi v.b. taifelere ayrılırlar. Haydaranlılar: diğer aşiretlere göre miktarca az olan bu aşiret, zamanla Muradiye ve Çaldıran tarafına geçerek buraya yerleşmişlerdir. Harkilar: Rumiye'nin Tergevar, Deşt ve Mergevar mahallinde sakindirler. Bu aşiret de kendi içerinde taifelere ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: (İran Azerbaycanı Tedkik Raporu, 1927, s. 49-58).

[3] 1893 yılında Bitlis'te doğan İhsan Nuri, 1910'da İstanbul'daki Harbiye Mektebi'ni bitirerek Osmanlı ordusunda görev aldı. Yemen ve Arnavutluk'taki isyanların bastırılması dışında Birinci Dünya Savaşı sırasında da Kafkasya Cephesi'nde görev alan İhsan Nuri, savaştan sonra Kürt Teali Cemiyeti ile temasa geçti. Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Suriye'ye kaçan İhsan Nuri, 1927'de Ağrı bölgesindeki isyanda aktif görev aldı. (Işık, 2000, s. 169–173).

Türk-İran ilişkilerinde önemli bir mesele olan Kürt aşiretlerinin sebep oldukları sınır ve asayiş sorunları, Sultan Yavuz Selim dönemine (1512-1520) kadar gitmektedir. Bu sorun, iki devlet arasındaki sınır hatlarının belirlenmemesinden dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar sürdü. Sorunun çözümü için ilk girişim Erzurum Antlaşması (1 Haziran 1847)[4] ile oldu. Bu antlaşma ile Osmanlı, İran, Rusya ve İngiltere devletlerinin temsilcilerinden müteşekkil bir *"Tahdid-i Hudud Komisyonu"* kuruldu (BOA. HR. SYS. 2920/73). Derviş Paşa'nın başkanlığını üstlendiği bu komisyon Ocak 1850'de çalışmalarına başladı. Komisyonun çalışmaları neticesinde Osmanlı Devleti lehine alınan kararlara İran'ın riayet etmemesi üzerine Osmanlı Devleti, 1852 yılında heyeti geri çekince çalışmalara son verildi[5]. Sonraki dönemlerde de Osmanlı-İran sınır meselelerinin çözümüne yönelik komisyonlar (1875, 1905, 911) kurulsa da (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 94) bu sorun yine de çözülemedi. Çünkü sınır boylarında göçebe yaşayan Kürt aşiretlerinin sebep oldukları asayiş sorunları devam ediyordu.

1907 Rus-İngiliz Antlaşması[6] neticesinde İran, Rus-İngiliz nüfuz bölgesi ilan edilince iki devlet arasındaki sınır meselesi daha da önem kazandı. Nitekim, Ruslar, İran'ın Güney Azerbaycan vilayetlerini işgal etmeye başlayınca bölgedeki bazı Kürt aşiretlerini (Simko İsmail Ağa, Abdurrezak) kullanarak Osmanlı sınırına yakın bölgelerde asayiş sorunlarına sebep oldular(Karabalık, 2019, s. 52-61). Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Mehmet Fazıl Paşa ve İzzet Paşa idaresindeki birlikleri bölgeye sevk etti. Osmanlı birlikleri çok geçmeden Hoy, Selmas, Savuçbulak, Rumiye, Serdeşt Bane, Vezne, Bukan, Bradost Mergaver ve Somay'ın bazı köylerini zapt etti.İran hükümeti, Osmanlı birliklerinin bu ilerleyişinin iki ülke arasındaki sınır görüşmelerine zarar verdiğini bildirince Osmanlı Devleti, sınır görüşmelerinin sekteye uğramaması için zapt ettiği yerleri boşaltmak zorunda kaldı (BOA. Y.MTV. 306/5). Ayrıca İngiltere, sınırda yaşanan sorunlar sebebiyle, petrol ürünlerinin güvenli bir şekilde nakliyesini sağlamak için bu sorunun çözülmesini kendi çıkarları için önemli gördüğünden Osmanlı ve İran heyetlerini Tahran'da bir araya getirdi) ve böylece Tahran Protokolü (21 Aralık 1911) imzalandı. Bu protokole göre, İstanbul'da sadece Osmanlı ve İran devletlerinin temsilcilerinin katılacağı toplantıda Erzurum Antlaşması da göz önünde bulundurularak sınırlar belirlenecekti. Antlaşma sağlanamayan meseleler olduğu takdirde ise Rusya ve İngiltere devletlerine danışılmadan mesele Uluslararası Adalet Divanı'na gönderilecekti (BOA. HR. TH. 381/48). Fakat bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Ervendrud bölgesinde hâkimiyet kursa da İran'ın Ervendrud Nehri'nde denizcilik haklarından menedilmesi, İran'ın itirazlarına sebep olunca sınır üzerindeki sorunlar da çözüme kavuşturulamadı. Bunun üzerine İstanbul'da Osmanlı, İran, İngiltere ve Rusya devletleri temsilcileri bir araya gelerek İstanbul Protokolü'nü (4 Kasım 1913) imzaladılar[7]. Bu protokol neticesinde bir kısım petrol bölgeleri Osmanlı Devleti'ne bırakılsa da (BOA. HR. SYS. 720/1) sorun yine çözülemedi.

Sınır sorunlarının çözüme kavuşturulmaması, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rus ve İngilizlerin desteklediği Kürt aşiretlerinin sebep oldukları sorunların daha da artmasına sebep oldu. Nitekim İran hükümeti, savaşta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İran topraklarını işgal eden İngiliz ve Rusların hedefinde Ermeniler ve Nasturiler dışında Kürt aşiretleri vardı. İngilizler ve Ruslar, Kürt aşiretlerini para, cephane yardımı ve bağımsızlık vaadiyle Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyorlardı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 1914 yılının sonlarından itibaren İran'a "Rauf Bey Müfrezesi" (Kurtcephe, 1992, s.247-269),

[4] Erzurum Antlaşması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: (Aykun, 1995).
[5] Osmanlı Devleti'nin görüşmelerden çekilmesinin sebebi; Görüşmeler sırasında Bender bölgesi aşiretlerinin vergilerini Osmanlı Devleti'ne ödeyeceklerini bildirmelerine rağmen bunun İran tarafından engellenmesi, Zuhab Hâkimi Esad Han'ın halkı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmasıydı (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 95).
[6] Bu antlaşmaya göre; İran'ın bağımsızlığı İngiltere ve Rusya tarafından tanındıktan sonra üç bölgeye ayrılacaktı. Buna göre ülkenin kuzeyi Rusların, güneyi ise İngilizlerin, geriye kalan bölgeler de İran'ın kontrolüne bırakılacaktı (Müstevfî, 1371, s. 247).
[7] İstanbul Protokolü'nün ayrıntılı maddeleri için bakınız: (Aykun, 1995, s. 268-274).

"Birinci Kuvve-i Seferiye" ve "Ömer Naci Müfrezesi" gibi birlikler sevk etti. Çok geçmeden İran'ın Güney Azerbaycan bölgesinin önemli vilayetlerini zapt eden Osmanlı birlikleri , bölgedeki asayişin sağlanması konusunda önemli adımlar attı. Bu şekilde Bolşevik İhtilali'ne (1917) kadar Osmanlı Devleti, Rus destekli Kürt aşiretleri, Ermeniler ve Nasturilere karşı bölgede önemli mücadeleler verdi. Bu durum Osmanlı-İran arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep oldu (Karabalık, 2019, s. 31-103).

Bolşevik İhtilali neticesinde Ruslar, İran'dan birliklerini çekmek zorunda kalınca Ruslardan boşalan yerleri yine İngilizlerin desteklediği Ermeniler, Nasturiler ve bazı Kürt aşiretleri doldurmaya başladı (Brockelmann, 1992, s. 420). Bu Kürt aşiretlerinden en önemlisi Simko İsmail Ağa idi. Simko İsmail Ağa, bu dönemde sınırın iki tarafındaki faaliyetlerinden dolayı Osmanlı-İran ilişkilerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynadı. Bolşevik İhtilali'ne kadar Osmanlı Devleti'ne karşı savaşan Simko İsmail Ağa, ihtilalden sonra taraf değiştirerek Osmanlı yanlısı bir politika izledi ve İran'da İngiliz destekli Ermeni ve Nasturilere karşı savaştı (Kesrevi, 1999, s. 725-742; Majd, 1389, s. 47-53). Bu arada İngilizlerin desteklediği Ermeniler ve Nasturiler, İran'daki Osmanlı yanlısı Türkler ile Kürtleri katletmeye başlayınca Osmanlı Devleti, İran'a yeniden askeri birlikler göndermek zorunda kaldı. Kısa bir süre İran'da kalan Osmanlı birlikleri, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması neticesinde İran topraklarını boşaltmak zorunda kaldılar (Karabalık, 2019, s. 111-142).

Osmanlı birliklerinin İran'dan çekilmesi üzerine İngilizler, 9 Ağustos 1919 Antlaşması ile İran'ı himayeleri altına almak istediler[8]. Bu durum İran'da karışıklığı artırdığı gibi istikrarsızlığı da körüklüyordu. Bu krizin temeli ülkedeki etnik farklılıklardı. Nitekim İran'da hükümetler sürekli el değiştirdiği gibi Gilan, Azerbaycan ve Kürt bölgelerinde de ayaklanmalar artıyordu. Bu etniklerden bilhassa Kürtler, Türkiye-İran sınırındaki başat konulardan biri olmaya devam ediyordu (Lazarev, 1989, s. 213). Bölgedeki bu durum kendini Simko İsmail Ağa isyanı ile en şiddetli şekilde gösterdi. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ruslardan geriye kalan silah ve cephaneyi ele geçiren ve Osmanlı ordusundan terhis edilen kaçak Kürt asıllı askerleri yanına çeken Simko, bölgede önemli bir güce ulaştı. Ayrıca Şemdinan ve çevresinde etkili bir nüfuza sahip olan Şeyh Taha ile ittifak yaptı. Böylece her ikisi de büyük bir güç oluşturdular. Simko'nun amacı, bölgede bir Kürt devleti kurmaktı (Çetinsaya, 2000, s. 772-775).

Simko'yu bağımsız bir Kürt devleti kurmaya cesaretlendiren olay, İran'ın batısından Osmanlı birliklerinin çekilmesiydi (Lazarev, 1989, s. 93). Ruslardan geriye kalan silahlara da sahip olan Simko'nun kötü eğitilmiş İran askerleriyle mücadele etmesi de oldukça kolaydı. Nitekim İran hükümetinin, baskın yapan Simko'ya karşı koyacak bir gücü yoktu (Bruinessen, 2010, s. 77). Dolayısıyla İran, Simko'ya karşı mücadele ettiyse de başarılı olamadı. Buna rağmen Simko, şimdilik başarılı olsa da tek başına mücadele etmesinin zor olduğunu da biliyordu. Bu sebeple İngilizlerden yardım almak için Seyit Taha'yı Bağdat'a gönderdi (Mayıs 1919). Seyit Taha, İngilizlerle gerçekleştirdiği görüşmede bir Kürt devleti kurmak için yardım istese de bu isteği kabul görmedi (Bulut, 1992, s.226-227). İngilizlerden istediği yardımı alamayan Simko, yönünü bu sefer de yardım almak için Anadolu'daki Millî Mücadele taraftarlarına döndü. Kendisi Bolşevik İhtilali'nden sonra Ermeniler ve Nasturilere karşı Osmanlı birlikleri ile iş birliği yaptığı (Bruinessen, 2010, s. 208) Türk milliyetçilerinden alacağı silah ve mühimmat karşılığında yeniden İngilizler, Ermeniler ve Nasturilerin saldırılarına karşılık verebilirdi. Bu sebeple Simko, bölgede Ermenilerle savaştığı için Kazım (Karabekir) Paşa kendisini destekledi (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 206). Hem Simko hem de Anadolu'daki Millî Mücadele yanlılarının

[8]Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra İngiltere, İran'ı stratejik konumundan dolayı kendi menfaatleri için önemli görüyordu. Bilhassa sömürgesi Hindistan için İran, önemli bir konumdaydı. Bu sebeple İngilizler, 9 Ağustos 1919 Antlaşması ile İran'ı, İngiltere'nin himayesinde bir devlet statüsüne sokuyordu. Ayrıca antlaşmanın amacı, İran'ı İngiliz danışmanlarının denetiminde merkezileştirmek ve İngilizlerin denetiminde modern bir İran ordusu kurmaktı. (Garthwaite, 2011, s. 198). Ayrıca bu antlaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: (Karadeniz, *2011, s. 1011-1027;* Emini, 1382 s. 220, 246).

çıkarları uzlaştığından Simko, Türkiye'den silah ve mühimmat almaya başladı. Bu arada Simko, İran'da kontrol altında bulundurduğu bölgeyi iyice genişletti (Bruinessen, 2010, s. 208). Simko'nun, gücünü arttırması İran hükümetini tedirgin edince 1920'de İran hükümeti, Simko tehlikesine karşı harekâta geçti. İran hükümeti bu harekâtta başarılı olunca Simko ve destekçileri dağıldı. Fakat gücünü kısa sürede toparlayan Simko, Ağustos 1920'de yeni bir isyan girişiminde bulunarak Rumiye ve Salmas ovalarını işgal ederek İran içlerine doğru ilerledi (Lazarev, 1989, s. 94).

Türkiye ve İran arasında Simko gerginliği sürerken Mustafa Kemal, Anadolu'da işgal güçleri ile mücadele ediyordu. Rıza Han ise İran'ın Güney Azerbaycan, Gilan ve Kürt bölgelerindeki isyanlarla uğraşıyordu (Sefai, 1353, s. 149-150; Foltz, 2022, s. 99). Rıza Han'ın amacı, İran'daki isyanları sona erdirmekti. Bu hedeflerden en önemlisi Simko idi. Ancak Simko, Mart 1921'de İran ordusunu Kızılca'da yenilgiye uğratarak Rumiye bölgesini tekrar ele geçirdi (Lazarev, 1989, s. 94). Bu durum Simko'nun ününü daha da arttırdı. İran hükümeti ise bu durumun Türkiye'nin desteği ile olduğunu düşünerek Türkiye'ye protesto telgrafları çekti. Ancak Simko'nun Türkiye ile iş birliği uzun sürmedi. Çünkü Simko, bir taraftan Türkiye ile iş birliği yaparak bölgedeki gücünü arttırırken, diğer taraftan İngilizlerle yeni bir iş birliği arayışına girdi. Simko'nun İngilizlerle görüştüğünü öğrenen Türkiye, Simko'ya karşı olan tavrını değiştirdi. Bunun üzerine Elcezire cephesi Komutanlığı, Revandiz Kaymakamı Özdemir Bey'e bir telgraf gönderdi. Telgrafta; Türkiye, Irak ve İran topraklarında rahat bir şekilde hareket eden ve esas amacı bölgede bir Kürt devleti kurmak olan Simko'nun İngiliz politikalarına hizmet eden düzenbaz biri olduğunu ve nüfuzunun artmasına engel olunmasını istedi (Sarıhan, 1996, s. 475). 1922 yılında Osmanlı Devleti'nin Tahran'daki maslahatgüzarı Nüzhet Bey'den alınan bilgilere göre Simko'nun İran topraklarında başlattığı isyanın İran Devleti tarafından bastırılamadığını, Simko'nun amacının bir Kürt devleti kurmak olduğunu ve İran Devleti'nin bu duruma karşı tavır alan Ankara Hükümeti'ne müteşekkir olduğu yönündeydi (BOA, HR. SYS., 2400/7). Türkiye desteğini Simko'dan çektikten sonra Rıza Han, 1922'de Simko'yu ağır bir yenilgiye uğrattı. Böylece küçük bir grup sadık adamı dışında Simko'nun etrafında kimse kalmadı. Simko, önce Türkiye'ye ardından da Irak'a kaçtı (Bruinessen, 2010, s. 211-212).

Türkiye ve İran arasında uzun süre devam eden Simko isyanı gerginliği sona erdikten sonra İngilizler, İran'ı politik baskı altında tutmaya devam ediyorlardı. Aynı zamanda Türkiye de Anadolu'nun batısından Yunanistan ve Güney Batıdan ise Fransızların saldırı tehditleri ile uğraşıyordu (Özgiray, 1999, s 10-11). Bu durum Ankara'yı Müslüman komşuları ile ilişkileri geliştirmeye sevk etti. Bu devletlerin başında Buhara ve Afganistan'ın dışında İran geliyordu (Özgiray, 2010, s. 301). Bu amaçla Türkiye ve İran karşılıklı elçiler atasalar da Kürt aşiretlerinin sebep oldukları sorunlar bitmedi[9]. Çünkü bu sefer de iki ülkenin ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olan Şeyh Sait İsyanı başladı. Şeyh Sait isyanı sırasında bazı Kürt aşiretleri, Türkiye'nin hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmişlerdi. Türk askerî birlikleri ile mücadele edecek güçte olmamalarına rağmen, arazinin dağlık olmasını fırsat bilen isyancı Kürt gruplar, İran sınırını geçerek kolay bir şekilde izlerini kaybettirebiliyorlardı. İsyancıların İran sınırını kolay bir şekilde geçmelerinin sebebi, İran'ın Kürt aşiretlerine verdiği destekti. Ayrıca Simko İsmail Ağa, 1925 yılında İran hükümeti tarafından affedilip tekrar İran'a döndükten sonra Şeyh Sait isyanı sırasında Türkiye'den İran'a kaçan isyancıları destekledi (Fırat, 1970, s. 225). İran hükümeti, Türkiye'nin tüm uyarılarına rağmen isyancı Kürtlere karşı harekete geçmedi ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden oldu (Bruinessen, 2010, s. 241).

[9] 22 Haziran 1922'de Ankara hükümetini tanıyan İran, Mofakhan Eshag'ı Ankara büyükelçisi olarak (Çamurcu, 2000, s. 92), Ankara hükümeti de Muhittin Paşa'yı 7 Ekim 1922 tarihinde Tahran Büyükelçisi olarak atadı (Çetinsaya, 2010, s. 781).

Aslında aynı dönemde ülkedeki Kürt isyanları ile uğraşan İran'ın Kürt politikasının değişmesinin bazı sebepleri vardı:

Bu sebeplerden en önemlisi ülkede bulunan yoğun Türk nüfusuydu. İran, ülkedeki Türk nüfusu sebebiyle Türkiye'nin yayılmacı bir politika izlemesinden (Çay, 2010, s. 472) ve dolayısıyla ülkedeki Türklerin bir gün milliyet duygusundan hareketle gözlerini Türkiye'ye çevirip ayaklanmasından korkuyordu (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, (1924-1938), 1972, s. 23).

2. Ağrı İsyanının Başlaması ve İsyanda İran Aşiretlerinin Rolü

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra bölgede sükûnet sağlanmışken 1925 yılının sonbaharında Celali Aşireti'nin küçük bir kolu, İbrahim Huske Telli[10] önderliğinde Ağrı'da eşkıyalığa başlamıştı. Mayıs 1926'da ise Yusuf Taso ve adamlarından oluşan bir eşkıya grup da Musob bucağına bağlı Kalecik köyünden bir miktar hayvan çalarak Ağrı Dağı'na kaçırdılar. Şeyh Sait İsyanı'nın bölgedeki etkileri devam ettiğinden ilk etapta basit bir eşkıyalık faaliyeti gibi görünen bu olay, isyana dönüştü. İsyan, Mayıs 1926'da Cinganlı, Bilhanlı, Kızılbaşoğlu ve Soğanlı aşiretleri ile İbrahim Huske Telli ve adamlarının bir araya gelip ayaklanmasıyla büyüdü. Bir süre sonra İran sınırını geçen Yusuf Taso ile beraberindeki bin atlı da isyan bölgesine gelerek isyancılara destek verdiler. O sıralarda İran'da bulunan İhsan Nuri de Ağrı'ya geçti. Bu şekilde isyanın büyümesi üzerine 28. Alay İsyanın bastırılması için görevlendirildi. 28. Alay, isyancılar üzerine giderken Serdarbulak ve Gevgeve istikametinden gelen İran'ın Sakanlı ve Kızılbaş aşiretleri alaya yan ve geriden ateş açtılar. İsyancılar karşısında duramayan alay, başarısız olarak Beyazıt'a dönmek zorunda kaldı. Alayın asiler karşısında başarısız olmasının üç sebebi vardı: Birincisi, alay komutanının hareketten önce İran'ı kuşkulanmamaları için bilgilendirmesine rağmen İran'ın isyancılara haber vermesiydi. İkincisi, Beyazıt valiliği, İbrahim Huske Telli'ye teslim olmalarını istediğinde Telli, kendilerine üç günlük bir süre verildiği takdirde teslim olacağını bildirmesine rağmen alay komutanının isyancıların teslim olmalarını beklemeden taarruz etmesi ve alay komutanının bu tavrının, Telli ve adamlarının daha büyük direniş göstermelerine sebep olmasıydı. üÜçüncü sebep ise: bilgilerin paylaşıldığı köylülerin bu bilgileri isyancılarla paylaşmasıydı (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, (1924-1938), 1972, s. 168-170).

Ağrı'da bu şekilde gerginlik devam ederken Irak'a kaçan isyancıların bazıları İngilizlerin de desteğini alarak Revanduz'da bir toplantı gerçekleştirdiler. Şubat 1927'deki ilk toplantı, Seyyid Taha'nın evinde yapıldı. Bu toplantıya; kendisi dışında kardeşi Musluhuddin, Menkuru aşireti reisi Suvar Ağa namına kâtibi, Balik aşireti reisi Mehmet Ağa ve Şeyh Sait'in adamlarından Hınıslı Mehmet Emin (Broski) vardı. Toplantının ana konusu Türkiye karşıtı yeni bir ayaklanma hazırlanması üzerineydi. Yurt dışındaki bu isyancıların toplantıları bununla sınırlı kalmadı. Nitekim İngilizlerin de yönlendirmesiyle 1927'de yeniden Suriye'de bir kurultay topladılar. Mehmet Şükrü (Sekban)[11] başkanlığındaki bu toplantıya da Kürt örgütleri dışında Ermeni Taşnak örgütü lideri Papaz Vahan Papazyan da katıldı ve bu toplantıda Ağrı İsyanı'nda önemli rolleri olan "Hoybun"[12] adlı örgütün temelleri atıldı (Şimşir, 2010, s. 141).

[10] Gerçek adı İbrahim Ağa olan İbrahim Huske Telli (Bro Heski Tello) Celali aşiretindendir. Babasının adı Hasan, annesinin adı ise Telli olduğundan adındaki kısaltmalar da buradan gelmektedir (Kahraman, 2003, s. 191).

[11] 1881'de Diyarbakır'ın Ergani İlçesinde doğan Mehmet Şükrü Sekban, 1908'de "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti", 1912'de "Hevi" (Ümit), 1918'de Kürt Teali Cemiyeti" ve 1927'de Hoybun Örgütü'nün kurucuları arasında yer alan, cumhuriyetin ilk yıllarında önemli Kürtçülerden biriydi. Ancak daha sonra yaptığı araştırmalar neticesinde Kürtlerin Turan kökenli olduğunu düşünerek önceki Kürtçülük çalışmalarından pişmanlık duymuştur (Şimşir, 2010, s. 143).

[12] Kürtçe "benlik" manasına gelen "Hoybun", Ermenice "Ermeni yurdu" anlamına gelen "Haypun" kelimelerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir kelimedir. Hoybun Cemiyeti', Şeyh Sait isyanına katılanlar veya mütareke döneminde İngilizlerle iş birliğine giren Kürt liderleriyle Ermeni Taşnak liderleri arasındaki iş birliğine dayanmaktadır. Bu cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: (Sarınay, 1998, s. 207–244).

Hoybun Örgütü kurulduktan sonra Ağrı'da yeni bir isyan patlak verdi. Bu sefer isyancılar dışardan aldıkları destekler sebebiyle daha güçlüydüler. İsyancıların en büyük destekçileri, İran aşiretleri ve isyancıların İran'a kaçmasına göz yuman İran hükümetiydi. Ağrı'daki isyan devam ederken İran topraklarında yaşayan bazı Kürt aşiretleri de sınır geçerek isyan bölgesine geçtiler. Nitekim 10 Ekim 1928'de İran'dan gelen ve kaçakçılık yapan eşkıyalar, sınır bölgesinde bulunan bir karakola saldırdılar. Bu saldırıya İran'ın sınır köylüleri ile Milan aşiretine mensup eşkıyalar da dahil oldular. Fakat gerek karakol efradının ve gerekse Balçıllı ve Çubuklu bölük kumandanları ile tabur merkezinden gönderilen atlıların yardımıyla eşkıyalar arkalarından 2 ölü ve 1 mecruh yaralı bırakarak geri çekilmek zorunda kaldılar (BCA. 127.912.14).

Ağrı İsyanı devam ederken 1929 yılında da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde birtakım isyanlar patlak verdi. Bu isyanların amacı da Ağrı İsyanı'nın başarılı olabilmesi için Ağrı'ya daha az birlik gönderilmesini sağlamak amacıyla hükümet kuvvetlerinin ilgisini bu bölgelere çekmekti (Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1972, s. 174). Bu arada daha önce Türkiye'den kaçıp İran'a sığınan isyancılar da Türkiye aleyhindeki faaliyetlerine devam ediyorlardı. 26 Ağustos 1929'da Halit, İhsan Nuri, Ferzende ve Kör Hüseyin Paşa'nın oğullarından Nadir ve Mehmet'in maiyetlerinde 160 atlı Hangediği ve Sarıçimen'den Zilan deresine geçtiler. Kör Hüseyin'in Jafi isimli küçük oğlu da İran'da Yusuf Abdal'ın yanında Tozu ve adamlarına ait çadırların bulunduğu mahalden Ovacık civarındaki İran köylerine girmişler ve tayyare bombardımanından çok korkmuşlardı. Halekanlı Halit ile Tozu ağalar da İran Tahdid-i Hudut Komisyonu üyelerinin yanına gelerek beş altı saat süren bir görüşme gerçekleştirdiler. Bunlar, komisyon üyelerine tayyare bombardımanında kendilerine verilen zarardan bahsettiler (BCA. 128.915.43).

Ağrı'daki isyan geniş bir bölgeye yayılırken Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, başkanlık ettiği 28 Aralık 1929 tarihli Bakanlar Kurulu, 1930 yılı Haziran ayında, Ağrı'daki isyanın bastırılması için askeri bir harekâtın başlatılması konusunda karar aldı. Bunun üzerine gerekli hazırlıkları yapan Genelkurmay Başkanlığı, harekât stratejisini belirleyerek, Haziran 1930'da başlayacak ve ertesi yıl da devam edecek olan operasyonda bölgenin eşkıyadan temizlenmesi için bütün tedbirleri aldı (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 1992, s. 93-94). Bu arada İran'dan gelen eşkıya da baskınlarına devam ediyordu. Nitekim 5 Haziran 1930'da İran'dan gelen 70 kişilik bir eşkıya grubu, Milanlı Osman Bey'i hayvanlarıyla birlikte Orcan istikametine kaçırdılar. Bu baskın sırasında Körican hudut karakolu ve jandarmalarla eşkıyalar arasında yapılan müsademede bir jandarma şehit düştü ve iki nizamiye neferi de yaralandı. Yaralanan bir nefer de eşkıyanın eline düşerek Kaleniye'ye götürüldü. Eşkıyadan ise 6 ölü vardı (BCA. 128.920.6). Haziranın 10-12'sinde tayyareler tarafından bombalanan eşkıya, İran hududuna doğru kaçmaya başladı. 19-20 Haziran gecesi de Kör Hüseyin oğulları ile Yusuf Abdal gibi isyancıların idaresinde İran'ın Yekmel köyünde hazırlanan 10 atlıdan mürekkep bir çete Gevirişamyan civarında sınırı geçtiler ve mensubu oldukları Haydaranlı aşiretinin Türkiye'de bulunan akrabaları nezdine kadar ilerlediler ve 19 Haziran'da hudut üzerinde bulunan Hanik köyüne taarruz ettiler (Akşam, 2 Temmuz 1930). Bunların amacı, Zilan etrafında yeni bir irticai hareket başlatmaktı. Bu sırada zaten Zilan ve çevresinde karışıklık hâkimdi. Fakat Zilan ve çevresine yayılan eşkıya, jandarma ve karakollar karşısında duramasalar da jandarma ve kıtaatın bulunmadığı köylere hem sarkıntılık yaptılar hem de taraftar topladılar. İran tarafından teçhiz edilen bu eşkıya grup, jandarmanın takibatı neticesinde İran'a kaçmak zorunda kaldı (Cumhuriyet, 29 Haziran 1930).

4 Temmuz 1930'da ise Şaki Halit isimli bir eşkıya 100 kadar adamıyla sınırı geçerek halka saldırdı. İranlı Celali Aşireti'nin bir kolu olan Halikanlı taifesi de sınırın beş kilometre yakınında Ovacık etrafına çadır kurdu. Halit Ağa ve avenesi de Çığlı köyü yakınına geldiler. Köylüleri kendilerine katılmaya zorlayan isyancılardan kaçan köylülerin kimisi dağlara kimisi de karakollara sığındılar (Cumhuriyet 4 Temmuz 1930; Milliyet, 4

Temmuz 1930). Buradaki İran eşkıyası, Makü'yü üs olarak kullanıyordu (Milliyet, 5 Temmuz 1930). Bunun üzerine isyancılara ve İran eşkıyasına karşı Türk Hükümeti büyük bir tenkil harekâtı başlattı. Hükümet kuvvetlerinin karşısında duramayan isyancılar, geri çekilmeye başladılar. Hükümet kuvvetlerinin karşısında duramayan isyancılar, İran tarafına kaçmaya başladılar (Cumhuriyet, 8-9 Temmuz 1930). İran tarafına kaçan isyancılara Navur tepelerine gelen 100 kadar Kazak yardım ederek İran dâhiline götürdüler (Milliyet, 9 Temmuz 1930).

3. Ağrı İsyanı Sırasında Türk-İran Gerginliği

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Türkiye-İran ilişkilerinin normale dönmesi beklenirken Ağrı'daki isyan iki ülke ilişkilerinin yeniden gerginleşmesine sebep oldu. Üstelik yeni doğan Mustafa Kemal ve Pehlevi hükümetleri, eski ve sorunlu Osmanlı-İran ilişkilerinden farklı bir temel kurmak istiyorlardı. Ancak iki ülke arasındaki Kürt aşiretleri sorunu basit bir şekilde çözülemeyecek kadar köklü olduğundan bu girişim, birkaç aşamada iki ülke ilişkilerinde başka krizlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu kriz şimdi Ağrı isyanı ile kendini gösterdi (Bayat, 1374, s. 30). Nitekim isyanın çok uzun süre devam etmesinin ve geniş bir bölgeye yayılmasının en büyük sebebi, İran'ın isyancılara verdiği destekti. İran'ın isyancılara verdiği ilk destek, askerî harekât hakkındaki bilgileri isyancılara sızdırması oldu. Bu sebeple de askerî harekât başarısızlıkla neticelenmişti. İran'ın daha sonraki desteği ise isyancıların askerî harekât karşısında Ağrı Dağı'ndan kendi topraklarına geçmesine izin vermesi ve isyan süresince İran topraklarını, barınmak ve eğitim amacıyla kullanmalarıydı. Bu durumun önüne geçmeye çalışan Ankara Hükümeti, Tahran yönetimine uyarıda bulunarak hiçbir şekilde isyancıları desteklememesini istedi. İki ülke arasında gerginliğe sebep olan bu meselenin çözümü amacıyla iki ülkenin ilişkilerini yeniden düzenlemek amacıyla 22 Nisan 1926'da "Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşma ile iki ülke, devlet güvenliğini tehdit eden veya bozan örgüt veya kuruluşların oluşmasına ve çalışmalarına müsaade etmeyecekti. Ayrıca sınırda tehdit oluşturan aşiretlerin kontrolü sağlanacaktı (Soysal, 1983, s. 276- 278). Tahran'da imzalanan bu antlaşma, 22 Nisan 1926 tarihinde tasdik edildi (BCA. 19.34.3). Bu antlaşamaya rağmen Ağrı İsyanı patlak verdikten sonra isyancı Kürt aşiretleri, kolay bir şekilde İran tarafına geçtikleri gibi isyancıların elebaşları başta olmak üzere isyancılar İran tarafından desteklenmeye devam edildiler fakat İran hükümeti isyancıları desteklediğini hiçbir zaman kabul etmedi. Nitekim İranlı yetkililer yaptıkları açıklamalarla isyancıları desteklemediklerini söyleseler de sınırda gerekli önlemleri almadıklarını itiraf ediyorlardı. Örneğin; İngiliz İstanbul Askeri Ataşesi, 5 Mart 1927'de İranlı meslektaşı Albay Sadık Han ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Sadık Han: İsyancı Kürtlerin kendilerine herhangi bir zararı dokunmadığı için Türkiye ile iş birliği yapmayacaklarını söyledi *(*Mesut, 1992, s. 213-214). Bu durum 1926 antlaşma hükümlerinin - uygulanmaması anlamına geliyordu. İran'ın sınırda gerekli önlemleri almaması üzerine hükümet, 27 Ekim 1927'de İran sınırında emniyet ve asayişin sağlanması amacıyla alınacak tedbirlerin bir protokolle tespit edilmesi için Ankara'da bulunan İran temsilcisi Furuği Han ile müzakerelerin başlamasını ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Tahran elçisi Memduh Şevket Bey'e yetki verilmesini kararlaştırdı (BCA. 26.58.17/25). Yapılan çalışmalar neticesinde 1926 Antlaşması'na ilave olarak 15 Haziran 1928 tarihinde yeni bir protokol imzalandı. Bu protokol ile İran, Türkiye'nin hassasiyetini anlayışla karşıladığını ifade ederek ilişkileri geliştirmeyi arzu ettiğini, eski antlaşma hükümlerine kesin bir şekilde uyacağını taahhüt etse de (Akşin, 1991, s. 192-193) bu protokol de kâğıt üzerinde kaldı. Çünkü İran, yine protokol gereklerini yerini getirmedi. Nitekim Ağrı İsyanı'nın geniş bir bölgeye yayıldığı dönem olan 1930'lu yıllarda Türk-İran gerginliği zirveye çıktı. İranlı yetkililer doğrudan isyancıları desteklediklerini söylemeseler de isyancıları desteklediklerini ima ediyorlardı. Örneğin; İngiltere'nin Tahran elçisi Sir. R. Clive, 16 Nisan 1930'da İran saray nazırı Teymurtaş ile Türk-İran sınırında yaşanan Kürt aşiretleri meselesi üzerine bir görüşme gerçekleştirdi. Bu görüşmede Teymurtaş, "bağımsız Ermenistan" gibi "birleşik Kürdistan" konularının İran'ı kaygılandırdığını, devamında Ağrı Dağı'nda bir Kürt hükümetinin kurulduğunu, üstelik bir dışişleri bakanlarının bile olduğundan bahsetmiş ve İngiliz

makamlarının da bu Kürt hareketine sempati beslediğinden söz etti. . Ayrıca Teymurtaş, hareketin elebaşlarının Irak'lı Şeyh Mahmut ile temasta olduklarını Albay Lawrance'in de Kürtler arasında bulunduğunu iddia ediyordu. Teymurtaş'ı kaygılandıran mesele sadece bundan ibaret değildi. Azerbaycan'daki Musavat Partisi de kendisini kaygılandırıyordu. Ona göre Kürtçülerin "birleşik Kürdistan" peşinde koşmaları gibi, Musavat da "Birleşik Azerbaycan" için çalışıyor ve Musavat Partisi'nin merkezinin de halen İstanbul'da olduğunu söylüyordu. Teymurtaş bu partinin her ne kadar İran için önemsiz olduğundan bahsetse de "bağımsız Ermenistan" ve "birleşik Kürdistan" hareketleri ile Musavatçılar, arasında bir ilişki olduğunu düşünüyordu. Bu şekilde İran'ın isyancılara destek vermesine kılıf arayan Teymurtaş, Türkiye'yi suçluyordu. Kısacası Teymurtaş, İran için tehdit oluşturan Azerbaycan milliyetçilerini Türkiye destekliyorsa İran da Türkiye'yi hedef alan Kürtçü asileri destekler demek istiyordu Yani Teymurtaş'a göre "Birleşik Azerbaycan" kurmayı düşünen Musavat Partisi, İran'ı bölmeyi hedefliyorsa Hoybun ile Taşnak örgütleri de Türkiye'yi bölebilirlerdi (Şimşir, 2010, s. 326) demeye getiriyordu.

Teymurtaş, İngiltere'nin Tahran elçisi Sir. R. Clive ile yaptığı görüşmede İran'ın isyancılara yardım ettiğini üstü örtülü bir şekilde kabul etse de 1930 yılı Temmuz'unda Türkiye'de bulunan İran konsolosu Esadullah Han, İran'ın isyancılara destek verdiğine dair iddiaları reddediyordu. Ona göre Türkiye-İran ve Rusya arasında müşterek bir hudut mevkiinde olan Ağrı Dağı'ndaki hadiselerin yıllardan beri var olduğunu, gazetelerin iddia ettiği gibi aşiretlerin İran tarafından teçhiz edilmediğini, çok defa bir memleketin arazisinde yaptıkları bir sarkıntılığın diğer memleket arazisine geçerek yakayı sıyırmalarından ibaret olduğunu ve pek yakında bu durumun İran kuvvetleri tarafından ehemmiyetle takip edileceğini söylüyordu (Milliyet, 3 Temmuz 1930). Ayrıca Esadullah Han, eskiden beri eşkıya yuvası olan Ağrı Dağı'nda Celali denilen bir aşiretin oturduğunu ve nüfusunun yaklaşık 150 bin olduğunu söylerken göçebe yaşayan bu aşiretin köylerinin olmadığını ve İran topraklarına da tecavüz ettiğini iddia ediyordu. Esadullah Han, bu sorunun çözümü için de İran'ın, bu aşiretin tecavüzlerine son vermek amacıyla aşiret üyelerinin bir kısmını para ile razı ederken diğerlerinin üstüne asker sevk ettiğini, bu durumun da Celali Aşireti'nin halkının hemen hepsini silahlı yaptığını iddia ediyordu. Ayrıca arazi ekip mahsul almadıkları için de silahlı ve atlı olan bu aşiretin çapulculukla geçindiklerini, huduttan geçen aşiret üyelerini tevkif etmenin İran için de bir sorun olduğundan bahsetti. Devamında Ağrı Dağı hudut olduğu için üstünde Türk ve İran karakol ve kıtalarının olduğunu, her karakolun mesafesinin 2-3 mil olduğu için de eşkıyaların sınırı kolaylıkla geçtiklerini ve böylece köylere tecavüz ettiklerini, Çarlık Rusya'sı topraklarına da tecavüz eden bu aşiretin, İran hükümetinin Celali Aşireti reislerine nasihat ve tembihat ile tecavüzden vazgeçireceğini tahmin ettiğini söylüyordu. Esadullah Han'ın yaptığı açıklamayı eleştiren Akşam Gazetesi, Celali Aşireti'nin sayısının 150 bin değil en fazla 15 bin olduğundan bahsettikten sonra İran'ın kendi aczini göstermek için eşkıyanın sayısını fazla gösterdiğini yazıyordu (Akşam, 3-4 Temmuz 1930).

İran maslahatgüzarı Mehmet Sait Han ise bu mesele hakkında şöyle diyordu:

*"Bu mesele hakkında henüz hükümetten hiçbir cevap almadım. Bildiklerim gazetelerdeki neşriyattan ibarettir. Bu iş hakkında Tahran'da hariciye nazırımız ile Türkiye sefiri Memduh Şevket arasında müzakerat devam etmektedir. İran hükümeti. Türk sefiri ile vaziyeti tetkik etmektedir. Biz Türk dâhili asayişini ihlal edecek bu kabil hareketleri müdafaa ve teşvik değil tevbih ederiz. Tahran'da asilerin İran'da geldikleri hakkındaki malumat tetkik edilmektedir. Ancak tetkikat neticesinde hüküm vermek kabil olabilecektir. Yalnız şunu söyleyelim ki ben şahsen Türkiye aleyhindeki herhangi bir hareketin İran'da yer bulacağına katiyen ihtimal vermem bizim iyi komşuluk münasebatımız hiçbir şeye benzemez" (*Akşam, 8 Temmuz 1930) diyordu.

Bu arada Ağrı'da isyancıların tenkiline devam edilirken isyancılara destek veren İran'a Memduh Şevket Bey vasıtasıyla nota verildi (Cumhuriyet, 5 Temmuz 1930). Fakat isyan sebebiyle İran'ı eleştiren gazeteler, İran'ın vereceği cevabı da tahmin ediyorlardı. Onlara göre İran, şakilere yardım edilmediğini ve yaşanan olaylarda büyük üzüntü duyulduğunu ve Türkiye ile dost olduklarını bildirecekti (Milliyet, Temmuz 1930). 10 Temmuz 1930 tarihinde ise Tahran'da yayın yapan "İran" adlı gazete Ağrı İsyanı ve İran'ın politikasına yönelik bir başyazı yayımladı. Başyazıda İran'da silahlanan ve Türkiye'ye saldıran isyancıları yazan Anadolu ajansına özetle şunları söylüyordu:

"İran Kürt asilerine yardım etmedikten başka Türkiye lehine birtakım önlemler de almıştır. Şöyle ki: İran hükümeti, İran Kürtleri Türkiye'deki asilere yardım etmesin diye sınırın kapatılmasını, İran Kürt aşiretlerine sınırdan uzak durmalarını emretmiştir; Türkiye'den İran'a geçmiş olan Kürtleri ülkeden kovmuştur; İran Kürtlerinin asilere yardım etmelerine izin verilmemiştir. İran sınır görevlilerine Türk meslektaşlarıyla iş birliği yapmaları talimatı verilmiştir. Kısacası İran hükümeti, Türkiye'ye bir kardeş gibi davranmıştır. Dolayısıyla Anadolu ajansının yayını asılsızıdır" (Şimşir, 2010, s. 332) yazıyordu.

İranlı yetkililerin açıklamalarına karşılık, Ağrı İsyanı'nda İran'ın rolünü belirten önemli bir kanıt daha vardı. Bu kanıt, 16 Temmuz 1930 tarihinde Rosita Forbes olarak bilinen McGrath adlı İngiliz bir kadının Türk-İran sınırı boyunca şahit olduklarını yazarak Londra'ya gönderdiği rapordu. Kürt bir rehber eşliğinde sınır boyunca at sırtında Kürtler arasında 11 gün dolaşan McGrath, eşkıyaları yakından tanımıştı. Eşkıyalarla yakından tanışan ve fotoğraf çektiren McGrath, bunların bir top ele geçirdiklerini fakat bu topu dahi kullanamadıklarını bu sebeple topu kullanabilmesi için bir Ermeni bulduklarını fakat bu Ermeni'nin de topu kullanırsa Türklerin kendisini öldüreceklerini, kullanmazsa da eşkıyaların kendisini öldüreceklerini düşünerek oradan kaçmıştı. Bu arada Bitlis, Sasun ve Muş taraflarındaki çarpışmaları duyan McGrath, Türkiye'ye girmek istese de çatışmalardan dolayı girememiş bu sebeple Irak'a gitmek zorunda kalmıştı. Bu seyahat sırasında da McGrath, İran'dan Türkiye'deki eşkıyalara yapılan erzak ve cephane yardımlarının düzenli bir şekilde sınırdan geçtiğine tanık olduğunu raporda belirtmişti (Şimşir, 2010, s. 333).

Türkiye-İran gerginliği devam ederken Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'in (Esendal) yerine asker kökenli olan Hüsrev Bey (Gerede), iki ülke arasında yeni bir sayfanın açılması için Tahran Büyükelçisi olarak tayin edildi (BCA. 13.58.12). Hüsrev Bey, bu göreve tayin edildiğinde İsviçre'nin Montrö kentinde izindeydi ve bu göreve tayin edildiğini duyduktan sonra hemen Türkiye'ye döndü (Gerede, 1952, s. 15; Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938), 2002, s. 237) ve Tahran'a gitmeden önce Yalova'ya giderek Mustafa Kemal ile görüştü. Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal, Gerede'ye: Hudut üzerinde gerçekleşen hadiselerin kendisini Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürmediğinden bahsederken Rıza Han'ın da bu meselenin iki ülkenin ortak harekâtla bertaraf edileceğinden bahsettiğini belirtti (Cumhuriyet 26 Temmuz 1930). Ayrıca Mustafa Kemal, Gerede'ye hitaben: *"Hüsrev pasaportun cebindedir. Fakat dönmeni değil orada kalmanı, durumu dostane bir biçime sokmanı, sınır işlerini de çözümlemeni isterim"* (Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938), 2002, s. 237; Gerede, 1952, s. 15) diyerek iki ülke arasındaki bu meselenin çözülmesi için çalışmasını vurguladı.

Hüsrev Bey, İran'a vardıktan sonra görevine başladı. Bir süre sonra da Rıza Han ile bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmenin ana konusu Ağrı Dağı ve sınırdaki Kürt eşkıyalara karşı yapılması planlanan ortak askeri harekattı. Gerede, Rıza Şah'a İran ordusunun büyük bir başkumandanı ve yüksek bir asker olduğunu ileri sürerek eşkıya gruplarının ortadan kaldırılması için hızlıca takibe mecbur olduklarını ve bu askerî harekât boyunca "hududa tecavüz" olmayacağını, iki devlet arasındaki dostluk ilişkilerini baltalayan bu eşkıyalara karşı ortak bir

askeri harekâtın gerçekleştirmenin önemini ve askeri faydalarını dile getirdi. Ayrıca Makü üzerinden bu eşkıyalara destek verenlere asla izin verilmemesi gerektiğini hatırlattı. Bunun dışında İngiltere ve Rusya'nın da kendi çıkarları için eşkıyaları desteklediklerini dolaysısıyla bu olaylara ortak harekâtla son verilmenin zaruretini anlattı. Fakat Rıza Şah, bu mevzulara karşı sessiz kaldı. Bunun yerine kendi şikâyetlerini aktardı. Şah'ın şikâyetleri, İran'ın Kürt asilerine yardımı sebebiyle gazetelerin yaptıkları karikatür ve yayınlardı. Hatta bu gazetelerin birinde *"Şah'ın Ağrı Dağı üzerinde nargileli"* bir karikatürü yayımlanmış, Hüsrev Bey bile bu karikatür sebebiyle devlet reisiyle alay etmeyi yersiz bulmuş ve Rıza Han'a gazetelerin yaptıkları yayınlarının sebebinin Kürt eşkıyaların yapmış oldukları baskınlar olduğunu belirtti. Nitekim yapılacak olan askeri harekâtın da bu sebeple gerçekleşeceğini belirten Hüsrev Bey, gazetelerin yaptıkları bu yayınları mazur görmesi gerektiğini ve bu hususta elinden geleni yapacağını dile getirdi (Gerede, 1952, s. 68-69).

Ağrı İsyanı devam ederken Türkiye ve İran tarafından oluşturulan sınır komisyonu çalışmalarına yeniden başladı. Fakat Türkiye, isyanın bastırılması için büyük uğraşlar verdiği sırada komisyon çalışmalarına ara verdi. Ancak isyan tamamen bastırıldıktan sonra 1931 yılında sınır görüşmeleri yeniden başladı (Bayat, 1374, s. 145). 1931 yılı Mayıs ayında askeri ataşe Kurmay Binbaşı Neşet Kiper, Hüsrev Bey ve Furugi Han başkanlığındaki İran üyeleri arasında Tahran'da görüşmeler başladı. Türkiye bu görüşmede daha önce askeri operasyonda ele geçirdiği Aybey bölgesine karşılık iki toprak parçasını İran'a vermeyi teklif etti. Fakat Aybey bölgesinin stratejik önemi İran'ı kaygılandırdı ve sınır meselesinin çözümünde Milletler Cemiyeti'nin hakemlik yapmasını teklif etti. Bunun üzerine Ekim 1931 tarihinde Hüsrev Bey, Ankara'ya gelerek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile görüştü. Tahran'daki görüşmelerin detaylarını Mustafa Kemal'e aktaran Hüsrev Bey, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın da Tahran'daki görüşmelere katılmasını teklif etti ve bu teklifi kabul edildi (Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938), 2002, s. 237). Fakat Türkiye, İran'a Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığından hakemlik başvurusunda bulunamayacağını bildirdi ve İran'ın yapacağı hakemlik başvurusunun da şikâyet kapsamında değerlendirileceğini belirtti. Bununla birlikte, İran ile yapılmış anlaşmalarda hakemlik ile ilgili bir hüküm olmadığının altı çizildi ve Türkiye'nin sınır meselesinin çözümünde toprak takasını uygun gördüğü belirtildi (Gerede, 1952, s. 202-205). Neticede 23 Ocak l932 tarihinde iki ülke arasında sınırların ayrıntılı bir şekilde belirtildiği antlaşmada Ağrı Dağı'nın sınır bölgesinde bazı değişiklikler yapılarak Küçük Ağrı olarak anılan bölgeyi İran, Türkiye'ye bırakırken güneydeki bir arazi İran'a verildi (T.C Resmî Gazete, 23 Haziran 1932). Böylece iki ülke arasında yıllardır devam eden Kürt aşiretleri meselesi çözülmüş oldu.

Sonuç

Türkiye-İran sınırında yaşayan Kürt aşiretlerinin sebep oldukları sorunlar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamış ve cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam etmiştir. Sınır bölgesinde yaşayan bu Kürt aşiretleri, bölgede sebep oldukları olaylar sebebiyle önemliydiler. İki ülkenin Kürt aşiretlerine yaklaşımının zaman zaman değişkenlik göstermesi, iki ülke arasındaki Kürt aşiretleri meselesinin çözümünü zorlaştırıyordu. Örneğin; Simko İsmail Ağa, Bolşevik İhtilali'nden önce Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken, İhtilal 'den sonra Osmanlı yanlısı bir tavır takınmıştı. Yine 1920 yılından sonra Türkiye'nin rejim değişikliğine gittiği, İran'da ise Kaçar Hanedanlığının sona erdiği dönemde her iki ülke de bu Kürt isyanlarını zaman zaman destekleyerek birbirlerine karşı kullandılar. İran, ülkedeki Türk nüfusu sebebiyle Türkiye'ye karşı Kürt aşiretlerini desteklerken, Türkiye ise Şeyh Sait İsyanı'ndan İran'daki Kürt aşiretlerini uzak tutmak amacıyla destekliyordu.

Türkiye ve İran arasındaki Kürt aşiretleri meselesi yeniden Ağrı isyanı ile krize dönüştü. Nitekim Ağrı İsyanı'nın siyasi Kürtçülük amacı taşımasının dışında, dış destekli olması geniş bir bölgeye yayılmasına sebep oldu. İran bu isyan sırasında İranlı Kürt aşiretlerinin Tük topraklarına tecavüz etmelerine ses çıkarmadığı gibi isyancıların kendi topraklarını barınmak ve eğitim amacıyla kullanmalarına da ses çıkarmıyordu. Sorunun çözümü için Türkiye, cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal güvenliğini sağlamak için İran ile farklı anlaşmalar imzalansa da bu antlaşmalar Türkiye'nin ulusal güvenliğini sağlamada yetersiz kaldı. Çünkü İran antlaşma ve protokollerinin gereklerini yerine getirmiyordu.

İran her ne kadar Ağrı isyanında rolü olmadığını iddia etse de İranlı devlet adamlarının yaptıkları açıklamalar isyanı desteklediklerini açık bir şekilde gösteriyordu. Nitekim İran saray nazırı Teymurtaş'ın bölgedeki siyasi gelişmelerden duyduğu kaygılardan isyanı desteklediklerinin en önemli kanıtıydı. İran'ın Kürt aşiretlerini desteklemesinin sebebi, ülkede yaşayan yoğun Türk nüfusunun bir gün Türkiye'nin kışkırtmasıyla ayaklanacakları korkusuydu. Bunun dışında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren Musavat Partisi'nin de "birleşik Azerbaycan" hayali kurduğunu düşünüyordu. Dolayısıyla İran'ın Güney Azerbaycan bölgesinin bir gün İran'dan ayrılabileceğini düşünüyordu. Bu sebeple İran, Türkiye'ye karşı isyan eden Kürtleri destekleyerek Türkiye'ye gözdağı verme çabasındaydı. Bu sorun iki ülke arasında krize sebep olsa da İran, geri adım atmadı. Türkiye, Kürt isyancılara karşı kararlı bir tenkil harekâtı başlattıktan sonra İran da geri adım atmaya başladı ve neticede imzalanan 1932 antlaşması ile çok uzun süredir devam eden bu sorun çözüme kavuşturuldu.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Hariciye Nezareti, Tahrirat (HR. TH). 381/48
Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS). 2920/73, 720/1, 2400/7
Yıldız, Mütenevvi Maruzat, (Y.MTV), 306/5

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

128.915.43, 128.920.6, 19.34.3, 26.58.17, 13.58.12, 127.912.14.

Basın-Yayın Kaynakları

T.C. Resmî Gazete
Cumhuriyet
Milliyet
Akşam

Telif-tetkik Eserler

Akdevelioğlu, A.; Kürkçüoğlu, Ö., (2009). "Arap olmayan ülkelerle ilişkiler", *Türk dış politikası.* (edt. Baskın Oran). c. I, İletişim Yayınları. İstanbul.

Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasi.* Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Aykun, İ. (1995). *Erzurum konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran hudut antlaşması.* Atatürk Üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü yayımlanmamış doktora tezi. Erzurum.

Bayat, K. (1374). *sureş-i Kurdha-yı Torkiye ve tesir-i an ber revabıt-i harici İran ve Torkiye (1307-311).* neşr-i tarih-i İran. Tehran.

Brockelmann, C. (1992). *İslam ulusları ve devletleri tarihi.* (çev. Neşet ÇAĞATAY). Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Bruinessen, M. V., (2010). "20. yüzyıl başında Türk-İran sınırında bir Kürt mütegallibe: Simko İsmail Ağa", *İran ve 1. Dünya savaşı/büyük güçlerin savaş slanı.* (ed. Touraj Atabaki), (çev. Gül Çağlalı Güven). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul. ss. 71-97.

Bulut, F. (1992). *Dar üçgende üç isyan*. Belge Yayınları. İstanbul.

Çamurcu, K. (2000). *Firuze köprüde üçüncü cumhuriyet.* Şehir Yayınları. İstanbul.

Çay, A. M. (2010). *Her yönüyle Kürt dosyası.* İlgi Kültür Sanat Yayınları. İstanbul.

Çetinsaya, G. (2000). "Millî Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran ilişkileri (1919-1925)". *Atatürk Araştırma Merkezi dergisi*. 16/48. ss. 769-796.

Dilan, H. B. (1998)., *Türkiye'nin dış politikası/Atatürk dönemi 1923-1939.* Alfa Yayınları. İstanbul.

Emini, A. R. (1382). *Tarih-i revabıt-ı harici-yi İran ez Kacariye ta sukut-ı Rıza Şah.* Tehran.

Fırat, M. Ş. (1970). *Doğu illeri ve Varto tarihi.* Kardeş Matbaası. Ankara.

Foltz, R. (2022). *İran tarihi.* (çev: Hüseyin Gökalp). İnkılap Kitabevi. İstanbul.

Garthwaite, G. R. (2011). *İran tarihi, Pers İmparatorluğu'ndan günümüze.* İnkılap Yayınları. İstanbul.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt isyanları (1992). c. II., Kaynak Yayınları. İstanbul.

Gerede, H. (1952). *Siyasi hatıralarım I-İran (Ağustos 1930- Haziran 1934).* Vakit Basımevi. İstanbul.

Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ayaklanmalar*. Genel Kurmay Harp Yayınları. Ankara.

Hüsrev Gerede'nin anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve devrimler (19 Mayıs 1919-10 Kasım 1938) (2002). (haz. Sami Önal). Literatür Yayınları. İstanbul.

Işık, M. K. (2000). 'İhsan Nuri Paşa', *ünlü Kürt bilgin ve birinci kuşak aydınlar.* Sorun Yayınları. İstanbul.

İran Azerbaycanı tedkik raporu. (1927). Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Matbaası. Ankara.

Kahraman, A. (2003). *Kürt isyanları.* Evrensel Basım Yayın. İstanbul.

Karabalık, K. (2019). *Birinci Dünya Savaşı'nda Güney Azerbaycan.* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Bolu.

Karadeniz, Y. (2011). "İran'ın bağımsızlığının Curzon'a teslim edilmesi: 1919 İngiltere-İran antlaşması ve Sadrazam Hasan Vusûk". *Turkish Studies. 6/3. ss. 1011-1027.*

Kesrevî, A. (1999). *Târîh-i hicdeh sâle-i Azerbaycan.* c. II, Emir Kebir. Tehran.

Kurtcephe, İ. ve Balcıoğlu, M. (1992). "Birinci Dünya Savaşı başlarında romantik bir Türk Alman projesi –Rauf Bey Müfrezesi-", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM).* S. 3, ss. 247-269.

Lazarev, M. S. (1989). *Emperyalizm ve Kürt sorunu (1917–1923).* (çev. Mehmet Demir). Özge Yayınları. Ankara.

Majd, M. G. (1389). *Ez Kacar be Pehlevi.* (tercome: Reza Merzani, Mustafa Emiri). Tehran.

Mesut, A. (1992). *İngiliz belgelerinde Kürdistan 1918–1958.* Doz Yayınları. İstanbul.

Müstevfî, A. (1371). *Şerh-i zendegâni-yi men ya tarih-i içtimaî ve idarî devre-i Kacariye*. Tehran.

Özgiray, A. (1999). *Atatürk'ün dış politikası (1919-1938).* Selçuklu Basımevi. İzmir.

Özgiray, A. (2010). "İngiliz belgeleri ışığında Türk-İran siyasi ilişkileri (1923-1938)". *Atatürk dönemi Türk dış politikası.* (der. Berna Türkdoğan). AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi. Ankara.

Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı günlüğü IV, Sakarya Savaşı'ndan Lozan'ın açılışına (23 Ağustos 1921-20 Kasım 1922).* Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Sarıkçıoğlu, M. (2013). *Osmanlı-İran hudut sorunları (1847-1913).* Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

Sarınay, Y. (1998). "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye karşı faaliyetleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* XIV / 40. ss. 207–244.

Sefai, E. (1353). *Kuta-yi 1299.* Esfehan..;

Soysal, İ. (1983). *Türkiye'nin siyasal andlaşmaları (1920-1945).* C. I. Ankara.
Şadilli, V. (1980). *Türkiye'de Kürtçülük hareketleri ve isyanlar.* cilt: 1, Kon Yayınları. Ankara.
Şimşir, B. N. (2010). *Kürtçülük II,* (1924-1999). Bilgi Yayınevi. Ankara.
Türkiye Cumhuriyeti'nde ayaklanmalar, (1924-1938) (1972). Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı. Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Nisan/April 2025 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Haziran/June 2025

Osmanlı Askeri Basınında Rusya-Japonya Savaşı: Modern Savaşın Tecrübesi ve Askeri Eğitim Üzerine Yansımalar

The Russian-Japanese War in the Ottoman Military Press: Reflections on the Experience of Modern Warfare and Military Education

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZASLAN[1]

Öz

1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Osmanlı askeri basınında büyük ilgi görmüş ve savaşın askeri, stratejik ve lojistik boyutları ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Osmanlı ordusu için bu savaş, modern savaş tekniklerinin test edildiği ve önemli derslerin çıkarıldığı bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı askeri basını, Japonların disiplinli ve eğitimli ordusunu, güçlü moral yapısını ve modern savaş stratejilerini vurgularken, Rus ordusunun disiplinsizlik, liderlik eksikliği ve lojistik hatalar nedeniyle mağlubiyete uğradığını belirtmiştir. Japon ordusunun, askerlerini erken yaşlardan itibaren fiziksel ve manevi olarak savaşa hazırlaması, modern savaş araçlarını etkin kullanması ve stratejik planlamaya büyük önem vermesi, Osmanlı askeri çevreleri tarafından dikkatle incelenmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı askeri basını Japonya'nın askeri sistemini, eğitim politikalarını ve savaş taktiklerini ayrıntılı bir şekilde ele almış ve Osmanlı ordusunun da benzer bir modernleşme sürecine girmesi gerektiğini tartışmıştır. Savaşın Osmanlı askeri basınına yansımalarında, ateş gücü, makineli tüfek kullanımı, keşif ve istihbaratın savaş stratejilerindeki önemi, lojistik destek sistemleri ve orduların eğitim süreçleri geniş kapsamlı olarak ele alınmıştır. Japonların modern topçu sistemlerini, makineli tüfeklerini ve torpido botlarını etkin kullanmaları, Osmanlı donanması için de örnek teşkil eden konular arasında değerlendirilmiştir. Deniz savaşları bağlamında, Japon donanmasının Rus filosuna karşı kazandığı başarılar Osmanlı açısından donanmanın modernizasyon gerekliliğini gündeme getirmiştir. Japonların askerlerini eğitirken hem teknik hem de manevi bir hazırlık sürecinden geçirdiği, Rus ordusunda ise moral eksikliğinin ve liderlik hatalarının askerlerin savaş kabiliyetini zayıflattığı vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Japonya, Savaş, Ordu.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The 1904-1905 Russo-Japanese War attracted significant attention in the Ottoman military press, where its military, strategic, and logistical aspects were examined in detail. For the Ottoman army, this war was considered an example in which modern warfare techniques were tested and important lessons were derived. The Ottoman military press highlighted the disciplined and well-trained Japanese army, its strong morale, and its modern warfare strategies while emphasizing that the Russian army suffered defeat due to lack of discipline, leadership deficiencies, and logistical failures. The fact that the Japanese military prepared its soldiers physically and mentally for war from an early age, effectively utilized modern weaponry, and placed great emphasis on strategic planning was closely analyzed by Ottoman military circles. In this context, the Ottoman military press thoroughly examined Japan's military system, educational policies, and warfare tactics, arguing that the Ottoman army should undergo a similar modernization process. Reflections of the war in the Ottoman military press extensively covered the importance of firepower, the use of machine guns, reconnaissance anintelligence in warfare strategies, logistical support systems, and military training processes. The effective use of modern artillery systems, machine guns, and torpedo boats by the Japanese was also evaluated as an example of the Ottoman navy. In the context of naval warfare, the Japanese navy's victories against the Russian fleet underscored the

[1]Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, 03200, Türkiye, fozaslan@aku.edu.tr.

Atıf için *(to cite)*: Özaslan, F. (2025). Osmanlı Askeri Basınında Rusya Japonya Savaşı: Modern Savaşın Tecrübesi ve Askeri Eğitim Üzerine Yansımalar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27 (2), 770-788

necessity of modernizing the Ottoman navy. It was emphasized that while the Japanese trained their soldiers through both technical and moral preparation, the Russian army suffered from a lack of morale and leadership failures, which weakened its combat capability.

Keywords: Russia, Japan, War, Army.

Paper Type: Research

Giriş

Rus-Japon Savaşı, 20. yüzyılın başlarında dünya siyasetinde önemli bir dönüm noktası olmuş ve özellikle Uzak Doğu'da güç dengelerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Bu savaş, Rusya ve Japonya'nın Asya'daki nüfuz mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Savaşın temel nedenleri, iki devletin Uzak Doğu'daki ekonomik, stratejik ve siyasi çıkarlarının çatışmasından kaynaklanmaktadır.

Rusya'nın Uzak Doğu'daki yayılma politikası, savaşın en önemli sebeplerinden biri olarak öne çıkar. Rusya, 19. yüzyılın sonlarından itibaren bu bölgede etkisini artırmayı hedeflemiştir. Kore ve Mançurya gibi stratejik bölgeler, Rusya için ekonomik ve askeri açıdan büyük öneme sahipti. Rusya'nın Port Arthur'u ele geçirmesi ve burada güçlü bir deniz üssü inşa etmesi, Japonya'nın çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, iki ülke arasında büyüyen gerilimin ilk işaretlerinden biri olmuştur. Japonya ise, Meiji Restorasyonu sonrası hızla modernleşmiş ve kendisini Uzak Doğu'nun lider gücü olarak konumlandırmıştır. Japonya'nın Kore ve Mançurya üzerindeki etkisini artırma arzusu, bu bölgelerdeki Rusya'nın varlığıyla doğrudan çatışmıştır. Japonya, özellikle Kore'yi kendi nüfuz alanı içinde görmek istemiştir. Ancak Rusya'nın Kore'ye olan ilgisi ve burada askeri varlığını artırması, Japonya'nın Rusya'yı bölgesel bir rakip olarak değerlendirmesine yol açmıştır. Mançurya da bu çatışmanın merkezinde yer almıştır. Bölge, zengin doğal kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle hem Rusya hem de Japonya için cazip bir hedef olmuştur. Rusya, 1900 yılında Çin'deki Boxer İsyanı'nı bastırma bahanesiyle Mançurya'ya asker göndermiş ve bu askerleri geri çekmeyi reddetmiştir. Bu durum, Japonya'nın Rusya'ya karşı diplomatik çabalarının sonuçsuz kalmasına ve askeri bir müdahaleyi zorunlu görmesine neden olmuştur. Rusya'nın Uzak Doğu'daki politikaları, aynı zamanda büyük güçler arasındaki küresel rekabetin bir parçası olarak şekillenmiştir. Rusya, Avrupa'daki güç dengelerini korumak için Uzak Doğu'da genişlemeyi stratejik bir öncelik olarak görmüştür. Ancak, bu yayılma politikası ekonomik ve askeri altyapı açısından ciddi zorluklar yaratmıştır. Rusya'nın Asya'da güçlü bir deniz üssüne ve limanlara sahip olma isteği, bu bölgede Japonya ile kaçınılmaz bir çatışmaya yol açmıştır. Japonya'nın 1902 yılında İngiltere ile yaptığı ittifak, bu güç dengesini Japonya lehine değiştiren önemli bir unsur olmuştur. İngiltere'nin desteği, Japonya'ya Rusya'ya karşı diplomatik ve askeri bir avantaj sağlamıştır. Bu ittifak, Japonya'nın kendisini daha güvende hissetmesine ve Rusya'ya karşı daha cesur bir şekilde hareket etmesine olanak tanımıştır. (Armaoğlu, 2009, s. 124-127).

Japon hükümeti tüm bu stratejik avantajlara ve hazırlıklara rağmen, Rusya gibi bir devlete karşı savaş riskinin hâlâ çok büyük olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle savaş ancak son çare olarak görülmeliydi. Tokyo yönetimi, ne kadar küçük olursa olsun bir uzlaşma ihtimali ortaya çıktığında bunu değerlendirmekten geri durmadı. 1903 yılının ortalarında Japonya, Rusya ile doğrudan müzakerelere başladı. Japonya, Rusya'nın Mançurya üzerindeki, kendisinin ise Kore Yarımadası'ndaki çıkarlarını karşılıklı olarak tanıma esasına dayalı bir uzlaşma önerisi sundu. Bu teklif, Kore'nin Japonya için Rusya'ya karşı bir tampon bölge olarak korunmasını hedefliyordu ve 12 Ağustos'ta resmen iletildi. Ancak Rusya, uzun süre sessiz kaldıktan sonra 3 Ekim'de verdiği yanıtta Mançurya'dan hiç söz etmeyip, Kore'nin kuzeyinde askersiz ve tarafsız bir bölge kurulmasını önerdi. Japonya bu cevaptan memnun kalmadı ama diplomatik dili sürdürerek 30 Ekim'de yeni bir öneri sundu. Yine benzer bir şekilde, Rusya cevap verdi ama tavrını değiştirmedi. Japonya 21 Aralık'ta bir teklif daha yaptı, ancak 6 Ocak 1904'te gelen Rus yanıtı yine değişmemişti ve Mançurya konusuna değinmiyordu. Bu noktada Japonya, Rusya'nın müzakereleri oyalama taktiğiyle yürüttüğünü ve bu süre zarfında askeri hazırlıklarını artırdığını

fark etti. Barışçıl çözüm umutları zayıflamıştı. Yine de Meiji İmparatoru'nun talimatıyla Japonya 16 Ocak'ta son bir uzlaşı girişiminde bulundu. Fakat bu da Rusya tarafından görmezden gelindi. Mançurya ve Port Arthur'daki Rus askeri faaliyetlerinin yoğunlaştığına dair gelen haberler, Japonya'yı artık daha fazla beklemenin tehlikeli olacağına ikna etti. Böylece, diplomatik yolların tükendiği kanaati kesinleşti ve savaş kaçınılmaz hâle geldi. (Koda, 2005, s. 24-25)

1904 yılında başlayan Rus-Japon Savaşı'nda ilk hamle Japon ordusundan geldi. 8 Şubat 1904 tarihinde Amiral Togo'nun liderliğindeki Japon filosu, Rus ordusunu hazırlıksız yakalayarak Port Arthur Limanı'na sürpriz bir saldırı düzenledi. Bu saldırıda Rusların Sarı Deniz'deki deniz gücünün büyük bir kısmı etkisiz hale getirilirken, Japonlar bu operasyondan önemli bir kayıp vermeden başarıyla ayrıldılar. Ancak bu beklenmedik başarıya rağmen, Rus hükümeti Japonları halâ yeterince ciddiye almıyordu. Bu yaklaşımın temel nedeni, Rusların Japonya'yı ve askeri gücünü yeterince tanımamasından kaynaklanıyordu. Japonya, Batı'nın modern askeri teknolojisini ve taktiklerini benimsemiş, ordusunu bu doğrultuda eğitmişti. Ayrıca, Kore ve Mançurya gibi bölgeler Japonya'nın anakarasına yakın olmaları nedeniyle stratejik açıdan son derece önemliydi. Japonlar, bu bölgelerdeki çıkarlarını korumak için tam güçle müdahale edebiliyorlardı. Ruslar için ise durum çok farklıydı. Kore ve Mançurya, Rus İmparatorluğu'nun uzak köşelerindeki ileri karakollar niteliğindeydi ve bu bölgelerde yoğun bir askeri varlık bulundurmak Ruslar için daha az öncelikliydi. Bu nedenle, Japonya bölgeye tüm askeri gücünü sevk ederken, Rusların toplamda daha büyük bir orduya sahip olmasına rağmen bölgedeki kuvvetleri sınırlıydı. Ek olarak, Rus deniz filolarının çoğu, Japonya'ya haftalarca uzaklıkta olan Karadeniz ve Baltık Denizi'nde konuşlanmış durumdaydı. Bu filoların Japonya'ya ulaşması uzun zaman alıyor ve lojistik açıdan ciddi zorluklar yaratıyordu. Ayrıca, Rus deniz kuvvetleri, Japonlara kıyasla eğitim açısından oldukça yetersizdi. Bu unsurlar bir araya geldiğinde, Japonya'nın erken dönemdeki başarısının ve Rusya'nın bölgedeki zayıflığının temel nedenlerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu, Rus-Japon Savaşı'nın başlarında Japonların stratejik üstünlüğü ele geçirmesine zemin hazırlayan temel faktörlerden biriydi (Çoban, 2022, s. 11).

Port Arthur baskınıyla başlayan Japon zaferleri, Rusya için ağır yenilgilerle devam etti. Çatışmalar giderek bir felakete dönüşürken, Liaoyang Muharebesi bu tabloyu daha da kötüleştirdi. General Kuropatkin'in komutasındaki Rus ordusu, sayıca daha küçük olan Japon kuvvetlerine yenildi. Japonya'nın zaferleri, Port Arthur'un ele geçirilmesiyle ve ardından Mukden Muharebesi'nde Japonların üstünlüğüyle sürdü. Savaşın en çarpıcı noktalarından biri ise Tsushima Deniz Muharebesi oldu. Bu çarpışmada Japon donanması, Rusların bölgeye sevk ettiği Baltık Filosu'nu tamamen imha etti ve bu durum Rusya'nın savaş stratejilerinin sonunu getirdi. Port Arthur'un teslim olması, Mukden'in kaybı ve Tsushima'daki ağır yenilginin ardından Rusya'da iç huzursuzluklar baş gösterdi. Savaş, Japonya'nın kesin zaferiyle sonuçlandı. Amerika Birleşik Devletleri'nin arabuluculuğunda, iki taraf arasında Portsmouth Antlaşması imzalandı. Bu anlaşma sonucunda Japonya, Liaodong Yarımadası, Port Arthur ve Güney Mançurya Demiryolu üzerindeki hakları elde etti. Ayrıca Sahalin Adası'nın güney yarısını da ele geçirdi. Rusya, Güney Mançurya'dan çekilmek zorunda kalırken, Japonya'nın Kore üzerindeki nüfuzunu resmen tanıdı. Böylece Japonya, bölgedeki gücünü pekiştirerek Rusya karşısında tam bir zafer kazandı (Armaoğlu, 1997, s. 786-787).

Rusya'nın uğradığı ağır yenilgi, sadece askerî bir çöküşle sınırlı kalmadı; aynı zamanda rejimin prestijine de büyük zarar verdi. Bu durum, 1905 Rus Devrimi'nin ve ardından gelen 1917 Ekim Devrimi'nin zeminini hazırladı. Bilinçli ya da değil, Japonya bu zaferle Doğu Asya'daki tek büyük rakibini etkisiz hâle getirmiş ve ciddi ölçüde toprak kazanımı elde etmişti. Ancak bu zaferin Japonya'ya maliyeti yüksekti: milli borç kırk kat artmış ve bu borcun faiz ödemeleri Japon bütçesinin yaklaşık dörtte birini oluşturur hâle gelmişti (Oyama ve Ogawa 1932, 252). Buna rağmen Japonya, artık Doğu Asya'nın yeni hegemonu olarak bölgesel bir siyasal ve ekonomik sistem inşa etmeye başladı. Bu yapı, ileride "Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı" (Greater East Asia Co-Prosperity Sphere) olarak anılacaktı (Mainardi, 2020, s. 11).

1. Savaşın Osmanlı Askeri Basınına Yansımaları

1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Osmanlı askeri basınına yansımaları genelde savaşta orduların nasıl hareket ettiği, savaştan çıkarılan dersler ve Rusların bu savaşı kaybetme nedenleri şeklindedir. Yazıların geneline bakıldığında Rusların savaşı kaybetmelerinin genel nedeni Japon askerlerinin manevi olarak daha güçlü olduğu fikridir. Asker Mecmuası'nın 10. sayısında Reşid Galib'in "*Mançurya'da Rusların Mağlubiyetlerinin En Mühim Sebeplerinden Biri Ne İdi*?" başlıklı makalesi bulunmaktadır. Reşid Galib'e göre; Rus-Japon Savaşı askeri öğrenciler için birçok açıdan ders niteliğindedir. Zira bu savaşta hem zaferin hem de yenilginin birçok gerekçesi mevcuttur; ancak Rusların mağlubiyetindeki en belirleyici etken, Rus askerlerinin söz konusu muharebeye gerekli önemi atfetmemiş olmalarıdır. Rus askerleri savaşa giderken bu duruma sadece askerliğin bir gereği olarak bakarken, Japon askerleri bu durumu kendi halkı için hayat memat meselesi olarak görmektedirler. Japonlar, çok ufak yaşlarda çocuklarını olası bir savaşa karşı hem fiziki hem de manevi açıdan hazırlamaktaydı (Reşid Galib, 1908a, s. 498).

Yine Reşid Galib'e göre Japonların galip gelmelerinin bir başka sebebi; Japon askerlerinin hemen hepsi okuma yazma bildiği için her gün gazeteye okuyarak ülkenin genel durumu ile ilgili bilgilere sahiptir ve bu bilgileri içselleştirerek bir vatandaşlık bilincine sahip olurlar. Japon askerlerinin üzerinde her zaman gazeteler, çavuşlarında da harita ve krokiler mevcuttur. Bu haritalar sayesinde kendi askerlerinin ve düşmanlarının bulundukları mevkileri bilirler. Buna karşın Rus askerleri cahildir. Ayrıca çoğunluğu sağında ve solunda kimin olduğundan habersiz bir şekilde nereye ve niçin gittiklerini bilmezlerdi. Savaş sırasında kendilerine verilen emirlere körü körüne itaat ederler ancak başlarında bulunan zabit öldüğü zaman verilen emirleri de artık dinlemezler ve amaçsız bir kalabalık haline dönüşürlerdi. Bunu iyi bilen Japonlar meydanda ilk olarak Rus zabitlerini öldürmeye çalışırlardı. Bunun yanında Rus askerleri savaşta eskisi gibi güçlü değildi ve savaşlara uzun süre tahammül gösteremiyorlardı. Bunun sebebi de Rus halkının her geçen gün fakirleşmesidir. Talim ve terbiye konusunda da Japon askerleri Rus askerlerinden daha ileri bir seviyedeydi. Japonlar barış dönemlerinde bile gençlerini savaşa hazırlamak için uğraşırken Ruslar savaş dönemleri dışında askerlik ile ilgili hiçbir şey ile uğraşmıyorlardı. Reşid Galib son olarak disiplin konusunda Japonların daha ileri olduğunu savunmaktadır. Ona göre; Rusların savaşa giderken hissettikleri duygu vatanperverlikten çok ceza korkusudur ve askerliği bir angarya olarak görmektedirler. Ayrıca Rus zabitlerin de askerlere kötü muamelede bulunması, çok sayıda Rus askerinin savaştan kaçmasına sebep olmaktadır (Reşid Galib, 1908a, s. 499-501).

Reşid Galib'in bu minvaldeki bir diğer yazısı Musavver Seyf ve Kalem Mecmuası'nın 5. sayısında "*Rus-Japon Muharebesi: Kuvve-i Maneviye ve Fedakârlık*" başlığı ile yayınlanmıştır. Reşid Galib yazısının başında Rusların asker sayısı olarak daha fazla ve silahlarının Japon silahlarından daha iyi olmasına karşın Japon komutan ve askerlerinin maneviyatlarının daha güçlü olduğundan bahsetmektedir. Reşid Galib yazısında Japonların manevi güçlerini, bir Rus piyade yüzbaşısının savaştan sonra kaleme aldığı hatıratından şu örnekle anlatmaktadır:

> "Rus Japon Avcı hatları birbirlerine karşı harp ederlerken mahaza galeyan-ı hiss-i vazife ile Japon avcı hattından bir Japon İleri fırlar ateş hattına doğru ilerleyerek bir tepenin arkasına saklanır. Oradan Çinli kıyafetinde olarak meydana çıkar ve Rus avcı hattına doğru bilâ-perva yürür. Maksadı, Rusların muharebe hattının ilerisini gerisini görmek sonra da mümkün olursa dönüp düşman hakkında malumat götürmek. Ruslar bu Çinliyi hemen yakalarlar. Soru sual esnasında haşin kazaklardan biri Çinliye birkaç kamçı yapıştırır. O ana kadar Rusça anlamaz gibi duran Çinli, haysiyetine taarruz olunduğunu görünce, hemen ref'i nikab ile mukaddesiyet-i zatiye-i askeriyesini takınarak ona vuran Kazağa, Rusça: "Bana vurmaya cesaret etme, elini kaldırma. Ben Japon erkân-ı harb zabitanıyım" diye bu vahşi Kazağı, Japon zabitine hürmete davet ettiği gibi "bir Japon zabiti için elyevm tahkire bin kere müreccahdır" ihtarında da bulunur! Japon ordusuna mensubiyetle mübahi bir zabitan, hatta gizli bir nikab altında bile, tahkire tahammül etmeyeceğini, Ruslara gösterir. Ruslar da casuslukla itham ettikleri bu zabiti, bu kadar büyük bir hissiyat-ı askeriye, metanet-i kahramane göstermekle şayan-ı ihtiram olan bu zabiti, idam ile mazhar-ı mükâfat ederler. Herkes takdir eder!" (Reşid Galib, 1908b, s. 285-286).

Rusların, Japonlar karşısında mağlup olmalarının sebebi olarak maneviyatı işaret eden bir başka yazı Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır. Yüzbaşı Salih tarafından kaleme alınan "*Harbde Kuvve-i Maneviye: Japon-Rus Harbi*" başlıklı yazıda Rus General Kuropatkin'in mağlubiyet sonrası Rus İmparatoruna sunduğu rapordan bahsedilmektedir. Rapora göre; Japon ordusu barış zamanında yaptığı talimler ile savaşa hazır bir şekilde giderken Rusların Sibirya kolorduları daha yeni teşkil edilmiş ve subayları yeni atanmıştır. Özellikle dağ harpleri için Rus askerlerine hiçbir eğitim verilmemiş ve bu yüzden çok zor durumlara düşmüşlerdir. Bunun yanında Rus askerlerinin maneviyatlarının kırılmasındaki en önemli sorumluların başlarındaki komutanlar olduğu ifade edilmektedir. Savaşta yaşanan ilk muharebelerin kazanılmasının ordu üzerinde yapacağı olumlu etki subaylar tarafından askerlere tam olarak anlatılamamıştır. Bu sebeple Yalu Nehri Muharebesi basit bir şekilde kaybedilmiştir. Ayrıca askerler, kendilerine manasız gelen uzun yürüyüşler ile yorgun düşürülmüş ve bu da mevzileri terk etmelerine sebep olmuştur. Raporda ayrıca subayların cesaretsizliğine değinilmekte ve bu cesaretsizliğin hemen askere sirayet ettiği belirtilmektedir. Buna örnek olarak savaş sırasında yaşanan şu olay anlatılmaktadır:

> "(Keler'in) Haziran nihayetinde Romanof'un teyid etmeyen bir raporu üzerine (Fonşonlin) geçitlerini tahliye etmesi(Şetosel'in) İkinci Japon ordusu (Port Artur)dan 60 kilometre uzakta ve henüz (Anşancan) mevzi-i müstahkemi karşısında bulunduğu bir zamanda kıtaayı muhasaradan kurtarmak için rica ve niyaz etmesi, (Kaştalinski'nin) Temmuz ortasında Ruslar tarafından icra edilecek bir taarruzda faydasızlıktan alenen bahsetmesi gösterilebilir." (Salih, H.1326, s. 316-317).

General Kuropatkin bunun gibi birkaç örnek daha verdikten sonra savaşın daha başında en büyük komutandan en son nefere kadar Rus ordusundaki ümitsizliğe dikkat çekmektedir. Buna karşın Japonlar ise her zaman zafere inanmakta ve askerlerine de bunu aşılamaktadırlar. General Kuropatkin bunların yanında Rus ve Japon askerleri arasındaki farklardan bahsetmektedir. Generale göre; gerek Ruslar gerek Japonlar askerlerini çiftçi sınıfından tedarik etmektedir. Rus köylüleri yaşanan harbin hedef ve gayesini idrak edememektedir. Bu köylülerin bildiği tek şey kendi yurtlarının düşman tarafından tehdit edilmediğidir. Bu sebeple Rus köylüsü, savaşı amaçsız ve vahşice bir şey olarak tasavvur ediyordu. Çünkü Rus milleti her şeyde olduğu gibi savaş konusunda da fikri bir terbiye görmemişti. Bundan dolayı Rus ordusuna sadece köylü insanlar değil, iyi eğitilmiş seçkin ailelerin çocukları da alınmalıdır. Japonlar ise zaten bütün fertlerine iyi bir eğitim vermektedirler. Bu eğitim sayesinde her Japon devletinin ve milletinin menfaatleri doğrultusunda hareket eder. Özellikle Japonlar içinde durumları iyi olan ve çocuklarına yüksek eğitim verebilen aileler bu savaşa çocuklarının katılmasını istemişlerdir. Böylece bu savaşta her Japon bahr-i muhit-i kebirdeki menfaatlerinin farkındaydı ve bu doğrultuda savaşarak zafer kazandılar (Salih, H.1326, s. 318-319).

Rusların ve Japonların manevi durumlarını anlatan yazılar çoğunlukla savaştan sonra kaleme alınmıştır. Ancak Müdâfaa-i Milliye'nin 34. sayısında "*Japonların Kuvveti ve Rusların Zaafi Neden İleri Gelmiştir?"* başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Yazarı belli olmayan bu yazıda dikkat çeken husus savaştan hemen önce kaleme alınmış olduğunun belirtilmesidir. Yazının başında Rus-Japon Savaşı öncesinde bütün devletlerin, asker ve silah sayısına bakarak taraflar arasında mukayese yapması ve maneviyata kimsenin önem vermemesi eleştirilmektedir. Bu eleştiriden sonra iki tarafın manevi duyguları karşılaştırılmaktadır. Yazıya göre; Japonlar, en yüksek rütbeli askerinden en cahil amelesine kadar büyük bir vatanperverlik duygusu ile doludur. Japonlar her zaman siyasi ve ekonomik olarak ilerlemenin yeni topraklar kazanarak gerçekleşeceğini bilirler. Bu vatanperverlik duygusu hükümet politikası olarak ilkokuldan itibaren bütün çocuklara aşılanır. Japonlar askerlik hizmetini angarya olarak görmezler. Aksine hem askere gidecek genç hem de ailesi bu durumdan onur duyar. Savaştan sağ dönebilenler itibar görürken, ölenler için mabetler inşa edilir ve ülke genelinde yas tutulur. Buna mukabil Rus okullarında iyi edebiyat öğretilirken askerlik ve milliyetperverlik gibi duyguların ilerleme önünde engel oldukları anlatılır. Bu düşünce özellikle Rus asilleri arasında yaygındır. Rus asilzadelerin düşünceleri her geçen gün aşırılık kazanıyordu. Sonunda kendi askerlerini "*katiller*" olarak görmeye başladılar ve onların beslenmesi için devlete para vermek istemediklerini belittiler. Bu

düşünceler neferleri etkilemiyordu ancak subaylar bu söylemlerden etkileniyordu ve zamanla kendi askerlerini etkiyecek olan bu subaylar yüzünden muhtemelen bu savaş kaybedilecektir. Japonlar da içlerindeki vatanperverlik duygusu ile savaşacağından zafer kazanacaklardır (Müdafa-i Milliye, 1912, s. 119-120).

Savaşta Rusların kaybetme nedenlerini inceleyen benzer nitelikte bir başka metin Haftalık Risale-i Askeriye'nin 22. sayısında Binbaşı Hafız Hilmi'nin kaleme aldığı "*Rus Ordusunun Japon Harbinde Esbab-ı Mağlubiyetinin En Mühim Nedeni Tarz-ı Terbiye ve Usul-ı Muhakeme*" başlıklı yazıdır. Hafız Hilmi yazısının başında Rus piyade talimnamesi hakkında bilgi verdikten sonra Rus piyadelerinin savaşlarda sürekli süngü hücumunda bulunmalarını eleştirmektedir. Ayrıca Rusların talimnamelerinde bulunan yavaş, şiddetli, çabuk ve yaylım ateşlerinden sadece yaylım ateşini talim ettiğini, bu sebeple Osmanlı Devleti ile yapılan savaşlarda dahi başarısız olduklarını ifade etmektedir. Yazıda Rusların talimnamelerine göre Rusların nasıl hücum etmesi gerektiği şöyle anlatılmaktadır:

> "Talim ve terbiye denince güzel silah omuza yapmak, eller beraber hareket etmek, şık ayak fırlatmak, tebdil istikametler, cimnastik talimleri. İşte bu kadar. Üç ay değil beş ay, altı ay talim edilir. Yine talim ve terbiyeden bir netice-i hakikiye hasıl olmaz. "Talim ve terbiyeden maksad neferi harbe hazırlamaktır." Bu kaideyi her zabit bilir sonra bunu bilen zabitan altı ay talim ettirdiği neferlerin nişancılık derecesini, nişan idmanını, tahmin-i mesafe melekesini, serbesti efkarını, bidat-ı zatisini bir tedkik ediniz. Bunları pek noksan, ekseriya bir derece-i hiç de bulursunuz. Evet. idman, ayak ıslaha talimleri sırasında nefere kum torbası ve kademeli sehpa üzerinde nişan gösterilmiştir. Fakat nişana hasr edilen bu zamanı umum-i talim zamanıyla mukayese edersek onda birini bulmaz. Nefere selime arpacığı nişan almayı göstermek değil, bu hususta meleke hasıl ettirmek lazımdır. Zabit nişan talimleriyle o derece uğraşmalıdır ki nefer kuvve-i muhakemesini gaib ettiği zaman bile selime arpacıkla tabii olarak nişan alsın. Nişan almak usule muvafık tetik çekmek, nefere bir halet-i suniye değil bir tabiat-ı saniye olsun. Hele tahmin-ı mesafe; katiyen ihmal edilmemek lazımdır. Zabit kardeşlerim emin olsunlar ki: ne silah istimaline, el beraberliği, ne ayak fırlatmak, ne de yanaşık nizam harekatı temin edemez. Temin-i muvaffakiyete vasıta-i yegane ancak esaslı, harbe muvafık bir terbiye-i münferidedir: Araziden istifade etmek. Mesafeyi doğru tahmin etmek, sonra gayet tabi gayet doğru nişan almak, nefer için bir tabiat haline gelmeli; işte talim ve terbiyeden gaye budur. Muzafferiyetin esası budur." (Hafız Hilmi, 1908, s. 676-677).

Hafız Hilmi yazısının sonunda, ordunun II. Abdülhamid yüzünden özgür olamadığını ve askere gerekli talim ve terbiyenin verilmediğini ifade ederek artık bütün subayların eğitime çok önem vermesi gerektiğinden bahsetmektedir.

Savaş sırasında askerlerin manevi durumuna odaklanan bir değerlendirme de Asker Mecmuası'nın 17. sayısında mevcuttur. Ali Rıza'nın "*Muharebenin Tesirat-ı Maneviyesi: Rus-Japon Seferinden Mütalaat-ı Umumiye*" başlıklı yazısı modern savaşın yalnızca teknik ve stratejik değil, aynı zamanda psikolojik ve moral yönlerinin de belirleyici olduğunu ortaya koyan dikkat çekici bir metindir. Ali Rıza, savaş sırasında askerlerin manevî direncinin muharebe meydanlarındaki başarı ya da başarısızlıkla doğrudan bağlantılı olduğunu savunur. Ona göre kuvve-i maneviyenin yani moral gücün önemi her askerî çevrede bilinmesine rağmen, sevk ve idare süreçlerinde bu husus genellikle göz ardı edilmektedir. Modern savaşın klasik çatışmalardan temel farkı olarak düşmanın doğrudan görülmemesi ve saldırıların çoğunlukla ses ve yön tayini üzerinden algılanması gösterilmektedir. Ali Rıza'nın Yantai'de yaşadığı bir çatışmada düşmanı sadece kurşunların vızıltısından fark edebildiğini aktarması, bu yeni harp tarzının belirsizlik ve güvensizlik yarattığını gözler önüne serer. Özellikle düşmanla doğrudan temas kurulamadan, uzak mesafeden gelen top ve piyade ateşi altında saatlerce bekleyen askerlerin, daha muharebeye tam olarak girmeden çözülmeye başladıkları ifade edilir. Bu durum, fiziksel bir çarpışmadan ziyade psikolojik yıpranmanın muharebe üzerindeki etkisini ortaya koyar. Sürekli baskın korkusu, uyuyamama, açlık ve ölümün her an hissedildiği bir atmosferde görev yapan askerler, büyük bir metanet, disiplin ve ruhsal dayanıklılıkla hareket etmek zorundadır. Ali Rıza, savaş meydanında

yaşanan tüm bu zorlayıcı koşulların asker üzerinde bıraktığı etkileri derinlemesine ele alırken, moral gücün yalnızca bireysel değil, kolektif bir direnci temsil ettiğini vurgular (Ali Rıza, 1908, s. 199-200).

Yazının ikinci bölümünde ise Ali Rıza, savaş alanında zabitanın yani subayların rolünü ön plana çıkarır. Askerin manevî gücünü ayakta tutan, ona yön ve güven veren temel unsurun kumandanlar olduğu fikrindedir. Ona göre, askerler gözlerini komutanlarına diker, onların davranışlarından, yüz ifadelerinden, hatta suskunluklarından dahi muharebenin gidişatına dair anlamlar çıkarırlar. Bu nedenle subayların cesur, kararlı ve serinkanlı tutumu, savaşın yönünü tayin eden birincil etmendir. Özellikle bölük kumandanlarının rolü, sadece askeri düzenin değil, askerlerin psikolojik direncinin de merkezine yerleştirilmiştir. Ali Rıza, "Muharebe bölük kumandanlarının muharebesidir" diyerek, bu kademedeki liderliğin hayati önemini ifade eder. Subayların korkak, kararsız veya dağınık davranışları askerî birliğin çözülmesine, panik havasının yayılmasına ve nihayetinde mağlubiyete sebep olabilmektedir. Ayrıca yazıda, harp sırasında oluşan ağır kayıpların birlik yapısını nasıl bozduğu ve yeniden tertibat alma zorunluluğunun, askerler ve subaylar arasında yeterli tanışıklık ve uyumun oluşmasına engel olduğu dile getirilir. Bu noktada Ali Rıza, barış döneminde kıta yapılarının daha geniş ve sağlam şekilde inşa edilmesi gerektiğini, harp anında kadro eksikliklerinin birlik düzenini tamamen altüst edebileceğini savunur. Neticede, Ali Rıza'nın bu makalesi, savaşın yalnızca teknik bir mücadele değil, aynı zamanda disiplin, moral dayanıklılığı ve liderlik niteliğiyle şekillenen çok boyutlu bir insan sınavı olduğunu güçlü bir şekilde ortaya koyar (Ali Rıza, 1908, 202-204).

Rus-Japon Savaşı'nın Osmanlı askerî basınındaki yansımalarına bakıldığında, savaşın yalnızca siyasi ve diplomatik yönüyle değil, aynı zamanda askeri eğitim, teşkilatlanma ve strateji açısından da dikkatle takip edildiği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle *Ordu Mecmuası* sayılarında hem Osmanlı ordusunun eğitim yapısına yönelik eleştiriler hem de Japonya ile Rusya arasındaki savaş tecrübesinden çıkarılan dersler yer almaktadır. Mecmuada, teorik sınıf eğitiminin tek başına yeterli olmadığı; bunun yerine uygulamalı, sahaya dönük ve manevî değerleri de içeren bir eğitim anlayışının benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Harbiye mekteplerinde vakit kaybına neden olabilecek tekrarların ve lüzumsuz bilgilerin müfredattan ayıklanması, diğer ülke ordularının talimnamelerinin incelenerek güncel eğitim modelleriyle karşılaştırılması gerektiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, yakın dönemin en önemli askerî hadiselerinden biri olan Rus-Japon Savaşı'na dair yapılan çeviri ve değerlendirme yazıları, hem Osmanlı ordusu için hem de askerî kamuoyu açısından önemli bir öğrenme vesilesi olmuştur (Korkmaz, 2015, s. 345).

Bu öğrenme çabalarının somut örneklerinden biri, *Ordu Mecmuası'nın* 9. sayısında yer alan Hamid Hamdi imzalı "*Bir Mukayese: 1870'de Fransızlar ve Mançurya'da Ruslar*" başlıklı yazıda görülebilir. Bu yazı, Rus-Japon Savaşı'nın askeri açıdan analiz edildiği metinler arasında özgün bir yere sahiptir. Yazının başında 1870 Fransız ordusunun durumu özetlendikten sonra, Mançurya'da savaşan Rus müfrezelerinin yapısal zafiyetleri ele alınır. Müfrezelerin aceleyle ve farklı bölgelerden toplanmış, birbiriyle ilgisiz askerlerden oluştuğu, bunun ise ciddi bir planlama eksikliğine işaret ettiği belirtilir. Ayrıca Rus ordusunun aktif süvari birliklerinden ve ileri karakol hizmetlerinden yoksun oluşu, düşman hareketlerini takip edememelerine ve dolayısıyla savaş alanında atıl kalmalarına neden olmuştur. Bu tespitler, *Ordu Mecmuası*'nda dile getirilen eğitimde uygulama eksikliği ve doktriner dağınıklık eleştirileriyle doğrudan örtüşmekte; Osmanlı askerî düşüncesinin, bu savaştan hareketle kendi durumunu sorgulayıcı ve mukayeseli bir tarzda ele aldığını göstermektedir (Hamid Hamdi, 1908a, s. 7-9)

Hamid Hamdi yazısına Ordu Mecmuası'nın 10. sayısında devam etmektedir. Hamid Hamdi bu yazısında 1870 yılında Fransızların Almanlar karşısında düştüğü kötü durum ile Rusların Japonlar karşısında düştüğü durumu benzer yönleri ile anlatmaktadır. Yazıda özellikle keşif konusuna değinilmektedir. Yazara göre; Ruslar, Japon ordusunun sevk ve idare yöntemlerine hâkim olmadıkları için büyük sıkıntılar yaşadılar. Tıpkı 1870'te Fransızların, Alman

ordusunun hareket tarzını bilmedikleri için yaşadıkları felaketler gibi, Ruslar da keşif eksikliği nedeniyle zorluklarla karşılaştı. Öte yandan Japonların her saldırısı, başarıya ulaşan bir prensip doğrultusunda planlanıyordu. Rus ordusu ise keşif yetersizliği yüzünden sürekli zorluk çekiyordu. Başarılı ordular; birimlerin birbiriyle sürekli iletişim hâlinde olduğu, komuta kademeleriyle birlikler arasında güçlü bir bağlantının kurulduğu, askeri eğitim ve uygulamaların sağlam bir alışkanlığa dönüştüğü, gerekli bilgiye tam anlamıyla sahip olunduğu, tüm kuvvetlerin aynı hedefe odaklandığı ve birlikte uyum içinde hareket edebildiği ordulardır. Zafer, bu şekilde yapılandırılmış ordularla mümkün olur. Mançurya'daki savaş, bu gerçeklerin yeni bir örneğidir. Artık birinci hatta yer alan kuvvetler, Napolyon'un 1805 ve 1806'daki birlikleri gibi etkileyici görülmeyecek; çünkü Avrupa orduları bundan sonra ön saflarda daha güçlü birlikler bulunduracak ve bu birliklere gereken hareket kabiliyetini sağlayacak özellikler de ülkelerinde kazanılmış olacaktır. Büyük birliklerin kullanıldığı savaşlar geniş alanlar ve uzak mesafeler gerektirir. Bu birliklerin lojistik düzenlemeleri çok detaylıdır; tek tek anlatılması, insan vücudundaki tüm organları saymak kadar uzun sürer. Ancak önemli olan, ordunun genel yapısının güçlü ve hareket kabiliyetine sahip olacak şekilde organize edilmesidir. Japonlar, zayıf kuvvetlerine rağmen savaş öncesi ve savaş sırasında birliklerini kolayca bir araya getirmeyi başarmışlardır. Avrupa orduları ise kuvvetlerini başlangıçta kademeli olarak toplayıp, demiryolu ve yollar aracılığıyla belirledikleri sonuç noktalarında yoğunlaştıracaklardır. Modern savaşlar, özellikle büyük birliklerle yürütüldüğünde, çok yüksek düzeyde faaliyet ve hareketlilik ister. Eğer bir ordu, savaştan önce gerekli eğitim, disiplin ve birlik sağlama imkânını elde etmemişse, bu hareketlilikten ve dolayısıyla başarıdan yoksun kalacaktır (Hamid Hamdi, 1908b, s. 5-6)

Rus-Japon Savaşı'nda süvarilerin durumu ile ilgili Ordu Mecmuası'nın 9. ve 10. sayısında Hüseyin Hüsnü'nün Fransızca bir eserden tercüme ederek yayınladığı "*Rusya-Japonya ve Müstakbel Muhârebâtında Süvâri*" başlıklı yazı bulunmaktadır. Yazının başından 1812 yılında yapılan Fransa-Rusya muharebelerinde Rusların, Kazaklardan oluşan süvarileri hakkında bilgi verilerek bunların Fransa'ya karşı çok başarılı olduklarından bahsedilmektedir. Yazının devamında Rusların ve Japonların süvari birlikleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Buna göre; Japonlar süvari birliklerine yeteri kadar önem vermemişlerdir. Bunun en önemli sebebi ellerinde yeteri kadar at bulunmamasıdır. Japonlar özellikle 1894 yılında Çin ile yaptıkları savaşta hayvan bulma sıkıntısı çekmiştir. Bu sebeple savaş bittikten sonra hayvan sıkıntısının giderilebilmesi için bir komisyon kuruldu. Bu komisyon derhal çalışmalarına başlayarak Çin'den, Avusturalya'dan ve Amerika'dan çok sayıda beygir ithal etti. Bunun yanında Avrupa'dan güçlü aygırlar getirterek ithal edilen hayvanların sayılarını çoğaltmayı başardı. Rus-Japon savaşında, Japonların süvari sayısı 8000 idi. Ruslar ile kıyaslanınca bu sayı çok düşüktür. Rusya hayvan temini noktasında hiçbir sıkıntı çekmezdi ve nüfus olarak Japonya'dan çok fazla olmalarından dolayı süvari sayıları çok fazlaydı (Hüseyin Hüsnü, 1908, s. 10)

Yazıda Rusların süvarileri ile ilgili verilen bilgiler şu şekildedir:

> "Bu gibi menbaa malik olan Rusya 1.344 bölük teşkiline muvaffak oldu ki 150.000 kılıç demektir; yalnız Rusya süvarisi hemen [Almanya: 489 bölük, Avusturya: 351 bölük, Fransa: 448 bölük, İtalya: 145 bölük: Yekûn: 1.344.] Almanya, Avusturya, Fransa ve İtalya süvarileri mecmuuna müsâvidir. Rusya, Aksâ-yı Şarka, fırka süvarilerinden mâadâ, Ussuri, Baykal, Sibirya, Devin, Oremburg, Kazak fırkalarıyla Dragon müstakil süvari fırkasını göndermişti…
> Malûmât-ı resmiyeye göre süvari bölükleri 1904 senesinde 207'ye baliğ olmuştu ki harb devamınca ta mütareke zamanına kadar tezayüd etmiş ve mecmuu 45.000 süvariye baliğ olmuştu." (Hüseyin Hüsnü, 1908, s.10)

Hüseyin Hüsnü, 10. sayıdaki yazısının devamında savaştan kesitler aktararak Rus süvarilerinin bulundukları bölgeler ve görevleri hakkında bilgiler vermektedir. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı, yalnızca modern silahların etkisiyle değil, aynı zamanda geleneksel askeri sınıfların bu yeni savaş düzenine ayak uyduramamasıyla da dikkat çeker. Bu bağlamda özellikle Rus süvari

birlikleri, çağın savaş dinamiklerine adapte olamayan ve büyük ölçüde etkisiz kalan bir unsur olarak öne çıkar. Savaş sırasında Rus süvarisinin performansına dair kaynaklarda yer alan anlatımlar, yalnızca taktiksel başarısızlıkları değil, aynı zamanda zihinsel ve yapısal problemleri de gün yüzüne çıkarmaktadır. Savaşın erken evrelerinde Japonlar, ordu düzenlemelerinde oldukça sistematik bir yaklaşım benimsemişlerdi. Öncü birliklerin piyade, süvari ve topçudan oluşacak şekilde belirli mesafelerle ilerlemesi, arkadan gelen birliklerle uyumlu bir ritimde hareket etmesi, ordunun disiplinli ve planlı yapısını gözler önüne seriyordu. Bu düzen, hem güvenliği hem de hareket kabiliyetini optimize ediyordu. Buna karşın Rus süvarisinin bu ilerleyiş karşısında verdiği tepki neredeyse yok denecek kadar zayıftı. Japon yürüyüş kollarını sadece uzaktan izlemekle yetinen süvariler, yolların bozukluğunu bahane ederek harekete geçmemişlerdir. Keşif, engelleme ya da baskın gibi temel süvari görevlerini yerine getirmemiş olmaları, bu sınıfın savaşın gerekliliklerine ne denli uzak kaldığını gösterir. Yalu Muharebesi ve Vafangou gibi önemli çatışmalarda da benzer bir tablo söz konusudur. Sayıca fazla, topçu desteğine sahip süvari birlikleri, düşmanın göz önündeki hareketlerini izlemiş fakat bu hareketliliğe karşı anlamlı bir müdahalede bulunamamıştır. Savaş sonrası bazı Rus kaynakları, süvarilerin düşman birliklerine karşı etkili hücumlar gerçekleştirdiğini öne sürse de resmi belgelerde bu tür çatışmalara dair herhangi bir doğrulama bulunmamaktadır. Bu da, bazı başarı anlatılarının yalnızca söylentilere dayandığını ve süvari sınıfının etkinlik iddiasının gerçekle örtüşmediğini ortaya koymaktadır. Süvarilerin eylemsizliği yalnızca taktiksel bir eksiklik değil, aynı zamanda bir moral ve liderlik zafiyetiyle de ilgilidir. Savaşın çeşitli safhalarında süvari birliklerinin düşmanın toplandığını açıkça görmesine rağmen hiçbir şey yapmaması, ciddi bir psikolojik çözülmeye işaret eder. Askeri anlamda bir birliğin yalnızca "*seyirci*" konumuna düşmesi, caydırıcılığını tamamen yitirmesi anlamına gelir. Komuta kademesindeki isimlerin örneğin (General Samsonof ve Meyçenko'nun) birliklerine etkili görevler yüklememesi ya da mevcut görevlerin zamanında icra edilememesi, emir-komuta zincirinde dağınıklığın ve kararsızlığın yaygınlaştığını göstermektedir. Daha büyük resme bakıldığında, Rus süvari sınıfının yaşadığı bu işlevsizliğin ardında esasen yapısal bir kriz bulunmaktadır. Japonlar, keşif, haberleşme, ateş gücü ve manevra gibi alanlarda modern savaş tekniklerini benimseyerek çağdaş bir ordu düzeni kurarken; Ruslar hâlâ 19. yüzyılın konvansiyonel öğretilerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Özellikle süvari birliklerinin hâlâ belirleyici bir rol oynayacağına dair beklenti, savaşın doğasındaki değişimin yeterince anlaşılamadığını gösterir. Bu zihinsel direnç, yalnızca süvari birliklerini değil, tüm ordunun savaş kabiliyetini olumsuz etkilemiştir (Hüseyin Hüsnü, 1908b, s. 11-12).

Ordu Mecmuasında, savaş sırasında iki tarafın topçu birlikleri ile ilgili de değerlendirmeler yapılmıştır. 9, 11, 12 ve 13. sayılarda "*Rus-Japon Seferinden Müstahriç Topçu Tabiyesi Hakkında Mütalaat"* başlıklı yazılarda Japon ordusunun savaş stratejileri ve topçu kullanımıyla ilgili bazı önemli taktiksel noktalar açıklanmaktadır. Verilen bilgilere göre; Japonlar, topçularını düşman tarafından kolayca hedef alınamayacak şekilde gizler ve klasik yöntem olan meydanı görebilen sırt yerine, ara bir sırtı tercih ederek atış yaparlar. Ruslar, Japonların bu taktiklerinden ders almışlardır. Ayrıca, Japonlar topçularını genellikle vaktinden önce ortaya çıkarmamış ve mevzilerini gizlemeye özen göstermişlerdir. Topçuları, piyade ateş hattından uzak tutarak güvenliklerini sağlamışlardır. Japon bataryalarının atışlarını dikkatlice izleyerek, bu atışların sayısını ve yönünü tespit etmek mümkün olmuştur. Keşif için kullanılan gönyemetre ve benzeri dürbünlerin, düşman bataryalarının mesafesini belirlemede de faydalı olacağına işaret edilmiştir. Keşif sırasında dikkatli olunması gerektiği, açıkta bulunan düşman bataryalarının mesafesinin belirlenmesinin çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca, Japonlar mevzii keşif için özel olarak yetiştirdikleri keşif yapan askerler ve casuslardan ilk bilgileri almışlardır. Bu keşif görevi sadece Çinliler tarafından değil, Çinli kıyafeti giymiş Japon subayları tarafından da yapılmıştır. Bu durum, Japonların keşif ve istihbarat konusunda ne kadar dikkatli ve sistemli bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir (Hakkı, 1908a, 1908b, 1908c, 1908d)

Rus-Japon Savaşı'ndaki topçuların durumu ile ilgili bir başka yazı Haftalık Risale-i Askeriye'de Mehmed Reşid tarafından kaleme alınan "*Sahra Topçusu Nokta-ı Nazarından*

Rusya-Japonya Harbinden Edilen İstifade" başlıklı yazıdır. Mehmed Reşid yazısında Rus-Japon Savaşı'ndaki topçu birliklerinin taktik ve tekniklerini ele alarak savaşın öğretici yönlerine değinmektedir. Mehmed Reşid'e göre; Mançurya'daki savaş, topçu birliklerin gizli ve korunaklı mevzilerden atış yapmanın gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Rus topçuları açık alanlara ateş açmaya alışkındı ancak Japonların taktikleri bu yöntemin etkisiz olduğunu gösterdi. Japonlar, sahra toplarını ustalıkla gizleyip hedeflerini tespit ettikten sonra etkili atışlar yaparak Ruslara karşı üstünlük sağladılar. Rusların manevra eğitimleri, gerçek savaş koşullarında işe yaramadı. Bu durum savaş sırasında Rusların morallerinin düşmesine neden oldu. İlerleyen süreçte Ruslar yeni taktiklere uyum sağlamak zorunda kalarak sancılı bir süreçten sonra telefon ve flama gibi iletişim araçlarını kullanmayı öğrendiler. Nişan ve ateş teknikleri bakımından; Japon topçuları, şarapnel kullanımıyla hem Rus topçu mevzilerini hem de piyadelerini etkili bir şekilde hedef alabiliyordu. Ruslar başlangıçta hızlı atış yapmayı önemsiyorlardı; ancak Japonların dikkatli keşif ve planlamaya dayalı yavaş hareket stratejilerini benimsemek zorunda kaldılar. Siperler konusunda ise Japonlar, her savaşın başında detaylı keşif yapar, ardından sahte hedefler ve siperler kullanarak Rusları yanıltırlardı. Bu durum, Rusların da derin siper kazmayı ve demir plakalarla korunmayı öğrenmesini sağladı. Japonların etkili siper ve hendek kazma yöntemleri, hem saldırıda hem de savunmada büyük avantaj sağladı. Bu muharebelerde gizlilik ve kamuflajın önemi de tekrar ortaya çıkmıştır. Japon topçuları, gizli mevzilerden ateş ederek Rus piyade ve topçularına ağır kayıplar verdirdi. Bu yöntem ile Japonlar, bu konuda hazırlıksız olan Rusları sürekli olarak yanıltmayı başardılar. Savaş sırasında Japonların obüs topları gibi ağır silahları etkin şekilde kullanması da Rus topçusunu ciddi şekilde etkiledi. Böylelikle gizli mevzilerin ve obüslerin savaşın vazgeçilmez unsurları olduğu anlaşıldı. Japonlar ayrıca mevzilerini sağlamlaştırmak için sürekli hendek kazma alışkanlığı geliştirdi. Bu, savaşın uzaması durumunda çok daha stratejik bir avantaj sağladı (Mehmed Reşid, 1908, s. 523-528)

Osmanlı askeri basınında Rus-Japon Savaşı sırasında piyadelerin nasıl hareket ettikleri hakkında da değerlendirmeler bulunmaktadır. Asker Mecmuası'nın 15 ve 16. sayısında "*Piyade Tabiyesi: Rus-Japon Harbinden Alınan Dersler*" başlıklı yazılar mevcuttur. 15. sayıdaki yazıda savaş sırasında arazi kullanımının, taarruz ve savunma stratejilerinin, ateş gücünün ve süngü muharebelerinin nasıl etkili bir şekilde yönetilmesi gerektiğini anlatıyor. Özellikle Rus-Japon Savaşı'nın deneyimleri üzerinden, bu stratejilerin başarıya ulaşmada nasıl bir rol oynadığı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Öncelikle, arazi kullanımının önemi vurgulanıyor. Savaşta araziyi dikkatle ve etkin bir şekilde kullanmak, özellikle taarruz sırasında başarı için vazgeçilmez bir unsurdur. Japonlar, araziyi en ince ayrıntısına kadar değerlendirme konusunda çok başarılı olmuşlardır. Örneğin; zeminin en ufak dalgasını ya da en küçük engelini kullanarak, düşman hatlarına yaklaşmayı ve kendilerini gizlemeyi başarmışlardır. Buna karşın, Ruslar, özellikle savaşın ilk dönemlerinde araziyi kullanmada büyük zorluklar yaşamış, bu da onların savaşta dezavantajlı bir konuma düşmelerine neden olmuştur. Açık arazide yapılan taarruzlar sırasında, Japon piyadeleri genellikle kazdıkları geçici siperlere dayanarak pozisyonlarını korumaya çalışmışlardır. Bu yöntem, düşman ateşinin yoğunluğu ve takviye birliklerin gecikmesi gibi nedenlerle bazen zorunlu bir duraklama sağlamıştır. Ancak siper kazmak zaman alıcıdır ve bu, saldırının hızını kesme riski taşır. Bu nedenle siper kazma işlemi, sadece ilerleyişin durduğu veya mevcut pozisyonun korunması gerektiği durumlarda uygulanmalıdır. Aynı zamanda, bu tür duraklamaların hücumun genel temposunu kesintiye uğratmaması için düzenli bir ilerleyiş planı yapılması gerektiği vurgulanmıştır (Asker, 1908a, s. 105-106)

Hücum düzeni açısından Japonlar ve Ruslar arasında farklı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Japonlar genellikle ince hatlar halinde, aralarında geniş boşluklar bırakarak ilerlemişlerdir. Bu, düşman ateşinden daha az etkilenmelerini sağlamıştır. Ruslar ise daha sıkı ve birbirine yakın hatlar halinde hareket etmişlerdir. Ancak savaş sırasında, her iki taraf da daha esnek ve araziye uygun düzenlere geçmek zorunda kalmıştır. Taarruz sırasında askerler, genellikle küçük gruplar halinde ve koşarak ilerler, her duraklama sırasında siper alır ve ateşe

hazır hale gelirler. Açık arazi koşullarında, askerlerin yere yatıp düşman ateşinden korunmaları gerektiği ifade edilmiştir (Asker, 1908a, s. 107-108).

Ateş gücü ise savaşın en belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Japonlar, ateşe geç başlayarak daha güçlü bir ateş üstünlüğü elde etmeye çalışmışlardır. Ruslar ise genellikle yoğun yaylım ateşi yöntemini tercih etmişlerdir. Ancak, ateş disiplini zayıf olduğunda, bu durum mühimmat israfına yol açmıştır. Bu nedenle, askerlerin önceden iyi bir eğitim alarak ateşi kontrol edebilmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, yakın mesafe çatışmalarında, süngü savaşlarının hala büyük bir öneme sahip olduğu belirtilmiştir. Süngü ve dipçiklerle yapılan bu çatışmalar oldukça kanlı ve şiddetlidir. Göğüs göğse mücadelelerde askerlerin cesaretli ve kararlı olmaları gerektiği ifade edilmiştir (Asker, 1908a, s. 109-110).

Makalede son olarak, savaş sırasında elde edilen bu deneyimlerden yola çıkarak, gelecekteki savaşlarda askerlerin arazi kullanımında ve yakın dövüş tekniklerinde daha iyi bir şekilde eğitilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Özellikle Osmanlı ordusu için, bu stratejilerin öğrenilmesi ve geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Araziyi etkin kullanabilen, süngü savaşlarında ustalaşan ve ateş disiplinine sahip bir orduya sahip olmanın savaşta başarıyı getireceği düşünülmektedir. Bu nedenle, Osmanlı askerlerinin savaşın her yönüyle ilgili olarak eğitilmeleri ve hazırlanmaları gerektiği belirtilmiştir (Asker, 1908a, s. 111-112).

Asker Mecmuası'nın 16. sayısındaki yazıda piyade savaşlarının iki önemli özelliğine değinilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu özellikler, mitralyözlerin (makineli tüfeklerin) kullanımı ve gece savaşlarıdır. Yazıda mitralyözlerin modern savaşlarda nasıl devrim yarattığı, savaşın farklı anlarında ne şekilde kullanıldığı ve bu teknolojinin savaş stratejilerindeki yeri açıklanmaktadır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin bu yeni teknolojiye olan ilgisini ve bu konuda devam eden çalışmaları vurgulanmaktadır. Bunun yanında gece savaşlarının savaş stratejisindeki önemi bunun getirdiği zorluklar ve gelecekte bu tür operasyonlara hazırlık için neler yapılması gerektiği kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır.

Mitralyözler, bu savaşta çok önemli ~~bir~~ rol oynamış ve savaşın gidişatını önemli ölçüde etkilemiştir. Gözlemciler, mitralyözlerin Doğu'da gerçekleşen bu savaşta kilit bir rol oynadığı konusunda hemfikirdir. Ruslar, birliklerini sekiz tüfekli Maksim sistemli makineli tüfek bölükleriyle donatmışken, Japonlar her bir alay için üç ya da altı tüfekli Hoçkis sistemli birimler kullanmıştır. Bu makineli tüfekler, hem Ruslar hem de Japonlar tarafından toplardan daha aktif olarak kullanmış, ayrıca düşman askeri açısından moral bozucu bir etki yaratmıştır. Mitralyözler, piyadelere bağlı olarak hareket ettikleri için, savaşın en kritik anlarında hem savunma yapan hem de saldıran taraflara büyük faydalar sağlamışlardır. Mitralyözlerin hafif ve taşınabilir yapısı, onları topların ulaşamayacağı yerlere kolayca taşıyabilmeyi mümkün kılmıştır. Bu özellikleri sayesinde piyadeleri yer değiştirdikleri anlarda takip edebilmiş ve hedefe hızla ateş açabilmişlerdir. Özellikle yakın mesafelerde makineli tüfekler büyük bir öneme sahip olmuş, sürekli ateş edebilen bir silah olarak piyadelerin sınırlı etkisine kıyasla daha güçlü bir saldırı kapasitesi sunmuştur. Piyadeler genellikle yakın mesafede şaşkınlık yaşayarak etkili nişan alıp ateş edemezken, mitralyözler kesintisiz ve etkili bir ateş gücü sağlamıştır. Mitralyözlerin bu kadar önemli olmasının temel nedeni, savaşın en kaotik ve zorlu anlarında, piyadelerin belirsiz etkisi yerine daha kesin ve yıkıcı bir sonuç elde edebilmeleridir. Savunma esnasında, makineli tüfekler geniş alana yayılan yoğun ateş gücüyle düşman hatlarının mukavemetini kırmış ve ilerleyişlerini etkili biçimde akamete uğratmıştır. Taarruz sırasında ise bu makineli tüfekler, ön safların gerisinde stratejik bir şekilde yerleştirilerek düşman siperlerini hedef almış ve karşı saldırılara karşı önemli bir savunma sağlamıştır. Bu etkili sonuçlardan dolayı, Avrupa orduları piyade ve süvari birliklerini mitralyözlerle donatmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Osmanlı Devleti'nde de bu güçlü silahların incelenmesi ve geliştirilmesi için çabalar sürmektedir. Ancak, bu konuda alınan kararlar ve düzenlemeler hakkında henüz somut ve kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Asker, 1908b, s. 145-146)

Gece savaşları, gündüz yapılan saldırıların zor olduğu durumlarda sıkça başvurulan bir taktik olmuştur. Örneğin; düşman ateşiyle şiddetle korunan bölgelerde ilerlemek ya da sağlam bir şekilde tahkim edilmiş düşman noktalarına saldırmak, gündüz vakti oldukça zordur. Bu nedenle, Doğu Asya'daki savaşta, gece savaşları sıkça gerçekleşmiştir. Ancak, o dönemde okunan askeri kitaplar ve sefer notları bu tür gece savaşlarına pek fazla yer vermemiştir. Bunun nedeni, gece yapılan operasyonlarda yaşanan ciddi zorluklar ve koordinasyon sorunlarıdır. Yazarlar, bu tür savaşların karmaşıklığından korkmuş ve detaylı açıklamalardan kaçınmışlardır. Ancak, bu savaş sırasında yaşanan çok sayıda gece savaşı, askeri yazarlara önemli dersler vermiştir. Onlar, yalnızca gündüz değil, gecenin karanlığında bile çok kanlı ve etkili savaşların yapılabileceğini öğrenmişlerdir. Bu tür savaşlardan umulmadık derecede parlak sonuçlar çıkabileceği kanıtlanmıştır. Japonlar, bazen geceyi yalnızca kendi savaş hatlarını düşman mevzilerine yaklaştırmak ve ertesi gün hücuma kalkabilecekleri siperler oluşturmak için kullanmışlardır. Ancak, genelde gece savaşları her iki taraf için de çok yoğun ve şiddetli çatışmalarla sonuçlanmıştır. Bu tür savaşlarda en büyük avantaj ve üstünlük süngüyle yapılan yakın muharebelerdir. Örneğin; 1904 yılındaki Şaho Savaşı sırasında, Rusların yaptığı bir saldırıda Japonların 23. Alayı'ndan 1500 asker süngüyle yaralanmış ve hayatını kaybetmiştir. Gece savaşlarında saldırılar genellikle sıkı bir düzen içinde ve ateş edilmeden gerçekleştirilmiştir. Savunma yapan piyade birlikleri ise genelde kısa mesafelerden (100-150 metre) yoğun ateş açmıştır ve kritik noktaları savunmak için makineli tüfeklerini kullanmıştır. Gelecekte de bu tür savunma noktalarının bu şekilde ele geçirilebileceği düşünülmektedir. Gece savaşlarının getirdiği zorluklar, özellikle yürüyüş düzenleri, komuta ve koordinasyon eksiklikleri gibi tehlikeler, bu tür operasyonların ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, gece savaşlarının gelecekte daha yaygın hale geleceği düşünülmektedir. Bu sebeple, barış zamanı piyadelerin bu tür savaşlar için özel bir şekilde eğitilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hem askeri okullarda yapılan küçük çaplı eğitimlerde hem de daha büyük operasyonlarda bu konulara odaklanılması ve sadece gündüz değil, gece savaşlarının da tatbik edilmesi önerilmektedir. Bu şekilde, askerlerin gece savaşlarında ihtiyaç duyulan zihinsel ve fiziksel yetenekleri kazanmaları sağlanabilir (Asker, 1908b, s. 147-148)

Rus-Japon Savaşı'nda yaşanan bazı önemli olaylar üzerinden analizler yapılarak askeri açıdan birçok dersler çıkarılmıştır. Ceride-i Askeriye'de yayınlanan "*Rus-Japon Seferinde Bir Vaka*" başlıklı yazıda Port Arthur'a mühimmat ve malzeme taşıyan bir trenin zorlu yolculuğu ve bu süreçte meydana gelen karmaşık askeri olaylar ele alınmaktadır. Ayrıca Rus ordusunun lojistik sorunları, liderlik hataları ve bireysel cesaret gösterileri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Verilen bilgilere göre; savaşın başlangıcında, Port Arthur'un savunulması için gereken mühimmat ve malzeme miktarı yetersizdi. Avrupa Rusya'sından ve Sibirya'dan bölgeye sevk edilen asker ve cephaneler, taşımacılığın düzensizliği nedeniyle ciddi gecikmeler yaşamıştı. Cephane ve malzeme taşımak için tahsis edilen trenler yüzünden askerlerin ulaşımı aksadı. Bu lojistik zorluklar, Port Arthur'un savunmasını zayıflatarak savaşın ilerleyen dönemlerinde büyük sorunlara yol açtı. 4 Mayıs 1904 tarihinde Japonlar, Kiyoaton sahiline asker çıkarmaya başlamış, ancak aniden çıkan bir tayfun, bu harekatı durdurmuştur. Japon gemileri, sahile yaklaşamayarak asker naklini kesmek zorunda kalmıştır. Bu olay, Rus ordusuna kısa süreli bir avantaj sağlamıştır. Ancak bu avantaj, Rus komutanlarının yeterince organize olamaması ve korkak davranışları yüzünden heba edilmiştir. General Zikov'un liderliğindeki Rus birlikleri, Japonların hareketlerini izlemek ve demiryolu hattını korumakla görevlendirilmişti. Ancak Zikov, bu görevde başarısız olmuş, süvari birliklerini gereksiz yere dağıtmış ve taburlarını etkili bir şekilde yönlendirememiştir. Yüzbaşı Voyet, cesur bir şekilde Japonların hareketlerini gözlemlemiş ve bu bilgileri üstlerine aktarmış olsa da, bilgileri yeterince ciddiye alınmamıştır. Kaymakam Rançef ise korkak bir tutum sergileyerek keşif ve savunma görevlerini yerine getirememiş, düşmanı görmeden birliklerini geri çekmiştir. Bu kargaşa sırasında, cephane yüklü son trenin Port Arthur'a ulaşması gerekiyordu. Ancak Japonların bölgedeki varlığı ve Rus birliklerinin moral bozukluğu bu görevi son derece tehlikeli hale getirmişti. Kaymakam Seperidonof, bu zorlu görevi üstlenmiş ve treni güvenli bir şekilde Port Arthur'a ulaştırmayı başarmıştır. Seperidonof, hattın tamiratını

organize etmiş, düşman tehlikesini göz önünde bulundurarak trenin hareketini dikkatle planlamış ve trenin Japonların eline geçmesini engellemiştir. Bu süreçte, Seperidonof hem düşmanın ateşi hem de kendi komutanlarının tereddütleriyle mücadele etmiştir. Ancak cesareti ve kararlılığı sayesinde, Port Arthur için hayati önem taşıyan cephane teslim edilmiştir (Süreyya, H.1326, s. 290-294)

Yazıda, Rus ordusunun organizasyon eksiklikleri ve liderlik zayıflıkları eleştirilmektedir. General Zikov ve Kaymakam Rançef gibi komutanların korkaklıkları ve yanlış kararları, Rus birliklerinin etkili bir savunma yapmasını engellemiştir. Buna karşılık, Yüzbaşı Voyet ve Kaymakam Seperidonof gibi bazı askerler, cesaret ve kararlılıkla bu eksiklikleri telafi etmiş ve önemli başarılar elde etmiştir. Bu olay, Rus ordusunun lojistik ve liderlik zayıflıklarını ortaya koyarken, bireysel cesaret ve azmin zorlukları nasıl aşabileceğini de göstermektedir. Sonuç olarak, Seperidonof'un bu görevi başarıyla tamamlaması, Port Arthur savunmasında bir dönüm noktası olmuş ve savaş tarihine önemli bir olay olarak geçmiştir.

Yine Ceride-i Askeriye'de yazarı belli olmayan "*Rus-Japon Seferi*" başlıklı yazıda Rus-Japon Savaşı sırasında Rus ordusunun askeri stratejileri, Japonlarla olan mücadeledeki hataları ve genel olarak savaşın önemli noktaları anlatılmaktadır. Buna göre; Rus ordusu, General Hasvorof'un "*süngünün olağanüstü etkisi*" şeklindeki ünlü sözünü benimsemiş ve süngü savaşlarına büyük bir güven duymuştur. Bu nedenle, ateş gücüne yeterince önem verilmemiş, hatta bazen küçümsenmiştir. General Dragomirof bile savaşın ilk dönemlerinde ateş yerine süngüye ağırlık verilmesini tavsiye etmiştir. Rus ordusunun bu yaklaşımı, savaş boyunca ciddi sorunlara yol açmıştır. Özellikle, askeri eğitimi zayıf, kaba ve fedakâr köylü askerlerden oluşan Rus birlikleri, süngüye dayalı stratejilere fazla güvenerek modern savaşın gerekliliklerini ihmal etmişlerdir. Savaşın başında Sibirya'daki ihtiyat askerleri, dayanıklılıklarıyla dikkat çekmiştir. Ancak, bu askerlerin uzun zamandır askeri eğitim almamış olmaları ve araziyi kullanma veya nişan alma konusunda yetenekli olmamaları önemli bir sorun teşkil etmiştir. Rus birlikleri, süngüyle göğüs göğüse savaşmayı ateşe tercih etmiş ve ateş gücüne dayanan stratejilere yeterince önem verilmemiştir. Bu yaklaşım, savaş boyunca Rus ordusunun ağır kayıplar vermesine neden olmuştur. Rus ordusunun savaş alanında yaptığı hatalardan biri de, askeri düzenlerini modern savaşın gerekliliklerine uyarlayamamış olmasıdır. Japonlar, savaş sırasında araziyi etkili bir şekilde kullanmış ve dağınık, esnek düzenlerle ilerleyerek başarı elde etmiştir. Buna karşın, Ruslar savaşın sonuna kadar sıkı düzenlerde ilerlemiş ve düşman ateşi altında büyük kayıplar vermiştir. Bu durum, savaş sırasında alınan acı derslerden biri olarak kayda geçmiştir. Rus birlikleri genellikle ateş üstünlüğünü elde edemeden hücum ettikleri için başarısız olmuşlardır. Modern savaşta, piyadelerin etkili olabilmesi için ateş üstünlüğünü sağlamaları ve düşmanı bastırmaları gerektiği belirtilmiştir. Eğer bu mümkün değilse, manevra yaparak düşmanın dikkatini başka bir yöne çekmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Ateş gücünü etkili kullanabilmek için piyade hatlarının mümkün olduğunca çok tüfekle donatılması ve baskın tarzında ateşe başlanması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca, savaş alanında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da, ateş hattının gerisinde bulunan birliklerin düşman ateşinden korunmasıdır. Rus ordusu, bu konuda da eksiklikler göstermiş ve bu durum ciddi kayıplara yol açmıştır. Piyadelerin yere yatarak ve siper gerisinden ateş etmesi gerektiği belirtilmiş, ancak Rus subaylarının ayakta durarak komuta etmeye çalışmaları, birçok subayın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Savaş sırasında mitralyözlerin (makineli tüfeklerin) etkisi de önemli bir şekilde ortaya çıkmıştır. İlk başta Rus ordusunda az sayıda mitralyöz bulunmaktaydı, ancak Port Arthur'daki çatışmalarda mitralyözlerin etkili olduğu görülünce, hem Ruslar hem de Japonlar bu silahları savaşta yaygın olarak kullanmaya başlamıştır. Japonlar, savaşın başında Rusların reddettiği 200 mitralyözü satın alarak kendi birliklerinde kullanmış ve bu silahlarla önemli avantajlar elde etmiştir. Mitralyözler, savaşın her iki tarafında da kabul görmüş ve modern savaşın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (Ceride-i Askeriye, H. 1327, s. 57-59)

Sonuç olarak, Rus ordusunun savaş boyunca yaptığı en büyük hata, modern savaşın gerekliliklerini ve teknolojisini ihmal ederek geleneksel stratejilere fazla bağlı kalması olmuştur. Buna karşılık Japonlar, modern teknikleri ve arazi kullanımını etkili bir şekilde uygulayarak Ruslara karşı üstünlük sağlamışlardır. Bu savaş, süngü savaşlarının hala önemli olduğunu, ancak ateş gücünün ve modern silahların savaşta belirleyici rol oynadığını bir kez daha göstermiştir. Ayrıca, eğitimin ve modern askeri doktrinlerin savaşın sonucunda ne kadar etkili olduğu da bu savaşla kanıtlanmıştır.

Rus-Japon Savaşı ile ilgili yazıların bulunduğu bir başka yayın organı Ordu ve Donanma Mecmuası'dır. Mecmuanın 6 ve 7. sayılarında "*Aksa-yı Şark Harbi: Tabiye ve Sevkü'l-Ceyş Nokta-i Nazarından Netayici*" başlığında çeviri olarak yayınlanan iki yazı bulunmaktadır. 6. sayıdaki yazı Japonların Çin ve Rusya ile yaptıkları savaşların, Avrupa'daki büyük savaşlardan geri kalmadığını vurgulayarak başlamaktadır. Yazar, bu savaşlardan çıkarılan dersler ve askeri uygulamalardan yola çıkarak, savaşın farklı yönlerini ele almakta ve önemli noktaları okuyucuya aktarmaktadır. Öncelikle, savaş sırasında lojistik konusuna dikkat çekilir. Eski savaşlarda, yüz binlerce askerden oluşan büyük orduların ihtiyaç duyduğu erzak ve cephane, yetersiz nakliye sistemleri nedeniyle zor karşılanmıştır. Ancak trenlerin (şimendiferlerin) kullanılmaya başlanması, lojistikte büyük bir devrim yaratmıştır. Tren hatlarının ve vagonların ordunun taşınmasında ve savaş malzemelerinin hızlıca sevk edilmesinde oynadığı kritik rol, Prusya, Almanya ve Fransa örnekleri üzerinden açıklanır. Yazar, savaş sırasında iletişimin önemine de değinir. Telgrafın icadıyla birlikte iletişim kolaylaşmış, ancak bu araç her durumda yeterli olamamıştır. Özellikle savaş esnasında telgrafın kullanılamadığı durumlarda, emirlerin hızlı bir şekilde iletilmesi için emir erlerinin görevlendirilmesinin önemi vurgulanır. Buna rağmen, telgraf ve telefonun savaş sırasında iletişimde devrim yarattığı ve askeri idareyi hızlandırdığı ifade edilir. Erzak ve cephanenin savaş alanına ulaştırılması da savaşın başarısını etkileyen bir diğer önemli unsur olarak öne çıkar. Şimendifer hatlarının savaş alanına yakın olması, lojistik desteği kolaylaştırır. Yazar, Çin-Japon Savaşı'nda şimendifer hattının bulunmamasının savaş stratejisini değiştirmek zorunda bıraktığını ve bu tür hatların inşasının ve korunmasının ne kadar kritik olduğunu örneklerle açıklar. Kara ve deniz kuvvetlerinin koordinasyonu da ele alınır. Telsiz telgraf gibi teknolojik gelişmeler, kara ve deniz birliklerinin daha etkili bir şekilde birlikte hareket etmelerini sağlamış, bu da farklı alanlardan gelen tehditlere karşı mücadelede önemli bir avantaj yaratmıştır. Ayrıca, savaş teknolojilerindeki gelişmelere dikkat çekilir. Modern ateşli silahların, 19. yüzyıldaki silahlara göre 4-5 kat daha etkili olduğu, dürbün ve teleskop gibi araçlarla bu etkinin arttığı belirtilir. Özellikle mitralyözlerin yakın savaşlarda insan üzerindeki yıkıcı etkisine de vurgu yapılır. Siper savaşlarının önemi ise başka bir odak noktasıdır. Cephe hatlarının çok uzun olması bazı noktaları zayıf bırakmış, bu yüzden siperlerin iyi planlanması gerektiği vurgulanmıştır. Başarılı bir taarruz için güçlü bir topçu sınıfının bulunması, yürüyüşlerin gece yapılması ve kuşatmaların planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilir (Yuda, H.1328, s. 11-12)

Sonuç olarak, yazar, Japonların savaştaki stratejik yeniliklerini, gelişen teknolojiyi nasıl etkin kullandıklarını ve bu deneyimlerden modern savaşlar için alınabilecek dersleri ele alır. Japonların savaş taktiklerindeki başarıları, savaşın hem lojistik hem de teknolojik boyutlarının ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Ordu ve Donanma Mecmuası'nın 7. sayısında yazının ikinci kısmı yer almaktadır. Burada Japonların savaş stratejileri, eğitim yöntemleri ve askeri disiplini üzerine önemli bilgiler sunulmakta, modern savaşlarda başarıya ulaşmak için dikkate alınması gereken unsurlar kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır. Buna göre; Japonların Liyauyang ve Mukden savaşlarında az sayıdaki birliklerini son derece ~~ekonomik ve~~ stratejik bir şekilde kullanarak yalnızca önemli yerleri işgal ettiklerini, moral ve disipline büyük önem verdiklerini, bu sayede Rusları mağlup ettiklerini belirtmiştir. Savaş sırasında orduların sevk ve idaresinin başarılı bir şekilde yapıldığı, cephe gerisinde ve yan kanatlarda kumandanların askerlerini iyi yönlendirdiği vurgulanmıştır.

Yazar, bir savaşın temelinin düşmanın iyi keşfedilmesi, bu doğrultuda bir harekat planı yapılması ve bu planın kusursuz bir şekilde uygulanması olduğunu ifade eder. Büyük savaşlarda ise orduların doğru bir şekilde bölünmesinin ve görev dağılımının kritik öneme sahip olduğu belirtilir. Geçmişte düşmanın keşif hareketlerini anlamanın daha kolay olduğu, ancak dumansız barutun kullanılması, ince nizam düzenleri ve arazi koşullarının daha etkin kullanılmasıyla bunun giderek zorlaştığı vurgulanır. Keşif sırasında düşman gücünün bir müfreze mi yoksa bir ordu mu olduğunu anlamanın çok önemli olduğu ifade edilir. Keşif görevlerinde yalnızca süvarilerin değil, tüfekli askerler ve topçu birlikler gibi diğer güçlerin de kullanılması gerektiği dile getirilir. Ayrıca casusluğun keşiflerde önemli bir yer tuttuğu, ancak yabancı topraklarda bunun zor olması nedeniyle keşif kollarının daha çok kullanılması gerektiği söylenir. Gece harekatlarının savaşı değiştirebilecek kadar önemli olduğu, iyi bir hazırlıkla düşmanın en beklemediği anda yapılan gece saldırılarının başarı şansını artırabileceği vurgulanır. Gece harekatlarının dürbün ve projektör gibi ekipmanlarla desteklenmesi gerektiği belirtilir. Bunun yanı sıra, sahra savaşlarında tren yollarının büyük öneme sahip olduğu, ancak Doğu Asya'da tren hatlarının azlığı nedeniyle bu avantajdan tam anlamıyla yararlanılamadığı ifade edilmiştir. Son olarak, yazar beş temel noktada bu değerlendirmeleri özetlemiştir: Dağınık nizam eğitimlerinin askerlere iyi bir şekilde öğretilmesi. Düşman ateşine karşı alınması gereken tedbirlerin öğretilmesi. Her askerde vatanseverlik duygusunun sürekli canlı tutulması. Farklı askeri sınıfların teknik bilgi ve disiplinlerinin iyi derecede olması ve her askerin bir lider adayı olarak yetiştirilmesi. Muharebe tatbikatlarının genellikle birlik halinde yapılması, ancak bireysel bağımsız görevlerin de zaman zaman verilmesidir. (Yuda, H.1328, s. 5-6)

Osmanlı askeri basınında Rus-Japon Savaşı'nın deniz muharebelerine de değinilmektedir. Örneğin; Donanma Mecmuası'nın 39. sayısında Osman Nuri'nin "*Rus-Japon Seferinde Torpido Muharebâtı*" başlıklı bir yazısı vardır. Bu yazıda; Japon donanmasının torpido saldırıları, bu saldırıların sonuçları ve savaş süresince torpidoların kullanımına dair detaylı bir analiz sunmaktadır. Japonların savaş boyunca uyguladıkları stratejiler, teknik ve organizasyonel zorluklar, bu saldırıların genel başarısı ve başarısızlıkları ele alınmaktadır. Ayrıca yazıda, bu deneyimlerin Alman askeri gözlemcileri ve denizcilik uzmanları tarafından nasıl değerlendirildiği de aktarılmaktadır.

Yazıda verilen bilgilere göre; Japon donanması, Rus filosuna karşı düzenlediği torpido saldırılarında etkili olmayı hedeflemiş ancak teknik ve organizasyonel eksiklikler nedeniyle bu saldırılar beklenen başarıyı getirememiştir. Özellikle 1904 yılının Aralık ayında Port Arthur Limanı'na düzenlenen ilk saldırıda, Japonlar avantajlı bir durumdaydı. Rus filosu, savaş ilanından habersiz olduğu için herhangi bir savunma hazırlığı yapmamıştı. Japon torpido botları, limana gizlice girerek 17 torpido ateşlemiş ve bunlardan üçü hedefi vurmuştur. Ancak, bu saldırı Japon donanmasının istediği düzeyde bir başarı sağlayamamıştır. Japonların Port Arthur saldırısındaki başarısızlığı, torpidoların teknik yetersizliklerine ve donanmadaki koordinasyon eksikliğine bağlanmıştır. Torpidoların hedefleri vurma konusunda düşük bir etkinlik sergilediği, ayrıca saldırıya katılan filoların birbirleriyle uyumlu hareket edemediği belirtilmiştir. Her filo bağımsız bir şekilde hareket etmiş, bu da saldırı sırasında kargaşaya yol açmıştır. Alman askeri uzmanlar, bu durumu Japon donanmasının zayıf organizasyon yapısına bağlamış ve İngilizlerin her torpido bot filosuna bir kruvazör ve bir komutan tahsis etme yöntemini övgüyle anmışlardır. Port Arthur saldırısının ardından Japon donanması, 1904 ve 1905 yılları boyunca Rus filosuna karşı bir dizi torpido saldırısı düzenlemiştir. Bu saldırılar genellikle Rus gemilerinde sınırlı hasara neden olmuş, ancak Japonların beklediği sonuçlara ulaşamamıştır. Örneğin; 1904 yılının Haziran ayında düzenlenen bir saldırıda Japonlar, Rus filosuna karşı 44 torpido botuyla saldırmış ve 35 torpido ateşlemiştir. Ancak, bu saldırıda yalnızca bir torpido hedefi vurmuş ve hafif bir hasara yol açmıştır. Bu saldırı, Japon donanmasının torpido kullanımı konusundaki eksikliklerini bir kez daha ortaya koymuştur. 1905 yılında Tsuşima Savaşı sırasında Japon donanması, torpido botlarını bir kez daha etkili bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Bu savaşta Japonlar, Rus filosuna karşı büyük bir üstünlük sağlamış, ancak torpido botları yine sınırlı bir rol oynamıştır. Japon

donanması, saldırılarını organize etmeye ve torpidoların etkinliğini artırmaya çalışsa da, teknik sınırlamalar ve koordinasyon sorunları nedeniyle bu saldırılar beklenen etkiyi yaratmamıştır. Bu süreçte Japon donanmasının en büyük avantajı, azimleri ve yenilikçi yaklaşımları olmuştur. Teknik eksikliklere ve operasyonel sorunlara rağmen, Japonlar deniz savaşlarında torpidoları etkin bir silah olarak kullanmayı sürdürmüşlerdir. Ancak, Alman askeri uzmanlar, Japonların bu alandaki eksikliklerini vurgulamış ve daha iyi bir komuta yapısı ve koordinasyonla bu saldırıların çok daha etkili olabileceğini belirtmişlerdir (Osman Nuri, H.1329, s. 675-680)

Osmanlı askeri basınında Rus-Japon Savaşı ile ilgili değinilen bir başka konu ise sıhhiyedir. Bu konuda Ordu Mecmuası'nın 15. sayısında, Kol Ağası Hüseyin Salih tarafından kaleme alınmış "*Rus-Japon Seferi Hakkında Malumat-ı Sıhhiye*" başlıklı yazı bulunmaktadır. Verilen bilgilere göre; Japonya'nın 1904-1905'teki Rusya ile yaptığı savaşta, asker sağlığını koruma konusundaki başarısı tarihte benzeri görülmemiş bir düzeydeydi. Savaşın 18 ay sürmesine rağmen Japon ordusunda hastalıklardan ölüm oranı yalnızca %1, kurşun yaralanmaları nedeniyle ölüm oranı ise %4,2 oldu. 1905 Mayıs'ında yayımlanan resmi istatistiklere göre ise bu oranlar biraz daha yüksek olmakla birlikte yine de dikkat çekiciydi: Kurşun yarasından ölenlerin oranı %8,4, çeşitli hastalıklardan ölenlerin oranı ise %3,3 olarak belirlendi. Bu oranlar, önceki Avrupa savaşlarına kıyasla çok düşüktü. Örneğin; 1870 yılı haricindeki tüm Avrupa savaşlarında, hastalık nedeniyle ölen asker sayısı, savaşta ölenlerden 3 ila 10 kat daha fazlaydı. Bu olumlu sonuçlar, sadece sıhhiye görevlilerinin gayretiyle değil, mareşalden en alt rütbedeki askere kadar herkesin sağlık kurallarına en az savaş kuralları kadar önem vermesiyle mümkün oldu. Japon subaylar, tıbbi bilgileriyle doktorlara yardımcı olacak kadar donanımlıydılar ve her durumda sıhhiye hizmetlerine destek oluyorlardı. Japon ordusu zorunlu yürüyüşlerden kaçınıyor, çoğu zaman yürüyüş ve savaş günlerini ayrı tutuyor, yani savaşa koşarak değil, planlı ve sağlıklı bir şekilde gidiyordu. Her yerde kurulan düzenli karargâhlar, mükemmel erzak organizasyonu ve intizamlı sevkiyat sayesinde askerler sürekli dengeli ve iyi besleniyordu. Öyle ki bazı Japon köylüleri, savaş alanında kendi köylerinde bulamadıkları kadar iyi gıda ve koşullara ulaşıyordu. Japonlar savaş sırasında bile acele etmezlerdi. İleri harekât gerekiyorsa savaşmaz, savaşılacaksa aceleyle ilerlemezlerdi. Hatta savaşları kazandıktan sonra bile geri çekilen düşmanı hemen takip etmekten kaçınır, bu takipleri genelde gösteriyle sınırlarlardı. En ciddi takip hareketi, Mokdan Muharebesi'nde yaşandı; burada General Nogi'nin ordusu dört günde tam 120 kilometre ilerleme kaydetti. Tüm bu temkinli yaklaşımın temel nedeni, asker sağlığını korumaya savaş kadar önem verilmesiydi. Avrupa ordularında ise bu durum tam tersiydi: Hızlı zafer adına askerlerin vereceği kayıplar göz ardı edilir, sağlık ikincil plana atılırdı. Oysa Japon ordusu da bu şekilde davransaydı, tüm bu mükemmel sıhhiye organizasyonuna rağmen çok daha fazla kayıp verir ve savaş gücü bundan ciddi zarar görürdü. Savaş sırasında en çok korkulan hastalıklardan biri, Japonya'ya özgü bulaşıcı bir hastalık olan "*beri beri*" idi. Ancak buna rağmen, General Oku'nun ordusu Mançurya'ya sevk edildikten sonraki yedi ay boyunca (6 Mayıs 1904 – 1 Aralık 1904) sadece 40 ölü verdi. Yani neredeyse yok denecek kadar az. Amerikan gazeteleri ve Fransız resmi yayınlarında geçen istatistiklere göre, savaşta 24.642 Japon askeri hastalandı. Bunların 18.578'i iyileşti, 5.709'u hava değişimi için Japonya'ya geri gönderildi, 415'i ise savaş alanında tedavi altında tutuldu. Bu sayılara göre hastalıklardan ölüm oranı sadece %0,16 olarak kaydedildi. Amerika kaynakları bu başarıyı "Japon sıhhiye heyetinin zaferi" olarak niteledi. Bu başarıda, Japon askerlerine ve subaylarına barış zamanında verilen sağlık konferansları ve sağlıkla ilgili temel bilgilerin etkisi büyüktü. Her askere, seferde nasıl sağlıklı kalacağını basit ve açık bir dille anlatan sağlık kitapçıkları dağıtılmıştı. Bu sayede her asker, sıhhiyenin cephane kadar önemli olduğunu biliyor ve uyguluyordu (Hüseyin Salih, 1908, s. 11-12).

Sonuç

1904-1905 Rus-Japon Savaşı, Osmanlı basınında büyük bir ilgiyle karşılanmış ve hem savaşın gelişmeleri hem de sonuçları üzerinden kapsamlı analizler yapılmıştır. Bu savaş, Osmanlı Devleti için yalnızca bir askeri çatışma değil, aynı zamanda modern savaş yöntemlerinin ve

stratejilerinin test edildiği, önemli derslerin çıkarıldığı bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı askeri basını, savaşı ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek, hem Japonların zaferlerini hem de Rusların yenilgilerini Osmanlı ordusu açısından ele alınması gereken konular olarak işlemiştir.

Osmanlı askeri basını, Japonların modernleşme sürecine ve bu süreçteki başarılarına dikkat çekmiştir. Japonya'nın, kısa sürede hem teknolojik hem de askeri açıdan bir dünya gücü haline gelmesi, Osmanlı Devleti için ilham verici bir örnek olmuştur. Japonların disiplini, moral gücü ve stratejik planlama becerileri, Osmanlı askeri basınında sıkça övülmüştür. Özellikle, Japon askerlerinin fiziksel ve manevi açıdan küçük yaşlardan itibaren savaş için hazırlanmaları, Osmanlı'da asker eğitiminin yeniden gözden geçirilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Japonya'nın modern silahları kullanmadaki becerisi, lojistik ve iletişim altyapısının etkinliği, Osmanlı Devleti açısından da geliştirilmesi gereken alanlar olarak görülmüştür.

Rusların yenilgisi ise Osmanlı askeri basınında genellikle liderlik zafiyetleri ve organizasyon eksiklikleri üzerinden ele alınmıştır. Rus ordusundaki disiplinsizlik, askerlerin moral bozukluğu ve stratejik planlamadaki yetersizlikler, Osmanlı Devleti için bir uyarı niteliğinde değerlendirilmiştir. Savaş sırasında Rusların lojistik alanındaki sorunları, Osmanlı ordusu için lojistik sistemlerin modernizasyonunun gerekliliğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Rus ordusunun modern savaş yöntemlerine uyum sağlayamaması ve teknolojik yeniliklere karşı duyarsızlığı, Osmanlı'nın gelecekte bu alanlarda daha hazırlıklı olması gerektiğini göstermiştir.

Osmanlı askeri basını, savaşın deniz boyutuna da özel bir önem vermiştir. Japon donanmasının Ruslara karşı kazandığı başarılar, Osmanlı Devleti açısından deniz kuvvetlerinin modernizasyonu gerektiğini bir kez daha gündeme getirmiştir. Japonların torpido botlarını kullanmadaki teknik eksiklikleri ve organizasyon sorunları ise Osmanlı donanmasının bu tür hatalardan kaçınması gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Buna rağmen, Japonların genel olarak deniz savaşlarında gösterdikleri başarılar, Osmanlı Devleti için donanma stratejilerinin önemini açıkça ortaya koymuştur.

Savaşın genel sonuçları Osmanlı askeri düşüncesinde geniş bir etki yaratmıştır. Japonların disiplini, moral gücü ve modern teknolojiyi etkin kullanma becerisi, Osmanlı ordusu için bir örnek teşkil ederken, Rusların eksiklikleri, Osmanlı Devleti'nin dikkat etmesi gereken konulara işaret etmiştir. Osmanlı basını, savaşın sonunda askeri eğitimin, teknolojik yeniliklerin ve lojistik sistemlerin geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin bu savaştan stratejik ve taktik dersler çıkarması gerektiği fikri öne çıkmıştır.

Kaynakça

Ali Rıza. (1908). Muharebenin Tesirat-ı Maneviyesi: Rus-Japon Seferinden Mütalaat-ı Umumiye, *Asker*, S. 17, İstanbul, s. 199-202.

Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yay., Ankara.

Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Asker. (1908a). Piyade Tabiyesi: Rus-Japon Harbinden Alınan Dersler, *Asker*, S. 15, İstanbul, s. 105-112.

Asker. (1908b). Piyade Tabiyesi: Rus-Japon Harbinden Alınan Dersler", *Asker*, S. 16, İstanbul, s. 145-148.

Ceride-i Askeriye. (H.1327). Rus-Japon Seferi, *Ceride-i Askeriye*, Sene 49, S. 4, İstanbul, s. 57-59

ÇOBAN, M. S. (2022). *1904-1905 Rus-Japon Savaşında Osmanlı Kamuoyu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Hafız Hilmi. (1908). Rus Ordusunun Japon Harbinde Esbab-ı Mağlubiyetinin En Mühim Nedeni Tarz-ı Terbiye ve Usul-ı Muhakeme, *Haftalık Risale-i Askeriye*, S. 22, İstanbul, s. 676-677.

Hakkı. (1908) Rus-Japon Seferinden Müstahriç Topçu Tabiyesi Hakkında Mütalaat, *Ordu Mecmuası*, S.9, 11, 12,13, İstanbul.

Hamid Hamdi. (1908). Bir Mukayese, 1870'de Fransızlar ve Mançurya'da Ruslar, *Ordu Mecmuası*, S. 9, İstanbul, s. 7-9.

Hamid Hamdi. (1908b) Bir Mukayese, 1870'de Fransızlar ve Mançurya'da Ruslar, *Ordu Mecmuası*, S. 10, İstanbul, s. 5-6.

Hüseyin Hüsnü. (1908). Rusya-Japonya ve Müstakbel Muhârebâtında Süvâri, *Ordu Mecmuası*, S. 9, İstanbul, s. 9-10.

Hüseyin Hüsnü. (1908b). Rusya-Japonya ve Müstakbel Muhârebâtında Süvâri, *Ordu Mecmuası*, S. 10, İstanbul, s. 11-12.

Hüseyin Salih. (1908). Rus-Japon Seferi Hakkında Malumat-ı Sıhhiye, *Ordu Mecmuası*, S. 15, İstanbul, s. 11-12

Japon Kaymakam Yuda. (H. 1328b). Aksa-yı Şark Harbi: Tabiye ve Sevkü'l-Ceyş Nokta-i Nazarından Netayici, *Ordu ve Donanma Mecmuası*, S. 7, İstanbul, s. 5-6.

Japon Kaymakam Yuda. (H.1328). Aksa-yı Şark Harbi: Tabiye ve Sevkü'l-Ceyş Nokta-i Nazarından Netayici, *Ordu ve Donanma Mecmuası*, S. 6, İstanbul s. 11-13.

Koda, Joji, (2005). "The Russo-Japanese War—Primary Causes of Japanese Success," *Naval War College Review*: Vol. 58 : No. 2, p. 1-36.

Korkmaz, G. (2015). *Ordu Mecmuasının Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (1908)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı.

Mainardi, Benjamin E. (2020). "The Russo-Japanese War: Origins and Implications." *James Madison Undergraduate Research Journal* 7, No.1 p. 6-14.

Mehmed Reşid. (1908). Sahra Topçusu Nokta-ı Nazarından Rusya-Japonya Harbinden Edilen İstifade, *Haftalık Risale-i Askeriye*, S. 17, Selanik, s. 523-528.

Müdâfaa-i Milliye. (1912). Japonların Kuvveti ve Rusların Zaafı Nereden İleri Gelmiştir? *Müdâfaa-i Milliye*, S. 34, İstanbul, s. 119-120.

Osman Nuri. (H.1329). Rus-Japon Seferinde Torpido Muharebâtı, *Donanma*, S. 39, İstanbul, s. 675-680

Reşid Galib. (1908). Mançurya'da Rusların Mağlubiyetlerinin En Mühim Sebeplerinden Biri Ne İdi?, *Asker*, S. 10, s. 498-501.

Reşid Galib. (1908b). Rus-Japon Muharebesi: Kuvve-i Maneviye ve Fedakârlık, *Musavver Seyf ve Kalem*, S. 5, İstanbul, s. 285-286.

Süreyya. (H. 1326). Rus-Japon Seferinde Bir Vaka, *Ceride-i Askeriye*, Sene:48, S. 38, İstanbul, s. 290-294.

Yüzbaşı Salih. (H.1326). Harbde Kuvve-i Maneviye: Japon-Rus Harbi, *Ceride-i Askeriye*, Sene 48, S. 40, İstanbul, s. 316-319.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Nisan/April 2025 |Yayın Kabul Tarihi (Accepted): June/Haziran 2025

İskoçyalı Seyyah Charles MacFarlane'in Gözünden Batı Anadolu ve Trakya'da Eşkıyalık ve Asayiş Sorunu

The Banditry and Public Security Issues in Western Anatolia and Thrace through the Perspectives of Scottish Traveler Charles MacFarlane

Oğuzhan KARADENİZ [1], Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ [2]

Öz

Bu çalışmada, Charles MacFarlane'in "Constantinople in 1828", "Turkey and Its Destiny" ve "Kismet or Doom of Turkey" adlı seyahatnameleri esas alınarak yabancı bir seyyahın Batı Anadolu'da ve Trakya'da tanık olduğu eşkıyalık faaliyetleri anlatılacaktır. İskoç asıllı seyyah ve yazar Charles MacFarlane, 1827-1828 ve 1847-1848 yılları arasında Anadolu ve Trakya bölgelerinde seyahat etmiş ve gözlemlerde bulunmuştur. Bu seyahatleri esnasında karşılaştığı ya da duyduğu eşkıyalık ve asayiş hadiselerine, yazdığı seyahatnamelerinde yer vermiştir. MacFarlane'e göre, ülke yönetimindeki istikrarsızlık, kaht-ı rical, iktisadi bunalım, işsizlik ve kamu güvenliği zafiyeti gibi sorunlar asayişe zarar vermiş ve eşkıyalık hadiselerine uygun ortam hazırlamıştır. Taşrada seyahat edenlere yönelik saldırı ve tecavüzler olmuştur. Osmanlı topraklarındaki eşkıyalık faaliyetlerinin başını ise Rumlar çekmiştir. Mora Yarımadasında başlayan Rum isyanı sonucu bağımsızlığını kazanan ayrılıkçı Rumlar, Sisam gibi Ege'nin çeşitli adalarında örgütlenerek Batı Anadolu sahillerinde eşkıyalık yapmıştır. Keza Ermenilerde çeşitli asayiş ve güvenliği tehdit eden hadiseler çıkarmıştır. MacFarlane, Bulgarların Osmanlı toplumu içinde en acımasız ve gaddar kesimi olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra taşrada yaşanan eşkıyalık ve asayiş sorunlarını çözmek maksadıyla Asâkir-i Mansûre, Redif Askerî Teşkilatı ve Zaptiye Müşirliği gibi askerî teşkilatlar kurulmuştur. Fakat asayiş ve güvenlik ülkede önemli bir sorun olarak gündemde olmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Charles MacFarlane, Osmanlı Devleti, Eşkıyalık, Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, based on Charles MacFarlane's travelogues "Constantinople in 1828", "Turkey and Its Destiny" and "Kismet or Doom of Turkey", the banditry activities witnessed by a foreign traveler in Western Anatolia and Thrace will be narrated. Scottish-born traveler and writer Charles MacFarlane traveled and made observations in Anatolia and Thrace between 1827-1828 and 1847-1848. He wrote about the banditry and public security issues he encountered or heard about during these travels in his travelogues. According to MacFarlane, problems such as the instability in the country's administration, deficiency of statesman skilled person, economic depression, unemployment and weaknesses in public security undermined public order and created a favourable environment for banditry. There were attacks and rapes against travelers in the countryside. The Greeks were at the forefront of banditry activities in Ottoman lands. As a result of the Greek revolt that started in the Peloponnese Peninsula, the separatist Greeks, who gained their independence, were organized in various Aegean Islands such as Sisam and engaged in banditry along the coasts of Western Anatolia. Likewise, Armenians were engaged in various incidents that threatened public order and security. MacFarlane assessed that the Bulgarians were the most ruthless and

[1]Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Afyonkarahisar, Türkiye baki.karadeniz@windowslive.com.

[2]Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye, ahmetyaramis@aku.edu.tr.

Atıf için (*to cite*):Karadeniz, O., Yramış, A. (2025). İskoçyalı Seyyah Charles MacFarlane'in Gözünden Batı Anadolu ve Trakya'da Eşkıyalık ve Asayiş Sorunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(2), 789-803.*

brutal segment of Ottoman society. In 1826, after the abolition of the Janissary Corps, military Organizations such as the Asâkir-i Mansûre, the Redif Military Organization and the Zaptiye Müşirliği were established to solve the banditry and public order problems in the provinces. However, public order and security remained a major problem in the country.

Keywords: Charles MacFarlane, Ottoman Empire, Banditry, Greeks, Armenians, Bulgarians

Paper Type: Research

Giriş

Eşkıyalık, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup yağmalama, soygun ve cinayet gibi fiilleri içeren örgütlü bir suç yöntemidir. Arapça kökenli bir kelime olan "eşkıya", "bedbaht, talihsiz ve günahkâr" anlamlarına gelirken, Türkçede "haydutluk, yol kesicilik ve çetecilik" anlamında kullanılmaktadır (Bardakoğlu, 1995, s.466). Merkezi otoritenin zayıf, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın olduğu bölgelerde eşkıyalık faaliyetleri sıkça görülmektedir. Osmanlı kaynaklarında tekil olarak "şakî" ve çoğul olarak "eşkıya" kelimeleriyle kullanılan bu olgu, bazen "celali, harâmi, haramzâde, eşirrâ, türedi, haydut, uğru" gibi kelimelerle de ifade edilmektedir (İlgürel, 1995, s.467).

XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nde günümüz anlamıyla Jandarma ve Polis teşkilatını tam anlamıyla ifade eden ve karşılığı olan bir kolluk kuvveti mevcut değildir. Devlet, şehir dışındaki güvenlik ve asayişi Tımar Sistemi içinde sağlamıştır. Bu sistem, hem merkezi yönetimin asker ihtiyacını karşılamış hem de mahalli güvenliğin sorumluluğunu taşımıştır (İnalcık, 2012, s.168). Geniş topraklara hükmetmenin getirdiği güçlüklerden biride şehir ve kırsal bölgelerdeki asayişi temin etmek olmuştur. Osmanlı Devleti'nde adaletin sağlanmasında kadılar önemli bir rol oynamış, idari ve güvenlik faaliyetlerinde de görev üstlenmişlerdir. Kadılar, bulundukları kazalarda halkın şikâyetlerini dinlemiş ve kararlar vermişlerdir. Asayişi sağlamada kendilerine subaşılar yardımcı olmuştur. Osmanlı Devleti, bir yeri fethettiğinde, buranın Osmanlı idaresi altına girdiğini göstermek maksadıyla kadı ve subaşı tayin etmiştir (Ortaylı, 2001, s.69). Subaşılar hem güvenliği sağlamış hem de vergilerin toplanması gibi idari işlerle sorumlu tutulmuştur. Suçluların takibi ve yakalanması da subaşıların görevleri arasında yer almıştır (İlgürel, 2009, s. 447-448). Subaşıların emrindeki asesbaşı ve asesler de kamu düzeninin sağlanmasına yardımcı olmuşlardır. Asesbaşılar, şehirdeki dükkânların ve malların hırsızlara karşı korunmasından sorumlu tutulmuşlardır (Akdağ, 1955, s.50). XVIII. yüzyıldan itibaren, kadıların görev alanları daraltılmış ve taşradaki asayiş işleri giderek âyanlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Âyanlar, halk ile devlet arasındaki ilişkileri yönetirken, idari meselelerde de etkili olmuşlardır. II. Mahmud (1808-1839) merkeziyetçi bir yönetim anlayışı benimseyerek, âyanların taşradaki etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Mert, 1991, s.197).

1826 yılında Yeniçeriliğin ilgası ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulmasıyla beraber kadıların asayiş üzerindeki yetkileri sınırlandırılmıştır. Böylelikle ülke genelindeki kamu düzenini ve sükûneti sağlama işi bu daimi yeni orduya verilmiştir. Ayrıca ülke genelinde kamu düzenini bozan eşkıya, haydut ve hırsızlara karşı taşrada Redif-i Asâkir-i Mansûre Teşkilatı ihdas edilmiştir (1834). Bu teşkilatın amacı, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin üzerindeki görev yükünü azaltmak ve "…halkı uzun süre mecburi hizmette tutmadan kendi bölgelerinde eğiterek iç güvenliği sağlamak…"olmuştur (Özcan, 2007, s.524). Sultan II. Mahmud'un ölümünden hemen sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid (1839-1861)tarafından Umûr-ı Zaptiye Teşkilatı kurulmuştur (1839). Bu teşkilat, taşra başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin iç güvenliğini temin etmekle vazifelendirilmiştir (Sönmez, 2006, s.200).

1. Charles MacFarlane ve Türkiye Seyahati

Charles MacFarlane (1799-1858), İskoç asıllı, İngiliz vatandaşı bir yazar ve seyyahtır. Eğitim ve tahsil durumu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak gençlik yıllarında on yıl boyunca İtalya'da kaldığı dönemde teoloji eğitimi almış olabileceği düşünülmektedir. Zira gerek Hıristiyanlık gerekse İslam ilahiyatı ve tarihi konularında uzman olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. 1827-1828 yıllarını kapsayan ilk seyahati sırasında, yaklaşık on altı ay boyunca başta İstanbul olmak üzere çeşitli Anadolu şehirlerini ziyaret etmiştir. Bu seyahati sırasında tuttuğu notlardan yola çıkarak "Constantinople in 1828" adlı seyahatnamesini kaleme almıştır. Bu kitabında, Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî, ekonomik, toplumsal ve dini yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. II. Mahmud'un askerî düzenleme ve reformlarına kitabında geniş yer ayırmıştır. MacFarlane, seyahatname türündeki bu eserini 1829 yılında yayımlamıştır (Lee, 1893, p.74).

Osmanlı seyahati sonrasında Londra'ya dönen MacFarlane, kendini edebi çalışmalara adamıştır. Yazar ve editör olan Charles Knight'ın yanında çalışmaya başlamış, burada kitap ve makale editörlüğü yapmıştır. Aynı zamanda kitap bölümü yazarlığı, roman, seyahatname, biyografi ve çeviri üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir. Osmanlı topraklarına yaptığı ilk seyahatinden yaklaşık yirmi yıl sonra, Ağustos 1847'de ikinci bir seyahat daha gerçekleştirmiştir. Bu seyahati esnasında, kendi adını verdiği büyük oğlu Charles'ı da yanında getirmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Batı Anadolu ve Trakya bölgesindeki çeşitli yerleşim yerlerini kapsayan bu seyahat, 1847-1848 yıllarında gerçekleşmiştir. İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde Osmanlı hakkında yapılan müspet açıklamalar ve yorumlar, MacFarlane'in bu seyahate çıkmasına neden olmuştur. İlk seyahatinden geçen yirmi yıl içinde Osmanlı Devleti'nin kaydettiği ilerlemeleri görmek istemiştir. Ancak gördükleri ve yaşadıkları, onun için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Ülkenin ileriye gitmesi beklenirken daha da geriye gittiğini gözlemlemiştir. Batı dünyası tarafından coşkuyla karşılanan Tanzimat Fermanı'nın yalnızca kâğıt üzerinde kaldığını, uygulanmasında büyük eksiklikler ve zorluklar yaşandığını ifade etmiştir. İngiltere ve Fransa'daki gazetelerde Osmanlı modernleşmesi hakkında yapılan olumlu haber ve yorumların yanıltıcı olduğunu belirtmiştir. Bu ve benzeri tespitlerini "Turkey and Its Destiny" adlı kitabında anlatmıştır. Kitabını iki cilt halinde 1850 yılında yayımlamıştır. 1853 yılında ise "Kismet or Doom of Turkey" adlı ve Osmanlı hakkındaki son kitabını yayımlamıştır. Bu kitapta, Osmanlı'nın gelecekte karşı karşıya kalacağı muhtemel felaket senaryoları, Müslümanların kader inancı ile Osmanlı Devleti'nin siyasi, askerî ve ekonomik durumu ele alınmıştır (MacFarlane, 1853, p.3-4). Elli dokuz yıllık yaşamına birçok kitap, makale, biyografi ve çeviri sığdıran MacFarlane, 9 Aralık 1858'de Londra'da vefat etmiştir.

2. Batı Anadolu ve Trakya'da 'da Eşkıyalık ve Asayiş

MacFarlane, Anadolu'ya ilk gelişi olan 1827 ve 1828 yıllarında yol kesme ve haydutluk türündeki eşkıyalık faaliyetlerine nadiren rastlamıştır. Ancak 1847 ve 1848 yıllarında bu tür olaylarda belirgin bir artış meydana gelmiş ve bu durum endişe verici bir seviyeye ulaşmıştır. 1827'den 1847'ye kadar geçen yirmi yıllık süreçte ülkenin güvenlik ve asayişi iyileşeceğine giderek kötüleşmiştir. Şehirlerarası yollarda can ve mal güvenliğini sağlama meselesi, idarecilerin karşısındaki en büyük sorun olarak yerini almıştır. 1847 seyahatinin ilk durağı olan İzmir'e varmasının hemen ardından yaşadığı art arda eşkıyalık ve yol kesme haberleri MacFarlane'i büyük bir endişeye sevk etmiştir (MacFarlane, 1853, p.152-154).

MacFarlane, İzmir'de bulunduğu sırada ismini vermediği ve uzun süredir burada yaşayan yaşlı bir Frenk ile sohbet etmiştir. Bu kişiyle yaptığı sohbet genel olarak Tanzimat düzenlemelerini, güvenlik ve asayiş konularını kapsamıştır. Yaşlı Frenk'e göre, ülke ilerlemek yerine büyük bir gerileme dönemine girmiştir. Sultan Abdülmecid, kişilik ve yönetim tarzı bakımından babası Sultan II. Mahmud'a benzememektedir. Sultan Abdülmecid, bedenen ve zihnen oldukça zayıf, saray erkânı ve harem tarafından kolayca yönlendirilen güçsüz bir şahsiyettir. Devlet yönetiminde Mustafa Reşit Paşa dışında işinin ehli, liyakat sahibi bir devlet adamı bulunmamaktadır. Tanzimat Fermanı'nda belirtilen düzenlemeler, Hıristiyan reaya için sadece "bir aldatmaca ve göz boyamadan" ibarettir. Hıristiyan reayaya, Osmanlı'yı kuran Müslüman tebaayla hukuk önünde eşit olacağı vaadi verilmiş olsa da bunun uygulanması güçtür ve gerçeklikle örtüşmemektedir (MacFarlane, 1853, p.148-149).

Yaşlı Frenk'e göre, ülkede iltimas, kayırmacılık, yolsuzluk ve hukuksuzluk yaygın hale gelmiştir. İzmir'de asayiş ve güvenlik sorunu giderek içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Cinayet, yaralama ve gasp olayları olağan hayatın bir parçası haline gelmiştir. Özellikle cinayet işleyen suçlular dağa çıkmış ve eşkıyalığa soyunmuştur. MacFarlane, suç işleme oranının Müslümanlar arasında da yüksek olduğunu belirtmiştir (MacFarlane, 1853, p.150). Suçlulara yönelik falaka cezası uygulaması söz konusudur. İdam cezası ise geçmiş yıllara kıyasla daha da seyrekleşmiştir. MacFarlane, ülkenin içinde bulunduğu durumu yirmi yıl öncesiyle kıyaslamış ve eşkıyalığa yönelik cezaların geçmişte çok daha sert ve caydırıcı olduğunu ifade etmiştir. 1827-1828 yıllarında yargılamalar daha kısa sürmekte ve suçlulara daha ağır cezalar verilmekteydi. Cinayet ve ağır suçlardan hüküm giymiş kişilere sıkça idam cezası uygulanmaktaydı. O yıllarda, İstanbul ve taşrada eşkıyalık veya haydutluk yapan suçlular genellikle "kılıçla baş kesme" veya "iple boğma" yöntemiyle idam edilmekteydi(MacFarlane, 1853, p.150). Sultan II. Mahmud'un saltanatı sırasında idam olağan bir ceza olarak kabul görmüştür. Hatta eşkıyalık veya haydutluk suçundan hüküm giymiş kişilerin başları kesilerek saray kapısında halka teşhir edilmiştir. Bu tür cezalandırmalar halkın gözünde Sultan II. Mahmud'un otoritesini pekiştirmiş ve onu muktedir padişahlar arasına koymuştur (MacFarlane, 1853, p.150-151).

Sultan Abdülmecid'in tahta geçmesiyle Osmanlı Devleti, suçluları idam gibi ağır cezalandırma usullerinden uzaklaşmaya başlamıştır. İdam cezalarının azalması ve verilen cezaların hafiflemesi, suç oranlarının artışına neden olmuştur. İstanbul'da suç oranı giderek artmıştır. Öyle ki, şehrin kenar semtlerinde güvenli ve huzurlu şekilde yaşam günden güne zorlaşmıştır. Buna paralel olarak, giderek artan cinayet haberleri halkı tedirgin etmiştir. Havanın kararmasıyla birlikte Galata ve Tophane gibi bölgelerde, silahsız şekilde dolaşmak oldukça riskli hale gelmiştir. Haneye tecavüz, kundaklama, gasp, hırsızlık ve yol kesicilik gibi hadiseler giderek artmıştır. İstanbul'da çok sayıda bıçakla yaralama ve faili meçhul cinayet işlenmiştir. Özellikle şehirdeki cinayet ve kundaklama hadiselerinin artışı, bu hadiselerin üzerinin perdelenmesini de beraberinde getirmiştir. Buna karşın şehir sakinleri bu türden hadiselere çok çabuk dikkat kesilmiş, gelişmeleri endişe ve korku içinde takip etmiştir. Bundan dolayı hadiselerin halktan gizlenmesi mümkün olmamış ve hadiseler kısa süre içinde kulaktan kulağa hızlıca yayılarak herkesin malumu olmuştur (MacFarlane, 1853, p.151-152).

Tanzimat Fermanıyla beraber Osmanlı hukuk sistemi yeni bir aşamaya girmiştir. Dönemin ihtiyaçlarına binaen 1838 yılında ceza kanunnamesi yayınlanmıştır. 1840 yılında gelindiğinde ise yeni bir ceza kanunnamesi daha yayınlanmıştır. Söz konusu kanunnameler ile birlikte toplumun huzuruna bozacak ve otoriteye karşı işlenecek suçlara dair yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu ceza kanunnameleriyle beraber kişinin ıslah edilip edilmeyeceği ve suçun doğurdu büyüklük göz önüne alınmıştır. Suçu işleyen kişi ıslah edilebileceği intibasını uyandırıyor ise genellikle idam yerine sürgün ve kürek cezaları verilmiştir (Poyraz, 2020, s.511).

MacFarlane, Anadolu'ya ilk ziyareti olan 1827 ve 1828 yıllarında yol kesme ve haydutluk türü eşkıyalık faaliyetlerinin nadiren gerçekleştiğini iddia etmiştir. Ancak 1847'de İzmir'e

gelişinden sonraki ilk haftasında iki kez yol kesme ve haydutluk hadisesinin gerçekleştiğini duyması, kendisini büyük ölçüde endişelendirmiştir. Bu tür hadiselerin artışı dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. O, bu konudaki endişesini "*…adli ve idari her alanda ahlaksızlık ve yolsuzluk arttı*…'' şeklinde dile getirmiştir (MacFarlane, 1853, p.153).

2.1.Türkler

Sultan II. Mahmud, Anadolu ve Rumeli'de güvenlik ve asayişi temin etmek için yoğun çaba harcamış ve bunun sonucunda eşkıyalık faaliyetleri büyük oranda azalmıştır. Sultan III. Selim döneminde (1789-1807) ayyuka çıkan ve devleti ciddi manada uğraştıran eşkıya taifesinin bir kısmı,"*ma'zûlpaşaların*" kapı halkından ileri gelmiştir. Kendilerine "yeni efendiler" bulamayan bu kapusuz halkı, merkezi yönetimin taşradaki gücünün zayıflığından yararlanarak ülkede eşkıyalık yaparak terör estirmişlerdir. Sultan II. Mahmud, ister bu kapusuzları isterse suç işlemeleri sebebiyle adaletten kaçıp dağa çıkan şakîleri uzunca bir süre yok etmeye çalışmıştır. Bundan dolayı ülkede yol kesme ve soygun hadiseleri ya çok azalmış ya da nadir yaşanan hadiseler haline gelmiştir. Ancak Osmanlı toplumunun gittikçe yoksullaşması ve iktisadi durumun kötüleşmesinin bir sonucu olarak; eşkıyalığın ülkeyi yeniden kasıp kavuracağı da aşikâr hale gelmiştir(MacFarlane, 1829, p.101). Nitekim Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve sonrasında Anadolu coğrafyasında ciddi asayiş sorunları yaşanmıştır. Tanzimat'ın ilanı sonrasında her ne kadar iç güvenlik için çeşitli önlemler ve tedbirler alındıysa da devletin içinde bulunduğu iktisadi zorluk ve sosyal çalkantılar, asayişi ve güvenliği tehlikeye sokmuştur (Çadırcı, 1980 s.58).

MacFarlane'in 1847-1848 yıllarında Anadolu ve Trakya'ya olan seyahatlerinde Türklerin karıştığı eşkıyalık, cinayet ve hırsızlık hadiselerinden bahsettiği görülmüştür. Örneğin, MacFarlane, 1847 yılı Kasım ayında Bursa'da konakladığı sırada şehirde meydana gelen bir cinayet hadisesini şöyle anlatmaktadır: Arap bir seyyah, Bursa'daki bir handa cinayete kurban gitmiştir. Sabahın ilk aydınlığında Arap seyyahın kafası hanın bir ucunda, bedeni ise diğer ucunda bulunmuştur. Cesedi bulan şahıslar, cinayetin handa konaklayan Türk deve sürücüleri tarafından işlenmiş olabileceğini iddia etmişlerdir. Arap seyyahın hana geldiği akşam saatlerinde, deveci esnafından kişiler aynı handa konaklamıştır. Bir diğer iddiaya göre, seyyahın Bursa'da husumetli olduğu kişiler vardı ve cinayet bu kişiler tarafından işlenmiştir. Cinayeti işleyen kişi ya da kişilerin bulunması için devletin adli ve kolluk görevlilerinin ciddi bir çaba içinde olmaması ayrıca dikkat çekici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Üstelik Bursa'da bir yakını olmadığı anlaşılan bu maktulün naaşı, özensiz bir biçimde ve derinde kazılmayan bir mezara öylece gömülmüştür. Maktulün dünyadaki çilesinin bitmediği, aç köpekler tarafından cesedinin parçalanmasıyla da bir kez daha görülmüştür. Arap seyyah ile deveciler arasında handa yatacak yer sorunu olabileceği iddiası üzerinde mutabakata varılmış ise de cinayet hadisesinin fail ya da failleri ortaya çıkarılamamış ve cinayet faili meçhul olarak kalmıştır (MacFarlane, 1850, p.234-235).

MacFarlane, 1847 yılında Batı Anadolu'da seyahat ederken Deli İsmail adında eski bir eşkıya ile tanışmıştır. Deli İsmail uzun boylu, geniş çehreli ve omzuna kuşandığı uzun namlulu tüfeğiyle heybetli bir görünüşe sahipti (MacFarlane, 1850, p.280-281). O, "*zorla köyünden alınmış ve dört sene boyunca askerlik yapmış*" bir Türk köylüsüydü. Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanına karşı düzenlenen seferde Osmanlı ordusu içinde yer almıştır. Nizip Savaşında ve ardından Mısır kuvvetlerine karşı yürütülen Suriye ve Akka'daki askerî harekâta katılmıştır. Askerî nizam ve tertipten hoşlanmayan bir kişiliğe sahip olması, birliği içinde subay ve neferlerle sorun yaşamasına ve kavga etmesine sebep olmuştur. Ordu ile İstanbul'a döndüğünde, askerliğin kendisine göre olmadığını ve kalan sekiz yıllık askerlik süresini[3] tamamlayamayacağını idrak

[3]7 Temmuz 1826 tarihinde yapılan yüksek istişareler sonucunda Asâkir-i Mansûre Kanunnamesi yürürlüğe konmuştur. Böylelikle II. Mahmud döneminde modern ordu tesis edilmiştir. Söz konusu kanunnameye göre, istisnası olmakla beraber askere on beş ile otuz yaşları arasındaki kişiler alınacaktı. Askerlik hizmet süresi on iki yıl olacaktı. Süreyi tamamlayanların maaşsız olarak ordudan ayrılmalarına müsaade edilecekti. Askerler bulundukları kışlalarda veya vazifelendirildikleri yerlerde eğitim ve talim ile meşgul olacaklardı. Askerin firar etmesinin önüne geçmek için

etmiştir. Askerliğin getirmiş olduğu disiplinli hayata daha fazla dayanamayan Deli İsmail, çareyi firar etmekte bulmuştur. Askerî birliği ile İstanbul'da bulunduğu sırada firar etmiş ve doğduğu yer olan Balıkesir'e kaçmıştır. Firari Deli İsmail, hakkında asker firarisi olmasından mütevellit soruşturma açılmış ve takibat başlatılmıştır. Hakkında takibat başlatıldığını öğrenen Deli İsmail, telaşa kapılmış ve çareyi dağa çıkarak eşkıya olmakta bulmuştur. Sahip olduğu iri cüssesi, keskin zekâsı ve askerî alandaki bilgi birikimi sayesinde aynı kendisi gibi kanun kaçaklarını da etrafında toplamaya muktedir olmuştur. Kolluk kuvvetleri tarafından yakalanması için sıkı bir şekilde takibi yapılan Deli İsmail; birkaç defa yaralanmasına ve etrafının kuşatılmasına rağmen her seferinde kaçmaya muvaffak olmuştur. Deli İsmail ve eşkıya taifesinin, kolluk güçleri ile girdiği çatışmalardan kurtulması ve hatta kolluk kuvvetlerini bozguna uğratması, halk nazarında kendisini kahraman yapmıştır. Bu durum MacFarlane'i oldukça şaşırtmış ve olay özelinde şu ifadelerde bulunmuştur: "*Deli ve adamlarının sık sık Müslümanları soyduğu unutulmuştu; hiç kimseyi öldürmedikleri ve sadece dört kişinin küçük bir müfrezeyi yendiği ya da engellediği hatırlanıyordu. Türklerin hayal gücü bu tür kahramanlık gösterileriyle kolayca büyülenir ve genellikle taşralı halk, tüfekçilerin iyi bir dayak yemesine alkış tutardı*." (MacFarlane, 1850, p.281-282).

Deli İsmail, MacFarlane'e birkaç sene önce eşkıyalık faaliyetlerini bıraktığını ve köyüne döndüğünü söylemiştir. Eşkıyalığı bırakmasından sonra hakkındaki takibat emri düşmüştür. MacFarlane, Deli İsmail'in, kendi ve beraberindekilere evinde göstermiş olduğu dostluk, sevgi ve ikramdan övgüyle bahsetmiştir. Deli İsmail'in kendisinde uyandırdığı güven hissine dair MacFarlane'nin şu satırları dikkat çekicidir: ''*Sabah 9'da. Yol kenarındaki çeşmenin başında Deli İsmail ile kucaklaşarak vedalaştık. Yanımda bir hazine taşıyor olsaydım bile, bu adama güvenirdim. Eline verdiğim on kuruşla çok mutlu bir şekilde köyüne geri döndü.*'' (MacFarlane, 1850, p.283).

MacFarlane, Türkler tarafından yapıldığını düşündüğü bir başka eşkıyalık hadisesinden de bahsetmiştir. 1847-1848 yıllarındaki seyahati kapsamında İstanbul'un Silivri taraflarında yolculuğa çıkan MacFarlane, kendisinin Osmanlı topraklarına gelmesinden yaklaşık iki yıl önce vuku bulmuş ve Müslüman biri tarafından yapıldığını düşündüğü bir cinayet hadisesinden şöyle bahsetmiştir: "*Bundan yaklaşık iki yıl kadar önce, o zamanlar henüz genç bir delikanlı olan Yorgi, ava çıkmış ve Silivri'den üç ya da dört mil uzaklıkta, denize açılan sakin bir vadiye girmişti. Orada tek başına dolaşan bir eşek bulmuştur. Biraz ileride köpeği durdu ve çalılıkta olan bir şeye havladı. O noktaya yaklaştığında, genellikle Bulgarlar tarafından giyilen kaba kahverengi bir ceket gördü. Köpek korkuyla havlıyordu; çalılığın arkasına geçen Yorgi önce bir adamın kafasını, biraz uzakta ise cesedinin geri kalanını buldu. Öldürülen adamın bir Bulgar olduğunu kolayca anladı, ama avlanmasını yarıda bırakmadı; gün batımına kadar avlanmaya devam etti ve eve ulaştığında babasına olayı anlattı. Daha sonra cinayeti büyük bir kayıtsızlıkla dinleyen Türk idarecisine anlattı. Kendisine bu konuda ortalığın karıştırılmamasının daha iyi olacağı söylendi. Ertesi gün vadiye bir çukur kazmaları, baş ve cesedi birlikte gömmeleri ve zavallı eşeği getirmeleri için birkaç adam gönderildi. Bunlar yapıldıktan sonra cinayet Türkler tarafından daha fazla dikkate alınmadı; ancak kurbanın komşu bir çiftlikte çalıştığı, bir eşek satın aldığı, kuşağında beş bin kuruşla eve döndüğü ve katilin hala aynı çiftlikte çalışan, bir Türk hizmetli olduğu neredeyse kesin olarak tespit edilmişti*." (MacFarlane, 1850, p.292).

Silivri'deki bu korkunç cinayet hadisesi sadece bununla da sınırlı değildi. Silivri ve Kırkkilise(bugünkü Kırklareli) arasındaki ormanlara dadanmış ve yakın zamanlarda bir Müslüman'ı öldürmüş üç kişilik bir haydut çetesi daha mevcuttu. Öldürülen kişi Kırkkilise'de kendisi gibi başka bir Müslüman tarafından katledilmiştir. MacFarlane'e göre, katilin fakir bir Türk olmasından dolayı cinayet suçu, Hıristiyan ve zengin bir Rum'un üstüne atılmıştır. İlerleyen

zabitleri kendilerine kefil yapılmışlardı. Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaramış, ''Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin Kurulması'', Türkler Ansiklopedisi, *Yeni Türkiye Yayınları*, C.12, Ankara 2002, s. 1168-1175.

günlerde Rum piskoposlar ve ileri gelen Rumlar da hiç hazzetmedikleri bu zengin Rum'u cinayeti işlediği iddiasıyla suçlamışlardır. MacFarlane'in iddiasına göre, üzerine cinayet suçu atılan bu Rum, cinayetin gerçekleştiği gün farklı bir yerdeydi. Lakin tüm şahitlerin onun aleyhinde tanıklık etmesi, Rum'un hapis cezası almasına ve biriktirdiği tüm servetini maktulün ailesine kan parası olarak vermesine yol açmıştır (MacFarlane, 1850, p.292-293).

MacFarlane, Osmanlı topraklarında yoksulluk nedeniyle hırsızlığın arttığını ve devlet görevlilerinin de rüşvet almaya meyilli hale geldiğini ifade etmiştir. Devlet binalarındaki hizmetçilerin bahşiş alma beklentisi içine girmeleri, almadıklarında onları ahlaki sınırın dışına çıkarmaya yöneltmiştir. Buna ilişkin olarak MacFarlane, gerek kendi başından ve gerekse Amerikalı jeolog Dr. Lawrence Smith'in başından geçen hırsızlık hadiselerine değinmiştir. MacFarlane, 1847-1848 yılları arasında İstanbul'a geldiğinde devlet ricalinin bir kısmını ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinde hizmetçilerin ve kapı halkının sürekli olarak ondan bahşiş talep ettiğinden yakınmıştır(MacFarlane, 1850, p.90). O, hizmetçilere ve kapı halkına bahşiş vermekten dolayı cüzdanının içinin boşaldığını; bu tür ziyaretlerde kapının hemen yanında duran ve çizmelerden mesul olan görevlilerin bahşiş beklediğini, eğer olurda bu kişiler bahşişsiz bırakılırsa akıbetin ziyaretçiler için kötü olacağını şu sözlerle izah etmiştir: "*Babıâli'nin hizmetinde çalışan Amerikalı bir jeolog olan Dr. Lawrence Smith, Babıâli'nin işleriyle uğraşırken kendisinden alınan bu bahşişlerden bıkarak, kesenin ağzını iyice sıktı ve birkaç hafta içinde üç çift çamur çizmesini kaybetti. Bugünlerde çizmelerin sağlam, su ve kar geçirmeyen, çamurda korkusuzca yürüyebileceğiniz bir çifti, 200 kuruşa mal olmaktaydı*"(MacFarlane, 1850, p.91). MacFarlane'nin yakın dostu olan Bay B.,Türkler arasında artan bu tür hırsızlığı şöyle izah etmiştir: "*Onları Frenkleştirdiniz, şimdi Frenkler gibi hırsızlık yapıyorlar. Kadîm dinî akîdelerini değiştirdiniz, şimdi hızla dinsizleşiyorlar*.'' (MacFarlane, 1850, p.91-92).Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bozukluk, pek çok insanı sefalete sürüklemiştir. Bu nedenle hırsızlık hadiseleri günden güne artmıştır.

2.2. Rumlar

MacFarlane'in1827-1828 ve 1847-1848 yıllarında Anadolu ve Trakya'ya olan seyahatlerinde Rumların karıştığı eşkıyalık, cinayet ve hırsızlık hadiselerinden uzunca bahsettiği görülmüştür. Özellikle 1821 yılında başlayan Rum isyanı süresince Ege Denizi adalarından Batı Anadolu'nun sahil yerleşim yerlerine Rum eşkıyası tarafından terör estirilmiştir. İzmir'in Çeşme kasabasından yaklaşık 6 km uzaklıkta yer alan Alaçatı kasabası, Rum eşkıyasının saldırılardan en fazla muzdarip olan yerleşim yerlerinin başında gelmiştir. Alaçatı ve çevresindeki köylerde yaşayan halk, Rum eşkıyasına karşı güvenliklerini sağlamak üzere silahlı bir kolluk kuvveti oluşturmuşlardır. Alaçatı ve çevresindeki ahali tarafından parası ödenen çok sayıdaki Türk kollukçular, bu civarda nöbet tutarak Rum eşkıyasına karşı Müslüman ahaliyi korumuştur. Bu bölgeyi ziyaret eden MacFarlane, Alaçatı ahalisini Rum eşkıyaya karşı koruyan Türk kollukçularını yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur. Tek görevleri Rum eşkıyasının saldırı ve tecavüzüne karşı koymak olan bu kollukçular, görevlerini ihmal etmekte ve disiplinsiz davranış sergilemekteydiler. Vakitlerinin çoğunluğunu ya uyuklamakta ya da tütün içerek geçirmekteydiler. Alaçatı, dere teknelerinin ulaşımı için oldukça müsait olduğundan Rum eşkıya, tekneleriyle adalardan gelerek bölge ahalisini katletmekte ve bölgenin asayişini bozmaktaydılar (MacFarlane, 1829, p.102).

MacFarlane, Rum eşkıyasının yapmış olduğu taciz ve haydutluğu şu şekilde değerlendirmiştir: "*Bu saldırılar, eski Yunanistan'ın kahramanlık çağlarında uygulananlara tam olarak benzemektedir; ancak günümüzde ve olaylara ilişkin fikirlerimizle, onlara antik çağda verilen onurları veremeyiz. Albay Leake'in, hayranlık uyandıran "Yunan Devrimi'nin Tarihsel Ana Hatları" adlı eserinde (bu konuda ortaya çıkan tek mantıklı eserdir) haklı olarak, bu "Sisam adası saldırılarının, çoğu zaman zulümle rezil olmalarına rağmen, Osmanlıyı Asya'da tutarak Avrupa'daki davaya (Yunan davasına) çok yararlı olduğunu belirtmektedir*" (MacFarlane, 1829,

p.102). Görülüyor ki MacFarlane, Rum isyanını tarihsel ve dini saiklerinden ötürü yüceltmekte ve desteklemektedir.

MacFarlane'in de belirttiği üzere Rum isyanının başarıya ulaşması ve Mora'da müstakil birer devlet haline gelmeleri, Batı Anadolu kıyılarını olası Rum eşkıya faaliyetlerine açık hale getirmiştir. Mora Yarımadasında yaşayan Rumlar, kendilerine daha fazla toprak ve ganimet elde edebilmek için Anadolu Yarımadası'na yakın konumda yer alan ve adalarda yaşayan Rumlarla irtibat kurmuşlardı. Böylelikle, Sisam ve Sakız adaları arasında bulunan bölgeyi kendi denetimleri altına alarak, çeşitli Türk köylerine ve kasabalarına saldırılar düzenlemişlerdir (Başaran ve Özçelik, 2022, s.897).

Yine, MacFarlane, İzmir Körfezi ile Urla kasabası arasında seyahat yaptığı sırada, Sisam Adası Rumlarından olduğu şüphelenilen bir eşkıya çetesi tarafından yol kesilerek, Ermeni ve Türk tüccarlarından bazılarını öldürüldüğünü ifade etmiştir. Pusu atan Rum eşkıya, oradan geçen ticaret kafilesine saldırmış ve kafileden iki kişiyi öldürmüştür. Ardından kafileyi derdest edip mallarına el koymuşlardır. Kendilerine yarayacak malları olay yerinden alarak hızlıca uzaklaşmışlardır (MacFarlane, 1829, p.117).

MacFarlane, Manisa'da bulunduğu sırada başka bir Rum eşkıyalığına da tanık olmuştur. Manisa'ya bağlı Kasaba (bugünkü Turgutlu)kazası civarında seyahat ederken, cinayete kurban gitmiş bir erkek cesedi ile karşılaşmıştır(MacFarlane, 1829, p.228). Cesedi, dere içindeki hendekte yatarken öylece fark etmiştir. Tıraşlı başının tepesindeki uzun saç tutamından, maktulün Türk olduğu anlaşılmıştır. Ayağındaki eskimiş çoraptan başka üzerinde hiçbir şeyi bulunmayan ceset, anadan üryan şekilde söz konusu hendekte öylece bırakılmıştır. MacFarlane, hendekte gördüğü maktulü ve işlenen cinayeti şöyle anlatmıştır: "*Koyu gri sakallı yaşlı bir adamdı. Şakağından bir kurşun girmiş ve boynu ile omzu arasında yatağan tarafından derin bir kesik açılmıştı; yattığı yerde neredeyse hiç su yoktu, yaralarındaki kan tazeydi ve sanki birkaç saat önce akmış gibi gözüküyordu.*"(MacFarlane, 1829, p.228-229). MacFarlane, hendekte bulunan cesedin sıradan ve masum bir köylüye ait olduğuna kanaat getirmiştir. Söz konusu korkunç ve vahşice işlenmiş cinayetin faillerinin ise hiç kuşkusuz Sisam Adası'ndaki Rum eşkıyasına ait olduğu düşünülmüştür. Bulunan ceset, MacFarlane'i ve maiyetindekileri tedirgin etmiştir. Maktulün vücudundaki yaralar ve yere dökülen kanın çok taze olduğunun fark edilmesi üzerine MacFarlane ve beraberindekiler, eşkıya taifesinin kendilerine çok yakın bir konumda olabileceğini düşünerek, yakındaki Nif (bugünkü Kemalpaşa) kasabasına hızlıca gitmeye karar vermişlerdir. MacFarlane kasabaya varır varmaz, ilk iş olarak kasaba ağasının yanına gidip hendekte gördüğü cesedi haber vermek olmuştur. Kasaba ağasına, bulduğu cesedin bir Türk'e ait olduğunu söylemiştir. MacFarlane'i dinleyen kasaba ağası ve çevresindekiler, cinayeti işleyenlerin Rum eşkıyası olduğuna kesin kanaat getirmişlerdir. Nif kasabası ağasının nezaretinde atlı ve silahlı bir birlik, dereye doğru cesedi almak üzere harekete geçmiştir. Hadisenin olduğu yere giden kasaba ağası ve beraberindekiler, maktulün cenazesini orada uygun bir yere defnetmiş ve maktulün kalan birkaç eşyasını yanlarına alarak kasabaya dönmüşlerdir (MacFarlane, 1829, p.230,233).

MacFarlane'e göre, bu cinayet bölgede yaşanan ilk hadise değildi. Daha önceleri de Nif kasabasının yakınlarında buna benzer hadiseler yaşanmıştır. Bir süre önce bir Türk çoban öldürülmüş ve sürüsü çalınmıştır. Yine, MacFarlane'in kasabaya varmasından birkaç gün önce bölgenin ileri gelen ailelerinden iki erkek çocuk, Rum eşkıyası tarafından kaçırılmıştır. Çocuklar, eğlence için ata binip ve kasabadan uzaklaştıkları bir sırada esir alınmıştır. Rum eşkıyası, ele geçirdiği çocukları öldürmemiş; ancak kaçırılan çocukların ailelerinin zengin olduğu bilindiğinden, onları fidye için esir almışlardır (MacFarlane, 1829, p.230). Daha önceden esir aldıkları fakir bir Türk köylüsünü çocukların ailelerine gönderip yüksek bir fidye talep

etmişlerdir. Rum eşkıyası, bilinçli ve kasıtlı olarak zengin Türk ailelerinin çocuklarını kaçırmakta ve ailelerinden yüklü miktarda fidye almaya çalışmaktaydılar.[4]

MacFarlane'in 1847-1848 yılları arası Osmanlı topraklarındaki seyahatindeki duraklarından biride Edirne şehridir. Edirne'ye doğru yola çıkan MacFarlane, Silivri'ye geldiğinde, buranın korkunç bir cinayet hadisesi ile çalkalanmakta olduğunu ifade etmiştir. Silivri'deki otuz iki kemerli geniş bir köprünün hemen yukarısında, Rumların büyük hürmet gösterdikleri bir çeşme bulunmaktadır (MacFarlane, 1850, p.291). Bu çeşmenin biraz ötesinde, Müslümanların büyük bir hürmet gösterdikleri ve suyunu içmeyi tercih ettikleri başka bir çeşme daha yer almaktadır. Müslümanların kullandığı çeşme daha çok ıssız ve metruk bir yerdedir. Birkaç Rum, gece vakti ölü ve soyulmuş bir adamın cesedini bu çeşmenin oluğuna bırakmıştır. Ertesi sabah çeşmeye su doldurmaya giden bir Türk, oluğun içinde çıplak bir ceset görünce panik ve korku içinde durumu yetkililere haber vermiştir. Çeşmenin oluğunda bir insan cesedi bulunması, Müslümanların uzunca bir müddet buradan su içememesine neden olmuştur. Daha öncede Silivri ve civarında bu tür cinayet hadiseleri yaşanmıştır. Boğazı kesilmiş, başı bedeninden tamamen ayrılmış ya da vücut bütünlüğü kaybolmuş ceset parçalarına sıkça rastlanmıştır. MacFarlane, kasabadaki Rumların kin gütmeye meyilli kimseler olduğunu ve bu cinayetlerin olağan şüphelisi olarak kendilerinin görüldüğünü ifade etmiştir (MacFarlane, 1850, p.291-292).

MacFarlane, zaman zaman seyahati sırasında yaşadığı, şahit olduğu ya da duyduğu Rumların hırsızlık hadisesinden de bahsetmiştir. Bu hırsızlık hadiselerinden birisi de bizzat MacFarlane'in soyulmasıydı. 1847-1848 yıllarındaki seyahati esnasında, İznik üzerinden Bursa'ya giderken Bozüyük'e uğramıştır. Bozüyük'ün ulu camii olan Kasımpaşa Camisine yakın bir noktada yer alan bir Rum kahvehanesinde mola amacıyla durmuştur. Yanında kendi ismini verdiği oğlu Charles da bulunmaktaydı. Kahvehanede otururken, oğlunun gösterişli ve değerli at kamçısı çalınmıştır. MacFarlane, at kamçısının çalınması hadisesini şöyle anlatmıştır: "…*Kısa bir süre sonra medeniyetin sınırlarına yaklaştığımızı fark ettik, çünkü oğlumun binici kamçısı kahvehanede çalınmıştı. Kahvehaneci Rum çok ciddi bir şekilde kendisinin ve adamlarının masum olduğuna dair yemin etti. Biz de daha ziyade, bizim varışımızdan hemen sonra ve biz camiyi incelediğimiz sırada kahvehaneden yola çıkan bir grup Rum ve Ermeni gezginden şüphelendik…"* (MacFarlane, 1850, p.192).

MacFarlane'in bu sefer soyulmadığı ama şahit olduğu bir başka hırsızlık hadisesi, Kirmasti (bugünkü Mustafakemalpaşa) kasabasında bulunduğu sırada yaşanmıştır. MacFarlane ve beraberindekiler Kirmasti'ye vardığında saat 16.30 ve ikindi ezanı üç minareden üç müezzin tarafından aynı anda okunmaktaydı(MacFarlane, 1850, p.308). Uzun yolculuğunun ardından dinlenmek amacıyla Kirmasti'de tanıştığı Rum hekimin evinde bir müddet konaklamıştır. Hekimin evinde kayınpederi ve kayınvalidesi de yaşamaktaydı. Evin yaşlı kayınpederi olan Rum, başına gelen ilginç bir hırsızlık olayını MacFarlane'e anlatmıştır. Buna göre bölgenin oldukça tanınmış simalardan olan bir Türk, bu yaşlı Rum'un kısrağını ve tayını çalmıştır. Bir süre sonra bu hayvanlar bir Ermeni ve birkaç Türk'ün yardımıyla at hırsızı olan Türk'ten kurtulmuş fakat hırsız yakalanmamıştır. Çalınan bu hayvanlar kasabanın ağasına getirilmiştir. Hayvanları bulan Ermeni, söz konusu tayın ve kısrağın yaşlı bir Rum'a ait olduğunu kasaba ağasına bildirmiştir. Kısrağının ve tayının bulunmasına sevinen yaşlı Rum, hızlıca çalınan hayvanlarını almaya gitmiştir. Lakin hırsızlık hadisesi artık dava konusu haline gelmişti. Kadı, mahkemede, yaşlı Rum'dan hayvanların kendisine ait olup olmadığına dair ciddi kanıtlar sunmasını istemiştir. Bu durum karşısında oldukça afallayan yaşlı Rum, söz konusu hayvanların kendisine ait olduğunu ve kasabada bulunan herkesin bunu gayet iyi bildiğini ifade etmiştir. Kadı için bunların tam manasıyla bir hükmü yoktu. Eğer kısrağını ve tayını geri almak istiyorsa, daha güçlü kanıtlar koyması gerektiği yaşlı Rum'a söylenmiştir. Yaşlı Rum, tayın ve kısrağın kendisine ait olduğuna dair şahitler bulmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine kendisine ve iddiasına şahit olabilecek iki

[4]MacFarlane, Kemalpaşa kasabasında Rum eşkıya taifesi tarafından kaçırılan bu çocukların akıbetihakkında bir bilgi vermemektedir. Bkz. MacFarlane, 1829, p.230-231.

Rum'u getirmiştir. Kadı, getirilen Rumların şahitliğini kabul etmemiştir. Çünkü getirilen Rumlar Hıristiyan, hırsızlıkla itham edilen kişiyse bir Müslümandı. Şahitlerin Müslüman olması gerektiğini anlayan yaşlı Rum, değirmene mısır taşımak için sık sık kısrağını ödünç alan üç Türk'ü, Kadı'nın huzuruna çıkartmıştır. Kadı'nın yanında oturan ve mahkeme heyetinden olduğu anlaşılan bir Müslüman, gelen üç Türk'ün şahitliklerinin kabul edilmesini Kadı'dan rica etmiştir. Kadı'da hemfikir olmuş fakat yaşlı Rum'dan, kısrağın geri iadesi için dava bedeli olarak otuz kuruş talep etmiştir. Yaşlı Rum, dava bedeli için istenen otuz kuruşu ödemeye gücünün yetmeyeceğini söylemiştir. Bunu üzerine mahkeme kadısı, yaşlı Rum'un ekonomik durumunu dikkate alarak on altı kuruş ödemesine hükmetmiştir. Mahkeme bedelini ödeyen Rum, hayvanlarını alarak evine geri dönmüştür (MacFarlane, 1850, p.309).

2.2.1. Rum Eşkıya Papaz Lollio Hadisesi

MacFarlane'in anlattığı eşkıyalık hadiseleri içinde en ilginci Rum asıllı Papaz Lollio'nun hikâyesidir. MacFarlane her yönüyle ilginç olan bu haydutluk hadisesinin detaylı bir anlatımını yapmıştır. 1847'de İstanbul'a gelen MacFarlane, şehrin, Papaz Lollio adındaki eşkıyanın sebep olduğu hadiseyle çalkalandığından bahsetmektedir. Papaz Lollio, Edirne ile Karadeniz'in güneybatı sahili arasındaki bir Rum köyünde doğmuştur. Ardından almış olduğu din eğitiminden sonra papaz olmuştur. Lollio, papaz olmanın verdiği saygınlığı çevresindeki cahil ve bilgisiz Rumları istismar etmekte kullanmıştır. Kuvvetli hitabeti ve dindar duruşu ile çevresinde saygı duyulan biri haline gelmiştir. MacFarlane, alaycı bir şekilde, Papaz Lollio'nun elinden hiçbir kötü ruhun, iblisin veya hayaletin kaçamadığını söylemektedir.Tüm bu sıra dışı hünerlerinden dolayı Papaz Lollio, çevresindeki Rum köylüler tarafından büyük hürmet görmüştür (MacFarlane, 1850, p.61).

Papaz Lollio hadisesi, eşinin vefat etmesi ve kendisinin başka bir kadınla evlenmek istemesi ile başlamıştır. Başka bir anlatıya göre Papaz Lollio, eşini, sevgilisiyle beraber zehirlemiş ve ölümüne sebep olmuştur. Papaz Lollio, eşinin ölümünün ardından, ilişki yaşadığı kadınla evlenmek için piskoposluktan yeniden evlenmesine izin verilmesini talep etmiştir. Rum Ortodoks kilisesi papazların yeniden evlenme taleplerine genellikle sıcak bakmamakta ve talepleri reddetmekteydi (MacFarlane, 1850, p.61-62). Papaz Lollio, istisnai evlilik izninin kendisi için verilmesini bağlı olduğu piskopostan talep etmiştir. Fakat piskopos, Papaz Lollio'ya evlilik izni vermeyi kesin bir dille reddetmiştir. Bunun üzerine Papaz Lollio, öfke ve hiddetten deliye dönmüştür. Papaz Lollio, piskoposun katı tutumu karşısında sembolik bir anlamı bulunan uzamış sakalını kesmiştir. Daha sonra kestiği sakalının tüylerini bir papaz şapkasının içine koymuş ve piskoposa göndermiştir. Simgesel ve sembolik bir manası bulunan bu tepkiyle birlikte, Papaz Lollio artık bir papaz olmadığını piskoposa deklare etmiştir. Başında kırmızı bir takke, beline bir yatağan ve tabanca kuşanmış olan Lollio, yanına aldığı iki yoldaşı ile beraber yollara düşmüş ve piskoposa karşı intikam yeminleri eşliğinde haydutluğa soyunmuştur (MacFarlane, 1850, p.62). Lollio'nun gerçekleştirdiği suikastlar ve soygunlar sonucunda, çetesine yeni katılımlar olmuştur. Piskopos, Strati adındaki bir görevlisini Papaz Lollio'yu yakalama göreviyle vazifelendirmiştir. Lollio, Strati'nin ve adamlarının kendisini takibatından dolayı güçlükler yaşamıştır. Bundan dolayı Strati'ye karşı büyük bir kin beslemeye başlamış ve ondan intikam almak için yemin etmiştir. Lollio ve çetesi, Strati'nin evinde olmadığı bir sırada evine baskın düzenleyerek, oğlunu ve gelinini öldürmüştür (MacFarlane, 1850, p.62-63).

Strati, oğlu ve gelinin Lollio ve çetesi tarafından öldürülmesi üzerine intikam yemini etmiş ve Lollio'nun bulunup, etkisiz hale getirilene kadar sakalını kesmeyeceğinin sözünü vermiştir. Olaya dâhil olduğu düşünülen pek çok kişi tutuklanmış fakat Lollio ve çetesi bir türlü yakalanamamıştır (MacFarlane, 1850, p.63, 518-519).

MacFarlane, 1848 senesinin mayıs ayı başında Edirne'ye geldiğinde, Edirne Valisi Rüstem Paşa'nın konağında bulunduğu sırada Lollio hadisesinden tekrar bahsedilmesine tanık

olmuştur. Orada tanıştığı siyahî bir cellâttan Papaz Lollio'nun infaz edildiğini öğrenmiştir. Cellât, Papaz Lollio'nun Edirne ile Gelibolu arasındaki bir Rum köyünde yakalandığını, ardından Edirne'deki hapishaneye konulduğunu, kadı tarafından Lollio'nun işlediği suçlardan dolayı idamına hükmedildiğini ve infazı kendisinin birkaç gün önce gerçekleştirdiğini söylemiştir(MacFarlane, 1850, p.523).

Papaz Lollio'nun işlediği suçlar hakkında pek çok yeterli ve tatmin edici delil bulunmuştur. Fakat o masum olduğunu iddia etmiştir. İnfaz edilmek için hapishaneden çıkarıldığında ise feryat figan bağırmıştır. MacFarlane, Lollio'nun idama götürülüşü ve idam edilişini görgü tanıkları üzerinden şöyle anlatmıştır: "*İdam edilmek üzere hapishaneden çıkarılıp halka açık sokaklara götürüldüğünde, feryat figan bağırarak Paşa'dan kendisini kurtarmasını, haksız yere mahkûm edilen bir adamı kurtarmasını istedi! Elleri arkasından bağlı olduğu halde, yol boyunca feryat ederek onu idam yerine sürüklemek zorunda kaldılar. Cellâdın eli altında o kadar zahmet çekiyordu ki, Cellât onu kesip biçmek zorunda kaldı ve kafasını güçlükle koparabildi. Korkunç ve iğrenç bir manzaraydı...*" (MacFarlane, 1850, p.524).

Edirne'deki idamlar, İstanbul'dan açık ara daha fazla olmakla birlikte, söz konusu Papaz Lollio'nun başını kesen cellât, son beş ay içinde yediden fazla "*kelle vurduğunu"* ifade etmiştir. Bu kadar yoğun çalışması cellâdı da etkilemiş olmalı ki mesleğini bırakmak istediğini belirtmiştir. Son zamanlarda Edirne'de idam edilen kişilerin ezici çoğunluğu Hıristiyan'dı. Papaz Lollio hariç, idam edilenlerin ekseriyeti ise Rum kilisesine bağlı Bulgarlardı. İdam gerçekleştirildikten sonra bir müddet teşhir edilen kafalar, daha sonra kendilerine ait Hıristiyan mezarlığına, vücutlarının geri kalanıyla birlikte gömülürlerdi(MacFarlane, 1850, p.524-525).

2.3. Ermeniler

MacFarlane, Ermenilerin karıştıkları eşkıyalık cinayet ve hırsızlık hadiselerine yazmış olduğu eserlerinde yer vermiştir. MacFarlane, 1847 yılı yazında İstanbul'a gelmesinden çok kısa bir süre önce bir Ermeni bir Türk'ü öldürmüştür. Öldürülen Türk, Ayastefanos (bugünkü Yeşilköy) kasabasında kayıkçılık yapan Mehmed adında yaşlı biriydi. Müslümanlar tarafından olduğu kadar aynı zamanda gayrimüslimler tarafından da sevilen bir şahsiyetti. Dürüst ve çalışkan olan Kayıkçı Mehmed'in, bir Ermeni tarafından hunharca bir şekilde bıçak darbeleriyle katledilmesi, toplumda büyük bir infial meydana getirmiş ve bir o kadar da üzüntü yaratmıştı. Zira Kayıkçı Mehmed, her zaman güler yüzlü, dakik ve yardımsever, "*...sık sık (oraya) gelen Frenklerin, kendi halkının, Rumların ve aslında her zümrenin takdir ettiği birisiydi...*" (MacFarlane, 1850, p.56).

Kayıkçı Mehmed'in başına gelen elim olay ise bir o kadar da hayreti mucipti. Kayıkçı Mehmed, akşam vakti Ayastefanos'ta denize yakın olan kahvehanelerin yakınından geçerken, bir Hıristiyan çocuğun ağlama sesini işitmiştir. Sesin geldiği yöne doğru yürümeye başlayan Kayıkçı Mehmed, çocuğun bir Ermeni tarafından gaddarca dövüldüğünü görmüştür. Ermeni'nin elinde bıçak bulunması nedeniyle etraftaki Rumlar ve Frenkler müdahalede bulunamamıştır. Gözü pek olan Kayıkçı Mehmed, ileriye atılmış ve Ermeni'ye Hıristiyan çocuğu salıvermesi için ikazda bulunmuştur. Öfkesinden gözü dönmüş Ermeni, elindeki bıçakla Kayıkçı Mehmed'e saldırmış ve onu bıçaklamıştır. Mehmed bıçak darbesinin etkisiyle yere düşmüştür. Ermeni, aynı bıçakla Rum çocuğu da yaralamıştır. Kayıkçı Mehmed'i ve Rum çocuğu öldürücü darbelerle yere seren Ermeni, olay yerinden kaçmaya yeltenmiş, ancak etraftaki Frenkler tarafından yakalanarak elleri ve ayakları sıkıca bağlanmıştır. Daha sonra kolluk kuvvetlerine teslim edilmiştir. Bu arada ağır yaralanan Kayıkçı Mehmed ise vefat etmiştir (MacFarlane, 1850, p.56).

Bu hadise, hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaa arasında büyük bir infial meydana getirmiştir. Katil Ermeni'nin hak ettiği cezayı alması için padişaha ve hükümete arizalar yazılmıştır. Padişahtan ve hükümet yetkililerinden Ermeni katilin idam edilmesi talep edilmiştir.

Onlara göre adalet, kısas ile mümkün olacaktı. Ayastefanos'un Ermeni cemaati kendi cemaatlerinden olan katili kurtarmak amacıyla aralarında para toplayarak, hayatını kaybeden Kayıkçı Mehmed'in fakir ailesine "kan parası" ödemeyi teklif etmişlerdir. Ancak Kayıkçı Mehmed'in ailesi ise bu teklifi reddetmiş ve mahkemeden kısas hükmünün uygulanmasını talep etmiştir. Neticede, katil Ermeni mahkeme kararıyla idama mahkûm edilmiş ve cezası infaz edilmiştir (MacFarlane, 1850, p.56-57). Ancak bu noktada dikkat çekici bir gelişme daha yaşanmıştır. Katil Ermeni'nin idamını gerçekleştirecek bir cellât bulunamamıştır. Güç bela cellâtlık görevini ifa edecek biri bulunmuş ve katil idam edileceği yere getirilmiştir. İnfaz sırasında cellât, ellerinin titremesine engel olamamış, büyük bir gerginlik içinde infazı tamamlamıştır. İnfaz sonrasında cellâdın beti benzi atmıştı. Kayıkçı Mehmed'in ailesi ise infazı bizzat izlemiş ve adaletin ve adaletin yerini bulduğunu ifade ederek oradan ayrılmıştır (MacFarlane, 1850, p.55).

2.4. Bulgarlar

MacFarlane, Bursa seyahati sırasında gördüğü Bulgar çobanlarını Osmanlı topraklarındaki en büyük hırsız taifesi olarak ifade etmiştir(MacFarlane, 1850, p.264). Ona göre Bulgarlar, Rumların ve Türklerin aksine daha çalışkan ve bünyeleri daha çok çalışma temposunu kaldırabilmekteydi. Bu yüzden daha yüksek maaş almaktaydılar (MacFarlane, 1850, p.263). Bulgarların sahip olduğu çalışkanlıkları, kendilerine belli başlı alanlarda fayda sağlamaktaydı. Bu meziyetleri dolayısıyla Bulgarlar, çoğu Türk ve Rum tarafından yapılmayan ağır işleri rahatlıkla üstlenmekteydiler. Bu meziyetleri onlara tehlikeli işleri yapmalarına da olanak vermekteydi. MacFarlane'e göre, doğası itibariyle vahşi olan Bulgarlar, alıkoydukları kişileri sadece soymakla ve paralarını gasp etmekle kalmaz, aynı zamanda soydukları kişileri canice de katlederlerdi. MacFarlane'nin Bulgar eşkıyası hakkındaki değerlendirmesi şöyledir:"…*Bu mandıralar genellikle ıssız yerlerde bulunur. Silahsız bir ya da iki yolcunun en son buralarda canlı olarak görüldüğü ve daha sonra kendilerinden haber alınamadığı çok olmuştur. Yırtık pırtık bir ceket, yırtık bir kuşak, kirli bir sarık, en küçük bir ganimet bile onların açgözlülüğünü harekete geçirmeye yeter. Eğer Bulgarlar bu kadar kötü silahlanmış, bu kadar aptal ve beceriksiz olmasalardı, hiç şüphesiz çok acımasız yağmacılar olurlardı. Mevcut halleriyle sadece yoksul yayalar ya da eşeklere veya çok kötü atlara binmiş silahsız zavallı yolcular için tehlikelidirler; gerçi ara sıra iyi pusular kurarak daha büyük avları soyarlar. Yöntemleri, bir sopayla ya da ucuna ağırlık yerleştirilmiş bir çoban sopasıyla kafasının arkasına sersemletici bir darbe indirerek yolcuyu gafil avlamaktır; şanssız yolcunun kafatası çok kalın değilse kırılır ve hemen yere düşer; düşmezse ona bir darbe daha vururlar ve her iki durumda da bıçaklarıyla boğazını keserler*." (MacFarlane, 1850, p.264).

MacFarlane'e göre, Bulgar eşkıya işledikleri cinayetlere dair en ufak vicdan azabı duymazlardı. İşledikleri cinayet sonrası yakalanıp, adalete teslim edildiklerinde; büyük bir kayıtsızlık ve pişmanlık duygusu göstermeden idam edilmelerini beklerlerdi(MacFarlane, 1850, p.264-265). MacFarlane, Anadolu seyahatini gerçekleştirirken, arkadaşları ve yakın çevresi tarafından sürekli olarak Bulgar eşkıyaya karşı uyarılmıştır. Osmanlı topraklarında karşılaştığı en sorunlu kesimin Bulgarlar olduğunu iddia eden MacFarlane, Bulgarlar hakkında hakarete varacak ölçüde şu sözleri sarf etmiştir: "…*Türkiye'deki tüm ırklar arasında bana en kaba ve en gaddar göründükleri için onlara karşı her zaman güçlü bir tiksinti duymuşumdur. Çingenelerin en kötüleri, Bulgar çobanlarla kıyaslandığında beyefendidir. Ne Asya'da ne de aralarında çok daha sık bulunduğumuz Avrupa'da onlardan birinin güldüğünü duyduğumuzu ya da neşeli bir gülümseme takındığını gördüğümüzü hatırlamıyorum*" (MacFarlane, 1850, p.265).

Yüzyıllardır Fener Rum Patrikhanesine bağlı olan Bulgarlar, 1841 tarihinden başlayarak Osmanlı otoritesine karşı ayaklanmıştır. Rum isyanına benzer bir süreç izlemişlerdir. Hem kendi bağımsız kiliseleri kurmak hem de siyasi birlikteliğini sağlamak maksadıyla isyana

kalkışmışlardır. Bu doğrultuda, Bulgar eşkıya tarafından pek çok masum Türk katledilmiştir (Burma, 2012, s.68-69).

MacFarlane'in belirttiğine göre, kendisi Bursa'da bulunduğu sırada Bulgar eşkıyası bir cinayet daha işlemiştir. Bursa'nın Gölyazı gölü civarındaki çiftliklerden birinde bir Rum katledilmiştir. MacFarlane'e göre, maktulün Rum olması hasebiyle kadı, cinayetin aydınlatılması konusunda yeterli çabayı göstermemiş ve cinayet faili meçhul olarak kalmıştır (MacFarlane, 1850, p.265).

MacFarlane, 1848 yılının Mayıs ayı başında Babaeski'ye gelmiştir. Ardından Babaeski köprüsünün yakınında bulunan ve adını vermediği bir kasabayı da ziyaret etmiştir. Burada bulunan bir kahvehaneye dinlenmek için girmiştir. Kahvehanede, Bulgarlar tarafından yakın zamanda işlenmiş cinayet hadiselerini dinleyince telaşa kapılmıştır (MacFarlane, 1850, p.302). En son olarak birkaç gün önce kasabanın batısında yer alan Arnavut köyünden bir çocuk, Bulgar eşkıyası tarafından fidye için kaçırılmıştır. MacFarlane, kaçırılma hadisesiyle ilgilenmek için Edirne'den gönderilmiş iki zaptiye memuru ile konuşmuştur. 5 Mayıs'ta Edirne'ye gitmek için Tekirdağ'dan ayrılan MacFarlane, etrafta Bulgar ve Arnavut eşkıyasının yol kestiğini öğrenmiştir. Özellikle Babaeski ve Tekirdağ arasında Bulgar eşkıyanın sık sık yol kesmesi nedeniyle yabancıların yanlarında muhafız almadan seyahat etmelerinin kendileri açısından güvenlik riski oluşturacağı uyarısını kasabanın ileri gelenlerinden almıştır(MacFarlane, 1850, p.299).

Son olarak MacFarlane,14 Mayıs'ta Edirne'nin Uzunköprü kasabasına gelmiştir. Kasabanın ağası, Charles MacFarlane ve maiyetinin güvenliğiyle bizzat yakından ilgilenmiştir. Ağa, Uzunköprü ile Babaeski arasındaki ana yol güzergâhının oldukça ıssız olduğunu ve güvenlik açısından ciddi riskler barındırdığını belirtmiştir. Bu yol üzerinde özellikle Bulgar eşkıyasının sık sık eşkıyalık yaptığını ifade etmiştir. Ağa'ya göre, Rumeli'deki eşkıyalık hadiselerinin büyük bir kısmı Bulgarlar ve Arnavutlar tarafından gerçekleştirilmektedir. MacFarlane, ağanın silahlı bir muhafız alma tavsiyesine uymuş, bir muhafız kiralayarak seyahatine bu şekilde devam etmiştir (MacFarlane, 1850, p.338-339).

Sonuç

İskoç asıllı yazar ve seyyah Charles MacFarlane, 1827-1828 ve 1847-1848 yıllarında Osmanlı topraklarında gerçekleştirdiği seyahatlerde kamu düzeni, asayiş ve güvenlik meselelerini yakından gözlemlemiştir. MacFarlane, eşkıyalık faaliyetlerinin temelinde idari yozlaşma, güvenlik zafiyeti ve iktisadi çöküş yattığını ileri sürmüştür.Bu görüşünü temellendirmek için Osmanlı topraklarına gerçekleştirdiği iki seyahatini birbiriyle kıyaslamıştır. Seyahatleri sırasında tanık olduğu olumlu ve olumsuz gelişmeleri ayrıntılı şekilde aktarmıştır. MacFarlane göre, Osmanlı idaresi, hem merkezde hem de taşrada can ve mal güvenliğini tam manasıyla sağlayamamaktaydı. Sultan II. Mahmud döneminde alınan sert tedbirlerle ülkede büyük ölçüde sükûnet ve asayiş sağlanmış; ancak Sultan Abdülmecid döneminde suçlulara uygulanan cezalardaki hafiflemeler, suç oranlarında artışa neden olmuştur. MacFarlane ikinci seyahati sırasında asayiş ve güvenliğin gittikçe kötüleştiği, eşkıyalık faaliyetlerinin arttığını gözlemlemiştir. Eşkıyalık faaliyetleri içinde Rumlar başı çekerken Türkler, Ermeniler ve Bulgarların içinde de eşkıyalık faaliyetinde bulunanlar mevcuttu. Asâkir-i Mansûre'de askerlik süresinin on iki yıl olması, bazı askerlerin tahammül sınırlarını zorlamakta ve firar etmelerine yol açmaktaydı. Firar edenlerden biri de Deli İsmail olmuştur. Deli İsmail bir süre eşkıyalık yapmış ve ardından köyüne dönerek yaşamını sürdürmüştür.

Ülke ekonomisinde yaşanan bozulmalar, toplumun yapısında ve değer yargılarında değişimlere neden olmuş; bu durum özellikle hırsızlık vakalarının artmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik zafiyetlerden yararlanan ayrılıkçı Rumlar, eşkıyalık faaliyetlerine yönelmişlerdir. Başta Sisam ve Sakız olmak üzere bazı

Ege adalarında yaşayan Rum eşkıya, Batı Anadolu'daki kasaba ve köylere sık sık saldırılar düzenlemiştir. Ele geçirdikleri sivilleri öldürmüş veya fidye elde etmek amacıyla tutsak almışlardır. Alaçatı ve çevresinde yaşayan halk, Rum eşkıyasına karşı güvenliklerini sağlamak üzere silahlı bir kolluk kuvveti tertip etmiştir. Ermeniler de işledikleri ve karıştıkları çeşitli cinayet ve hırsızlık hadiseleriyle asayiş ve güvenliği bozmuşlardır. Bulgar eşkıyası ise suç işleme yöntemleri ve sergiledikleri gaddarlıkla halk arasında korku ve endişeye yol açmıştır. Bu durum, MacFarlane gibi bölgede seyahat eden seyyahları ciddi şekilde endişelendirmiştir. Osmanlı yönetimi, iç güvenliği sağlamak amacıyla Asâkir-i Mansûre, Redif Askerî Teşkilatı ve Zaptiye Müşirliği gibi askerî teşkilatlar kurmuş; ancak tüm bu çabalara rağmen asayiş ve güvenlik sorunları tamamen giderilememiştir.

Kaynakça

Akdağ, M. (1955). Osmanlı Müessesleri Hakkında Notlar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 13(1-2), 27-51.

Bardakoğlu, A. (1995). Eşkıya. (C.11, ss.463-466). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*

Başaran, M., ve Özçelik, A. (2022). *XIX. Yüzyılda Aydın ve Çevresinde Eşkıyalık ve Güvenlik Sorunu*. XVIII. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Burma, M. (2012). Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 67-90.

İlgürel, M. (2009). Subaşı. (C.37, ss.447-448). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

İlgürel, M. (1995). Eşkıya. (Osmanlı'da Eşkıyalık Hareketleri). (C.11, ss.466-468). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*

İnalcık, H. (2012). Tımar. (C.41, ss.168-172). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Lee, S. (1893). Macfarlane Charles. *Dictionary of National Biography*, (V.35, pp.1-442). Macmillan Co. London: Smith, Elder, &Co. London.

MacFarlane, C. (1829). *Costantinople in 1828: A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces: with an Account of the Present State of Naval and Military Power, and the Resources of the Ottoman Empire*, V. I-II, London, Saunders and Otley.

MacFarlane, C. (1850). *Turkey and Its Destiny: The Result of Journeys Made in 1847 and 1848 to Examine into the State of that Country*, V. I-II, London, Lea and Blanchard.

MacFarlane, C. (1853). *Kismet: or, the Doom of Turkey*, London, Thomas Bosworth.

Mert, Ö. (1991). Âyan. (C.4, ss.195-198). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Ortaylı, İ. (1974). Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30(1). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000915.

Ortaylı, İ. (2001). Osmanlı Devleti'nde Kadı. (C.24, ss.69-73).*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Özcan, A. (2007). Redif. (C.34, ss.524-526). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

Poyraz, Ö. (2020). Abdülmecid Dönemi Hürriyet Bağlayıcı ve Kısıtlayıcı Ceza Uygulamalarına Dair Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(*43*), 497-518. https://doi.org/10.21497/sefad.756114.

Sönmez, A. (2006). Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), 199-219. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000227.

Yaramış, A. (2002). Yeniçeri Ocağı'nın Kaldırılması ve Yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin Kurulması*, Türkler Ansiklopedisi*, *Yeni Türkiye Yayınları*, C.12, ss. 1168-1175.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : % 50

2. yazar katkı oranı : % 50

.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Haziran/June- 2023 | Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Ekim/October- 2024

UNESCO Gastronomi Şehri Afyonkarahisar Yöresel Yemeklerinin Besin Ögesi İçeriğinin Değerlendirilmesi

Nutritional Analysis of Regional Dishes of Afyonkarahisar, UNESCO City of Gastronomy

Arş. Gör. Başak CAN[1], Dr. Öğr. Üyesi Esra Tansu SARIYER[2], Afra Nur GÖREN[3]

Öz

Afyonkarahisar mutfağı, birçok farklı kültüre ev sahipliği yapması ve farklı coğrafi bölgelere yakınlığı sayesinde yemek çeşitliliği oldukça yüksek bir mutfaktır. Yöresel yemekleri ve tescilli ürünleri ile Afyonkarahisar mutfağı yerli ve yabancı ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Ayrıca 2019 yılında UNESCO Yaratıcı Şehirleri Ağı'na gastronomi alanında dâhil edilen Türkiye'deki 3 şehirden biridir. Buna rağmen, literatürde Afyonkarahisar mutfağı yemekleri hakkında enerji ve besin ögesi değerlendirmesi yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Araştırma kapsamında yörede yaygın olarak tüketilen çeşitli yemekler hakkındaki bilgiler yöre halkından alınmıştır. Afyonkarahisar patatesli ekmeği, Afyonkarahisar katmeri, Afyonkarahisar kebabı, keşkek, arabaşı, bükme, göce tarhanası, haşhaşlı lokul, ilibada sarması, kıymalı ve peynirli ağzı açık, mercimekli bulgur pilavı, kaymaklı ekmek kadayıfı ile kuşburnu hoşafı yemeklerinin enerji ve besin ögeleri Beslenme Bilgi Sistemi (BeBiS) 9 bilgisayar programında analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre en yüksek enerji ve yağ miktarı içerdiği don yağı nedeniyle Afyonkarahisar katmeri (1681,93 kkal; 130,80 gr) olmuştur. Koyu yeşil yapraklı bir sebze olan labada sebzesinden yapılan ilibada sarması en yüksek lif (11,19 gr), A (1145,19 µg), K (875,09 µg) ve C vitamini (62,15 mg) içeriğine sahiptir. Afyonkarahisar mutfağında yer alan çeşitli yemekler ziyaretçilerin ve yöre halkının besin ögesi ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasiteye sahiptir. Yöresel yemekler hakkında yapılan bu ve benzeri besin ögesi değerlendirmesi çalışmalarının artırılması, gastronomi turizminin gelişmesine faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar mutfağı, yöresel yemekler, yemek tarifleri, beslenme, enerji ve besin ögesi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Afyonkarahisar cuisine is a highly diverse cuisine due to its hosting of many different cultures and its proximity to various geographical regions. With its local dishes and registered products, Afyonkarahisar cuisine attracts the interest of both domestic and foreign visitors. Additionally, in 2019, it became one of the three cities in Turkey included in the UNESCO Creative Cities Network in the field of gastronomy. Despite this, there is no study in the literature that evaluates the energy and nutritional content of Afyonkarahisar cuisine dishes. In this research, information about various commonly consumed dishes in the region was obtained from the local people. The energy and nutritional content of Afyonkarahisar potato bread, Afyonkarahisar katmeri, Afyonkarahisar kebab, keşkek, arabaşı, bükme, göce tarhanası, poppyseed lokul, ilibada sarması, minced meat and cheese "ağzı açık", lentil bulgur pilaf, kaymaklı ekmek kadayıfı, and rosehip compote were analyzed using the Nutrition Information System (BeBiS) 9 computer program. According to the results obtained in the study, Afyonkarahisar katmeri, due to its content of tallow, had the highest energy and fat content (1681,93 kcal; 130,80 g). Ilibada sarması, made from a dark green leafy

[1]İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, bulker@gelisim.edu.tr
[2]Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Toplum Beslenmesi Anabilim Dalı, esratansu.sariyer@sbu.edu.tr
[3] İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Beslenme ve Diyetetik Bölümü, afra.goren@ogr.gelisim.edu.tr

Atıf için (*to cite*): Can B., Sarıyer E.T., Gören A.N. (2024). UNESCO Gastronomi Şehri Afyonkarahisar Yöresel Yemeklerinin Besin Ögesi İçeriğinin Değerlendirilmesi *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27*(2), 804-822.

vegetable called labada, had the highest fiber (11,19 g), vitamin A (1145,19 µg), vitamin K (875,09 µg), and vitamin C (62,15 mg) content. The various dishes in Afyonkarahisar cuisine have the capacity to meet the nutritional needs of visitors and locals. Increasing the number of studies evaluating the nutritional content of local dishes like this one will be beneficial for the development of gastronomic tourism.

Keywords: Afyonkarahisar cuisine, local dishes, recipes, nutrition, energy and nutrient

Paper Type: Research

Giriş

Kültür, bir toplumun oluşturduğu manevi ve maddi değerlerin tümüne verilen ad olarak tanımlanmaktadır. Yemek kültürü de bu değerler arasında yer alan unsurlardan biridir (Zengin ve Gürkan, 2019). Türk turizminin gelişmesine katkı sağlayan bir faktör olan bölge ve şehirlerin yemek kültürü son yıllarda ziyaretçilerin ilgisini çekmektedir. Bu durum, yöresel gıdaların yeniden önemsenmesine ve günümüzde yerel yiyeceklerin öne çıkmasına yol açmıştır. İnsanlar, bu yerel lezzetlerin üretildiği bölgeleri keşfetmeye başlamış ve yerel ürünler, turizm destinasyonlarının tanıtımında ve popülaritesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Ziyaretçilerin yöresel yemeklere artan ilgisi gastronomi turizminin şekillenmesinde büyük bir etki yaratmıştır. (Pamukçu ve ark. 2021; İlhan, 2022).

Yiyecek ve içeceklerin belirleyici olduğu gastronomi turizmi alanında şehirler ve bölgeler arasında gün geçtikçe artan bir rekabet vardır. Gastronomi turizmi ürünleri, destinasyonlardaki veya işletmelerdeki turistik cazibeyi artırarak ziyaretçileri bölgeye çekmeye yardımcı olmakta ve bu sayede destinasyonun rekabetçi ortamda öne çıkmasına katkı sağlamaktadır (Özdemir & Dülger Altıner 2019). Artan rekabet içerisinde şehirlerin yöresel yemekleri tercih avantajının sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bir bölgedeki zengin yemek kültürü o bölgede turist deneyimi ve turizm ürünü olarak geliştirilmektedir. Çeşitli şehirlerden bölgeyi ziyaret edenlerin bu ürünleri tercih etmesi bölge ekonomisine ve bu sektörlerin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Birdir ve Akgöl, 2015).

Afyonkarahisar ili, Anadolu yarımadasında Ege Bölgesi'nin iç kesiminde yer alırken çevresinde Denizli, Isparta, Konya, Eskişehir, Uşak ve Kütahya illeri bulunmaktadır (Kızıldemir, 2019). Genellikle dağlar ile çevrelendiğinden bölgede karasal iklim hüküm sürmektedir. Bu sebeple ilin geçim kaynağı tarım -özellikle tahıl- ve hayvancılıktır. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Afyonkarahisar'ın ekonomisinin büyük oranda tarım ve hayvancılıktan sağlanması Afyonkarahisar'ın gastronomi kültürünün şekillenmesinde temel belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Yörede tahıl, bakliyat, et, sebze ve meyve tüketimi yaygındır (Afyonkarahisar Belediyesi, 2020; Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Büyükbaş hayvancılığın yaygın olması pastırma ve sucuk üretiminde başta gelen illerden biri olmasını sağlarken, manda yetiştiriciliği de manda sütünün kaynatılması ve soğutulması ile elde edilen "kaymağı" ön plana çıkarmaktadır (Uyan ve Baytok, 2013). En bilindik yöresel yemekleri; Sakala çarpan ile arabaşı çorbası, göce köftesi, kaymaklı ekmek kadayıfı, Afyonkarahisar kebabı, ağzı açık, bükme, ilibada dolması ve Şuhut keşkeğidir (Uyan ve Baytok, 2013; Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Afyonkarahisar; 31 Ekim 2019'da Gaziantep ve Hatay'ın ardından gastronomi alanında UNESCO Yaratıcı Şehirleri Ağı'na (UNESCO Creative Cities Network) dâhil olmuştur (Afyonkarahisar Belediyesi, 2020). Bununla birlikte termal turizmin yanı sıra gastronomi turizminin de şehir için ilgi çekici hale gelmesini sağlamıştır.

Beslenme ihtiyacı, bireyin hayatını sürdürebilmesi için elzem fizyolojik bir olaydır. Bireylerin makro ve mikro besin ögesi gereksinimi yaş, cinsiyet, fizyolojik durum, fiziksel aktivite gibi birçok faktörden etkilendiği için birbirinden farklıdır. Bireylerin günlük beslenmelerinde bu gereksinimlerini karşılayabilmeleri için sağlıklı, dengeli ve yeterli beslenme için elzemdir (Çıtak ve Sandıkcı, 2020; TÜBER, 2022). Buna karşın, ziyaretçiler bilinçli olarak yemeğin hayatta kalmak için temel bir ihtiyaç olmasına ek olarak yemeğin tadını çıkarılabilecek

birçok yönü olan kültürel bir eser olduğunu düşünmektedir (Pramezwary ve ark. 2022). Yerel yemeklerin tanıtımında lezzet ve sağlık yönlerinin birlikte vurgulanması bu sebeple önemlidir. Bunun gerçekleşmesi adına yerel yemeklerin besin ögesi değerlendirmesi ile sağlığa faydalarının araştırıldığı çalışmaların artırılması gerekmektedir. Böylelikle bilimsel kanıtlar ile sunulan faydalar lezzetli yerel yemekleri daha fazla ilgi çekici hale getirmektedir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Afyonkarahisar ilinde gastronomi turizminin gelişmesine fayda sağlamak amacıyla yöresel mutfağa ait seçili yemeklerin makro ve mikro besin ögesi değerlendirmesinin yapılmasıdır.

2. Yöntem

Bu araştırmada, yöre halkı ile yapılan görüşmeler sonucunda katılımcılar tarafından bildirilen çeşitli yöresel yemeklerin enerji ve besin ögesi değerleri analiz edilmiştir.

2.1. Veri Toplama Süreci ve Verilerin Analizi

Araştırmaya dâhil edilecek yemekleri seçerken, yöre halkı ve yörede ikamet eden akademisyenlerden halk tarafından en fazla tüketildiği ve tanındığı bildirilen yemekler hakkında bilgi alınmıştır. Çalışmaya dâhil edilecek katılımcıları seçerken "Yemek ve Mutfak Alan Araştırmaları İçin Soru Kitabı"nda belirtilen kriterlere uygun (Halıcı 2020); Afyonkarahisar Merkez'de yaşayan 40 yaş üzeri, 20 yıldan fazla süredir şehirde ikamet eden bireyler seçilmiştir. Görüşmeler telefon aramaları şeklinde yapılmıştır. Katılımcıların Ek Tablo 1'de detaylı bir şekilde bilgileri verilmiştir.

Çalışmaya dâhil edilen yemek tarifleri, şehrin UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na dâhil olmasından sonra Afyonkarahisar Belediyesi tarafından hazırlanmıştır (Afyonkarahisar Belediyesi, 2020). Gastro Afyon adlı internet sayfası Afyonkarahisar Belediyesi'nin denetimi altındadır. İnternet sayfasından standart tarif ve malzeme bilgisi alındıktan sonra yemek tarifleri araştırmacılar tarafından BeBis 9 (Beslenme Bilgi Sistemi) programına standart tarifinde yer alan porsiyon miktarına göre girilmiştir. BeBis programından elde edilen analizler MS Excel programında bir kişilik porsiyonu hesaplanarak raporlanmıştır. Yöresel yemeklerin besin ögesi değerlendirmesinde temel makro ve mikro temel besin ögeleri alınmıştır.

Görüşmeler sonrasında elde edilen bilgiler düzenlenerek Afyonkarahisar patatesli ekmeği, Afyonkarahisar katmeri, Afyonkarahisar kebabı, keşkek, arabaşı, bükme, göce tarhanası, haşhaşlı lokul, ilibada sarması, kıymalı ve peynirli ağzı açık, mercimekli bulgur pilavı, kaymaklı ekmek kadayıfı ile kuşburnu hoşafı analize dâhil edilmiştir. Araştırmada incelenen yemeklerin porsiyon miktarları ve malzemeleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Afyonkarahisar şehrine ait yöresel yemeklerin porsiyonları ve malzeme listesi

Yemek Adı	Porsiyon miktarı	Malzeme listesi
Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	1 adet	Ön hamur için: 160 gram un, 30 gram yaş maya, 1 tk şeker, 1 çk tuz, bir miktar su Temel hamur için: 320 gram un, 2 adet orta büyüklükte patates, 2 çk tuz, bir miktar su
Afyonkarahisar Katmeri	4 kişilik	640 gram un, 1 su bardağı sıvı yağ, 50 gram don yağ, 1 çk tuz, 250 gram haşhaş
Afyonkarahisar Kebabı	5 kişilik	1 kg kuşbaşı dana eti, 2 adet pide, ¼ maydanoz, 1 tk tuz, 1 çk karabiber
Keşkek	8 kişilik	400 gram göce (aşurelik buğday), 100 gram nohut, 1 kg kemikli paça eti, 1-2 parça ilikli kemik, 30 gram tereyağı, 1.5 lt su, 3 tatlı kaşığı tuz, 1 tk kırmızı toz biber,1 çk karabiber, 1 adet limon, 120 gram kaymak
Arabaşı	6 kişilik	450 gram un, 1.25 lt su, 90 gram tereyağı, 300 gram hindi eti, 500 gram et suyu, 2 tk tuz, 1 tk karabiber, 60 gram limon suyu
Bükme	6 kişilik	1 kg un, ½ su bardağı sıvı yağ, 30 gram iç yağı, 200 gram yeşil mercimek, 100 gram haşhaş, 1 adet orta boy soğan, 1 çk tuz, 1 çk karabiber
Göce Tarhanası	4 kişilik	300 gram göce tarhanası, 1.25 lt ılık su, 30 gram tereyağı, 1 tk tuz, 1 tk kırmızı biber, 1 tk kuru nane
Haşhaşlı Lokul	8 kişilik	30 gram kuru/yaş maya, 1 su bardağı yoğurt, ½ su bardağı sıvı yağ, 960 gram un, 200 gram haşhaş ezmesi, 30 gram şeker, 1 tk tuz
İlibada Sarması	8 kişilik	1.5 kg ilibada, 200 gram düğü (ince bulgur), 200 gram göce (buğday), 60 gram un, 2-3 diş sarımsak, 2 adet orta büyüklükte soğan, 100 gram sıvıyağ, 30 gram salça, 60 gram süzme yoğurt, 1 tk kuru nane, 1 tk kırmızı biber, 1 tk tuz
Kıymalı Ağzı Açık	10 kişilik	Hamur için; 2 kg un, 1 çk tuz, 50 gram iç yağ, 100 gram iç yağı, 2.5 su bardağı sıvı yağ Kıymalı iç harcı için; 250 gram kıyma,1 adet yumurta,1 adet rendelenmiş kuru soğan, 1/2 yk biber salçası, 3 yk un, 1 çk tuz, 1/2 çk karabiber, 1/2 çk kırmızı toz kırmızı biber
Mercimekli Bulgur Pilavı	6 kişilik	500 gram yeşil mercimek, 300 gram bulgur, 60 gram tereyağı, 1 tk kırmızı biber, 1 tk tuz
Peynirli Ağzı Açık	10 kişilik	Hamur için; 2 kg un, 1 çk tuz, 50 gram iç yağ, 100 gram iç yağı, 500 gram sıvı yağ Peynirli iç harcı için; 500 gram beyaz peynir, 1 adet yumurta , 1/2 demet maydanoz
Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	25 kişilik	1 adet ekmek kadayıfı, 2,5 kg toz şeker, 2,5 kg su, 1/2 limon suyu Afyonkarahisar kaymağı
Kuşburnu Hoşafı	8 kişilik	1 kg kuşburnu, 750 gr toz şeker, 1,5 lt su

Not. Yemek kaşığı: yk; Çay kaşığı: çk; Tatlı kaşığı: tk; Litre: lt. Kaynak: Afyonkarahisar Belediyesi, 2023

3. Bulgular

Yapılan bu araştırmada seçilen yemeklerin makro besin ögeleri ve diyet lifi içerikleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Ortalama 1 porsiyon Afyonkarahisar patatesli ekmeğinin enerji içeriği 194,41 kkal, protein ile diyet lifi içeriği sırasıyla 5,99 ve 3,04 gramdır. Yağ içeriği 1 porsiyonda en yüksek olan (130,80 gr) yemek Afyonkarahisar katmeri olup protein içeriği 15,78 gramdır. Ana yemek kategorisinde yer alan Afyonkarahisar kebabının protein içeriği 46,73 gr, ilibada sarmasının 10,34 gramdır. Keşkek ve mercimekli bulgur pilavının protein ve lif içerikleri sırasıyla 21,20 ile 10,06 gr ve 5,80 ile 6,01 gramdır.

Tablo 2. Seçili Afyonkarahisar yöresel yemeklerinin makro besin ögeleri ve lif miktarı (1 porsiyon)

Yemek Adı	Enerji (kkal)	Su (ml)	Protein (gr)	Yağ (gr)	KB (gr)	Lif (gr)	Suda çözb. lif (gr)	Suda çözm.lif (gr)
Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	194,41	40,85	5,99	0,56	40,46	3,04	1,07	1,97
Afyonkarahisar Katmeri	1681,93	22,85	15,78	130,80	113,44	6,40	2,31	4,10
Afyonkarahisar Kebabı	837,50	180,60	46,73	40,33	68,27	4,58	1,65	2,94
Keşkek	403,32	46,52	21,20	8,65	59,14	10,06	2,54	7,53
Arabaşı	524,12	126,84	22,75	22,89	56,09	3,12	1,12	2,01
Bükme	993,96	48,09	24,54	38,61	135,94	10,67	4,04	4,98
Göce Tarhanası	190,27	40,79	5,27	7,63	24,80	4,44	1,10	3,35
Haşhaşlı Lokul	770,06	41,14	13,26	39,70	89,70	5,18	1,90	3,28
İlibada Sarması	368,74	216,34	10,34	14,19	48,38	11,19	2,98	8,21
Kıymalı Ağzı Açık	681,39	51,49	20,96	24,08	94,31	5,47	1,95	3,52
Mercimekli Bulgur Pilavı	196,46	102,09	5,80	8,82	25,14	6,01	0,51	0,81
Peynirli Ağzı Açık	145,44	56,20	27,13	87,02	142,32	8,19	2,93	5,26
Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	468,64	113,20	1,97	0,67	112,60	0,00	0,00	0,00
Kuşburnu Hoşafı	154,88	160,78	0,59	0,25	36,58	0,67	0,09	0,58

*kkal: kilokalori; ml: mililitre; gr: gram; KB: karbonhidrat. Geleneksel tarifte yer alan kişi sayısına göre bölünerek birer porsiyondaki değerler verilmiştir.

Tablo 3'te Afyonkarahisar şehrine ait yemeklerin vitamin içerikleri, Tablo 4'te ise yöresel yemeklerin mineral içerikleri sunulmaktadır. Buna göre A vitamini içerikleri en yüksek ilibada sarması (1145,19 µg) ardından arabaşı çorbasında (472,14 µg) saptanmıştır. E vitamini içeriği en yüksek Afyonkarahisar katmerinde (37,04 mg) saptanırken, K vitamini içeriği ilibada sarmasında (875,09 µg) en yüksektir. Niasin ve pantotenik asit miktarı en yüksek keşkekte saptanmış olup sırasıyla 11,48 ile 1,43 mg'dır. C vitamini içeriği ilibada sarmasında en yüksek miktardadır (62,15 mg).

Tablo 4'te sunulan mineral içeriklerine bakıldığında en yüksek sodyum içeriğinin Afyonkarahisar kebabında (1102,12 mg), ardından arabaşı çorbasında olduğu saptanmıştır (915,32 mg). Potasyum miktarları incelendiğinde ise ilibada sarmasının en yüksek potasyum miktarına (966,99 mg) sahip olduğu görülmüştür. İlibada sarması ayrıca içerdiği kalsiyum, magnezyum ve demir miktarı bakımından da birinci sıradadır (238,05 mg; 186,41 mg; 8,10 mg).

Ek Tablo 2'de gösterildiği üzere analiz edilen tüm aminoasit içerikleri bakımından birinci sırada Afyonkarahisar kebabı yer almaktadır.

Tablo 3. Seçili Afyonkarahisar yöresel yemeklerinin bazı vitamin içerikleri (1 porsiyon)

Yemek Adı	Vit. A (µg)	Vit. E (mg)	Vit. K (µg)	Vit. B_1 (mg)	Vit. B_2 (mg)	Niasin (mg)	Pant. as. (mg)	Vit. B_6 (mg)	Vit. C (mg)
Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	0,40	0,17	14,40	0,09	0,09	2,13	0,32	0,19	4,82
Afyonkarahisar Katmeri	34,33	37,04	331,80	0,10	0,05	3,75	0,34	0,29	0,05
Afyonkarahisar Kebabı	59,91	1,07	60,00	0,30	0,42	2,89	0,91	0,92	4,98
Keşkek	24,00	5,46	34,50	0,46	0,14	11,48	1,43	0,56	0,10
Arabaşı	472,14	0,84	16,70	0,10	0,18	10,30	0,78	0,39	1,14
Bükme	19,44	10,88	248,86	0,26	0,14	5,95	0,92	0,52	1,39
Göce Tarhanası	90,70	1,01	34,68	0,19	0,08	3,07	0,56	0,23	5,03
Haşhaşlı Lokul	8,75	9,05	139,00	0,18	0,22	3,38	0,70	0,16	0,20
İlibada Sarması	1145,19	11,23	875,09	0,37	0,39	5,79	0,96	0,45	62,15
Kıymalı Ağzı Açık	74,64	11,56	48,42	0,16	0,17	6,66	0,68	0,31	4,98
Mercimekli Bulgur Pilavı	88,50	1,92	48,00	0,10	0,06	0,68	0,52	0,14	0,12
Peynirli Ağzı Açık	321,81	32,88	69,00	0,15	0,26	6,96	0,62	0,42	5,13
Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	4,15	0,09	0,00	0,06	0,02	0,99	0,09	0,02	0,50
Kuşburnu Hoşafı	4,00	0,50	8,00	0,03	0,02	0,21	0,04	0,05	0,27

* µg: mikrogram; mg: miligram. Geleneksel tarifte yer alan kişi sayısına göre bölünerek birer porsiyondaki değerler verilmiştir.

Tablo 4. Seçili Afyonkarahisar yöresel yemeklerinin bazı mineral içerikleri (1 porsiyon)

Yemek Adı	Sodyum (mg)	Potasyum (mg)	Kalsiyum (mg)	Magnezyum (mg)	Fosfor (mg)	Demir (mg)	Çinko (mg)
Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	235,46	203,98	11,86	19,32	69,82	1,05	0,71
Afyonkarahisar Katmeri	199,38	174,75	25,80	13,41	120,58	2,52	1,69
Afyonkarahisar Kebabı	1102,12	799,64	56,50	35,78	460,48	5,90	8,62
Keşkek	790,73	529,65	51,00	13,8	423,00	3,50	2,89
Arabaşı	915,32	397,90	36,45	25,66	180,97	2,00	1,96
Bükme	147,75	496,86	58,58	48,15	271,98	5,24	3,05
Göce Tarhanası	330,72	226,58	40,73	22,45	153,00	1,79	1,16
Haşhaşlı Lokul	259,79	215,30	54,36	14,5	180,41	1,99	1,69
İlibada Sarması	430,72	966,99	238,05	186,41	216,53	8,10	2,41
Kıymalı Ağzı Açık	43,62	294,08	39,67	36,25	185,34	3,15	2,74
Mercimekli Bulgur Pilavı	433,66	176,55	25,50	4,95	91,50	1,87	1,01
Peynirli Ağzı Açık	438,71	308,56	168,20	50,37	264,94	3,54	3,21
Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	290,55	52,14	43,53	6,21	62,55	345,24	0,20
Kuşburnu Hoşafı	3,34	159,80	24,00	1	16,00	0,51	0,21

*mg: miligram. Geleneksel tarifte yer alan kişi sayısına göre bölünerek birer porsiyondaki değerler verilmiştir.

Tartışma

Birleşmiş Milletler, Dünya Turizm Örgütü'ne göre 2022 yılında Türkiye dünyada en iyi turizm performansı gösteren ülke olarak bildirilmiştir (United Nations, 2022). Yıl bazlı harcama türlerine göre turizm gelirleri incelendiğinde 2022 yılında toplam turizm gelirlerinin %16,20'si yeme-içme harcamaları oluştururken bu tutar, 2023 yılı ilk iki çeyreğinde %19,34 olarak bildirilmiştir (TÜİK, 2023). Özellikle 2017 yılından beri ilgisi giderek artan gastronomi turizmi ile ilişkili olarak günümüzde, dünyada yöresel mutfak deneyimi ve başarılı şeflerin yemeklerini tatmak için seyahat eden insanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Barzallo-Neira ve Pulido-Fernández, 2023). Bu nedenle ülkemizde gelişmekte olan gastronomi turizmini tanıtmak ve geliştirmek oldukça önemlidir (Gülen, 2017).

Anadolu'da uygun yabani bitki ve hayvanların bulunması ile iklim koşulları bölgeyi besin çeşitliliği bakımından zenginleştirmiştir. Bu zenginlik çoğu medeniyetin bu bölgede kurulmasına fırsat sunmuş ve kurulan medeniyetler de bölgeyi ekonomik ve sosyal açıdan geliştirmiştir. Böylece Anadolu mutfağı dünyanın en zengin mutfakları arasında yerini almıştır (Muslu ve Şensoy, 2020).

Afyonkarahisar ili İç Anadolu Bölgesi'nden Ege kıyılarına açılan geçit konumundadır. Bölgede hayvancılık ve tarım faaliyetlerinin yaygın olması ile bu durumun çeşit olarak yöresel yemeklere de yansıdığı görülmektedir. Afyonkarahisar'a ait yöresel yemekler; hamur işleri, sebze ve et yemekleri temellidir. Genellikle haşhaş ve haşhaş yağı hamur işlerinde kullanılmaktadır. Haşhaşın yemeklerde sıklıkla kullanılması yemeklerde çeşit zenginliğinin artmasına katkı sağlamaktadır. Halkın geçim kaynağı da olan sucuk, kaymak ise il ile özdeşlemiş ve ülke çapında tanınmaktadır (Yalın, 2020). Afyonkarahisar'ın yöresel mutfağında çoğunlukla et yemekleri etin kendi yağı ile pişirilmektedir. Nadiren iç ya da böbrek yağından sızdırılarak elde edilen "don yağı" da kullanılmaktadır (Kızıldemir, 2019). Sebze üretimi, daha çok sulu tarımın yapıldığı bölgelerde görülmektedir. Buna ek olarak, iklim şartlarına ve toprak özelliklerin elverişliliğinden kaynaklı olarak tahıl üretimi de oldukça fazladır (Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Bu sebeple yörede et yemeklerine ek olarak sebze yemekleri de ana yemek kategorisinde tüketilmektedir. Özellikle patlıcan yemeklerinin yapımı ve tüketimi oldukça fazladır (Yalın, 2020). Sebze yemeklerinden biri olan ilibada sarması latince adı *Rumex obtisifolius* olan labada bitkisinden yapılmaktadır (Yücel ve ark., 2010). Koyu yeşil yapraklı sebzelerde fazla miktarda klorofil, karotenoid ve flavonoidler bulunmaktadır. Sebzeler genellikle günlük enerji ve protein gereksinmesine çok az katkı sağlarken içerdiği vitaminler ve mineral ile hücreyi oksidatif strese karşı koruyan antioksidan ögeler açısından zengindir (Baysal, 2009). Araştırmamızda incelenen yemekler arasında bulunan ilibada sarmasının diğer yemeklere kıyasla labada koyu yeşil yapraklı bitkisinin kullanımı ile A, E ve C vitamininden zengin olduğu bulunmuştur. İçerdiği ince bulgur ve ince buğdaya bağlı olarak ise lif içeriği nispeten diğer yemeklerden üstündür (11,19 gr). Buna karşın Türkiye'de tüketilen başlıca yeşil yapraklı sebzelerin nitrat içerikleri 93,74-2512,12 mg/kg arasında bulunmuştur (Certel ve ark., 2006). Nitrat nispeten düşük toksisitede olmasına rağmen vücutta daha toksik olan nitrite dönüşebilme riski bulunmaktadır. Besinler ile beraber alınan nitratın yaklaşık % 4-8´inin nitrite dönüşmektedir. Nitrit maruziyetinin özellikle bebek ve küçük çocuk gruplarında kanda artmış methemoglobin seviyesi nedenliyle dokulara yeterli oksijen taşınamaması sonucu siyanoz ve solunum yetmezliği ile karakterize klinik bir durum olan methemoglobinemi'ye yol açtığı bildirilmiştir (Yücel ve ark., 2010; Şahin ve ark., 2018). Bu sebeple tüketim miktarında dikkatli olunması gerekmektedir.

Hamur işleri Afyonkarahisar mutfağında büyük bir yere sahiptir (Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Patatesli ekmek, katmer, bükme, haşhaşlı Afyon lokulu ve ağzı açık bölgede oldukça fazla tüketilen hamur işlerindendir (Afyonkarahisar Belediyesi, 2020). Afyon katmeri içerdiği don yağı ve sıvı yağ miktarı ile enerji ve yağ içeriğinden en yüksek yemektir. Buna ek olarak içerdiği haşhaş tohumları dolayısıyla E vitamininden zengin bir yemektir (Gökhan ve Arslan, 2012). Çalışmaya dâhil edilen tüm hamur işi tarifleri diğer yemeklere oranla daha yüksek karbonhidrat

içermektedir. Buna ek olarak Afyon katmeri tüm yemeklerin içinde en yüksek yağ içeriğine sahip yemektir. Afyonkarahisar patatesli ekmeği ise, içerdiği patates sayesinde hamur mayalama sürecini kısaltmakta, bayatlama sürecini uzatmakta olup ekmeğe tok ve elastik yapı kazandırmaktadır. Buna ek olarak, patates sayesinde herhangi bir besin ögesi zenginleştirmesine ihtiyaç duymadan vitamin, mineral ve antioksidan yönünden ekmeğin içeriğini zenginleşmektedir (Boyraz, 2019). Fakat, hamur işi besinlerin yüksek miktarlarda tüketimi ile beden kütle indeksi artışı ve buna bağlı olarak obezite gelişimi riski arasında ilişkili olduğu bazı çalışmalar ile gösterilmiştir (Özdemir ve Ünal, 2022; Yılmaz ve ark., 2021). Ege Bölgesi'nde yer almasına rağmen Orta Anadolu kültüründen de etkilenen Afyonkarahisar şehrinde hamur işi tüketiminin yöresel mutfakta yer alması obezite için bir tehlike oluşturabilmektedir. Turistlerden ziyade bölge halkının hamur işi tüketiminde dikkatli olması ve düzenli tüketimi sonucu oluşabilecek rahatsızlıklar hakkında bilgilenmesi önemli olabilir.

Arabaşı çorbası, Afyonkarahisar'da birkaç ailenin bir araya gelerek pişirip tükettiği davetlerde tüketilen bir yemektir. Acılı hazırlanan çorba kış mevsiminde özellikle solunum sistemi ve enfeksiyon hastalıklarından koruduğu düşünülerek için bolca tüketilmektedir. Çorba için kaz veya hindi eti haşlanır ve küçük parçalara ayrılır. Ardından un, salça, baharat ve limon suyu ile çorba hazırlanır. Su, tuz ve un ile ayrı bir yerde hazırlanıp pişirilen çorba hamuru tepsiye döküldükten sonra soğumaya bırakılır. Hamur soğuyunca baklava dilimi şeklinde kesilerek servis edilir. Arabaşı çorbasının tüketimi bir seremoni şeklinde gerçekleşmektedir. Tepsinin yüzeyine hamur dökülür ve ortasına bir kase konularak çorba servis edilir. Çorba tüketiminde bireyler önce kesilmiş olan hamurdan ve ardından çorbadan alır. Hamur ağızda çiğnenmeden çorba ile yutulur (Uyan ve Baytok, 2013). Konya ve Yozgat illerinde de sıklıkla arabaşı çorbası tüketilmektedir. Çorba yapımında kullanılan et, salça, buğday unu gibi malzemeler kullanıldığı için arabaşı çorbası ve beraberinde hazırlanan hamuru besleyicidir. Etin tüketilmesinde en sağlıklı pişirme yöntemlerinden birisi de suda haşlanma yöntemi olup çorbanın haşlanmış etten yapılması ile daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Kanatlı hayvan etlerindeki kolesterol ve yağ içeriği daha düşük olup genel olarak kırmızı etten daha fazla protein içeriğine sahiptir. Sivas gibi hayvansal protein kaynaklarını tariflerinde bolca kullanan bir şehre ait Bayram ve Peskütan çorbasına (Şeker ve Hastaoğlu, 2020) kıyasla arabaşı çorbasının protein miktarı daha yüksektir (22,75 g). Ayrıca kanatlı hayvan etleri niasin, B_6, riboflavin ve B_{12} vitaminleri bakımından zengin besinler arasında olup arabaşı çorbasının besin değerini artırmaktadır (Badem ve Akturfan, 2020). Çalışmamızda da ilibada sarmasının ardından arabaşı çorbasının A vitamini açısından oldukça zengin bir yemek olduğu saptanmıştır (472,14 µg).

Tarhana, un, yoğurt, maya, sebze ve baharatlardan oluşan karışımın fermente edilmesi, kurutulması ve öğütülmesi sonucunda elde edilen geleneksel bir tahıl ürünüdür. Protein, demir, kalsiyum, sodyum, potasyum, çinko, magnezyum ve bakır gibi mineral madde içeriği oldukça yüksek ve kolay sindirilebilir bir besin olup A ve B grubu vitaminleri açısından oldukça zengindir (Çekal ve Aslan, 2017). Yörede yemeklerde sıklıkla kullanılan göce, tarhanada da kullanılmaktadır (Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Afyon göce tarhanası yoğurt, sebze ve baharatların buğday kırması (göce) ile karıştırılıp fermente edildikten sonra kurutulup öğütülmesiyle elde edilmektedir (Yıldırım ve Güzeler, 2017).

Afyonkarahisar'da sade pilav tüketimi fazla tercih edilmemektedir. Pilavlar domates, havuç gibi sebzelerle veya mercimek nohut gibi kuru baklagillerle pişirilmektedir (Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Analiz edilen mercimekli bulgur pilavı içerdiği lif miktarı (6,01 gr) ile sağlıklı ve yüksek lifli bir yardımcı yemek olarak tüketilebilmektedir. Keşkek hemen hemen Türkiye'nin tüm bölgelerinde hazırlanan ve düğün yemeği olarak da sunulan oldukça besleyici bir yemektir (Yaylacı ve Mertol, 2021). Temel malzemesi yarma/aşurelik buğday olan keşkeğin glisemik indeksinin buğdaya göre düşük olmasının yanı sıra içerisindeki et sayesinde proteinden de zengin bir yemektedir (Esin ve Yücel, 2022).

Çalışmada analiz edilen keşkeğin diyet lifi içeriğinin (10,06 gr) yüksek olduğu saptanmıştır. Keşkeğin ana malzemesi olan dövme buğday, yüksek lif içeriğine ek olarak buğdaya oranla daha düşük glisemik indekse de sahiptir (Özkan, 2019). Tahıllar, B_{12} vitamini dışında diğer B grubu vitaminlerinin önemli birer kaynağıdır (Şanlıer ve ark., 2019). Çalışmamızda elde edilen verilere göre analiz edilen yemekler içinde en yüksek B grubu vitaminleri keşkekte saptanmıştır.

Afyonkarahisar kebabı besin ögesi değerlendirmesi yapılan bir çalışmada Tokat kebabına kıyasla sebze içermemesi nedeniyle lif içeriği daha düşüktür. Buna karşın yağ ve karbonhidrat miktarı Tokat kebabından daha yüksektir (Esin ve Yücel, 2022). Enerji, yağ ve karbonhidrat miktarının yüksek olması nedeniyle kebapların tüketiminde porsiyon kontrolünün yapılması tavsiye edilmektedir (Karakuş-Seren ve ark., 2015).

Afyonkarahisar kaymaklı ekmek kadayıfı enerji, yağ ve şeker içeriği yüksek bir besindir. İçerdiği yöresel kaymağı diğer yörelerdeki ekmek kadayıfı tariflerinden ayırıcı özelliğine katkı sağlamaktadır. Afyon kaymağı 2005 yılından beri coğrafi işarete sahip olmakla beraber, özellikle manda sütünden elde edilmektedir (Türk Patent, 2018). Buna ek olarak daha dayanıklı ve lezzetli olmasının nedeni inek sütüne göre manda sütünün kuru madde, yağ ve protein oranlarının daha yüksek ve laktoz oranının daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır (Boyraz, 2019). Kaymaklı ekmek kadayıfı gibi tatlıların içerdiği yüksek enerji ve besin ögeleri nedeniyle tüketim sıklığının sınırlandırılması obezite ve ilişkili hastalıkların riskinin azaltılması açısından önemlidir (TÜBER, 2022).

Yemeklerin yanında hoşaf, yoğurt veya ayran sıklıkla tüketilmektedir (Çıtak ve Sandıkcı, 2020). Bu ürünler Türk mutfağına Selçuklu dönemi ve öncesinde dâhil olmuştur. Hem yan ürün olarak tüketilmekte hem de bunlardan sütlü tatlı, meyveli tatlılar gibi tarifler geliştirilmektedir. Özellikle Osmanlı mutfağında sıklıkla kullanılan hoşaf Afyonkarahisar şehrinde de yaygın olarak tüketilmektedir. Kuşburnu Rosaceae familyasından *Rosa* cinsine ait çalı formunda, kışın yaprağını döken bir bitki türüdür (Öz ve ark., 2018). Kuşburnu, bahçe bitkileri, meyve ve sebzeler arasında oldukça yüksek C vitamini ve P içeriğine sahip olduğu için dikkat çekmektedir. Fakat bitkiye uygulanan dondurma, uzun süre pişirme, ışık ve sıcaklığa maruz kalma gibi işlemler C vitamini içeriğinde kayba yol açmaktadır (Ahmad ve Anwar, 2016). Kuşburnu meyvesinin C vitamini içeriği 200-5000 mg/100 gr aralığında değişiklik gösterirken (Öz ve ark., 2018), bizim çalışmamızda Afyonkarahisar bölgesinde yapılan hoşafının C vitamini içeriği 0,27 mg olarak hesaplanmıştır. Buna ek olarak eklenti şeker içermesi nedeniyle hoşaf tüketilirken porsiyonuna dikkat edilmelidir.

Afyonkarahisar mutfağının gastronomi turizmi açısından önemini artırmak için, özellikle Z kuşağı gibi teknolojiyi kullanan, aşırı sosyal, yaratıcı ve eğlenceye önem veren bireylerin dikkatini çekmek gerekmektedir (Sladek ve Grabinger, 2013). Geleneksel yemeklerin sağlık ve beslenme üzerindeki olumlu etkilerini vurgulayan bilimsel içerikler sunmak, eğlenceli gastronomi festivalleri düzenlemek veya geleneksel yemekleri glütensiz veya vegan gibi popüler beslenme trendleriyle entegre ederek sunmak, özellikle eğlence odaklı Z kuşağının Afyonkarahisar mutfağına olan ilgisini artırabilir. Bu stratejiler, genç tüketicilerin bu mutfağın değerlerini daha iyi anlamalarına ve tercih etmelerine katkıda bulunabilir (Akşit Aşık 2023; Kaylor ve ark., 2023).

Sonuç ve Öneriler

Mutfak kültürü toplumu oluşturan ögeler arasında yer almaktadır. Türk mutfak kültürü de Türk toplum tarihinde farklı coğrafyaların etkisiyle zenginleşmiş ve gelişmeye devam etmektedir. Afyon mutfağı söz konusu olduğunda akla gelen yöresel yemek tarifleri Afyonkarahisar patatesli ekmeği, Afyonkarahisar katmeri, Afyonkarahisar kebabı, keşkek, arabaşı, bükme, göce tarhanası, haşhaşlı lokul, ilibada sarması, kaymaklı ekmek kadayıfı, kıymalı ve peynirli ağzı açık, mercimekli bulgur pilavı ile kuşburnu hoşafıdır. Afyon mutfağına ait bu

yemekler farklı bileşen ve içeriklere sahip olup hem halkın hem de şehri ziyaret eden turistlerin beslenmesinde önemli yer tutmaktadır.

Afyonkarahisar şehrine ait yöresel yemeklerin içerdiği makro ve mikro besin ögelerinin incelendiği bu çalışmada şehrin mutfak kültürünün var olduğu coğrafyanın özelliklerini gösterdiği açıklanırken Ege Bölgesi ve İç Anadolu bölgesinden izler taşıdığı da saptanmıştır. Yüksek enerji ve karbonhidrat miktarına sahip katmer, bükme, lokul ve ağzı açık gibi hamur işleri yöresel mutfakta önemli bir yere sahiptir. Bireylerin hamur işlerini tüketirken porsiyon miktarına dikkat etmesi, kişilerde gelişebilecek obeziteyi önlemek amacıyla oldukça önemlidir. Pilav ve tarhana gibi her yörede tüketilen yemeklere Afyon mutfağında farklı dokunuşlar ile besleyici özelliği artırılmıştır. Afyonkarahisar mutfağının gelişimi için turizm yönetiminde yer alan paydaşların (valilik, belediye, üniversite, dernekler, odalar ve MEB gibi kurumlar), geleneksel tariflerin korunmasına yönelik çalışmalar yapmaları büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, yerel tariflerin güncel tüketici eğilimlerine (vegan, glütensiz vb.) uygun olarak revize edilmesi mutfağın gelişimine katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda, yerel üreticilerle iş birliği yaparak gastronomi işletmelerinde bölgesel ürünlerin kullanımı teşvik edilmeli ve organik tarım desteklenmelidir. Afyon'da düzenlenecek yemek festivalleri, yarışmalar ve lezzet rotaları, hem yerel halkın hem de turistlerin bölge mutfağına olan ilgisini artıracaktır.

Türkiye'de gastronomi turizminin gelişimine katkı sağlayabilmek adına bireylerin yerel mutfak hakkındaki bilgilerinin ölçüldüğü, yerel yemeklerin besin ögelerinin değerlendirildiği ve turistlerin yerel yemeklere olan bakış açılarının değerlendirildiği çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Yerel mutfaklar hakkında farkındalık ve bilgi düzeyinin artması, tariflerin standartlarının korunarak iyileştirilmesini ve zenginleştirilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, turizm paydaşlarının düzenli iş birliği içinde çalışması, gastronomi turizminin sürdürülebilir şekilde gelişmesini destekleyecektir. Bu çalışmalar, şehir ve bölgelerin hem lezzetli hem de besin ögesi bakımından dengeli yemekleri ziyaretçilere sunmasına olanak tanıyacaktır. Afyon mutfağının dijital platformlarda ve sosyal medyada tanıtılması da turistlerin ilgisini çekmek açısından önemli olacaktır. Böylece, Afyon mutfağı geleneksel değerlerini korurken, güncel gastronomi trendlerine uyum sağlayarak bölgesel turizme katkı sunmaya devam edecektir.

Kaynakça

Ahmad, N., ve Anwar, F. (2016). *Rose hip (Rosa canina L.) oils. In Essential oils in food preservation, flavor and safety* (ss. 667-675). Academic Press. doi: 10.1016/B978-0-12-416641-7.00076-6

Afyonkarahisar Belediyesi. (2023). *Gastroafyon Yemek Tariflerimiz*. https://gastroafyon.org/yemek-tariflerimiz/ (Erişim tarihi: 09.05.2023).

Akşit Aşık, N. (2023). X ve Z Kuşağı Tüketicilerin Yiyecek Tercihlerini Etkileyen Faktörler (Factors Affecting Food Preferences of X and Z Generation Consumers). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *7*(4), 2599–2611. https://doi.org/10.21325/jotags.2019.489

Badem, A., ve Akturfan, M. (2020) *Yöresel bir çorba: Arabaşı (Arap Aşı, Ara Aşı).* Anadolu Mutfak Kültüründen Esintiler, 38.

Barzallo-Neira, C., ve Pulido-Fernández, J. I. (2023). Identification of the Main Lines of Research in Gastronomic Tourism: A Review of the Literature. *Sustainability*, *15*(7), 5971.

Baysal, A. (2009). *Beslenme*. Hatipoğlu Yayınları. Ankara.

Birdir, K., ve Akgöl, Y. (2015). Gastronomi turizmi ve Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin gastronomi deneyimlerinin değerlendirilmesi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 57-68.

Boyraz, M. (2019). Coğrafi işaretli ürünler: Afyonkarahisar. *International Journal Entrepreneurship and Management Inquiries (Journal EMI) Dergisi*, *3*(4), 26-46.

Certel, M., Sık, B., Cengiz, F., ve Karakaş, B. (2006). *Antalya yöresinde tüketilen yenebilir bazı yabani bitkilerin nitrat ve nitrit içerikleri.* Türkiye 9. Gıda Kongresi, Bolu, 24-26 Mayıs.

Çekal, N., ve Aslan, B. (2017). Gastronomik bir değer olarak tarhana ve coğrafi işaretlemede tarhananın yeri ve önemi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 124-135.

Çetin, K. (2020). *Medeniyet Değerlerimiz Mutfak ve Yemek Kültürü*. Ravza Yayıncılık Matbaacılık. Yayın No: 47242. İstanbul.

Çıtak, B., ve Sandıkcı, M. (2020*).* Afyonkarahisar mutfağının yöresel çorbaları ve diğer şehirlerle karşılaştırılması. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 23(2), 256-270.

Esin, K., ve Yücel, E.E. (2022). Gastronomik değere sahip tokat yöresel yemeklerinin enerji ve besin ögesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 10(3):1699–715. doi: 10.21325/jotags.2022.1063.

Gökhan, İ., ve Arslan, N. (2012). Gıda maddesi olarak haşhaş (papaver somniferum l.) tohumunun değerlendirilmesi. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, (2), 99-101.

Gülen, M. (2017). Gastronomi turizm potansiyeli ve geliştirilmesi kapsamında Afyonkarahisar ilinin değerlendirilmesi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-42.

Halıcı, N. (2020). *Yemek ve Mutfak Alan Araştırmaları İçin Soru Kitabı*. Ankara: Girişim Ajans Ofset Matbaacılık.

İlhan S. (2022). *Turistlerin gastronomi turizmi etkinliklerine katılım düzeyi: türkiye unesco yaratıcı şehirler ağı Afyonkarahisar ve Gaziantep örneği.* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gedik Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul.

Karakuş Seren, S., Ceyhun Sezgin, A. ve Şanlıer, N. (2015). Türk mutfağında kullanılan et ve etli yemek çeşitlerinin yapımı ve sağlık açısından değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 3(3):62–8.

Kaylor, S. K., Allen, I., Crim, A. D., & Callihan, M. L. (2023). Calories and control: Eating habits, behaviors, and motivations of Generation Z females. *Journal of American College Health, 71*(8), 2578-2586.

Kızıldemir, Ö. (2019). Afyonkarahisar mutfak kültürü üzerine bir değerlendirme (An evaluation on the cuisine culture of Afyonkarahisar). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies,* 7(1), 647-663. doi: 10.21325/jotags.2019.383.

Muslu, M., ve Şensoy, F. (2020). Muş yemeklerinin beslenme antropolojisi bağlamında değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8(UMS'20), 21-27. doi: 10.18506/anemon.832136.

Öz, M., Baltacı, C., ve Deniz, İ. (2018). Gümüşhane yöresi kuşburnu (Rosa canina L.) ve siyah kuşburnu (Rosa pimpinellifolia L.) meyvelerinin C vitamini ve şeker analizleri. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, *8*(2), 284-292. doi: 10.17714/gumusfenbil.327635.

Özdemir, A., ve Ünal, E. (2020). Bursa ili merkez ilçelerindeki sağlıklı yaşam merkezlerini tercih eden bireylerin beslenme ve fiziksel aktivite düzeyleri ile beden kitle indeksi arasındaki ilişki. JAREN. 6(1).

Özdemir, G. & Dülger Altıner, D. (2019). Gastronomi kavramlari ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme . *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 12 (1), 1-14 .

Özkan, K. (2019). *Bazı geleneksel gıdalarımızın B grubu vitamin kompozisyonunun belirlenmesi ve sağlıklı beslenme açısından değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Pamukçu, H., Saraç, Ö., Aytuğar, S., ve Sandıkçı, M. (2021). The effects of local food and local products with geographical indication on the development of tourism gastronomy. *Sustainability,* 13(12), 6692.

Pramezwary, A., Lemy, D. M., Sitorus, N. B., Masatip, A., Dalimunthe, F. I., ve Yanti, D. (2022). Sustainability gastronomy tourism in medan city. *International Journal of Sustainable Development & Planning*, 17(3).

Sladek, S. ve Grabinger, A. (2013). Gen Z: The First Generation of the 21st Century Has Arrived! 1-15. http://xyzuniversity.com/wp-content/uploads/2014/02/ GenZ_Final.pdf. asp (10.12.2020).

Şahin, K., Elevli, M., Pop, S., Mutluay, K. ve Duru, H.N.S. (2018). Bebeklik Döneminde Görülen Methemoglobinemi Olgusu. *Medical Bulletin of Haseki/Haseki Tip Bülteni,* 56(2). doi: 10.4274/haseki.3806.

Şanlıer, N., Ulusoy, H. ve Ceyhun Sezgin, A. (2019). *Beslenme İlkeleri Laboratuvar Uygulamaları*. Ankara: Vize Yayıncılık.

Şeker, İ. T., ve Hastaoğlu, E. (2020). Gastronomi turizmi kapsamında Sivas yöresel yemeklerinin mikro ve makro besin öğelerinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 24(4), 1879-1894.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2022). *Türkiye Beslenme Rehberi TÜBER 2022*, Yayın No: 1031, Ankara.

TÜİK. (2023). *Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2022*. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2022-49606, (Erişim tarihi: 6.09.2023)

Türk Patent (Türk Patent ve Marka Kurumu). (2018). *Coğrafi işaretler ve geleneksel ürün adları başvuru kılavuzu.* (Erişim Tarihi: 10.09.2023) https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi- isaretler/detay/37936

United Nations. (2022). *"World Tourism Barometer*". https://www.unwto.org/taxonomy/term/347#:~:text=AccordingtonewdataUNWTO,increases in international tourist numbers , (Erişim tarihi: 09.05.2023)

Uyan, M., ve Baytok, A. (2013). *Afyonkarahisar Yemek Kültürü*. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayıncılık.

Yalın, G. (2020). Kaybolmakta olan yerel mutfak kültürünün turizme kazandırılması: balıkesir ili Edremit körfezi örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 101-113.

Yaylacı, S. ve Mertol, H. (2021). Coğrafi işaretli ürünler ve gastronomik lezzetler: Tokat örneği. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 313-334. doi: 10.31463/aicusbed.891301.

Yıldırım, Ç., ve Güzeler, N. (2017). Tarhana Cipsi. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5, 1-8.

Yılmaz, M., Kundakçı, G.A., Uyanık, G., Ongan, D., Sarı, H. Y., Nurdan, A., ... ve Yıldırım, A. (2021). İlkokul öğrencilerinde obezite, fiziksel aktivite ve özyetkililik-yeterlilik düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Medical Journal*, 6(2), 174-183. doi: 10.46332/aemj.841750.

Yücel, E., Güney, F. ve Şengün, İ. Y. (2010). Mihalıççık ilçesinde Eskişehir/Türkiye gıda olarak tüketilen yabani bitkiler ve bu bitkilerin tüketim şekilleri. *Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma,* 3(3), 158-175.

Zengin, B., ve Gürkan, A. S. (2019). Afyonkarahisar mutfağının gastronomi turizmi açısından değerlendirilmesi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 225-240.

Ek Tablo 1. Mülakat yapılan bireyler

Kod	Doğum Yılı	Cinsiyeti	Eğitim Seviyesi	Memleketi
K1	1982	Kadın	Yüksek lisans	Afyonkarahisar merkez
K2	1974	Erkek	Yüksek lisans	Afyonkarahisar merkez
K3	1941	Erkek	İlköğretim	Afyonkarahisar merkez
K4	1940	Kadın	Okur yazar	Afyonkarahisar merkez
K5	1954	Kadın	Lisans	Afyonkarahisar merkez

Ek Tablo 2. Seçili Afyonkarahisar yöresel yemeklerinin aminoasit içerikleri

Yemek Adı	İzolöysin (mg)	Löysin (mg)	Lizin (mg)	Metionin (mg)	Treonin (mg)	Triptofan (mg)	Valin (mg)	Sistein (mg)	Fenilalanin (mg)	Tirozin (mg)	Arginin (mg)	Histidin (mg)	Alanin (mg)	Aspartik as. (mg)	Glutamik as. (mg)
Afyonkarahisar Patatesli Ekmeği	236,01	410,54	171,50	86,79	179,45	63,76	268,43	116,29	281,65	164,03	230,30	109,50	203,19	368,66	1786,92
Afyonkarahisar Katmeri	600,45	1105,73	306,10	221,70	428,38	157,93	664,95	346,725	756,13	411,38	555,30	284,98	476,65	668,70	5360,00
Afyonkarahisar Kebabı	2038,80	3607,35	3276,99	1078,33	1890,35	511,46	2222,34	624,59	1913,63	1498,40	2685,72	1441,62	2544,44	3820,83	8743,91
Keşkek	950,03	1492,01	1160,59	423,96	740,94	221,27	979,94	353,96	913,33	682,47	1134,82	509,65	930,32	1449,41	4910,72
Arabaşı	1077,98	1678,84	1469,24	499,73	846,96	243,48	1064,90	358,87	969,73	728,47	1232,60	598,53	1062,65	1704,96	4840,89
Bükme	736,23	1291,04	876,47	295,54	762,74	239,24	1120,02	436,46	889,37	687,11	1233,94	486,84	839,44	1611,49	6919,49
Göce Tarhanası	210,07	354,88	168,73	81,24	157,04	54,51	239,47	97,20	237,30	81,56	235,38	101,21	183,78	296,49	1503,57
Haşhaşlı Lokul	528,86	949,13	329,18	196,64	385,26	136,00	583,19	272,96	632,71	368,49	470,88	249,43	421,34	620,23	4242,05
İlibada Sarması	399,94	706,88	432,27	154,04	359,56	126,58	514,25	158,90	480,35	308,86	471,35	197,92	434,30	702,48	2224,58
Kıymalı Ağzı Açık	923,99	1558,50	879,37	387,66	715,48	224,04	1048,66	393,71	983,32	621,65	971,42	475,53	871,90	1303,66	5607,86
Mercimekli Bulgur Pilavı	229,74	394,56	262,94	71,70	192,72	73,34	278,52	97,36	274,35	173,49	348,78	133,92	226,17	457,21	1452,48
Peynirli Ağzı Açık	1179,50	2073,93	896,70	449,12	844,93	294,78	1309,32	481,24	1293,42	848,35	962,96	544,11	819,62	1321,92	8176,66
Kaymaklı Ekmek Kadayıfı	1,81	2,93	2,48	0,83	1,36	0,43	2,14	0,36	1,69	1,40	1,52	0,86	1,51	3,53	6,79
Kuşburnu Hoşafı	5,10	12,55	13,33	19,22	15,88	3,33	15,88	10	12,55	10,98	43,73	20,98	24,31	72,16	121,18

*mg:miligram.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı:

Tarih:

No:

ARAŞTIRMACILARIN MAKALEYE KATKI ORANI BEYANI

1. yazar katkı oranı : %40

2. yazar katkı oranı : %40

3.yazar katkı oranı : %20